

KAZALO – CONTENTS

RAZPRAVE – STUDIES

- Marija W a k o u n i g, Žandarji ali roparji? Integracija Uskokov kot regionalni problem 255–260
Gendarmers or Robbers? Integration of the *Uskoki* as a Regional Problem
- Marko Z a j c, Žumberak kot pozabljena regija. Ali kako lahko obmejno področje
zmede slovenske politike 261–267
The Forgotten Region of Žumberak, or How a Borderland Area
Confused Slovene Politicians
- Božo R e p e, Od deželana do državljana 269–278
From Provincials to Citizens. Regional Development of Slovenia between
1918 and 1991
- Peter Š t i h, Začetki in razmah listinskega pismenstva na ozemlju Slovenije do konca
11. stoletja 279–290
Beginnings and Expansion of Written Documents in Slovene Territory
until the End of the 11th Century
- Dušan K o s, Listinska praksa v provinci. Primer Kranjske v letih 1150–1300 291–307
Practice of Written Documents in the Province of Carniola between 1150 and 1300
- Stanislav J u ž n i č, Fiziki Erbergi 309–346
The Erberg Family Physicists
- Janez Š u m r a d a, K vprašanju izvora Balthasarja Hacqueta 347–361
On the Origin of Balthasar Hacquet
- Mateja R a t e j, Mestna hranilnica v Mariboru v dvajsetih letih 20. stoletja – jabolko
spora v mestnem občinskem svetu 363–377
Maribor Savings and Loan Bank in the 1920's: Apple of Discord within
the Maribor Town Council
- Borut B a t a g e l j, Od skokov k poletom. Začetki smučarskih skokov na slovenskem
in uveljavitev Planice v času med obema vojnama 379–430
From Ski Jumping to Ski Flying. Beginnings of Ski Jumping in Slovenia
and the Growing Importance of Planica between WWI and WWII
- Ulf B r u n n b a u e r, Kontinuitete in spremembe. Aktualni trendi v zgodovinoisju
Jugovzhodne Evrope 431–450
Continuity and Changes. Historiographical Trends in Southeast Europe

ZAPISI – NOTES

- M i h a T i š l e r, Ob osemdesetletnici Nobelove nagrade za kemijo Frideriku Preglu 451–454
On the Occasion of the 80th Anniversary of the Nobel Prize for Chemistry Bestowed
upon Friderik Pregl

Bojan Končan, Zgodovina na maturi	455–458
History in High School Graduation Exams	

JUBILEJI – ANNIVERSARIES

Prof. dr. Walter Lukan – šestdesetletnik (Franc Rozman)	459–461
Professor Dr. Valter Lukan – Sexagenarian	

IN MEMORIAM

Prof. dr. Jože Kastelic (Rajko Bratož)	463–470
Professor Dr. Jože Kastelic	
Andrej Komac (Peter Štih)	471–473
Andrej Komac	

PROBLEMI IN DISKUSIJA – PROBLEMS AND DISCUSSION

Profesorjeva mačja muzika (Igor Grdina)	475–477
Professor's Caterwauling	

KONGRESI, SIMPOZIJI IN DRUŠTVENO ŽIVLJENJE – CONGRESSES, SYMPOSIA, SOCIETY EVENTS

31. zborovanje slovenskih zgodovinarjev, Maribor 10.–12. oktober 2002 (Mateja Ratej)	479–480
31 st Convention of Slovene Historians, Maribor, October 10 – 12, 2002	
Poročilo o delu Zveze zgodovinskih društev Slovenije za obdobje 2000–2002 (Jurij Perovšek)	481–483
2000–2002 Work Report of the Historical Association of Slovenia (HAS)	
Poročilo nadzornega odbora ZZDS za poslovni leti 2001 in 2002 (Petra Svobljšak)	483–484
Historical Association of Slovenia Supervisory Board Report for 2001–2002 Fiscal Year	
Finančno poročilo ZZDS za obdobje 2001–2002 (Barbara Šatej)	484
2001 and 2002 Financial Report of the Historical Association of Slovenia	
Nagovor ob podelitvi nagrade Klio	484–485
Klio Award Presentation Address	
Poročila lokalnih društev	485–490
Reports of Regional Associations	
Ekonomija in umetnost od 13. do 18. stoletja (Maja Žvanut)	490–493
33 rd Study Week: Economy and Art between 13 th and 18 th Centuries	

OCENE IN POROČILA – REVIEWS AND REPORTS

Darja Šterbenc Erker, Quid lacrimis... Rimska ženska pred obličjem smrti med 2. stol. pr. n. št. in 2. stol. n. št. (Alenka C e d i l n i k)	495–496
Gradivo za slovensko zgodovino v srednjem veku 6/1 (Janez M l i n a r).....	497–499
Christian Lackner, Hof und Herrschaft. Rat, Kanzlei und Regierung der österreichischen Herzoge (1365–1406)	499–502
Greyerz, Religion und Kultur. Europa 1500–1800 (Lilijana Ž n i d a r š i č G o l e c)	502–507
Spostamenti di popolazione e trasformazioni sociali nella provincia di Trieste e nel distretto di Capodistria nel secondo dopoguerra (Jure G o m b a č)	507–508
Louis Sell, Slobodan Milosevic and the Destruction of Yugoslavia (Matjaž K l e m e n č i č)	509–512
Posavje v letih 1989–1991 : spominski zbornik (Juri P e r o v š e k).....	512–516
Franseco Leoncini, L'Europa centrale. Conflittualità e progetto. Passato e presente tra Praga, Budapest e Varsavia (Borut K l a b j a n)	517–518
Šolska kronika 2002, št. 1 in 2 (Monika K o k a l j K o č e v a r)	519–521

OBVESTILA

Navodila avtorjem prispevkov za Zgodovinski časopis	522
---	-----

LETNO KAZALO – ANNUAL CONTENTS

Letno kazalo Zgodovinskega časopisa 57/2003	523–527
Annual Contents of Zgodovinski časopis – Historical Review 57/2003	

IZVLEČKI – ABSTRACTS

Izvillečki iz razprav in člankov v Zgodovinskem časopisu 57, 2003, 3–4 (128).....	VII–VIII
Abstracts from Papers and Articles in Zgodovinski časopis – Historical Review 57, 2003, 3–4 (128)	

RAZPRAVE

Marija Wakounig

Žandarji ali roparji?*

Integracija Uskokov kot regionalni problem

Migracija ljudi povzroča v vsakem času, v katerem se odvija, probleme. Pa naj gre za prostor, katerega migranti zapustijo, za kraje, skozi katere migrirajo, največje pa tam, kjer se migranti naselijo. Večina ljudi po svoji naravi sprememb svojega ožjega okolja ne odobrava; novosti, reforme, na sploh pa vse tuje celo odklanja. Nekako takšno duhovno razpoloženje je najbrž prevladovalo v prvi polovici 16. stoletja ob slovensko-hrvaški meji, ko so se pojavili prvi Uskoki.

V prispevku bo govora o naselitvi, integraciji in verskem vprašanju Uskokov; tematika je časovno omejena na prvo polovico 16. stoletja, geografsko pa na obmejni pas med Kranjsko in Hrvaško.

1. Naselitev Uskokov v obmejnem pasu

Beseda žandar je francoskega izvora in prvotno pomeni osebne gardista francoskih kraljev; tekom 17. stoletja je beseda dobila današnji pomen, namreč policaj oziroma oboroženi mož. Tegobe časa so pravoslavne begunce z Balkana prisilile, da so postali po begu in naselitvi v obmejnem pasu oboje v enem: zaščitniki meje in roparji tako na osmanski kot na habsburški strani.

V tridesetih letih 16. stoletja se v listinah prvič pojavljajo pojmi »wlassy«, »herüber gefallne turkhen«, »pribegi«, »predawetz« in tudi »vyskhok«¹, ki so pomenili sinonimno isto, namreč pravoslavne begunce z osmanskih predelov Balkana. Termin Uskok, ki etimološko pomeni »v nekaj skočiti«, se je med 1540 in 1560 uporabljal najpogosteje.² Konec šestdesetih let je gusarjenje senjskih Uskokov diskreditiralo prvotni pomen. Sodobniki, posebno Benečani, so z Uskoki enačili pirate in roparje.³

* Referat na 31. zborovanju slovenskih zgodovinarjev »Regionalni vidiki slovenske zgodovine«; Maribor, 10. – 12. oktobra 2002.

¹ Sodobni viri kažejo, da so se termini tehnično regionalno različno uporabljali. Prim. pismo Ivana Karloviča Ivanu Kacijanarju, Mutnica 1530 septembra 14. MHSM 35/Monumenta Habsburgica 1, števil. 442, 415f; pismo Ivana Kacijanarja kralju Ferdinandu I., Ljubljana, 23. junij 1531. Acta confinii 3, števil. 1, 387.

² Nikola Jurišič nadvojvodi Ferdinandu, Ljubljana 22. oktobra 1538. MHSM 38/Monumenta Habsburgica 2, števil. 409, 409f. V pismu Petru Kegleviču govori nadvojvoda Ferdinand, Dunaj, 6. novembra 1558, isto tam, števil. 410, 411, o »Rasciani sive Serviani atque Valachi, quos vulgo Zytschy vocant«. Včasih se je uporabljal tudi terminus martholos (armatholos = čuvaj, vojak). Prim. Vasko Simoniti, Vojaška organizacija na Slovenskem v 16. stoletju. Ljubljana 1991, 125–127; Catherine Wendy Bracewell, The Uskoks of Senj. Piracy, Banditry and Holy War in the Sixteenth Century. Ithaca/London 1992, 29.

³ K transformaciji termina prim. Gunther E. Rothenberg, The Austrian Military Border in Croatia 1522–1747. Urbana 1960 (Illinois Studies in the Social Science 48), 28; Bracewell, Uskoks, 58.

Kdo so bili Uskoki? Po bitki pri Mohaču 1526 se je meja Osmanskega cesarstva precej premaknila in bila samo nekaj kilometrov oddaljena od habsburških dežel. Pravoslavnim Vlahom Balkana, ki so pod Osmani kot del vojaškega sistema uživali posebne pravice, je po 1526 pretilo poslabšanje položaja in izguba privilegijev.⁴ Zaradi tega so bežali posamezno ali v večjih skupinah na »ostanke ostankov« hrvaško-ogrskega teritorija, na beneško – in na habsburško stran. Po prestopu meje so se pogajali s tamkajšnjimi vojaškimi poveljniki, ki so od približno 1522 – potem ko je deželni knez Ferdinand formalno ustanovil predhodnico Vojne Krajine, takozvano »gränitz«⁵ –, upravljali utrdbe.⁶ Begunci so v samozavestnih pogajanjih skušali prepričati med drugimi Ivana Kacijanarja o posebnem statusu, ki so ga uživali pri Osmanih, o svojih kvalifikacijah in sposobnostih na vojaškem področju. Kacijanar, sprva dosti skeptičen, je v svojih poročilih in pismih nadvojvodi Ferdinandu predlagal, da se tavajoče begunce naseli iz strateških vidikov v okolici Kostela in Poljan. Z naselitvijo bi precej zapuščen kraj bila boljje varovana pred nenadnimi vpadi sovražnih Osmanov. Begunce je opisal večje druge strani meje, kar bi bilo za obrambo zelo koristno; tudi ni pozabil omeniti, da so bili tujci pri Osmanih deležni posebnih pravic (»mit ainer freyhait begabt«).⁷

Med pogajanjmi je prišlo do prvih konfliktov med domačini in Uskoki, kar je pereče vprašanje, kam z njimi, precej zavleklo.⁸ Naval organiziranih beguncev ni prenehal, saj se je po Bosni raznesla tiha pošta, da se jim na oni strani meje obetata za opravljanje vojaške službe nova domovina in ohranitev privilegijev. Ker so Habsburžani nujno rabili okrepitev mejne obrambe, po možnosti brezplačno, so bili pripravljene naseliti begunce s posebnimi pravicami. Leta 1535 je Ferdinand I. žumberškim Uskokom izstavil privilegij.⁹ V zameno za brezplačno vojaško službo jih je nastanil na gospostvu vdove Kobašic, jih odvezal plačevanja davkov, opravljanja desetine, služnosti in tlake za dvajset let. Ta privilegij je bil učinkoviti signal za prihod nadaljnjih beguncev, katerim so bila leta 1538 dodeljena zemljišča v Varaždinu. Tudi tokrat jim je Ferdinand I. izstavil podoben privilegij, vrhu tega pa dovolil, da se organizirajo v skupinah po 200 vojakov pod lastnim vojvodo. Medtem ko je vojvoda za svojo nalogo dobil 50 dukatov letne plače, za katero je oddal tretjino plena, so si vojaški kolonisti svojo službo financirali samo s plenom.¹⁰

⁴ Gunther E. Rothenberg, *Die österreichische Militärgrenze in Kroatien 1522 bis 1881*. Wien/München 1970, 33; Bracewell, *Uskoks*, 41–43.

⁵ Prim. sporazum med nadvojvodo Ferdinandom in Krstom Frankopamskim, Brusel, 22. marca 1522, cit. pri Rothenbergu, *Militärgrenze*, 27f.; Arnold Suppan (ed.), *Zwischen Adria und Karawanken*. Berlin 1998 (*Deutsche Geschichte im Osten Europas* 7), 132f.

⁶ Rothenberg, *Austrian Military Border*, 28; isti, *Militärgrenze*, 34.

⁷ Poročilo Ivana Kacijanarja nadvojvodi Ferdinandu, Ljubljana, 23. junija 1531. MHSM 20/Acta confinii 3, št. 1, 387. Privileg Ferdinanda I. Dunaj 1535 junij 5. MHSM 20/Acta confinii 3, št. 2, 388–390. Prim. Rothenberg, *Austrian Military Border*, 29; isti, *Militärgrenze*, 34; Suppan, *Adria*, 135.

⁸ Karl Kaser, *Freier Bauer und Soldat. Die Militarisierung der agrarischen Gesellschaft an der kroatisch-slawonischen Grenze (1535–1881)*. Wien/Köln/Weimar 1997 (=Zur Kunde Südosteuropas II/22), 64.

⁹ Privilegij Ferdinanda I. Dunaj, 5. junija 1535. MHSM 20/Acta confinii 3, št. 2, 388–390. Prim. Rothenberg, *Austrian Military Border*, 29; isti, *Militärgrenze*, 34; Suppan, *Adria*, 135.

¹⁰ Privilegij Ferdinanda I., Linz, 5. septembra 1538. MHSM 15/Acta confinii 1, št. 5, 5f. Prim. Tudi Rothenberg, *Austrian Military Border*, 30; isti, *Militärgrenze*, 34; Suppan, *Adria*, 135.

2. Integracija versus getoizacija

V tem sklopu je treba omeniti, da vojaški kolonisti seveda niso bili popolnoma svobodni, uživali pa so posebne pravice v odnosu do domačega, podložnega prebivalstva. Privilegije je treba tolmačiti tudi kot poskus integracije potepajočih in nestalnih ljudi, ki bi posebno za časa osmanskih vpadov ogrožali po nepotrebnem notranji mir. Oblasti so skušale z dodelitvijo zemljišč in z odvezo od plačevanja dajatev v zameno za brezplačno vojaško službo preprečiti nemir in obnem Uskoke tesno vezati nase; s to lojalnostjo so se znebile perečega problema, kako in s kakšnim denarjem braniti mejo proti Osmanskemu imperiju. Poseg Habsburžanov v obmejni pas ter naselitev novega prebivalstva sta korak za korakom pospešila razvoj novega družbenega, gospodarskega in vojaškega sistema ob meji.¹¹ Ob slovensko-hrvaški meji sta se spremenila sestava prebivalstva in življenje nasploh.

Že naselitev Uskokov, čeprav na deloma zapuščenih in opustošenih zemljiščih, je vznemirila okolico. Do pravih izgredov pa je prišlo, ko so plemiči in njihovi podložniki spoznali, da tujci, povrh še privilegirani, ne bodo ostali le začasno, temveč, da bo treba z njimi živeti. Še preden je prišlo v obmejnem pasu do zamenjave posesti z namenom, da bi se Uskokom odredilo strnjeno ozemlje v Žumberku, v Gorjancih, v okolici Metlike ter v belokrajnskih vaseh ob Kolpi (Bojanci, Marindol, Miliči, Paunoviči), so se plemiči skušali Uskokov znebiti.¹² A ne samo, da jih ni bilo moč podjarmiti, še več, vsepovsod so le pasli živino, delali škodo in niso imeli nobenega odnosa do poljedelstva. Podložniki, ki so v prvih desetletjih 16. stoletja hudo trpeli pod nadlego španskih najemnikov¹³, so povezovali begunce z njimi, tako da so jih od vsega začetka odklanjali.

Privilegirani položaj, samozavesten nastop Uskokov, njihove navade in način oblačenja v kožuhe in cape, vse to je delovalo odklonilno. Čeprav so Uskoki prišli z družinami in bi preko otrok bilo možno premostiti predsodke, se zdi, da so domačini bili prepričani, da jabolko ne pade daleč od drevesa. Po naselitvi na strnjenih zemljiščih se stanje ni znatnoboljšalo. Kot živinorejski vojaški kolonisti se niso bili pripravljene prilagoditi. Da si ohranijo svoj socialni status in se izognejo podložništvu, so iz nezmožnosti ali iz ponosa zanemarjali zemljišča. Ker hrana in druge potrebščine za družino niso rasle na drevesih, so si te stvari nemalokrat priskrbeli na kriminalni način.¹⁴

Te prakse so bile seveda kontraproduktivne, saj so zastrupile ozračje in uničile tudi najmanjši poskus zблиževanja med Uskoki in domačini. Medtem, ko so se Uskoki pritoževali pri oblasteh zaradi svojega bornega življenja, so jim domačini očitali, da zlorabljajo vojaško službo ob meji za dogovore z Osmani, da tostran meje vohunijo za sovražnika in ga spodbujajo za vpade in da prodajajo ljudi v osmansko suženjstvo.¹⁵ Zaradi ovadb so se Uskoki hudo maščevali. Pomanjkanje plena na oni strani meje, lakota in glad so razen tega pogojevali, da so Uskoki še bolj nadlegovali domačine, jim ropali stvari, ki so jih nato skušali prodati.

¹¹ Kaser, Freier Bauer, 61.

¹² Kaser, Freier Bauer, 63.

¹³ Simoniti, Vojaška organizacija, 130f.

¹⁴ Prim. na primer MHSM 35/Monumenta Habsburgica 1, šte. 463 in 471, 435, 441, 9. oziroma 23. oktobra 1530.

¹⁵ Veleposestniki so trdili, da Uskoki vsak dan prispevajo »zu gross irrung und zwitacht zwischen den armen untertanen«, kar onemogoča sožitja (Klaić, Ostaci ostataka, 288). Uskoki so se branili, češ da jim veleposestniki z nasiljem otežujejo življenje. Klaić, Ostaci ostataka, 289. Prim. tudi peticijo zagrebškega kapitlja Ferdinandu I., Dubrava, 15. junija 1543. MHSM 40/Monumenta Habsburgica 3, šte. 159, 153f.

V skrajnem primeru so v strahu pred ponovno ovadbo napadene in oropane tudi ubili. Domačini so oblastem grozili z odselitvijo iz obmejnega pasu.¹⁶

Živeti na strnjem ozemlju, kot je bil na primer Žumberak, je pravzaprav pomenilo živeti v getu. Getoizacija je v pozitivnem smislu besede ščitila Uskoke pred izgubo lastnega jezika, navad in načina življenja, v negativnem smislu jih je izolirala in preprečevala, da bi se seznanili in občevali z zunanjim, sosednjim svetom. To ekskluzivno ali eksteritorialno stanje (regija v regiji) je pogojevalo nesložnost med Uskoki samimi ter med Uskoki in domačini, kar je zaviralo udomačitev v novi domovini.

Uskoki za domačine niso bili privlačni. Vendar, če si je kdo hotel izboljšati osebni položaj, se otresti podložništva in uživati privilegije, ali če je imel kaj za prikriti, potem se je skušal uvrstiti med Uskoke. Z Uskoki so se družile tudi osebe, ki so si obetale pustolovščin. Ker domačini vsakdana priseljencev niso poznali, so si ga razlagali na svoj način, ki ni ustrezal resnici. Pohodi vojaških kolonistov na drugo stran meje, od koder so baje prinašali obilen plen, so prožili fantazije. Marsikateri domačin, ki mu je presedalo enolično in s stalno nevarnostjo prežeto življenje, je iskal stike z Uskoki.

Naselitev vojaških kolonistov na strnjem ozemlju je pogojevala tudi razvoj roparskih band.¹⁷ Tisti Uskoki, ki so za posebne posle dobivali občasno plačo – in še ta jih najpogosteje ni dosegla –, so jo skušali nadomestiti z organiziranim ropanjem v notranjosti in po osmanskem teritoriju.¹⁸ Oblasti so izplačevanje zavlačevale in materialno stisko sramotno izrabljale v pričakovanju, da bodo lačni vojaški kolonisti s krutostjo napadali sovražnika. Pregovor, ki ga je zapisal Nikola Jurišič Ferdinandu I., pravzaprav vse pove: »... wenn der wolff sat ist, so ist er nichts werdt ...«¹⁹ (sit volk ni kaj vreden). Nemotiviranim in lačnim Uskokom torej ni preostalo drugega, kot da ropajo.

V začetku štiridesetih let 16. stol. so se napadi osmanskih čet ob meji stopnjevali. Uskoki so nepregledno situacijo izrabili oziroma zlorabili za prehode čez mejo, na katerih so v osmansko suženjstvo vozili tudi domačine. Čeprav je Ferdinand I. v privilegiju iz leta 1538 izrecno prepovedal, da se imenitnih muslimov ne sme napadati, so jih ugrabljali in z uspehom terjali visoke odkupnine.²⁰ Istočasno so trume Uskokov plenile po notranjosti in s tem ogrožale notranji mir. To je bil povod, da so dobili 1540 glavarja, ki naj bi jih nadzoroval in pazil, da bi funkcije žandarja ne zamenjali s funkcijo roparja in tako škodili lastnemu prebivalstvu.²¹

¹⁶ Hans Ungnad Ferdinandu I., Slavonija 1540. MHSM 40/Monumenta Habsburgica 3, šte. 46, 45f: »... wie beschwerlich, verdächtlich und ungeschickt sich di herüber ubergefallnen Ussgokhen halten, nemblich, das die negst gesessnen christlichen underthanen bey und undter inen weder ihres leibs, lebens, noch guets sicher, sondern sie werden von inen den Uskgokhen etwo gar an alle, etwo gar umb liederlich ursach haimblich und offentlich jämerlich ermordt, umbracht und ir guet und armuet, sonderlich traidt und anders ir narung und underhaltung geraubt und mit gewaltgenumben; desgleichen in ander muetwillig weeg dermassen mit inen hausen und handln, das inen zu wonen weder leidlich noch muglich sein wirdt.« Ungnad piše dalje, da se hoče »nambhafte anzall der christlichen underthanen aus Crain und denselben orten, wo sy inen am nägsten gesessen, aufmachen und gar darvon ziehen werden«.

¹⁷ Bracewell, Uskoks, 38.

¹⁸ Prim. MHSM 35/Monumenta Habsburgica 1, šte. 261, 253f.; ter Klaić, Ostaci ostataka, 281f.

¹⁹ Nikola Jurišič Ferdinandu I., Ljubljana, 22. oktobra 1538. MHSM 38/Monumenta Habsburgica 2, šte. 409, 409f.

²⁰ Peter Sugar, The Ottoman Professional Prisoner on the Western Borders of the Empire in the Sixteenth and Seventeenth Century. V: Etudes Balkaniques 7 (1971), 89–91.

²¹ Glavna vloga glavarja je bila prepričati, da Uskoki ne bi nobenega (to se pravi katoliškega domačina) »unplicherweis dringen oder beschwären«. Ferdinand I. Hansu Wernecku, Dunaj, 20. oktobra 1543. MHSM 20/Acta confinii 3, šte. 7, 399.

3. Versko vprašanje

Ferdinand I. se v privilegijih iz let 1535 in 1538 ni dotikal veroizpovedi Uskokov. Habsburžana, ki je užival v Španiji katoliško vzgojo²², pravoslavje navidez ni preveč tangiralo. Kot se zdi, je bil glede vere zelo radoveden. Tako si je na primer pustil leta 1526 iz Prage prinesiti vrsto husitskih knjig, katere je tudi prebral. Ker knjig ni vrnil, jih do danes hrani narodna knjižnica na Dunaju (ÖNB). Istega leta (1526) se je odpravil slavni diplomat Žiga Herberstein drugič v Rusijo.²³ Ferdinand je dal poslati za njim Fabrijev izvod »Ad Serenissimum Pricipem Ferdinandum Archiducem Austriae, Moscovitarum iuxta mare glaciale religio«²⁴ in prosil Herbersteina, da se seznaní s pravoslavnimi shizmatiki in da se dobro informira o pravoslavni veri.²⁵ In zares, v letu 1549 izdani latinski *Moscovii* (*Rerum Moscoviticarum Comentarium*)²⁶ je diplomat več kot polovico knjige posvetil verskim in teološkim vprašanjem.²⁷

Med potovanjem in izidom knjige je minilo nad dvajset let. V tem času se je v notranjosti habsburških dežel začelo uveljavljati novo versko mnenje. To je bil čas, v katerem so »neverni« Osmaní pritiskali na »katoliško« državo in čas, v katerem se je odvijal najhujši naval beguncev iz Osmanskega cesarstva. Ferdinandu in oblastem ni preostalo drugega, kot da pravoslavje Uskokov tolerirajo. Čeprav so verski običaji poleg drugih posebnosti motili staroselce²⁸, še bolj pa cerkvene oblasti²⁹, je Ferdinand preslišal tozadevne pritožbe. Ofenzivni poskusi spreobrnitve bi po nepotrebnem ogrožali jugovzhodno mejo. Kajti Uskoki, ki niso kazali nobene pripravljenosti prilagoditi se, ki so se izognili vsaki oviri, bi bili zmogljivi, posebej še s Hansom Ungnadom, ki je kot zavesten in ognjeviti protestant poveljeval ob meji, destabilizirati mejo oziroma jo predati Osmanom.

²² K vzgoji in mladosti Ferdinanda v Španiji prim. Friedrich Edelmayer, *El hermano expulsado: Don Fernando. V: Torre de los Lujanes 39*. Madrid 1999, 147–161; isti, *Cuántos tronos usurpados? Cuestiones sucesorias en la casa de Austria (1500–1531)*. V: *Carlos V/Karl V. 1500–2000*. Simposio Internacional, Viena 7–11 de marzo de 2000. Alfred Kohler (izd.). Madrid 2001, 623–637; isti, *Viele usurpierte Throne? Sukzessionsfragen im Hause österreich (1500–1531)*. V: *Karl V. 1500–1558. Neue Perspektiven seiner Herrschaft in Europa und Übersee*. Alfred Kohler, Barbara Haider in Christine Ottner (izd.). Wien 2002 (=Zentraleuropa-Studien 6) 245–260.

²³ Med drugimi publikacijami prim. Harald Tersch, *Österreichische Selbstzeugnisse des Spätmittelalters und der Frühen Neuzeit (1400–1650)*. Eine Darstellung in Einzelbeiträgen. Wien/Köln/Weimar 1998, 193–213; Marija Wakounig, *Sigismund von Herberstein*. V: *Silvano Cavazza (izd.), Divus Maximilianus. Una contea per i Goriziani 1500–1619*. Mariano del Friuli 2002, 175–181.

²⁴ Prim. P. L. Helbing, *Dr. Johannes Fabri, Generalvikar von Konstanz und Bischof von Wien 1478–1541*, Münster 1941.

²⁵ Prim. Frank Kämpfer, *Siegmund von Herbersteins »Rerum Moscoviticarum Comentarium« als religionsgeschichtliche Quelle*. V: *Gerhard Pferschy (izd.), Siegmund von Herberstein. Kaiserlicher Gesandter und Begründer der Rußlandkunde und die europäische Diplomatie*. Graz 1989, 147–164, tukaj 148.

²⁶ Prim. Walter Leitsch, *Probleme bei der Edition von Herbersteins Moscovia*. V: *Gerhard Pferschy (izd.), Siegmund von Herberstein. Kaiserlicher Gesandter und Begründer der Rußlandkunde und die europäische Diplomatie*. Graz 1989, 165–178.

²⁷ Kämpfer, *Siegmund von Herberstein*, 148; Iskra Schwarcz, *Die Anfänge der russisch-österreichischen Beziehungen im Spiegel der Chroniken und diplomatischen Berichte Ende des 15. Jahrhunderts*. V: *Alfred Stirnemann, Gerhard Wilfinger (izd.), Rußland und Österreich*. Innsbruck/Wien 1999 (*Pro Oriente* 23), 68–75, tukaj 73.

²⁸ Prim. individualne vzroke, ki jih navaja Ivan Babonosič v pismu svojemu sinu Sekuli, Slunj, 1. avgusta 1543. MHSM 40/Monumenta Habsburgica 3, št. 160, 154f.

²⁹ Prim. med drugimi peticijo Ferdinandu I., Dubrava, 15. julija 1543. MHSM 40/Monumenta Habsburgica 3, št. 159, 153.

Uskoki, ki so v prvi polovici 16. stoletja dobili novo domovino ob slovensko-hrvaški meji kot vojaški kolonisti, so kljub naselitvi na strnjenih in s tem izoliranih ozemljih bistveno spremenili sliko regije. Domačinom ni bil trn v peti samo njihov privilegirani status, motil jih je njihov drugačen način vsakdanjega in verskega življenja ter nepripravljenost prilagoditi se. Pričakovanja domačinov se niso ujemale s pričakovani Uskokov. V prvi polovici 16. stoletja so t.i. mostove gradili samo tisti domačini, ki so od uskoškega načina življenja pričakovali pustolovščino. Pot nazaj jim je bila čestokrat zaprta. Da se domačini in tujci niso mogli integrirati, za to so poskrbele tudi zunanje, politične okoliščine.

Na vprašanje, ali so bili Uskoki kot vojaški kolonisti žandarji ali roparji, ni enostavno odgovoriti. Od zgoraj, torej od državnih oblasti zaukazana integracija beguncev je od vsega začetka naletela na močan odpor staroselcev. Kljub osmanski nevarnosti niso bili pripravljene sprejeti beguncev. Ti zopet niso kazali pripravljenosti prilagoditi se. To stanje, brezplačna vojaška služba ter pomanjkanje najnujnejših življenjskih potrebščin so naredili iz žandarjev tudi roparje.

Zusammenfassung

Marija Wakounig

Gendarmen oder Räuber? Integration der Uskokten als regionales Problem

Die Ansiedlung und Integration der Uskokten in der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts an der slowenisch-kroatischen Grenze, die wesentlich zur Herausbildung der Militärgrenze beitrug, ging nicht ohne regionale Probleme vor sich. Nach der Schlacht bei Mohač im Jahre 1526 floh ein Teil der orthodoxen und katholischen Bevölkerung, nachdem sie ihre Privilegien verloren hatte, aus dem Osmanenreich. Auf der anderen Seite der Grenze boten diese Flüchtlinge den habsburgischen Befehlshabern – gegen die Bestätigung ihrer Privilegien – ihre Militärdienste gegen die Osmanen an. Ferdinand I. befreite die Uskokten in den Jahren 1535 und 1538 für 20 Jahre von der Steuer-, Zehent-, Dienst- und Fronpflicht. Im Jahre 1564 bestätigte er dieses Privilegium wieder ohne die 20-jährige Befristung.

Da die Uskokten als Grenzsoldaten eine privilegierte Stellung gegenüber den einheimischen bäuerlichen Untertanen genossen, kam es in den gegenseitigen Beziehungen zu gravierenden Problemen. Dazu trugen auch die Schlossherren bei, die die relative persönliche Freiheit der angesiedelten Grenzsoldaten nicht akzeptierten, aber auch die Militärbehörden, die erwarteten, die geschlossen angesiedelten Uskokten würden ihren Lebensunterhalt in der Landwirtschaft und in der Kriegsbeute an der osmanischen Seite der Grenze finden. Doch die Uskokten passten ihre Sitten und Bräuche sowie ihre Lebensweise nicht an die neuen Verhältnisse an, was bei den Altsassen Anstoß erregte. Gegenseitige Beschuldigungen und Denunziationen bei Ferdinand I. zeugen davon, dass die Uskokten den Beutemangel auf Seiten des Osmanenreiches durch Raubüberfälle im Landesinneren kompensierten. Oft kam es zu heftigen Auseinandersetzungen und sogar Mordfällen. Die Integration der Uskokten im Grenzstreifen wurde lange Zeit durch mehrere Faktoren behindert, wie etwa durch Stereotypen sowohl bei den Uskokten als auch bei der einheimischen Bevölkerung, ferner durch die mangelnde Bereitschaft auf beiden Seiten, einander als Nachbarn zu akzeptieren, auch durch unterschiedliches Glaubensbekenntnis, andere Lebensweise ect. Als größtes Hindernis ist die Ansiedlung der Uskokten in einem geschlossenen Gebiet zu betrachten, wo eine »Region in der Region« mit eigenen Regeln geschaffen wurde. Die Geborgenheit, die eine derartige Lebensweise zu bieten schien, war die Ursache für ihre Isolation in der neuen Heimat, behinderte sie doch tolerante Beziehungen zwischen den »Fremden« und den Einheimischen und förderte somit die Entstehung von Räuberbanden. Unentgeltlicher Militärdienst und Mangel an den notwendigsten Lebensmitteln bewirkten, dass aus Grenzsoldaten gelegentlich auch Räuber wurden. Um 1550 spitzte sich die Grenzsituation in einem Maße zu, dass der Name »Uskokten« zu einem Synonym für Räuber wurde, und zwar nicht nur wegen der Uskokten-Seeräuberei von Senj.

Marko Zajc

Žumberak kot pozabljena regija*

Ali kako lahko mejno območje zmede slovenske politike

»Naj navedem le en slučaj v žumberkem okraju. Nek gospod je prišel v okraj Dragoševce, kjer je bil semenj, potegnil je papir iz žepa in ljudi povpraševal, katere občine bi bile pri volji, da bi se spojile z Metliškim okrajem. Ko je to vprašanje stavil, bilo je več ljudstva okoli, ki so rekli: Udri ga, to je špijon! In tisti gospod bi bil morda smrt storil, ako ga bi ne bili prijatelji branili. Iz tega se ne vidi, da bi ljudstvo posebno želelo združiti se s Kranjsko.«¹

Jožefa Pirnata, sicer diurnista pri metliškem notarju, ki je 29. avgusta 1881 javno nagovarjal Žumberčane naj s podpisom podprejo priključitev h Kranjski, je pred razjarjenimi Uskoki rešila orožniška patrola.² Sejemsko ozračje, ki je botrovalo sicer osamljenemu incidentu je bilo, če si lahko dovolim tako primerjavo, na nek način značilno za celoten spor glede Žumberka. Še zlasti barantači iz vrst slovenskih politikov bi na živinskem sejmu težko sklenili dobro kupčijo. Najprej so bili prepričani, da nekaj hočejo, spet drugič da nočejo, dokler se niso razdelili na tiste, ki nočejo, pa vseeno bodo in na tiste, ki so že prej hoteli, pa tega niso storili.

Vprašanje pripadnosti Žumberka je največ pozornosti zbujalo v letih razpuščanja Vojne krajine (1871–1881). Obmejna deželica je pred naselitvijo Uskokov in organiziranjem Vojne krajine v 16. st. spadala pod deželo Kranjsko. Ta je sicer tekom stoletij izgubljala vpliv nad tem področjem, dokler ga ni s priključitvijo Žumberka h karlovškemu generalatu 1746 popolnoma izgubila, vendar se svojih pravic ni nikoli odrekla.

Slovenske politike je problematika spravljala v zadrego vsaj iz dveh razlogov: »Zgodovinska« priključitev Žumberaka je bila v nasprotju z »naravno« idejo Zedinjene Slovenije, obenem pa jih je strah pred nemško nevarnostjo iz severa silil, da gledajo na slovensko emancipacijo zgolj skozi jugoslovanska očala. Historična misel je bila pri Slovencih vseeno prisotna, še zlasti na Kranjskem. Bleiweisove Novice so že v začetku ustavne dobe zapisale: »če bi južni sosedje na Hrovaškem hoteli kaj sebi prilastiti, bi se jim poprej utegnili reči: Šumberk, Reka, Terst je naš; pustite Terst, dajte Reko in Šumberk nazaj.«³

Potem, ko je cesar po vročih avgustovskih pogajanjih med avstrijsko in ogrsko delegacijo 1869 zaukazal delno razpustitev Vojne krajine⁴, je zadeva odmevala tudi v Ljubljani. Staroslovenske Novice so se sredi septembra istega leta s spoštovanjem razpisale o zavzemanju kranjskih pogajalcev za žumberški distrikt leta 1847 in obenem razglasile, da »Žumberčani radostno nam željo razglašajo, da bi prišli zopet pod vojvodino Kranjsko, kakor so nekdam bili.«⁵ Tudi mladoslovenska stran priključitvi ni nasprotovala. Dr. Valentin Zarnik je Žumbe-

* Referat na 31. zborovanju slovenskih zgodovinarjev »Regionalni vidiki slovenske zgodovine«; Maribor, 10.–12. oktobra 2002.

¹ Stenografični zapisnik dvanajste seje deželnega zbora ljubljanskega dne 21. oktobra 1881, str. 234.

² AS 33, konvoluti, konv. 548, šk. 252, dopis črnomaljskega okrajnega glavarja št. 358.

³ Novice, 6. 3. 1861.

⁴ Glej: Mirko Valentić, Vojna krajina i pitanje njezina sedinjenja s Hrvatskom 1849–1881, Zagreb, 1981 tr. 166.

⁵ Novice, 15. 9. 1869.

rak kot del Kranjske na nek način predvideval v svoji zahtevi po »kronovini Sloveniji«, ki je vsebovala tudi historične prvine. »Pri kotku, segajočemu v kranjsko deželo, znanemu po imenu: žumberske stotnije in Marindol /.../ naj bo na izvoljo dano združiti se z novo kronovino.«⁶

Tudi kranjski deželni zbor ni ostal ravnodušen. Razpravo je sprožil metliški graščak vitez Savinschegg 19. oktobra 1869. V svojem govoru se je naslonil predvsem na slavno zgodovino in kranjski patriotizem: »Kranjska ima po mojem mnenju zakonite pravice do obeh področij /.../, to imam tudi za stvar časti, kajti deželno zastopstvo za nekdanjimi stanovni, ki so to vprašanje že sprožili, ne sme zaostajati.«⁷ Habsburžani so po mnenju Savinschegga z naselitvijo Uskokov rešili nič manj kot celotno zahodno civilizacijo. Z njim so se strinjali tudi slovenski poslanci, še zlasti že prej omenjeni dr. Zarnik, ki je govornika celo prekinjal z navdušenimi »dobrokljici«: »Krajišniki so se borili in dajali kri za cesarja in domovino. (vzklik Dr. Zarnik: Živio!) /.../ Nepravilno bi bilo, če bi bilo od vseh avstrijskih ljudstev zgolj eno obsojeno na molk (vzklik Dr. Zarnik: Dobro!). Njihove interese se mora zaščititi!«⁸ Domoljubni predlagatelj o tem, da si prebivalci teh področij želijo zveze s Kranjsko, ni niti dvomil. Priznal jim je pravico do samoodločbe, ki jo bodo, o tem nihče ne dvomi, uporabili za priključitev h kranjski »domovini«. Savinscheggovo zahtevo naj se avstrijska vlada trudi za uveljavljanje kranjskih pravic so podprli vsi poslanci ne glede na ideološko in nacionalno pripadnost.

Leta 1871, ko je zadeva spet postala aktualna, so slovenski politiki opazili lastno nedoslednost in spremenili svoje mnenje. Historične pravice Kranjske se enostavno niso prilegale zahtevi po rušenju deželnih meja in ustanovitvi Zedinjene Slovenije. Nedvomno je imel veliko vlogo pri tem Miklošičev govor v zgornjem domu državnega zbora 11. maja 1871. Prvak slovanske etnografije očitno ni bil pristaš historičnega prava. Nesmiselnost zgodovinskih zahtev je ilustriral z naslednjim domišljijским primerom: »Kaj bi rekel visoki zbor, če bi eimeniten zgodovinopisec kraljevine Češke stopil sem in visokemu zboru predložil, da je bila Moravska stoletja odvisna od Češke in če se nato dokaže pravica, da naj bi /.../ zvezo spet vzpostavili. Mislim, da visoki zbor ne bi privolil; kot tudi ne bi mogel privoliti. Stvari so se spremenile in zgodovina na katero se tukaj sklicujemo, ni zgodovina iz leta 1000 ampak iz leta 1800.«⁹ O trditvi, da se tamkajšnje prebivalstvo želi priključitve h Kranjski Miklošič odkrito dvomi: »To se ne ve! Prav tako ne vem, če posebno hrepenijo po tem, da bi postali Hrvati. Le če se ljudstva precej študira, če se spomnimo, kako težko stopijo iz staroživečih povezav in začnejo z novimi /.../, bi dvomil, ali hrepenijo po tem, da bi postali Kranjci.«¹⁰ Miklošiču moramo tudi priznati neke vrste preroštvo, saj je pravilno napovedal, da bo druga stran monarhije zadevo zavlačevala: »Poznamo žilavost Ogrske. Na našo škodo smo jo spoznali in v zadnjem času ni izgubila na žilavosti. Zadeva se lahko vleče v neskončnost in posledica tega bo, da bosta oba distrikta še naprej ostala pod začasno upravo.«¹¹

Kranjske pravice je še posebej goreče zagovarjala »nemška« ustavoverna stran, kar je v

⁶ Zarnikov program se nahaja v: Fran Levstik, Zbrano delo, 9. knjiga, str. 160.

⁷ Stenographischer Bericht der fünfzehnten Sitzung des Landtages zu Laibach am 19. Oktober 1869, str. 172.

⁸ Ibid.

⁹ Index sammt Rednerverzeichnis und Anhang zu den stenographischen Protokollen des Herrenhauses des österreichischen Reichsrathes für die VI. Session 1870 – 1871, str. 208.

¹⁰ Ibid.

¹¹ Ibid.

¹² Možno je tudi, da je avtor sam urednik Josip Jurčič: »Jurčiču bi mogli pripisati npr. članek »Žumberk in Marindol v Vojaški granici« /.../ pod oznako – Č. Seveda pa je verjetneje, da ga je napisal kdo drug od sodelavcev Slovenskega naroda, saj se je Jurčič podpisoval tedaj v Slovenskem narodu z začetnico svojega priimka.« (Josip Jurčič, Zbrano delo, knjiga 10, Ljubljana 1982, opomba na str. 578)

oči zbudlo tudi pisca¹² pri Slovenskem narodu, ki se je odkrito spraševal: »Kako to, da se ti Nemci tako interesirajo za narastaj Kranjskega? Že samo to je sumno /.../ Nemški časniki, ki bi Slovenca in Kranjca najraje v žlici vode utopili, so v tem vprašanju ljubeznivi in nam prav privoščijo, da bi dobili Žumberk in Marijin dol.«¹³ Nemška prijaznost je lahko samo hinavska, zato je predlaga pisec doslednost: »Historično pravico ima zares Kranjsko na to zemljišče. Ali mi stojimo na stališči narodnega prava, ter moramo dosledni biti, in ne tam, kjer ni potreba, odstopiti od tega samega.«¹⁴ Popuščanje Hrvatom se zdi piscu celo dobro za narodov blagor: »Kranjsko, Slovensko tako ne misli, da bi bilo na veke odcepljeno od juga, zato nič ne škoduje, nego morda še koristi ako Slovenci pustimo da ima trojedina kraljevina eno zagozdo v telo Kranjske, za katero zagozdo se bode potegnil kazneje še drug del Slovenije k jugu.«¹⁵ Članek zaključí z mislijo, ki zrcali odnos tedanjih slovenskih politikov do sebe in svojih sosedov: »Kakor rečeno, ne vlecimo se za to anektiranje čisto nič; varujmo se vsake škodljive zamere med brati. Mi Slovenci, ko bolj mrzle krvi ljudje, moramo preudarni biti in popustiti marsikaj – samo ne boja proti germanskemu molohu!«¹⁶

15. julija 1881 je bila razpuščena celotna Vojna krajina, Žumberak in Marindol sta začasno pripadla hrvaški upravi, čeprav je bil grof Taaffe na pogajanjih odločno proti.¹⁷ Slovenski poslanci v kranjskem deželnem zboru, za razliko od tedanje nemške večine, priključitve Žumberaka niso podprli.¹⁸ Razdvojenost Slovenskih politikov je lepo razvidna iz njihovega manjšinskega predloga, kjer po eni strani priznavajo »da je pravica kranjske dežele do Marjindolske občine ter do žumberškega okraja zgodovinsko dokazana /.../ in da se jej ta pravica ne sme kratiti, ker drugače bi se pravica prav žalila.«¹⁹ Po drugi strani pa so prebrisano pozvali deželni zbor naj odstopi od priznanih pravic in naj rajši zamenja kos nekdanje Kranjske za železnico, ki bi povezala Dolenjsko s hrvaško stranjo. Priključili naj bi samo majhno marindolsko občino in zaokrožili meje. S tem so se bržkone hoteli pokazati kot zagovorniki kranjskih interesov ne da bi kršili lastna naravnopravna načela.

Pisci pri Slovenskem narodu so bili prav tako neuglašeni. Še 7. avgusta je ta časopis priključitev Žumberka vneto zagovarjal in Hrvate okrcal, da »našej vladi sila za zlo jemljejo« ker se za to poganja »in govore o »njemačkem gladu«. Kar se tega tiče pač nij govora o nemštvu, kajti /.../ Kranjska nij nemška niti nikoli ne bode, če Bog da in sreča junaška!«²⁰ Dva meseca kasneje so zamenjali ploščo in se strinjali s slovenskimi politiki naj se žumberški okraj prepusti troedinici.²¹

Slovenski politiki v kranjskem deželnem zboru svojih simpatij do Hrvaške niso skrivali. Poročevalec narodne manjšine Navratil je že na samem začetku omenil, s kakšnim navdušenjem so Hrvati pozdravili razpustitev Vojne Krajine: »Ali, gospoda moja, tudi mi smo poklicani, da slavimo z brati Hrvati velikanski čin blagodušnega cesarja.«²² Kljub temu je prepričan, da bi se dalo kranjske historične pravice s pametnimi potezami unovčiti: »Znam, da se bo tej

¹³ Slovenski narod, 23. 5. 1871.

¹⁴ Ibid.

¹⁵ Ibid.

¹⁶ Ibid.

¹⁷ Mirko Valentič, Vojna krajina..., str. 339.

¹⁸ Kranjski deželni zbor je o tem ponovno razpravljal 21. oktobra 1881.

¹⁹ Predlog manjšine pomnoženega upravnega odseka o 2. resoluciji v zadevi nekdanjega žumberškega okraja in občine Marjindol, Priloga 54, Stenografični zapisniki ... 1881, str. 593.

²⁰ Slovenski narod, 7. 8. 1881.

²¹ Slovenski narod, 20. 10. 1881

²² Stenografični zapisnik dvanajste seje deželnega zbora ljubljanskega dne 21. Oktobra 1881., str. 233. Poslanec Navratil.

železnici najbolj upiralo ogersko ministrstvo, ker hočejo Madžari ves promet via Pešt imeti, in mislim da ne pridemo do te železnice, ker gospod Luckmann je že rekel, da so Madžari vsegamogočni. Vprašam toraj: kaj je več vredno, dolenjska železnica ali žumberski okraj? – Mislim, da prednost damo železnici. Če se ne približamo mi Ogerski vladi, delalo se bode z nami, kar se je s Hrvati glede Reke, ki so leto za letom dokazovali, da je Reka hrvaška, ali vse zastoj.«²³

Na nasprotni strani je poslanec Luckmann narodnjakom zabrusil, da se enostavno ne znajo pogajati. Če bi Ogrom že v naprej odstopili Žumberak, bi s tem enostavno izgubili pogajalski objekt za nadaljnje barantanje. Karl Deschmann pa je bil mnenja, da so Belokranjci in Žumberčani pravzaprav isti narod: »Kar se tiče njihovega jezika in tradicije, opjevajo Žumberčanje v svojih ljudskih pesmih Kraljeviča Marka prav tako dobro, kot Metličani in Črnomaljci.«²⁴ Deschmann je potrkal še na tradicionalno kranjsko podobo Hrvatov kot »tatov«, kajti če bi imeli Hrvatje podobne zakonite pravice do Kranjskega ozemlja, bi jih po njegovem mnenju bolj energično zagovarjali. »Že zdaj lahko v hrvaških časopisih berete /.../, da je kranjska nižina Kolpe hrvaški teritorij, da morajo biti Metliški okraj, Črnomelj in Kostanjevica priključeni k Hrvaški.« Ako se bo pogajalo na način, ki ga predlaga slovenska manjšina, zaključuje Deschmann, se lahko zgodi, da bo tvorila mejo med Kranjsko in Hrvaško namesto Kolpe Krka.

Priključitvi Žumberka je najbolj čustveno nasprotoval ravno tisti dr. Zarnik, ki je leta 1869 aneksijo navdušeno pozdravljal. Kar se tiče domnevne izurjenosti Žumberčanov v nemščini je povedal: »Znano je, da je v vseh nemških humorističnih listih stoječa figura: »Bruder Jovo, wenn er deutsch spricht«. In ta »Bruder Jovo« tako nemško tolče, da bi dobro bilo, ko bi graničarji tukaj poslanca imeli.«²⁵ Dr. Zarnik se je čutil tudi poklicanega, da izrazi svojo ljubezen do Hrvatov: »Reklo se je tudi, da bi Hrvatje zahtevali še več od nas, ako bi imeli zase historično pravo. Jaz sem mnenja, da ako bi nas Hrvatje zahtevali do Krke, bi se mi z vsjo silo uprli, ako bi nas pa zahtevali, kakor hočejo Starčevičijanci, vse, ter bi nam sredstvo povedali, po katerem pridemo pod hrvatsko upravo, bi jaz z entuzijazmom rekel: Le vzemite nas!«²⁶ Zanimiva je tudi Zarnikova obrazložitev, zakaj so Slovenci leta 1869 vendarle glasovali za priključitev Žumberka. Vojna krajina (oziroma »Krvava košulja«) je takrat še obstajala, germanizacija je bila v polnem teku, to pa bi lahko zavrli le tako, da bi »odtrgali en del te krvave košulje«. Sedaj, ko je situacija drugačna in je Vojna krajina del »slovanske« Hrvaške, bi bilo tako trganje škodljivo. Še več: »Bil bi greh!«

Večina deželnega zbora je vseeno podprla zahtevo po kranjskem Žumberku in začela so se dolgotrajna a neplodna pogajanja. Katoliška stran je svoje mnenje radikalno spremenila že čez nekaj let. Za časa obhodov posebne mešane komisije za Žumberak, se pravi poleti 1883, se je časopis Slovenec odkrito spraševal: »Ali ne terjata pravica in poštenost, da se ta nekdanji del Kranjske zopet združi s Kranjsko?«²⁷ Ugotovil je, da je Vlah popolnoma navezan na Kranjca in da je Kranjec tisti, ki mu da prislužiti krajcar. Glede narodnih razlik so pri Slovenecu svetovali kar asimilacijo, češ: »Tesneje pa, ko bo občevanje, bolj se bo tudi jezik zblížal.«²⁸ Prav tako so odkrito zagovarjali pravno stališče nasproti narodnemu: »Ali naj si je tudi res, da

²³ Ibid.

²⁴ Ibid.

²⁵ Ibid., str. 240, Poslanec Zarnik.

²⁶ Ibid.

²⁷ Slovenec, 28. 7. 1883.

²⁸ Ibid.

²⁹ Slovenec, 16. 6. 1883.

avstrijska habsburška država je zavetnica vseh narodov, vendar pa ni ustanovljena na novejši načelo prekucuhov. To izvrševati zmore le toliko časa, dokler ostane, kar je bila: zavetnica prava in pridobljenih pravic.«²⁹

Leta 1896 se je pokazalo, da je na katoliško usmerjeni strani takšno mnenje povsem prevladalo. Kanonik Karol Klun, Fran Povše ter tovariši so namreč deželnemu zboru predlagali naj opomni vlado, da bo sklenila novo gospodarsko pogodbo z Ogrsko tako, da bodo obvarovani interesi kranjske produkcije. Sporazumi o gospodarskih vprašanjih z Ogrsko so se načeloma sklepali vsakih deset let.³⁰ Obenem so pozvali vlado naj pri ponovitvi sporazuma z Translajtanijo »uredi razmerje /.../ glede žumberškega in marijindolskega okraja /.../ in omenjena okraja utelesi deželi Kranjski.«³¹ Klun se je na razpravo v deželnem zboru dobro pripravil in kolegom poslancem priredil pravo zgodovinsko predavanje. Hrvatov taktično ni obtoževal, dočim je za obstoječe stanje obtožil hinavske Madžare. Ti bodo z Žumberakom ravnali tako, kot so ravnali z Reko. Ne bodo ga privoščili Hrvatom, zadržali ga bodo za sebe in veselo sekali gozdove. »Žumberčanom bi se v tej zvezi jako trda godila, ker bi prišli iz dežja pod kap in bi bili kakor Slovaki v ogrskem kraljestvu.«³²

Liberalna stran nad takšnimi idejami ni bila navdušena. V Slovenskem narodu se je lahko prebralo: »Ker je pa v narodnem interesu železi dobrih odnošajev z brati Hrvati, je vsekako vprašanje, če je povsem umestno, da se bi vprašanje sedaj reševalo.« Brez obtoževanja klerikalcev enostavno niso mogli: »Do sedaj je naša dežela skoro čisto rimsko – katoliška, a Žumberčanje pa so grški katoličani in bati se je kacega verskega razpora, posebno ker je mogoče, da bi jih pregoreči naši duhovniki skušali pridobiti za rimsko katoličanstvo.«³³ Kljub temu so liberalci Klunov predlog podprli. Nenazadnje je bil zelo pri srcu njihovim novim zaveznikom v podobi kranjskih Nemcev.

Načelo liberalcev »nočemo, a vseeno bomo« je v deželnem zboru zagovarjal Ivan Tavčar. Najprej je kanonika Kluna spomnil, da je pred petnajstimi leti drugače razmišljal in da je podpisal diametralno nasproten predlog.³⁴ Klun pa je spremembo mnenja utemeljil z zahtevami realpolitike: »Že takrat smo iskreno hrepeneli po dolenjski železnici ter smo bili pripravljene v dosego njeno marsikaj žrtvovati, ker se je sploh širila trditev, da Madžari odločno nasprotujejo /.../«³⁵ Mnenje, da se bo kranjsko finančno stanje s priključitvijo te deželiceboljšalo, je Tavčar označil za smešno: »Ako je kanonik Klun govoril in sanjal, da se bo iz Žumberka dal za našo deželo izčrpati tisti milijon, ki ga sedaj potrebujemo, so to le gole sanje /.../ Kajti, četudi Žumberk pripade h Kranjski, ne bo posledica to, da bi bili gozdovi last Kranjske dežele, ako bi tako bilo, dobro, potem zahtevamo Žumberk, in če ga nam Ogrji z lepa ne dajo, prisilimo jih z vojsko! (Veselost).«³⁶ S tako pasivnim okrajem bodo po njegovem mnenju samo stroški. Kljub temu so Tavčar in tovariši za Klunov predlog glasovali. Vendar je Tavčar odkrito priznal, da mu diši predvsem odškodnina za tamkajšnje gozdove: »Če hočejo imeti Ogrji Žumberške šume, morajo tostransko državno polovico primerno odškodovati. Za to se gre, ne pa, da dežela Kranjska dobi majhen, beraški okraj. /.../ glasoval bom za resolucijo upravnega odseka, dasiravno v drugim stojim glede Žumberškega vprašanja še vedno na tistem stališču, na katerem je leta 1881 stala narodna stranka in ž njo prijatelj Klun.«³⁷

³⁰ Fran Zwitter, Nacionalni problemi v Habsburški monarhiji, Ljubljana, 1962, str. 138.

³¹ Slovenec, 4. 1. 1896.

³² Objavljeno v: Slovenec 24. 1.–28. 1. 1896.

³³ Slovenski narod, 28. 1. 1896.

³⁴ Stenografični zapisnik štirinajste seje Deželnega zbora ljubljanskega z dne 8. februarja 1896, str. 329.

³⁵ Slovenec, 28. 1. 1896.

³⁶ Stenografični ...

³⁷ Ibid., str. 332.

Dejstvo, da je bil predlog v Kranjskem deželnem zboru sprejet soglasno, ni spremenilo položaja. Uresničili so se namreč Miklošičevi strahovi iz leta 1871. Obe strani sta se še naprej neplodno obmetavali z različnimi zgodovinskimi in »oportunitetnimi« dokazi. Hrvaška stran je celo uporabila arheološko metodo, s katero je hotela dokazati obstoj dveh Žumberkov (kranjskega Sichelberga in hrvaškega Sichelburga)³⁸. Začasna hrvaška uprava, ki je trajala vse do konca habsburške monarhije, pa ni preprečila usode, tipične za težko dostopna in obmejna področja: pojav množičnega izseljevanja in staranja prebivalstva.³⁹

S u m m a r y

The Forgotten Region of Žumberak, or How a Borderland Area Confused Slovene Politicians

Marko Zajc

In the 19th century, Slovene politicians were divided into two sides; while one supported the then prevalent concept of natural law the other favored a concept based on historical circumstances. This was especially evident in the case of Žumberak, a hilly area on the southern slopes of the Gorjanci mountains. Before it was settled by the *Uskoki* and converted into a military frontier called *Vojna krajina* (War March) in the 16th century, Žumberak had been part of the duchy of Carniola. During the period of disbanding the military organization, the so-called *krvava košulja* (blood-stained shirt) between 1871 and 1881, the area was awaiting a new master. Neither the politicians in Zagreb nor those in Ljubljana could decide whether because of historic reasons the area should be incorporated into Carniola, or due to ethnographic and purely practical reasons it should become part of Croatia. Since Žumberak was positioned along the border between both sides of the Austro-Hungarian monarchy this almost-forgotten little patch of land became the subject of discussions in the highest political circles; this also reflected the complex relations between Vienna and Budapest. Torn between two options and agonizing over which one might be better, Slovene politicians were unable to reach a decision. This was primarily due to two reasons: the »historic« annexation of Žumberak was not in accord with the »natural« idea of *Zedinjena Slovenija* (United Slovenia), and yet the fear of the German danger from the north persuaded Slovenes that in order to progress Slovenia should become inseparably connected with South Slavs.

Most Slovenes in Carniola preferred the historic concept. As early as March 1861 the *Novice* newspaper shamelessly summoned their southern neighbors to »return Reka and Šumberk.« The highest imperial order dated August 19, 1869 ordered gradual dissolution of the War March, which led the Carniolan Provincial Assembly to unanimously (together with the votes of Slovene representatives) support the enforcement of Carniolan rights. A year and a half later the discord between the interests of Carniola and those of the pro-Yugoslav Slovene political elite led the author of an article in the *Slovenski narod* newspaper to advise all Slovenes not to opt for annexation. He clearly stated that »since Slovenes do not plan to be separated from the South for ever it might be useful for them to allow Croatia to have one of its parts wedged into Carniola, and this wedge could later be used to pull the rest of Slovenia to the South.« Miklošič was another one who influenced Slovene public opinion on the subject. In his speech before the State Assembly on May 11, 1871 he rejected the annexation on behalf of some »faded lines on parchment« and correctly predicted Croatian procrastination techniques during negotiations. Different from the German majority that was in favor of the historic principle, Slovene

³⁸ HDA, PRZV (fond 78), šk. 248, Izvješće o odkopanju starog grada Žumberka; Anton Koblar, Čegav je Žumberk? Izvestja muzejskega društva za Kranjsko VIII/1898, str. 136; Slovenec 3. 10. 1898.

³⁹ Nada Hranilović, Žumberčani – Subetnička grupa u Hrvata, Migracijske teme, zagreb 1990, str. 605.

representatives that took part in the Carniola Provincial Assembly on October 14, 1881 decided against the annexation even though they did acknowledge the rights of Carniola »since the justice would otherwise be offended.« The Catholically-oriented fraction changed its opinion in 1883 and started to defend the idea of annexation; this opinion prevailed until the 1890's. During the discussion on the subject at the Provincial Assembly on February 8, 1896 the liberals sided with the Catholic and the German parties and bashfully supported the annexation; this was because the practical liberals aspired to the compensation for the Žumberak forests. With the view that first it had to be established to which side it really belonged, Žumberak was temporarily annexed to Croatia in 1881. This »temporary« provision nevertheless lasted until the end of the Habsburg monarchy. Fran Šuklje once stated that »the position of Žumberak was unique in Europe in that its inhabitants were the only Europeans who before the beginning of the 20th century had no constitutional rights whatsoever nor did they send their representatives anywhere.«

HISTORIA

znanstvena zbirka oddelka za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani

V zbirki HISTORIA, ki jo izdaja oddelk za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, so do sedaj izšle monografije:

Avstrija. Jugoslavija. Slovenija. Slovenska narodna identiteta skozi čas : zbornik, Lipica, 29. maj – 1. junij 1996. – Ljubljana 1997. – 1.000 SIT

Mojega življenja pot : spomini dr. Vladimira Ravniharja. – Ljubljana 1997. – 1.500 SIT

Janez Peršič, Židje in kreditno poslovanje v srednjeveškem Piranu. – Ljubljana 1999. – 1.000 SIT

Mikužev zbornik. – Ljubljana 1999. – 2.000 SIT

Dragan Matič, Nemci v Ljubljani. – Ljubljana 2002. – 1500 SIT

Navedene knjige lahko dobite na Filozofski fakulteti, v knjižnici oddelka za zgodovino, Ljubljana, Aškerčeva 2 (tel. 01/241-1200).

Božo Repe

Od deželana do državljana*

Regionalni razvoj Slovencev v letih 1918–1991

Regionalna zavest (identiteta) je pri Slovencih izjemno močna. Pogojena je z zgodovinskim razvojem od srednjega veka dalje, še zlasti pa z oblikovanjem dežel v času Avstro-Ogrske monarhije. Do prehoda v 20. stoletje je bila prevladujoča, pri čemer je vsaka dežela največkrat »šla svojo pot«. ¹ Meje po prvi svetovni vojni so prinesle bistvene spremembe: velik del Slovencev je postal manjšina v Italiji in Avstriji, regionalna zavest se je izražala znotraj pokrajin, v katerih so živeli (Julijska Krajina, avstrijska Koroška). Pri velikem delu koroških Slovencev je bila prav deželna zavest eden od pomembnih dejavnikov, zaradi katerega so na plebiscitu glasovali za Avstrijo in ne za Jugoslavijo. ² Na vzhodu je del matice postalo Prekmurje, pokrajina, ki je bila do tedaj bolj malo v zavesti Slovencev iz osrednjega dela Slovenije in se je stoletja razvijala v drugačnem političnem in kulturnem okolju, kar je ob združitvi povzročilo obojestranski kulturni šok. Težave so se v Prekmurju pojavljale tudi kasneje, jugoslovanska oblast je z zamenjavo uradnikov in učiteljev ter uvedbo slovenskega knjižnega jezika v šole, urade in tudi k verouku med prebivalstvom izzvala nezadovoljstvo, občasno tudi obžalovanje zaradi priključitve. Tedanji vodilni prekmurski politik Jožef Klekl si je zato v jugoslovanskem parlamentu pa tudi sicer (neuspešno) prizadeval za avtonomijo Prekmurja. ³

Ob razpadu Avstro-Ogrske so Slovenci doživeli kratkotrajno (enomesečno) nacionalno državnost v Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov, ki je imela svoj sedež in svoje vrhovno predstavniško telo, imenovano Narodno vijeće, v Zagrebu (ustanovljeno 5. in 6. oktobra 1918). V Narodnem vijeću je imela vsaka pokrajina delegate glede na število prebivalcev (na 100 000 prebivalcev en delegat). Skupaj je bilo 80 delegatov, poleg njih pa so na sejah lahko sodelovali tudi predstavniki pokrajinskih narodnih svetov. V njem so bili predstavniki vseh političnih strank in skupin iz Slovenije, Istre, Hrvaške, Bosne in Hercegovine ter Vojvodine. 19. oktobra je bilo izbrano predsedstvo Narodnega vijeća, njegov predsednik je postal slovenski politik dr. Anton Korošec. Narodno vijeće je istega dne tudi zavrnilo manifest cesarja in kralja Karla o federalizaciji Avstro-Ogrske monarhije, zahtevalo je združitev vseh Slovencev, Hrvatov in Srbov na temelju pravice do samoodločbe, ne glede na dotedanje meje. Hrvaški sabor je 29. oktobra 1918 razglasil odcepitev Hrvaške, Dalmacije in Slavonije od Avstro-Ogrske in njihovo združitev z ostalimi jugoslovanskimi pokrajinami monarhije v Državo SHS. Predsedstvo Države SHS pa je imenovalo skupno vladu z 11 poverjeniki in štiri pokrajinske vlade za Slovenijo (Narodna vlada v Ljubljani), Hrvaško in Slavonijo, Dalmacijo ter Bosno in Hercegovino.

* Referat na 31. zborovanju slovenskih zgodovinarjev »Regionalni vidiki slovenske zgodovine«; Maribor, 10. – 12. oktobra 2002.

¹ Vasilij Melik: Mejniki XIX. stoletja, Slovenska kronika XIX. stoletja 1800–1860, Nova revija, Ljubljana 2001, str. 15.

² Janko Pleterški: Poskus enciklopedične razlage gesla o koroškem plebiscitu v avstrijskem leksikonu, Zgodovinski časopis leto 2002, 1–2, letnik 56, str. 173–184.

³ Miroslav Kokolj, Prekmurski Slovenci 1919–1941, Murska Sobota, 1984.

Narodna vlada v Ljubljani je razpustila kranjski deželni zbor kot zadnji organ nekdanje deželne avtonomije. Narodni svet za Slovenijo in Istro, ki je bil ustanovljen 16. in 17. avgusta 1918 kot najvišje politično telo Slovencev v mesecih pred razpadom Avstro-Ogrske (in je med drugim tudi imenoval Narodno vlado v Ljubljani) pa ni postal prvi slovenski parlament. Bile so precej vroče razprave na skupnih sejah Narodnega sveta in Narodne vlade. Zlasti liberalci so ugovarjali temu, da bi bil med Narodno vlado in Narodnim viječem v Zagrebu (odnos je imel sicer precej konfederativnih prvin) še nekak parlament ali deželni oz. pokrajinski zbor v Ljubljani. Načelni dogovori, da bi parlament vendarle ustanovili, so zato ostali na papirju.⁴

Meje v Kraljevni SHS in Kraljevini Jugoslaviji so bile administrativne in oblast si je prizadevala da, kolikor je le mogoče, ne bi bile pokrite z nacionalnimi mejami. Jugoslavija je bila najprej razdeljena na 33 oblasti, pri čemer sta na Slovenijo odpadli dve. Oblasti so med leti 1927 in 1929 imele omejeno politično, gospodarsko in kulturno avtonomijo. Od leta 1929 je bila Jugoslavija razdeljena na devet banovin, večina slovenskega ozemlja pa je bila združenega v Dravsko banovino. Tudi tu nacionalni ključ ni bil upoštevan, čeprav so se mu slovenske dežele od vseh banovin še najbolj približale. Bela Krajina je bila nekaj časa priključena k Savski banovini, Slovenija pa je dobila hrvaški okraj Čabar. Avgusta 1931 je Dravska banovina dobila Štrigovo in Razkrižje, vrnila pa so ji tudi Belo krajino (skupaj z občino Radovanovići), izgubila pa je okraj Čabar, ter Vine, Osilnico, Travo in Drago.

V času med obema vojnama Sloveniji torej ni uspelo doseči politične avtonomije. Regionalizem, ne pa državotvornost, so kazala prizadevanja po oblikovanju pokrajinskega zbora za Slovenijo. Največ, kar je bilo doseženo, sta bili skupščini ljubljanske in mariborske oblasti, ki sta začeli delovati šele leta 1927. Že dve leti kasneje jih je ukinila uvedba diktature in boj za avtonomijo se je vrnil na začetek.⁵

Avtonomistična prizadevanja so dosegla višek konec tridesetih let z zahtevo za oblikovanje banovine Slovenije s širokimi zakonodajnimi in izvršilnimi pravicami. Imela naj bi tudi izvoljeno parlamentarno telo – banovinski zbor. Tega velikega cilja pa Slovenci v Jugoslaviji niso uspeli udejanjiti.⁶

Med obema samoupravama je do določene mere obstajalo sodelovanje, vendar do enotnega sprejemanja uredb (kar bi v praksi pomenilo da – čeprav v okrnjeni obliki – obstaja neke vrste slovenski parlament), ni prišlo. Lahko pa rečemo, da je Slovenija v kraljevini Jugoslaviji uživala vsaj neke vrste neformalno kulturno avtonomijo s šolstvom v lastnem jeziku, dobila je univerzo, akademijo znanosti, radio in vrsto drugih pomembnih kulturnih institucij.

Slovensko ozemlje, ki je ostalo pod Madžarsko (Porabje), je ostalo v sestavi enega od dveh okrajev, na katera so bili v času Avstro-Ogrske razdeljeni Slovenci, to je v Železni županiji (Vas). Slovenci, ki so jih Madžari imeli za Vende, manjšinskih pravic niso imeli in proces madžarizacije se je nadaljeval.

Na Avstrijskem Koroškem se je v času med obema vojnama regionalna administrativna struktura spremenila le deloma. Nadaljeval se je načrtni trend germanizacije, ki mu lahko

⁴ Jurij Perovšek: Slovenska osamosvojitve v letu 1918: študija o slovenski državnosti v Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov, Modrijan, Ljubljana, 1998.

⁵ Miroslav Stiplovšek: Prizadevanja Slovenske ljudske stranke za avtonomijo Slovenije ob sprejemanju prve jugoslovanske ustave in zakonodaje o oblastnih samoupravah 1921–1922. Mikužev zbornik, (Historia, 4), Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, Ljubljana, 1999, str. 51–64.

⁶ Miroslav Stiplovšek: Slovenski parlamentarizem 1927 – 29, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete v Ljubljani, Ljubljana 2000, str. 11. Glej tudi Miroslav Stiplovšek: Prizadevanja banskega sveta Dravske banovine za udejanjenje banovinske samouprave in decentralizacije uprave ter za razširitev svojih pristojnosti leta 1933. Zgodovinski časopis, 2001, letnik 55, št. 2, str. 231–253.

sledimo že od uvedbe ustave leta 1860, ko je postalo »važno za Nemce, da je bilo čim manj občin s slovensko večino, kjer bi občinski odbori zagovarjali demokratične slovenske zahteve – uvedbo slovenskih šol, sorazmerno slovensko zastopstvo s številom prebivalstva v dežel- nem in državnem zboru in združitvev slovenske Koroške z ostalo Slovenijo.«⁷ Velikost občin je bila tako prilagojena nacionalnim nemškim interesom, zato je bilo zlasti v nemškem delu veliko zelo majhnih občin (pod 1000 ali tudi pod 500 prebivalcev), v slovenskem pa so bile, kjer je le bilo možno, prilagojene tako, da je bila v njih nemška večina ali vsaj močno nemško zastopstvo.⁸

Po priključitvi Avstrije k Nemčiji leta 1938 je bila administrativna struktura prilagojena nemški. Koroška je postala »Gau«, nekdanji politični okraji so postali deželni okraji (Landkreis). Celovec in Beljak sta postala posebna mestna okraja, nekatere prej slovenske občine pa so bile ukinjene (Zgornja Vesca, Škocjan). Celovec je po okupaciji Slovenije aprila 1941 postal tudi administrativno središče za del okupiranega ozemlja (Gorenjsko), enako Gradec na Štajerski strani.

Nekdanje Avstro-Ogrsko ozemlje, ki je bilo z rapalsko pogodbo priključeno Italiji⁹ pa je bilo združeno v pokrajino Julijska Krajina (Venezia–Giulia). Nekaj časa je še bila ohranjena avstrijska (občinska) upravna ureditev s 154 občinami, kasneje so sledile reorganizacije, katerih namen je bil doseči, da Slovenci in Hrvati v nobeni večji upravni enoti ne bi imeli večine. Leta 1922 je bila Julijska Krajina razdeljena na tri province (Puljsko, Tržaško in Videmsko), leta 1926 s povečanjem pokrajini v celotni Italiji pa je nastala še Goriška pokrajina. Pokrajine so vodili prefekti, občine (njihovo število se je spreminjalo) pa so upravljali od vlade imenovani župani (podestaji). V večjih občinah so bili kot posvetovalni organ tudi imenovani občinski sveti. Samouprava, kolikor je sploh obstajala, je bila navidezna, oblast je bila v rokah fašističnih prefektov in podestajev.¹⁰

Med drugo svetovno vojno se je znotraj okupacijskih con prav tako poudarjala regionalna zavest, seveda v povezavi z nemško, italijansko in madžarsko oz. »vendsko« identiteto. Po napadu Nemčije in Italije na Jugoslavijo 6. aprila 1941 in njenem naglem zlomu, so nemška, italijanska in madžarska vojska (ta je od Nemcev prevzela Prekmurje), uvedle vojaško upravo. Vojaška uprava je najdlje trajala v madžarski okupacijski coni (do decembra 1941), medtem ko so jo Nemci in Italijani kmalu zamenjali s civilno upravo oz. kombinacijo vojaške in civilne uprave. Vsi trije okupatorji so zasedena ozemlja hoteli za trajno vključiti v svoje države, na slovensko ozemlje razširiti svojo upravo in jih vključiti v svoj družbeni sistem.¹¹

Italijani so to storili prvi, 3. maja 1941 s kraljevim ukazom, ki so ga dve leti kasneje spremenili v zakon. Madžari so Prekmurje priključili z zakonom, ki ga je sprejel madžarski parlament 16. decembra 1941 (priključil je tudi druga ozemlja bivše Jugoslavije: Baranjo, Bačko in Međimurje). Prekmurja niso upravljali kot eno pokrajinsko enoto, pač pa je bil en okraj (Murska Sobota s širšo okolico) priključen k Železni županiji (Vasvármegye), s središčem v Szombathelyu drugega pa k županiji Zala (Zalamegye) s središčem v Zalaegerszegu. Taka je bila upravna ureditev že v času Avstro-Ogrske. Madžari so namreč na okupacijo gledali

⁷ Luka Sieničnik, Bogo Grafenauer, Pregled občin na Koroškem, Znanstveni inštitut pri predsedstvu SNOS, Oddelek za meje, Ljubljana 1945, str. 11 (v knjigi je objavljen zemljevid občin po stanju iz leta 1934).

⁸ Ob tem pa so, kot piše Grafenauer, tudi slovenske občine morale imeti manj kot 4000 prebivalcev, »ker bi sicer morali prebivalci ob štetjih sami izpolnjevati popisne pole in bi bil s tem izključen vsak vpliv številnih komisarjev na napoved občevalnega jezika.« (Prav tam).

⁹ Od Primorske: Trst in okolica ter Goriška z okraji Gorica, Gradišče, Sežana, Tolmin in Tržič; Istra: okraji Koper, Lošinj, Pazin, Poreč in Volosko–Opatija; od Kranjske: Postojna in Idrija; od Koroške: Trbiž.

¹⁰ Milica Kacin-Wohinz, Jože Pirjevec, Zgodovina Slovencev v Italiji 1866–200, Nova revija, Ljubljana, 2000.

¹¹ Več o tem: Tone Ferenc, Okupacijski sistemi na Slovenskem, Modrijan, Ljubljana 1997.

kot na vrnitev ozemlja, ki so ga izgubili s trianonsko pogodbo po prvi svetovni vojni in so hoteli znova uresničiti vensko teorijo.

Tudi nemški okupator na zasedenih ozemljih ni dovolil nobene oblike slovenske upravne ali samoupravne oblike. Zasedenim pokrajinam je določil tako status, kot so ga takrat imele Alzacija, Lorena in Luksemburg. Čimprej naj bi jih formalno – pravno priključili k Nemčiji. Slovensko ozemlje naj bi postalo južna meja nemškega Reicha. Posebna civilna uprava, uvedena v aprilu 1941, naj bi bila začasna. Zaradi težav pri izseljevanju in začetka odpora so formalno priključitev odlagali in do nje nikoli ni prišlo. Uveden pa je bil nemški pravni red, vključno z mobilizacijo v nemško vojsko. Po izvedenem rasnem in političnem ocenjevanju je poleg Volksdeutscherjev tudi del slovenskega prebivalstva dobil nemško državljanstvo, vendar pogojno, na preklic. Sedež nobene administrativne enote ni bil na slovenskem ozemlju, pač pa vsi v sosednjih avstrijskih pokrajinah. Uporaba slovenščine je bila prepovedana, imena krajev in osebna imena ponemčena, tako da so okupirane pokrajine dobile povsem nemški videz. So pa Nemci zelo poudarjali regionalno identiteto (štajersko, kranjsko) in v ta namen uvedli tudi posebna praznovanja.¹² Do kapitulacije Italije septembra 1943 celo ni obstajala nikakršna oblika kolaboracije s slovenskimi predstavniki.

Po priključitvi Ljubljanske pokrajine k Italiji na osnovi kraljevega ukaza z dne 3. maja 1941 je zbornica fašijev in korporacij ukaz potrdila 10. junija 1941, zakonodajna komisija za notranje zadeve in pravosodje pri senatu pa šele 15. aprila 1943, nato je bil kraljevi ukaz spremenjen v zakon. Mussolini je s priključitvijo pohitel zato, ker se je bal, da mu Hitler dodeljenega ozemlja ne bi še dodatno skrčil. Zasedeno ozemlje je italijanski okupator po kratkotrajni vojaški upravi preoblikoval v provinco imenovano Ljubljanska pokrajina (Provincia di Lubiana). Vodil jo je visoki komisar.¹³

Nekaj dni ob začetku vojne je v osrednji Sloveniji deloval slovenski organ, imenovan Narodni svet, ki je razglasil, da v Sloveniji prevzema oblast. Bivši ban Dravske banovine dr. Marko Natlačen je po italijanski zasedbi Ljubljane z dovoljenjem italijanskih oblasti odpotoval v nemško okupacijsko cono in pri nižjih poveljnikih v Celju skušal doseči, naj bi Nemci okupirali celotno Slovenijo in ji dali podoben status, kot ga je imela Slovaška ali tedaj nastala Neodvisna država Hrvaška. Ker je Hitler že pred tem določil, katera ozemlja bodo pripadala posameznim okupatorjem, Natlačenova intervencija ni imela učinka.

Ljubljanska pokrajina je bila pravno – formalno ena od italijanskih provinc, dobila pa je avtonomijo, ki se je kazala v drugačnem nazivu izvajalca oblasti (visoki komisar in ne prefekt kot drugje po Italiji), v dvojezičnosti, v formalnem soupravljanju s strani sosveta za Ljubljansko pokrajino, ki so ga sestavljali slovenski predstavniki in v tem, da prebivalcem pokrajine ni bilo treba služiti vojske. Taka politika je (po pisanju italijanskega zunanjega ministra grofa Gaelazza Ciana) imela za namen prikazati, da so Italijani bolj kulturni in strpni od Nemcev. Šlo je predvsem zato, da so Italijani etnocid nad Slovenci načrtovali na daljši rok kot Nemci, prepričani pač v svojo kulturno premoč in moč fašistične ideologije.

Italijani so v glavnem pustili staro jugoslovansko administrativno ureditev. Na čelo okrajnih glavarstev so imenovali italijanske ljudi, medtem ko so na nižjih ravneh (občine) lahko bili slovenski župani, le da so morali priseči italijanskemu kralju. Na področju gospodarstva, financ, bančništva in zavarovalništva so vzpostavili italijanski fašistični korporativni sistem. Vzporedno z jugoslovansko upravo so začeli počasi vzpostavljati tudi svojo, vendar je bilo

¹² Franc Rozman, Vasilij Melik, Božo Repe: Zastave vihrajo. Spominski dnevi in praznovanja na Slovenskem od sredine 19. stoletja do danes, Modrijan, Ljubljana 1999.

¹³ Tone Ferenc: »Gospod visoki komisar pravi...« Sosvet za Ljubljansko pokrajino. Dokumenti. Društvo piscev NOB, Inštitut za novejšo zgodovino, Ljubljana, 2001.

zaradi kadrovske težave v pokrajini več slovenskih kot italijanskih uradnikov. Sosvet za Ljubljansko pokrajino, kot najvišji slovenski politični organ, je bil podoben kot v drugih italijanskih provincah, le da so ga druge sestavljali Italijani. Imel je 14 članov, njegova vloga pa je bila v Sloveniji (v nasprotju z drugimi italijanskimi pokrajinami) zgolj simbolična. Vsega skupaj je imel pet sej in ni odločal o ničemer pomembnem. Obiskal je sicer Mussolinija in papeža, nato so zaradi kritik o kolaboraciji posamezni člani izstopili in sosvet je jeseni 1941 prenehal delovati. Šele maja 1943 je bil znova obnovljen, deloma z istimi predstavniki, vendar se njegov pomen ni povečal.

Za varnost in mir so poleg vojske skrbele štiri vrste oboroženih oddelkov: policija, orožništvo (karabinjerji), finančna straža in obmejna milica (na meji z nemško okupacijsko cono, pa tudi na nekdanji rapalski meji, ki so jo ohranili in tako v praksi ločevali Ljubljansko pokrajino od Italije). Vse vrste enot so bile italijanske, v orožništvo in policijo pa so bili vključeni tudi bivši jugoslovanski orožniki (od okrog 1350 je bilo 322 slovenskih, še nadaljnjim 204 pa so dajali plačo, vendar niso bili na dolžnosti).

Na področju sodstva se je v civilno – pravnih razmerjih večinoma ohranila stara jugoslovanska zakonodaja, delovati pa so začela italijanska vojaška sodišča, ki so bila pristojna za izvršena ali nameravana dejanja v škodo italijanske vojske ali njenih oseb. V praksi je to pomenilo vse oblike nasprotovanja italijanski okupaciji in pred vojaškim sodiščem v Ljubljani je bilo do kapitulacije Italije obravnavanih 13186 oseb, od tega obsojenih 8737.

Po italijanski kapitulaciji so bivšo italijansko okupacijsko cono zasedli Nemci. Zaradi vojaške šibkosti so bili prisiljeni priznati obstoj Slovencev in uvesti drugačno okupacijsko politiko kot prej na slovenskih ozemljih, ki naj bi pripadla nemškemu Reichu. Hkrati so morali upoštevati Mussolinija in Italijo še kot suvereno državo, kar je razmere v Ljubljanski pokrajini precej zapletlo. Hitler je v severnih in vzhodnih mejah Italije ustanovil dve operacijski coni imenovani Predalpske dežele in Jadransko primorje, ki so jo sestavljale Furlanija, Trst, Istra, Reka in Kvarner ter Ljubljanska pokrajina. Coni sta vodila vrhovna komisarja (cono za Jadransko primorje dr. Friedrich Rainer, ki je bil po vojni v Sloveniji obsojen na smrt). Celotna Italija se je tako delila na tri dele: ozemlje pod neposredno vojaško upravo med fronto in Apenini, Mussolinijevo Socialno republiko Italijo severno od Apeninov in na obe omenjeni coni. Operacijska cona za Jadransko primorje je bila od ostale Italije ločena z mejo, carino in graničarji.

Nemci so Slovincem v Ljubljanski pokrajini obljubljali nekakšno avtonomijo oz. obnove nekdanje avstroogrske dežele Kranjske, kar pa ni bilo nikoli uresničeno. Kot korak v tej smeri pa so imenovali pokrajinsko upravo, ki ji je načeloval prezident. Za prezidenta je bil (po posvetovanjih nacističnih funkcionarjev z ljubljanskim škofom dr. Gregorijem Rožmanom in še nekaterimi slovenskimi politiki) imenovan general Leon Rupnik. Nad Ljubljansko pokrajino so nemške oblasti sicer priznavale formalno italijansko suverenost, vendar so po umiku italijanske vojske preprečile ponovni efektivni prevzem uprave, razorožile so orožništvo in fašiste ter odpustile italijanske uradnike. Podpirale so prezidenta pokrajinske uprave generala Leona Rupnika, ki je zavračal ponoven prihod italijanskih uradnikov.

Pokrajinska uprava je dobila podobno obliko, kot jo je imela kot banovina v Jugoslaviji. Dejansko je bila uprava »vodena glava«, saj so velik del ozemlja obvladovali partizani, ki so tam vzpostavili svoje organe oblasti, tako da je v resnici obvladovala le Ljubljano in glavne postojanke ob železniških in cestnih komunikacijah. Kljub formalno slovenski upravi, se je nemška nadoblast kazala povsod. Sodstvo v Ljubljani je bilo npr. podrejeno vrhovnemu komisariatu v Trstu (kjer je bil sedež Cone za Jadransko primorje). Policija je bila nemška, vodil jo je SS general Erwin Rösener, ki je bil neposredno podrejen Himmlerju. Obstajala pa je slovenska uniformirana policija, ki pa je bila pod nadzorom nemškega častnika za zvezo.

Imela je svoj politični oddelek, ki je obračunaval s pripadniki odporniškega gibanja. Nemci so za boj proti partizanom vzpostavili tudi vojaške kolaboracionistične enote, imenovane Slovensko domobranstvo. Rupnik je kot prezident dobil (podobno kot italijanski prefekti v drugih pokrajinah pod nemško okupacijo) nemške svetovalce, ki so skrbeli, da je izvajal nemško politiko. Socialna republika Italija v pokrajini v praksi ni imela nobenih pristojnosti (čeprav je ozemlje formalno sodilo vanjo), iz racionalnosti pa so Nemci ohranili liro kot plačilno sredstvo, delovala je italijanska pošta in italijanske banke. Tak koncept se je ohranil do konca vojne. Pred nemškim umikom so slovenski meščanski politiki skušali odvzeti oblast Rupniku (ki so ga prej podpirali), vzpostaviti svoj parlament, domobrance preimenovati v Slovensko narodno vojsko in tako pričakovati zaveznike. Načrt se jim zaradi premoči partizanov ni posrečil, skupaj z Nemci in domobranci so se umaknili tudi oni.

Partizanska stran je že od leta 1942 sistematično gradila t.i. sistem ljudske oblasti, ki je preko lokalne ravni (izvoljeni narodnoosvobodilni odbori na osvobojenem ozemlju) prerasel v državno oblast (zbor odposlancev slovenskega naroda v Kočevju od 1. do 3. oktobra 1943, prvo zasedanje Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta v Črnomlju 19. februarja 1944 in preimenovanje v SNOS, drugo zasedanje SNOS 9. in 10. septembra 1946 v Ljubljani – vmes ustanovitev slovenske vlade 5. maja 1945 v Ajdovščini –, volitve 27. oktobra 1946 in ustanovitev ustavodajne skupščine 18. novembra 1946, ki je 16. januarja 1947 tudi sprejela prvo ustavo v slovenski zgodovini). Vzporedno je od leta 1943 dalje potekal tudi proces vključevanja Slovenije kot pokrajine in nato federalne enote v nastajajočo novo, federativno Jugoslavijo.¹⁴ Z odlokom Predsedstva SNOS¹⁵ so že v vojnih razmerah za potrebe volitev začasno določili administrativne oziroma samouprave enote, ki so se delile na kraje, okraje in okrožja.¹⁶

V državotvornem smislu je druga svetovna vojna pomenila prelomnico, saj je Slovenija postala ena od šestih jugoslovanskih republik, dobila je prvi parlament v svoji zgodovini, njene meje proti zahodu so se razširile, dobila pa je tudi ustavno zagotovljeno pravico do samoodločbe, vključno s pravico do odcepitve.¹⁷ Sprva formalna državotvornost se je od druge polovice šestdesetih let krepila in dosegla višek z ustavo leta 1974, ne nazadnje z državotvornimi organi kot so predsedstvo republike, znotraj vlade (izvršnega sveta) pa sekretariati oz. komiteji, ki so predstavljali zametek kasnejših ministrstev. Preko komiteja za mednarodno sodelovanje je imela Slovenija tudi vsaj neke vrste okrnjeno obliko neposrednega mednarodnega delovanja, z nastankom teritorialne obrambe konec šestdesetih let pa je prišlo do zametka kasnejše prave vojske.¹⁸ Vse to je bila podlaga, na katero so se konec osemdesetih in v začetku devetdesetih let pravno lahko opirale tako slovenske socialistične oblasti pri upiranju ponovni centralizaciji Jugoslavije, kot pisci nacionalnega programa iz opozicije, ki so zahtevali samostojnost.

Novo stanje po drugi svetovni vojni je sprožilo tudi vprašanje določitve meja med republikami, ki pa nikoli niso dobile uradne skupne potrditve oz. določitve. Od konca vojne do leta 1947 so vse federalne enote sprejele zakone, ki so zadevale teritorialno organiziranost (in s tem tudi »zunanje« meje – torej meje z drugimi republikami. Zvezna ustavna komisija je leta 1946 ugotovila, da meje med republikami niso legalizirane s pravnim aktom in da je to

¹⁴ Božo Repe: Volitve v Sloveniji po drugi svetovni vojni, Melikov zbornik, ZRC SAZU, Ljubljana, 2001.

¹⁵ Uradni list SNOS št. 2, 21.5. 1944.

¹⁶ Tone Ferenc: Ljudska oblast na Slovenskem, Ljubljana, 1985, 1987 in 1991.

¹⁷ Božo Repe: Slovenija od medvojne federalne enote preko poveljne jugoslovanske republike do samostojne države. Objavljeno v: France M. Dolinar, Od sanj do resničnosti, Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana, 2001, str. 121–208.

¹⁸ Božo Repe: »Liberalizem« v Sloveniji, Borec, Ljubljana, 1992.

treba storiti čimprej. Do uradne zvezne razmejitve ne tedaj in ne kasneje ni prišlo. Tudi zato, ker se vodstvo ni bilo pripravljeno soočiti s številnimi problemi, ki bi jih razmejitev ponekod vnesla v mednacionalne odnose.¹⁹ Prvi zemljevid z razmejitvami med republikami je bil objavljen leta 1945, vendar brez argumentacije, na kakšni osnovi so bile meje določene in brez medsebojnega soglasja o spornih točkah.

Tudi med Slovenijo in Hrvaško je v prvih povojnih letih v zvezi z razmejitvijo prihajalo do konfliktov. Predsedstvočasne narodne skupščine Demokratične federativne Jugoslavije je bilo 22. septembra 1945 obveščeno, da razmejitev med obema federalnima enotama ni rešena. Kot glavni problem je bil naveden problem Štrigove, ki je bil med leti 1918 in 1922 del oblasti Čakovec. Po letu 1922 je Međimurje postalo del mariborske oblasti, leta 1929 z razdelitvijo na banovine pa znova del Hrvaške. Z uvedbo banovin je znova prišlo v okrožje Ljutomer in v Dravsko banovino. Po drugi svetovni vojni je vprašanje Štrigove reševala posebna slovensko-hrvaška komisija, ki je Štrigovo z okolico razdelila. En del z Razkrižjem je pripadel Sloveniji, Štrigova z drugim delom pa Hrvaški, vendar so se domačini tej rešitvi uprli in na slovenski strani nagnali hrvaške uradnike in policiste. Leta 1946 je bila imenovana nova komisija. Težo problema kaže tudi to, kdo je komisijo vodil: s slovenske strani je bil to Ivan Maček-Matija, s Hrvaške Stevo Krajačić, oba tedanja notranja ministra, ki sta pripadala krogu najvplivnejših politikov. Odločitev je bila, da naj občina Štrigova pripade Hrvaški oz. Čakovcu, kar je povzročilo hude napetosti med Slovenijo in Hrvaško. Vrsta pritožb in reakcij s strani Slovenije, naslovljene na Zvezno kontrolno komisijo, je imela za posledico, da je bilo Razkrižje priključeno k Sloveniji in sicer k tedanjemu Ljutomerskemu okraju. O tem je junija 1946 odločila nova komisija, ki jo je imenovala zvezna kontrolna komisija. Tak predlog je posredovala zvezni skupščini, ki bi morala o tem sprejeti zakon, vendar ta nikoli ni bil sprejet, tako, da je rešitev ostala »začasna.« V štiridesetih letih je prezidij zvezne skupščine sprejel še odlok o vključitvi kraja Banfje v Ljutomersko okrožje. Hrvaški učitelji in policaji so se iz Razkrižja umaknili, še naprej pa je ostal problem delitve cerkvene oblasti, ki se je razrešil šele po osamosvojitvi.

Do novih razprav med Slovenijo in Hrvaško v zvezi z mejami je prišlo desetletje kasneje, potem, ko je bila z londonskim memorandumom leta 1954 Cona A Svobodonega tržaškega ozemlja priključena Jugoslaviji. S tem je Slovenija tudi dobila izhod na morje. Meja na morju med Hrvaško in Slovenijo se ni posebej določala, saj je šlo za skupno jugoslovansko morskno mejo. Na kopnem so po okvirni določitvi meje reševali predvsem probleme, povezane z naseljenimi kraji. Tako so npr. leta 1956 naselja Abitanti, Belvedur, Brezovica, Gradin,

¹⁹ Na kateri osnovi in po kakšnih načelih so bile določene meje med novonastalimi republikami po drugi svetovni vojni v celoti ni znano. Pomembno vlogo je igrala tedanja razdelitev Komunistične partije Jugoslavije po teritorialnih enotah, najpomembnejše pa je bilo prepričanje, da meje niso pomembne, ker bo socializem – izvedba revolucije – rešil nacionalno vprašanje v Jugoslaviji in na Balkanu enkrat za vselej. Toda tudi med jugoslovanskimi komunisti so bili nacionalisti, zato so posredno ali neposredno med njimi občasno izbruhnili hudi spori glede razmejitve. Na drugem zasedanju AVNOJ-a in v neformalnih razpravah ob njem, so bile v razpravi številne dileme: vprašanje avtonomije Sandžaka, Vojvodine, Kosova, Metohije, Krajine, Dalmacije, Istre, Primorja, Dubrovnika, od slovenskih tudi Koroške in Štajerske, seveda v primeru, če bi prišlo do uresničitve slovenskih oz. jugoslovanskih zahtev po spremembi meje. Kakšne so bile nato rešitve je znano: dilema ali Jugoslavija kot država regij – departmajev – kot v Franciji – ali država republik po nacionalnem principu je bila razrešena v korist republik (pri čemer se je deloma posnemal sovjetski vzor), vendar z določenimi žrtvami na račun avtonomij (Sandžaka, Srbov na Hrvaškem, tudi statusa Dubrovnika kot samostojne avtonomne enote). Nedorečenost meja v nekaterih delih in dejstvo, da formalno nikoli niso bile potrjene v jugoslovanski skupščini kot republiške meje, sta potem postala glavni argument za srbsko tezo, da so meje med republikami zgolj administrativne, ne pa meddržavne meje (Glej: Miodrag Zečević: *Frontiers and Internal territorial Division in Yugoslavia*, The Ministry of Information of the Republic of Serbia, Belgrade 1991).

Koromači, Baškini, Močingi, Pregara in Sirči v Bujski občini v tedanjem okraju Pula postali del ozemlja Socialistične Republike Slovenije. Kasnejših razprav in odločitev v zvezi z razmejitvijo do osamosvojitve Slovenije in Hrvaške ni zaslediti, nekatera območja (npr. Trdinov vrh oz. Sv. Gera, trije zaselki v Istri, del meje v Prekmurju – tu tudi zaradi spremenjenega toka reke Mure) so ostala nerešena do osamosvojitve in še po njej.

Za regionalizem v Sloveniji po drugi svetovni vojni je bila sprva značilna razdrobljenost na majhne občine (podobna današnji). Ta je izhajala po eni strani iz prepričanja, da morajo ljudje čim bolj sodelovati pri upravljanju, po drugi strani pa iz želje oblasti po čim lažjem političnem obvladovanju posameznih okolij.

V prvem povojnem obdobju so bile lokalne enote kraji, okraji in okrožja. Taka ureditev zapisana v zakonu o upravni ureditvi federalne Slovenije.²⁰ Slovenija je bila razdeljena na 5 okrožij (vključno z okrožnim mestom Ljubljana), okrožja pa na 28 okrajev (Ljubljana na 10. mestnih četrti), ki jih je sestavljalo 1583 krajev.²¹ Okrožja so bila leta 1947 odpravljena, novi zakon o upravni razdelitvi Ljudske republike Slovenije iz leta 1948²² je predvideval upravo s 29 okraji, 1264 kraji in glavnim mestom Ljubljana (razdeljeno na štiri rajone in tri kraje). Vendar je že leta 1949 prišlo do novih sprememb (po jugoslovanskem vzoru so bile vpeljane t.i. oblasti (v Sloveniji primorska, goriška, ljubljanska in mariborska) ki so delovale do leta 1951 (goriška nekaj dlje).

Spomladi 1952 je prišlo do nove upravno – teritorialne razdelitve, znova so bile kot najmanjše enote uvedene občine (komune), okrožja so bila odpravljena, celotna razdelitev pa je bila tridelna: mesta, okraji (njihovo število se je zmanjšalo s 27 na 19) in občine. Status mesta z ožjim mestnim območjem in občinami so imeli glavno mesto Ljubljana (z dvema »dodanimi« primestnima občinama), Maribor (z ožjim mestnim območjem in eno »dodano« primestno občino) in Celje (le kot ena občina). V Sloveniji je bilo tedaj brez okraja Koper, ki je bil še del Svobodnega tržaškega ozemlja, 380 občin (okraj Koper je bil priključen leta 1954 in je bil razdeljen na devet občin). Leta 1952 je število občin naraslo na 386. Upravna razdelitev na občine je večinoma sledila predvojni.²³

V drugi polovici petdesetih let se je po zveznem zakonu iz leta 1955²⁴ začelo združevanje teritorialnih enot. V Sloveniji je število okrajev z 19 padlo na 11, občin pa iz 386 na 130. Zamišljeni koncept je bil (po Edvardu Kardelju), naj bi bile nove občine nekaj vmesnega med starimi, malimi občinami na eni in okraji na drugi strani. Vsaka občina naj bi imela svoj mestni center in podeželsko okolico, ki k temu centru gravitira. S tem na bi se čim bolj izbrisala tudi razlika med mestom in podeželjem. Občinske pristojnosti na upravnem in finančnem področju so se krepile, medtem ko so mesta kot posebne enote izgubljala svoj poseben status.

Spremembe v drugi polovici petdesetih in v šestdesetih letih so število okrajev zmanjšale najprej na 8, občin pa na 83, nato (1964) pa le na 4 okraje in 62 občin.

Z ustavo iz leta 1974 je bil uveden zapleten delegatski sistem, med drugim so bile uvedene tridomne občinske skupščine, ki naj bi bile najvišji organ družbenega samoupravljanja, v občinah pa naj bi občani uveljavljali vse svoje samoupravne in druge pravice. Razdelitev Slovenije na

²⁰ Uradni list SNOS in Narodne vlade Slovenije št. 8, 2.3. 1946 (zakon je predsedstvo SNOS sprejelo 6. septembra 1945).

²¹ Več o tem in tudi sicer o lokalni organiziranosti slovenskega ozemlja v: Božo Grafenauer, Lokalna samouprava na Slovenskem. Teritorialno organizacijske strukture, Univerza v Mariboru, Pravna fakulteta, Maribor 2000.

²² Uradni list LRS št. 9/48.

²³ Grafenauer, Lokalna samouprava, str. 292.

²⁴ Uradni list FLRJ št.26/55.

občine je ostala taka kot po zakonu iz leta 1964 (vmes so se leta 1969 dodatno združile še mariborske občine). Močno pa se je okrepil položaj krajevnih skupnosti, ki so postale konstitutivni del občin. Le-te so bile kot neobvezne uvedene že z ustavo leta 1963, po letu 1974 je njihovo število naraslo na okrog 1050, zajemale pa so od 60 do 15 000 prebivalcev.²⁵ Leta 1980 je število občin rahlo naraslo na 65, vendar je nato njihovo število v osemdesetih letih zopet padlo na 62 in ostalo nespremenjeno do leta 1994. Višja oblika (političnega) povezovanja so bile t.i. skupnosti (obvezno je to veljalo za mestne občine, ki so se morale med seboj povezati, in za tri obalne občine, ki so sestavljale posebno družbenopolitično skupnost), ponekod pa so na regionalni ravni kot oblika političnega povezovanja obstajali tudi medobčinski sveti.

Osamosvojitvev in nastanek slovenske države²⁶ sta prinesla tudi drugačno teritorialno razdelitev. Tri leta po osamosvojitvi je – po dolgotrajnih razpravah v parlamentu in v javnosti ter po izvedenem posvetovalnem referendumu – državni zbor 3. oktobra 1994 sprejel zakon o ustanovitvi 147 občin (vključno z 11 mestnimi).²⁷ V letu 1998 so potekali dodatni referendumi za ustanovitev občin, nastalo je 45 novih (skupaj 192). Nedorečena ostaja razdelitev na pokrajine. Prejšnja ohlapna delitev iz časov socializma, ki je temeljila predvsem na povezavi občin v posameznih regijah preko medobčinskih svetov in drugih podobnih političnih (ne pa tudi upravnih) oblik povezav, je bila opuščena. Nove še ni, tako zaradi različnih pogledov in interesov kot tudi odprtega vprašanja, kako pokrajine določiti po kriterijih EU, a hkrati zadošiti interesom prebivalstva in države. Za določitev pokrajin obstaja več predlogov, ne glede na to kakšna bo, pa bo verjetno treba pred uvedbo spremeniti tudi ustavo.

Z osamosvojitvijo so Slovenci – v primerjavi z drugimi večjimi narodi pozno, a vendarle – končno postali tudi pravi državljani. S svojimi potnimi listi, denarjem in vsem kar spada zraven. Del tega bodo ob vstopu v EU izgubili, pa tudi sicer se atributi državnosti danes pač merijo drugače kot so se v času, ko so nacionalne države dosegle svoj vrh in nad njimi ni bilo druge oblasti. Namesto avstro-ogrske in jugoslovanske mentalitete bodo novim generacijam Slovencev skušali privzgojiti evropsko. Identitete se bodo med sabo prepletale in dopolnjevale, včasih morda tudi izključevale, tako kot so se vedno v narodni zgodovini in zgodovini sploh. Po svojem srcu in osnovni opredelitvi bodo Slovenci še naprej deželani, sodeč po številu občin in boju zanje, pa bi lahko rekli, da jim je pravzaprav še najljubše, če so predvsem krajanji.

S u m m a r y

From Provincials to Citizens. Regional Development of Slovenia between 1918 and 1991

Božo Repe

Slovenes possess an exceptionally strong national identity. It is the result of the historic development since the Middle Ages, and especially in the period of the formation of provinces in the Austro-Hungarian monarchy. Provincial identity was prevalent until the beginning of the 20th century. After the First World War, however, when new borders were created, this brought about many other changes as well: a large proportion of Slovenes were suddenly a minority in Italy or in Austria, and the former feeling of belonging to a province was replaced by regional awareness (people now associated their identity with regions such as Friuli-Venetia Giulia in Italy or Austrian Carinthia). Though an official

²⁵ Grafenauer, *Lokalna samouprava*, str. 340.

²⁶ Več o tem: Božo Repe, *Jutri je nov dan. Slovenci in razpad Jugoslavije*, Modrijan, Ljubljana, 2002.

²⁷ Zakon o ustanovitvi občin ter določitvi njihovih območij, Uradni list RS št. 60/94.

minority, in neither country did Slovenes have a corresponding number of national representatives in a municipal council, nor any minority rights. It was also because of this regional identity that many of the Slovenes living in Carinthia in Austria opted for Austria instead of Yugoslavia at the 1920 plebiscite. Prekmurje in the east, on the other hand, was a region that had not often been thought about by the Slovenes from the central part of Slovenia. Having developed in a different political and cultural context, all of a sudden it became a part of Slovenia, which resulted in a political shock on both sides of the new border. Slovenes living along the Raba river, in an area now called *Porabje*, remained in Vasmegeye (*Železna županija* in Slovene) in Hungary and were subject to Hungarization.

In the period between WWI and WWII Slovenia did not manage to become politically autonomous. For a brief period (1927–1929) the Maribor and the Ljubljana Provincial Assemblies functioned as regional self-governments. The idea of a provincial self-government, patterned after the Croatian one (the Cvetković-Maček Agreement from 1939) was never realized. On top of all this, parts of certain territories were included first into one administrative unit, then into another: parts of Croatian territory such as Čabar were periodically included in the Drava Province whereas certain parts of Slovene territory, for instance Bela Krajina, Štrigovo, Razkrižje, Osilnica, Trava and Draga, became parts of the Sava Province. Slovenia did, however, manage to attain an informal cultural autonomy of sorts.

During the Second World War the occupational zones also emphasized regional identity, although in connection with German, Italian and Hungarian, or the so-called »Vendish«, identities.

After WWII, when Slovenia became one of the republics within Yugoslavia, certain problems have arisen concerning the borders with Croatia; they have never been resolved. One of the typical features of regionalism after the Second World War was the fact that Slovenia was broken down into small municipal units (not unlike the present ones). On one hand, this was the result of the idea that people needed to participate in local self-management as much as possible, and the wish of the authorities to assert political control over them on the other. The objective of the 62 municipal units that were gradually formed in that period was to connect larger and smaller towns with their hinterland. Along with these units formed individual regions that politically, although much less representatively, connected individual municipalities.

Although it is true that Slovenes have become citizens of Slovenia after Slovenia's independence in 1991 they have nevertheless remained tied to regions; indeed, judging by the number of municipal units at present, and the struggle to establish yet new ones (192), Slovenes seem to prefer their town or village identities.

Peter Štih

Začetki in razmah listinskega pismenstva na ozemlju Slovenije do konca 11. stoletja*

Po pregledu listinskega gradiva za slovensko ozemlje do začetka 12. stoletja, zbranega – lahko bi rekli tudi raztresenega – po različnih deželnih in drugih diplomatarijih, se zdi naslov tega prispevka preoptimističen. Ob stanju, ko za obravnavani čas praktično ni (ohranjenega) listinskega gradiva, katerega izstavitelji bi bili z današnjega s slovenskega prostora, ko imamo identično situacijo tudi glede prejemnikov, ki bi bili s slovenskega ozemlja in ko poznamo le nekaj desetih dokumentov – v največji večini tradicijskih notic –, ki so sicer bili napisani v tem prostoru, vendar od prejemnikov in za prejemnike izven njega, potem se zdi vsekakor bolj upravičeno govoriti samo o začetkih in ne tudi že o razmahu listinske pismenosti. To oceno lahko dodatno ilustriramo s tem, da nimamo s slovenskega ozemlja niti ene tradicijske knjige, ki so drugače tako značilne za bavarsko-avstrijski prostor¹, da nam iz tega časa in tega prostora – z izjemo priobalnega dela, ki je spadal v Istro in je, kot bomo še videli, zato poglavje zase – ni poznana niti ena sama v subjektivni obliki zapisana *charta* in, da je prva znana privatna listina, katere izstavitelj in prejemnik sta izvirala s slovenskega ozemlja², šele iz časa kmalu po 1150: gre za nedatirano pečatno listino stiškega opata Adelpranda za gradbenega mojstra tamkajšnje samostanske cerkve z imenom Mihael; pa še ta ni ohranjena v originalu ampak v nekoliko kasnejšem prepisu³.

Vzroke za takšno slabo stanje na področju listinske pismenosti je po mojem mnenju iskati v tem, da je slovensko ozemlje, ležeče na sami meji cesarstva, bilo politična, gospodarska in tudi kulturna periferija. Produkcija listin in podobnega gradiva je zvezana s škofijskimi sedeži in samostani, ki so tradicionalni centri pismenstva, ter z dvori posvetnih knezov in velikašev in nenazadnje tudi z mesti. Na slovenskem ozemlju v obravnavanem času ni bilo ničesar od tega. Če izvzamemo Koper, ki je v Istri, je bila prva škofija na ozemlju kontinen-

* Slovenska verzija referata Die Anfänge und Entfaltung der Urkunden und urkundennahen Schriftlichkeit im Gebiet Sloweniens bis zu Beginn des 12. Jahrhunderts, ki ga je avtor imel v okviru Akademie Friesach 2002: Wom Wort zur Schrift. Anfänge und Entfaltung schriftlicher Kommunikation im Alpen-Adria-Raum.

¹ Gl. Alphons Lhotsky, Quellenkunde zur mittelalterlichen Geschichte Österreichs (Mitteilungen des Institutes für Österreichische Geschichtsforschung (= MIÖG) Erg. Bd. 19, Wien 1963) 165 sl.; Heinrich Fichtenau, Das Urkundenwesen in Österreich vom 8. bis zum frühen 13. Jahrhundert (MIÖG Erg. Bd. 23, Wien 1971) str. 77 sl., 135 sl.; Heinrich Wanderwitz, Traditionsbücher bayerischer Klöster und Stifte, v: Archiv für Diplomatik, Schriftgeschichte, Siegel- und Wappenkunde 24 (1978) str. 359 sl.

² Seznam listin za Kranjsko od 12. stol. ima Dušan Kos, Pismo, pisava, pisar. Prispevek k zgodovini kranjskih listin do leta 1300 (Gradivo in razprave Zgodovinskega arhiva Ljubljana 14, Ljubljana 1994) str. 210 sl.

³ Listina je zapisana na *recto* strani zadnjega folija stiškega kodeksa iz ok. 1180, ki vsebuje pisma sv. Hieronima in se danes hrani v Österreichische Nationalbibliothek, Dunaj, cod. 688, fol. 183^r. Zadnji objavi: Nataša Golob, Srednjeveški kodeksi iz Stične. XII. stoletje (Monumenta Slovenica 4, Ljubljana 1994) str. 195 (s fotografijo na str. 26; Janez Höfler, Folknandus ali Aldeprandus ? K najstarejši zgodovini cistercijanskega samostana v Stični in njegovi rokopisni zapuščini, v: »Hodil po zemlji sem naši...« Marijanu Zadnikarju ob osemdesetletnici (Ljubljana 2001) str. 135 sl.

talne Slovenije ustanovljena šele leta 1461 v Ljubljani⁴. Pozno so bili ustanovljeni tudi prvi samostani. Najstarejši in za srednjeveško pismenstvo na tem prostoru tudi najpomembnejši, cistercijski samostan v Stični, je bil ustanovljen šele leta 1136, štiri leta kasneje mu je sledila benediktinska opatija v Gornjem gradu, leta 1164 kartuzija Žiče in za njimi ostali⁵. Neobstoje takšnih cerkvenih institucij v 11. stoletju je imel za neposredno posledico, da na slovenskem ozemlju ne poznamo tradicijskih notic in tradicijskih knjig; to gradivo je namreč v glavnem nastajalo prav pri svetnih prejemnikih, ki so imeli poudarjen interes za pismeno varnost. Nič boljše ni bilo stanje na posvetnem področju, se pravi v sferi visokega plemstva, ki se je prvo začelo uveljavljati kot listinski izstavitelj in je organiziralo lastne dvore s pisarnami. To plemstvo v glavnem na slovenskem ozemlju ni rezidiralo. Med tistimi nekaj izjemami, kot so bili npr. Goriški grofje na samem zahodnem robu slovenskega ozemlja ali pa kasneje Celjski grofje, je bil istrski mejni grof in hkrati glavni pretendent za dosego deželno knežjega položaja na Kranjskem, Henrik IV. Andeški († 1228), prvi, ki je imel v začetku 13. stoletja v svoji rezidenci Kamniku vsaj do te mere organizirano pisarno, da listine, ki jih je izstavljal, niso več pisali prejemniški pisarji ampak njegovi, izstaviteljevi⁶. V meščanskih naselbinah, ki so v notranjosti slovenskega ozemlja začele nastajati šele v 12. stoletju, se je listinsko pismenstvo razvilo še bolj pozno in je povezano z uveljavitvijo javnega notariata in notarskega instrumenta. Tako se prvi notarji v dveh najpomembnejši kranjskih mestih, Ljubljani in Kamniku, omenjajo šele od šestdesetih let 13. stoletja⁷, medtem ko izvirajo prve mestne pečatne listine še iz nekoliko kasnejšega časa, iz sedemdesetih let istega stoletja⁸.

Povsem drugačne razmere so bile v Istri, ki je na severu segala do vključno Trsta. V razliko od prostora severovzhodno od nje, kjer je s slovansko naselitvijo konec 6. stoletja prišlo do enega najbolj drastičnih prelomov v njegovem zgodovinskem razvoju, se je v Istri še naprej ohranila antična tradicija in tudi rimska državnost⁹. Polotok je pod oblastjo vzhodno-rimskega cesarja ostal vse do 788, ko ga je osvojil Karel Veliki. Tako kot prej, je tudi v frankovski dobi Istra še vedno spadala v okvir *regnum Italicum* in šele od 11. stoletja so jo vedno bolj šteli v okvir *regnum Teutonicum*¹⁰. Ta premik lepo ilustrirata dve dobro poznani in znameniti listini. V prvi, napisani na škraltnem pergamentu, s katero je Oton II. leta 972 v

⁴ Gl. Jože Mlinarič, Cerkev na Slovenskem v srednjem veku, v: Metod Benedik (ur.), Zgodovina Cerkve na Slovenskem (Celje 1991) str. 61 sl.; France Martin Dolinar, L'istituizione della diocesi di Lubiana, v: Sergio Tavano-Giuseppe Bergamini-Silvano Cavazza (a cura di), Aquileia e il suo patriarcato (Atti del Convegno Internazionale di Studio (Udine 21–23 ottobre 1999), Udine 2000) str. 391 sl.

⁵ Gl. Bogo Grafenauer, Kulturni pomen samostanov v slovenskem prostoru v srednjem veku, v: France Martin Dolinar (ur.), Redovništvo na Slovenskem I, Benediktinci, Cistercijani, Kartuzijani (Ljubljana 1984) str. 11 sl. (in statistična tabela na str. 15); France Martin Dolinar, Redovništvo, v: Enciklopedija Slovenije 10 (Ljubljana 1996) str. 133 sl. (in zlasti zemljevid na str. 134).

⁶ Gl. Kos, Pismo (kot v op. 2) str. 194 sl.

⁷ Dušan Kos, Javni notariat in notarski instrument na Kranjskem do uvedbe državnega notarskega reda 1512, v: Vincenc Rajšp et al. (ur.), Grafenauerjev zbornik (Ljubljana 1996) str. 276.

⁸ Božo Otorepec, Srednjeveški pečati in grbi mest in trgov na Slovenskem (Ljubljana 1988) str. 239 sl.

⁹ Gl. Peter Štih, Strukture današnjega slovenskega prostora v zgodnjem srednjem veku, v: Rajko Bratož (ur.), Slovenija in sosednje dežele med antiko in karolinško dobo. Začetki slovenske etnogeneze/Slowenien und die Nachbarländer zwischen Antike und karolingische Epoche. Anfänge der slowenischen Ethnogenese I (Situla 39-Razprave SAZU I/18, Ljubljana 2000) str. 355 sl.; isti, Istra v času ustanovitve koprške škofije, v: Prispevki z mednarodne znanstvene konference 1400. letnica koprške škofije in omembe Slovanov v Istri (Acta Histriae 9/1, 2001) 1 sl.

¹⁰ Rudolf Hoke, Die rechtliche Stellung der national gemischten Bevölkerung am Nordrand der Adria im mittelalterlichen deutschen Reich, v: Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Germanistische Abteilung 86 (1969) str. 45 sl.; Walter Göbel, Entstehung, Entwicklung und Rechtstellung geistlicher Territorien im deutsch-italienischen Grenzraum. Dargestellt am Beispiel Trients und Aquileias (phil. Diss. Würzburg 1976, tipkopis) str. 272.

Rimu dodelil svoji bizantinski nevesti Teofanu nadvse bogato doto, je Istra označena še kot *Italie provincia*¹¹; drugo listino, ki je približno stoletje mlajša, in s katero je Henrik IV. leta 1077 podelil oglejskemu patriarhu Sigehardu in njegovi cerkvi istrsko grofijo (*comitatus Histrie*), pa je že rekniral kancler nemške pisarne¹². Prav močna antično-rimska tradicija in povezava z Italijo sta tako kot na številnih drugih področjih bistveno opredeljevali tudi listinsko prakso v Istri, ki so jo zaznamovale tudi nekatere lokalne posebnosti¹³. Za tamkajšnje listinsko pismenstvo pa ni bilo nič manj pomembno, da so istrska mesta živela kontinuirano od antike naprej in da so v frankovsko in kasnejšo dobo preživele tudi tamkajšnje škofije v Puli, Poreču, Novigradu, Trstu in Pičnu/Pedeni¹⁴. Edina škofija na slovenskem delu Istre – tista v Kopru – se sicer prvič omenja že leta 600 ob samem zatonu antike, vendar je zelo vprašljivo, če je preživela v naslednje obdobje¹⁵. Se pa v Kopru že leta 908 omenja ženski benediktinski samostan¹⁶, ki je tako daleč najstarejša monastična ustanova na ozemlju današnje republike Slovenije. Zgodnji razmah meništva in samostanov, ki so prav tako bili eni od centrov listinske pismenosti, je tudi ena od značilnosti istrskega polotoka¹⁷.

Kontinuiteta in tradicija listinskega pismenstva v Istri se kaže že v najstarejši istrski sodni listini (*placitum*) iz leta 804, ki jo je že na samem sodnem zboru v kraju Rižana na koprskem teritoriju napisal po ukazu patriarha Fortunanta diakon oglejske (gradeške) cerkve Peter¹⁸. V tej znameniti sodni listini, ki je po svojem formularju še najbližje tipu langobardske sodne listine¹⁹ in katero je Ernst Mayer pred natančno sto leti označil kot »die wertvollste Urkunde der italienischen Verfassungsgeschichte bis in das 11. Jahrhundert«²⁰, je govora o *breves*, ki so jih predložili pred frankovskimi *missi* pritožujoči se Istrani in ki so bila za posamezna mesta in kaštele sestavljena za časa bizantinskega cesarja Konstantina in *magistra militum* Bazilija, ter o *cartulae enphitheoseos aut libellario jure*, ki jih v razliko od starih časov istrski škofje niso več spoštovali. Čeprav pri brevih najverjetneje ne gre za listine ampak za zapise gospodarske narave, pa pomenijo *cartulae enphitheoseos aut libellario jure* listinske pogodbe o zakupih po rimskem pravu, ki so v Istri morale imeti neposredno kontinuiteto iz

¹¹ Theodor Sickel (ed.), Die Urkunden Otto des II. (= D.O.II.), MGH Diplomata regum et imperatorum Germaniae II/1 (Hannover 1888) št. 21

¹² Dietrich von Gladiss (ed.), Die Urkunden Heinrichs IV., MGH Diplomata regum et imperatorum Germaniae VI/2 (Weimar 1959) št. 295.

¹³ Pier Silverio Leicht, Note ai documenti istriani di diritto privato dei secoli IX–XII, v: Miscellanea di studi in onore di Attilio Hortis (Trieste 1910) str. 179 sl. (ponatis v: isti, Scritti vari di storia del diritto italiano 2/II (Milano 1949) str. 165 sl.; Milko Kos, Aus der Geschichte der mittelalterlichen Urkunde Istriens, v: Günther Stökl (red.), Studien zur älteren Geschichte Osteuropas I (Festschrift für Heinrich Felix Schmid, Graz-Köln 1956) str. 49 sl.

¹⁴ Gl. Ernst Mayer, Die dalmatisch-istrische Munizipalverfassung im Mittelalter und ihre römischen Grundlagen, v: Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Germanistische Abteilung 24 (1903) str. 255 sl.; Ernst Klebel, Über die Städte Istriens, v: T. Mayer (Hg.), Studien zu den Anfängen des europäischen Städtewesens (Vorträge und Forschungen 4, Lindau-Kostanz 1958) str. 45 sl.; Rajko Bratož, Istrska cerkev v 7. in 8. stoletju (od smrti Gregorija Velikega do Rižanskega placita), v: Acta Histriae 2 (1994) str. 53 sl.

¹⁵ Rajko Bratož, Koprška škofija od prve omembe (599) do srede 8. stoletja, v: Prispevki z mednarodne znanstvene kobference 1400. letnica koprške škofije in omembe Slovanov v Istri (Acta Histriae 9/1, 2001) 37 sl.

¹⁶ Luigi Schiaparelli (ed.), I diplomi di Berengario I. (Fonti per la storia d'Italia 35, Roma 1903) št. 66.

¹⁷ Gl. Klebel, Städte Istriens (kot v op. 14) str. 53.

¹⁸ Cesare Manaresi (ed.), I placiti del »Regnum Italiae« I (Fonti per la storia d'Italia 92, Roma 1955) št. 17; nova izdaja: Anamari Petranović – Annelise Margetić (ed.), Il placito del Risano, v: Atti del Centro di ricerche storiche – Rovigno 14 (1983–1984) str. 55 sl. Za ostale izdaje in prevode gl. Harald Krahwinkler, Friaul im Frühmittelalter. Geschichte einer Region vom Ende des fünften bis zum Ende des zehnten Jahrhunderts (Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 30, Wien-Köln-Weimar 1992) str. 202 in op. 11.

¹⁹ Krahwinkler, Friaul (kot v op. 18) str. 210 in op. 40.

²⁰ Meyer, Munizipalverfassung (kot v op. 14) str. 259.

antike²¹. *Pagina emphiteusis* se v zvezi z Istro omenja še leta 1054, ko je opat samostana sv. Marije in sv. Andreja pri Rovinju dal v zakup neko posest na območju Faenze v Italiji²².

Močna rimska in bizantinska tradicija se kaže tudi v najstarejši poznani istrski privatni listini, v oporoki tržaške nune Maru iz leta 847²³. Med desetimi podpisniki listine so bili po dva tribuna, *locisalvatorja* in vikarja, ki jih poznamo kot predstavnike istrske komunalne ureditve že v bizantinski dobi in se omenjajo tudi v listini Rižanskega placita. Redakcijo te v subjektivni obliki napisane in kot *cart(ul)a testamenti* označene listine, je po rimskem pravu redigiral *tabellio* tržaške cerkve Dominik²⁴. *Tabelliones* so bili običajno mestni pisarji in tu nastopajoči cerkveni *tabellio*, je bil v Istri velika izjema²⁵. Listina je zanimiva tudi zato, ker je prvi primer za istrske srednjeveške listine do 12. stoletja tipične formule datiranja, da se navedba kraja (*actum*) ob sklicevanju na v protokolu že navedene podatke o datumu, ponovi tudi v eshatokolu²⁶. Presenetljivo je komplecijska formula *complevi et absolvi*, s katero je Dominik zaključil listino, v Istri edini primer »rimske« zaključne formule²⁷.

V istrskih listinah se drugače do začetka 13. stoletja največkrat pojavlja komplecijska formula *complevi et (atque) (con)firmavi*, ki se ne razlikuje samo od rimske ampak tudi od »langobardske« (*complevi et dedi*) in »beneške« (*complevi et roboravi*) komplecijske formule in je zato kot neke vrste lokalna posebnost in značilnost dobila v literaturi celo svoje ime »istrska komplecijska formula«²⁸. Nanjo prvič naletimo v obliki *chartae* napisani listini iz leta 933²⁹. Listina je bila sicer izstavljena na Rialtu v Benetkah, vendar jo je na ukaz istrskega mejnega grofa Wintherija napisal diakon in notar Georgij iz Kopra. Z njo so se mejni grof, istrski škofje in predstavniki tamkajšnjih mest obvezali beneškemu dožu, da v prihodnosti ne bodo več škodovali beneški in gradeški posesti na polotoku. V eshatokolu je listina večkrat označena kot *repromissionis carta*. Tako je bila označena že listina Rižanskega placita iz leta 804 (*repromissionis cartula*), takšno ime pa je nosila tudi *charta* oglejskega patriarha Lupusa II. iz leta 944, s katero je končal nek spor z Benetkami in ki je po svoji substanci identična oni iz leta 933³⁰. V to skupino kvazi »meddržavnih sporazumov«, ki pa so formalno *promissiones* privatnega prava³¹, sodi tudi listina, s katero so prebivalci Kopra leta 932 obljubili beneškemu dožu Petru II. Candianu, ki je s floto vplul v koprsko pristanišče, letno dobavo stotih amfor dobrega vina³². Tako kot listino iz 933, je tudi to – le da tokrat *per consesu*

²¹ Oswald Redlich, *Die Privaturkunden des Mittelalters* (W. Erben, L. Schmitz-Kallenberg, O. Redlich, *Urkundenlehre III*, München-Berlin 1911) str. 17; Viktor Korošec, *Rimsko pravo* (Ljubljana 1980) str. 207 sl.; Krahwinkler, Friaul (kot v op. 18) str. 203 in op. 14, 239 sl.

²² Pietro Kandler (a cura di), *Codice Diplomatico Istriano (=CDI) I* (Trieste 1986) št. 100.

²³ Kandler, CDI I, št. 59. Boljša izdaja: Renato della Torre, *L'abbazia di Sesto in Sylvis dalle origini alla fine del '200. Introduzione storica e documenti* (Udine 1979) št. 7.

²⁴ Gl. Ugo Inchiostri, *Intorno a un testamento tergestino del IX secolo*, v: *Miscellanea di studi in onore di Attilio Hortis* (Trieste 1910) str. 337 sl.

²⁵ Kos, *Aus der Geschichte* (kot v op. 13) str. 55.

²⁶ Leicht, *Note* (kot v op. 13) str. 170; Kos, *Aus der Geschichte* (kot v op. 13) str. 60; bolj diferencirano Lujko Margetić, *Osnove istrskega srednjovekovnega obaveznega prava*, v: *Rad JAZU* 433 (1987) str. 25 sl.

²⁷ Kos, *Aus der Geschichte* (kot v op. 13) str. 56.

²⁸ Kos, *Aus der Geschichte* (kot v op. 13) str. 56 sl.

²⁹ Kandler, CDI I, št. 71.

³⁰ Kandler, CDI I, št. 72; gl. Krahwinkler, Friaul (kot v op. 18) str. 298; Reinhard Härtel, *Bischöfliche Staatsverträge. Die älteren Pakten Venedigs mit dem Patriarchat Aquileia*, v: *Von Sacerdotium und Regnum. Geistliche und weltliche Gewalt im frühen und hohen Mittelalter. Festschrift für Egon Boshof zum 65. Geburtstag* (Hg. Franz. Reiner Erkens und Hartmut Wolff, Köln-Weimar-Wien 2002) 593 sl.

³¹ Reinhard Härtel, *Tre secoli di diplomazia patriarcale (944–1251)*, v: Paolo Cammarosano (a cura di), *Il patriarcato di Aquileia. Uno stato nell'Europa medievale* (Udine 1999) str. 236.

³² Kandler, CDI I, št. 70; Gl. Krahwinkler, Friaul (kot v op. 18) str. 297; Salvator Žitko, *Pogodba med Koprom in Benetkami iz leta 932*, v: Duša Krnel-Umek (ur.), *Kultura narodnostno mešanega ozemlja slovenske Istre* (Ljubljana 1993) str. 105 sl.

populorum in ne *ex jussione domini Uuinterii marchionis* – napisal koprski diakon in notar Georgij. Leta 977 je zaradi uničenja te listine v požaru prišlo do obnovitve sporazuma iz leta 933. Poleg letne dobave stotih amfor vina Benetkam – in ne več dožu osebno – so se Koprčani tudi obvezali, da bodo ob spoštovanju cesarskih pravic, veljali za v Kopru živeče Benečane beneški pravni običaji³³. Tudi to, prav tako v Kopru izstavljeno listino (*carta nostra confirmatione* [sic]), je napisal mestni notar, ki je bil diakon. Mestne notarje, ki so prihajali iz duhovniških vrst, srečamo v 10. stoletju tudi drugod po Istri³⁴.

V razliko od sosednje Furlanije, kjer se je že od srede 11. stoletja počasi začela uveljavljati pečatna listina, ki je bila nato v 12. stoletju skupaj z tradicijsko notico prevladujoča oblika listin³⁵, je v Istri še vse do konca 12. stoletja vladala *charta*, ko jo je začela izpodrivati druga vrsta notarskega dokumenta, v objektivni formi napisan notarski instrument³⁶. Toda istrska *charta* visokega srednjega veka, pa ne samo ona, v svojem bistvu ni bila več dispozitivna rimska *charta* v Brunnerjevem smislu, ki pravnega posla ni samo dokazovala ampak ga je s *traditio chartae* tudi izvršila³⁷. Dejansko so imele istrske *chartae* samo dokazilno in ne dispozicijske moči³⁸. Z drugimi besedami povedano, so takšne listine, ki jih poznamo tudi drugod po Italiji in prav tako na germanskem severu, bile *chartae* samo po svoji obliki, po svojem bistvu pa so bile navadne dokazilne listine, *notitiae*³⁹.

Povedano bi sicer lahko podkrepili s celo vrsto primerov⁴⁰, vendar naj za ilustracijo zado-
stuje, da navedem le listino puljskega škofa Megingaudija iz leta 1061, ki je danes hranjena v Biblioteca Marciana v Benetkah, v okviru znamenite Fontaninijeve zbirke listin⁴¹. Listina ni samo lep primer *notitiae* v obliki *chartae*, ampak je hkrati tudi edinstvena izjema v istrski poslovni praksi. Iz listine izhaja, da je škof Megingaudij ob posvetitvi cerkve sv. Klementa podaril omenjeni cerkvi (in opatu ter samostanu sv. Mihaela) neko posest tako, da je položil kos grude na njen oltar in da je šele kasneje ob prenosu posesti dal izstaviti ustrezno listino o tem⁴². Pravni akt darovanja je bil sklenjen s polaganjem grude na oltar in ne z izstavitvijo ali izročitvijo listine. Odločilni trenutek pravnega dejanja je bil torej sklenjen pred izstavitvijo listine, ki zato ne more imeti dispozitivnega karakterja ampak samo tradicijsko (prenos posesti) in dokazilno funkcijo⁴³. Slednja je dovolj jasno napovedana tudi v arengi listine, ki poudarja pomen ohranjanja spomina. Listina je v Istri edini poznan primer uporabe germanskega pravnega običaja darovanja v obliki simbola in je v tem pogledu velika izjema. Njegovo uporabo bi bilo mogoče razložiti z nemškim izvorom škofa Megingaudija, ki pa ni doka-

³³ Kandler, CDI I, št. 81.

³⁴ Npr. Kandler, CDI I, št. 85, 88, 89.

³⁵ Reinhard Härtel, Notariat und Romanisierung. Das Urkundenwesen in Venetien und Istrien im Rahmen der politischen und Kulturgeschichte (11.–13. Jh.), v: Notariado público y documento privado: de los orígenes al siglo XIV (Actas del VII Congreso Internacional de Diplomática – Valencia 1986, Valencia 1989) str. 888 sl.; isti, Diplomática patriarcale (kot v op. 31) str. 229 sl.

³⁶ Kos, Aus der Geschichte (kot v op. 13) str. 52.

³⁷ Heinrich Brunner, Zur Rechtsgeschichte der römischen und germanischen Urkunde (Aalen 1961).

³⁸ To je jasno pokazal Lujo Margetič, O javnoj vijeri i dispozitivnosti srednjovekovnih notarskih isprava s osobitim obzirom na hrvatske primorske krajeve, v: Radovi (Instituta za hrvatsku povijest) 4 (1973) str. 49 sl.; isti, Osnove (kot v op. 26) str. 18 sl.

³⁹ Oswald Redlich, Geschäftsurkunde und Beweisurkunde, v: MIOG Erg. Bd. 6 (1901) str. 1 sl.

⁴⁰ Gl. Margetič, Osnove (kot v op. 26) str. 18 sl.

⁴¹ Biblioteca Marciana Venezia, Ms. Lat. XIV 101 (=2804): G. Fontanini, Autographa membranea mss. Aquileiensi, fol. 304. Kandler, CDI I, št. 103; boljša objava s hrvaškim prevodom: Lujo Margetič, Pet puljskih isprava iz X. i XI. stoljeća, v: isti, Rijeka, Vinodol, Istra. Studije (Rijeka 1990) str. 145 sl. (tam tudi slab posnetek listine).

⁴² //nosl...//Megingaudus episcopus tradimus et consignamus...//terram...//secundum quod eam in die consecrationis prefate ecclesie sancti Clementis donavimus cespitem eiusdem agri super altare ferentes//.

⁴³ Margetič, Osnove (kot v op. 26) str. 18 sl.; isti, Pet puljskih isprava (kot v op. 41) str. 133.

zan⁴⁴. Listino, ki je označena kot *carta donacionis*, je na škofovo prošnjo napisal (puljski) *tabellius* Peter; med dvanajstimi uglednimi pričami, od katerih so bili kar trije škofje (iz Pule, Poreča in Pedene/Pična), pa je bil tudi istrski mejni grof Ulrik: ker ni znal pisati, je lastnoročno naredil znak križa (*Odolricus marchio Istriensis † Signum manus prefatus marchio qui scribere nesciens signum crucis fecit*). Ulrik, ki je v tej listini prvič izpričan kot istrski mejni grof, je izviral iz rodbine Weimar-Orlamünde in je bil že od prej tudi mejni grof na Kranjskem⁴⁵. Ostale priče so bile iz Istre in med njimi je bil Ulrik edini, ki ni znal pisati. To stanje – če pač smatramo Ulrika prvotno na nek način za »Kranjca« oziroma za »severnjaka« – prav simbolično odraža bistveno razliko med zahodnim in ostalimi deli slovenskega ozemlja v pisni kulturi, ki je tako tesno povezana z listinskim pismenstvom, in ki je bila izpostavljena že na začetku tega prispevka.

Ulrik in weimar-orlamündska rodbina sta imela v Istri bogato posest⁴⁶. Osnovo je tvorilo dvajset kraljevskih hub, ki jih je Ulriku za zvesto službo leta 1064 podaril kralj Henrik IV.⁴⁷ Toda bolj kot ta vladarska darovnica nas v kontekstu naše teme zanima listina, s katero je Hartvik iz Pirana leta 1061 prepustil Ulriku grad Kaštel (*castrum Veneris*) nad dolino Dragonje ob današnji slovensko-hrvaški meji. Listina ni ohranjena niti v originalu niti v prepisu, ampak samo kot regist v inventarju oglejskega arhiva, ki ga je leta 1376 sestavil kancler oglejskega pariarha Odoricus de Susannis⁴⁸. Po ne preveč dobrih objavah Schumija in Kosa⁴⁹, ki sta že iz tako skromnega regista naredila nov regist, bi bilo namreč dopustno misliti, da bi listina za Kaštel lahko bila napisana tudi kot tradicijska notica; to je v obliki, ki je bila na severu zelo razširjena, v istrski listinski praksi pa je bila nepoznana. Vendar Bianchijeva kompletna objava regista, ki ga je v 14. stoletju naredil oglejski kancler, ki je še kako dobro poznal in razločeval posamezne oblike listin, ne pušča nobenega dvoma: listina, s katero je Ulrik Weimar-Orlamünde dobil Kaštel, je morala biti napisana v obliki *chartae*. Odoricus de Susannis je namreč v svojem registu listino označil kot *instrumentum publicum*, s čimer je bil lahko mišljen le notarski dokument. To pa je v 11. stoletju bila *charta* (in ne morda kasnejši notarski instrument)⁵⁰, za katero je bilo značilno tudi datiranje po letih vladanja vsakokratnega vladarja, kar je po predlogi povzel tudi Odoricusov regist⁵¹.

Do konca 11. oziroma do začetka 12. stoletja sta mi iz Istre poznana samo še dva dokumenta, ki bi lahko nastala pod vplivom listinske prakse na severu. Gre za dve listini (notarska instrumenta) iz domnevno leta 1040, s katerima naj bi plemeniti Wilburga in njena hči Azica,

⁴⁴ Gerhard Schwartz, Die Besetzung der Bistümer Reichsitalien unter den sächsischen und salischen Kaisern mit den Listen der Bischöfe 951–1122 (Leipzig-Berlin 1913) str. 40; Leicht, Note (kot v op. 13) str. 174 sl.

⁴⁵ Anton Mell., Die historische und territoriale Entwicklung Krains vom X. bis ins XIII. Jahrhundert (Graz 1888) str. 21 sl.; Bernardo Benussi, Nel medio evo (Parenzo 1897) str. 343 sl.; Ljudmil Hauptman, Entstehung und Entwicklung Krains, v: Erläuterungen zum historischen Atlas der österreichischen Alpenländer I/4 (Wien 1929) str. 379 sl.

⁴⁶ Franz Schumi (Hg.), Urkunden- und Regestenbuch des Herzogtums Krain (=UBK) I (Laibach 1882/3) št. 67.

⁴⁷ D. H. IV., št. 135.

⁴⁸ Josephus Bianchi, (ed.), Thesaurus ecclesiae Aquilejensis. Opus saeculi XIV (= TEA) (Udine 1847) št. 541.

⁴⁹ Schumi, UBK I, št. 42; Franc Kos (izd.), Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku III (Ljubljana 1911) št. 217

⁵⁰ Kot *instrumentum publicum* je Odoricus de Susannis npr. označil tudi listino, s katero sta Ulrikov sin Ulrik II. Weimar-Orlamünde in njegova žena Adelajda leta 1102 podarila oglejski cerkvi večino svoje alodialne posesti v Istri (Bianchi, TEA, št. 505). Ta listina, ki je bila napisana v Ogleju, je ohranjena tudi v celoti in ne samo v registu (Schumi, UBK I, št. 67). Po svoji obliki in pravnem pomenu glede sklenitve posla je prava dispozitivna *charta*, kajti kot lahko beremo na koncu konteksta, sta zakonca: *¶let bergamena cum hanc trementario desteria leuauimus, me paginam Waltiloni notarius, (et) iudex tradidi et scribere rogauill*. Kompleksijska formula pa se glasi: *Ego qui supra Waltilo notarius et iudex scriptor huius cartule ofersionis post tradita compleui et dedi*.

⁵¹ *¶anno Henrici regis V. indictione XIV.¶*

ki sta pripadali ebersberško-eppensteinskemu sorodstvenemu krogu⁵², podarili samostanu sv. Mihaela nad Limskim kanalom (na mestu današnjega zaselka Kloštar) obsežno posest⁵³. Listini sta v poznani obliki gotovo ponaredka, najverjetneje sfabricirana v samostanu samem ne pred 13. stoletjem⁵⁴. Toda njuna objektivna oblika in oznaka *brevis scriptiuncula* v narečju obeh listin, s katero notar zagotovo ne bi imenoval svojega izdelka (ki je bil poleg tega še zelo obsežen) in bi prej pristojala tradicijski notici, sta indica za domnevo, da sta ponaredka nastala na podlagi ene ali dveh pristnih tradicijskih notic, s katero oziroma s katerima je s severa izvirajoča družina istrskega grofa Wecelina obdarovala imenovani samostan⁵⁵.

Čeprav je Istra vedno bolj spadala v okvir *regnum Teutonicum* in čeprav je bilo v njej od konca 10. stoletja vedno bolj prisotno bavarsko in drugo plemstvo s severa, ki je v pokrajini začelo dobivati na pomenu in zasedati tudi najpomembnejše oblastne pozicije⁵⁶, ni to v istrski listinski pismenosti v obravnavanem času pustilo močnejših sledi in polotok je še naprej ostal prostor vladavine *chartae*.

Na ostalem slovenskem ozemlju, to pomeni na njegovi veliki večini, ki jo nekako lahko zaobjamemo s pojmom Kranjska in slovenska oziroma spodnja Štajerska, pa so na področju listinske pismenosti vladale do začetka 12. stoletja povsem druge razmere, ki jih karakterizira odsotnost vsakršnega domačega listinskega gradiva. Težko si je sicer predstavljati, da tu v obravnavanem času ne bi nastal niti en dokument privatnopravnega karakterja, katerega producenta bi lahko označili kot domačina, vendar dejstvo je, da takšno gradivo ni niti ohranjeno niti poznano. Na drugi strani sicer obstaja listinsko gradivo, ki se nanaša na slovensko ozemlje, vendar ga zaradi načela pisarniške provenience, ki je eno najbolj bistvenih pri diplomatičnih raziskavah, tu ne moremo upoštevati, saj so bili njegovi producenti od drugod. Tako npr. v to obravnavo ne more soditi sporazum oglejskega patriarha Sigeharda in freisinškega škofa Ellenharda iz leta 1074, pa čeprav sta z njim regulirala medsebojne cerkveno-upravne zadeve na Kranjskem⁵⁷. Producent tega nenavadnega v Ogleju napisanega dokumenta, ki se je ohranil v originalu in je po svoji listinski obliki pečatena tradicijska notica, ki je istočasno še cirograf⁵⁸, je bil namreč tamkajšnji patriarh in okvir za obravnavo te listine je lahko le diplomatika oglejskih patriarhov⁵⁹. Enako velja tudi za nekoliko starejši (1063/68), vendar vsebinsko podoben sporazum med Sigehardovim predhodnikom, patriarhom Ravengerjem, in briksenškim škofom Altwinom, ki je bil sklenjen celo na današnjem slovenskem ozemlju (vendar v takratni Furlaniji!), v Tolminu, in se nam je v prepisu ohranil v tradicijskem kodeksu briksenške cerkve⁶⁰.

Briksenška cerkev je v drugi polovici 11. stoletja, v času dolgega vladanja škofa Altwina (1049–1097) pridobila veliko posesti na obsežnem prostoru od Tirolske preko Koroške do

⁵² Gl. Peter Štih, »Villa quae Sclavorum lingua vocatur Goriza«. Študija o dveh listinah cesarja Otona III. iz leta 1001 za oglejskega patriarha Johannesesa in furlanskega grofa Werihena (DD. O. III. 402 in 412) (Nova Gorica 1999) str. 98 sl.

⁵³ Schumi, UBK I, št. 30, 31.

⁵⁴ Gl. Kos, Gradivo III, št. 110 in op. 1. Za čas nastanka teh falsifikatov je najbolj izpovedna notarska vrstica druge listine, po kateri naj bi notar listino overovil celo s svojim signetom (*et signo meo consueto munivi*); to pa je nekaj, kar srečamo šele v notarskih instrumentih od 13. stoletja naprej.

⁵⁵ Gl. Härtel, Notariat und Romanisierung (kot v op. 35) str. 912 in op. 119, 918 in op. 143.

⁵⁶ Gl. Benussi, Nel medio evo (kot v op. 45) str. 322 sl.; Klebel, Städte Istriens (kot v op. 14) str. 56 sl.

⁵⁷ Schumi, UBK I, št. 50.

⁵⁸ Posnetek v: Dokumenti Slovenstva (Ljubljana 1994) str. 54.

⁵⁹ Gl. Oswald Redlich, Siegelurkunde und Notariatsurkunde in den südöstlichen Alpenländer, v: Carinthia I 103 (1913) str. 24; Härtel, Diplomatica patriarcale (kot v op. 31) str. 237.

⁶⁰ Oswald Redlich (Hg.), Die Traditionsbücher des Hochstifts Brixen (=TB) (Acta Tirolensia. Urkundliche Quellen zur Geschichte Tirols I, Innsbruck 1886) št. 183.

Kranjske in Furlanije. Priča te energične dejavnosti škofa Altwina je kar 329 tradicijskih notic, ki so se ohranile zapisane v dveh škofijskih tradicijskih kodeksih (t.i. cod. A in cod. B)⁶¹. Od tega se jih nič manj kot 46 nanaša na Kranjsko⁶², kjer je Brixen na Gorenjskem predvsem zaokroževal svojo posest okrog Bleda, za katerega je prvo kraljevo darovnico prejel že leta 1004⁶³. Predmet teh tradicij je bila v glavnem precej skromna posest, ki jo je škofija pridobivala od tamkajšnjih domačih tradentov⁶⁴. Večina teh tradicij ima *actum Chreine*, s čimer je lahko mišljen le Kranj, centralni kraj takratne Kranjske⁶⁵, kjer je v največji meri prihajalo do sklenitev oziroma zapisa pravnih poslov⁶⁶. Prav zaradi nastanka teh tradicijskih notic na Kranjskem in zato, ker je bila ena stranka v sklenjenih pravnih poslih (tradenti) s tega prostora, lahko smatramo te tradicijske notice za znanilce listinske pismenosti v osrednjih predelih današnje Slovenije. Kajti ne glede na to, da je bil njihov producent prejemnik, ki je svoj sedež imel drugod, so te tradicijske notice prvi znani primeri v kontinentalnem slovenskem prostoru, da je bil pravni posel fiksiran v listinski obliki, pa če je bila ta še tako rudimentarna.

Po Redlichovih raziskavah namreč vemo, da predstavljajo tradicijske notice v obeh briksenških tradicijskih kodeksih kasnejšo redakcijo prvotno na posameznih listih zapisanih tradicij, ki so jih hranili v škofijskem arhivu. Te originalne tradicije, ki jih Redlich imenuje akti⁶⁷, so nastale ob sklenitvi pravnega posla samega. Redlich celo meni, da so bili v normalnih primerih akti, ki so bili zapisani pri poslovanju izven Brixna, takorekoč brez listinske forme in so vsebovali samo najpomembnejše vsebinske podatke o traditorju, objektu, pričah in *actum*. Šele v Brixnu, v škofijski pisarni, so nato ti akti dobili bolj listinsko formo in šele te, na novo formulirane in zapisane posamezne tradicijske notice so bile kasneje neposredna predloga za vpise na posamezne (nevezane) lege (te so bile v oba tradicijska kodeksa uvezene šele v 17. stoletju!), do katerih je prihajalo kmalu po smrti vsakokratnega škofa, pri čemer so se pisarji očitno trudili posamezne notice tudi stilistično polepšati⁶⁸.

⁶¹ Redlich, TB, str. XI.

⁶² Redlich, TB, str. 355.

⁶³ O briksenški posesti na Gorenjskem v 11. stol. gl. Peter Štih, Prva omemba Bleda v pisanih virih. Listina kralja Henrika II. za briksenškega škofa Albuina z dne 10. aprila 1004 (D. H. II. 67) (v tisku za zbornik občine Bled ob 1000 letnici prve omembe kraja).

⁶⁴ Gl. Ljudmil Hauptmann, Razvoj dužabnih razmer v Radovljiškem kotu do krize petnajstega stoletja, v: Zgodovinski časopis (=ZČ) 6–7 (1952–1953; Kosov zbornik) str. 270 sl.; isti, Staroslovenska družba in obred na knežjem kamnu (Dela SAZU I/10) str. 109 sl.; Milko Kos, Naselitev Gorenjske v ranem srednjem veku, v: Arheološki vestnik 21–22 (1970–1971) str. 10 sl.; Andrej Pleterski, Uporaba arheoloških najdb in zgodovinskih virov pri srednjeveškem zgodovinskem raziskovanju (na primeru Bleda in razvoja tamošnjega briksenškega gospostva), v: ZČ 32 (1978) str. 391; isti, Župa Bled. Nastanek, razvoj in prežitki (Dela SAZU I/30, Ljubljana 1986) str. 91 sl.

⁶⁵ Gl. Štih, Strukture (kot v op. 9) str. 374.

⁶⁶ Da s *Chreina* (ipd.) ne more biti mišljena Kranjska gora (kot je mislil Kos, Gradivo III, s. v.) ali pa Kranjska, ampak le Kranj, je razvidno iz tistih briksenskih tradicijskih notic, kjer kot tradenta nastopata plemeniti Henrik in/ali njegova žena Wezala. Z eno od njih (Redlich, TB, št. 228) sta zakonca v zameno za svojo posest na Koroškem prejela v doživljenski užitek vso briksenško posest *in loco Chreina*. Nekoliko kasneje (Redlich, TB, št. 236) sta od te posesti prepustila Briksnu *quandam munitionem loco Chreine sitam*, ki pa sta jo kmalu dobila nazaj v užitek (Redlich, TB, št. 237: *munitionem quam in loco Chreine possedit*), dokler jo ni (vdova) Wezala dokončno prepustila škofiji (Redlich, TB, št. 282: *quandam munitionem loco Chreine sitam*). Gl. tudi Milko Kos, Gradivo za historično topografijo Slovenije (za Kranjsko do leta 1500) I (Ljubljana 1975) str. 282 sl.

⁶⁷ Redlich, TB, str. XLI; gl. k temu Fichtenau, Urkundenwesen (kot v op. 1) str. 135.

⁶⁸ Redlich, TB, str. XLIX; Fichtenau, Urkundenwesen (kot v op. 1) str. 136 sl.; Giuseppe Albertoni, Die Herrschaft des Bischofs. Macht und Gesellschaft zwischen Etsch und Inn im Mittelalter (9.–11. Jahrhundert) (Veröffentlichungen des Südtiroler Landesarchivs/Pubblicazioni dell'archivio provinciale di Bolzano 14, Bozen 2003) 40 sl. (za vpise na lege).

Pa vendar je Redlich tudi pokazal, da so v posameznih primerih predloge za vpis na lege (v tradicijsko knjigo) lahko bile tudi formalno prave listine in ne samo enostavne tradicijske notice. Eden takšnih primerov je že omenjena pogodba med oglejskim patriarhom Ravengerjem in briksenškim škofom Altwinom iz Tolmina, kjer je v ohranjenem zapisu v drugem briksenškem tradicijskem kodeksu datum zapisan v podaljšani pisavi in kjer je tudi govora o *nostrę conventionis pactum*⁶⁹. To bi lahko pomenilo, da imamo pred seboj izvleček iz v subjektivni obliki zapisane pogodbene listine, iz katere je po pisarjevi pomoti ostal *nostr*' v drugače objektivno formulirani notici⁷⁰. Podobno je z dobrimi razlogi domnevati, da so bile listine tudi predloge za tri notice v taistem tradicijskem kodeksu, s katerimi sta nek visokoplemeniti Henrik, ki bi lahko bil sin furlanskega grofa Werihena⁷¹, in/ali njegova žena Wezala v zadnji četrtini 11. stoletja podarjala in zamenjevala posest s škofom Altwinom⁷². Tako se tradicijska notica, s katero je Henrik v Brixnu podaril škofu Altwinu in njegovi cerkvi vso svojo dedno posest v Gorici in njeni okolici, začinja z invokacijo, ki je poleg tega v kodeksu zapisana v za listine značilnih podaljšanih črkah⁷³, medtem ko imata ostali dve notici, s katerima sta tradenta zamenjevala s škofom pomembno posest (med drugim tudi *munitio* v Kranju!), koroboracijo, ki je drugače pri tradicijskih noticah povsem neobičajna⁷⁴. Ker je šlo za pogodbi o zamenjavi, v katerih sta obe strani nastopali kot enakovredna partnerja, ne bi bilo presenetljivo, če bi bili listini izgotovljeni v dveh izvodih; morda prav v obliki cirografa, ki smo jo srečali že pri pogodbi med oglejskim patriarhom in freisinškim škofom iz 1074. Del listinskega formularja se je, kot se zdi, ohranil tudi v tradicijski notici, s katero je nek prav tako visokoplemeniti Ludvik, ki je prejkone identičen z istoimenim furlanskim grofom⁷⁵, podaril briksenški cerkvi posest na Koroškem in ki ima obsežno pertinenčno formulo⁷⁶.

Primeri kažejo, da so bili zlasti pri pomembnih pogodbah ali tudi pri pomembnih traden-tih pravni posli lahko sklenjeni z izstavitvijo listine in ne samo zabeleženi s preprosto tradicijsko notico. Med takšne pomembne briksenške tradente je vsekakor sodil tudi nam že poznani kranjski in istrski mejni grof Ulrik Weimar-Orlamünde, ki je enkrat pred letom 1063 podaril briksenški cerkvi neko posestvo na Gorenjskem⁷⁷. Ta tradicija je zabeležena v obeh briksenških tradicijskih kodeksih in več indicev govori za domnevo, da je tudi njena predloga morala biti listina. Na to kaže že izraz *pagina* v pozornost vzbujajoči frazi, ki uvaja priče (*Et ut res acta permaneat rata, testium est asstipulatione roborata, quos et presens refert pagina*) in za katerega se zdi, da je bila z njim mišljena prav listina. To se dobro sklada s tem, da ima tradiran tekst arengo, ki je v tradicijski notici običajno ne bomo našli. In končno, zapis v prvem od obeh tradicijskih kodeksov uvaja križ, ki ga velikokrat najdemo na začetku listin in

⁶⁹ Redlich, TB, št. 183.

⁷⁰ Redlich, TB, str. LI; gl. tudi Härtel, Notariat und Romanisierung (kot v op. 35) str. 889 in op. 32.

⁷¹ Gl. Štih, »Villa« (kot v op. 52) str. 103 sl.; isti, Lastniki in posestniki Gorice do nastopa goriških grofov v 12. stoletju, v: Peter Štih, Srednjeveške goriške študije (Nova Gorica 2002) 30 sl.; Heinz Dopsch, Origine e ascesa dei conti di Gorizia. Osservazioni su un problema di ricerca genealogica, v: Sergio Tavano (a cura di), La contea dei Goriziani nel Medioevo (La Clessidra di Clio. Collana di testi e studi storici 23, Gorizia 2002) str. 41 sl.; Reinhard Härtel, Görz und die Görzer im Hochmittelalter, v: MIÖG 110 (2002) str. 13 sl. Drugače: Therese Meyer – Kurt Karpf, Zur Herkunft der Grafen von Görz. Genealogische Studie zur Genese einer Dynastie im Südostalpenraum, v: Südost-Forschungen 59 (2000) str. 39 sl.

⁷² Redlich, TB, št. 236, 240, 282.

⁷³ Redlich, TB, št. 240 in str. LI.

⁷⁴ Redlich, TB, št. 236, 282 in str. LI.

⁷⁵ Gl. Redlich, TB, str. XXIX; Štih, »Villa« (kot v op. 52) str. 100 in op. 399.

⁷⁶ Redlich, TB, št. 246.

⁷⁷ Redlich, TB, št. 74a. Gre za Leše jv. od Tržiča (*Lêsach*), kjer je bila tradicija tudi izvršena (*actum Lêsach*); gl. Kos, Gradivo III, št. 143; Kos, Gradivo za historično topografijo I (kot. v op. 66) str. 316.

bi ga redaktor lahko prevzel iz predloge⁷⁸. Na podlagi arenge, ki izpostavlja tradentovo žlahtno namero, lahko celo domnevamo, da je moral biti formalni izstavitelj listine mejni grof Ulrik, čeprav nam to še nič ne pove o tem, ali je listina pri njem tudi nastala, kot tudi ne za kakšno zvrst listine je šlo. Ti informaciji bi seveda bili za našo temo zelo zgovorni, čeprav je dovolj pomembno že to, da lahko pomaknemo na podlagi tega srečnega primera začetke listinskega pismenstva na Kranjskem oziroma v kontinentalnem delu Slovenije skoraj do srede 11. stoletja nazaj.

Prvi nastavki za to zvrst pismenstva pa se v tem prostoru po mojem mnenju kažejo že v vladarskih listinah, s katerimi je bila po koncu madžarskih vpadov podeljevana posest na današnjem slovenskem ozemlju. Za Kranjsko sta najstarejši listini takšne vrste dve darovnici cesarja Otona II. iz leta 973⁷⁹, s katerima je podelil škofiji v Fresingu obsežen teritorij v centralnih predelih takratne Kranjske in s katerima so bili položeni temelji enega najpomembnejših zemljiških gospostev na slovenskem ozemlju, gospostvu Škofja Loka, ki so mu freisinški škofje gospodovali do sekularizacije leta 1803⁸⁰. Listini, od katerih je v originalu ohranjena le druga, ki je v avstrijskem prostoru še najbolj poznana kot predlistina za *Ostarrîchi* listino iz leta 996⁸¹, nista prejemniški izgotovitvi, ampak sta nastali v cesarski pisarni⁸². Meje podeljene posesti so opisane skrajno natančno na podlagi odličnega poznavanja lokalne topografije. V cesarski pisarni s takšnimi podatki, ki predstavljajo ključni del dispozicije listine in brez katerih listine ni bilo mogoče niti koncipirati, sami po sebi niso mogli razpolagati, ampak so ji morali biti posredovani, še prej pa so morali biti na terenu zbrani. Predstavljamo si lahko, da so meje podeljene posesti določili izstaviteljivi predstavniki, pri čemer je v prvi vrsti misliti na kranjskega mejnega grofa, ki je tu zastopal cesarjeve interese, in na njegove ljudi; nič čudnega pa ne bi bilo, če bi pri določanju meje sodelovali tudi prejemnikovi predstavniki. Kakorkoli že je bilo, nedvomno je, da je v navedenih dveh kot tudi v drugih primerih, kjer je šlo za podelitev posesti z natančnim opisom meja, le-ta lahko nastal samo »in situ« in da predstavljajo te predloge, s katerih pomočjo so bile nato v cesarski pisarni koncipirane in napisane vladarske listine, prve zametke listinskega pismenstva v kontinentalnem delu današnje Slovenije.

⁷⁸ Redlich, TB, str. LI.

⁷⁹ DD. O. II. 47, 66. K tema listinama gl. Peter Štih, Diplomatične in paleografske opombe k listinama Otona II. o podelitvi loškega ozemlja škofiji v Freisingu (D.O. II. 47 in D.O. II. 66), v: ZČ 51 (1997) str. 301 sl.

⁸⁰ Gl. Pavle Blaznik, Škofja Loka in loško gospostvo 973–1803 (Škofja Loka 1973) str. 11 sl.

⁸¹ Heinrich Appelt, Zur diplomatischen Beurteilung der Ostarrîchi-Urkunde, v: Maximilian Weltin (Red.), *Babenberger-Forschungen (Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich N. F. 42, 1976)* str. 1 sl.; Heide Dienst, *Paläographisch-diplomatische Bemerkungen zu D. O. III 232 (sogen. »Ostarrîchi-Urkunde)*, v: *MIÖG 104 (1996)* str. 1 sl.; Siegfried Haider, *Zur Entstehung der Ostarrîchi-Urkunde vom 1. November 996 (DO.III.232)*, v: *Festschrift Walter Jaroschka zum 65. Geburtstag* (Hg. Albrecht Liess, Hermann Rumschötel und Bodo Uhl, *Archivalische Zeitschrift 80, 1997*) 96 sl.

⁸² Štih, *Diplomatične in paleografske opombe* (kot v op. 79) str. 318 sl.

Zusammenfassung

Die Anfänge und Entfaltung der Urkunden und urkundennahen Schriftlichkeit im Gebiet Sloweniens bis zum Ende des 11. Jahrhunderts

Peter Štüh

Die Produktion von Urkunden und urkundennaher Schriftlichkeit ist mit Bischofssitzen und Klöstern, den traditionellen Schreibzentren, sowie mit den Höfen weltlicher Fürsten und Großen und nicht zuletzt mit den Städten verbunden. Im Inneren des slowenischen Gebiets sind solche Einrichtungen bis zum Ende des 11. Jahrhunderts nicht zu verzeichnen. Ganz anders lagen die Dinge in Istrien. Im Unterschied zum nordöstlich davon liegenden Raum, der mit der slawischen Landnahme Ende des 6. Jahrhunderts einen der drastischsten Wendepunkte in seiner geschichtlichen Entwicklung erfuhr, bestanden in Istrien die antike Tradition und auch die römische Staatlichkeit fort. Gerade die starke antike und römische Tradition sowie die Verbundenheit mit Italien bestimmten somit in vielen anderen Bereichen entscheidend auch die Urkundenpraxis in Istrien, die auch durch einige lokale Besonderheiten gekennzeichnet ist. Für die dortige Urkundenschriftlichkeit ist nicht weniger bedeutend, dass die istrischen Städte seit der Antike kontinuierlich bestanden und dass auch die dortigen Bistümer Pula/Pola, Poreč/Parenzo, Novigrad/Cittanova, Triest/Trieste und Pićen/Pedena das fränkische und das darauf folgende Zeitalter überdauerten.

Kontinuität und Tradition der Urkundenschriftlichkeit in Istrien spiegelt sich im *placitum* von Rižana wider, der ältesten Gerichtsurkunde Istriens aus dem Jahre 804. Darin ist von *breves* die Rede, die die sich beschwerenden Istriener den fränkischen *missi* vorlegten, sowie von *cartulae enphitheosos aut libellario jure*. Obwohl es sich bei den *breves* höchstwahrscheinlich um keine Urkunden handelt, sondern um Aufzeichnungen wirtschaftlicher Natur, bedeuten *cartulae enphitheosos aut libellario jure* urkundlich festgelegte Pachtverträge nach römischem Recht, die in Istrien eine unmittelbare Kontinuität seit der Antike darstellen. Eine starke römische und byzantinische Kontinuität weist auch die älteste bekannte istrische Privaturkunde auf, das Testament der Triester Nonne Maru aus dem Jahre 847. Diese in subjektiver Form abgefasste und als *cart(ul)a testamenti* bezeichnete Urkunde wurde von Dominicus, dem *tabellio* der Triester Kirche, nach römischem Recht redigiert. Die Urkunde ist auch deswegen von Interesse, weil sie das erste Beispiel für die für istrische mittelalterliche Urkunden bis zum 12. Jahrhundert typische Datierungsform darstellt: Die Ortsangabe (*actum*) wird unter Berufung auf das im Protokoll bereits erwähnte Datum auch im Eschatokoll wiederholt. Überraschenderweise stellt die Vollziehungsformel *complivi et absolvi* das einzige Exemplar der »römischen« Schlussformel in Istrien dar. In istrischen Urkunden kommt sonst bis zum Beginn des 13. Jahrhunderts meistens die Vollziehungsformel *complevi et (atque) (con)firmavi* vor, die sich nicht nur von der römischen, sondern auch von der »langobardischen« (*complevi et dedi*) und »venezianischen« (*complevi et roboravi*) Vollziehungsformel unterscheidet und daher als eine Art lokaler Besonderheit in der Fachliteratur sogar eine besondere Bezeichnung erhielt: »die istrische Vollziehungsformel«. Zum ersten Mal trifft man sie an in einer in Form der *charta* abgefassten Urkunde aus dem Jahre 933. Mit ihr verpflichteten sich der Markgraf, die istrischen Bischöfe und Vertreter der dortigen Städte vor dem venezianischen Dogen, in Zukunft nicht mehr den Besitz von Venedig und Grado auf der Halbinsel zu beeinträchtigen.

Im Unterschied zum benachbarten Friaul, wo sich seit der Mitte des 11. Jahrhunderts die Siegelurkunde langsam durchzusetzen begann, die dann im 12. Jahrhundert zusammen mit der Traditionsnotiz zur vorherrschenden Urkundenform wurde, war die *charta* in Istrien die übliche Form, noch bis zum Ende des 12. Jahrhunderts, als sie durch eine andere Art des Notariatsdokuments, das in objektiver Form verfasste Notariatsinstrument, allmählich ersetzt wurde. Dennoch war die istrische *charta* im Hochmittelalter in ihrem Wesen keine dispositive römische *charta* in Brunners Sinne mehr, die ein Rechtsgeschäft nicht nur bestätigte, sondern durch die *traditio chartae* auch vollzog. In der Tat hatten die istrischen *chartae* nur eine Beweis- und keine dispositive Kraft. Mit anderen Worten, derartige Urkunden sind nur ihrer Form nach *chartae*, in ihrem Wesen waren sie übliche Beweisurkunden, die *notitiae*.

Auf dem übrigen slowenischen Territorium, das man ungefähr mit den Begriffen Krain und das slowenische bzw. Untersteiermark umreißen könnte, herrschten bis zum Beginn des 12. Jahrhunderts im Bereich der Urkundenschriftlichkeit ganz andere Verhältnisse. Sie sind durch das Fehlen jeglichen einheimischen Urkundenmaterials gekennzeichnet. Es ist kaum vorstellbar, dass im behandelten Zeitraum nicht einmal ein einziges Dokument privatrechtlicher Natur entstanden wäre, dessen Aussteller man als einheimisch hätte bezeichnen können. Tatsache ist jedoch, dass derartige Aufzeichnungen weder erhalten noch bekannt sind. Demzufolge sind als erste Vorläufer der Urkundenschriftlichkeit in den zentralen Gebieten des heutigen Slowenien die Traditionsnotizen des Hochstifts Brixen zu betrachten, in welchen Rechtsgeschäfte festgelegt wurden, aufgrund deren das Hochstift die Besitzungen um Bled/Veldes erwarb und die zum Großteil in Kranj/Krainburg abgeschlossen wurden. Dank Redlichs Untersuchungen weiß man nämlich, dass die Traditionsnotizen in den beiden Brixener Traditionskodices eine spätere Redaktion der ursprünglich auf einzelnen Blättern verzeichneten Traditionen darstellen, die anlässlich des Rechtsgeschäfts selbst entstanden sind. Redlich vertritt sogar die Ansicht, dass in Normalfällen die Traditionen, die bei den außerhalb Brixens abgeschlossenen Geschäften sozusagen keine Urkundenform besaßen und lediglich die wichtigsten Inhaltsangaben über Tradent, Gegenstand, Zeugen und *actum* enthalten hätten. Erst in der Bischofskanzlei in Brixen sollen diese Akten eine Urkundenform erhalten haben bei der Eintragung in einzelne Lagen, die erst später zu zwei Traditionsbüchern zusammengebunden worden sein sollen.

Dennoch zeigte Redlich auch, dass in Einzelfällen auch formal echte Urkunden als Vorlagen zur Eintragung in die Lagen dienten und nicht nur einfache Traditionsnotizen. Vor allem bei bedeutenden Verträgen oder bei bedeutenden Tradenten wurden Rechtsgeschäfte auch urkundlich festgelegt und nicht nur in einer einfachen Traditionsnotiz verzeichnet. Zu solchen bedeutenden Brixener Tradenten gehörte zweifelsohne auch der krainische und istrische Markgraf Ulrich von Weimar-Orlamünde, der vor 1063 dem Hochstift Brixen einen Besitz in Gorenjska/Oberkrain schenkte. Diese Tradition ist in den beiden Brixener Traditionskodices verzeichnet, und mehrere Indizien bekräftigen die Annahme, dass eine Urkunde als Vorlage gedient haben muss. Aufgrund der Arenga, die die edle Absicht des Tradenten hervorhebt, kann sogar angenommen werden, dass der formelle Aussteller Markgraf Ulrich gewesen sein muss, obwohl das nichts darüber aussagt, ob die Urkunde bei ihm auch entstanden ist und um welche Urkundenart es sich gehandelt hat. Diese zwei Angaben wären für unser Thema natürlich sehr aufschlussreich, obwohl schon die Tatsache von Bedeutung ist, dass man dank dieses glücklichen Umstandes die Anfänge der Urkundenschriftlichkeit in Krain bzw. im kontinentalen Slowenien beinahe in die Mitte des 11. Jahrhunderts zurückverlegen kann.

Die ersten Ansätze für diese Art Schriftlichkeit findet man in dem behandelten Raum bereits in den Herrscherurkunden, mit denen nach Ende der Ungarn-Einfälle die Besitzungen im heutigen slowenischen Gebiet verliehen wurden. Die ältesten Urkunden dieser Art sind in Krain zwei Schenkungsurkunden Ottos II. aus dem Jahre 973, mit denen der Kaiser dem Hochstift Freising ein umfassendes Territorium im zentralen Teil des damaligen Krain verlieh und damit die Grundlagen zu einer der bedeutendsten Grundherrschaften im slowenischen Raum, der Herrschaft Škofja Loka/Bischoflack, gelegt wurden. Die beiden Urkunden entstanden in der kaiserlichen Kanzlei. Die Grenzen des verliehenen Besitzes sind mit größter Präzision eingezeichnet aufgrund der ausgezeichneten Kenntnisse der lokalen Topographie. In der kaiserlichen Kanzlei konnte man über solche Angaben an und für sich nicht verfügen, sondern sie wurden dorthin vermittelt, nachdem sie an Ort und Stelle gesammelt worden waren. Man kann sich gut vorstellen, dass die Grenzen des verliehenen Besitzes von den Vertretern des Ausstellers abgesteckt wurden (Markgraf bzw. sein Personal). Es würde nicht weiter verwundern, wenn bei der Grenzziehung auch Vertreter des Empfängers anwesend gewesen wären. Wie auch immer, es steht außer Zweifel, dass in den beiden angeführten sowie in anderen Fällen, wo es sich um die Verleihung von Besitz mit genauer Angabe der Grenzen handelte, die Grenzbeschreibung nur »in situ« entstanden sein konnte und dass die Vorlagen, mit deren Hilfe anschließend die Herrscherurkunden in der kaiserlichen Kanzlei konzipiert und abgefasst wurden, die ersten bekannten Ansätze der Urkundenschriftlichkeit im kontinentalen Teil des heutigen Slowenien darstellen.

Dušan Kos

Listinska praksa v provinci

Primer Kranjske v letih 1150–1300*

Najprej, kaj je sploh »provinca« in kako se je odražala v pismenstvu neke srednjeveške regije? To je v osnovi pravzaprav vsaka regija zunaj vladarjevega centra. Kranjska pa je imela v tem oziru v srednjem veku še nekaj posebnosti. Od 10. stoletja je bila geografsko, politično in družbeno obmejno območje rimsko-nemškega cesarstva. Vsa kraljeva posest v kranjski mejni grofiji je bila do konca 11. stoletja razdeljena med gospode,¹ ki sta jim bila (formalno) nadrejena le kranjski mejni grof in koroški oz. bavarski vojvoda (do okoli leta 1000), nato pa le kranjski mejni grof (od prve tretjine 11. stoletja) in kralj/cesar. Ko je cesar Henrik IV. leta 1077 in 1093 podelil mejno grofovstvo oglejskemu patriarhu, je moral ta kmalu priznati prevladujoč vpliv posvetnim gospodom: v letih ok. 1141–1228 so bili na ozemlju prvotne Kranjske najmočnejši andeški grofje, na Savinjskem pa grofje Vovbrški. Nenazadnje govorimo lahko o »provinci« tudi zato, ker noben od dinastov ni imel sedeža ali težišča politike na ozemlju Kranjske. Šele v začetku 13. stoletja je bil izjema le zadnji pripadnik kranjsko-istrske veje andeških grofov Henrik IV. z enim od sedežem v Kamniku.² To je omogočilo politično, pravno in posledično tudi kulturno, celo diplomatsko partikularizacijo Kranjske in dolgo oviralo nastanek »dežele« in posledično oblikovanje enotne listinske prakse. Druga značilnost »provinca« je, da je bila Kranjska vse do začetka 13. stoletja glede pisnega poslovanja v znamenju *prejemniškega listinjenja*.³

Ker je kljub skopemu besedišču listina prevladujoč srednjeveški vir, jo v tem prispevku jemljem kot glavni kazalec poslovnih in pisnih navad, aplikacij običajnih in kodificiranih prav v poslovanju, mentalitet, gospodarskih in kulturnih prepletanj, socialne slojevitosti, pa tudi estetskih pogledov na zapis na ozemlju južno od Karavank. Glede na cerkveno in politično podrejenost Kranjske moramo vplive najprej iskati v severovzhodni Italiji, zaradi izvora in sedeža dinastov pa tudi na Koroškem in Štajerskem ter vsaj še na Bavarskem. K problematiki pisnega poslovanja moramo poleg listin domačih ustvarjalcev pritegniti tudi zapise zunanjih avtorjev in ugotoviti

* Predelan referat z naslovom »Wie entwickelt sich das Urkundenwesen in der Provinz? Krain 1150–1300« na 12. kolokviju Akademie Friesach 2002: Vom Wort zur Schrift, Anfänge und Entfaltung schriftlicher Kommunikation im Alpen-Adria-Raum, 14. septembra 2002 v Brežah na Koroškem.

¹ LJUDMIL HAUPTMANN, Krain (Erläuterungen zum historischen Atlas der österreichischen Alpenländer, I/4, die Landgerichtskarte, Wien 1929), 350 sl.; DUŠAN KOS, Med gradom in mestom. Odnos kranjskega, slovenještajerskega in koroškega plemstva do gradov in mest do začetka 15. stoletja (ZRC 1, Ljubljana 1994), 14–109, 129–139; PETER ŠTIH – VASKO SIMONITI, Slovenska zgodovina do razsvetljenstva (Ljubljana 1995), 67–114.

² ŠTIH-SIMONITI, Zgodovina, 93–98; PETER ŠTIH, Oglejski patriarhi kot mejni grofje na Kranjskem. Časopis za zgodovino in narodopisje 70=35 (1999), št. 1–2, 40–46; isti, Krain in der Zeit der Grafen von Andechs (v: Grofje Andeško-Meranski. Prispevki k zgodovini Evrope v visokem srednjem veku. Zbornik razprav z mednarodnega znanstvenega simpozija, Kamnik, 22.–23. September 2000, izd. Andreja Eržen in Toni Aigner, Kamnik 2001), 18 sl., 28 sl.; DUŠAN KOS, Die Ministerialen der Grafen von Andechs in Krain (bis zur Mitte des 13. Jahrhunderts) (ibidem), 200 sl.

³ Več v: OSWALD REDLICH, Die Privaturkunden des Mittelalters (Handbuch der mittelalterlichen und neueren Geschichte, Abt. IV: Hilfswissenschaften und Altertümer) München und Berlin 1911), 124–140; DUŠAN KOS, Pismo, pisava, pisar (Gradivo in razprave Zgodovinskega arhiva Ljubljana 14, Ljubljana 1994), 187 sl.

njihove značilnosti in vplive na Kranjsko. Toda za čas pred sredo 12. stoletja ni ohranjenih listin idr. pravnih zapisov »domačih« kranjskih ustvarjalcev. Malo verjetno je, da jih v resnici sploh ni bilo, vprašanje pa je, v kakšni obliki so bili. Neobstoj je deloma posledica dejstva, da je bila prva kulturna ustanova, ki bi lahko imela razvito pisno poslovanje – samostan, stiška cisterca, ustanovljena šele leta 1136.⁴ Ker so bile prav cerkvene ustanove med 10. in 12. stoletjem zvečine destinatarke, je taka situacija vsaj do neke mere razumljiva. Že v 11. stoletju je nastalo nekaj zapisov, ki zadevajo Kranjsko, a jih še ne moremo označiti za javne listine. Gre za notice v tradicijskih knjigah, ki so imeli omejen javni značaj in manjšo dokazilno moč, običajno pa v dokončni (ohranjeni) obliki niso nastali istočasno z dejanji.⁵ Za čas do 13. stoletja je ohranjenih več deset briksenških, freisinških, diessenških in vetrinjskih tradicij,⁶ ki se nanašajo na dejanja, posest in avtorje na Kranjskem, a so bile zapisane po običajih, ki niso imeli neposredne zveze s Kranjsko. Tudi njihov povratni vpliv je bil majhen, neprimerljiv celo s prakso pisarn zunanjih gospodov, saj so tradicije nastale in se hranile zunaj Kranjske.⁷ Ko pa so bili v 13. stoletju na Kranjskem ustanovljeni novi samostani, so bile tradicijske knjige iz mode. Zamenjali so jih urbarji, kopalne knjige, v dokazilnosti pa predvsem prave dokazilne pečatne listine. Vsaj samostan v Stični pa je najbrž imel neke vrste kopalno oz. tradicijsko knjigo, saj je pater Pavel Pucelj v začetku 18. stoletja navedel vrsto plemiških darovnic izpred prve polovice 13. stoletja, ki niso ohranjene niti v prepisih, tako kot tisti od konca 13. stoletja naprej, ki so izhajali iz originalnih listin. Vsaj nekatere od najstarejših darovnic so najbrž obstajale v obliki enostavnih zapisov, nekatere – tiste iz 12. stoletja – pa si je Pucelj izmislil oz. priredil na osnovah nekih drugih (zlasti patriarhovih) listin in dejanskega pravnega stanja.⁸

⁴ JOŽE MLINARIČ, *Stiška opatija 1136–1784* (Novo mesto 1995), 33 sl.

⁵ REDLICH, *Privaturkunden*, 79–91; RICHARD MELL, *Beiträge zur Geschichte der steirischen Privaturkunde* (Forschungen zur Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte der Steiermark, izd. historischen Landeskommission für Steiermark, VIII. Bd., 1. Hf., Graz und Wien 1911), 20–50. Za bavarsko-avstrijski prostor gl. HEINRICH FICHTE-NAU, *Das Urkundenwesen in Österreich vom 8. bis zum frühen 13. Jahrhundert* (Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung Erg. Bd. 23, Wien 1971), 73 sl., 134 sl.; PETER JOHANEK, *Zur rechtlichen Funktion von Traditionsnotiz, Traditionsbuch und früher Siegelurkunde* (v: *Vorträge und Forschungen XXIII: Recht und Schrift im Mittelalter*, izd. Peter Classen, Sigmaringen 1977), 131 sl.

⁶ OSWALD REDLICH, *Die Traditionsbücher des Hochstifts Brixen* (Acta Tirolensia, Urkundliche Quellen zur Geschichte Tirols, 1. Bd., Innsbruck 1886); THEODOR BITTERAU, *Die Traditionen des Hochstifts Freising*, II. Bd. (926–1283) (Quellen und Erörterungen zur bayerischen und deutschen Geschichte. N.F. 5. Bd., München 1909); WALDEMAR SCHLÖGL, *Die Traditionen und Urkunden des Stiftes Dießen 1114–1362* (Quellen und Erörterungen zur Bayerischen Geschichte, N.F. XXII/1, München 1967); AUGUST VON JAKSCH, *Monumenta historica ducatus Carinthiae* (I–IV, = MDC; Klagenfurt 1896–1906) IV/1, str. XXIII–XXVI.

⁷ V tradicijskem kodeksu B briksenške škofije je ohranjenih skoraj petdeset (nedatiranih) notic, ki dejanja oz. darovanja gorejske posesti, last domačinov in tujcev na Kranjskem, notirajo za časa škofa Altwina (1049–1097) večinoma na Kranjsko. Toda ti zapisi so nastali v Brixnu, kjer se je kodeks varoval in dopolnjeval. O tem priča enotna struktura kodeksa za obdobje do okoli leta 1140, notranja zgradba notic pa ne odstopa od onih, ki niso v zvezi s Kranjsko. Nekatere omembe in enotne pisave nekaj pisarjev Altwinovih notic pričajo o vnosu zapisov v predpisani formi šele po škofovi smrti. Kodeks se je nahajal v Brixnu, kjer je bil še sredi 13. stoletja poseben pisar zadolžen za njegovo noveliranje. Dejanja zunaj Brixna so bila nekonsistentno in skoraj geslovno zapisana na kose pergamenta, kasneje pa so bila v Brixnu prepisana v obliki notice v koncepcijsko predlogo, šele iz nje pa v kodeks. Pri tem so lahko imele notice iz istega okolja enake oblike, kar naj bi bila posledica pisarjeve redakcije oz. pisanja po predlogi. Prvotni zapisi in briksenška redakcijska predloga so izgubljeni (REDLICH, Brixen, št. 74, 120, 126, 133, 137–140, 145, 146, 166, 175, 183, 211, 217–223, 228, 234, 236, 237, 244, 282, 285, 291, 305–308, 311, 320–324, 334, 348, 352, 353, 357, 359, 379, 380. Gl. uvod na str. XVII–XXV, XXIX–XXX, XL–LVI.).

⁸ P. PAULUS PUZEL, *Idiographia sive rerum memorabilium monastery Sitticensis* (1719), Rokopis v Arhivu Republike Slovenije (=ARS), Zbirka rokopisov, št. 148), fol. 9r–10r (1136), 10v–11v (1145), pg. 6–7 (1145). Gl. JOŽE M. GREBENC, *Gospodarska ustanovitev Stične ali njena dotacija leta 1135* (Stična 1973), 17 sl. JOHANEK, *Funktion*, 154 sl.; za najstarejše stiške listine še posebej: GÜNTHER BERNHARD, *Listine oglejskega patriarha Pilgrima I. za samostan v Stični*. *Zgodovinski časopis* 54 (2000), 491–521.

Medtem ko je bila tudi posvetna listinska praksa na Koroškem, ki je bila v družbenem pogledu še najbolj podobna Kranjski, v 12. stoletju zaradi cerkvene pripadnosti nad Dravo odvisna predvsem od salzburške nadškofije in krške škofije,⁹ je bila Kranjska pod vplivi *oglejskega patriarha*. Njegova metropolitanska oblast in pisarna sta bili pristojni tudi za ozemlje vzhodno od Soče do Drave in Sotle. Tam ni bilo nikoli posebnega oglejskega sufragana, ki bi s svojo pisarno vplival na listinsko prakso, kot je bilo opazno pri sufraganih zahodno od Ogleja.¹⁰ Oglejska pisarna – termin gre tu jemati le kot skupnost pisarjev, osebno vezanih na neko pisarniško tradicijo – se ni konsolidirala pred sredo 12. stoletja.¹¹ Pred tem so listine izdelovali posamezni notarji, po poreklu tudi iz Nemčije. Že od druge polovice 11. stoletja so bile oglejske listine pečatene in imele elemente notarskega instrumenta ter bavarskega pravnega okolja (npr. 'priče, potegnjene za ušesa').¹² Skoraj celo stoletje je bila večina pisarjev iz vrst oglejskih in čedadjskih kanonikov, okoli leta 1200 pa so jih začeli zamenjevati javni notarji, ki so v prvi polovici 13. stoletja prevzeli njeno vodenje in jo reorganizirali. Prvi znani notar, ki je imel opraviti z izdajanjem listin za kranjske prejemnike, je bil morda že Pagan, zagotovo pa »scriptor« Kuno v službi patriarha Peregrina I. (1132–1161). Kuno je bil morda avtor ustanovne listine stiškega samostana iz leta 1136, pa tudi edine danes v originalu ohranjene listine patriarha Peregrina za Stično iz leta 1152. Original ustanovne listine, ki se je zgledovala po papeških (rota, podpisi ipd., sankcija, koroboracija), ni ohranjen, obstaja pa več bolj ali manj prirejenih prepisov iz 17. in 18. stoletja.¹³ Pisarje patriarha Ulrika II. (1161–1182) je vodil notar in kaplan Romulus (1161–1177), ki je med drugim napisal nekaj listin za kranjske prejemnike.¹⁴ Leta 1177 ga je zamenjal kaplan in notar Konrad. »Scriba« Alderik je med letoma 1184 in 1188 pisal za patriarha Gotfrida (1182–1194) in je diktat kompiliral iz papeških listin, »predlistin« in instrumentov. V letih 1184–1228 je delovalo več notarjev, npr. kaplan Štefan, Artwic, kaplan Bertold, magister Albert, magister Ulrik, javni notar Nikolaj in kanonik Konrad, nato pa predvsem notarja Krafto in Bonencontrus.¹⁵

Patriarhe je na potovanjih po Kranjskem in Koroškem do srede 13. stoletja spremljal vodilni notar, ki pa tudi zaradi »potujočega« vladanja nekaterih patriarhov ni mogel utrditi

⁹ CLAUDIA FRÄSS-EHRFELD, *Geschichte Kärntens 1* (Klagenfurt 1984), passim; *Geschichte Salzburgs I. Stadt und Land* (izd. Heinz Dopsch und Hans Spatzenegger; Salzburg 1983), 983 sl.; JAKOB OBERSTEINER, *Die Bischöfe von Gurk 1072–1822* (Aus Forschung und Kunst 5, Klagenfurt 1969), passim; FICHTENAU, *Urkundenwesen, 186–190*.

¹⁰ REINHARD HÄRTEL, *Metropolit – Suffraganbischöfe – Kapitel. Die Urkunden im Umfeld der Patriarchen von Aquileia* (v: *Die Diplomatik der Bischofsurkunde vor 1250. Referate zum VIII. Internationalen Kongress für Diplomatik*, Innsbruck 1993, Innsbruck 1995), 65–83.

¹¹ Pregled severnoitalijanske listinske prakse (z literaturo) v: REINHARD HÄRTEL, *Wolfger und das Schriftwesen in Oberitalien* (v: *Germanische Bibliothek, N.F., 3. Reihe: Untersuchungen*, Bd. 20, Heidelberg 1994), 142–146. Moj pregled notarjev in pisarne sloni na: RAINER PUSCHNIG, *Das Urkundenwesen der Patriarchen von Aquileia* (Staatsprüfungsarbeit am IÖG, Wien 1933), 37–92; MARIA LAURA IONA, *Note di diplomatica patriarcale. Gli scrittori dei documenti solenni da Pellegrino a Goffredo* (v: *Il Friuli dagli Ottoni agli Hohenstaufen, Atti del Convegno Internazionale di Studio »Il Friuli dagli Ottoni agli Hohenstaufen«*, 4–8 dicembre 1983, Udine 1984), 1–58.

¹² MDC III, št. 501.

¹³ REINHARD HÄRTEL, *Itinerar und Urkundenwesen am Beispiel der Patriarchen von Aquileia* (12. und 13. Jahrhundert). *Römische Historische Mitteilungen* 31 (1989), 112; FRANZ SCHUMI, *Urkunden- und Regestenbuch des Herzogthums Krain* (= *URBKr*; I. Bd. Laibach 1882/3; II. Bd., Laibach 1884 u. 1887) I, št. 79, 83. Več hipotez v: GREBENC, *Stična*, 222–227. Sicer pa o tej problematiki izčrpno in z literaturo: MLINARIČ, *Stična*, 33–58 (v op. 89 na str. 47 je seznam vseh objav in prepisov ustanovne listine). Gl. tudi: PUSCHNIG, *Aquileia*, 132. Najnovejša analiza najstarejših patriarhovih listin za Stično v: BERNHARD, *Listine*, 503–505.

¹⁴ *URBKr* I, št. 128, 173a (morda tudi *URBKr* I, št. 139, 140). HÄRTEL, *Itinerar*, 112–113.

¹⁵ HÄRTEL, *Itinerar*, 113–115; OTHMAR HAGENEDER, *Papsturkunden und Bischofsurkunden* (11.–13. Jh.) (v: *Die Diplomatik der Bischofsurkunde vor 1250. Referate zum VIII. Internationalen Kongress für Diplomatik*, Innsbruck 1993, Innsbruck 1995), 39–64.

enotnega stila pisarne. Še patriarh Bertold (1218–1251) je npr. izmenično vladal v Vidmu, Čedadu, redkeje pa v Ogleju idr.¹⁶ V severni Italiji in Istri so se patriarhi posluževali uslug domačih notarjev, pa tudi notarjev sufraganov. Zaviralno je na ustalitev pisarne delovala tudi konkurenca javnih notarjev. Zlasti na željo nemških prejemnikov so nastajale pečatne listine. Zato tudi še v času patriarha Bertolda po mnenju Reinharda Härtla ne gre ne za racionalizacijo, centralizacijo in poenotenje pisarne, pač pa za pisano mešanico stilov Bertoldovih »osebnih« pisarjev. Njegove listine so kakovostno celo nazadovale glede na starejša obdobja. Ker patriarhi po letu 1251 niso bili več osebno vpeti v kranjske razmere, so upravo vzhodnih cerkvenih provinc prepustili arhidiakonom. K temu so pripomogli tudi politični problemi v Furlaniji in Istri, obenem pa je tem patriarhom dokončno ušla iz rok posvetna mejnografovska oblast na Kranjskem. Življenje patriarhov se je zato že v drugi polovici 13. stoletja vedno bolj omejevalo na rezidenco v Čedadu (vedno bolj tudi Videm), kjer se je po letu 1251 utrdila pisarna na čelu z Johannesom de Lupico.¹⁷

Od zadnjih let patriarha Bertolda ali vsaj Gregorja de Montelongo (1251–1268) zaradi neprisotnosti na Kranjskem patriarhi niso bili več odločilni dejavniki niti pri cerkvenih zadevah. Primer je bila ustanovitev kartuzije Bistra leta 1260. Klasične ustanovne listine ni bilo, zato je dobila listina, s katero se je koroški vojvoda Ulrik odpovedal odškodnini za odvetništvo, kartuziji pa zagotovil obsežno posest, značaj ustanovne. Kot tako jo smemo imeti tudi zaradi skriptorskega izgleda, pa tudi položaja v kasnejšem oštevilčenju bistrških listin, ko je dobila številko »1«. ¹⁸ V resnici pa so menihi prišli v Bisto že za časa vojvode Bernarda Spanheimskega († 1256) in papeža Inocenca IV. (1243–1254), saj je papež Aleksander IV. že leta 1257 izdal za kartuzijo dve listini s privilegiji in papeško zaščito.¹⁹ Podoben značaj je imela listina iz leta 1300, ki je naznanjala ustanovitev mekinjskega samostana. Ker patriarh tudi tu ni bil neposredno dejaven, je listina v obliki darovnice. Ustanovitelji Gallenbergi so si pridržali patronat, zato je bila originalna listina vedno hranjena kar v njihovem arhivu, v mekinjskem samostanu pa je bil le prepis.²⁰ Če je bil patriarh že ignoriran s strani visokega plemstva, pa je bilo drugače v zadevah krajevne Cerkve. Zadevne listine so imele obliko pečatne listine, še daleč v 14. stoletju so imele invokacijo, arengo z bibličnim citatom, duhovno naracijo, garancijske klavzule.

Po letu 1251 je opaziti močnejši vpliv notarskega instrumenta in javnih notarjev v kranjskih mestih, kjer so delovali cerkveni oficiali,²¹ ki so uveljavili pisni sodni postopek na Kranjskem v posamičnih primerih v začetku 13. stoletja. Tudi poravnalni proces, ki v začetku še ni bil pisen, je na koncu dejanja predvidel končno listino.²² Najstarejši kranjski primer je iz leta 1221 o posestnem sporu med vetrinjskim samostanom in koroškim ministerialom. Začenja se z *Acta iudicium*, tekst je očiščen manj pomembnih formul (invokacije, arenge). Listina je

¹⁶ HÄRTEL, Itinerar, 100 sl.; isti, Zur Herrschaftspraxis des Patriarchen Berthold von Aquileia (v: Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie 84: Kärntner Landesgeschichte und Archivwissenschaft. Festschrift für Alfred Ogris zum 60. Geburtstag, izd. Wilhelm Wadl, Klagenfurt 2001), 92 sl.

¹⁷ ŠTIH, Andechs, 25 sl.; isti, Patriarh, 49–53; HÄRTEL, Itinerar, 115 sl.; isti, Herrschaftspraxis, 93.

¹⁸ URBK^r II, št. 272. JOŽE MLINARIČ, Kartuzija Bistra (Ljubljana 2001), 39–47.

¹⁹ URBK^r II, št. 239, 240. MLINARIČ, Bistra, 28 sl.

²⁰ WALTER BRUNNER, Das ältere Gallenberger Urkundenarchiv. Mitteilungen des Steiermärkischen Landesarchivs 44/45 (1995), št. 1.

²¹ FICHTENAU, Urkundenwesen, 196–198; WALTER HÖFLECHNER, Zum Urkundenwesen der Herzöge von Kärnten bis 1269. Carinthia I 159 (1969), 68 sl.

²² DUŠAN KOS, Imago Iustitiae. Historični sprehod skozi preiskovanje, sojenje in pravo pri plemstvu v poznem srednjem veku (ZRC 3, Ljubljana 1994), 75 sl.; OTHMAR HAGENER, Die geistliche Gerichtsbarkeit in Ober- und Niederösterreich (Forschungen zur Geschichte Oberösterreich 10, Linz 1967), posebej še 195 sl.

nastala v Kranju in je morda delo vetrinjskega pisarja.²³ Med letoma 1258 in 1265 je nastalo v Ljubljani več listin o različnih fazah sojenja v dveh cerkvenih sporih, ki so bile del oficialskega sojenja. Vse je kot delegirani papeški razsodnik izstavil tamkajšnji župnik in kranjski arhidiacon Ludvik (1248–1265). V njih je moč najti določene javnonotarske elemente.²⁴ So bili takšni instrumentalizirani zapisi patriarhovih oficialov in notarjev le izjema, ali pa so vplivali na domače posvetne pisarje? Okoli leta 1200 so javni notarji v patriarhovi službi z instrumenti zamenjevali staro dispozitivno 'charto', ki je dotlej vplivala na listine za kranjske in koroške prejemnike.²⁵ Mešanice med 'charto', notarskim instrumentom in pečatno listino so v 13. stoletju nastajale tudi v Istri in v pisarni goriških grofov.²⁶ Patriarh Wolfger (1204–1218)²⁷ je prešel na notarske instrumente, saj se je prej kot prošt čedadjskega kapitlja stalneje zadrževal v tem posvetnem središču patriarhata, kjer je bil instrument že v 12. stoletju prevladujoča oblika zapisa.²⁸ Čedadjska tradicija je vplivala tudi na patriarha Bertolda. Glede na patriarhovo posvetno oblast ni presenetljivo, da so izrazitejše mešanice med instrumentom in pečatno listino nastajale le na Notranjskem. Najzgodnejši primer mešanja notarske in pečatne listine je listina Engelbrehta Turjaškega iz leta 1220 za vovbrške ministeriale iz Loža. Na zunaj listina ne spominja na instrument, saj je pečatena; izrazitejše javnonotarske značilnosti pa so koroboracija za pričami ter paleografske posebnosti.²⁹ Tudi druga podobna listina je iz istega družbenega kroga: privilegij vovbrških grofov iz leta 1237 za ministeriale v Ložu.³⁰ Toda to so izjeme: le v kartuziji v Bistri so italijanski vplivi privedli do nastanka pravih instrumentov. Kartuzija je bila edini kranjski samostan, ki je imel od ustanovitve tesne upravne stike z Italijo, Furlanijo in Istro. Razlog je bil v pripadnosti k italijanski kartuzijanski provinci Lombardija. Zato sta v njem nastali dve listini, ki sta zelo podobni instrumentu. Listina iz leta 1265 je sploh prva kranjska listina o vizitaciji. Toda v tem primeru je šlo za izstavitev dveh delegiranih vizitatorjev, priorjev iz Italije. Leta 1335 je prešla Bistra skupaj s spodnještajerskima Žičo in Jurkloštrom iz lombardske v nemško (po letu 1355 v zgornjenemško) provinco, ki jo je kulturno oddaljevala od Italije ter jo v listinski praksi pripeljala k pečatni listini. Samostan pa je ohranil poslovne stike z Italijo, saj so bila njegova dejanja v obliki notarskih instrumentov zapisana npr. tudi v Gorici, Kopru idr.³¹ Še zanimivejši je primer iz leta 1299, ko je v Ljubljani nastala listina za samostan, ki po formulah spominja na notarski instrument, po pisavi pa je kvaziskriptorska. Listina je pečatena, brez notarjevega podpisa in signeta, toda začetek z datu-

²³ MDC IV, št. 1829.

²⁴ URBKr II, št. 265; JOSEPH ZAHN, *Codex diplomaticus Austriaco-Frisigensis* (= Zahn; *Fontes rerum Austriacarum*, II. Abt., 31, Wien 1870; 35, Wien 1871), 31, št. 215, 222–224, 246. Za spor gl.: isti, *Patronatsstreit zwischen den Bischöfen von Freising und Lavant um die Pfarre St. Peter am Kammersberge in Obersteier*. *Archiv für Kunde österreichischer Geschichts-Quellen* 26 (1861), 29–44.

²⁵ Gl. tudi: REINHARD HÄRTEL, *Notariat und Romanisierung. Das Urkundenwesen in Venetien und Istrien im Rahmen der politischen und der Kulturgeschichte (11.–13. Jh.)* (v: *Notariado publico y documento privado de los orígenes al siglo XIV. Actos del VII. Congreso Internacional de Diplomatica Valencia 1985*, II. Valencia 1989), 881 sl.; HÄRTEL, *Aquileia*, 66 sl.; splošno o notarskih instrumentih REDLICH, *Privaturkunden*, 209–232.

²⁶ Za razvoj istrskih listin in notarskih instrumentov: MILKO KOS, *Aus der Geschichte der mittelalterlichen Urkunde Istriens* (v: *Studien zur älteren Geschichte Osteuropas*. 1. Tl.: *Festschrift für Heinrich Felix Schmid*. *Wiener Archiv für Geschichte des Slawentums und Osteuropas, Veröffentlichungen des Instituts für osteuropäische Geschichte und Südostforschung der Universität Wien*, Bd. II, Wien 1956), 49 sl.

²⁷ Analiza listin patriarha Patriarch Wolfgerja je v: HÄRTEL, *Wolfger*, 152 sl.

²⁸ Kratek pregled listinske prakse čedadjskega kapitlja je v: HÄRTEL, *Wolfger*, 150–152.

²⁹ URBKr II, št. 34. DUŠAN KOS, *Zur Problematik des öffentlichen Notariats in Krain*. *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung* 105 (1997), 60.

³⁰ URBKr II, št. 96. KOS, *Notariat*, 61.

³¹ FRANZ SCHUMI, *Archiv für Heimatkunde I* (Laibach 1882), str. 110. KOS, *Notariat*, 62–63; MLINARIČ, *Bistra*, 10 sl.

mom, ki se ponovi na koncu, italijanska ortografija in formulacije, ki so izhajale iz nerazumevanja pravnih razmer, so določale poreklo notarja, ki je prišel v Ljubljano v spremstvu priorja in napisal prejemniško listino.³² Z bistrškim samostanom je neposredno povezan tudi prvi »domači« instrument za kranjske prejemnike iz leta 1313. Njegov avtor je bil novic Johannes Blaionus, po rodu Koprčan in javni notar s cesarsko avtoriteto.³³

Vsem tem instrumentom in mešanim pečatnim listinam je bilo skupno romansko poreklo notarjev ter njihova navezanost na Furlanijo ali Istro. Kranjski prejemniki pa si zvečine niso dajali izstavljanje instrumentov. Zgolj občasno izstavljanje pečatnih instrumentov pri poslovanju med cerkvenimi funkcionarji, ki na Kranjskem niso stalno živeli, ni moglo privedi do izrazitejšega vpliva instrumenta in notariata v okolju, ki se je sredi 13. stoletja naslonilo na pečatno listino. Šele konec 70. let 14. stoletja je prišlo na Kranjskem do izrazitejše recepcije javnega notariata.³⁴ Toda nenehno prepletanje zahodnih in severnih vplivov se je bolj kazalo v zunanjem izgledu listin. Na Kranjskem je veljalo, da se je razmerje med italijanskim in severnjaškim pergamentom navadno nagibalo v korist prvega.³⁵ To je še posebej opazno pri spanheimskih listinah, ki so bile na Kranjskem napisane na italijanskem pergamentu, na Koroškem pa na »severnjaškem«. ³⁶ Nasprotno pa so bile vse andeško-meranske listine pisane predvsem na severnjaškem pergamentu.³⁷ Pergament so iz Italije prinašali zlasti pisarji oglejskih patriarhov in goriško-tirolskih grofov. Na domačega in severnjaškega so zapisali manj pomembne in zunaj Furlanije in Kranjske izstavljene listine.³⁸

Še sredi 12. stoletja je celo v Istri nastalo nekaj listin visokega bavarsko-kranjskega plemstva (grofov Andeških in Bogenskih), ki so bile pisane v maniri 'charte', njihovi avtorji pa so bili istrski ali furlanski notarji. Toda v 13. stoletju je na Kranjskem zlagoma le prevladala bavarsko-avstrijska listinska praksa. Pečat in listina sta prevzela vlogo prič dejanja. Zanimivo je, da je večina listin brez navedenih prič delo freisinških, deloma notarjev grofov Goriških in okoli leta 1300 celo redkih domačih notarjev, ki so že imeli naprednejše predstave o listini. Od začetka 13. stoletja je simbolnost in overovitev dejanja in zapisa prešla na pečenje.³⁹ Brez omembe pečata so bile nekatere najstarejše listine, ki so ohranjene le v kopicah ali mlajših slabših samostojnih prepisih, recimo pri najstarejšem bolj ali manj vernem prepisu listine domačega izstavitelja, stiškega opata Adelpranda iz ok. leta 1170.⁴⁰ Pri takih pa je verjetno, da je prepisovalec izpustil koroboracijo. Kljub različnim tolmačenjem o nosilcih avtentičnega pečata, so se v praksi razlike do konca 13. stoletja razblinile.⁴¹ V 80. letih

³² BOŽO OTOREPEC, Gradivo za zgodovino Ljubljane v srednjem veku (= GZL, I–X, Ljubljana 1956–1968), X/12. KOS, Notariat, 62.

³³ ARS, listina samostana Bistra (= ARS BI), 1313 VII 13. Bistra. KOS, Notariat, 63.

³⁴ KOS, Notariat, 65 sl.

³⁵ Za ilustracijo je poučna praksa goriških grofov: njihove listine, izstavljene v Lienzu, so bile večinoma pisane na severnem, tiste v Gorici pa na italijanskem pergamentu. Gl. KARL STARZACHER, Beiträge zum Urkundenwesen der Grafen von Görz, besonders für die Zeit 1270–1350 (Prüfungsarbeit am IÖG, Wien 1935), 8–9.

³⁶ HÖFLECHNER, Kärnten, 88.

³⁷ HERMANN HORST, Ueber das Urkundenwesen der Herzoge von Meranien Otto VII. und Otto VIII. aus dem Hause Andechs (phil. Diss., Wien 1923), 89; KOS, Pismo, 72.

³⁸ PUSCHNIG, Aquileia, 93–95; KOS, Pismo, 71–72.

³⁹ HEINRICH FICHTENAU, Forschungen über Urkundenformeln. Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 94 (1986), 324–325; AHASVER v. BRANDT, Werkzeug des Historikers (12. Aufl., Stuttgart, Berlin, Köln 1992), 87–90; HARRY BRESSLAU, Handbuch der Urkundenlehre für Deutschland und Italien I (Leipzig 1889), 535–536.

⁴⁰ JANEZ HÖFLER, Folklandus ali Aldeprandus. K najstarejši zgodovini cistercijskega samostana v Stični in njegovi rokopisni zapuščini (v: »Hodil po zemlji sem naši ...« Festschrift Marijan Zadnikar, izd. Alenka Klemenc et al., Ljubljana 2001), 135–136 (listina iz ok. leta 1170 iz Avstrijske nacionalne knjižnice – sig. cd. 688 – z literaturo na str. 123–135); URBK II, št. 14, 15, 62, 265; ZAHN 31, št. 224.

13. stoletja se je na Kranjskem začelo pečatiti tudi z mestnimi pečatniki. To je bila posledica porasta ugleda posameznih komun, oblikovanja mestnega sveta ter avtentiziranja mestnih pečatov.⁴² Tako je v 13. stoletju pečatna listina postajala dispozitivna, njena oblika pa vedno bolj enostavna »nos« oz. »ego listina« z dispozitivnim glagolom v sedanjiku.⁴³ Število sopečatnikov je raslo s pomembnostjo dejanja. Zaradi omejitev pa so obdržale priče pomembno vlogo v listninjenju do srede 14. stoletja.⁴⁴

Novi vzori so najprej prišli iz vetrinjskega cistercijanskega samostana,⁴⁵ ki je od druge polovice 12. do prve tretjine 13. stoletja odločilno vplival na listine zadnjih grofov Andeških in njihovih ministerialov. Vetrinjske enostavne oblike brez prič so preživele v pismih,⁴⁶ avtografih,⁴⁷ overovljenih vizitacijskih zapisnikih⁴⁸ in kratkih reverzih⁴⁹. Vetrinjske listine so nihale med staro notico na pokončnem formatu in razvitejšimi diktati »nos listin« na kvadratnem formatu. Okoli leta 1220 so menihi izgubili dotedanjo vlogo pri pisanju za zunanje izstavitelje. Istočasno se je zmanjšalo število pravnih dejanj in listin kranjskih avtorjev/izstaviteljev za Vetrinj, zato delovanje samostanskih pisarjev ni bilo več pomembno za kranjsko listninjenje.⁵⁰ Vetrinj pa je zaradi redovnih stikov zelo vplival na listine stiškega in kostanjeviškega samostana. Toda prvo listino, ki je po letu 1200 zanesljivo nastala v režiji stiškega pisarja je moč zaslediti šele za leto 1230.⁵¹ Do srede 13. stoletja so se stiški pisarji deloma posluževali vetrinjskih formularjev.⁵² Nato pa lažje sledimo razvoju stila stiških pisarjev, ki so bili verjetno obenem člani skriptorija.⁵³ Na to kaže raba polknjižne pisave za listine vse do zadnjih desetletij 13. stoletja. Sredi 70. let 13. stoletja se je število v Stični izdanih listin zelo povečalo, večinoma pa je še šlo za prejemniške izstavitve. V samostanu jih je pisal en sam pisar, ki je pri formulah ali v celotnem diktatu variiral. Držal se je starih oblik, npr. objektivne publikacije in kvaziskriptorskega duktusa.⁵⁴ Konec 80. let ga je zamenjal menih s sodobnejšimi navadami, ki je uvedel kurzivno pisavo, diktat »nos listin«, nekatere romanske značilnosti, a je se je včasih še zgedoval po starih vetrinjskih vzorih.⁵⁵

⁴¹ BRESSLAU, *Urkundenlehre*, 540 sl. O pravni moči pečata: REDLICH, *Privaturkunden*, 108–124; WINFRIED TRUSEN, *Zur Urkundenlehre der mittelalterlichen Jurisprudenz* (v: *Vorträge und Forschungen XXIII, Recht und Schrift im Mittelalter*, izd. Peter Classen, Sigmaringen 1977), 206–208.

⁴² KOS, *Grad*, 176 sl.; MELL, *Privaturkunde*, 93–102.

⁴³ REDLICH, *Privaturkunden* 120 sl.; MELL, *Privaturkunde*, 51 sl.

⁴⁴ WILHELM EWALD, *Siegelkunde* (*Handbuch der mittelalterlichen und neueren Geschichte*, Abt. IV: *Hilfswissenschaften und Altertümer*, München und Berlin 1914), 39–48; REDLICH, *Privaturkunden*, 111 sl.; KOS, *Pismo*, 153 f.

⁴⁵ FICHTENAU, *Urkundenwesen*, 190 sl.

⁴⁶ Takšno pismo je bila npr. listina grofa Henrika IV. Andeškega za salzburškega nadškofa Eberharda II. iz leta 1207; listina se začenja z inskripcijo, manjkajo pa koroboracija, datacija in priče (MDC IV, št. 1598).

⁴⁷ URBKr II, št. 257.

⁴⁸ SCHUMI, *Archiv I*, str. 110.

⁴⁹ HERMANN WIESSNER, *Monumenta historica ducatus Carinthiae* (V–VIII, = MDC; Klagenfurt 1956–1963) V, št. 233; Listina v Haus-, Hof- und Staatsarchiv, *Allgemeine Urkundenreihe* (=HHStA AUR) 1287 II 27. Gorica; HHStA AUR 1295 VI 24. Mehovo; ZAHN 35, št. 439, 443.

⁵⁰ O vetrinjskih listinah, pisarni in arhivu glej uvod Augusta von JAKSCH v: MDC III, str. XL–L. Zadnji prejemniški listini kranjskih izstaviteljev sta: MDC IV, št. 2099 in 2100 iz leta 1235.

⁵¹ Glej regeste v: GREBENC, *Stična*, 11 sl. oz. PUZEL, *Idiographia*, passim.

⁵² MDC IV, št. 2557.

⁵³ O stiškem skriptoriju: NATAŠA GOLOB, *Stiški rokopisi iz 12. stoletja* (Ljubljana 1994), passim; MLINARIČ, *Stična*, 851–860.

⁵⁴ GREBENC, *Stična*, št. 66; 68, 70, 75; GZL VII/3,4.

⁵⁵ ARS, *Zbirka listin* (= ARS ZL), 1289 III 13. (po vetrinjski MDC IV, št. 2100); GREBENC, *Stična*, št. 92 (po diktatu Henrika iz Cerkelj: ARS ZL 1296 XI 24. Stična; prepis listine v arhivu samostana Stična (= AST ZL), 1300 IV 17).

Stiške listine in pisarji so bili v tesni zvezi s kostanjeviško cisterco, ustanovljeno leta 1234.⁵⁶ Od srede 13. stoletja je tam nastalo nekaj falsifikatov, ki so legitimirali dejanja ustanovitelja vojvode Bernarda in naslednika Ulrika. Takšnemu falsificiranju se konvent ni odpovedal niti v 14. stoletju.⁵⁷ Pisarji so bili člani skriptorija, kar razodeva kvaziskriptorska pisa-va,⁵⁸ dve listini pa sta bili najbrž celo delo kasnejšega opata Jakoba.⁵⁹ Tudi v Kostanjevici so v 70. letih nekateri pisarji že pisali bolj kurzivno, diktatov in formularjev pa je bilo istočasno več: od zastarelih vetrinjskih (posredno iz stiških)⁶⁰ do modernejših »nos listin«.⁶¹ V 90. letih je listinske zadeve prevzel menih in »notar« Werner. Sodeč po nazivu je bil morda šolan ali pa prišel iz neke (laiške) pisarske prakse.⁶²

Če so se tudi pri listinah samostanskih notarjev mešale italijanske in nemške listinske navade, je bilo pri zunanjih cerkvenih gospodih drugače. Intenzivnost severnih vplivov se je najbolje pokazala na Gorenjskem sredi 13. stoletja, ko se je zelo povečalo število listin freisinških in briksenških škofov. Njihov vpliv pa je bil bistveno manjši kot je bil delež njihovih listin, izdanih na Kranjskem. Še v 12. stoletju so bili freisinški škofje na Kranjskem še odvisni od tujih notarjev: leta 1160 je v Škofji Loki izstavljeno listino škofa Alberta (1158–1183) za dva furlanska prejemnika v severnoitalijanski obliki »breve recordationis« sestavil in napisal najbrž kar njun zastopnik »sodnik Jakob«.⁶³ Listine, ki so jih pozneje spisali freisinški notarji, pa so imele drugačne oblike, saj so se škofje posluževali le uslug svojih notarjev ne glede na kraj poslovanja. Določene freisinške značilnosti, npr. praznično datiranje in enostavnost diktata so se v 13. stoletju prijele večine kranjskih pisarjev, a je vprašanje, če sploh lahko govorimo o direktnem vplivu ali le o splošnem trendu v razvoju pečatne listine. To lahko pripelje do hipoteze, da geografsko omejeno, četudi dolgo, importiranje drugačnih listinskih vzorcev v tuje okolje ni nujno imelo direktnih učinkov. Ker so bile kranjske listine zaradi italijanski vplivov kvalitetno nad pečateno notico, formularji freisinških notarjev pred sredo 13. stoletja najbrž niso mogli spremeniti navad domačih notarjev/pisarjev. Sploh pa so freisinški notarji in pisarji postali na Kranjskem dejavnejši šele od 40. let 13. stoletja,⁶⁴ ko je bil vodja pisarne »kaplan in notar« magister Konrad. Istočasno je bil v Škofji Loki dejaven »notar Viljem iz Škofje Loke«, ki pa ni bil le »pisar«, saj je bila funkcija »loškega pisarja« najvišja upravna funkcija v freisinškem gospostvu. Tudi »loški pisar« Janez, ki se je omenjal v letih 1297–1321, je bil tak upravnik.⁶⁵ Najpomembnejši freisinški notar druge polovice 13. stoletja je bil magister in »protonotar« Henrik. Bil je rektor freisinške kapele na Dunaju (1274), kanonik v Freisingu (pred 1267) ter prošt na Vrbskem jezeru (1272). Vsaj sestavil, če

⁵⁶ JOŽE MLINARIČ, *Kostanjeviška opatija 1234–1786* (Kostanjevica na Krki 1987), 127 sl.

⁵⁷ MDC IV, št. 2475 (pod 1252); ARS, *Prepis listine v arhivu gospostva Dol*, fasc. 179 (= ARS DA) s.d. (1256–1259); ARS DA 1256 I 10. St. Paul; ARS DA 1288 V 1.; URBKr II, št. 311, 312, 324. Iz podobnih razlogov je bila ponarejena tudi ustanovna listina samostana Gornji Grad iz leta 1140 (GÜNTHER BERNHARD, *Die Stiftungsurkunde des Klosters Oberburg*. *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung* 108, 2000, 265 sl.).

⁵⁸ URBKr II, št. 168, 252, 363.

⁵⁹ URBKr II, št. 257; ARS ZL 1279 IV. (avtograf?).

⁶⁰ URBKr II, št. 199; MDC IV, št. 2557; ARS ZL 1278 II 2.; FRANZ KOMATAR, *Das Schlossarchiv in Auerberg*. *Mitteilungen des Musealvereins für Krain* 18 (1905), št. 15.

⁶¹ ARS DA 1284 III 25.; ARS ZL 1286 V 1.; ARS DA 1288 III 25.; ARS ZL 1291 X 6.

⁶² ARS ZL 1286 V 1.; ARS ZL 1291 X 6.; ARS DA 1297 XI 25.; ARS ZL 1300 II 9.; ARS DA 1301 I 13.; ARS DA 1301 XII 3.

⁶³ ZAHN 31, št. 110.

⁶⁴ J. PAUL RUF, *Studien zum Urkundenwesen der Bischöfe von Freising im 12. und 13. Jahrhundert* (München 1914, 81–84).

⁶⁵ Konrad: ZAHN 31, št. 153, 231, 232. Viljem: ZAHN 31, št. 152. PAVLE BLAZNIK, *Škofja Loka in loško gospostvo (973–1803)* (Škofja Loka 1973), 450.

ni tudi napisal, je večino škofovih listin na Kranjskem. Do leta 1272 se je omenjal v kar 35 freisinških listinah in je nekajkrat celo sopečatil škofove listine.⁶⁶ V listine je uvedel datiranje po svetniških praznikih, zelo kurzivno pisavo pa že leta 1252. Od začetka 60. let ga je občasno zamenjeval kanonik magister Herman, ki je bil vodilni »protonotar« v letih 1275–1283. Okoli leta 1290 je pisarno prevzel »dvorni pisar« Henrik, ki je nekatere listine s sedanjiškimi dispozicijami postavil v položaj dispozitivne listine.⁶⁷

Mnogo manj vplivni so bili notarji briksenških škofov,⁶⁸ saj je bilo njihovo delovno območje bistveno manjše od freisinškega in oglejskega. Enostavno strukturirana briksenška pisarna je prišla po letu okoli 1230 pod močnejše vplive severnoitalijanskih notarjev, deloma tudi zaradi furlanskih in beneških notarjev v škofovski pisarni in tirolskih mestih. V času škofa Henrika (1224–1239) je bil najpomembnejši briksenški notar javni notar Oto iz Ogleja, ki je do leta 1241 izstavil 15 listin, med njimi nekaj instrumentov. Njegov naslednik je bil (sub)diakon Mihael. Napisal je 26 listin, instrumentov in tradicijskih notic, na Kranjskem pa dve pečatni listini.⁶⁹ Med letoma 1230 in 1250 je za omenjena škofa pisalo kar 18 pisarjev, a vsi niso bili člani pisarne. V času škofa Bruna (1250–1288) so v pisarno vstopili tudi pisarji ministerialnega izvora. Tedaj so na Kranjskem nastale štiri listine »notarja« Henrika.⁷⁰

Začetke samostojne listinske prakse med kranjskimi posvetnimi gospodi opazimo najprej pri zadnjih andeških grofih.⁷¹ Do začetka 13. stoletja so bili v kranjskih zadevah odvisni od vetrinjskih menihov.⁷² Na dvoru grofa Henrika IV. in brata Ota VII. se je situacija spremenila v prvih letih 13. stoletja. Ok. leta 1207 se je omenjal *Heinricus scriptor*, dvorni kaplan in župnik v Amrasu na Tirolskem, ki je bil vodilni andeško-meranski notar vse do smrti grofa Henrika IV. leta 1228.⁷³ Od leta 1228 se je omenjal njegov učenec in naslednik cerkljanski župnik Henrik. Samostojno je začel delovati po smrti grofa Henrika.⁷⁴ Zatem je približno leto dni upravljal andeško posest na Kranjskem, ko so se zanjo prepirali brata umrlega, patriarh Bertold in meranski vojvoda Oto VII. ter štajersko-avstrijski vojvoda Friderik. Najprej je pisal za patriarha, ko pa se je leta 1229 tehtnica nagnila v korist Ota, je pisal zanj. Kasneje ga je Oto odstavil, nato pa je še izgubil cerkljansko župnijo. Najbrž po posredovanju Henrikove vdove Sofije je vstopil v stiški samostan in kmalu po letu 1238 umrl.⁷⁵ Čeprav omenjena notarja nista predstavljala prave pisarne, je bil njun vpliv opazen. Listine mlajšega Henrika so bile boljše od listin drugih posvetnih gospodov med Dravo in Jadranom, primerljive celo z listinami cerkvenih gospodov. To potrjujejo patriarhova naročila iz leta 1228 in Otova iz leta 1229.

Izmed posvetnih gospodov je imela na Kranjskem največ opraviti pisarna koroških vojvod Spanheimov.⁷⁶ Zadnji vojvode so bili pravzaprav stalno na poti med svojimi gospodvi, z

⁶⁶ ZAHN 31, št. 162, 163, 168, 190, 199, 200, 207, 231, 232, 308, 309; MDC V, št. 82, 203.

⁶⁷ Herman: ZAHN 31, št. 275, 279, 280, 299 (pod 1263 XI 14.), 361 und 362 (obe pod XII 29.), 373. Henrik: ZAHN 31, št. 402, 403, 409, 410, 412, 413, 422; ZAHN 35, št. 433, 439, 443, 444, 447.

⁶⁸ GUSTAV PFEIFER, Die Urkunden des Brixner Elekten und Bischofs Egno von Eppan (1240–1250). Eine paläographisch-diplomatische Untersuchung (Staatsprüfungsarbeit am IÖG, Wien 1992), 90–105.

⁶⁹ URBKr II, št. 131; LEO SANTIFALLER, Die Urkunden der Brixner Hochstiftsarchive I (Schlernschriften. Veröffentlichungen zur Landeskunde von Südtirol 15, 1929), št. 116.

⁷⁰ SANTIFALLER I, št. 95, 236, 246; MDC V, št. 567.

⁷¹ Pomoč pri pregledu omogoča zastarelo in na mnogih mestih netočno delo Hermanna HORSTA, ki pa se je v največji meri posvetil nekranjskim listinam andeških grofov in meranskih vojvod (HORST, Meranien, 32–41). Gl. seznam andeških listin v: EDMUND von OEFELE, Geschichte der Grafen von Andechs (Innsbruck 1877).

⁷² MDC III, št. 1377; MDC IV, št. 1596, 1597, 1740.

⁷³ URBKr II, št. 14, 18, 43, 55, 54, 56.

⁷⁴ URBKr II, št. 54, 56, 57.

⁷⁵ URBKr II, št. 58, 59, 60, 63, 66, 99. KOS, Pismo, 195 f.

⁷⁶ O spanheimskih listinah, pisarni in osebju glej uvod Augusta von JAKSCH v: MDC IV/2, str. XI–XXII in HÖFLECHNER, Kärnten, 59–110.

njimi pa tudi notarji. Politična intenzivnost pa do srede 13. stoletja ni šla v korak z listinsko: šele leta 1211 se je omenjal magister Poncij, pisar, zdravnik in »kaplan« vojvode Bernarda, čeprav so v njegovem času Bernardove listine nastajale tudi še pri prejemnikih⁷⁷ ali pri profesionalcu,⁷⁸ ki je pisal tudi za vojvodo Leopolda VI. in salzburškega nadškofa Eberharda II. Niti z mlajšim in inovativnim notarjem Henrikom (do 1225) pisarna še ni bila formirana. Po letu 1240 je vstopil v vojvodovo službo župnik v St. Radegundi Bertold. Njegovo notarsko izobrazbo so izkazovale že njegove ortenburške listine, ki so imele več podobnosti z instrumentom. Vodilno vlogo v novokonstituirani pisarni je obdržal do Bernardove smrti leta 1256, saj je v tem času sestavil in napisal skoraj vse spanheimske listine, ki so bile kompromis med instrumentom in pečatno listino. Pisarna vojvode Ulrika je bila po letu 1256 v znamenju notarja Konrada iz Hrušice⁷⁹ ter protonotarja Hilpranda, ki ga je zamenjal sredi 60. let 13. stoletja.⁸⁰

Za večino nedinastičnega plemstva pa je vse do druge polovice 13. stoletja obveljalo, da so bili v pisanju listin odvisni od prejemnikov. Tudi ortenburški grofje, ki so sicer imeli svoje notarje vsaj že v prvi tretjini 13. stoletja, ko je v njihovi službi krajši čas deloval bodoči vodja spanheimske pisarne magister Bertold, so se po njegovem odhodu grofje spet obračali na prejemniške in priložnostne notarje. Ko so npr. Ortenburški leta 1256 darovali posest stiškemu samostanu, je bila ustrezna listina prejemniška, čeprav se je tedaj omenjal »notar Jakob«,⁸¹ ki je bil najbrž njihov uslužbenec. Tudi leta 1263 »na Kranjskem« izstavljeni vzajemni listini o delitvi rodbinske posesti je sestavil in napisal notar vojvode Ulrika Spanheimskega, ki je posredoval pri dejanju.⁸² Zdi se, da so Ortenburžani šele ob koncu 13. stoletja v spremstvo vključili stalnega pisarja.⁸³

Ministeriali so bili pri pravnem poslovanju še dodatno, socialno-pravno, omejeni. V začetku moramo iskati ministerialne transakcije seveda predvsem v ustnem poslovanju. Ob tem je prišlo do pisnih potrditev ustnih dejanj s strani njihovih nadrejenih gospodov ali cerkvenih prejemnikov. Takšno potrjevanje se je razvilo na Kranjskem v drugi polovici 12. stoletja in izginilo do srede 13. stoletja, čeprav so si gospodje najbrž še lastili pravico ustne privolitve. Ena zadnjih tovrstnih potrditev je bilo dejanje Agnes Meranske, ki je leta 1248 v Sofumbergu v Furlaniji potrdila darilo svojega ministeriala samostanu v Velesovem.⁸⁴ S potrditvami preteklih dejanj od nadrejenih cerkvenih gospodov je bilo drugače: z njimi se je legaliziralo več ustnih tradicij laikov. Tako potrdilno vlogo je imela npr. listina patriarha Bertolda iz leta 1250, s katero je stiškemu konventu potrdil več deset plemiških tradicij za več kot polstoletno obdobje.⁸⁵ Prva ugodna prelomnica za pojav samostojnih ministerialnih dejanj in listin je bilo izumrtje grofov Višnjegorskih (1209), še bolj pa smrt grofa Henrika IV. Andeškega († 1228). Njegovi ministeriali so si poiskali nove gospode, predvsem freisinške škofe, Babenberžane in Spanheime, vendar nove vezi niso bile več tako tesne kot prej. To je posledično pripeljalo do samostojnejšega

⁷⁷ MDC IV, št. 1682 (v Vetrinju).

⁷⁸ MDC IV, št. 1810, 1816.

⁷⁹ MDC IV, št. 2617, 2618, 2650; URBKr II, št. 286, 348, 349, 370 usw. Pomembnejši člani Bertoldove pisarne so bili župnik Oto (od 1243), župnik Liutold iz Kraiga (1244), Ofo in Bertold (1244), Wiglin in Henrik (1251), Konrad iz Hrušice (1252).

⁸⁰ MDC IV, št. 2629, 2930, 2949, 2982; URBKr II, št. 318, 383; ZAHN 31, št. 150 (pod 1247 IX 24.); SCHUMI, Archiv, str. 27.

⁸¹ MDC IV, št. 2632 in uvod Augusta von JAKSCH v: MDC IV/2, str. XIX.

⁸² ZAHN 31, št. 189, 236, 397, 444, 447; MDC IV, št. 2805; HHStA AUR 1263 IV 25.

⁸³ Leta 1295 je na ortenburškem gradu Waldenberg pri Radovljici napisal listino *Nicla der schreiber* (MDC VI, št. 365, 1296 XII 28.).

⁸⁴ URBKr II, št. 155.

⁸⁵ URBKr II, št. 170.

poslovanja v vlogi avktorjev in izstaviteljev. Tedaj je večina ministerialnega plemstva že imela prosto pravico darovanja cerkvenim ustanovam za dušni blagor, pa tudi prosto dedovati in prodajati družinsko posest. Zato se je od srede 13. stoletja povečalo tudi število listin, s katerimi so dediči potrdili darovanja umrlih sorodnikov. Lahko so bile v obliki pečatnih notic, tiste s koroboracijem pa nekaj med notico in pravo pečatno listino.⁸⁶

Najštevilnejša zvrst plemiških listin nasploh so bile darovnice. Največkrat so nastale tik pred smrtjo darovalca/izstavitelja. Imele so značaj legatov, saj pravi testamenti na Kranjskem pred koncem 14. stoletjem še niso bili v navadi.⁸⁷ Od druge polovice 13. stoletja zgolj »skrb za dušni blagor« darovalcem ni več zadoščala, zato so dajali natančneje zapisati obveznosti obdarovane ustanove. Nekoč kratke listine so se začele daljšati.⁸⁸ Ob ustanavljanju ženskih samostanov je prihajala v ministerialnih darovnicah v ospredje želja po preskrbi hčera in sestra. V obeh ženskih samostanih Velesovo in Mekinje je bila večina nun iz vrst gorenjskega in koroškega plemstva ter ljubljanskih patricijskih krogov.⁸⁹ Dvig ministerialov je imel posledice tudi v svobodnejšem prodajanju posesti. Prodajne listine so bile na Kranjskem še do približno srede 13. stoletja skoraj domena svobodnih gospodov in dinastov. Od 50. let 13. stoletja pa se je njihovo število zelo povečevalo med ministeriali. Prodajne listine so se pojavile sočasno z družbenimi spremembami tudi pri najbogatejšem meščanstvu v Ljubljani, Kamniku in Kostanjevici. V teh listinah so bile pomembne konsenzualne, pertinenčne in garancijske formule in od konca 13. stoletja pogosteje navedeni poroki.⁹⁰ Ker je šlo pri prodajnicah za praviloma enostavna pravna dejanja, invokacij, areng ipd. balastnih formul v njih običajno ni bilo. Pisne podelitve fevdov pa do leta 1300 še niso bile pravilo.⁹¹

Najpozneje v času kranjskega gospoda Ulrika Spanheimskega (1256–1269) starih ministerialnih pravic deželni knez ni več mogel omejevati, čeprav jih kranjski ministeriali na ravni dežele še niso imeli zapisanih. Prvi pisni ministerialni privilegij na Kranjskem sta leta 1237 podelila vovbrška grofa svojim ministerialom v Ložu.⁹² Ta privilegij je bil v določeni zvezi z istočasnim podeljevanjem novih pravic štajerskim deželanom leta 1237.⁹³ Drugega podobnega je leta 1246 podelil salzburški nadškof ministerialom v Krškem.⁹⁴ Večina določil je prešla v nastajajoče deželno pravo. Zato posebnih ministerialnih privilegijev od srede 13. stoletja ni bilo več, pač pa je bila večina listin, ki so govorile o ministerialnih obljubah, povezanih s konkretnimi osebami in zadevami.⁹⁵ Listine o ministerialnih zadevah so postale nujne šele s ponovnim omejevanjem svobodnega poročanja ministerialov nekaterih gospodov konec 13. stoletja, čeprav je to uspevalo le še redkim dinastom (goriškim grofom) in cerkvenim gospodom (salzburškim nadškofom).⁹⁶

⁸⁶ URBKr II, št. 382; GZL XI/30,31.

⁸⁷ DUŠAN KOS, Dediščine, dedno pravo in plemstvo na Kranjskem in slovenskem Štajerskem (posebej v 14. stoletju) (Celjski zbornik 1994), 35–39.

⁸⁸ DUŠAN KOS, Plemiška darovanja cerkvenim ustanovam (s posebnim ozirom na 14. stoletje). Zgodovinski časopis 47 (1993), 36–41.

⁸⁹ Za samostane Velesovo, Mekinje, Škofja Loka, Marenberk, Studenice in Muta do 15. stoletja: DUŠAN KOS, Neagrano gospodarstvo in družba na Slovenskem v 14. stoletju (s posebnim ozirom na plemstvo in višje sloje meščanstva) (doktorska disertacija, Univerza v Ljubljani, Ljubljana 1993), 593–604.

⁹⁰ ARS, listina iz samostana Velesovo (= ARS VE), 1299 XII 8.; ARS BI 1299 XII 21. Ljubljana; ARS DA 1301 I 13. Listina iz Nadškofijskega arhiva Ljubljana, Zbirka listin (= NŠAL ZL), 1301 VIII 30. Kamnik; ARS DA 1301 XII 3.

⁹¹ URBKr II, št. 34, 113.

⁹² URBKr II, št. 96. KOS, Grad, 29, 187.

⁹³ UBSt II, št. 349, 350, 354.

⁹⁴ URBKr II, št. 138.

⁹⁵ MDC V, št. 1, 3, 233. KOS, Grad, 27, 185.

⁹⁶ KOS, Grad, 21.

Še večje spremembe v pravni in socialni strukturi kranjskih ministerialov in posledično pravnemu poslovanju in listinjenju so se zgodile po porazu češkega kralja Přemysla Otokarja II. leta 1276. Kranjsko je najprej zasedel goriški grof Albert II., nato pa je postal njegov brat Majnhard II. začasni upravitelj Koroške, Kranjske in Slovenske marke, leta 1286 pa še koroški vojvoda. Majnharda je po Kranjskem vedno spremljalo več članov dvora in pisarne.⁹⁷ Pisarji goriških grofov⁹⁸ so bili že sredi 13. stoletja organizirani v pisarni, ki je imela zglede v Furlaniji, Koroški in Tirolski.⁹⁹ Z dedovanjem po tirolskih grofih leta 1253 je Majnhard prevzel tudi tirolske pisarje. Do delitve rodbine na tirolsko in goriško vejo leta 1271 so se grofje posluževali uslug notarjev obeh provenienc, med katerimi so imeli vodilno mesto notarji/pisarji iz pisarsko usmerjene družine iz Ebersteina. Tedaj se je razvil tudi goriški dvor, zato se je vodja goriške pisarne od leta 1277 pogosto imenoval »dvorni pisar«.¹⁰⁰ Na Kranjskem so začeli grofje izstavljati listine, ko so se po letu 1276 zasedli na nekdanji višnjegorski posesti na Dolenjskem.¹⁰¹ Na Kranjskem pa je dal grof Majnhard šele leta 1283 zapisati tri listine, vendar niti v eni ni bil izstavitelj.¹⁰² Majnhard je lahko vsilil svojega notarja komurkoli, tudi freisinškemu škofu, pred čigar notarji so se npr. še notarji Ulrika Spanheimskega vedno umaknili. Število vseh Majnhardovih pisarjev, zadolženih za najrazličnejše zvrsti zapisov iz uprave, je šlo v nekaj desetih. Vendar pa na kranjske listine niso imeli tako velikega, predvsem pa ne neposrednega vpliva, kot ga je imela modernejša Majnhardova deželna uprava na celotno družbo. Upravni modeli so z južnotirolskimi in furlanskimi uradniki, trgovci in plemiči prinašali v kranjsko življenje zahodne in tudi modrene severne gospodarske in družbene vzorce. Čas do leta 1335 zato lahko označimo za obdobje posebnega stapljanja romanskih upravnih in pravnih oblik z germanskimi v samosvoj, vendar na koncu v prevladujoč nemški poslovni praktikum, kakršen je bil že uveljavljen na Tirolskem in Koroškem. V listinah se je odražal v prevladi pečatne listine, a s številnimi, iz notarskih instrumentov prevzetimi formulami.¹⁰³ Vplivi seveda niso bili le posledica tirolskih uradnikov: na mikroravni so s posredovanjem prihajali vzorci tudi posredno iz Koroške. To je mogoče ponazoriti z meščansko modo, ki je konec 13. stoletja iz Koroške (Velikovca) prišla v Kamnik in se hitro razširila po Gorenjskem, vendar predvsem v tistem delu, ki so ga obvladovali poklicni pisarji v Kamniku in Kranju: šlo je za pravno nepomembno vstavljanje pridevka »dobri«, »dobra« (svetnik, svetnica) v datacijah. Kot najstarejši primer mi je znan primer iz Kranja iz leta 1298. Po drugi strani pa omejenost navade predvsem na Štajersko, Koroško in Gorenjsko posredno kaže na tesno kulturno in gospodarsko povezanost teritorija.¹⁰⁴ Čeprav se je italijanski pravni in listinski vpliv, ki je bil na celotnem Kranjskem dotlej

⁹⁷ WERNER KÖFLER, Studien zum Kanzlei- und Urkundenwesen Meinhards II. (1271–1295). Vorarbeiten zum Tiroler Urkundenbuch (Prüfungsarbeit am IÖG, Wien 1968), 1 sl.; isti, Beiträge zum Urkundenwesen Meinhards II. in den Jahren 1271 bis 1295. Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs 26 (1973), 56–93; RICHARD HEUBERGER, Das Urkunden- und Kanzleiwesen der Grafen von Tirol, Herzoge von Kärnten aus dem Hause Görz (bis 1335). Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung Erg.Bd. 9 (1915).

⁹⁸ STARZACHER, Görz, 36–58.

⁹⁹ URBK^r II, št. 161. STARZACHER, Görz, 36.

¹⁰⁰ HEUBERGER, Tirol, 61, 116; STARZACHER, Görz, 37–39. PETER ŠTIH, Studien zur Geschichte der Grafen von Görz. Die Ministerialen und Milites der Grafen von Görz in Istrien und Krain (Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung Erg.Bd. 32, Wien/München 1996), 192 sl.

¹⁰¹ ARS BI 1286 I 3. Ljubljana; ZAHN 31, št. 396 (pod VII 11.), 405; HHStA AUR 1295 VI 24. Mehovo; KOMATAR 18, št. 17; ASt ZL 1297 VI 5. Ljubljana.

¹⁰² ZAHN 31, št. 374, 3766; MDC V, št. 560.

¹⁰³ HÄRTEL, Notariat, 901 sl.

¹⁰⁴ ARS VE 1298 XI 24. Kranj. REINHARD HÄRTEL, Der gute Heilige. Ein Beitrag zum Privaturkundenwesen des Spätmittelalters. Archiv für Diplomatik 19 (1973), 220–236, 254–259.

močan zaradi cerkvene in formalno politične podrejenosti, prihajanja italijanskih klerikov na kranjske župnije, trgovine med Italijo in Ogrsko, vedno bolj omejeval na južni in zahodni del Kranjske, je ostal v celotni deželi prisoten še daleč v novi vek v vsakdanjem življenju.

Prevlada severnih političnih vplivov se je na Kranjskem konec 13. stoletja potrdila tudi v prevladi nemškega jezika v pravnih zapisih. Prvo listino (goriškega grofa Alberta II. za freisinškega škofa Emiha) v nemškem jeziku je na Kranjskem sestavil notar goriško-tirolskega grofa Majnharda Viljem.¹⁰⁵ Naslednja je iz leta 1287, ki jo je napisal domačin, gorjanski župnik Ulrik.¹⁰⁶ V začetku 90. let 13. stoletja je nemščina prevladala v freisinških listinah. V ortenburški pisarni so nemške listine začele nastajati sredi 90. let. Okoli leta 1300 in s pričakovano meščansko zamudo je prevladala nemščina tudi v listinah ljubljanskih pisarjev.¹⁰⁷ O poznavanju slovenskega jezika med poslovno sposobnimi sloji pa priča vsaj npr. pravilno zapisovanje slovenskih krajevnih in osebnih imen v listinah. Da je bil to pri nepoznavanju jezika lahko problem, dokazujejo zapisi italijanskih notarjev, ki so praviloma zelo pokvarili njihovo obliko. Če je bil slovenski jezik še primeren za nepisno poslovanje, za pisno z ozirom na deželno pravo še ni bil. Potrebno se je bilo ozirati na jezikovno znanje prič, ki so bile pogosto z območij, kjer se ni ali se je le malo govorilo slovensko. O tem so govorile nemške publikacije, ki so se obračale na 'vse, ki listino vidijo ali jo slišijo prebrano'.¹⁰⁸ Pri transmisiji dejanj v zapis je šlo za prevajanje v nemškem jeziku sklenjenega dejanja v latinski jezik. Na ključne besede in imena so pisarji obesili latinske formule. Nemško pisoči pisarji so se zato izogibali prevajanju retoričnih formul in so jih raje izpustili.¹⁰⁹ Nemški, slovenski in italijanski pisarji pa mnogokrat niso našli primerne latinskega izraza za besedo, krajevno ime ali lokalni termin. V takih primerih so poleg latinskega izraza navedli tudi ljudskega s sintagmo »vulgo ... nuncupatur« ali »teutonice dicitur« ipd. Zmaga nemškega, na Kranjskem niti ne glavnega ljudskega, pač pa političnega jezika je bila mogoča tudi, ker so samostanski pisarji od konca 13. stoletja izgubljali primat v pisanju listin. Tako je tudi na Kranjskem obveljalo pravilo, da bolj, ko se je nek izstavitelj opiral na lastno pisarno, kasneje se je v njegovih listinah pojavila nemščina. To je veljalo za nekatere dinaste z zahoda (grofje Goriški, Majnhardinci), predvsem pa za samostane.

Najbolj je bilo za rabo nemščine dovzetno nižje plemstvo in meščanstvo. Nenazadnje so bila njihova dejanja enostavna, listine pa niso potrebovale zapletenih formul. Majnhardinci so bili plemstvu manj naklonjeni in bližji meščanstvu, kar se je kot zadnja sprememba končno odrazilo v hitrem porastu javnega poslovanja meščanov kranjskih deželnoknežjih mest. V

¹⁰⁵ KÖFLER, Tirol, 19. ZAHN 31, št. 374.

¹⁰⁶ KARL KOVAČ, Beiträge zur Geschichte Krains. Carniola 4 (1914), str. 173.

¹⁰⁷ Freising: ZAHN 31, št. 402, 403, 409, 410, 412 (unter VII 15.), 413, 422; ZAHN 35, št. 433; 439, 443, 444, 447. *Kostanjevica*: ARS DA 1291 V 25. *Kostanjevica*; MDC VI, št. 365; Listina samostana Mekinje (= ARS MK), 1297 I 5.; GZL I/7; GZL II/2; ARS DA 1302 IV 8.; ARS DA 1302 VI 2.; ARS DA 1304.; ARS, listina samostana Pleterje, 1304 IV 24.; ARS ZL 1305 II 3.; ARS DA 1306 V 18.; ARS DA 1308 IV 4; MDC VII, št. 7. *Ljubljana*: (L 297, 299, 314, 324, 327, 328). Tudi Max Vancsa piše o 10–15 letni zakasnitvi v mestnih listinah (MAX VANCSA, Das erste Auftreten der deutschen Sprache in den Urkunden (Preisschriften gekrönt 30, izd. Fürstlich Jablonski'schen Gesellschaft zu Leipzig 30, Leipzig 1895, 52).

¹⁰⁸ HANS HIRSCH, Zur Frage des Auftretens der deutschen Sprache in den Urkunden und der Ausgabe deutscher Urkundentexte. Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 52 (1938), 228–233; INGO REIFFENSTEIN, Zur Begründung der Schriftlichkeit in deutschen Urkunden des 13. Jahrhunderts (v: Sprache und Recht 2. Beiträge zur Kulturgeschichte des Mittelalters. Festschrift für Ruth Schmidt-Wiegand zum 60. Geburtstag, izd. Karl Hauck et al., Berlin-New York 1986), 663 sl.

¹⁰⁹ INGO REIFFENSTEIN, Deutschsprachige Arengen des 13. Jahrhunderts (v: Festschrift für Max Spindler zum 75. Geburtstag, izd. D. Albrecht et al., München 1969), 184.

štirih najpomembnejših je od zadnje četrtine 13. stoletja do leta 1300 moč identificirati več profesionalnih notarjev/pisarjev. V Ljubljani je bil od konca 60. in do srede 80. dejaven notar, ki bi bil lahko član ljubljanske komende Nemškega viteškega reda. Njegov pojav v komendi po letu 1269 je bil morda v zvezi z razpadom spanheimske pisarne.¹¹⁰ V istem času se je v komendi zanesljivo naselil bivši spanheimski protonotar Hilprand.¹¹¹ Od 90. let 13. stoletja in vse do drugega desetletja 14. stoletja sta v Ljubljani delovala vsaj dva profesionalca. Prvi je bil (pomembnejši) »pisar Rutlib«, ki je najbrž prišel v Ljubljano iz južne Tirolske. Pisal je latinsko in nemško, predvsem za meščane in plemiče, ne pa za cerkvene prejemnike.¹¹² Drugi je bil Lienhard, ki je v Ljubljano morda prišel s Koroške ali Goriške, saj se v njegovih diktatih kažejo nekatere značilnosti iz pisarne goriških grofov. Lienharda ne gre zamenjevati z drugim ljubljanskim Lienhardom, ki je pričal v listinah in je pripadal ljubljanskim patricijem (furlanskega porekla) Porgerjem. Zdi se, da je pisar Lienhard prenehal pisati po letu 1309, ko je postal deželni pisar (vicedomov pomočnik).¹¹³

Če je bila Ljubljana od srede 13. stoletja zaradi poenotenja Kranjske pod Spanheimi družbeno in politično središče dežele, je ostal dotlej pomemben Kamnik nekaj časa še kulturno in cerkveno središče z bistveno boljšo tradicijo pisarstva. Tu so bili (izpričani) pisarji zgodnejši: tako zaradi potreb trgovine med Štajersko, Koroško in Kranjsko po prisilni poti po Tuhinjski dolini, kot zaradi upravnega sedeža andeških grofov in nato Babenberžanov in patriarhov. Andeško in patriarhovo podpiranje Kamnika proti spanheimski Ljubljani je ugodno vplivalo na naseljevanje izobraženih klerikov iz Furlanije. Eden takih je bil že notar Leonhard.¹¹⁴ O pomenu mesta v prvi polovici 13. stoletja priča tudi daljše zadrževanje in bivanje vdove Friderika Babenberškega Agnes Meranske. V mestu se je celo razvil patriciat.¹¹⁵ Kamniški župniki so bili še dolgo največkrat istočasno kranjski ali savinjski arhidiaconi. V pisnem poslovanju je Kamnik obdržal vodilno mesto vse do prve četrtine 14. stoletja. Prvi znani notar/pisar in župnik je bil magister Peregrin, kaplan in poslanec patriarha Rajmunda.¹¹⁶ Po različnih diktatih je v letih 1277–1298 napisal nekaj listin, ki so vsebovale moderne (»nos« publikacija) in konservativne elemente (»aguntur« arenga, objektivna publikacija).¹¹⁷ Župnik Manfred Della Torre je pisal v letih 1287–1293.¹¹⁸ Najdejavnejši gorenjski pisar – gorjanski župnik magister Ulrik – je imel med letoma 1287 in 1300 skorajda monopol v pisanju listin za lokalne plemiče in meščane. Živel je v Kamniku, kjer je bil tudi učitelj. Na eni od njegovih listin je ohranjen njegov pečat z upodobljenim sedečim učiteljem z odprto knjigo v roki. Motiv kaže na njegovo večjo usmerjenost v šolsko in pisarsko dejavnost kot v dušnopastirsko. Odlično je pisal je tako latinske kot nemške listine, kar

¹¹⁰ Njegove listine so bile: MDC V, št. 1, 3; GZL I/2,3,5; GZL VII/5.

¹¹¹ GZL IX/5,6.

¹¹² GZL I/12; GZL II/2; GZL XI/30,31. Med pričami se je omenjal do leta 1309. Kot profesionallec je prepisoval tudi kodekse (npr. misal iz leta 1296, ki se je nekoč nahajal v dominikanskem samostanu v Algundu na Etschu). Gl. JANEZ HÖFLER, Gorenjski prispevki k najstarejši glasbeni zgodovini na Slovenskem. Kronika 14 (1966), 46.

¹¹³ GZL I/8,11,15,18,19; GZL VII/7. KOS, Pismo, 205.

¹¹⁴ URBKr II, št. 160, 273.

¹¹⁵ KOS, Grad, 180–182.

¹¹⁶ BOŽO OTOREPEC, Gradivo za slovensko zgodovino v arhivih in bibliotekah Vidma (Udine) 1270–1405 (Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Viri za zgodovino Slovencev 14, Ljubljana 1995), št. 18–21, 26, 30–32, 34–39, 74–76, 80, 82–84, 86, 87, 91, 97, 98, 100–103, 107, 108, 112–116, 119, 123, 124, 126–130, 133–135, 140–142, 144. DUŠAN KOS, V primežu pobožnosti, karierizma in (samo)preskrbe (od konca 13. do začetka 15. stoletja). Zgodovinski časopis 50 (1996), 22 sl.

¹¹⁷ ARS ZL 1277 IV 26. Kamnik; ARS VE 1283 um; ARS BI 1287.; ARS, Listina iz repertorija I, 1298 XI 25.

¹¹⁸ ARS MK 1287 X 3. Čedad; ARS BI 1288 II 8. Ljubljana.

pomeni, da ni bil romanskega porekla, pač pa najbrž Kranjec. Zato morda ni preveč napačna misel, da je bil celo priporočen pisar s strani kamniških mestnih oblasti.¹¹⁹

Nekdanji sedež kranjskih mejnih grofov mesto Kranj je v 13. stoletju izgubilo prejšnjo vlogo na račun Ljubljane in Kamnika ter Škofje Loke. Zato ne čudi, da je bilo v Kranju opravljenih pravnih dejanj in izstavljenih listin do začetka 14. stoletja malo. Konec 13. stoletja je v Kranju in okolici deloval en sam pisar, čigar uslug se okoliško plemstvo in meščanstvo ni kaj rado posluževalo. Predvsem zaradi slabe prakse, ki je izpričana v diktatno in pisarsko identičnih listinah, podpovprečne pisave in nesolidnega diktata, zaradi česar se ni mogel uveljaviti nasproti sodobniku, gorjanskemu župniku Ulriku (gl. zgoraj). Očitno je šlo za priložnostnega pisca. Po poreklu je nemara šlo za Korošca, saj je že leta 1298 uporabljal način datiranja z vstavkom »dober, dobra« (svetnik, svetnica). Natančnejša identifikacija ga približuje šenčurskemu župniku Ulriku.¹²⁰ Glede na pomen mesta Kostanjevica v 13. stoletju bi bilo napak domnevati, da tam v 13. stoletju zaradi konkurence samostana ni deloval laiški pisar. Podatke pa imamo šele od leta 1291, ko je bil dejaven pisar, ki je šele v svoji zadnji listini leta 1308 odkril identiteto (*Perholt, den schribaer, der disen brief geschriben hat*).¹²¹

Spekter pisnih navad kranjske družbe je bil torej do zadnje četrtine 13. stoletja, ko je pravladala (nemška) pečatna listina, zveza velikih razlik v političnih, gospodarskih in socialnih razmerah. Trdnih pravil vsaj do srede 13. stoletja pravzaprav ni bilo. Subjektivnost izstavitelja in prejemnika je imela v procesu izdelave listine največji pomen, celo v istih »pisarnah«. Odstopanje od idealnih vzorcev je bilo veliko. Pri »kranjskih listinah« zato lahko vsaj do ok. leta 1300 govorimo kot o pojmu zgolj v geografskem smislu.

Zusammenfassung

Urkundenwesen in der Provinz. Beispiel Krains 1150–1300

Dušan Kos

Seit dem 10. Jahrhundert war Krain ein geographisches, politisches und gesellschaftliches Grenzgebiet des römisch-deutschen Reiches. Nicht zuletzt können wir über eine »Provinz« sprechen, weil keiner der Dynasten seinen Sitz oder seinen politischen Schwerpunkt in Krain hatte. Dies ermöglichte die politische, rechtliche, kulturelle und sogar diplomatische Partikularisierung Krains und behinderte lange Zeit die Herausbildung einer mehr oder weniger einheitlichen Praxis. Da trotz des kargen Wortschatzes die Urkunde die vorherrschende mittelalterliche Quelle ist, dient sie in diesem Beitrag als Hauptindikator der Geschäfts- und Schreibgewohnheiten, der Anwendungen des Gewohnheitsrechts und der kodifizierten Rechte in der Geschäftstätigkeit, der Mentalität, der wirtschaftlichen und kulturellen Verflechtungen, der sozialen Schichtung, aber auch der ästhetischen Ansichten über die Niederschrift im Gebiet südlich der Karawanken.

¹¹⁹ KOVAČ, Beiträge, str. 173; MDC VI, št. 351; ARS VE 1297 V 16. Velesovo; GZL IX/8; MDC VI, št. 437, 452; MDC VII, št. 16; ARS VE 1299 XII 8. Velesovo; BRUNNER, Gallenberg, št. 1; ARS VE 1301 II 12.; NŠAL ZL 1303 III 12. Kamnik; ARS VE 1304 I 22; ARS MK 1304 VIII 4.; NŠAL ZL 1306 II 8. Kamnik; NŠAL ZL 1306 IV 20.; NŠAL ZL 1307 XII 15. Kamnik; ARS, listina iz repertorija II, 1308 III 25. Kranj; ARS, listina iz repertorija III, 1312 V 16.; ARS II 1317 XI 16. OTOREPEC, Gradivo, št. 192, 281.

¹²⁰ ARS VE 1298 XI 24. Kranj; ARS VE 1304 I 22. Velesovo; ARS VE 1304 II 23.

¹²¹ ARS DA 1291 V 25. Kostanjevica; ARS MK 1297 I 5.; GZL I/7; GZL II/2; ARS DA 1303 IV 8.; ARS DA 1302 VI 2.; ARS DA 1304.; ARS PL 1304 IV 24.; ARS ZL 1305 II 3.; ARS DA 1306 V 18.; ARS DA 1308 IV 4.

Krain stand bis zum Ende des 13. Jahrhunderts stark unter den Einflüssen des *Patriarchates Aquileia*. Dessen Metropolitangewalt und Kanzlei waren auch für das Gebiet östlich des Isonzo bis zur Drau und Sotla zuständig. Dort gab es nie einen eigenen Suffragan Aquileias, der mit seiner Kanzlei die Urkundenpraxis beeinflusst hätte, wie dies bei den Suffraganen westlich von Aquileia bemerkbar war. Nach 1251 ist ein stärkerer Einfluß des Notariatsinstrumentes und der öffentlichen Notare in jenen Krainer Städten bemerkbar, in denen Kirchenoffiziale tätig waren, die in Krain zu Beginn des 13. Jahrhunderts in einzelnen Fällen ein schriftliches Gerichtsverfahren durchsetzten. Allen diesen Instrumenten und gemischten Siegelurkunden gemeinsam ist die romanische Herkunft der Notare sowie ihre Verbundenheit mit Friaul oder Istrien. Die nur fallweise Ausstellung von Siegelinstrumenten bei Rechtshandlungen unter Kirchenfunktionären, die nicht ständig in Krain lebten, konnte aber zu keinem ausgeprägteren Einfluß des Instruments und Notariats in einer Umgebung führen, die Mitte des 13. Jahrhunderts unter den Einfluß der Siegelurkunde geriet. Dennoch überwog in Krain im 13. Jahrhundert langsam doch die bayerisch-österreichische Urkundenpraxis. Siegel und Urkunde übernahmen die Rolle der Zeugen der Handlung.

So wurde im 13. Jahrhundert die Siegelurkunde auch dispositiv und ihre Form eine immer einfachere »Nos-« beziehungsweise »Ego-Urkunde« mit dem dispositiven Verbum. Neue Vorbilder kamen zuerst aus dem Zisterzienserkloster Viktring, das von der zweiten Hälfte des 12. bis zum ersten Drittel des 13. Jahrhunderts die Urkunden der letzten Grafen von Andechs und deren Ministerialen entscheidend beeinflusste. Viktring hatte aber wegen der Kontakte großen Einfluß auf die Urkunden der Klöster Stična (Sittich) und Kostanjevica (Landstrass) in Unterkrain. In diesen Klöstern wurden sie von einem einzigen Schreiber verfaßt. Die Schreiber waren Mitglieder des Skriptoriums, wie die quasiskriptorische Schrift zeigt.

Die Intensität der nördlichen Einflüsse zeigte sich am stärksten in Oberkrain in der Mitte des 13. Jahrhunderts, als sich die Zahl der Urkunden der Freisinger und Brixener Bischöfe stark vergrößerte. Ihr Einfluß war aber wesentlich geringer als der Anteil ihrer in Krain ausgestellten Urkunden. Bestimmte Freisinger Charakteristika, wie zum Beispiel die Festdatierung und die Einfachheit des Diktats, wurden im 13. Jahrhundert von der Mehrheit der Krainer Schreiber übernommen. Doch stellt sich die Frage, ob wir dabei von einem direkten Einfluß sprechen können oder nur von einem allgemeinen Trend in der Entwicklung der Siegelurkunde.

Anfänge der selbständigen Urkundenpraxis unter den Krainer weltlichen Herren beobachten wir bei den letzten Grafen von Andechs. Bis zum Beginn des 13. Jahrhunderts waren sie in Krainer Angelegenheiten von den Viktringer Mönchen abhängig. Am Hof Graf Heinrichs IV. und seines Bruders Otto VII. änderte sich die Situation in den ersten Jahren des 13. Jahrhunderts. Unter den weltlichen Herren ragt in Krain die Kanzlei der Kärntner Herzöge aus dem Haus der Spanheimer hervor. Die Mehrheit des nichtdynastischen Adels war hingegen bis zur zweiten Hälfte des 13. Jahrhunderts bei der Ausstellung von Urkunden von den Empfängern abhängig. Ministeriale waren bei Rechtsgeschäften noch zusätzlich – nämlich sozial-rechtlich – eingeschränkt. Der erste günstige Wendepunkt für das Auftreten von selbständigen Handlungen und Urkunden von Ministerialen war das Aussterben der Grafen von Višnja Gora/Weichselburg († 1209) und der Tod des Grafen Heinrich IV. von Andechs († 1228). Das führte schneller zu einer selbständigeren Geschäftstätigkeit der Urkundenaussteller. Damals besaß die Mehrheit des Ministerialenadels bereits das freie Schenkungsrecht an Kircheninstitutionen für das Seelenheil und das Recht, den Familienbesitz frei zu erben und zu verkaufen. Verkaufsurkunden tauchten gleichzeitig mit den gesellschaftlichen Veränderungen auch beim reichsten Bürgertum in Ljubljana (Laibach), Kamnik (Stein) und Kostanjevica (Landstrass) auf. Für diese Urkunden charakteristisch waren die Konsens-, Pertinenz- und Garantieforneln sowie die seit dem Ende des 13. Jahrhunderts häufiger angeführten Bürgen.

Zu noch größeren Veränderungen in den rechtlichen und sozialen Verhältnissen der Krainer Ministerialen und folglich bei Rechtshandlungen und Beurkundungen kam es nach der Niederlage des böhmischen Königs Ottakar II. im Jahr 1276. Krain wurde zuerst vom Görzer Grafen Albert II. besetzt, danach wurde sein Bruder Meinhard II. zeitweilig Verwalter Kärntens, Krains und der Windischen Mark. Dennoch hatten die Tiroler Schreiber keinen so großen, vor allem aber nicht so unmittelbaren Einfluß auf die Urkunden in Krain, wie ihn die moderne Landesverwaltung Meinhards auf die gesamte Gesellschaft hatte. Die Verwaltungsmodelle aber brachten langsam, zusammen mit den Südtiroler und

friulanischen Beamten, Händlern und Adeligen, westliche und auch moderne nördliche Wirtschafts- und Gesellschaftsformen nach Krain. Die Zeit bis 1335 kann deshalb als eine Periode bezeichnet werden, in der es zu einer besonderen Verschmelzung romanischer und germanischer Verwaltungs- und Rechtsformen mit den germanischen zu einer eigenständigen bzw. schließlich zu einer vorherrschenden deutschen Geschäftspraxis kam, wie sie bereits in Tirol und Kärnten Geltung hatte. Das zeigte sich Ende des 13. Jahrhunderts auch im Vorherrschen der deutschen Sprache im Urkundenwesen. In den Urkunden spiegelte sich diese im Vorherrschen der Siegelurkunde, jedoch mit aus Notariatsinstrumenten übernommenen Formeln. Die Meinhardiner waren dem Adel nicht wohl gesonnen und begünstigten das Bürgertum, was sich schließlich im schnellen Anwachsen der öffentlichen Geschäftstätigkeit der Bürger der krainischen landesfürstlichen Städte widerspiegelte. In den bedeutendsten Städten können vom letzten Viertel des 13. Jahrhunderts bis zum Jahr 1300 mehrere professionelle Notare bzw. Schreiber identifiziert werden.

Das Spektrum der Schreibgewohnheiten der Krainer Gesellschaft wies also bis zum letzten Viertel des 13. Jahrhunderts, als die Siegelurkunde überwog, große Unterschiede in den politischen, wirtschaftlichen und sozialen Verhältnissen auf. Feste Regeln gab es bis zur Mitte des 13. Jahrhunderts nicht. Die Subjektivität des Ausstellers und des Empfängers hatte für die Ausarbeitung der Urkunde die größte Bedeutung, sogar in ein und derselben „Kanzlei«. Bei den „Krainer Urkunden« können wir daher zumindest bis etwa 1300 nur in geographischem Sinn von einem Begriff sprechen.

Stanislav Južnič

Fiziki Erbergi***Uvod**

Erbergi so bili dve stoletji med najpomembnejšimi plemiči na Kranjskem. Tesno so se povezali z ljubljanskimi jezuiti. Pri njih so se šolali, gmotno podpirali kolegij in pogosto vstopali v jezuitski red. Številni jezuiti iz rodu Erbergov so se posebej izkazali v matematičnih znanostih. Erbergi so bili v sorodu z drugimi kranjskimi plemiškimi družinami pomembnimi za ljubljanske jezuite: s plemiči Jentschizi (Jenschiz, Jentschitsch, Jenčič), Dinzli, Angerburgi, baroni Apfaltrerji, Reigersfeldi, Tauffererji in Hallersteini ter grofi Hohenwarti. Zato je smiselno podrobneje obravnavati najvidnejše dosežke jezuitov Erbergovega rodu v matematičnih znanostih, še posebej na ljubljanskem kolegiju. Med letoma 1688 in 1734 je k jezuitom vstopilo deset sinov plemičev in plemkinj iz Erbergovega rodu, še enkrat toliko drugih jezuitov pa je bilo z njimi v tesnih sorodstvenih vezeh:

Vstopi Erbergov	1688	1696	1698	1712	1714	1716	1721	1723	1732	1734
Vstopi Dinzlov, Apfaltrerjev, Tauffererjev, Hohenwartov	1695	1713	1718	1735	1738	1744	1747	1747	1748	1754

Poleg Erbergov poznamo pomembne jezuite tudi iz drugih kočevskih družin. Med njimi je bil Krištof Ziegelfest (Zigelfest, Cigelfest, Sigelfestius, * 1563 Kočevje; SJ 15. 6. 1586 Dunaj; † 4. 7. 1640 Ljubljana), eden prvih kranjskih jezuitov. Bil je večč slovenščine in je deloval v Pragi in v Dobrli vasi na Koroškem. Maja 1602 se je vrnil na Kranjsko in postal vicerektor v Ljubljani.¹

Ohranjene so tri zbirke izpitnih tez, ki so jih baroni Erbergi objavili kot dijaki v prvem desetletju višjih študijev v Ljubljani. Teze so branili: Volbenk Adam Erberg (Wolf, Volf, * 1693 Kočevje; † 1754 Novo mesto) ob koncu pouka logike leta 1709 pri profesorju Janezu Reusnerju (* 11. 6. 1671 Gradec; SJ 29. 11. 1691 Dunaj; † 12. 2. 1720 Eger), Volbenkov bratranec, poznejši duhovnik Janez Ernest Erberg (* 1692 Ljubljana; † 1717 Ljubljana), ob koncu pouka fizike leta 1709 pri profesorju Janezu Krstniku Thullnerju (* 24. 6. 1668 Torenbach; SJ 17. 10. 1687 Leoben; † 21. 8. 1747 Krems) in brat Janeza Ernesta, Janez Benjamin Erberg (* 3. 11. 1699 Ljubljana; SJ 27. 10. 1716 Ljubljana-1725; † 15. 10. 1759 Dol) ob koncu pouka fizike leta 1716 pri profesorju Sebastijanu Stainerju (* 2. 7. 1679 Wels; SJ 9. 10. 1696 Trenčín; † 12. 6. 1748 Gradec).

Iz družine Erbergov sta izšla dva znamenita misijonarja. To sta bila Inocenc Wolfgang Anton Franc Erberg (* 7. 10. 1694 Ljubljana; SJ 6. 1. 1714 Gradec; † 1766 redukcija sv. Ane med rekama Paraná in Urugvaj) v Paragvaju in Urugvaju ter sin njegove sestre Suzane Elizabete Erberg (* 1681 Ljubljana; † 1725 Ravbarjev grad pri Mengšu) Ferdinand Avguštin Hal-

* Za pomoč se zahvaljujem dr. Jožetu Grasselliju in dr. Lojzetu Kovačiču.

¹ Dolinar, 1976, 187; Kovačič, 1998, 50.

- Lenart Erberg 1606 Kočevje 1691 Kočevje
 Franc Jakob Erberg 1630 Kočevje 1690
 Franc Jožef Erberg 1662
 Martin Erberg
 Matija Erberg
 Janez Danijel Erberg 14.12.1647 Kočevje 1716 Dol ali Ljubljana
 Adam Danijel Erberg 1678 Ljubljana 1679 Ljubljana
 Franc Mihael Erberg 27.9.1679 Dol; SJ 6. 10. 1696 Gradec-1706; 1760 Dol
 Frančiška Ksaverija Barbara Erberg 1709 Ljubljana 1775 Ljubljana
 Marija Ana Elizabeta Erberg 1710 Ljubljana 1752 Ljubljana
 Janez Luka Raigersfeld 1735 1817
 Mihael Amadej Janez Nopomuk Raigersfeld 1744 1783
 Janez Jožef Lucius Erberg 11.2.1712 Ljubljana; SJ 18. 10. 1732 Dunaj; 29.6.1787 Dol
 Volbenk Danijel Erberg 1713 Dol 1783 Dol
 Jožefa Marija Filipina Erberg 1763 Ljubljana 1764 Ljubljana
 Margareta Felicita Henrieta Erberg 1764 Dol 1851 Kolovec
 Michael Ferdinand Hieronim Erberg 1765 Ljubljana 1768 Ljubljana
 Evstah Erberg 1767 Ljubljana 1768 Ljubljana
 Ernestina Helena Gabrijela Erberg 1769 Ljubljana
 Henrieta Bonaventura Frančiška Sigismunda Erberg 1770 Ljubljana
 Jožef Kalasanc Ferdinand Avguština Erberg 27.8.1771 Ljubljana 10.7.1843 Dol
 Erhard Erberg okoli 1772 1773 Ljubljana
 Herbard Franc Jožef Tadej Erberg 1773 Ljubljana
 Primitiva Erberg 1774
 Benedikt Rihard Erberg 1715 Ljubljana
 Suzana Margareta Erberg okoli 1716 1756 Ljubljana
 Sigmund Stanislav Erberg okoli 1719 1723 Ljubljana
 Franc Erberg okoli 1721 1727 Ljubljana
 Ferdinand Benedikt Gabrijel Erberg 1722 1796
 Suzana Elizabeta Erberg 1681 Dol 1.2.1725 Ravbarjev grad
 Ferdinand Avguština Hallerstein 27.8.1703 Ljubljana; SJ 27. 10. 1721 Dunaj; 29.10.1774 Peking
 Janez Vajkard Hallerstein 5.1.1706 Ravbarjev grad; SJ 15.10.1723 Ljubljana; 9.10.1780 Dol
 Jožef Rihard Erberg 1685 Ljubljana 1706 Bologna
 Ana Margareta Erberg 1686 Ljubljana; 1701 klarisinja Marija Beatrice v Škofji Loki;
 Ignac Anton Erberg 1688 Ljubljana
 Janez Lenart Erberg 1689 Ljubljana
 Marija Cecilija Erberg 1690 Ljubljana
 Janez Ernest Erberg 1692 1717
 Inocenc Wolfgang Anton Franc Erberg 10.7.1694 Ljubljana; SJ 6.1.1714 Gradec; 1766 Redukcija sv. Ane
 Franc Ksaver Anton Erberg 21.10.1695 Dol; SJ 27.10.1712 Ljubljana; 3.10.1746 Ljubljana
 Janez Benjamin Erberg 3.11.1699 Ljubljana; SJ 27. 10. 1716 Ljubljana-1725; 22.11.1759 Dol
 Marija Erberg okoli 1650 Kočevje 1687 Poljane
 Matija Jentschiz 1672 Kočevje
 Matija Jentschiz 16.10.1701 Kočevje; SJ; 1736 Leoben
 Janez Krstnik Jentschiz 1674 Poljane
 Elizabeta Jentschiz 1677 Poljane
 Sigmund Jentschiz 24.4.1679 Poljane; SJ 10.10.1698 Gradec; 22.4.1718 Ljubljana
 Marija Elizabeta Jentschiz 17.11.1681 Poljane
 Anton Danijel Jentschiz 1685 Poljane
 Janez Matevž Erberg 1657 Kočevje Nurnberg
 Janez Adam Erberg okoli 1668 Kočevje 1721-1723 Ljubljana
 Volbenk Adam Erberg 1693 1754
 Ivana Elizabeta Erberg 1696 Ljubljana 1750 Ljubljana
 Jožef Erberg 1699 Ljubljana
 Anton Gothard Erberg 1700 Ljubljana 1755 Novo mesto
 Winefrida Cecilija sestra Konstancija Erberg 1701 Ljubljana 1757 Velesovo
 Franc Ksaver Herbert Wolfgang Erberg 1716 Ljubljana 1727 Ljubljana
 Bernard Ferdinand Erberg 20.5.1718 Ljubljana; SJ 27. 10. 1734 Gradec; 1773 Krems
 Maksimilijan Franc Gotfrid Erberg 1719 1760
 Karolina Marija Terezija Erberg 1756 1756
 Maksimilijana Jožefa Erberg 1756 1756
 Ana Erberg okoli 1669 Kočevje
 Jurij Erberg 20.9.1670 Kočevje; SJ 6. 4. 1688 Gradec; 25.5.1715 Budim
 Erberg okoli 1671 1691 Metlika

Jezuiti Erbergi s sorodniki. Izpis ne vsebuje zakoncev. Datumi in kraji se nanašajo na rojstvo, vstop med jezuite za črkama »SJ« in smrt. Vsa krstna imena so zapisana v slovenskih oblikah.

ler pl. Hallerstein (* 27. 8. 1703 Ljubljana; SJ 27. 10. 1721 Dunaj; † 29. 10. 1774 Peking), ki je bil predsednik astronomskega urada v Pekingu.

V družini Erberg so se kot fiziki izkazali predvsem:

Sigmund Jentschiz (* 24. 4. 1679 Poljane ob Kolpi; SJ 10. 10. 1698 Gradec; † 22. 4. 1718 Ljubljana), sin Marije Erberg (* Kočevje; † 1687 Kočevje) in Matije Jentschiza (* okoli 1645 Kočevje; † med 1709 in 1712 Poljane), je poučeval v Ljubljani med letoma 1701–1705 in 1713–1718.

Franc Ksaver Anton Erberg (21. 10. 1695 Dol pri Ljubljani; SJ 27. 10. 1712 Ljubljana; † 3. 10. 1746 Ljubljana) je delal na ljubljanskem kolegiju med letoma 1720–1724 in 1744–1746.

Bernard Ferdinand Erberg (* 20. 5. 1718 Ljubljana; SJ 27. 10. 1734 Gradec; † 1773 Krems) je bil na ljubljanskem kolegiju leta 1741, 1751–1758 in 1772–1773.

Erbergi v Kočevju

Erberji, pozneje preimenovani v Erberge, so živeli v Kočevju v zadnji tretjini 16. stoletja. Kot plemiči niso plačevali dajatev po urbarju iz leta 1574. Adam Erber, sin Janeza, je bil leta 1578 cesarski carinik in je umrl leta 1626 ali dve leti pozneje v Kočevju. Njegovega brata, kočevskega župnika Alberta Janeza Erberja, je 2. 6. 1638 ustrelil Franc pl. Moscon iz ribniške graščine. Baje je tragični dogodek povzročila verska vnema. Protestanti Mosconi so bili v tem času izgnani s Kranjske.

Mitnica na Kočevskem je bila še od celjskih časov v Knežji Lipi (Graflindten). Da bi preprečili tihotapstvo, so 8. 4. 1676 v Travi (Obergrass) na zahodu Kočevske ustanovili še drugo mitnico. Imeli so korporala in več objezdnikov. Tod so tovorili predvsem sol in vino, pozneje pa tudi južno sadje in olje s Primorja. Podružnični mitničar v Travi je postal Adamov sin Lenart pl. Erberg (Leonard, * 1606; † 1691 Kočevje). Skupaj z najstarejšim sinom sta postala viteza 27. 5. 1665.² Lenartovo plemstvo je bilo potrjeno 5. 5. 1668, kranjski patricijat pa je dobil 16. 2. 1685.

Lenart se je prvič poročil z Rozino Kosler iz znane kočevske trgovske družine. Njuni sinovi so bili deželni svetnik in vicedomov knjigovodja Franc Jakob (* 1630 Kočevje; † 20. 1. 1690 Ljubljana), Martin in Matija.

Po Rozinini smrti se je Lenart leta 1647 poročil z Elizabeto Peer pl. Pernburg († 1683). Kočevjarji Peeri so bili tudi v poslovnem pogledu zelo blizu Erbergom, saj bili prav tako trgovci, uradniki in mitničarji. Trgovci Peeri se omenjajo že v 16. stoletju, ko je 9. 5. 1594 Mathe Peer tovoril 2 kadana soli in plačal 17 kr 1 den mitnine pri mitnici sv. Vida nad Reko. Leta 1643 je bil Luka Peer mestni sodnik v Kočevju, leta 1651 pa je imel v zakupu mitnico v Kostelu³ na Avžlaku pri današnjih Pirčah. 17. 5. 1697 je Johann Peer(ssia) s te mitnice »na Brodu«⁴ poslal dopis, ki ga je tri dni pozneje v Ljubljani sprejel in podpisal Henrik Matej Schweiger pl. Lerchenfeld, sin Henrika Mateja Schweigerja pl. Lerchenfelda († 1681).⁴

Lenartov in Elizabetin najstarejši sin je bil ljubljanski advokat in deželni tajnik Janez Danijel Erberg (* 14. 12. 1647 Kočevje; † 5. 3. 1716 Dol ali Ljubljana).⁵ Pod nadimkom »Fidus«⁵ (zvesti) je že ob ustanovitvi leta 1693 postal član Akademije Operozov. Leta 1702 se

² Umek, 1991, 13.

³ Gestrin, 1972, 280, 311.

⁴ AS, Stan. I, fasc. 312 a, šk. 556, 785–788.

⁵ SBL, 1: 162; Umek, 1991, 13.

je akademiji pridružil Maksimilian Leopold pl. Rasp (* 1673 Škofja Loka; † 1743), ki je bil v Kamniku blizu Erbergovega Dola od leta 1699 do smrti župnik in nekaj časa gorenjski arhidiakon.⁶ Polbrata Franc Jakob Erberg in Janez Danijel Erberg sta bila člana Dizmove bratovščine ustanovljene 12. 3. 1689.⁷

Mlajši brat Janeza Danijela Erberga je bil Janez Adam Erberg (* okoli 1668 Kočevje; † 1721 Dol).⁸ Janez Adam je, podobno kot pozneje njegov sin Bernard Ferdinand Erberg, študiral filozofijo v Gradcu in tam objavil izsledke iz celotne filozofije.⁹ Leta 1698 je postal glavni cesarski carinik in je po očetovi smrti 9. 7. 1691 prevzel podružnično mitnico v Travi. 6. 4. 1699 je podružnično mitnico v Travi prevzel Martin Kaltenpacher.¹⁰ Brata Janez Adam in Janez Danijel Erberg sta 6. 3. 1711 kupila graščino Tržič, 16. 1. 1714 pa jima je bil podeljen naslov barona. Njuna brata sta bila kapucin in pozneje protestant Janez Matevž (* 1657 Kočevje; † Nürnberg) in jezuit Jurij.

19. 9. 1688 je Janez Danijel Erberg kupil graščini Sostro in Dol pri Ljubljani. Dol so njegovi potomci obdržali skoraj dve stoletji. Bili so med najpomembnejšimi zbiralci knjig v deželi. Leta 1798, 1810 in posmrtno še 1846 so popisali knjižnico barona Jožefa Kalasanca Ferdinanda Avgušтина Erberga (* 28. 8. 1771 Ljubljana; † 10. 7. 1843 Dol), ki jo je leta 1810 iz Ljubljane preselil na svojo graščino Dol. Leta 1880 je bil večji del dolske knjižnice odkupljen za Deželni, danes Narodni muzej v Ljubljani, ki ga je tisti čas vodil Karel Dežman.

Jožef Kalasanc je bil vnuk Franca Mihaela (* 27. 9. 1679; SJ 6. 10. 1696 Gradec – 1706; † 1760),¹¹ starejšega brata jezuita Antona Erberga. Franc Mihael je bil novic v Gradcu med letoma 1697 in 1698. Na Dunaju je poučeval v višjih razredih gimnazije in študiral filozofijo med letoma 1699 in 1702. Naslednje leto je poučeval nižje razrede gimnazije v Kremsu in nato v Ljubljani, kjer je bil tudi katehet. Leta 1706 je med študijem teologije v Gradcu izstopil iz Družbe in se tri leta pozneje poročil z Marijo Renato Gall baronico Gallenstein (* 1684; † 1729 Dol).

Jentschiz

Skupaj z Erbergi so se v Kočevju uveljavili tudi njihovi sorodniki Jentschizi. Kranjski Jentschizi so bili potomci viteza Matije I. Jentschiza (* 1614 Eisenerzu pri Erzbergu na Štajerskem; † 1669), ki je trgoval z železom. Šolal se je pri jezuitih v Leobnu in je v odročne kranjske kraje pribežal pred vihrami tridesetletne vojne. Podobno je ob istem času tudi Athanasius Kircher (* 2. 5. 1601 Geisa; SJ 1618 Paderborn; † 1680 Rim) zapustil nemirne nemške dežele. Matija I. Jentschiz je postal grajski pisar v Kočevju, njegovi potomci pa so bili čuvaji žitne kašče v mestu Kočevje, mitničarji na Brodu v Kostelu, upravitelji kostelske župnije ter upravitelji Auerspergovih gradov Poljane ob Kolpi in Mala vas. Njegov sin Matija II. Jentschiz je bil postal leta 1674 upravitelj gradu Poljane. Graščina Poljane je postala 6. 11. 1677 del fidejkomisa Auerspergov skupaj s Kočevsko, Višnjo goro, Belajem, Žužemberkom in knežjim dvorcem v Ljubljani.

⁶ Kovačič, 2002, 107.

⁷ Kovačič, 2001, 98–99.

⁸ Umek, 1991, 13, 54. Po SBL (1: 160) umrl 3. 3. 1723.

⁹ Erberg, 1687; SBL, 1: 160.

¹⁰ Widmer, 2001, 48, 52–53.

¹¹ Kovačič, 2001, 99.

Matija II. Jentschiz in Marija Erberg sta imela šest otrok. Najmlajši Anton Danijel Jentschiz (* 23. 3. 1685 Poljane; † 11. 8. 1756 Mala vas) se je 3. 10. 1705 v ljubljanski stolnici poročil z Marto Ano pl. Standler, hčerjo Janeza Jakoba pl. Standlerja. Obenem se je poročila tudi njegova sestra Elizabeta Jentschiz (* 18. 2. 1677 Poljane) z bratom njegove neveste Sigmundom pl. Standlerjem. Priči na dvojni poroki sta bila Janez Adam pl. Erberg in Janez Danijel pl. Erberg. Bila sta strica mladoporočencev Antona Danijela in Elizabete Jentschiz, brata njune matere Marije Erberg.

Anton Danijel pl. Jentschiz je postal preiskovalec in pozneje prejemnik sredstvenine na mitnici Brod v Kostelu.¹² Po prevzemu očetove uprave v Poljanah je dolžnosti prejemnika v Kostelu prepustil najstarejšemu sinu Francu Jožefu Jentschizu (* 7. 1. 1709 Kočevje). Franc Jožef Jentschiz je med decembrom 1735 in 21. 7. 1736 upravljal župnijo Kostel.¹³ Podedovano funkcijo upravitelja Poljan je kot tretji in zadnji v družini obdržal do leta 1752.

Sigmund Jentschiz je bil četrti otrok Matije II. Jentschiza in Marije Erberg. Nižje šole je končal na jezuitskem kolegiju v Ljubljani. Kot sin visokega Auerspergovega uslužbenca je imel dostop do bogate knjižnice v Auerspergovem knežjem dvorcu v Ljubljani. Devetnajstleten je vstopil k jezuitom v Gradcu in tam ostal dve leti v noviciatu. V Ljubljano se je vrnil med letoma 1701 in 1705 kot gimnazijski profesor, knjižničar in voditelj kongregacij. Pot ga je ponovno zanesla v Gradec na študij teologije. Od tod je odšel na duhovno leto v Leoben, kjer je pred njim služboval mlajši brat njegovega deda Krištof Jentschiz (* 3. 10. 1616 Eisernerz; SJ; † 28. 10. 1667 Leoben), pozneje pa Sigmundov nečak Matija Jentschiz (* 16. 10. 1701 Kočevje; SJ; † 1736 Leoben) kot rektor.

Sigmund Jentschiz je bil leta 1711 misijonar v Budi, kjer je štiri leta pozneje njegov stric Jurij Erberg našel smrt med kužnimi vojaki. Naslednje leto je Sigmund Jentschiz poučeval v višjih razredih dunajske gimnazije, vodil kongregacije in objavil dve zbirki pesmi. Med letoma 1713 in 1718 je poučeval filozofijo in kazuistiko v Ljubljani, kjer je kolegiju daroval dediščino po umrlemu očetu. Leta 1713/14 je poučeval logiko, 1714/15 fiziko, 1715/16 metafiziko in 1716/17 moralno teologijo. Umril je med pripravami za vrnitev v misijon na Ogrsko, kamor je pozneje leta 1731 odšel Avguštin Hallerstein, sin njegove sestrične. Drugi sloviti kranjski misijonar Friderik Irenej Baraga (* 29. 6. 1797 Mala vas; † 19. 1. 1868 Marquette) je bil pravnuk Sigmundovega brata Antona Danijela Jentschiza.

Sigmund Jentschiz je objavil dve teološki knjigi. Petdeset peripatetično oblikovanih filozofskih tez s predavanj v Ljubljani je dal leta 1716 natisniti na Dunaju in jih vezati pred svojo knjigo o filozofiji in živalih. Knjigo je posvetil mecenu Ljubljančanu Janezu Gregorju Thalnitscherju (Dolničar, * 10. 3. 1655 Ljubljana; † 3. 10. 1719), članu Akademije Operozov in nečaku Janeza Ludvika Schönlebna (1618–1681).¹⁴ Teze so bile trditve dolge 3 do 10 besed, objavil pa jih je na dveh straneh. Začele so se z logiko, sledile so teze o prirodoslovju in končno še metafizične teze.

Zadnje teze iz logike so bile:

25. »Trajanje je vedno nedeljivo.«
26. »Možnosti je neskončno mnogo.«
27. »Telesa je mogoče deliti v neskončnost.«
28. »Vesoljna moč je večna.«
29. »Ustvarjeno se prej ali slej pokonča.«
30. »Dovršene stvaritve so zapletene.«

¹² AS 730, Gospostvo Dol, fasc. 135; Umek, 1991, 319.

¹³ AS, Vicedomov arhiv, šk.101, str. 281, 285, 318.

¹⁴ Jentschiz, 1716, 2.

31. »Bistvo ni uničljivo.«
Jentschizevi ljubljanski študentje so morali zagovarjati nekaj prirodoslovnih tez:
32. »Zemlja stoji, zvezde se gibljejo zaradi zunanje naravne sile.«
33. »Naraščanje je enakomerno.«
34. »Podobnosti se ne privlačita.«
35. »Ponekod je snov redkejša.«
36. »Akcija povzroči reakcijo.«
37. »Elementi obdržijo lastnosti v zmeseh.«
38. »V naravnih položajih telesa ne padajo in se ne dvigajo.«
39. »V točkah odboja ni mirovanja.«

Zagovarjali so geocentrični sistem, čeprav so v knjižnici ljubljanskega kolegija že od leta 1696 lahko prebirali štirideset let starejše kopernikansko delo Pierra Gassendija (* 1592 Champtercier; † 1655 Pariz). V drugi prirodoslovni tezi (33) so Jentschizevi učenci opisali Leibnizovo in poznejšo Boškovićevo prepoved skokov v naravi. V štirintrideseti tezi so pojasnili odboj enakih polov magnetov. Dve vrsti električnih nabojev je začel razlikovati šele direktor pariškega botaničnega vrta Charles-François de Cisternay du Fay (1698–1739) pol-drugo desetletje po Jentschizevi smrti. V petintrideseti tezi so opozarjali na razlike v gostoti snovi, ki so omogočale delovanje vakuumskih črpalk in še vedno modne razprave o obstoju vakuuma. Kemijske spojine so obravnavali v sedemintrideseti tezi. Opisali so prvi in tretji Newtonov zakon (36, 38), ne pa drugega. V zadnji prirodoslovni tezi so obravnavali »točke lahkega odboja« podobne Newtonovim idejam. Newtonovo Optiko (1704) so v ljubljanski knjižnici baronov Erbergov nabavili šele v francoskem prevodu, ki je izšel v Amsterdamu dve leti po smrti Sigmunda Jentschiza.¹⁵

Jedrnate Jentschizeve izpitne teze komaj dajejo slutiti, kakšna so bila njegova fizikalna prepričanja. Za njimi je objavil dvainosemdeset vprašanj o živalih. Poleg antičnih raziskovalcev je citiral tudi jezuite, med njimi Schottovo (1608–1666) knjigo o zanimivostih fizike in Kircherjevo pismo florentinskemu nadvojvodi Ferdinandu II. (1610–1670) iz leta 1659 o glasovih papir in psov. Kircherjeve ugotovitve je dopolnil z Aldrovandijevim raziskovanjem ptičev.¹⁶

Jentschiz je posebne skupine vprašanj posvetil konjem, psom, majhnim štirinožcem, perutnini, ribam in kačam. Njegova klasifikacija živali je bila v duhu dobe, ki jo je začel član londonske Kraljeve družbe Anglež John Ray (1628–1705) leta 1693 in v sodobni obliki zapisal Boerhaavejev učenec Carl Linné (1707–1778) iz Uppsale leta 1735. Jentschizova razdelitev živalskih vrst je tako sledila razvoju tedanjih raziskav.

V petinštirideseti tezi je Jentschiz obravnaval nauk škotskega frančiškana Johannesa Dunsca Scotusa (1266–1308), poglavitnega nasprotnika Italijana sv. Tomaža Akvinskega (1225–1274). Skotizem je dosegel višek v 17. stoletju, njegovi pomembni zagovorniki pa so bili Bernhard Sannig (1638–1706), Amand Herrmann (1693–1764) in drugi frančiškani na Češkem. Eksperimentalni in matematični učbenik, ki ga je napisal skotist frančiškan Fortunatus Brixianus (a Brixia, Girolamo Ferrari, * 1701 Brescia; † 1754), so nabavili ljubljanski avguštinci. V Licejsko knjižnico so pozneje od ljubljanskih avguštincev dobili tudi obsežno delo na 360 in 380 straneh, kjer sta avtorja De Melduca in De Catani prav tako po Scotovem nauku nasprotovala Aristotelovim idejam.

Brixianus učbenik sta sestavljali dve knjigi o splošni in ena o posebni fiziki. Pozneje je knjige dobila licejska knjižnica, kjer je del njenih listov ostal še do konca 1990-ih let deloma

¹⁵ AS, GrA, I Gospodstvo Dol, knjiga 18, stran XCIX.

¹⁶ Jentschiz, 1716, 6, 11.

nepreprezan in gotovo tudi neprebran. Tako si lahko mislimo, da posebno vnetih skotistov v Ljubljani ni bilo. Brixanus je obravnaval številne sodobne raziskovalce, med njimi Pietra van Musschenbroeka (1692–1761) in Hermanna Boerhaava (1668–1738). Brixanus je naravne pojave raziskoval s poskusi, ne da bi se posebej oziral na mnenje Aristotela in teologov.¹⁷ V obsežnem poglavju o vakuumu ni opisoval poskusov.¹⁸ Objavil je dva bakroreza Kopernikovega sistema, vmes med njima bakrorez Tychovega sistema,¹⁹ medtem ko je Ptolomejev nauk že opustil.

Boškoviću naklonjen skotist je bil pozneje kapucin Ambrozij Redeskini (1746–1810) iz Ajdovščine, ki je bil v Zagrebu predlagan celo za škofa. Boškoviću se je približal preko skotizma, za razliko od jezuitov, ki so ga sprejeli preko Francisca de Suáreza (* 1548 Granada; SJ 1564 Salamanca; † 1617 Lizbona). Redeskini je svojo filozofijo utemeljil na fiziki²⁰

Anton Erberg in vrh peripatetične fizike v Ljubljani

Anton Erberg je bil prvi kranjski avtor fizikalnega učbenika. Njegov starejši brat Inocenc je študiral v Ljubljani, kjer je bil leta 1708 najboljši v latinščini.²¹ Noviciat je opravil leta 1716 v Gradcu. Leta 1717 je poučeval višje razrede gimnazije v Leobnu, leta 1718 in 1719 nižje razrede v Ljubljani in leta 1720 znova višje v Pasauu. Med letoma 1721 in 1724 je študiral teologijo na Dunaju. Po duhovnem letu v Judenburgu je v Sópronu (Ödenburgu) na Ogrskem, 50 km južno od Dunaja, vodil kongregacije in zapisoval zgodovino kolegija. Leta 1727 je odpotoval v španski Cádiz in od tam z ladjo v Južno Ameriko. 15. 2. 1727 je pismu Christophu Dietellu iz Seville v Španiji priložil zemljevid dežele Paragvaj in dragoceno misijonsko pismo, ki ga je pozneje natisnil Stöcklein.²² Še istega leta so jezuiti velik zemljevid Paragvaja dostavili svojemu generalu Michelangelu Tamburiniju v Rim.²³ Leta 1738 je Inocenc Erberg postal predstojnik paragvajске jezuitske redukcije sv. Luisa Gonzage ob reki Urugvaj v današnji Braziliji. Sedem let pozneje je napredoval v predstojnika vseh misijonov v Urugvaju in se zavzemal za pravice Indijancev.²⁴

Antonova mlajša brata sta študirala pri Thullnerju in Stainerju v Ljubljani. Mlajši od obeh Janez Benjamin Erberg je kot Steinerjev študent leta 1716 v Ljubljani objavil knjižico o teoriji sončne ure. V Ljubljani je ostal še dve leti kot novic. Med letoma 1719 in 1722 je na Dunaju nadaljeval v Ljubljani začete študije filozofije in poučeval v višjih razredih gimnazije.²⁵ Naslednji leti je poučeval nižje razrede gimnazije v Linzu in Steyrju. Nato se je vrnil na Dunaj k študiju teologije. Ob polnoletnosti je študij prekinil, izstopil iz Družbe, prevzel podedovano graščino Dol in postal justični svetnik.

Anton Erberg je bil rojen v družini Janeza Daniela (* 1647 Kočevje; † 1716 Ljubljana) in Suzane Margarete Dinzl pl. Angerburg (* 1661 Turn pod Novim gradom v vasi Potoče pri Preddvoru; † 1699). Mati Suzana je umrla nekaj mesecev po nakupu graščine Dol. Bila je hči Adama Dinzla pl. Angerburga († 1696). Sin njenega brata Franca Benedikta je bil Ignacij

¹⁷ Sodnik-Zupanec, 1943, 24; Lind, 1992, 73, 374.

¹⁸ Brixianus, 1751, 1: 50–56.

¹⁹ Brixianus, 1752, 3: table XVI–XVIII.

²⁰ Sodnik-Zupanec, 1943, 25–26.

²¹ Historia Annuua, 494.

²² Hounder, 1904, 31.

²³ Aimé-Martin, 1838, 2: 214.

²⁴ Kovačič, 2001, 99.

²⁵ Lukács, 1988, 2: 294.

Dinzl (* 30. 7. 1679 Turn pod Novim gradom; SJ 20. 10. 1695 Ljubljana; † 19. 6. 1743 Ljubljana). Ignacij je bil pred svojim bratrancem Antonom Erbergom rektor ljubljanskega jezuitskega kolegija med 21. 11. 1728 in 25. 11. 1731.²⁶ Stric Antona Erberga, Anton Krištof Dinzl pl. Angerburg († 1727), je bil poročen s teto Inocenca Tauffererja (* 19. 1. 1722 Turn pri Višnji gori; SJ 28. 10. 1738 Dunaj; † 14. 1. 1794 Ljubljana), ki je leta 1760 poučeval fiziko na ljubljanskem kolegiju.²⁷

Anton Erberg je skoraj do petindvajsetega leta ostal v Ljubljani. Tu je obiskoval nižje študije, študiral filozofijo, vstopil v Družbo, opravil noviciat, predaval v višjih in nižjih gimnazijskih razredih ter vodil kongregacije. Tako je dodobra spoznal kolegij, ki ga je pozneje vodil. Matematiko mu je leta 1710/11 in 1711/12 predaval Franc Schmelzer (* 27. 6. 1678 Dunaj; SJ 9. 10. 1695 Dunaj; † 26. 1. 1738 Dunaj), fiziko pa Jožef Teiss (Theiss, * 30. 9. 1673 Celovec; SJ 8. 10. 1691 Dunaj; † 4. 6. 1745 Dunaj) v drugem letniku leta 1711/12.²⁸ Sošolec Antona Erberga Ljubljančan Leopold Friderik pl. Breckerfeld je ob koncu Schmelzerjevih matematičnih predavanj sestavil kratek učbenik. Schmelzer je predaval o aritmetiki, o preračunavanju koledarjev in o izdelovanju in uporabi sončnih ur po Kircherjevem zgledu. 7. 9. 1712 je Breckerfeld napisal veliko daljši rokopis o fiziki po Teissovih predavanjih v drugem letniku višjih študijev v Ljubljani.

Po očetovi smrti 16. 1. 1716 je Anton Erberg svoj del dediščine v znesku 20.000 fl podaril ljubljanskemu kolegiju, kjer je tedaj poučeval na nižjih študijih.²⁹ Enako je storil tudi njegov brat Inocenc, ki je kot novic v Gradcu daroval 2000 fl za postavitve oltarja Marijinega vnebovzetja pri sv. Jakobu v Ljubljani.³⁰

Anton Erberg je med letoma 1720 in 1723 študiral teologijo v Gradcu in obenem skrbel za knjižnico. Po tretji aprobaciji v Judenburgu se je znova vrnil v Gradec in tam med letoma 1725 in 1728 poučeval etiko in nato triletni tečaj filozofije. Obenem je bil tudi katehet, spovednik in zapisovalec zgodovine kolegija.

Po tedanji navadi se je najprej uveljavil kot promotor priljubljenih knjig, da bi pozneje lahko izdajal lastna dela. Pred odhodom iz Gradca je kot promotor objavil topografije vseh treh dežel notranje Avstrije, ki so jih naseljevali tudi Slovenci. Uporabil je izvlečke patra Josepha Ritterja (* 1698 Bavarska; SJ; † 1761 Passau), spovednika portugalske kraljice Marije Ane Habsburžanke († 14. 8. 1754), povzete iz avstrijske topografije, ki jo je leta 1701 objavil jezuit Karl Granelli.³¹ Granellijev opis Ljubljane je leta 1765 ponovno izdal ljubljanski profesor fizike Janez Krstnik Pogrietsnig (* 6. 11. 1722 Radiše na Koroškem; SJ 31. 10. 1745 Trenčin; † po 1773). Leta 1727 je Anton Erberg dal v topografijo Štajerske vezati izpitne teze in seznam dvaindvajset promoviranih bakalavrov. Knjigo je šest let pozneje nabavil baron Maximilian Anton Ignac Taufferer (* 1698 Višnja Gora; † 11. 1. 1758), oče poznejšega ljubljanskega profesorja fizike Inocenca, in vanjo vpisal svoj ekslibris.³² Leta 1728 je Anton Erberg kot promotor izdal Ritterjeve izvlečke iz Granellijeve topografije Koroške in Kranjske s kratko zgodovino Kočevja,³³ Idrije³⁴ in drugih krajev. Za knjižico sta bili vezani dve izpitni

²⁶ Smole, 1982, 640–641; Kovačič, 1998, 57.

²⁷ AS, 1075, št. 56.

²⁸ Diar., I./37r, 872/20; Lukács, 1988, 2: 294.

²⁹ Sommervogel, 1892, 3: 403.

³⁰ Kovačič, 2002, 117.

³¹ Murko, 1974, 33; Stoeger, 1855, 120.

³² AS, 1075, št. 257; Bučar, 1998, 412–413.

³³ Erberg, 1728, 126–129.

³⁴ Erberg, 1728, 133–135.

Adam Dinzl pl. Angerburg 12.8.1696 Turn pod Novim gradom
 Marija Ana Rosalia Dinzl pl. Angerburg
 Ernest baron Apfaltrer 24.6.1701 Grmače; SJ 27.10.1718 Dunaj; 14.10.1767 Steyr
 Leopold Jožef Apfaltrer ok. 1705
 Terezija Apfaltrer ok. 1708 Mekinje (samostan klarisinj)
 Janez Ignac Apfaltrer 1710 Grmače 1765 Grmače
 Andrej Franc Apfaltrer ok. 1731 1796
 Alojz Apfaltrer
 Ignac Apfaltrer ok. 1731
 Leopold Apfaltrer 5.10.1731 Grmače; SJ 1.11.1747 Dunaj; 9.12.1804 Gyor
 Ernest Apfaltrer ok. 1735 Grmače 1815 Ljubljana
 Janez Nepomuk Apfaltrer ok. 1736 Grmače
 Frančiška Apfaltrer ok. 1739 1796
 Serafina Dinzl pl. Angerburg
 Franc Benedikt Dinzl pl. Angerburg ok. 1660 1724 Turn pod Novim gradom
 Ignacij Dinzl pl. Angerburg 30.7.1679 Turn pod Novim gradom; SJ 20.10.1695 Ljubljana; 19.6.1743 Ljubljana
 Ludvik Ksaver Dinzl pl. Angerburg 1772 Turn pod Novim gradom
 Suzana Margareta Dinzl pl. Angerburg 1661 Turn, Preddvor 1699
 Franc Mihael Erberg 27.9.1679 Dol; SJ 6.10.1696 Gradec-1706; 1760 Dol
 Janez Jožef Lucius Erberg 11.2.1712 Ljubljana; SJ 18.10.1732 Dunaj; 29.6.1787 Dol
 Volbenk Danijel Erberg 1713 Dol 1783 Dol
 Margareta Felicita Henrieta Erberg 1764 Dol 1851 Kolovec
 Jožef Kalasanc Ferdinand Avguštin Erberg 27.8.1771 Ljubljana 10.7.1843 Dol
 Suzana Elizabeta Erberg 1681 Dol 1.2.1725 Ravbarjev grad
 Ferdinand Avguštin Hallerstein 27.8.1703 Ljubljana; SJ 27.10.1721 Dunaj; 29.10.1774 Peking
 Janez Vajkard Hallerstein 5.1.1706 Ravbarjev grad; SJ 15.10.1723 Ljubljana; 9.10.1780 Dol
 Janez Ernest Erberg 1692 1717
 Inocenc Volfgang Anton Franc Erberg 10.7.1694 Ljubljana; SJ 6.1.1714 Gradec; 1766 Redukcija sv. Ane
 Franc Ksaver Anton Erberg 21.10.1695 Dol; SJ 27.10.1712 Ljubljana; 3.10.1746 Ljubljana
 Janez Benjamin Erberg 3.11.1699 Ljubljana; SJ 27.10.1716 Ljubljana-1725; 22.11.1759 Dol
 Ignac Jožef Dinzl pl. Angerburg ok. 1665
 Anton Krištof Dinzl pl. Angerburg ok. 1667 1727
 Dinzl pl. Angerburg
 Anton Dinzl pl. Angerburg
 Jožef Dinzl pl. Angerburg
 Anton Krištof Dinzl pl. Angerburg Zgomje Perovo 1740
 Adam Dinzl pl. Angerburg

Jezuiti Dinzli pl. Angerburgi. Izpis ne vsebuje zakoncev. Datumi in kraji se nanašajo na rojstvo, morebitni vstop med jezuite za črkama »SJ« in smrt (AS, 1075, št. 56).

tezi po Aristotelu, ki ju je branilo devetintrideset promoviranih doktorjev popisanih na štirih straneh. Izpit sta avgusta 1728 vodila profesorja Anton Erberg in teolog Sigmund Posch.³⁵

Triletni tečaj filozofije je Anton Erberg ponovno predaval na Dunaju med letoma 1729 in 1731. Nato je bil do leta 1735 spovednik, prefekt in dekan profesorjev filozofije. Njegov rektor je bil Thullner, ki je pred tem poučeval matematiko v Ljubljani in sodeloval z Antonovim nečakom Avguštinom Hallersteinom na Dunaju. Thullner je med letoma 1710 in 1713 poučeval matematiko na Dunaju in leta 1711 objavil znamenito geometrijo. Kot rektor kolegija med 4. 12. 1718 in letom 1740 je vplival na fizikalna raziskovanja Antona Erberga. Dunaj je bil v tem času pomembno matematično središče. Znameniti matematik Christian Goldbach (1690–1764) iz Königsberga (Kaliningrada) je v dunajskem jezuitskem kolegiju stanoval med 6. 8. 1714 in 18. 9. 1714, s presledki pa je med svojimi potovanji na Dunaju bival še med 15. 12. 1720 in 23. 4. 1724. Obiskal je ljubljanski kolegij, ko je z Dunaja 15. 5. 1721 odpotoval proti Benetkam in se vrnil 29. 12. 1721 na Dunaj. 5. 3. 1722 je popotoval po Donavi do Srbije in se 28. 5. 1722 vrnil na Dunaj. 15. 10. 1722 je obiskal Češko in Moravsko in se 19. 1. 1724 vrnil na Dunaj. 24. 3. 1724 se je v Pragi nastanil v jezuitskem kolegiju in se

³⁵ NUK-7047 privezано NUK-7048; NM-15484; NM- 2331; Pivec-Stele, 1969, 112; Umek, 1991, 68.

tam sestel s svojim bratom Henrichom. Iz Prage je 5. 4. 1724 odpotoval v Berlin in nato v Sankt Peterburg, kjer je leta 1725 postal akademik skupaj z Nikolajem II Bernoullijem (1695–1726) in Jakobom Hermannom (* 1678 Basel; † 1733).³⁶

Goldbach je z Dunaja pisal številnim matematikom. 29. 1. 1721 je pisal Hermannu v Frankfurt na Odri o izražanju številskih vrst z drugimi vrstami in o poskusih z magnetno dekinacijo Johanna Gabriela Doppelmayerja (Doppelmaier, 1677–1750). Doppelmayer je po študiju pri Johannu Christophu Sturmju (* 1635; † 1703) v Altdorfu³⁷ poučeval matematiko na gimnaziji v Nürnbergu. Leta 1731 je Doppelmayer objavil eksperimentalno fiziko, v kateri se je zgledoval po svojemu učitelju Sturmju in po Wolffu.³⁸ Doppelmayerjeva dela so uporabljali tudi na kolegiju v Ljubljani.

Ob novem letu 1721 je Goldbach poročal Doppelmayerju z Dunaja o podobnosti med rečnim sistemom Donave in pretokom krvi v živalih. Junija 1721 mu je poročal iz Benetk o severnem siju, vplivu magnetne deklinacije na merjenje zemljepisne dolžine, izpopolnjevanju teleskopov, zažiganju z lečami in uporabi zraka, ki ustavi delovanje perpetuum mobila.³⁹

30. 7. 1722 je Nikolaja II. Bernoullija obvestil o reševanju enačbe beneškega grofa Jacopa Francesca Riccatija (1676–1754).⁴⁰ 28. 8. 1721 in julija 1728 je o vsotah vrst in »Leibnizovi vrsti« pisal profesorju matematike Friderichu Koesu (1684–1766) z univerze v Kielu ter knjižničarju Christianu Sebastianu M. Kortholtu (1670–1769).⁴¹

Septembra 1722 je Goldbach pisal Tirolcu Paolu Giuseppeju Pasqualinu o svojih pogostih srečanjih z Marinonijem, ki je dve leti prej na Dunaju postavil najsodobnejši observatorij v Evropi. Johann Jakob Marinoni (* 1676 Videm; † 10. 1. 1755 Dunaj) je svoj observatorij opisal v pismu Goldbachu, poslanem v Sankt Peterburg. Marinoni je bil znan po svojih opazovanjih Sonca s projiciranjem na papir.⁴² Ukvarjal se je s Keplerjevimi rokopisi, po Goldbachovem posredovanju pa se je dopisoval tudi z Leonhardom Eulerjem.⁴³

Razgibano znanstveno življenje na Dunaju je vzpodbudilo Antona Erberga k pisanju. Seveda se je moral držati omejitev svojega stanu in je v peripatetični razpravi leta 1730 in 1731 na Dunaju kritično presodil kartezijanski nauk. Vztrajal je pri Aristotelovi fiziki, zato ni sprejel Descartesovih in Leibnizovih novosti.

Z Dunaja se je Anton Erberg za devet let vrnil v Gradec in postal kancler univerze. V Gradcu je objavil teološka pisma francoskega jezuita Guilelma Baila, ki jih je v latinščino prevedel Francoz Henrik Lamormaini (* 1570; SJ; † 1647/8) v Nijmegenu (Nimwegen) na Nizozemskem. Erbergova lastna knjiga o teologiji je izšla posmrtno.

Zadnji dve leti je bil Anton Erberg rektor v Ljubljani, od 8. 12. 1744 do smrti. Po smrti objavljeno Logiko, Splošno in Posebno fiziko ter večkrat ponatisnjeno Dialektično filozofijo je verjetno sestavil že med poučevanjem filozofije na Dunaju in v Gradcu med letoma 1725 in 1735. Z objavo je odlašal v pričakovanju terezijanskih reform, ki so v petdesetih letih zahtevale nov pristop k pouku fizike. Umrli je, preden se je začela reforma pouka fizike v Ljubljani in na drugih kolegijih v monarhiji. Erbergovo Dialektično filozofijo so v Ljubljani nabavili že kmalu po natisu. Po ekslibrisu sodeč so jo darovali uspešnemu dijaku kot nagrado

³⁶ Juškevič, Kopelevič, 1983, 31–34, 46–48, 213.

³⁷ Cantor, 1901, 502; Juškevič, Kopelevič, 1983, 192–193.

³⁸ Lind, 1992, 96, 352, 372.

³⁹ Juškevič, Kopelevič, 1983, 53–54.

⁴⁰ Juškevič, Kopelevič, 1983, 47.

⁴¹ Juškevič, Kopelevič, 1983, 45, 48.

⁴² Mädler, 1873, 525.

⁴³ Juškevič, Kopelevič, 1983, 50, 52, 90, 102.

ob koncu šolskega leta.⁴⁴ Anton Erberg je v tem delu razpravljal o pravilih filozofiranja in silogizmih, na koncu pa je objavil bakrorez s shematičnim prikazom pravega filozofiranja.

Nekaj let pozneje je Bernard Ferdinand Erberg nabavil številne fizikalne knjige, ki so bile sodobnejše od posmrtno izdaje fizike njegovega bratranca Antona.⁴⁵ Antonova fizika je izšla kot drugi in tretji del tečaja filozofije. Splošna fizika je bila tiskana s cesarskim privilegijem 4. 11. 1750, posebna pa naslednje leto. Takoj za tem je cesarski dekret iz leta 1752 zapovedal delitev predavanj fizike na splošni in posebni del. Tako naj bi učbenik z avtoriteto pokojnega rektorja Antona Erberga podkrepil uvajanje novosti pri pouku fizike. Knjigo so sestavljali naslednji »pogovori«:

Razprava	Pogovor	Strani
I. Logika		1–475
II. Splošna fizika ⁴⁶	I. O svetu in nebu	1
	II. O nastajanju in propadanju	128
	III. O splošnih lastnostih	150
	IV. O posebnih elementih, med njimi o meteorjih ⁴⁷	312
	V. O duši ⁴⁸	373
	Dodatek: O Aristotelovi metafiziki	460–466
III. Posebna fizika	I. O naravi, lastnostih in področju fizike	3
	II. O notranjih principih naravnih teles	22
	III. O substanci ⁴⁹	87
	IV. O obliki	136
	V. O združevanju, sestavljanju in nadomeščanju	202
	VI. O vzrokih nasploh	252
	VII. O posebnih vzrokih	329
	VIII. O kraju, času in vakuumu	455
	IX. O neskončnem in zveznem	510–586

Po Aristotelovih naslovih pogovorov v Erbergovi Splošni fiziki so konec 17. stoletja predavali tudi na Rimskem in drugih jezuitskih kolegijih. Le vrstni red poglavij je bil nekoliko spremenjen.⁵⁰

Anton Erberg je naštel možne fizikalne »sisteme« Gassendija, Descartesa in kemikov-atomistov.⁵¹ Ob kartezijancih je citiral predvsem Honorata Fabrija (Faber, * 1606/7; SJ; † 1688),⁵² med kemičnimi sistemi pa je opisal ideje Niccolòja Cabeoja (* 1596; SJ; † 1650)⁵³

⁴⁴ Rokopis na notranji strani platnic »anno 1752 Premia« in do nerazpoznavnosti prečrtano domnevno ime obdarjenega je zapisano levo in desno od naslovnice. Na zunanji strani temno rjavih okrašenih usnjenih platnic ni mogoče opaziti jezuitskega številčenja ob popisu leta 1775.

⁴⁵ Zenko, 1983, 112.

⁴⁶ Zaradi tiskarske napake sta bili naslovnici zamenjani, tako da so drugemu delu pomotoma pripeli naslovnico tretjega dela o posebni fiziki, tretjemu delu pa naslovnico drugega dela o splošni fiziki.

⁴⁷ Wallace, 1984, 142, 144.

⁴⁸ Wallace, 1984, 17.

⁴⁹ Wallace, 1984, 17.

⁵⁰ Wallace, 1984, 60.

⁵¹ Erberg, 1751, 3: 43, 50, 66. Podobne »sisteme« je navajal tudi Khell (1751, 67, 75, 79, 89).

⁵² Erberg, 1751, 3: 59, 60, 61.

⁵³ Erberg, 1751, 3: 69; Rossi, 1997, 235.

**CURSUS
PHILOSOPHICUS**

METHODO SCHOLASTICA

Colecty J. J. ELUCUBRATUS. Casparij 1750

PER REVERENDUM PATREM

ANTONIUM ERBER,

E SOCIETATE JESU.

AA. LL. PHILOSOPHÆ, NEC NON
SS. THEOLOGIE DOCTORE ET IN
ALMA, AC CELEBERRIMA UNIVERSITATE
GRÆCENSI CANCELLARIUM
EMERITUM.

TRACTATUS II

IN

**PHYSICAM
GENERALEM.**

TYPIS JOAN. THOM. TRATTNER UNIV. TYP.

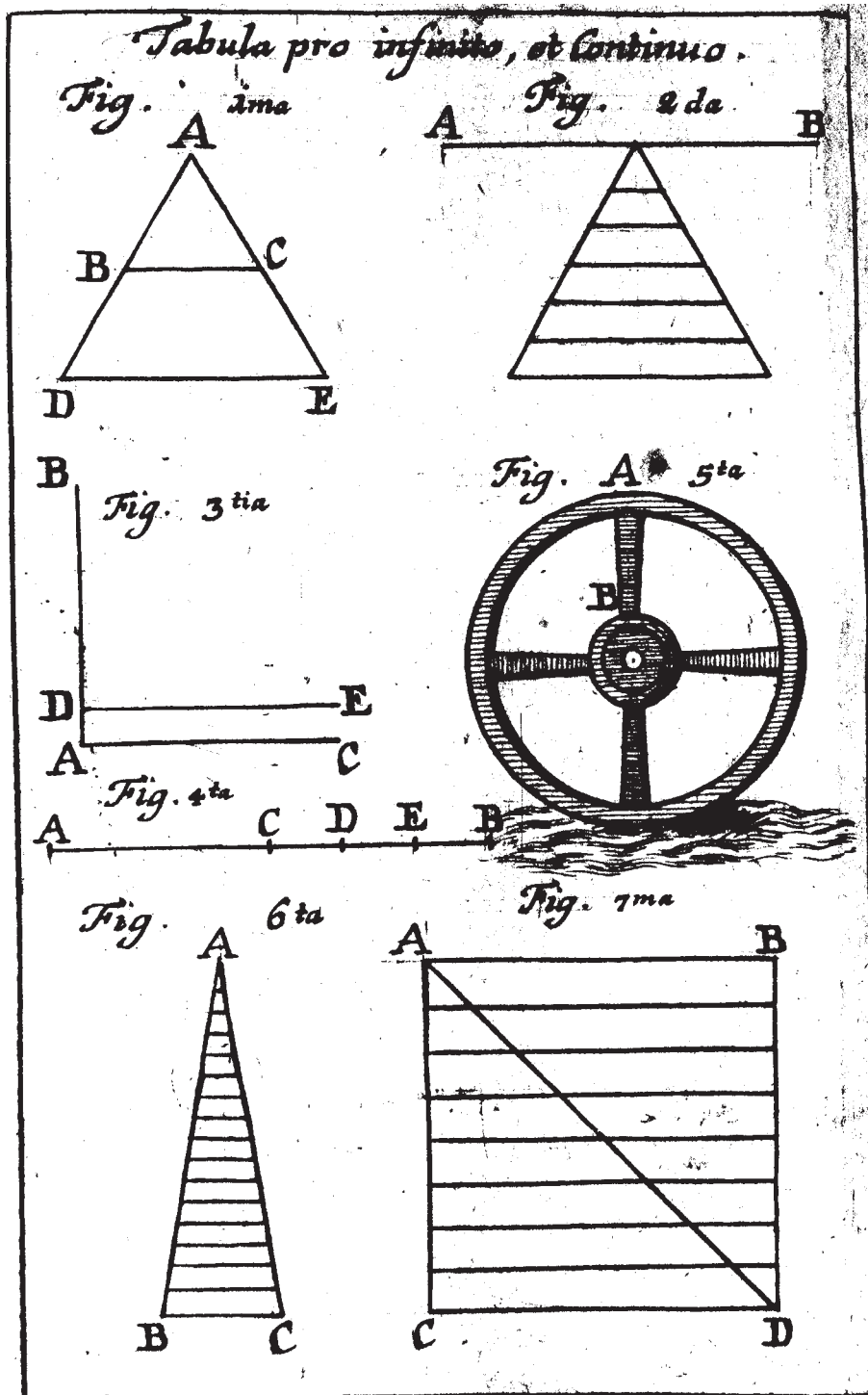
•••••

VIENNÆ AUSTRIÆ,

Sumptibus Caspari Schmid Bibliopegi.

Anno M, DCC, L.

Naslovna stran Erbergove Splošne fizike (1750), prve fizikalne knjige kranjskega avtorja.

Matematične skice k poglavju o neskončnosti in zveznosti v Erbergovi Posebni fiziki (1751).

in Keneliusa Digbaeusa.⁵⁴ Razpravljal je predvsem o antičnih raziskovalcih in peripatetikih, ne pa o Galileju ali Newtonu, saj njunega dela ni imel za »sistem«.

V prvem delu razgovora O nastajanju in propadanju je Anton Erberg navajal svoja lastna in Magnijeva dela.⁵⁴ Kapucin Valeriano Magni (Magnani, * 1586 Milano; † 1679) je že leta 1646 samostojno opravil Torricellijevemu podoben poskus na dvoru Ladislausa IV (1585–1648, kraljeval 1632–1648) in Louise-Marie de Gonzaque princese Nevers (1611–1667, kraljica od 1646) v Varšavi. Kraljičin tajnik Pierre Des Noyers (1608–1693) je o dogodku takoj obvestil francoske fizike. Zanimanje za znanost se je nadaljevalo tudi pod oblastjo Jana Kazimierza (Jean-Casimir, 1609–1672, kraljeval 1648–1668). Jan Kazimierz je bil pred poroko s polbratovo vdovo Louise-Marie de Gonzaque kardinal in jezuit, po abdikaciji pa je umrl v Franciji.⁵⁶

Leta 1654 je Magni na Državnem zboru v Regensburgu opisal svoj poskus magdeburškemu županu Ottu Guericcku (1602–1686), katerega oče je pred leti še kot mladenič opravljal poslansko službo za poljskega kralja. Guericke ni povsem verjel Magniju, saj je medtem že nekaj slišal o Torricellijevih uspehih. Magni je prvi natančno opisal prehajanje svetlobe skozi zrak in skozi vakuum,⁵⁷ njegova kritika Aristotelovega zavračanja obstoja vakuuma pa je bila najhujši izziv jezuitom tistega časa. V tem času je bil Magni na višku svoje življenjske poti in je celo skušal priti do kardinalskega klobuka. Kot frančiškan je bil tudi sicer neprijeten sogovornik jezuitom. Aleksander VII. (papež 1655–1667) je leta 1661 izdal ukaz za aretacijo Magnija na Dunaju in njegovo privedbo v Rim.⁵⁸ Anton Erberg se je še stoletje pozneje jezil na davno umrlega Magnija.

V drugem delu razgovora O nastajanju in propadanju je Anton Erberg obravnaval spremembe snovi.⁵⁹ Pri obravnavi vakuuma je navedel poskuse Torriciellija, Huygensa, Boyla in Guerickeja, ne da bi se otrešel Aristotelovih dvomov o možnosti gibanja kamna skozi vakuum. Možnost obstoja vakuuma je razčlenil v II. razpravi in v drugem delu osmega razgovora III. razprave. V nasprotju z Magnijem je menil, da v naravi telesa ne morejo biti v vakuumu.⁶⁰ Mnenje je bilo dokaj razširjeno v času mladosti Antona Erberga, vendar je bilo ob izidu knjige že zastarelo.

Anton Erberg je citiral Kopernikova, Galilejeva (1610) in Huygensova (1665) astronomska dela. Po jezuitih Giambattisti Riccioliju (1598–1671) in Schottu je raje sprejel Tychove sistem, izgovarjajoč se na stališče Vatikana do Kopernikovih idej v letih 1616 in 1633.⁶¹ Ob Koperniku je zavrnil tudi kartezijance.⁶²

Anton Erberg ni podrobneje obravnaval Newtonove fizike. V naslednjih sto letih je Posebna (eksperimentalna) fizika⁶³ dobila povsem drugačno vsebino od tretjega dela Erbergove

⁵⁴ Kenelm Digby (1603–1665), ki mu je Pierre Borel leta 1657 posvetil razpravo o številnosti svetov (Erberg, 1751, 3: 70; Rossi, 1997, 179–180).

⁵⁵ Erberg, 1751, 3: 151.

⁵⁶ Targosz, 1971, 137–142.

⁵⁷ Guericke, 1986, 92–93, 108.

⁵⁸ Gorman, 1994, 19, 21.

⁵⁹ Erberg, 1751, 3: 161.

⁶⁰ Erberg, 1751, 2: 47, 351–353, 3: 492–497.

⁶¹ Erberg, 1751, 2: 47–50.

⁶² Erberg, 1751, 3: 52.

⁶³ Pozneje v 19. stoletju so v »Splošni fiziki« obravnavali mehaniko, v »posebni fiziki« pa: pnevmatsko kemijo, optiko, termiko, kemijo, elektriko in magnetizem. Astronomijo, fizikalno geografijo in meteorologijo so predavali na koncu pouka fizike. Problem je bil predvsem pri obravnavi plinov, katerih elastičnost in gostoto so obravnavali ob koncu splošne fizike, barometer in plinske zakone pa v »pnevmatski kemiji«. Zato so v 19. stoletju naziv »Splošna fizika« nadomestili z naukom o težnostnih snoveh (ponderabli, wägbare Stoffe) in mu priključili kemijo in aerodinamiko. Posebno fiziko (Particularis) so preimenovali v breztežne snovi (imponderable, unwägbare Stoffe), končna

knjige; v tej je bilo še veliko teoloških citatov, razprav o idejah antičnih raziskovalcev, predvsem peripatetikov.⁶⁴ Anton Erberg je opisal meritev velikosti, hitrosti in oddaljenosti nebesnih teles s pomočjo paralakse. Takšne meritve so v naslednjem desetletju postale zelo pomembne pri opazovanju prehodov Merkurja in Venere čez ploskev Sonca. Obravnaval je komete, magnetizem, elektriko, potrese, plimo in oseko. Pri filozofskih vprašanjih o podstati je zastopal stališča »učiteljev naše Družbe« predvsem španskega jezuita neosholastika Suáreza. Tako »materia prima« za Antona Erberga ni čista možnost, razlika med bistvom in bitjo ni realna, materija pa ni počelo individualizacije.⁶⁵ S številnimi drugimi jezuiti je vztrajal pri obrambi Aristotela kot temelja teologije sv. Tomaža Akvinskega.

V času posmrtno izdaje Erbergove fizike je leta 1749/50 pater Onuphrius napisal splošno in posebno fiziko po predavanjih dunajskega profesorja filozofije Josepha Koesslerja (Kessler, * 1711; SJ; † 1771). Rokopis so uporabljali na ljubljanskem kolegiju.

Koessler je bil Boškovičev sodobnik. Leta 1749/1750 še ni citiral Boškovičeve fizike; ta je v naslednjem desetletju prevladala na Dunaju. Obravnaval je kartezijanski sistem. Glede vakuumu je primerjal Descartesovo mnenje s peripatetiki. Opisal je uporabo sifona za relativno določanje specifičnih tež snovi, barometer, težo zraka in Guerickovo črpalko, ne da bi citiral Torricellija ali Boyla. Koessler je, v nasprotju z Antonom Erbergom, že dopuščal obstoj vakuumu v barometru in v podobnih napravah.⁶⁶

V poglavju o zveznosti in deljivosti delcev je Koessler opustil dele peripatetične tradicije Antona Erberga. Menil je, da je mogoče telesa zvezno deliti na sestavne dele⁶⁷ in se tako približal Boškovičevim idejam.

V posebni fiziki je Koessler opisal sisteme Pitagore, Aristotela, Ptolomeja, Kopernika in Tychoja. Najdaljšo poldrugo stran dolgo razlago in kritiko je posvetil Kopernikovemu sistemu; sprejel pa je Tychovega,⁶⁸ ki je še nekaj let prevladoval v katoliških deželah.

Koessler je uporabljal antične ideje o štirih elementih, sodobna dognanja kemije pa je skušal opisati z mešanicami elementov.⁶⁹ Opisal je tri vrste mineralov: kamne, polkovine in kovine. Nazivi niso bili v skladu s sodobnimi, saj so Koesslerjevi kamni tvorili kristale in jih je bilo mogoče namagnetiti.⁷⁰ K polkovinam so tedaj šteli živo srebro, antimon, bizmut in cink, ki jih zaradi nizkih tališč težko kovali. Koesslerjeva razdelitev je bila povezana z industrijsko uporabo mineralov, med lastnosti kovin pa še ni štel dobre električne prevodnosti. Pojem električne prevodnosti je dve desetletji pred Koesslerjem razvil veliki mojster londonskih prostozidarjev in Musschenbroekov prijatelj John Théophile Désaguliers (1683–1744) na temelju poskusov Angleža Stephena Graya (1696–1736) iz leta 1729. Francoski prevod Désaguliersove Eksperimentalne fizike so nabavili v Ljubljani leta 1754 in 1755, kmalu po Koesslerjevem rokopisu.

poglavja pa v »Naturerscheinungen im grossen«, npr. v šesti izdaji učbenika Andreasa Baumgartnerja (1793–1865) iz leta 1839. V 2. izdaji iz leta 1826 Baumgartner še ni delil fizike na tak način. Delitev pa najdemo tudi pozneje v prvi slovenski fiziki benediktinca Karla (Lucasa) Robide (1804–1877) iz leta 1849, kjer najdemo slovenske izraze »Važitelnine«, »Nevažitelnine« (2) in zadnje (3.) poglavje »Od vesolniga sveta. Nazivi so bili v recenziji knjige v Bčeli (1850, 31) nadomeščeni z »Vagljiva telesa«, »Nevagljiva telesa« in »Postave vesolniga sveta«. Ko je pojem etra postal dvomljiv v drugi polovici 19. stoletja, so imponderable sicer opustili, delitev in vrstni red panog fizike pa se ni spreminjala razen vključitve kvantne mehanike in teorije relativnosti v zaključna poglavja..

⁶⁴ Erberg, 1751, 3: 151, 2: 50.

⁶⁵ Erberg, 1751, 22–241; Zenko, 1983, 107; Sodnik-Zupanec, 1943, 22.

⁶⁶ Koessler, 1749, 12, 101^v, 106^v, 109^v; Koessler, 1750, 177^r (tezi 11 in 12), 177^v (teza 24); Grmek, 1963, 300–301.

⁶⁷ Koessler, 1749, 131^v; Koessler, 1750, 177^r (teza 13).

⁶⁸ Koessler, 1750, 11^v, 12^v, 177^v (teza 33).

⁶⁹ Koessler, 1750, 72^v–82^r.

⁷⁰ Koessler, 1750, 112^r–120^r.

Splošno fiziko je Koessler po tedanji navadi nadaljeval z opisom rastlinskega in nato še živalskega življenja, ki jima je posvetil skoraj tretjino razprave.⁷¹ Na zadnjih dveh listih je dodal še petdeset izpitnih tez iz filozofije brez omembe Aristotela.

Spremembe pouka fizike v 1750-ih letih

Zaradi požara leta 1774 ne poznamo vseh učbenikov, ki so jih v Ljubljani uporabljali v prvih desetletjih pouka fizike. V zagrebški akademiji, kjer so s poukom filozofije začeli že 6. 11. 1662, so konec 17. stoletja uporabljali peripatetično filozofijo Franje Jambrehovića (* 1631 Vinica; SJ Požun; † 1703 Zagreb).⁷² Podobne knjige so uporabljali tudi v Gorici in Celovcu.

Kljub Ratio Studiorum vsi jezuiti seveda niso zastopali enotnih stališč v fiziki in filozofiji. Včasih je prišlo celo do sporov. Leta 1726 je zagrebški profesor fizike Italijan Anton Terzi iz Gorice s pomočjo profesorja logike Josipa Novoselića iz Varaždina še lahko nasprotoval kartezijancem. Z javno obrambo tez in pritožbo pri generalu Družbe Tamburinjju je zavrnil Descartesovo domnevo o akcidentih, ki naj bi ostajali v sv. evharistiji. Kartezijansko stališče je zagovarjal zagrebški profesor metafizike Luka Bakranin (* 2. 10. 1692 Oštarije pri Ogulinu; SJ 16. 19. 1712; † 4. 7. 1627 Cadiz). Po posegu avstrijskega provinciala Maksimilijana Gallera je general spor zgladil tako, da je okrcal obe strani. Terzija je zavrnil z ugotovitvijo, da Descartesa ni dal na popis prepovedanih nauk v generalski poslanici 15. 6. 1706.

Ljubljanski jezuiti so leta 1696 nabavili štiri desetletja starejše Gassendijevo posmrtno tiskano astronomsko delo. Vendar s tem še niso opustili peripatetičnih idej, ki so se v filozofiji in fiziki jezuitskih kolegijev obdržale do srede 18. stoletja. Na zagrebški akademiji je do sprememb prišlo po ostrih bojih med zagovorniki in nasprotniki mehanike Descartesa in Gassendija. V polemikah so sodelovali študentje in profesorji. Spori so trajali nekaj mesecev leta 1746; v času smrti zadnjega pomembnega predstavnika peripatetične fizike v Ljubljani Antona Erberga. Leta 1753 je deset študentov v Zagrebu že javno branilo teze s sodobnejšimi nauki, ki so jih imenovali »lažje«.⁷³

Novo ideje Boerhaavejevih učencev v fiziki in filozofiji je v habsburški monarhiji zastopal jezuit Josip pl. Zanchi (* 23. 8. 1710 Reka; SJ 1. 11. 1725 Dunaj; † 1786). Rodil se je v senatorski družini, v noviciat pa je vstopil na Dunaju. Poučeval je na kolegiju v Gorici in tam objavil knjigo z zgodovinsko-sholastično vsebino.⁷⁴ Med letoma 1741 in 1752 je poučeval matematiko, logiko, fiziko, metafiziko in etiko na Terezijanišču in na dunajski univerzi. Leta 1747 je ob promociji bakalavra grofa Ivana Petačića pl. Zajezda v latinščino prevedel komentar Voltairove priredbe Newtonovega dela, ki ga je v francoskem jeziku objavil Noël Regnault (* 1683; SJ; † 1762).

Zanchi še ni sprejel nove Boškovićeve dinamične filozofije in fizike. Na svoj način je obnovil Aristotelov nauk o materiji in formi v dvojnem, metafizičnem in fizičnem pomenu. K prvi knjigi »splošne fizike« na 380 straneh je dal vezati še drugo knjigo »posebne fizike« z lastno naslovnico in številčenjem strani, vendar skupnimi slikami na koncu. Prve slike so kazale magdeburške in druge poskuse z vakuumom. Svojo razlago je utemeljil na Musschenbroekovi inačici Newtonove fizike. Splošno fiziko je delil na splošne principe teles⁷⁵ in pojavne

⁷¹ Koessler, 1750, 124^v–176^r.

⁷² Vanino, 1987, 145–147.

⁷³ »Amoenior philosophia« (Vanino, 1987, 150; Zenko, 1983, 117).

⁷⁴ Lovato, 1959, 135; Korade, 1990/91, 26.

⁷⁵ Zanchi, 1748, 1: 1–121.

vrste teles. V drugi knjigi je opisal vse tri astronomske sisteme: Ptolemejevega,⁷⁶ Kopernikovega⁷⁷ in Tychovega⁷⁸ v vrstnem redu po starosti nastanka. Sledila je obravnava vloge vode⁷⁹ in ognja⁸⁰ pri spreminjanju vremena. Obravnaval je severni sij,⁸¹ metalurgijo in alkimijo.⁸² Po vrsti je obravnaval pojave zunaj mehanike: ogenj in mraz,⁸³ elastičnost⁸⁴ ter magnetno in električno silo.⁸⁵ Knjiga je bila pozneje še ponatisnjena.⁸⁶ Med 26. 11. 1756 in 28. 11. 1756 je bil ravnatelj reškega konvikta Zanchi skupaj z reškimi naravoslovcem Augustinom Michelazzijem (* 14. 9. 1732 Reka; SJ 17. 10. 1750 Dunaj; † 20. 5. 1820 Dunaj) in dvema drugima goriškima profesorjema gost kolegija v Ljubljani. Tam sta se srečala s pozneje znamenitim fizikom Biwaldom, Dillherrom in Bernardom Ferdinandom Erbergom.⁸⁷ Michelazzi je naredil dober vtis na Ljubljance in je bil leta 1786 in 1787 predlagan za profesorja astronomije na višjih študijih v Ljubljani.

Bernard Ferdinand Erberg, ljubljanski profesor matematike in fizike (1751–1758)

Bernard Ferdinand Erberg je bil mlajši bratranec Sigmunda Jentschiza, Inocenca, Antona in Janeza Benjamina Erberga. Bil je sin Kočvarja Janeza Adama Erberga, ki je pred njim študiral filozofijo v Gradcu. Janez Adam je bil od leta 1698 glavni cesarski carinik, šestnajst let pozneje pa sta skupaj z bratom Janezom Danielom dobila naslov barona.

Stric profesorjev Bernarda Ferdinanda Erberga, Sigmunda Jentschiza in Antona Erberga je bil jezuit Jurij Erberg (* 20. 9. 1670 Kočevje; SJ 6. 4. 1688 Gradec; † 25. 5. 1715 Budim). Leta 1690 je poučeval v nižjih razredih ljubljanske gimnazije. Filozofijo je študiral v Gradcu med letoma 1691 in 1695 in jo nato predaval v Gorici med letoma 1702 in 1706. V Ljubljani je bil profesor teologije, prefekt in vodja kongregacij leta 1711 in 1712. Enake dolžnosti je imel naslednji dve leti v Linzu, kjer je objavil dve knjigi o pravnih znanostih.⁸⁸ Kot rektor je v Budi stregel kužnim vojakom princa Evgena Savojskega (1663–1736) na pohodu proti Beogradu in umrl.

Polbrat Bernarda Ferdinanda Erberga je bil ljubljanski kanonik in novomeški prošt Anton Gothard Erberg (* 1700 Ljubljana; † 1755 Novo mesto). Polbrat Volbenk Adam je bil graščak v Stari Loki od leta 1706 in prvi okrožni glavar v Novem mestu od leta 1748. Graščino je nasledil najmlajši brat Maksimilijan Franc Gotfrid Erberg (* 1719 Ljubljana; † 1. 4. 1760 Novo mesto), ki je po polbratu Volbenku Adamu podedoval še položaj dolenskega okrožnega glavarja.

Erbergov Dol je le dvajset kilometrov vzhodno od Apfaltrerjevih Grmač. Ob pogostih družabnih srečanjih med graščakoma so se med družinama spletle kar tri poroke. Mati Ber-

⁷⁶ Zanchi, 1748, 2: 15.

⁷⁷ Zanchi, 1748, 2: 18.

⁷⁸ Zanchi, 1748, 2: 22.

⁷⁹ Zanchi, 1748, 2: 106.

⁸⁰ Zanchi, 1748, 2: 113.

⁸¹ Zanchi, 1748, 2: 140.

⁸² Zanchi, 1748, 2: 219.

⁸³ Zanchi, 1748, 2: 318.

⁸⁴ Zanchi, 1748, 2: 342.

⁸⁵ Zanchi, 1748, 2: 335.

⁸⁶ Sodnik-Zupanec, 1943, 22–23; Martinović, 1992, 88, 90; Vanino, 1987, 183.

⁸⁷ Diar., I/40r, 1713r.

⁸⁸ Reisp, 1990, 52; SBL, 1: 160; Kovačič, 2001, 99

narda Ferdinanda Erberga je bila Jožefa Leopoldina baronica Apfaltrer (* ok. 1691 Grmače; † 1764 Dol). Njena teta Marija Ana Apfaltrer (* ok. 1667 Grmače; † 1728 Dol), vdova Rasp, se je nekaj let pred njo poročila z Janezom Danijelom, starejšim bratom moža Jožefe Leopoldine. Ivana Elizabeta Erberg (* 1696 Ljubljana; † 1750 Ljubljana), starejša polsestra Bernarda Ferdinanda Erberga, se je poročila z gospodarjem Češenika Sigmundom Ferdinandom baronom Apfaltrerjem, bratom Jožefe Leopoldine in stricem Bernarda Ferdinanda Erberga.⁸⁹

Oton Henrik baron Apfaltrer, bratranec očeta Jožefe Leopoldine, je podedoval Grmače leta 1698. Njegov sin Ernest baron Apfaltrer (* 26. 6. 1701 Grmače; SJ 27. 10. 1718 Dunaj; † 14. 10. 1767 Steyr) je študiral filozofijo v Gradcu med letoma 1722 in 1727. Med letoma 1735 in 1737 je predaval triletni tečaj filozofije v Ljubljani. Fiziko je poučeval leta 1736 v Ljubljani ter leta 1739 in 1740 na Dunaju. Po treh letih poučevanja fizike je na Dunaju izdal svoje fizikalne teze. Kot promotor je skupaj s študenti dal teze vezati ob dve različni knjigi. Prva je podrobno opisovala in ilustrirala oborožitev dunajskih meščanov, druga pa je bila bibliografija dunajskih jezuitov od ustanovitve kolegija do leta 1463 kot nadaljevanje bibliografije natisnjene leta 1664. Podobno bibliografijo celotne avstrijske province za obdobje med letoma od leta 1551 do leta 1764 je sestavil Bernard Ferdinand Erberg, vendar jo je zapustil v rokopisu. Popis življenjepisov in objavljenih del članov avstrijske province Družbe Jezusove je skoraj stoletje pozneje objavil Stoeger.

Z Dunaja se je Ernest Apfaltrer vrnil v Ljubljano kot profesor teologije. Bogoslovje je nato predaval še v Gradcu, Trnavi in v Passauu. Med letoma 1747 in 1748 ga ponovno srečamo v Ljubljani kot vodjo seminarja. Med letoma 1749 in 1750 se je zopet vrnil k filozofiji in fiziki kot dekan profesorjev filozofije na Dunaju. Odtlej je opravljal vodilne funkcije v Gradcu, Gorici, Mariboru, Sopronu in Steyrju. V času reforme pouka fizike je bil v Ljubljani vodja seminarja med letoma 1755 in 1757 ter rektor kolegija med 28. 5. 1759 in 2. 1. 1763.⁹⁰

Ernestov nečak je bil Leopold baron Apfaltrer (* 16. 10. 1731 Grmače; SJ 1. 11. 1747 Dunaj; † 9. 12. 1804 Győr), profesor matematike in eksperimentalne mehanike v Celovcu med letoma 1766 in 1773. V Celovcu je od leta 1765 vodil obrtno šolo, podobno kot Gruber štiri leta pozneje v Ljubljani. Tudi Leopoldov mlajši brat Ernest Apfaltrer (Apfaltern, * približno 1735 Grmače; † 1815 Ljubljana) je bil duhovnik.⁹¹

Bernard Ferdinand Erberg je bil v noviciatu na Dunaju leta 1735 in 1736. Nižje študije je končal v Leobnu leta 1737, kjer je malo pred tem umrl rektor Matija Jentschiz, sin njegovega bratranca. Filozofijo je študiral na Dunaju med letoma 1738 in 1740. Ob koncu njegovega študija se je iz Male Azije na Dunajsko univerzo vrnil sloviti astronom, raziskovalec elektrike in zgodnjega telegrafa Joseph Franz (* 23. 2. 1704 Linz; SJ Avstrijska provinca; † 12. 4. 1776 Dunaj),⁹² ki je vplival na Erbergovo nabavo električne naprave za zbirko ljubljanskega fizikalnega kabineta leta 1755.

V Ljubljani je Bernard Ferdinand Erberg poučeval gramatikalne razrede leta 1741. Študij matematike je nadaljeval najprej v Gradcu leta 1742 in nato na Dunaju leta 1743. V Gradcu je leta 1744 poučeval gramatikalne razrede in naslednje leto v Gorici humanitetne. Teologijo je študiral v Gradcu med letoma 1746 in 1749. Duhovno leto je imel v Judenburgu. V Ljubljani je bil med letoma 1751 in 1758 profesor matematike in filozofije, katehet in zgodovinar.

⁸⁹ AS, 1075, št. 12; AS 730, Dolski arhiv, fasc. 119–225: 673–674.

⁹⁰ Kovačič, 1998, 58–59.

⁹¹ Smole (1982, 581) ga omenja kot jezuita, vendar ji jezuitski viri ne pritrjujejo.

⁹² Poggendorff, 1898, 1: 994.

Adam Sigmund Apfaltrer 1620 Turn pri Višnji Gori 1660
 Ferdinand Ernest Apfaltrer okoli 1645 1.7.1703 Brdo pri Lukovici
 Janez Gotfrid Apfaltrer okoli 1665 26.9.1740
 Ana Cecilia Apfaltrer 1754
 Sigmund Apfaltrer okoli 1665 12.7.1708 Sachsemfeld
 Volf Herbert baron Apfaltrer okoli 1665 1723
 Jožefa Leopoldina baronica Apfaltrer 1691 1764 Dol
 Bernard Ferdinand Erberg 20.5.1718 Ljubljana, SJ 27. 10. 1734 Gradec; 1773 Krems
 Maksimilijan Franc Gotfrid Erberg 1719 1760
 Sigmund Ferdinand Apfaltrer okoli 1693
 Janez Gotfrid Apfaltrer okoli 1697 1740
 Janez Sigfrid baron Apfaltrer 1697
 Hamibal Herbert Apfaltrer
 Tereza baronica Apfaltrer 1767
 Marija Ana Frančiška Henrica Hohenwart 28.8.1759 Špitalič
 Franc Jožef Hamibal Hohenwart 24.5.1771 Ljubljana 2.8.1844 Kolovec
 Andrej Hohenwart 25.11.1794 Ljubljana
 Karl Sigmund Hohenwart 12.2.1824 Dunaj 26.4.1899 Dunaj
 Maria Josepha grofica Hohenwart
 Eleonora Apfaltrer
 Antonija Apfaltrer
 Felice Apfaltrer
 Kajetan Apfaltrer
 Janez Herbert Apfaltrer 12.6.1702 Mengeš
 Franc Karel Apfaltrer 9.8.1703 Mengeš
 Frančiška Apfaltrer 29.3.1731
 Anton Apfaltrer
 Kristina Apfaltrer
 Elizabeta Apfaltrer
 Ana Apfaltrer
 Marija Ana Apfaltrer 1667 Grmače 1728 Dol
 Ivana Felicita Apfaltrer 28.2.1677
 Marija Regina Hohenwart 19.2.1694
 Eleonora Hohenwart okoli 1695
 Masila Apfaltrer okoli 1679
 Franc Apfaltrer okoli 1681
 Ivana Kondula Apfaltrer
 Renata Katarina Apfaltrer 1668
 Georg Sigmund Apfaltrer okoli 1654
 Julij Henrik baron Apfaltrer 1655 Grmače 1698
 Felicita Apfaltrer
 Janez Henrik baron Apfaltrer 26.8.1681 Grmače, SJ 23.10.1699 Dunaj; 31.10.1713 Varaždin
 Oton Henrik Apfaltrer okoli 1682 Grmače 24.8.1737 Grmače
 Ernest baron Apfaltrer 24.6.1701 Grmače, SJ 27.10.1718 Dunaj; 14.10.1767 Steyr
 Leopold Jožef Apfaltrer okoli 1705
 Terezija Apfaltrer okoli 1708 Mekinje (samostan klarisinj)
 Janez Ignac Apfaltrer 1710 Grmače 1765 Grmače
 Andrej Franc Apfaltrer okoli 1731 1796
 Alojz Apfaltrer
 Ignac Apfaltrer okoli 1731
 Leopold Apfaltrer 5.10.1731 Grmače, SJ 1.11.1747 Dunaj; 9.12.1804 Győr
 Ernest Apfaltrer okoli 1735 Grmače 1815 Ljubljana
 Janez Nepomuk Apfaltrer okoli 1736 Grmače
 Frančiška Apfaltrer okoli 1739 1796
 Elizabeta baronica Apfaltrer Grmače 16.4.1741 Turn pri Višnji Gori
 Katarina baronica Taufferer Turn pri Višnji Gori
 Anton Krištof Dinzl pl.Angerburg Žgornje Perovo 1740
 Adam Dinzl pl.Angerburg
 Tereza Taufferer
 Maksimilijan Anton Ignac Taufferer 1698 Turn pri Višnji Gori 11.1.1758 Turn pri Višnji Gori
 Ana Taufferer
 Aleksander Julius Inocenc Ignacij Taufferer 19.1.1722 Turn pri Višnji Gori; SJ 28.10.1738 Dunaj; 14.1.1794 Ljubljana
 Anton Janez Nepomuk Tadej Taufferer 6.5.1723 Višnja Gora 1787 Ljubljana
 Janez Sigfrid Herbert Taufferer 23.12.1750 Ljubljana 24.5.1796 Dunaj
 Alojz Taufferer
 Albert Taufferer
 Nothburga Taufferer
 Jakob Jodok Taufferer 1736 1810 Vorau
 Jurij Jožef Dizma (Franc Ksaver) Taufferer 22.3.1733 Turn pri Višnji Gori 23.5.1789 Ljubljana
 Janez Sigfrid Taufferer 22.10.1693 Turn pri Višnji Gori; SJ 28.10.1713 Dunaj; 17.10.1754 Varaždin
 Janez Vajkard (Aleksander) Taufferer 12.1.1703 Ljubljana 22.4.1760 Kostanjevica
 Aleksander Taufferer okoli 1705
 Horward Taufferer okoli 1705
 Marija Ana Tereza Apfaltrer okoli 1694

Jezuiti Apfaltrerji (Apfaltern). Izpis ne vsebuje zakoncev. Datumi in kraji se nanašajo na rojstvo, morebitni vstop med jezuite za črkama »SJ« in smrt.)

vinopisec. Tu je delal tudi zadnje zaobljube 2. 2. 1752. Po ukazu cesarice 25. 6. 1752 je moral v drugem letniku predavati različne naravoslovne predmete.

Bernard Ferdinand Erberg je bil med letoma 1759 in 1763 knjižničar v Terezijanišču in nato na dunajskem kolegiju. Na Dunaju je 1760 izdal Popis zemljepisno-krajepisnih del o slavnem češkem kraljestvu. Podobnega dela o Kranjski ni končal. Če k tema zbirkama prištejemo še neobjavljeno bibliografijo avstrijskih jezuitov, dobimo podobo zelo sistematičnega in delovnega raziskovalca.

Med letoma 1765 in 1766 je postal pomočnik predstojnika in spovednik na kolegiju v Trnavi. Naslednje leto je pomagal predstojniku Terezijanišča. V Kremsu je vodil semenišče za ubožne dijake med letoma 1768 in 1771. Nato so ga znova potrebovali v Ljubljani. Kot pomočnik predstojnika in spovednik je skrbel tudi za dušni blagor obetavnega gimnazijca Jurija Vege. Končno je ostareli Bernard Ferdinand Erberg odšel nazaj v Krems in tam kmalu umrl.

Predavanja o fiziologiji

V rokopisu o fiziki⁹³ je Erberg opisal fiziologijo človeka. Vzporedno je razpravljal o fizikalnih vprašanjih toplote v telesu ter svetlobe v očesu. Zato je pozneje zapisani naslov »Fizika« s sodobnega stališča napačen, ustrežnejše bi bilo: »Fiziologija«. K fiziologiji je dodal veliko fizike in kemije pri obravnavi zračnega tlaka, vakuuma, flogistonske teorije, akustike ter optike leč.⁹⁴

Tekst je bil pozneje oštevilčen na vsaki drugi strani. Prvih štirinajst poglavij rokopisa se ni ohranilo. Tako se rokopis danes začne s petnajstim paragrafom o zraku in zračnem tlaku. Nato je obravnaval vakuum in problem straha pred njim.⁹⁵ Ta vprašanja so bila zelo priljubljena sto let prej, ko je Torricelli odkril barometer in njegovo delovanje pojasnil z zračnim tlakom. V Erbergovem času je zračni tlak že povsem izpodrinil starejše Aristotelove ideje.

Tekst se je nadaljeval z opisom arterij, ven,⁹⁶ pljuč in kroženja zraka v krvi.⁹⁷ Gorenje zraka v žilah, krvi in pljučih⁹⁸ je opisal s teorijo flogistona ter njegovega izločanja iz zraka.⁹⁹

Flogistonsko teorijo je ob začetku stoletja razvil nemški kemik in zdravnik Georg Ernst Stahl (1660–1734). Uporabljali so jo do Lavoisierovih poskusov z gorenjem in teorijo kalorika v 1770-ih letih. Zagrebčan Josip Franjo Domin (1754–1819) je zagovarjal flogistonsko teorijo še leta 1784,¹⁰⁰ Kant leta 1787,¹⁰¹ Priestley in drugi pa še pozneje.

⁹³ V AS (rokopisi 242 r) hranijo 129 popisanih in vezanih strani polovičnega A4 formata. Oštevilčena je vsaka druga stran teksta. Na naslovni strani je poznejši zapis »Erberg: Fizika«. Tekst je nemški v gotski pisavi. Zato domnevamo, da ni nastal na kolegiju v Ljubljani, kjer je nemščina komaj sredi osemdesetih let izpo-drinila latinščino. Na Dunaju in v Gradcu se je nemški jezik prej uveljavil v znanosti. Rokopis ima pečat Erbergove knjižnice. V kazalu in na platnicah je kot avtor naveden Erberg. Rokopis ni datiran. Naslednji rokopis v AS (143 r) ima letnico 1744, kar je približni datum nastanka Erbergove fizike. V tem času bi rokopis lahko napisal Bernard Ferdinand Erberg. Med letoma 1738–1740 je študiral na Dunaju, leta 1741 pa je predaval na nižjih študijah v Ljubljani.

⁹⁴ Erberg, 1740, 1, 2, 8–11, 55–58.

⁹⁵ Erberg, 1740, 1, 2.

⁹⁶ Erberg, 1740, 3.

⁹⁷ Erberg, 1740, 8.

⁹⁸ Erberg, 1740, 9.

⁹⁹ Deflogistonische Luft (Erberg, 1740, 8–11).

¹⁰⁰ Dadić, 1982, 1: 356.

¹⁰¹ Rousseau, 1955, 337.

V nadaljevanju je Erberg pisal o zvokih, glasbenih instrumentih¹⁰² in modulaciji tonov.¹⁰³ Od akustike je prešel na fiziologijo in razpravljal o čustvih,¹⁰⁴ vonju,¹⁰⁵ sluhu,¹⁰⁶ elastičnosti zraka in drugih teles.¹⁰⁷

Podrobno je obravnaval svetlobo in vid.¹⁰⁸ Oko je ponazoril s *camero obscuro*, ki jo je Erberg pozneje leta 1755 nabavil za novi kabinet ljubljanskega kolegija.¹⁰⁹ Na sodoben način je opisal kratkovidnost, druge očesne napake in vrste leč.

Izpit pri Bernardu Ferdinandu Erbergu leta 1754

Bernardin Hohenwart (Hohenwarth, * 14. 5. 1734 Ljubljana; SJ 28. 10. 1754 Dunaj; † 3. 10. 1779 Ljubljana) je bil leta 1751 najboljši v latinščini med študenti nižjih študijev v Ljubljani.¹¹⁰ Ob koncu študijev fizike v drugem letniku pri sorodniku Bernardu Ferdinandu Erbergu je septembra 1754 v Ljubljani dal vezati svoje izpitne teze ob poskuse z magneti znamenitega nizozemskega fizika Musschenbroeka.¹¹¹ Izdajo je posvetil sv. Ignaciju Loyolskemu. Pri zagovoru so sodelovali: sošolec Karel Frére, študenta prvega letnika (logike) baron Schmidhoffen in Bonaventura Pilgram ter študenta tretjega letnika (metafizike) Gašpar Branko in Sigmund Kappus pl. Pichelstein.¹¹² Kappusi so bili fužinarska družina iz Kamne Gorice na Gorenjskem iz katere so izšli številni jezuiti; med njimi nekaj let prej umrli Zaharija Kappus (* 23. 11. 1673 Kamna Gorica; SJ 26. 9. 1690 Dunaj; † 9. 9. 1751 Steyr), ki je bil leta 1708/09 eden prvih profesorjev fizike v Ljubljani.¹¹³

Hohenwartov zagovor Erbergovih tez ob ponatisu Musschenbroekove knjige je v veliko dvorano kolegija privabil kar 340 gledalcev. Ljubljana takrat še ni dosegla deset tisoč prebivalcev; zato je bil tolikšen obisk dogodek, ki so ga še dolgo pomnili. Prišli so gostje iz različnih meniških redov, štirje grofi, dvanajst baronov in štirinajst nižjih plemičev. Jezuitski kronist je razpravi o Musschenbroekovem delu upravičeno pripisal velik pomen za napredek filozofije na Kranjskem. Sovpadala je z gmotno podporo stanov pri nakupu 51 fizikalnih in matematičnih učnih pripomočkov,¹¹⁴ ki jih je 17. 9. 1755 popisal profesor matematike Erberg. Odlično obiskana razprava o delu vodilnega zagovornika Newtonove fizike Musschenbroeka priča o zavidanja vredni veljavi znanosti v tedanji kranjski visoki družbi.

Ob koncu Hohenwartovega študija so ljubljanske višje šole skrajšali s treh na dve leti; zato se naši absolventi niso več mogli neposredno vpisovati na univerzo. Bernardin Hohenwart je dober mesec po slavnostnem izpitu v Ljubljani vstopil k jezuitom na Dunaju in tam opravil leto noviciata. Nato je utrjeval učno snov z gimnazijci na kolegiju v Györu (1757) in s študenti zgodovine na Dunaju (1758). V času nove maše svojih bratov 4. 10. 1759 je dve leti

¹⁰² Erberg, 1740, 13, 17.

¹⁰³ Erberg, 1740, 19, 51.

¹⁰⁴ Erberg, 1740, 39.

¹⁰⁵ Erberg, 1740, 42.

¹⁰⁶ Erberg, 1740, 44.

¹⁰⁷ Erberg, 1740, 48.

¹⁰⁸ Erberg, 1740, 53–63.

¹⁰⁹ Schmidt, 1963, 148.

¹¹⁰ *Historia Annua*, 496.

¹¹¹ Bernardin Hohenwart ni bil jezuitski seminarist v Ljubljani (*Ljubljanski klasiki*, 1999).

¹¹² *Historia Annua*, 284.

¹¹³ Kovačič, 2002, 111–112.

¹¹⁴ *Historia Annua*, 284–285, 300.

HONORIBUS
DIVI
IGNATI
De
LOYOLA,
Magni
SOCIETATIS JESU
Fundatoris,

Se & suos Philosophiæ labores
æternum

D. D. D.

Cliens infimus.

Bernard. e Dominis ab Hochenwarth.

poučeval gramatikalne razrede ljubljanskega jezuitskega kolegija. Teologijo je študiral v Gradcu med letoma 1761 in 1764. Nato so ga znova poklicali v Ljubljano. V domačem kolegiju je poučeval v višjih razredih gimnazije ter vodil kongregacije med letoma 1766 in 1768. Kot profesor filozofije in spiritual v Gorici je med letoma 1769 in 1771 koristno uporabil matematične vede, ki jih je spoznal na ljubljanskih predavanjih Bernarda Ferdinanda Erberga. Naslednje leto je v Ljubljani ponovno sodeloval z Erbergom, ki so ga že zapuščale moči. Hohenwart je poučeval logiko in metafiziko do prepovedi Družbe. Nekaj mesecev pred prepovedjo mu je umrl oče. Ko je moral sleči jezuitsko kuto se je podredil ljubljanski škofiji. Kot znamenit pridigar je živel pri ovdoveli materi Mariji Ani Charlotti rojeni Leo baronici Loewenberg († 1781).¹¹⁵

Plemiči Hohenwarti so bili zelo pomembni za ljubljanske jezuite. Gospodarili so na Ravbarjevem gradu (Hoffmannsburg, Zgornji grad) v Mengšu in štiri stoletja na bližnjem Kolovcu pri Rovtah blizu Kamnika. Ravbarjev grad je postal skupaj z deželno in dvorno pravdo dota stare matere Avguština Hallersteina Marije Rozalije Hohenwart, ki se je poročila s Ferdinandom Ignacom Hallersteinom. Janez Ferdinand Hallerstein, oče Avguština Hallersteina, je Ravbarjev grad podedoval ob poroki leta 1702.¹¹⁶ Ded Bernardina Hohenwarta je bil bratranec babice Avguština Hallersteina. Tako so Bernardinov ugled na ljubljanskem kolegiju še povečali uspehi sorodnika Avguština Hallersteina, vodilnega evropskega znanstvenika na Kitajskem.

Marija Rozalija Hohenwart je bila vnukinja grofa Kozme Hohenwarta († 1628). Njen bratranec Franc Erazem pl. Hohenwart (* 10. 5. 1650 Kolovec; † 1. 10. 1714) je bil operoz z akademskim imenom »Innubus«. Drugi bratranec grof Jurij Sigmund Hohenwart (* 1643; † 24. 11. 1727) je podedoval gospostvo Kolovec in ga zapustil sinu grofu Francu Karlu Hohenwartu (* 28. 10. 1691 Kolovec; † 25. 11. 1772 Kolovec), Bernardinovemu očetu. Marija Rozalija je imela še enega bratranca z enakim imenom Jurij I. Sigmund (* 1686; † 1717), ki je podedoval bližnje Perovo pri Kamniku in ga zapustil mlajšemu sinu grofu Juriju II. Sigmundu (* 1713).¹¹⁷

Grof Jurij II. Sigmund Hohenwart je bil navdušen naravoslovec; zato mu je graščina Perovo prišla zelo prav. Od tod se je pogosto odpravljaj na raziskovanje rastlin Kamniških Alp. Spremljal ga je sin grof Sigmund Hohenwart (* 7. 6. 1745 Celje; † 1825 Linz). Za strokovno plat pohodov sta skrbela sinova profesorja Janez Jožef Lucius Erberg (* 11. 2. 1712 Ljubljana; SJ 18. 10. 1732 Dunaj; † 29. 6. 1787 Dol)¹¹⁸ in Franc Ksaver Wulfen (* 1728 Beograd; SJ 14. 10. 1745; † 17. 3. 1805 Celovec). Med šolskim letom so nabirali rastline v okolici Ljubljane, med počitnicami pa so si privoščili daljše ture v Alpe.

10. 7. 1786 je Jurij II. Sigmund Hohenwart prodal Perovo v dogovoru z bratom duhovnikom Jožefom Antonom Hohenwartom. Jurijev sin Sigmund Hohenwart je pozneje raziskoval rastline na Kranjskem in Koroškem. Na Koroškem je živel do leta 1809 v iskrenem prijateljstvu z Wulfenom. Leta 1792 in 1812 je dal natisniti izsledke s svojih botaničnih izletov po Koroški. Leta 1809 je postal škof v Linzu. Njegove zbirke rastlin, živali in kamnin so pozneje prišle v graški Joanneum.¹¹⁹

¹¹⁵ AS, 1075, št. 111; Kovačič, 2002, 114.

¹¹⁶ AS 730, Dolski arhiv, fasc. 119: 325; AS, fasc. 1075, št. 103.

¹¹⁷ Smole, 1982, 226, 345; Schiviz, 1905, 404, 409.

¹¹⁸ *Historia Annua*, 480–481.

¹¹⁹ Dežman, 1856, 9; SBL, 1: 335–336; Smole, 1982, 345; Balabanić, 1995, 105.

Sigmundov profesor Janez Jožef Lucius Erberg je bil nečak Antona Erberga in bratranec Avgušтина Hallersteina. Leta 1730 je dobil laskavo priznanje kot najboljši latinist na nižjih študijih v Ljubljani.¹²⁰ Osem let pozneje je poučeval v nižjih razredih ljubljanske gimnazije. Med letoma 1746 in 1750 je predaval etiko, teologijo in filozofijo na kolegiju v Celovcu. Med letoma 1752 in 1754 je bil profesor teologije in spovednik v Gorici. Tam je srečal Wulfena, ki je začel poučevati nižje letnike gimnazije. Kljub razliki v letih sta se dobro razumela in prijateljevala v Gorici in v Ljubljani. Janez Jožef Lucius Erberg je bil med letoma 1755 in 1773 profesor teologije, prefekt, knjižničar in spovednik v Ljubljani, leta 1780 pa apostolski notar. Tam se je znova družil z Wulfenom, ki je leta 1762 Ljubljani poučeval filozofijo. Naslednje leto je Wulfen predaval fiziko po Newtonovem nauku. S prvorazrednimi predavanji o botaniki je ob koncu šolskega leta navdušil študenta Sigmunda.

Sin bratranca Sigmundovega deda je bil grof Franc Karl Hohenwart, ki je postavil svojevrsten rekord s kar štirimi sinovi jezuiti. Najstarejši med njimi Sigmund Anton Hohenwart (* 2. 5. 1726 Kolovec; SJ 3. 11. 1744 Reka; † 30. 6. 1820 Dunaj) je študiral filozofijo in matematiko v Gradcu med letoma 1751–1753 in leta 1755. Med letoma 1762 in 1771 je poučeval filozofijo in zgodovino na Terezijanišču. Postal je vzgojitelj otrok nadvojvode Leopolda v Firencah in na Dunaju ter škof v Trstu (1791–1794) in v novi škofiji St. Pölten. Končno je bil imenovan za nadškofa na Dunaju po smrti kardinala Christophorja grofa Migazzija (1714–1803), ki je kot prvi predsednik Študijske in knjižno cenzurne dvorne komisije usmerjal preno vo pouka matematičnih predmetov v Ljubljani. Pozneje je njegovo mitro prevzel pedagog Vincenz Eduard Milde (1777–1853), prvi dunajski nadškof meščanskega rodu.

Mlajša Sigmundova brata Anton Hohenwart (* 27. 5. 1731 Kolovec; SJ 27. 10. 1748; † 1800)¹²¹ in Janez Hohenwart (* 10. 5. 1732 Kolovec; SJ 28. 10. 1747; † 31. 1. 1771 Dunaj) sta oba poučevala tudi filozofijo; prvi v Slavonski Požegi (1767–1771), drugi pa v Pasauu (1763) in na Terezijanišču (1764–1771). Trije bratje Anton, Janez in Sigmund so 4. 10. 1759 skupaj darovali novo mašo pri sv. Jakobu v Ljubljani. Pet let po svečanem Bernardinovem zagovoru izpitnih tez so Hohenwarti Ljubljančanom znova priredili prvovrsten družaben dogodek. Bernardin je pomagal starejšemu bratu Sigmundu pri glavnem oltarju. Njihov brat Jurij Jakob Hohenwart (* 11. 4. 1724; † 2. 1. 1808) je podedoval Kolovec in ga zapustil sinu grofu Francu Jožefu Hanibalu Hohenwartu (* 24. 5. 1771 Ljubljana; † 1844 Kolovec), ki se je poročil z baronico Margareto Felicito Henrieto Erberg (* 1764 Ljubljana; † 1851 Ljubljana), mlajšo sestro Jožefa Kalasanca. Franc Jožef Hanibal Hohenwart je kakor očetov bratranec Sigmund Hohenwart hodil na alpinistične ture. Vodil je deželni muzej kot predsednik muzejskega kuratorija in predsednik Kranjske kmetijske družbe med letoma 1827 in 1834, katere odbornik je bil že njegov oče.¹²² Posesti na Kranjskem je zapustil nečaku Karlu Sigmundu Hohenwartu (Hochenwart, * 12. 2. 1824 Dunaj; † 26. 4. 1899 Dunaj), ki je prav tedaj končeval študij prava na Dunaju. Karl Sigmund je postal znamenit politik in ministrski predsednik od februarja do oktobra 1871. Tako so se visoke politične funkcije prepletale z znanstvenimi uspehi kranjskih Hohenwartov.

¹²⁰ *Historia Annua*, 495.

¹²¹ Posmrtni zapis v *Historia Annua*, 439–461; Lukács, 1988, 2: 570.

¹²³ *SBL*, 1: 330–331; Smole, 1982, 620–621; Kovačič, 2002, 113; Bufon, 1971, 52.

Bernardin Hohenwart je objavil šestinpetdeset tez profesorja Bernarda Ferdinanda Erberga na enajstih straneh. Če bi jih ločil na področja, bi dobil naslednjo sliko:

Področje:	Teze
Logika in metafizika	1–24
Fizika: Zgradba snovi	25–27
Mehanika	28
Kapljevine	29–30
Zvok	31
Astronomija	33–39
Okus, vonj, toplota, svetloba	40
Meteorologija in pojavi v ozračju (padavine, svetlobni pojavi, strela, vetrovi)	41–45
Geologija, kemija	46–48
Biologija	49–50
Moralna filozofija	51–56

Poglavja fizike, različna od mehanike, je obravnaval na kratko, večinoma skupaj z drugimi pojavi:

	Teze
Toplota	32, 40
Svetloba	40, 43
Elektrika	45
Magnetizem	48

Teze o fiziki je začel z opisom fizikalnih teles. V prvi fizikalni tezi s številko 25 je obravnaval vakuum, ki se ohranja porazdeljen v telesih. V nadaljevanju je opisal še vakuum v vesolju (34) in Torricellijev barometer (41). V 26. tezi je naštel »antične« in kemijske elemente v enakem vrstnem redu kot šest let pozneje Taufferer v četrti tezi iz splošne fizike. V Tauffererjevem času dokazovanje obstoja vakuuma ni bilo več potrebno, podrobneje pa je pojasnil zgradbo snovi.

Erberg (27) in Taufferer (8) sta imela podobni mnenji o deljivosti snovi. V 29. tezi so morali Erbergovi študentje pojasniti delovanje kapilarne sile, obratno sorazmerne razdalji, in delovanje sile teže, obratno sorazmerne kvadratu razdalje. Eter naj bi povzročal odbojno silo. Frekvenco zvoka, okus, vonj, gibanje toplote, mrzlost kot negativno toploto ter ravnovesje med težo in ognjem v podzemlju so Erbergovi študentje (31–32) opisovali podobno kot pozneje Tauffererjevi.

Erbergovi študentje so še dajali prednost teoriji nepremične Zemlje. Taufferer je že smel trditi nasprotno, potem ko je bila leta 1757 v katoliških deželah umaknjena prepoved obravnavanja fizikalne resničnosti gibanja Zemlje.

Po Erbergu so zvezde ognjena sonca. Sončne pege vedno znova nastajajo iz izparevanj in kot snežinke sproti razpadajo. Količine in velikosti zvezd ter razdalj med njimi ni mogoče izraziti s števili. Svetlikanja zvezd ni pojasnil le z migetanjem zraka kot Taufferer, temveč s tremi različnimi vzroki (35): z iskrenjem, vrtinčastim gibanjem in valovanjem etra. Vrtinci

so bili osnovni model fizike Descartesa, Bernoullijev in Huygensa, Newton pa jih je zavračal. Kljub temu je Erberg sprejemal Newtonovo fiziko, saj bi se sicer ne odločil za ponatis prevođa dela newtonianca Musschenbroeka.

Za razliko od Tauffererjevih Erbergovi študentje niso po imenih naštevili planetov in tudi niso preštevali njihovih lun. Pojasniti so morali položaje Sonca, Lune in Zemlje ob polni in novi Luni (38). Komete in njihove repe je Erberg (39) opisal enako kot Taufferer, saj sta oba ogenj enačila z etrom. Gibanje ognja povzroča svetlobo (40). To je bila edina omemba optike v Erbergovih izpitnih tezah poleg mavrice in svetlobnih pojavov v atmosferi zaradi loma in odboja na kapljah vode in ledu (43). Toploto in svetlobo je opisal v dveh različnih tezah. Nauk o toploti in optiko še ni imel za posebni fizikalni panogi, kot je bila denimo akustika.

Erberg je v isti tezi opisal vetrove in električne pojave. Magnetizem je obravnaval na koncu teze o kemiji kovin. Ni ga povezoval z elektriko, kar je pod vplivom novih odkritij storil Taufferer šest let pozneje.

Erberg je severni sij pripisal veliki razredčenosti v visokih plasteh ozračja. Strelo, severni sij, ogenj in električne pojave je pojasnil z delovanjem hlapov žveplene kisline, tako kot leta 1760 Taufferer. Tudi po Boškovičevem obisku pri ljubljanskih jezuitih leta 1758 se nova teorija elektrike Benjamina Franklina (1706–1790) še ni povsem uveljavila. Erberg (44) in Taufferer (31) kljub opisu razredčenih visokih plasti ozračja nista sprejela dve desetletji starejše teorije severnega sija tajnika pariške akademije Jeana Jacquesa Dorotheusa (Dortoux) de Mairana (1678–1771) in njegovega korespondenta Boškovića. Mairan je dokazoval, da severni sij povzroča atmosfera Sonca ob prehodu skozi vakuum v visokih plasteh ozračja Zemlje. Erberg in Taufferer vpliva Sonca nista omenjala, čeprav so Tauffererjevi študentje (23) pojasnili nastajanje zodiakalne svetlobo z atmosfero Sonca.

Ljubljanska izdaja Musschenbroekovega dela o magnetih

Musschenbroekovo raziskovanje magnetov so natisnili leta 1729 kot prvi izmed petih delov obsežnega fizikalnega dela. Bernard Ferdinand Erberg ga je nabavil leta 1754 za ljubljanski kolegij.¹²³ Istega leta so poskuse z magneti obenem ponatisnili v posebni knjigi na Dunaju in ob Erbergovih izpitnih tezah v Ljubljani. Dunajska izdaja ni imela privezanih izpitnih tez. Poznejše hkratne izdaje Asclepijevega in Boškovičevega dela s Pogrietschnigovimi ljubljanskimi in Biwaldovimi graškimi izpitnimi tezami so bile natisnjene v Gradcu in ne v Ljubljani, čeprav so jih Pogrietschnigovi študentje seveda zagovarjali v Ljubljani.

Leta 1754 je Bernard Ferdinand Erberg za ljubljanski kolegij nabavil vsaj tri Musschenbroekove knjige. Med njimi je bil esej o fiziki, kjer je Musschenbroek vakuumu posvetil celo tretje poglavje prve knjige.¹²⁴ V nasprotju s kartezijanci je Musschenbroek trdil, da je praznega prostora mnogo več kot polnega. Menil je, da se voda hitreje hladi v praznem prostoru kot na zraku, kar je napačno dokazoval s prenehanjem gorenja v praznem prostoru.¹²⁵ Zmotil

¹²³ NUK-8458. Drugi del knjige o površinski napetosti v kapilarah so ponatisnili leta 1753 na Dunaju in ga kmalu nabavili za ljubljanski jezuitski kolegij (NUK-8186). Dunajski ponatis prvega dela o magnetih (1754) so kupili ljubljanski Avgušinci (NUK-8617). Ljubljanski ponatis iz leta 1754 (NUK-8350) je imel tudi baron Erberg v svoji knjižnici in je pozneje prišel v knjižnico Rudolfinuma (NM-1834).

¹²⁴ Musschenbroek, 1739, 1: 60–74.

¹²⁵ Musschenbroek, 1754; Musschenbroek, 1739, 1: 60, 472.

Verfasser	Physische Wissenschaften	Stilk. Num.
Luis Mifal	Naturale philosophia in duos libros. Leyd. 1795. octo.	WVI
Petrus Musschenbroek	Disputatio physica experimentalis de magnetismo. Amst. 1754.	WIV
J. Newton	Tractatus de optice. Amst. 1704. octo.	WVII
M. Newton	Methodus fluxionum seu differentialium. Lond. 1704. 8.	WIX
J. Nollet	Saggio intorno all'elasticità de' Corpi. Venet. 1747. octo.	WIX
M. Pascal	Traité de l'équilibre des liqueurs, et de la pesanteur de l'air. Paris. 1663. octo.	WIII
Jacob Rayff	Tentamen publicum ex universis physicis. octo.	WVI
S. P. Reikhanov	Philosophia naturalis, seu physica. Vol. II. Vind. 1774. octo.	WV
R. Regraull	Trattamenti fisici, o sia Fisica nuova in Dialoghi. Vol. III. Venet. 1740. octo.	WVI
Jacobi Rohault	Physica 8 ^{ta} Lugd. Batav. 1729. 8 ^{vo} .	WV
Giuseppe Rosaccio	Trattato del Cielo, e della Terra. Venet. 1769. octo.	WII
Rohault	Règlement physique de mot, vitesse, et mobile. Paris. 1722. octo.	WIX
Bernard Scherffer	Libri de diffinitionibus seu Notionibus. H. 1788. 8.	WVII
Caroli Scherffer	Institutiones physicae. Vol. II. Vindob. 1783. octo. 2. 8 ^{vo} .	WV
Eusebio Guaris	Dissertationes septem de auro boreali. Venet. 1773. Rom.	WIII

Ljubljanska izdaja Musschenbroekovih magnetnih poskusov iz leta 1754 v abecednem avtorskem popisu knjižnice Jožefa Kalasanca Erberga (Verzeichnis der Bücher in der freiherrlichen/ Erbergischen Bibliothek am d. J. 1798. AS, GrA, I Gospostvo Dol, knjiga 18, str. XCIX, drugi zapis).

120.	
Sa ber Verf.	
1437.	Hildebrand Wolfgangi <i>Acced. sangii Christiani</i> ^{Ljubinskiy} <i>Miscellanea curiosa medica annexa disputatione de morbillis item de Eliair proprietatibus ex editione Macasii Centurionis. Lipsiae. Götzen 1666.</i>
1438.	v. Hoffmanns Freiherrn <i>in Selbsthinnig über den Lign-gehalt</i> ^{Hof. Winkling} <i>1789.</i>
1439.	Faslinyky Andrea S.J. <i>Institutiones physicae. Tyrnavia 1756</i>
1440.	Kheil Josephi S.J. <i>Physica ex recentiorum observationibus. Vienna Trattner 1751.</i>
1441.	Slajoli Simonis <i>Colloquiorum, sive dierum canicularium Tomi II. Helenopoli. Schönwetter</i>
1442.	v. Muschenbroeck Pierre <i>Essai de Physique avec une description de nouvelles sortes de machines pneumatiques, et un Recueil d'experiences. Traduit en françois par Pierre Mafsuët. Et Leyden. Luchtmann 1729.</i>
1443.	— <i>Tentamina experimentorum naturalium Lugd. Batav. Voerbeeck 1761.</i>
1444.	— <i>Introductio ad Philosophiam naturalem pluribus adnotationibus illustrata. Patavii Typis Seminarii 1768.</i>
1445.	— <i>Dissertatio physica de magnete. Sabaci. Reichardt 1754</i>
1446.	— <i>Eiusdem operis prout editio Viennensis de eodem anno</i>
1447.	— <i>Dissertationes binæ de tubis capillaribus, et attractione speculorum planorum. Vienna Trattner 1759.</i>
1448.	<i>Prognosis conjecturalis astrologica ad an. 1676. deducta ex calculationibus Andrea Argeli. Tyrnavia</i>
1449.	Reiffenstuel Ignatii S.J. <i>Cosmos in Micro-Cosmo hoc est mundus opere sex dierum creatus. Viennae Heyinger 1701.</i>
1450.	Robeck Hilarii <i>Dissertatio physica de actu maris reciproco. Prage Jac. Schweiger 1762.</i>
	<i>Entmuy</i> — — — 1.

Ljubljansko in dunajsko izdajo Musschenbroekovih magnetnih poskusov iz leta 1754 je Franc Ksaver Wilde (1753–1828) leta 1803 popisal pod knjižničnima številkama 1445 in 1446 Lijejske Knjižnice (NUK, Rokopisni oddelek, Wilde, Bibliotheca, str. 120).

se je zaradi nepoznavanja vloge kisika pri gorenju, ki so jo pozneje raziskali Priestley, Scheele in predvsem Lavoisier.

Musschenbroek je leta 1731 sestavil posebno napravo za preučevanje razširjanja trdnih snovi in jo imenoval pirometer. Pri segrevanju se je cev pirometra daljšala in sukala zobato kolo, ki je bilo povezano s kazalcem. Napravo je bilo mogoče uporabljati kot termometer. Meritev z Musschenbroekovim pirometrom je bila nezanesljiva in ni dajala uporabnih rezultatov.

11. 10. 1745 je dekan katedrale Evald Jurgens (Georg) von Kleist (* 1700 Vietlow v Pomeraniji; † 1748 Koscin (Koszalin)) opisal odkritje električnega kondenzatorja. V naslednji številki istega časopisa je Musschenbroek objavil, da je podobno napravo sam sestavil že pred Kleistom. Ker je bil Musschenbroek pomemben fizik in avtor priljubljenega učbenika, je večina raziskovalcev napravo imenovala leidenska steklenica po njegovem rojstnem kraju, kjer je poučeval na univerzi.¹²⁶ Nekaj let po odkritju leidenske steklenice so v Ljubljani ponatisnili Musschenbroekove poskuse z magneti. Ljubljanska izdaja je imela dve naslovni strani in enajst strani s šestinpetdesetimi izpitnimi tezami. Za tezami je sledilo sto šestindevetdeset Musschenbroekovih poskusov s snovmi, ki jih danes imenujemo feromagnetni. Musschenbroek je na koncu dodal deset bakrorezov s skicami eksperimentov. Vse magnetne pojave je opisal s petimi lastnostmi, ki so bile obenem poglavja knjige:¹²⁷

Naslov	Stran
Uvod	1
1. Medsebojno delovanje magnetov	15
2. Delovanje magnetov na železo	39
3. Usmerjanje magnetov in namagnetnega železa proti določeni točki (kompas)	144
4. Delovanje namagnetnega železa na namagneteno ali na navadno železo	247
5. Magnetna sila železa in njena trajnost	265–283

Musschenbroek je pisal podrobno in sistematično. Enačbam se je izognil, rezultate pa je objavil v številnih tabelah. Izhajal je iz Newtonove vsesplošne privlačne sile. Podobno kot Newton ji je pripisoval božanski izvir,¹²⁸ magnetno privlačno silo pa je primerjal z ljubeznijo.¹²⁹

V nasprotju s prevladujočim Newtonovim naukom svoje dobe Musschenbroek ni razlagal magnetnih pojavov z mehanskimi lastnostmi snovi. Prav tako je nasprotoval uporabi hipotetičnih breztežnih fluidov in etrov v fiziki.¹³⁰

Vedel je, da imata magnetna in gravitacijska sila neskončna dosega. V uvodu je naštel dvajset angleških, francoskih in nemških raziskovalcev magnetizma, med katerimi ni pozabil na jezuite Cabeoja, Kircherja in Schotta.¹³¹ Za vsakega je navedel citat, običajno brez letnice, in eno ali dve osnovni ideji o magnetih. Ob fizikalnih silah ga je zanimala še kemija. Opisal je neuspešna prizadevanja duhovnika Pierra Le Lorraina Vallemonta (* 1649 Pont-Audemer; † 1721 Pont-Audemer), da bi z dušikovo in žvepleno kislino vplival na magnet. Vallemont je

¹²⁶ Križanovskii, 1991, 25–34.

¹²⁷ Prvo poglavje Musschenbroekove raziskave o magnetih v Ljubljanski izdaji.

¹²⁸ Musschenbroek, 1754, 4.

¹²⁹ Musschenbroek, 1754, 13, 15.

¹³⁰ Musschenbroek, 1739, 4. Počez čez naslov knjige, ki jo je nabavil Bernard Ferdinand Erberg, je zapis: »Imperial catal. Bibl. philo-soph. Coll. Labac. S.J. 1754« (NUK-8463).

¹³¹ Musschenbroek, 1754, 10, 13.

DISSERTATIO
 P H Y S I C A
 EXPERIMENTALIS
 D E
 M A G N E T E.

P R Æ F A T I O.

Uotquot in rerum Natura effectus a corporibus editos conspiciamus, illi omnes motum, ut suam causam agnoscunt; quod quidem adeo perspicuum est attendenti, ut de eo nemo sanæ mentis dubium movere possit: si ulterius indagaciones nostras promoveamus, atque inquireamus, quænam sit causa eorum motuum, qui istos in sensus incurrentes effectus excitant, tum nequaquam tanta lux in vera causa assignanda ingenio humano affulget; imo e contrario, densissimis sæpe involuta causa tenebris illi videtur, qui rerum naturam summa cum diligentia & attentione per-

A scru-

leta 1692 opisal namagnetenje na vrhu novega zvona cerkve Notre Dame v Parizu. Musschenbroek se je skliceval tudi na raziskovanja Aldrovandija,¹³² ki jih je omenjal že Jentschiz. Ulysse Aldrovandi (1522–1605) je bil profesor logike in medicine na bolonjski univerzi, direktorja botaničnega vrta ter utemeljitelja dragega naravoslovnega kabineta. Za Kranjce je bilo še posebej zanimivo njegovo sodelovanje pri raziskovanju podzemnih tokov pri Škocijanskih jamah.

Prvi Musschenbroekov poskus¹³³ je temeljil na antičnih opazovanjih Plinija in Talesa z Mileta. Tales naj bi opazoval tudi vpliv magneta na živa bitja. Sledil je opis poskusov Angleža Francisa Hauksbeeja (okoli 1670–1713), Boylovega učenca in člana Kraljeve družbe od leta 1705. Hauksbee je leta 1706 sestavil električno kroglo z vretenom. S trenjem je lahko dobil velike električne naboje, podobno kot pred njim Guericke.

Musschenbroek je opis Hauksbeejevih poskusov dopolnil s skicami na koncu knjige. Dele geometrijskih ponazoritev je označeval z veliki-mi latinskimi črkami. Meril je natančno in se zanimal tudi za vpliv sprememb tlaka na magnetno silo. Seveda se je izkazalo, da tlak ne vpliva na delovanje magneta. Barometer je bil izumljen pred stoletjem in je ta čas že postal vsakdanja laboratorijska naprava. Konec 17. stoletja so barometre za prodajo že proizvajali v Angliji, kmalu pa tudi drugod v Evropi.

Kljub sistematičnim raziskavam Angleža Williama Gilberta (1544–1603), objavljenim leta 1600, je raziskovanje magneta še sredi 18. stoletja ostalo brez prevladujoče teorije. Raziskovalci sorodnih električnih pojavov so v Erbergovi dobi večinoma sprejeli Franklinovo teorijo. Razvila se je iz kvalitativnih poskusov z leidensko steklenico in predvsem s Franklinovim dokazom električne narave strele, ki so ga uporabili za izdelovanje strelododa.

Musschenbroek je bil previden mož. Trdil je, da moramo vse poskuse z magneti sami opraviti in se tako prepričati o njihovi verodostojnosti.¹³⁴ Splošno sprejete resnice o magnetnih pojavih so se uveljavile šele z meritvami na torzijski tehtnici Charlesa Augustina de Coulomba (1736–1806) med letoma 1777 in 1785.

Zaključek

Barone Erberge imamo za utemeljitelje pouka matematičnih ved v Ljubljani. Med njimi najdemo prvega kranjskega avtorja fizikalne knjige in utemeljitelja ljubljanskega fizikalno-matematičnega kabineta. Ljubezen do naravoslovja ni ponehala niti v naslednjih rodovih, ko je Jožef Kalasanc Erberg vzgajal sloviti botanični vrt na dolski graščini. Prijatelj Anton Gruber (* 26. 3. 1750 Dunaj; SJ 18. 10. 1765 Dunaj; † 1819), profesor matematike na ljubljanskem liceju, mu je v Dol pošiljal bezeg, »vzhodne« pelagonije, »koristne« kaktuse, »indijske« kri-zanteme, geranije, verbene, »čebelje« metuljnice, glicinije in druga okrasna grmovja ter rože.¹³⁵

Prebiranje kitajskih poročil očetovega bratranca Avgušтина Hallersteina in zavest o pomembnih prednikih je vzpodbudila Jožefa Kalasanca k delu za Kranjsko. Po službi vzgojitelja prestolonaslednika in tajnega svetnika na Dunaju se je vrnil domov. Postal je mecen, kulturni zgodovinar in najpomembnejši zbiratelj kranjske zgodovinske dediščine. Kranjcem

¹³² Musschenbroek, 1754, 11–12.

¹³³ Musschenbroek, 1754, 15.

¹³⁴ Musschenbroek, 1754, 9.

¹³⁵ Pisma 22. 8. 1796, 8. 9. 1792, 7. 10. 1811, 22. 2. 1811 (AS 730, Gospostvo Dol, fasc. 43, 1356–1357, 1358–1359, 1384–1385, 1386, 1401–1402, 1405, 1426).

je lahko žal, da njegovih dolskih graščinskih zbirk nismo v celoti obdržali v deželi in nismo ohranili nekoč sloviti botanični vrt v dolski graščini.

Literatura in okrajšave

- Aimé-Martin, M. L. 1838, 1843. *Lettres édifiantes et curieuses concernant l'Asie, l'Afrique et l'Amérique. II.* Pariz: Société du Panthéon Littéraire.
- Bučar, Karel. Avgust 1998. Gradivo za dolenski biografski leksikon (53). *Rast*. 4: 409–413.
- Balabanić, Josip. 1995. Padri gesuiti naturalisti: Giuseppe Agosti, Francesco Saverio Wulfen e Agostino Michelazzi. *I Gesuiti e gli Asburgo*. 102–114.
- Baumgartner, Andreas. 1826–1831. *Die Naturlehre nach ihrem gegenwärtigen Zustande mit Rücksicht auf mathematische Begründung. Bd. 1–3.* 2. Izdaja, Wien: J. G. Heubner. (6. izdaja, Wien, 1839).
- Borel, Pierre. 1657. *Discours nouveau prouvant la pluralité des mondes*. Geneve.
- Brixianus, Fortunatus. 1751, 1752. *Philosophia Sensuum Mechanicum Methodice Tractata at que ad usum Academicos accommodata opera & studio. Tomus primus physicam generalem continens. Tomus secundus physicam particularum complectens. Secundis cursis P.F. Fortunati A. Brixia ord. minor. S. Francisci Prov. Brixia.* I–III. Brescia: Rizzardi.
- Bufon, Zmagor. 1971. Naravoslovje v slovenskem narodnem prebujanju, *Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike*. Ljubljana: Slovenska matica. 1: 15–77.
- Cabeo, Niccolò. 1626. *Philosophia magnetica*, Ferrara.
- Dadić, Žarko. 1982. *Povijest egzaktne znanosti u Hrvata*. I. Zagreb: SNL.
- Diar. – *Diarium Ministri jezuitskega kolegija v Ljubljani*. AS, Zbirka rokopisov, I./37r (1712–1721), I./38r (1722–1736), I./39r (1737–1754) in I./40r (1754–1772).
- Dolar, France-Martin. 1976. *Das Jesuitenkolleg in Laibach und die Residenz Pleterje 1597–1704, Dissertatio ad Doctoratum in Facultate Historiae Ecclesiasticae Pontificiae Universitatis Gregoriana*, Ljubljana: Tiskarna Ljubljana.
- Erberg, Janez Adam. 1687. *Conclusiones ex Universa Philosophia*. Graecii.
- Erberg, Anton. 1728. *Topografia ducatum Carinthiae et Carniolae, Honoribus Perillustrium... Dominorum AA. LL. et Philosophia Neo-Doctorum cum in Alma, et Celeberrima Universitate Graecensii Suprema Laurea innignitur, Promotore R.P. Antonio Erber, e Soc. Jesu, AA. LL. et Philosoph. doctore, ejusdemque Professore Emerito a Philosophis Condiscipulis dicata. Anno M.DCC.XXVIII. Mense Augusto, Die...* Viennae Austriae: Typis Mariae Theresiae Voigtin.
- Erberg, Anton. 1750, 1751. *Cursus Philosophicus Methodo Scholastico Elucubratus per Reverendum Patrem Antonium Erber, è Societate Jesu AA. LL. Philosophiae necnon SS. Theologiae Doctorem, et in alma, ac celeberrima Universitate Graecensi Cancellarium Emeritum*. I–III. Viennae: Typis Joannis Thom. Trattner. Univ. Typol. Viennae Austriae: sumptibus Caspari Schmidt.
- Erberg, Bernard Ferdinand. Okoli 1740. *Physica*, s.d. AS, Zbirka rokopisov, 242r.
- Erberg, Janez Benjamin. 1716. *Anathema Astronomico-Sciathericum Augustissimae Caelorum, et Siderum Reginae Mariae appensum honoribus et in disputatione physico-mathematica oblatum, ab Illustrissimo, ac Erudito Domino Joanne Beniamino L.B. ab Erberg, opponente Illustrissimo, ac Erudito Domino Maximiliano Antonio L.B. à Tauffrer, Physices, & Matheos Cultoribus. Praeside R.P. Sebastiano Stainer è Soc. Jesu. A. A. L. L. & Philosophiae Doctore, ejusdemque & Matheseos Professore Ordinario. in Archi-Ducali, & Academico Societatis JESU Gymnasio Labaci Anno 1716. Die Mens. Labaci: Formis Joannis Georgij Mayr, Inclytae Provinciae Carnioliae Typogr.*
- Erberg, Janez Danijel. 1671. *Disputatio juridica de Officio Iudicis ... in universitate Viennensi, Praeside D. Georgio Wohinz*. Viennae.
- Erberg, Janez Ernest. 1709. *Exercitium Mathematicum, Sive Paradigma Catoptrico-Steganographicum, ac Causticum per radios reflexos ex speculis planis, Demonstratum, & in resolutione Variorum problematum à Perillustribus, & Eruditis Dominis Joanne Ernesto ab Erberg, & Laurentio Daniele à Wolbiz, Provincialibus Carniolis Labacensibus, Physices, & Matheos Auditoribus. Praeside R.P. Joanne Baptista Thullner è Societate JESU AA. LL. & Philosophiae Doctore, theologiae Moralis, & Matheseos*

Professore Ordinario. Dialogice propositum In Archi-Ducali Societatis JESU Gymnasio Labacensi, Mense Junio die 23. Anno M.DCC.IX. Labaci: Typis Joan. Georgij Mayr, Inclyt, Provinc. Carn. Typogr.

Erberg, Jurij. 1713. *Assertiones ex tractatus de legibus, quas in ceasareo et academico Societatis Jesu collegio Lincii mense Julio die anno MDCCXIII publice propugnabit... Maksimilijanus Labermayr, Bavarus... praeside r. p. Georgio Erber Societatis Jesu.* Privezano: *Discursus de legum acceptationes exertii academici causa praevie habitus a binis defendentibus...* Lincii.

Erberg, Jurij. 1713. *Fasciculus rubricarum utriusque iuris sive indices titulorum iuris canonici et civilis redacti in ordinem alphabeticum.* Lincii.

Erberg, Volbenk Adam. 1709. *Conclusiones proemiales de natura et objecto logicae quas in archiducali Societatis Jesu gymnasio Labaci Anno M.DCC.IX. Mense februario Die 9. Publice propugnabit perillustris d. Wolfgangus Adamus ab Erberg. Praeside R.P. Joanne Baptista Reüsner e Societate Jesu philosophiae professore ordinario.* Labaci. Črni tisk na rumeni svili. AS 730, Dolski arhiv, fasc. 65: 673–674.

Gestrin Ferdo. 1972. *Mitninske knjige 16. in 17. stoletja na Slovenskem.* Ljubljana: SAZU.

I Gesuiti e gli Asburgo. (ur. Sergio Galimberti, Mariano Malý). 1995. Trst: Lint.

Gorman, Michael John. 1994. Jesuit Explorations of the Torricellian Space: Carp-Bladders and Sulphurous Fumes. *MEFRIM.* 106/1: 7–32.

Grmek, Mirko Dražen. 1963. Rukovet starih medicinskih, matematičko-fizičkih, astronomskih, kemijskih i prirodoslovnih rukopisa sačuvanih u Hrvatskoj i Sloveniji. *Rasprave i građa za povijest nauka.* JAZU, Zagreb. 1: 259–342.

Von Guericke, Otto. 1986. *Neue »Magdeburgische« Versuche uber den leeren Raum.* Leipzig: Akademische Verlagsgesellschaft M.B.H.

Historia Annua Collegij Labacensis, 1722–1773. NUK. Ms 1544.

Hounder, Anton. 1904/1905. P. Joseph Stöckleins »Neuer Welt-Bott«, ein Vorläufer der »Katholischen Missionen« im 18. Jahrhundert. *Die Katholischen Missionen.* 33: 1–4 (Nr. 1), 30–33 (Nr. 2), 80–83 (Nr. 4), 103–107 (Nr. 5).

Ignacijeva karizma na Slovenskem, razstava pri sv. Jakobu. 1990. Kranj: Gorenjski tisk.

Isusovačka baština u Hrvata. 1992. Zagreb: Muzejsko-galerijski centar.

Jambrehović, Franjo. 1669. *Philosophia Peripatetica.* Viennae.

Jezuitski kolegij v Ljubljani (ur. Vincenc Rajšp). 1998. Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Inštitut za zgodovino Cerkve Teološke fakultete v Ljubljani in Provincijalno slovenske province Družbe Jezusove.

Juškevič, A.P., Ju.H. Kopelevič. 1983. *Hristian Goldbah.* Moskva: Nauka.

Khell, Joseph von Khellburg, S.J. 1751. *Physica ex recentiorum observationibus accomodata usibus academicis.* Vienna. (Ponatis: Vienna, 1754, 1755).

Koessler, Joseph. 1749. *Physica seu Contemplatio Corporum in genere. Tradita ad Adm. Rvdo. Perdocto P. Josepho Kessler.* NUK, rokopis 238.

Koessler, Joseph. 2. 5. 1750. *Physica Particularis seu Contemplatio Corporum in Particulari. Tradita ad Adm. Rvdo. Perdocto et clarissimo Patre Josepho Kessler.* NUK, rokopis 239.

Korade, Mijo. 1990/91. Filozofska i prirodnoznanstvena djela profesora filozofije u 18. stoljeću. *Vrela i prinosi.* 18: 21–67.

Kovačič, Lojze. 1998. Rektorji jezuitskega kolegija v Ljubljani (9.8.1597–29.9.1773). *Jezuitski kolegij v Ljubljani* (ur. Vincenc Rajšp). Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Inštitut za zgodovino Cerkve Teološke fakultete v Ljubljani in Provincijalno slovenske province Družbe Jezusove. 49–76.

Kovačič, Lojze. Marec 2001. Jezuiti in Dizmovova bratovščina. *Tretji dan.* 30/3 (273): 98–100.

Kovačič, Lojze. Januar/februar 2002. Povezave ljubljanskih jezuitov z Akademijo Operozov. *Tretji dan.* 31/1–2 (282): 104–117.

Križanovskii, L.N. 1991. Istoria izobretenija Leidenskoj banki – pervoga električeskogo kondensatora, *VIET.* 3: 25–34.

Lind, Gunter. 1992. *Physik im Lehrbuch 1700–1850. Zur Geschichte der Physik und ihrer Didaktik in Deutschland.* Berlin: Springer-Verlag.

Ljubljanski klasiki 1563–1965. 1999. (ur. Živka Črnivec in drugi). Ljubljana: Maturanti klasične gimnazije.

Lovato, Italo. 1959. I Gesuiti a Gorizia (1615–1773). *Studi Goriziani*. Januar–Junij. 25: 135

Lukács, Ladislaus S.J. 1987–1988. *Catalogus generalis seu Nomenclator biographicus personarum Provinciae Austriae Societatis Iesu (1555–1773)*. I–III. Romae: Institutum historicum S.J.

Martinović, Ivica. 1992. Ljetopis filozofskih i prirodnoznanstvenih istraživanja hrvatskih isusovaca. *Isusovačka baština u Hrvata*. 87–97.

de Melduca, Bartholomeus Maistrius, Bonaventurae Belluti de Catani. 1727. *RR. PP. Bartholomeus Maistrius de Melduca, et Bonaventurae Belluti de Catani ord. Minor. Comment. Magister. Philosophia ad mentem Scoti Cursus integer. Tomus Primus Contines Disputationes in Aristotelis Logicam / Tomus Secundus Contines Disputationes ad mentem Scoti in Aristotelis Stagiritae Libros Physicorum. Venetiis MDCCXXVII*.

Murko, Vladimir. 1974. Starejši slovenski znanstveniki in njihova vloga v evropski zgodovini – Astronomi. *Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike*. 2: 11–41.

Musschenbroek, Pieter van. 1729. *Physicae Experimentalis et Geometricae, de Magnete, Tuborum capillarum vitreorumque speculorum attractione, magnitudine terrae, cohaerentia corporum firmiterum dissertationes: ut et ephemerides meteorologicae ultrajectinae*. Lugduni. (Ponatisa prvega dela 1754: *Petri van Musschenbroek Dissertatio physica experimentalis de magnete, quam cum assertionibus ex universa philosophia palam propugnatis Illustrissimus ac Perdoctus Dominus Bernardinus e Dominis ab Hochenwarth, Carniolus Gerlachsteinensis, philosophiae in 2. Annum auditor, praeside r. p. Bernardino Erber è S. J. Philosophiae Professore Publ. & Ord. In aula academica archiducalis Soc. Jesu collegii Labaci mense Sept. Anno 1754 utilitati publicae dedit*. Labaci: Reichhardt. *Dissertatio physica experimentalis de magnete. Lugduni Batavorum Anno 1729 dedita nunc vero auditoribus oblata*. Viennae Austriae. Ponatis vseh petih delov: 1756. Viennae & Pragae & Tergesti: Thomae Trattner).

Musschenbroek, Pieter van. 1739. *Mr. Pierre van Musschenbroek, Essai de physique, avec une description de nouvelles sortes de machines pneumatiques, et un Recueil d'expériences. Traduit en françois par Pierre Massuet*. Leyden: Luchtmann.

NM – Signature knjižnice narodnega muzeja v Ljubljani.

NUK- Signature Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani.

Pivec-Stele, Melita. 1969. Promocije Slovencev na graški univerzi 1728, *Kronika* 2 (1969) str. 112.

Poggendorff, Johann Christian. 1863, 1898. *Biographisch-Literarisches Handwörterbuch zur Geschichte der exakten Wissenschaften*. Leipzig: Johann Ambrosius Barth.

Redescini, Ambros. 1778. *P. Ambrosii Redescini de Hadovio O.C. Institutiones universae Philosophiae Recentioris, usibus discipulorum accommodatae*. Zagreb. Rokopis v Kapucinski knjižnici, Škofja Loka.

Reisp, Branko. 1990. Izbor tiskov jezuitskih avtorjev in institucij 17. in 18. stoletja iz knjižnice Narodnega muzeja v Ljubljani. *Ignacijeva karizma*. 43–67.

Rossi, Paolo. 1997. *La nascita della scienza moderna in Europa*. Roma-Bari: Editori laterza fare l'Europa.

Schiviz von Schivizhoffen, Ludwig. 1905. *Der Adel in der Matrikel des Hertzogtums Krain*. Görz: samozaložba.

Schott, Gaspar. 1664. *Physica curiosa, seu mirabilia naturae et artis*. Herbpoli: Endter.

Smole, Majda. 1982. *Graščine na nekdanjem Kranjskem*. Ljubljana: DZS.

Sodnik-Zupanec, Alma. 1943. *Vpliv Boškovičeve prirodne filozofije v naših domačih filozofskih tekstih XVIII. stoletja*. Ljubljana: SAZU.

Stoeger, Joannes Nepomuk. 1855. *Scriptores Provinciae Austriae Societatis Iesu ab ejus origine ad nostra usque tempora*. Viennae: Typis Congregationis Mechitharisticae.

de Suárez, Franciscus. 1597. *Disputationes metaphysicae*. Roma.

Targosz, Karolina. 1971. Le mécénat de Louise-Marie de Gonzague et les liens scientifiques Franco-Polonais au XVIIe siècle. *XIIe Congrès international d'Histoire des sciences*. XI: 137–142.

Tauferer, Inocenc. 1760. *Tentamen Publicum ex Universa Philosophia, Quod In Archi-Ducali, & Academico Soc. JESU Collegio Labaci ex praelectionibus r. p. Innocentii Tauferer Soc. Jesu Phil. Prof. Publ. & Ord. Subiverunt Perillust. D. Aloysius Vermati, de Vermesfeld, Carn. Lab. Nobilis D. Antonius*

Feichtinger, Carn. Locopolitanus. Prolusionis loco Explanabuntur Phaenomena motus Astrorum Systematis Copernicani. Labaci: Typis Joannis Georgii Heptner, Inclytæ Provinciae Carnioliae Typographi.

Umek, Ema. 1991. *Erbergi in Dolski arhiv*. Ljubljana: Arhiv republike Slovenije.

Vanino, Miroslav. 1987. *Isusovci I hrvatski narod*. II. Zagreb: Filozofsko-teološki institut družbe Isusove.

Wallace, William A. 1984. *Galileo and his sources. The Heritage of the Collegio Romano in Galileo's Science*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.

Widmer, Georg. 2001. *Gottschee 1406–1627 Feudal Domain on the Frontier of Empire*. Denver: Gottscheer Heritage and Genealogy Association.

Zanchi, Joseph. 1748. *Scientia rerum Naturalis sive Physica au usus academicos accomodata opera et studio P. Josephi Zanchi Societatis Jesu Sacerdotis*. Viennae.

S u m m a r y

The Erberg Family Physicists

Stanislav Južnič

Originally from a modest background in the Kočevje area the Erberg family became one of the most prominent noble families in Carniola. The Erbergs made their fortune as tollmen and prominent provincial, later even state, officials. The Erberg barons and their relatives were the most important supporters of the Jesuit College in Ljubljana. All men in the family had studied at this institution, and many of them joined the Jesuit order. After completing their studies in Vienna, Graz or Leoben some of them were also teaching in Ljubljana. The Erberg Jesuits financially supported the College by donating their inheritances, and each Erberg generation produced prominent Jesuit scientists and teachers. The well-preserved family archives contain numerous printed exam theses from the Ljubljana Jesuit College.

Members of the Erberg family and their relatives became prominent members of numerous colleges in the Austrian Jesuit province. They were gifted mathematicians and had an aptitude for natural sciences. They taught physics and mathematics in Ljubljana, Vienna and Graz, and initiated the so-called Theresian reforms in the natural sciences curriculum in Ljubljana and elsewhere.

The Erbergs were especially successful as missionaries in Hungary, America and China. When he was appointed president of the Bureau of Astronomy in Peking, Suzana Elizabeta Eberg's son Avguštin Hallerstein became the most prominent family member. His scientific contributions were published in Vienna, London, Paris, Berlin, Leipzig, Sankt Peterburg, Lisbon and Peking. Throughout his life he maintained connections with his family, especially with his brother Vajkard. Baron Vajkard was spending the remainder of his life with his cousin, baron Volbenk Danijel Erberg, and his son Jožef Kalasanc, in Dol. With his work, Jožef Kalasanc represents the culmination and simultaneously the end of the educational and scientific activities of the Erberg family in Carniola.

Janez Šumrada

K vprašanju izvora Balthasarja Hacqueta

Oprelitev problema

»On me dit, d'être né à Leconquet en Basse-Bretagne [sic] l'an 1740«. »Pravijo mi, da sem bil rojen v kraju Leconquet v Spodnji Bretanji leta 1740«, tako jasno in (na prvi pogled) neproblematično je zapisal Hacquet uvodni stavek svoje francosko pisane avtobiografije z naslovom »*Précis de la vie de Belsazar, vulgairement Baltasar, Hacquet, écrit par lui même*«¹. Takoj pade v oči, da Hacquet sam ne trdi, da se je rodil tam in takrat, kot piše, ampak »mu pravijo« o tem drugi, in le če se v ničemer ne bi ozirali na izvajanja v nadaljevanju tega besedila, bi se lahko zadovoljili z razlago, da gre pri tem za nepomembno slogovno nadrobnost. Potem je zanimivo, da nemški prevod avtobiografije² na tem mestu ni natančen, saj se glasi: »*Ich wurde angeblich [J. Š.] im Jahre 1740 zu Leconquet in der Basse-Bretagne geboren*«. Prevajalca Otta Hartiga – pa tudi številne druge avtorje, ki so pisali o Hacquetu – je najbrž zavedla avtobiografova nenavadna marginalna časovna navedba »1740/39«, ki se nanaša tako na čas njegovega rojstva (vrstica 1 avtobiografije), kot tudi na nadaljnje besedilo v vrsticah 2–6, kjer je govora o Hacquetovih neznanih starših, predvsem očetu, in *eo ipso* o njegovem skrivnostnem poreklu. »*Mes parens m'ont été inconnû [sic], excepté qu'on me dit que mon père étoit d'une famille aristocratique à seize-quartiers. Les armes qui se trouvent au bas de mon portrait qu'un ami a fait graver malgré moi en 1777 à Vienne par Kohl in-quarto doivent avoir du rapport avec ceux de mon père, excepté le flambeau de l'amour, qui fait voir que je fût [sic] fils naturel*«³. »Moji starši so mi bili neznan, razen da mi pravijo, da je bil moj oče iz aristokratske družine s šestnajstimi predniki. Grb, ki se nahaja pod mojim portretom in ga je dal neki prijatelj proti moji volji gravirati Kohlu na Dunaju leta 1777 v formatu četrтинke, mora biti v zvezi z očetovim, razen plamenice ljubezni, ki kaže, da sem bil nezakonski sin«. Tudi tisto, kar Hacquet sploh ve o očetu, »mu pravijo« drugi, on v lastnem življenjepisu zgolj ponavlja, kar »mu pravijo«. Z navedbo letnice »1740/39« in trditvijo na drugem mestu avtobiografije, da je leta 1799 praznoval svojo šestdesetletnico (»1799 etant parvenu à l'age

¹ Avtograf Hacquetovega lastnega življenjepisa hrani Bayerische Staatsbibliothek München, Abteilung für Handschriften und seltene Drucke Cgm 6153. V francoskem izvorniku in lastnem nemškem prevodu je avtobiografijo prvi objavil H (i.e. Otto Hartig), B. Hacquets Autobiographie. Originalbriefe B. Hacquet's an Freiherrn von Moll, Neumarkt/München, v: Die Wahrheit (München) 42, 1908, št. 1–4, str. 21–35, 71–82; po njem objavlja tekst francoskega izvornika tudi Georg Jakob, Belsazar Hacquet. Leben und Werke, München 1930, str. 223–236. Naš citat je s fotografije izvornika, ki je objavljena v: Hedwig Rüber & Axel Straßer, Belsazar Hacquet. Physikalisch-politische Reise aus den Dinarischen durch die Julischen, Carnischen, Rhätischen in die Norischen Alpen, München 1989, str. 408. Obstajajo še prevodi avtobiografije v italijanščino in slovenščino (G. Pilleri & D. Mušič, La vita di Belsazar Hacquet ed il suo viaggio a vela sulla Sava da Lubiana a Semlin. Autobiografia di Joannes Antonius Scopoli, Waldau–Bern 1984, str. 23–33, 61–72; v pričujoči razpravi objavljeni prevodi citatov iz avtobiografije v slovenščino so vseeno moji) ter ukrajinščino (Marija Valjo, Baltazar Haket i Ukrajina. Statti i materialy, Lviv 1997, str. 77–92).

² Gl. O. Hartig (kot v op. 1), str. 71; H. Rüber & A. Straßer (kot v op. 1), str. 409.

³ Po fotografiji izvornika pri H. Rüber & A. Straßer (kot v op. 1), str. 408.

*de 60 ans*⁴»), kar se ujema s trditvijo v pismu von Mollu, Dunaj 15.6.1812, v katerem je zapisal, da je star 73 let⁵, je Hacquet povzročil precejšnjo zmedo med avtorji, ki so pisali ali še pišejo o njem. Skoraj vsi – o za nas posebej zanimivih izjemah bo še govor – pišejo, da se je rodil v Le Conquetu v francoski Bretanji. Pri tem v veliki večini navajajo, da se je to zgodilo leta **1739 ali 1740** oziroma **1739/40**⁶. Precejšnje število avtorjev se je vendarle »odločilo« samo za rojstno letnico **1739**⁷, spet drugi »verjamejo« v leto **1740**⁸...

Iz takšnega stanja stvari je mogoče sklepati marsikaj, nekdo nekoliko naivno, »*da mu je rojstno leto 1739 ali pa 1740, morda Silvestrova noč*⁹«. Zmedo odlično utelešata dve od treh spominskih plošč, postavljenih v Hacquetov spomin v Sloveniji. Na avgusta 1978 na Velem polju pod Triglavom vzdani plošči beremo letnici 1739–1815¹⁰, na plošči, ki je avtorsko delo akademskega kiparja Bineta Ambrožiča in krasi od oktobra 1987 dalje hišo na Gornjem trgu 4 v Ljubljani, kjer je Hacquet svoj čas živel, pa najdemo letnici 1740–1816 [sic]¹¹. Zadnje je, če smo pikri, uspel poskus, kako zakomplicirati še datum Hacquetove smrti. Brez vsakega dvoma namreč vemo, da je izdihnil 10.1.1815 na Dunaju, literatura pa je o tem soglasna.

⁴ O. Hartig (kot v op. 1), str. 32; G. Jakob (kot v op. 1), str. 233; H. Rüber & A. Straßer (kot v op. 1), str. 423.

⁵ O. Hartig (kot v op. 1), str. 119.

⁶ Prim. naslednje biografske članke o Hacquetu: Jules Roger, *Les Médecins bretons du XVIIe au XXe siècle. Biographie et bibliographie*, Paris 1900, str. 86–87 (ponatis Saint-Malo 1987); Ivan Pintar, *Slovenski biografski leksikon*, 1. zvezek, 2. snopič, Ljubljana 1926, str. 284–287; G. Jakob (kot v op. 1), str. 11; Ivan Pintar, *Mediko-kirurški zavod v Ljubljani, njegov nastanek, razmah in konec. Habilitacijska disertacija*, Ljubljana 1939, str. 19; Josip Wester, *Balthasar Hacquet, prvi raziskovalec naših Alp*, Ljubljana 1954, str. 11; Josip Wester & Boris Orel, v: *Enciklopedija Jugoslavije* 3, Zagreb 1958, str. 645–646; Leo Santifaller & Eva Obermayer-Marnach ur., *Österreichisches biographisches Lexikon (1815–1950)* 2, Graz-Köln 1959, str. 132–133; Viktor Petkovšek, *Začetki botanične vede pri Slovencih*, v: J. Lazar ur., *Ad annum horti botanici Labacensis solemnem CL – Zbornik ob 150-letnici botaničnega vrta v Ljubljani*, Ljubljana 1960, str. 17; Kazimierz Maślankiewicz, *Polski słownik biograficzny* 9, Wrocław–Warszawa–Kraków 1960–1961, str. 221–223; Vilko Novak, *Balthasar Hacquet in slovenska ljudska kultura*, v: *Traditiones* 3, 1974, str. 19; Marijan Brecelj, *Primorski slovenski biografski leksikon* 6. snopič, Gorica 1979, str. 522–524; Vilko Novak, *Balthasar Hacquet in slovenska ljudska kultura*, v: V. Novak, *Raziskovalci slovenskega življenja*, Ljubljana 1986, str. 64; Nada Praprotnik, *Botanična raziskovanja v drugi polovici 18. stoletja na Slovenskem*, v: J. Horvat ur., *Slovenci v letu 1789*, Ljubljana 1989, str. 85; Aleksandra Kornhauser & Tone Wraber, *Enciklopedija Slovenije* 4, Ljubljana 1990, str. 1–2; Peter Borisov, *O Hacquetovem značaju (zgodovinsko-psihološka študija)*, *Zgodovinski časopis* 53, 1999, str. 455; Nada Praprotnik, *Balthasar Hacquet in njegovo botanično delovanje na Kranjskem*, *Razprave* 4. razreda SAZU 42, 2001, št. 2, str. 175; K.G. Saur, *World Biographical Index Internet Edition: www.saur-wbi.de* ter K.G. Saur Verlag, *Internationaler Biographischer Index* 10: www.biblio.tu-bs.de/wbi oboje 2003; AEIOU, *Österreich-Lexikon: www.aeiou.at* 2003.

⁷ Constant Wurzbach, *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Österreich* 7, Wien 1861, str. 163–165; Johann Christian Ferdinand Hoefer, *Nouvelle biographie générale depuis les temps les plus reculés jusqu'à nos jours* 23, Paris 1861, str. 34–35 (reprint: Copenhagen 1966); A. Dechambre & L. Lereboullet, *Dictionnaire encyclopédique des sciences médicales. Quatrième série F-K* 12, Paris 1886, str. 16–17; Pierre Larousse ur., *Grand dictionnaire universel du XIXe siècle* 9, Première partie H, Paris s.d., 12–13 (reprint Genève-Paris 1982); O. Hartig (kot v op. 1), str. 19; Niko Županič, *Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka* 1, Zagreb 1925, str. 807; Mario Pleničar, *Enciklopedija Jugoslavije* 4, Zagreb 1986, str. 651–652; Mario Pleničar, *Enciklopedija Jugoslavije. Izdaja v slovenskem jeziku* 4, Zagreb 1989, str. 591; M. Valjo (kot v op. 1), str. 5, 9; Michel Dupont, *Dictionnaire historique des médecins dans et hors de la médecine*, Paris 1999, str. 307; Marija Valjo & Mykhailo Kril, *Baltazar Haket doslidnyk Pivdenno-Shidnoji i Centralnoji Evropy. Doslidzennija i materialy*, Lviv 2000, str. 5.

⁸ Michaud, *Biographie universelle ancienne et moderne* 18, Paris 1857, str. 318–319; *La Grande Encyclopédie. Inventaire raisonné des sciences, des lettres et des arts* 19, Paris s.d., str. 702; René Kerviler, *Répertoire général de bio-bibliographie bretonne* 9, Rennes 1904, str. 385 (reprint Mayenne 1984); H. Blémont, *Dictionnaire de biographie française* 17, Paris 1989, str. 478; H. in B. Dwyer ur., *Index biographique français* 4, London-Melbourne-Munich-New Jersey 1993, str. 1619; *Wielka internetowa encyklopedia multimedialna: www.wiem.onet.pl* 2003.

⁹ J. Wester (kot v op. 6), str. 57 op. 8.

¹⁰ Fotografija v: Nada Praprotnik, *Spominska plošča Baltazarju Hacquetu na Velem polju*, *Proteus* 50, 1987–1988, str. 229–230.

¹¹ Fotografija v: Marko Aljančič, *Spominska plošča Belsazarju Hacquetu*, *Proteus* 50, 1987–1988, str. 154–156.

Okoliščine, povezane z vprašanjem o letu in kraju Hacquetovega rojstva, torej že na prvi pogled niso preproste. Tudi po vsebinski plati so v življenjepisu tako številne nedoslednosti in protislovnosti – podrobneje jih je obravnaval profesor na univerzi v francoskem Chambéryju Christophe Gauchon¹² – da porajajo močne dvome o avtentičnosti Hacquetove pripovedi. V tem oziru pa je bistvenega pomena, da obstaja poleg literature, ki se opira na Hacquetov opis lastnega življenja, tudi **od avtobiografije neodvisna, celo nasprotujoča ji tradicija**. Tradicija, ki je izpričana **le nekaj let po Hacquetovi smrti** in ponuja njegovim lastnim trditvam v brk drugo razlago o kraju njegovega rojstva. Sam sem se srečal z njo najprej pri dunajskem naravoslovcu Hoelzlu v njegovi razpravi o Hacquetovih botaničnih raziskavah v Karpatih¹³, kjer je avtor v opombi pod črto zapisal, da je bil Hacquet rojen **leta 1739 v mestu Metz** v Lotaringiji/Loreni (danes središče francoske regije Lorraine in departmaja Moselle): »*Balthasar Hacquet, Mag. der Philosophie und Dr. der Arzneigelehrsamkeit (geb. 1739 zu Metz [J.Š.], gest. den 10. Jän. 1815 zu Wien.)*« Zanimiv je tudi vir, na katerega se Hoelzl sklicuje: »*Man sehe: 'Das gelehrte Teutschland' etc. von G. Ch. Hamberger, fortgesetzt von J. G. Meusel. Bb. 3, 9, 11, 14 (2), 18 (6).*« Gauchon¹⁴ je z lastnim raziskovanjem nekaj pred menoj prišel do istega vira, namreč do znamenitega nemškega bio-bibliografskega pregleda »*Das gelehrte Teutschland, oder Lexikon der jetzt lebenden teutschen Schriftsteller*«, ki ga je pričel izdajati bibliotekar, filolog in zgodovinar Georg Christoph Hamberger (1726–1773), za njim pa so z objavljanjem nadaljevali zgodovinar Johann Georg Meusel (1743–1820) in njegovi nasledniki. V letih 1767–1834 je izšlo pet izdaj priročnika, peta v kar 23. zvezkih od 1796 dalje¹⁵. Iz Gauchonovih ugotovitev izhaja, da omenja Hacqueta prvič izdaja iz 1783. Potrjeno najdemo v 2. delu 4. izdaje »*Das gelehrte Teutschland*« označbo, da je bil Hacquet rojen leta 1740 v Bretanji, pri čemer je za kraj rojstva puščen prazen prostor: »*geb. zu ... in Bretagne 1740*«¹⁶. V natisih iz 1787, 1788, 1789, 1801 in 1805 je Hacquet – tako Gauchon in moja preverjanja – sicer predstavljen s svojimi deli, vendar brez navedbe o rojstnem kraju. Zato pa v zvezku iz 1821 – šest let po Hacquetovi in leto po Meuslovi smrti, tako da sta za presenetljivo novo trditev o Hacquetovem rojstvu odgovorna Meuslova redaktorska naslednika, Johann Wilhelm Sigismund Lindner (1783–1831) in predvsem Johann Samuel Ersch (1766–1828), saj je le-ta zapisan kot izdajatelj dotičnega zvezka – naenkrat stoji, reci in piši: »*Hacquet Balthasar [opomba pod črto: Eigentlich Belzazar; was aber mit Balthasar einerley ist] starb zu Wien am 10ten Januar 1815. War zu allererst Feldchirurg unter den französischen Truppen, und keineswegs zu Le Conquet in Bretagne, sondern zu Metz, und nicht 1740, sondern 1739, geboren*« (J.Š.). Vprašanje, zakaj so se pri »*Das gelehrte Teutschland*« po Hacquetovi in Meuslovi smrti odločili zanikati, da bi bil Hacquet rojen v Bretanji, in hkrati v bio-bibliografsko literaturo uvedli podatek, da izvira iz lorenskega Metza, je seveda ključnega pomena za razumevanje tega radikalnega zasuka. Na srečo navaja leksikon vir, na katerega

¹² Christophe Gauchon, Investigations about Balthasar Hacquet, v: Slovenský kras/Acta karsologica slovacca (Liptovský Mikuláš) 37, 1999, str. 53–60.

¹³ Karl Hoelzl, Botanische Beiträge aus Galizien II. Über die von B. Hacquet während seiner Karpatenreisen gemachten botanischen Beobachtungen, v: Verhandlungen der kaiserlich-königlichen zoologisch-botanischen Gesellschaft in Wien 11, 1861, str. 434. – Na to razpravo me je pred časom prijateljsko opozoril prof. dr. Tone Wraber in sem jo uporabil v: Janez Šumrada, Hacquet, Žiga Zois in francoski naravoslovec Picot de La Peyrouse, Scopolia 44, 2000, str. 1–34.

¹⁴ C. Gauchon (kot v op. 12), str. 55.

¹⁵ Paul Raabe, Johann Georg Meusels Schriftstellerlexikon »Das gelehrte Teutschland«. Eine Einführung, Hildesheim 1966.

¹⁶ Johann Georg Meusel, Das gelehrte Teutschland oder Lexikon der jetztlebenden teutschen Schriftsteller. Vierte durchaus vermehrte und verbesserte Auflage 2, Lemgo 1783, str. 8–9.

opira svojo presenetljivo trditev, ki nam pa v tem trenutku ni dosegljiv: »*Vergleichen Allgemeine Litteratur-Zeitung 1811. Ergänzungsblatt Nr. 9, S. 69 u. f.*«¹⁷

Podatke iz »*Das gelehrte Teutschland*« so poleg Hoelzla prevzeli Poggendorff¹⁸ ter Gurlt in Hirsch; zadnja sta pri tem zelo previdna: »*1740 zu Le Conquet in der Bretagne, nach anderen 1739 in Metz geboren*« (J.Š.)¹⁹. Podobno je problem formuliral Reichardt: »*geboren 1739 zu Le Conquet in der Bretagne, nach anderen Quellen zu Metz*« (J.Š.)²⁰, kar je pa v novejši izdaji nemškega biografskega leksikona preprosto – izpuščeno: »*1740 (oder 1739) *Le Conquet (Bretagne)*«²¹.

Trije možni odgovori?

Na podlagi povedanega bi se zdelo, da obstajata o Hacquetovem rojstvu dve različici, v resnici pa so – celo tri! Prvo poimenujem za **bretonsko hipotezo**, ki je prevladujoča in je doslej veljala za bolj ali manj samoumevno. Naslanja se izključno na Hacquetov lastni življenjepis, ne da bi se pretirano vznemirjala ob protislovnih in nedoslednih trditvah, ki jih v njem ni malo (nekaj drugih protiargumentov prim. spodaj). Na prvi pogled zastopa **lorensko hipotezo** maloštevilna literatura, ki sicer vsa izhaja iz istega vira, a to možnost obenem potrjujejo novejša raziskovanja, o katerih več v nadaljevanju. Vsaj formalno jima moramo postaviti ob bok še **rusko hipotezo**, o kateri v nadaljevanju ne bomo pobliže razpravljali, saj zanjo ni novih virov. Izhaja iz raziskav velikega slovstvenega zgodovinarja prve polovice 20. stoletja Franceta Kidriča (1880–1950). Hacquet je namreč pisal mecenu slovenskega prerodnega gibanja baronu Žigi Zoisu (1747–1819) v Ljubljano, od koder se je poleti 1787 odpravil za profesorja na nedolgo prej ustanovljeno univerzo v Lvivu v tedanji avstrijski Galiciji, da na novem delovnem mestu, tako Kidrič (ki Hacquetovega pisma ne citira, temveč zgolj povzema po slovensko), »*predava v ruskem, to je ukrajinskem jeziku, ki ga je uvedel Jožef II. 1786 na novi univerzi poleg drugih jezikov*«. Zois mu je 16.10.1787 odgovoril v francoščini (pisma zdaj ne poznamo v izvorniku, temveč le iz Kidričevega prevoda): »*Ker predavate v ruskem jeziku, menim, da Vam nudi ta okoliščina pogosto priliko za sklepanje zvez z rojaki*«. Ob tej kar šokantni Zoisovi trditvi se je spraševal že Kidrič: »*Rusi Hacquetovi 'rojaki'? Zdi se, da je Hacquet Zoisu zaupal o svojem poreklu več nego drugim, namreč domnevo, da je neki ruski velmož njegov oče. To bi utegnilo pojasniti tudi presenetljivo okoliščino, da je mogel Hacquet v Lvovu že od začetka 'ruski predavati'*«²². Svoje prepričanje, da je Hacquet ruskega porekla, si je Zois lahko pridobil le od Hacqueta samega, kar glede na njuno nekdanjo človeško bližino in zaupnost ni nenavadno. Hacquet se je menda dobro naučil slovensko²³,

¹⁷ Johann Samuel Ersch ur., *Das gelehrte Teutschland oder Lexikon der jetzt lebenden teutschen Schriftsteller, angefangen von G. C. Hamberger, fortgeführt von J. G. Meusel*. Reprographischer Nachdruck der 5. Auflage (1796–1834), 18 (1821), Hildesheim 1965–1966, str. 10.

¹⁸ Johann Christian Poggendorff, *Biographisch-literarisches Handwörterbuch zur Geschichte der exakten Wissenschaften 1*, Leipzig 1863, str. 986.

¹⁹ E. Gurlt & A. Hirsch, *Biographisches Lexikon der hervorragenden Ärzte aller Zeiten und Völker 3*, Wien-Leipzig 1886, str. 6.

²⁰ Reichart, *Allgemeine deutsche Biographie 10*, Leipzig 1879, str. 300.

²¹ Helmut Dolezal, *Neue deutsche Biographie 7*, Berlin 1966, str. 414–416.

²² France Kidrič, *Zois in Hacquet*, v: *Ljubljanski zvon 58*, 1938, str. 271–275; France Kidrič, *Zgodovina slovenskega slovstva od začetkov do Zoisove smrti*, Ljubljana 1929–1938, str. 697.

²³ Zmago Bufon, *Naravoslovje v slovenskem narodnem prebujanju*, v: *Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 1*, 1971, str. 82.

kar je do neke mere jasno tudi iz njegovih objav, sodobne ukrajinske raziskave pa potrjujejo, da je »govoril nekoliko slovanskih jezikov (*volodijuči kilkoma slovjanskimi movami*)«, oziroma boljše, da je na Lvivski univerzi predaval porodničarstvo ter ranocelništvo »v slovanskem volapiku (*slovjanskim volapikom*)«, namreč v nekakšni mešanici različnih slovanskih jezikov²⁴.

Bretonska hipoteza

»Kot pravijo«, naj bi se torej Balthasar Hacquet rodil leta »1740/39« v kraju Le Conquet v Spodnji Bretanji. V bretonščini se kraj, ki leži na eni od najbolj skrajnih zahodnih točk Bretanje, imenuje Konk in je pred revolucijo pripadal škofiji Léon, župniji Lochrist in »trève« Plougonvelin, od revolucije naprej pa spada v departma Finistère (arrondissement Brest, kanton Saint-Renan). Samostojno župnijsko središče je postal Le Conquet šele leta 1857, sedež občine pa je že od 1790²⁵. Tamkajšnje občinske civilne matične knjige, ki so ohranjene od 1793 naprej, nas seveda ne zanimajo, saj zahtevajo našo izključno pozornost njihove predrevolucijske predhodnice iz župnije Lochrist. Te so fragmentarno ohranjene od 1583 dalje, v sklenjeni vrsti pa se pričnejo z letom 1691²⁶. Čeprav so se ohranile za celotno obdobje do francoske revolucije, rojstva oz. krsta Balthasarja Hacqueta doslej ne v njih in ne v maticah nekaterih drugih spodnjebretonskih župnij niso odkrili, kljub dolgoletnim raziskovalnim prizadevanjem prof. dr. Géralda Phillipsa²⁷. Nalogo v marsičem otežuje Hacquet sam, ki naj bi se – tako pripoveduje v avtobiografiji – v nekaterih ključnih obdobjih svojega življenja pojavljal pod drugim priimkom, takorekoč *incognito*, čeprav tega za čas rojstva *explicite* ne trdi. Naj komentiram, da bi se moral potem verjetno pojavljati tudi z drugačnim osebnim imenom, saj je bil in je »Balthasar« pač izjemno redko krstno ime in bi ga bilo po njem moč naglo spoznati²⁸.

Bretanja v 18. stoletju skorajda ne pozna priimka Hacquet. Četudi omenja Kerviler²⁹ dva »Bretonca« s tem priimkom, poleg našega Balthasarja še emigrantskega oficirja, ki se je pisal Hacquet des Naudières (brez drugih podatkov), pa slovarska literatura o priimkih v Bretanji, ki je deloma zasnovana na historičnih virih, o priimku Hacquet v tej francoski historični deželi ne ve ničesar³⁰. Po grafiji – vendar pa nikakor ne po izgovorjavi in etimologiji – se mu

²⁴ M. Valjo (kot v op. 1), str. 10; M. Valjo & M. Kril (kot v op. 7), str. 23–41.

²⁵ Bernard Tanguy, Dictionnaire des noms de communes, trèves et paroisses du Finistère. Origine et signification, Douarnenez 1990, str. 57.

²⁶ Jacques Charpy, Guide des archives du Finistère, Quimper 1973, str. 118, 126.

²⁷ Dolgoletne in obširne arhivske raziskave dr. Géralda Phillipsa, upokojenega univerzitetnega profesorja in strokovnjaka za zgodovino medicine v Bretanji iz Bresta (Finistère, Francija) o morebitnem Hacquetovem rojstvu v Bretanji, doslej niso dale nikakršnih oprijemljivih rezultatov, kar povzemam iz njegovih pisem z datumi Brest 5.3. in 26.6.2001 (v avtorjevem arhivu). Po Phillipsovem zelo previdnem sklepanju bi mogel biti Hacquet nezakonski sin dekleta iz plemiške družine de La Motte iz kraja Ploumoguier v bližini Le Conqueta.

²⁸ Kdaj je pričel uporabljati obliko »Belsazar« – C. Wurzbach (kot v op. 7), str. 163, navaja celo »Belsazer« – mi ni znano, je pa zatem obe obliki osebnega imena uporabljal do konca življenja. V oporoki od 1.9.1814 se je npr. podpisal kot »Belsazar vulgo [sic] Hacquet«, v dodatku k oporoki z dne 15.10. istega leta pa kot »Balthasar Hacquet« (prim. fotografijo nemškega izvirnika in prepis v H. Rüber & A. Straßer (kot v op. 1), str. 429–431.

²⁹ R. Kerviler (kot v op. 8), str. 385.

³⁰ Marcel Divanach, 5000 patronymes bretons français, Étable-sur-Mer 1975, Gwennole Le Menn, Les noms de famille les plus portés en Bretagne, Spezet 1993; Francis Gourvil, Noms de famille bretons d'origine toponymique. 2e édition revue et augmentée par Albert Deshayes, Quimper 1993; Albert Deshayes, Dictionnaire des noms de famille bretons, Douarnenez 1995.

še najbolj približa bretonski priimek z variantnimi zapisi Hangouet, Hingouet, Hengoat (hen, adj., »star« + coat, coet, subst., »gozd«), ki je menda značilen za območje Brech v bretonskem departmaju Morbihan³¹.

Za bretonsko hipotezo tako kljub Phillipsovim neobjavljenim raziskavam doslej ni prijemljivih podatkov. Če pristajamo na *contradictio in adiecto*, da so Hacquetove trditve v avtobiografiji same po sebi že dokazi za te trditve, je seveda vse v najlepšem redu; vendar pa takšno stališče z znanostjo nima veliko skupnega.

Lorenska hipoteza

Na drugem mestu je bilo opozorjeno, da je bila Hacquetova francoščina, kakršno poznamo iz njegove korespondence s francoskim naravoslovcem Picotom de La Peyrouse iz let 1779 in 1780, močno pomanjkljiva³². Njegovi pismi baronu von Mollu iz Lviva 1. 10. 1800 in z Dunaja 14.4.1813 ter tista, ki jih je naslovil leta 1804 na Žigo Zoisa v francoskem jeziku³³ sicer pričajo, da je pozneje ta jezik dosti bolje obvladal, toda vmes je minilo veliko let, sam pa je v znanje uradnega jezika države, v kateri se je rodil, in je bil v tisti dobi prevladujoče sredstvo komuniciranja evropskih družbenih in intelektualnih elit, medtem očitno vložil precejšnje napore. Po drugi strani je vedno brez večjih težav pisal nemško, očitno pa je bila tudi njegova pogovorna francoščina tiste vrste, da ga je *native speaker*, znameniti mineralog Déodat de Gratet de Dolomieu (1750–1801), s katerim sta se srečala leta 1784 v Ljubljani – imel za Nemca³⁴. Kako pojasniti ta paradoks pri človeku, ki naj bi bil rojen v francoski Bretanji – kjer so sicer še ob izbruhu revolucije 1789 govorile francosko le višje plasti v mestih in vzdolž morske obale, vsi ostali pa izključno keltsko bretonščino³⁵ – in naj bi si v Franciji po svojem lastnem pripovedovanju pridobil izobrazbo z doktoratom filozofije vred na jezuitskem kolegiju in univerzi v mestu Pont-à-Mousson v Loreni? Naj bi se bil med študijem pri jezuitih (ki je pač potekal v latinskem jeziku) v jezikovno francoskem delu Lorene, kamor je spadal Pont-à-Mousson, »Bretonec« Hacquet naučil dobro nemško, francosko pa pomanjkljivo?

Kar zadeva območje v njegovem času jezikovno razdeljene **Lorene**, po ugotovitvah dopisnikov abbéja Henrija-Baptista Grégoira (1750–1831), borca za odpravo »narečij« in prevlado francoščine na ozemlju francoske republike v 90. letih 18. stoletja, so tam najširši sloji govorili pretežno v nemškem lorenskem in manj v francoskem narečju, v glavnem so pa vsi razumeli francosko. Priseljene elite so govorile francosko, domače lorenske pa so bile dvojezične³⁶. Francija je bila namreč tam že dolgo: vojaško je posegla po tedaj nedvomno nemškem ozemlju sredi 16. stoletja, ko si je leta 1552 prisvojila ozemlje škofij Metz, Toul in Verdun. Za vojvodino Loreno, ki je postala 1532 formalno neodvisna od Nemškega cesarstva, so se še v 17. in prvi polovici 18. stoletja pulili Francozi s cesarstvom, leta 1766 pa je

³¹ F. Gourvil (kot v op. 30), str. 91–92; Gwennole Le Menn (kot v op. 30), str. 135.

³² Prim. objavo štirih njegovih pisem v francoščini v: J. Šumrada (kot v op. 13), str. 14–17.

³³ O. Hartig (kot v op. 1), str. 112–113, 122; J. Šumrada (kot v op. 13), str. 12 op. 28.

³⁴ Janez Šumrada, Žiga Zoisa in Déodat de Dolomieu, Kronika 40, 2001, str. 69 in op. 26.

³⁵ Augustin Gazier, *Lettres à Grégoire sur les patois de France (1790–1794)*. Documents inédits sur la langue, les mœurs et l'état des esprits dans les diverses régions de la France, Paris 1880, str. 287 (reprint Genève 1969); Henriette Walter, *Des mots sans-culottes. Pour servir à l'intelligence des mots dont notre langue s'est enrichie lors de la Révolution, et à la nouvelle signification qu'ont reçue quelques anciens mots*, Paris 1989, str. 22.

³⁶ Gazier (kot v op. 35), str. 232; Paul Lévy, *Histoire linguistique d'Alsace et de Lorraine 1–2*, Paris 1929; Walter (kot v op. 35), str. 19.

bila priključena Franciji. Čeprav je bila njena usoda pravzaprav odločena že 1738, ko je postal vojvoda Lorene in Bara bivši poljski kralj Stanislav I. Leszczyński (1677–1766), tast francoskega Ludvika XV. Zadnji predstavnik domače lorenske vojvodske hiše Franc III. (1708–1765), ki se je leta 1736 poročil s habsburško dedinjo Marijo Terezijo (njuni potomci se prav zato še danes imenujejo Habsburško-Lotarinški/Lorenski) in bil 1745 izvoljen za nemškega cesarja z imenom Franc I., se je moral Loreni odpovedati, za odškodnino pa je prejel veliko vojvodino Toskano, kjer je prav tedaj izumrla domača dinastija Medicejcev³⁷.

Izvor priimka Hacquet (in variant, kakršne so npr. Hocquet, Hecquet, Heke) povezujejo s starovalonskim korenem Hack-, Hacc-, Hack-, Hacq-, ki je hipokoristik osebne imena (Je)han, »Janez, Ivan«. Osebo ime tega tipa in iz njega izpeljani priimki so značilni za celotno ozemlje severne Francije in Belgije z okoliškimi pokrajinami v vzhodni Franciji in Luksemburgu. Različica Ha(c)quet je kot osebno ime izpričana že od konca 12. stoletja naprej na območju mest Mons/Bergen, Bruges/Brugge, Nivelles, Namur in Wavre v sedanji Belgiji³⁸. Priimek je bil v 18. stoletju, kot še danes, živ tudi v Metz, njegovi okolici ter drugod po Loreni, in sicer tako v obliki Hacquet kot Hocquet (grafije varirajo od pravopisnih francoskih do fonetičnih). V Mestnem arhivu v Metz (AMM – Archives municipales de Metz)³⁹ sem julija 2000 najprej pregledal »desetletne tabele« (tables décennales) rojstev/porok in smrti za vseh petnajst mestnih župnij in štiri bolnišnice v dvajsetletnem obdobju 1730–1750, na podlagi tako zbranih podatkov pa si zatem ogledal še ustrezne vpise v izvirne matične knjige. Na območju mesta Metz so bile v navedenem obdobju krščene naslednje osebe s tem priimkom:

1) 24.1.1730: Jean Hocquet, sin Nikolaja Hocqueta in vlačuge Marguerite (botra: materin bivši ljubimec narednik Jean Gusse in Françoise Gusse, oba iz tukajšnje župnije, pismena). Otrok je naslednji dan umrl. AMM, TDNM3 (Tables décennales des naissances et mariages 3, 1730–1739); GG143, BMD (Baptêmes, mariages, décès), paroisse St. Maximin.

2) 6.5.1730: Anne, hčerka Nikolaja Hacqueta in Jeanne Robinet (botra: Adrien de Quique in Anne Jacques, pismena), AMM, TDNM3; GG108, BMD, paroisse St. Marcel.

3) 6.6.1732: Anne Hoquet, umrla 9.6.1732, AMM, TDNM3; GG108, BMD, paroisse St. Maximin; TDD4 (Tables décennales des décès 4, 1730–1739).

4) 15.1.1734: umrl Jacques Hauqué, AMM, TDD4; GG88 BMD, paroisse St. Livier.

5) 11.8.1736: Jean, sin Marie Heke (botra Jean Forteuil, narednik v profosovi četi navarskega polka, in nepismena Barle Varlet iz mestne župnije St. Simplicie) AMM, TDNM3; GG5, BMD, paroisse Ste. Croix.

6) 16.1.1747: Mathieu Hacquet, rojen večer poprej, nezakonski sin Catherine Hacquet iz vasi »Catteneuve« blizu kraja »Catenom« (botra tkalski vajenec Mathieu Bachat in njegova nepismena sestra Marie Bachat iz tukajšnje župnije). AMM, TDNM5 (1740–1749); GG158, BMD, paroisse Ste. Ségolène.

³⁷ Prim. karto o razvoju francosko-nemške meje v Loreni in Alzaciji pri Norman Davies, *Europe. A History*, London 1997, str. 1281; Emmanuel Le Roy Ladurie, *Histoire de France des régions. La périphérie française des origines à nos jours*, Paris 2001; Renate Zedinger ur., *Lothringens Erbe. Franz Stephan von Lothringen (1708–1765) und sein Wirken in Wirtschaft, Wissenschaft und Kunst der Habsburgermonarchie*, St. Pölten 2000; David Krašovec, Valentin Metzinger (1699–1759): Lorenc na Kranjskem. Un Lorrain à la lisière de l'Empire, Ljubljana 2000, str. 19, 37–39; F.-Y. Le Moigne ur., *Histoire de Metz*, Toulouse 1986; René Bour, *Histoire de Metz*, Metz 1983.

³⁸ Frans Debrabandere, *Verklarend woordenboek van de familienamen in Belgie en Noord-Frankrijk 1*, Brussel 1993, str. 629; Jules Herbillon & Jean Germain, *Dictionnaire des noms de famille en Belgique romane et dans les régions limitrophes (Flandre, France du Nord, Luxembourg) 1*, Bruxelles 1996, str. 385.

³⁹ Jean Colnat, *Guide des archives de la Moselle*, Metz 1971; Lucie Roux ur., *Catalogue des microfilms des registres paroissiaux et d'état civil de la Moselle. Microfilms des registres de baptême, mariages et sépultures antérieures à la création de l'état civil 1*, Saint-Julien-lès-Metz 1994.

7) 29.10.1750: François, zakonski sin Louisa Hequet d' Abbeville iz župnije Blažene Device Marije v Amiensu, konjenika v četi de La Mothe v sestavi polka poljskega kralja, in Anne Lavale iz župnije Bonnav (škofija Toul) v Šampanji (bota Jacques-François Hydrard imenovan Monplaisir, trobentač v istem polku, četa Toustainte, in Anne Bruant, hčerka Nicolasa Bruanta, imenovanega Konjenik z rožo /La Rose cavalier/ iz Martignyjeve čete v istem polku, oba pismena), AMM, TDN7 (1750–1759); GG 164, BMD, paroisse St. Simon.

Vpisov je torej v dvajsetletnem obdobju na področju mesta Metz zelo malo, sami po sebi pa ne dokazujejo ničesar. Naš Hacquet bi bil prav tako lahko rojen v bližnji oz. širši okolici Metza – naj v tej zvezi opozorim na zgoraj navedeni krst iz 1747 (naša št. 6), kjer je bila otrokova nezakonska mati doma iz okolice kraja Cattenom (v lorenskem nemškem narečju: Ketinoven, knjižno nemško: Kattenhofen)⁴⁰ pri Thionvillu severno od Metza (departma Moselle). Vendar pa obstaja okoliščina, za katero po verjetnosti najbrž ni prav veliko možnosti, da bi bila naključna, in močno podpira trditev »*Das gelehrte Teutschland*«, da se je bil Hacquet rodil v Metzu. V svojih genealoških raziskavah višjih slojev (plemstva, vojaških častnikov, nosilcev dednih sodnih funkcij in visokega meščanstva) v Metzu od sredine 16. stoletja do francoske revolucije, je pokazal abbé F.-J. Poirier, da so okrog srede 18. stoletja živele v mestu družine, katerih **priimki so enaki osebnemu imenu in plemiškemu predikatu našega junaka**. V tem smislu utegne biti nepomembna družina **Balthasard**, ki je pripadala nižjemu srednjemu meščanstvu, njeni predstavniki so bili lastniki javnih kuhinj in gostiln, prevozniki ter trgovci⁴¹. Toda v Metzu se od srede 17. stoletja naprej pojavljajo tudi plemiški **de Balthasar**, družina zemljiških gospodov in vojaških častnikov. Dve generaciji pred našim Hacquetom se omenja vitez Jean-Armand de Balthasar, baron de Prangin in gospod de Vezancy, komandant švicarskega bataljona v kraljevi službi, v naslednjem rodu pa Armand-Louis, kapetan v kraljevem nemškem konjeniškem polku, major v švicarskem polku Diesbach s krstnim imenom Marc-Louis-Isaac, in Alexandre, komandant bataljona v polku Bourguis. Vitez Armand-Louis se je poročil leta 1733 v Metzu, v zakonu z Anne-Louise Le Vayer pa sta se mu rodila vsaj dva sinova, Hacquetova vrstnika, Pierre-Éléonore-Louis-Armand (roj. 1734) in Louis-Armand-Thérèse-Alexandre (roj. 1736); tudi zadnji je bil poklicni oficir, leta 1781 podpolkovnik⁴². V Metzu sta bivali dve gosposki družini **de La Motte**. Prvo sta predstavljala v času Hacquetovega rojstva in otroštva vitez Louis de La Motte de Villers-Cassard, gospod de Villers in podpolkovnik v kraljevem topniškem polku, ki je umrl leta 1751, ko mu je bilo 69 let, in pa Pierre-François de La Motte, gospod d'Altwiller, ki je bil kraljevi zakladnik v Metzu. V drugi družini s tem priimkom je bil tedaj najpomembnejši član konjeniški kapetan Barthélemy La Motte-Dorez, ki je umrl 1749. pri 65 letih⁴³.

Obstajajo torej neposredna in posredna znamenja, ki potrjujejo možnost, da je Hacquet res »Metzinger« – namreč doma iz Metza – kar je etimološko poreklo priimka soutemeljitelja baročnega slikarstva na Kranjskem Valentina Metzingerja (1699–1759), rojenega v bližnjem Saint-Avoldu (Moselle)⁴⁴. Seveda bi se bilo do te možnosti mogoče dokončno opredeliti le z daljšim, nadrobnim študijem, ki presega domet pričujoče razprave. Nekaj pa je

⁴⁰ M. de Bouteiller, Dictionnaire topographique de l'ancien département de la Moselle, Paris 1874, str. XXXII in 46.

⁴¹ F. J. Poirier, Metz. Documents généalogiques. Armée, noblesse, magistrature, haute bourgeoisie, d'après les registres des paroisses 1561–1792, Paris 1899, str. 405.

⁴² F. J. Poirier (kot v op. 41), str. 33–34.

⁴³ F. J. Poirier (kot v op. 41), str. 365–366, 461–462.

⁴⁴ Anica Cevc, Valentin Metzinger 1699–1759. Življenje in delo baročnega slikarja, Ljubljana 2000, str. 16; D. Krašovec (kot v op. 37), str. 20.

jasno že zdaj: če je bil nezakonski otrok »Balthasar« Hacquet »de La Motte« res rojen v mestu Metz (in ne v bližnji ali širši okolici), mu z našega seznama novorojencev odgovarja ena sama oseba, namreč 11.8.1736 krščeni nezakonski Jean, sin Marie Heke (naša št. 5). Imena novorojenčevega očeta krstitelj v župnijski cerkvi Sv. Križa v Metz ni vpisal v matično knjigo, saj je mati o njem molčala in morda tudi botra nista vedela, kdo je. Skoraj enajst let mlajši nezakonski Mathieu (št. 6) se je vsekakor rodil prepozno, da bi se bil mogel razviti v pozneje slavnega srednje- in vzhodnoevropskega učenjaka.

Nekatera ujemanja pri lorenski hipotezi

Ugotovitev, da je lorenska hipoteza povsem verodostojna, se povezuje v logično celoto s Hacquetovo trditvijo iz avtobiografije, da so ga »po preteku par let dali pod drugim imenom v penzijo v Pont-à-Mousson, pod vodstvo jezuitskega kolegija kot zunanjega študenta; napravil sem humanistične razrede in takoimenovano jezuitsko filozofijo, v kateri sem prejel stopnjo kot doktor, ne da bi bil kdaj obiskoval javna predavanja. (*Au bout d'un couple d'années, on me mit en pension à Pont-à-Mousson sous un autre nom, sous la direction du collègue des jésuites comme étudiant externe; je fit mes humanités, et la soit dissant philosophie jésuite, dont j'en pris le grade comme docteur, sans jamais avoir fréquenté de leçon publique*)⁴⁵. Lorensko mesto Pont-à-Mousson (departma Meurthe-et-Moselle)⁴⁶, ki je od skrajnih zahodnih obal Bretanje oddaljeno več kot tisoč kilometrov, leži namreč malo južno od Metza, približno na pol poti med tem mestom in lorensko prestolnico Nancyjem. V času protireformacije je papež Gregor XIII. leta 1572 na pobudo lorenskih vojvod v njem ustanovil jezuitski kolegij in univerzo s štirimi fakultetami, trdnjavo katoliške obnove na pragu protestantske Nemčije. Svoj višek je dosegla konec 16. in v prvi tretjini 17. stoletja, tridesetletna vojna pa ji je zadala tako hud udarec, da si od njega ni nikoli docela opomogla, čeprav je obstajala še vse do 1768, ko je bila obenem s kolegijem ukinjena in prestavljena v Nancy⁴⁷. Od pomembnih osebnosti sta tukaj študirala teologijo sv. Peter Fourier (1565–1640) in že omenjeni abbé Grégoire⁴⁸, najbolj pa je slovela tamkajšnja medicinska fakulteta, ki je bila povsem v rokah laičnih profesorjev⁴⁹. Glede Hacqueta in njegovega morebitnega študija v Pont-à-Moussonu je sicer treba v celoti podpreti Christophu Gauchona, ko pravi: »*I never managed to verify any circumstance of his youth, neither in Pont-à-Mousson nor during the war, nor for his studies of medicine*«⁵⁰. Pri tem je poleg Hacquetovega »drugega imena« in eksterne študijskega statusa važna še ena oteževalna okoliščina, namreč zgolj delna ohranjenost arhiva jezuitskega kolegija in univerze v Pont-à-Moussonu (danes v Archives départementales de Meurthe-et-Moselle v Nancyju)⁵¹. Dejstvo je, da v ohranjenem gradivu, ki je deloma objav-

⁴⁵ Po fotografiji izvornika pri H. Rüber & A. Straßer (kot v op. 1), str. 408.

⁴⁶ Pierre Lallemand, Pont-à-Mousson. Au coeur des rues, la mémoire d'une ville, Sarreguemines 1994.

⁴⁷ Eugène Martin, L'Université de Pont-à-Mousson (1572–1768), Paris-Nancy 1891; L'Université de Pont-à-Mousson et les problèmes de son temps. Actes du colloque, Nancy 1974 (Annales de l'Est no. 47).

⁴⁸ L'Université (kot v op. 47), str. 212–214, 264.

⁴⁹ Roger Grandjacquot, La Faculté de médecine de Pont-à-Mousson, 1592–1769, et la médecine en Lorraine a cette époque. Thèse, Nancy 1932; Louis-Claude-Eugène Dubret, Les Jadelot, professeurs aux Facultés de médecine de Pont-à-Mousson et de Nancy (1724–1793). Thèse, Nancy 1937.

⁵⁰ C. Gauchon (kot v op. 12), str. 56.

⁵¹ Hubert Collin, Guide des archives de Meurthe-et-Moselle. Première partie. Séries anciennes: B à L (Archives des origines à l'an VIII). Séries modernes: M à Q, Nancy 1984, str. 136–137; M. H. Lepage, Inventaire sommaire des archives départementales antérieures à 1790, 6. Meurthe-et-Moselle. Table des matières, Nancy 1884, str. 114–115.

ljeno⁵² in sem ga julija 2000 sam pregledal, ne najdemo nikakršnih podatkov o Balthasarju Hacquetu, sta pa v ohranjenem katalogu študentov iz let 1755–1768⁵³ vpisani dve osebi s tem priimkom. V akademskih letih 1757/58–1759/60 je kot študent filozofije (namreč zapored retorike, logike in fizike) znan »*Marcus Antonius Hacquet* [sive *Hocquet*, J.Š.], *Nanceianus, convictor*«, ki je bil torej doma iz Nancyja in je med študijem bival v pont-à-moussonskem konviktu. V študijskem letu 1759/60 se mu je kot dijak petega humanističnega razreda pridružil »*Franciscus Carolus Hocquet*«, ki je bil prav tako iz Nancyja in je tudi bival v konviktu. Kasneje – zadnjič je izpričan v letu 1764/65, ko je študiral logiko – navaja katalog ime drugega tudi v obliki »*Carolus Franciscus*«.

Hacquetovi motivi in postopki

Če je torej lorenska hipoteza o rojstvu »Balthasarja« Hacqueta »de La Motte« realna pot, po kateri bi se morda vendarle mogli približati skrivnosti njegovega porekla, se je treba vprašati, kaj je hotel Hacquet doseči z načrtno, dolgoletno mistifikacijo vprašanja svojega rojstva in izvora. Do problema je imel ambivalenten odnos: po eni strani se ga je dotikal v dopisih znanstvenim prijateljem, npr. von Mollu 30.11.1811 z Dunaja: ...«*vor 26 Jahr habe ich ein Preis ausgesetzt von 12 Louis d'or wer sagen kann wer ich bin, und bis die stunde hat sich Niemanden um den Preis gemeldet*»⁵⁴. Po drugi Johannu Casparju Phillipu Elwertu (1760–1827), ki ga je 22.11.1799 zaprosil, naj mu posreduje biografske podatke, da bi jih objavil v svojem delu »*Nachrichten von dem Leben und den Schriften jetzt lebender teutscher Ärzte, Wundärzte, Thierärzte, Apotheker und Naturforscher*« (torzo, v Hildesheimu pri založbi Gerstenberg je z letnico 1799 izšel vsega 1. zvezek), niti odgovoril ni⁵⁵, čeprav se je deset let poprej v 4. delu *Oryctographia Carniolica* pritoževal nad »*hudobno osebno obravnavo, s katero so mi zagodli v nekem periodičnem, kritičnem spisu*«, avtor te obravnave, ki ga je sicer osebno poznal, pa naj bi »*vedel o mojem izvoru tako malo, kot kdorkoli drug, ki me ne pozna (... die böse persönliche Behandlung, mit der man mir in einer periodischen kritischen Schrift mitgespielt hat; wo doch der Verfasser davon mich höchstens nur der Person nach kannte, und von meiner Herkunft so wenig weiß als jeder anderer, der mich nicht kennt, ja ich gebe dem 12 Louis d'or, der mir beweiset, wessen Geistes Kind ich bin)*»⁵⁶. Dragocena pripomba samega Hacqueta, ki kaže, seveda ob upoštevanju citirane objave v *Allgemeine Litteratur-Zeitung*, da so za njegovega življenja vsaj dvakrat **javno** v časopisju razgrinjali »drugačno resnico« o njegovi osebni zgodovini, prvič okr. leta 1789, drugič 1811!

Je s svojim nenavadnim, protislovnim ravnanjem Hacquet res prikrival, da je »*morganatski princ*«, oziroma »*nezakonski ali morganatični potomec člana posebno visoke francoske rodbine*« – oboje se je v kar prehudi vnemi zapisalo Pintarju⁵⁷, oziroma »*neznanege plemiškega izvora (unbekannter adeliger Herkunft)*«, kot sta verjela Santifaller & Obermayer-Marnach⁵⁸? Zadnjemu mnenju se približuje Christophe Gauchon, ki, izhajajoč iz primerjave med

⁵² G. Gavet, *Diarium universitatis Mussipontanae (1572–1764)*, Paris-Nancy 1911.

⁵³ Archives départementales de Meurthe-et-Moselle Nancy, signatura H 2139.

⁵⁴ O. Hartig (kot v op. 1), str. 120; Georg Jakob, *Belsazar Hacquet und die Erforschung der Ostalpen und Karpaten*, v: S. Günther ur., *Münchener geographische Studien* 27, 1913, str. 2.

⁵⁵ G. Jakob (kot v op. 54), str. 1.

⁵⁶ Balthasar Hacquet, *Oryctographia Carniolica, oder Physikalische Erdbeschreibung des Herzogthums Krain, Istrien, und zum Theil der benachbarten Länder* 4, Leipzig 1789, str. X–XI.

⁵⁷ I. Pintar (kot v op. 6, 1926), str. 284; I. Pintar (kot v op. 6, 1939), str. 19.

⁵⁸ L. Santifaller & E. Obermayer-Marnach (kot v op. 6), str. 132.

heraldičnimi elementi v grbu pod Hacquetovim portretom iz 1777 in grbovno knjigo plemstva vojvodine Lorene – sicer z vso potrebno previdnostjo in rezervo – pokaže, da bi mogel Hacquetov oče izvirati bodisi iz plemiške rodbine de Bourgongne, ali pa iz družine de Huyn. Predstavniki zadnje so v 18. stoletju živeli na dunajskem dvoru in bi mogli pomagati Hacquetu s svojim vplivom in skrivnostnimi denarnimi podporami⁵⁹, kakršno omenja Hacquet v življenjepisu za leto 1761: »*Je reçū de rechef des soutient par voie inconnu comme a l'ordinaire*«⁶⁰.

Kako je bilo sploh s Hacquetovimi denarnimi razmerami? V času svojega bivanja na Kranjskem (1766–1787) prav gotovo ni imel na razpolago veliko denarja in nikakor ne drži, da je smel »ob vsaki priliki računati na pomoč iz neznanega vira, ki je bil po vsej priliki v zvezi s skrivnostjo njegovih roditeljev«, kot se je dozdevalo Kidriču⁶¹. Gre še za enega od elementov mistifikacije, ki jih v Hacquetovi pripovedi o lastnem življenju pač ne manjka? V tej zvezi naj mimogrede opozorim, da je Hacquet dokazljivo mistificiral celo v svojih delih: ko je leta 1821 Franz Xaver Richter (1783–1856) natisnil v »Illyrisches Blatt« planinsko gradivo iz zapuščine Žige Zoisa, so namreč prišle na svetlo »male laži« oziroma »male neresnice« (izraza Matjaža Deržaja), natisnjene v *Oryctographia Carniolica* o Hacquetovem vzponu na Triglav in merjenju nadmorske višine najvišje slovenske gore⁶². Toda nazaj k naši osnovni zgodbi! Da je kot rudniški kirurg v Idriji živel nadvse skromno in občasno celo na pragu pomanjkanja, saj je bil odvisen od plače, ki so mu jo neredno izplačevali, rudniška uprava pa mu dolgo ni vrnila niti sredstev, vloženih v nakup potrebnih instrumentov in opreme, priča njegov lastni dokument z naslovom »*Gehorsamste pro Memoria*« z datumom 27.6.1772. Kot seznam svojih denarnih terjatev ga je Hacquet vložil pri Višjem rudarskem uradu v Idriji, kopijo pa je prejela v vednost temu uradu nadrejena Dvorna komora za novčne in rudarske zadeve na Dunaju⁶³. Tudi za Žigo Zoisa, najbogatejšega podjetnika na Kranjskem – v mali Ljubljani je bil nekaj časa Hacquetov bližnji prijatelj, zatem pa sta se oddaljila, prim. Zoiso-vo pismo Picotu de La Peyrousu, Ljubljana 3.6.1780⁶⁴, ki spodbija pavšalne trditve, da bi naj bil Zois vseskozi Hacquetov »morda edini pravi prijatelj v življenju«⁶⁵ – Hacquetove denarne zadrege niso bile skrivnost. Imel jih je še po letu 1773, ko je bil imenovan za profesorja anatomije, kirurgije in porodništva na ljubljanskem liceju. V prvem pismu, ki ga je Zois 12.8.1779 iz italijanske Bologne poslal na naslov naravoslovca Philippa-Isidora Picota de La Peyrouse (1744–1818) v Toulouse na Francoskem, stoji med drugim naslednje: »*Je me rappelle d'avoir lû, il y a quelque tems, une lettre très instructive sur le sujet des Pyrenées, que vous écrivites à M. le Proffesseur Haquet à Laibach: apparemment, le défaut de moyens pour l'exécution des envoys, qui gêne souvent la correspondance des savants naturalistes, aura empêché mon ami Haquet de vous fournir les fossils de la Carinthie, et de la Carniole*« (J.Š.)⁶⁶. »Spominjam se, da sem pred časom prebral zelo instruktivno pismo o Pirenejih, ki ste ga bili pisali g. profesorju Haquetu v Ljubljani: očitno je pomanjkanje sredstev za izvedbo pošiljk, ki pogosto ovira dopisovanje med naravoslovnimi znanstveniki, preprečilo mojemu prijatelju Haquetu, da bi vam dobavil fosile s Koroškega in Kranjskega.«

⁵⁹ C. Gauchon (kot v op. 12), str. 57.

⁶⁰ O. Hartig (kot v op. 1), str. 23; G. Jakob (kot v op. 1), str. 225.

⁶¹ F. Kidrič (kot v op. 22, 1938), str. 271.

⁶² Matjaž Deržaj, Zgodovina meritev višine Triglava, v: T. Strojini ur., Triglav, gora naših gora, Maribor 1980, str. 141–163.

⁶³ Izvirni dokument, kupljen v ljubljanskem antikvariatu »Carniola antiqua« aprila 2000, je v avtorjevi lasti.

⁶⁴ J. Šumrada (kot v op. 13), str. 20 št. 7.

⁶⁵ M. Aljančič (kot v op. 11), str. 156.

⁶⁶ J. Šumrada (kot v op. 13), str. 17 št. 5.

Kaj lahko torej Hacquetu sploh verjamemo o njegovem izvoru in življenju pred prihodom na Kranjsko? Prav gotovo izjavi, da je bil nezakonski otrok, saj se s tako stigmatizacijskim dejstvom v »svobodomiselnih« drugi polovici 18. stoletja nihče ne bi izpostavljalo po nepotrebnem⁶⁷. Niso pa vseh nezakonskih otrok njegovega časa spočenjali plemiški komturji malteškega viteškega reda – kot dokazano velja za očeta Hacquetovega sodelavca v Kranjski kmetijski družbi, fiziokrata Petra Pavla Glavarja (1721–1784) – ali pa podeželski plemiški *squire* iz skoraj sočasnega romana *History of Tom Jones, a Foundling*, ki ga je 1749. objavil angleški pisatelj Henry Fielding (1707–1754). Literarna referenca, briljantni roman s konca evropske pikareskne tradicije, na tem mestu sploh ni naključna. Georg Jakob je namreč svoj čas videl listek, priložen rokopisu Hacquetove avtobiografije, na katerega je zapisala neznanca roka – morebiti Hacquetov münchenski prijatelj in potovalni sopotnik baron Karl Ehrenbert von Moll (1760–1838), po Hacquetovi smrti varuh avtobiografije in nekaj drugega pokojnikovega arhivskega gradiva⁶⁸ – da Hacquet pričinja zgodbo svojega življenja z istimi besedami kot delo »*Les Aventures ou Mémoires de la vie de Henriette Sylvie de Molière*«⁶⁹. Kar je sicer res, vendar *in spiritu, sed non in litteris*: tudi junakinja konec 17. in v prvi polovici 18. stoletja pogosto ponatiskovanega francoskega pustolovskega romana je bila nezakonsko dete, ki pričinja svojo življenjsko zgodbo z besedami: »*Pour commencer: Je n'ay jamais bien sçeu qui j'estois; Je sçay seulement que je ne suis pas une personne qui ait de communes destinées; que ma naissance, mon éducation et mes mariages, ont esté l'effet d'autant d'aventures extraordinaires* (Za začetek: nikoli nisem dobro vedela, kdo sem; vem samo, da nisem oseba z običajno usodo, da so bili moje rojstvo, moja vzgoja in moje poroke posledica prav toliko izjemnih pustolovščin)⁷⁰.

Zaključek

Če je bil »Balthasar« Hacquet »de La Motte« res rojen v lorenskem mestu Metz, utegne biti zgodba o njegovem prihodu na svet povsem nespektakularna: skromen družbeni položaj nezakonske matere Marie, neznani oz. le materi znani oče, krstna botra nepismena materina prijateljica in vojaški podčastnik ... Rojstvo malo nad družbenim dnem torej, s čimer se je k znanstvenim uspehom in družbeni uveljavitvi stremel, nedvomno avanturistični Hacquet – sodobnik znamenitih pustolovcev, kakršna sta bila Giuseppe Balsamo (1743–1795), ki se je evropski visoki družbi druge polovice 18. stoletja izdajal za grofa Alexandra de Cagliostro, ali pa nekoliko mlajši Stjepan Zanošić (1751–1786) iz južnojadranske Budve, namišljeni Skenderbegov »naslednik« in »potomec« starih srbskih vladarjev – morda težko sprijaznil. Marginalno družbeno poreklo bi moglo Hacquetu v predrevolucijski družbi prej povzročiti manjvrednostne komplekse kot pa vzbujati samozavest ob pogledu na prehojeno pot navkreber po družbeni lestvici, tako značilno za *self-made men* 19. in 20. stoletja, ko je družba postala mobilna, poreklo v višjih družbenih slojih pa le še manj bistveno sredstvo na poti k uspehu. To razmišljanje je seveda hipotetično, morebiti bi ga bilo mogoče natančneje umesti-

⁶⁷ Jean-Louis Flandrin, *Familles. Parenté, maison, sexualité dans l'ancienne société*. Édition revue, Paris 1984 (slovenski prevod: Ljubljana 1986, str. 164–170).

⁶⁸ O Mollu gl. F. J. Fischer v: E. Obermayer-Marnach ur., *Österreichisches biographisches Lexikon (1815–1950)* 29, Wien 1975, str. 353–354; O. Hartig (kot v op. 1), str. 83–84; H. Rüber & A. Straßer (kot v op. 1), str. 427–429.

⁶⁹ G. Jakob (kot v op. 54), str. 3.

⁷⁰ *Les Aventures ou mémoires de la vie de Henriette Sylvie de Molière*, Cologne 1718, str. 9.

ti v Hacquetovo življenjsko zgodbo z nadaljnjim raziskovanjem, ne le ohranjenega izvirnega Hacquetovega gradiva (po Evropi, se zdi, je raztresenih kar precej njegovih rokopisov in korespondence; na pamet navrzimo Bayerische Staatsbibliothek v Münchenu, Bibliothèque Centrale du Muséum National d'Histoire Naturelle in Bibliothèque de l'Académie Nationale de Médecine iz Pariza, Burgerbibliothek v Bernu, univerzitetno knjižnico iz Uppsale, če o dunajskih knjižnicah in arhivih ne govorimo ...), temveč tudi gradiva sodobnikov o njem.

Pričujoče besedilo se s svojimi pogledi komaj dotika Hacquetovega znanstvenega dela. S svojimi intelektualnimi dosežki se je namreč trdno zasidral med najpomembnejše naravoslovne in humanistične znanstvenike zadnjih desetletij 18. in začetka 19. stoletja v srednje- in vzhodnoevropskem prostoru.⁷¹ Slovence je še posebej zadalžil, saj je v uvodu k svoji *Oryctographia Carniolica* koncipiral prvi pravi razsvetljenski program pri nas⁷², zaradi širokega znanstvenega in sploh družbenega delovanja na Kranjskem v več kot 20-letnem obdobju pa velja za enega od najvidnejših predhodnikov mlajše domače prerodne skupine, v kateri so imeli glavno vlogo Žiga Zois, Anton Tomaž Linhart (1756–1795) in Valentin Vodnik (1758–1819); v njej so se oblikovali začetki modernega slovenskega narodnega gibanja.

R é s u m é

Sur les origines de Balthasar Hacquet

Janez Šumrada

Avec des imprécisions volontaires dans son autobiographie, Hacquet a jeté le trouble parmi les auteurs ayant écrit ou écrivant à son sujet. Presque tous écrivent qu'il est né à Le Conquet, en Bretagne, or certains ajoutent que son année de naissance est **1739 ou 1740** (ou encore **1739/40**), beaucoup ont «opté» pour l'année **1739**, tandis que d'autres pensent que c'est l'année **1740** qui doit être retenue ...

Sur le plan du contenu également, on trouve dans l'autobiographie de nombreuses incohérences et contradictions (Gauchon 1999), qui éveillent des doutes sérieux concernant l'authenticité du récit de Hacquet. De ce point de vue, l'existence d'une tradition **indépendante de l'autobiographie** et même **en contradiction avec elle** est d'une importance capitale. Apparue **quelques années seulement après la mort de Hacquet**, cette tradition propose, sans égard pour ses affirmations, une autre explication concernant son lieu de naissance. Nous l'avons rencontrée tout d'abord dans l'étude de Hoelzl (1861; voir Šumrada 2000: 12), où ce naturaliste viennois écrit dans une note de bas de page que Hacquet était né **en 1739 dans la ville de Metz en Lorraine**: »Balthasar Hacquet, Mag. der Philosophie und Dr. der Arznei-gelehrsamkeit (geb. 1739 zu Metz [texte souligné par nous], gest. den 10. Jän. 1815 zu Wien«). Intéressante est également la source à laquelle Hoelzl se réfère: »Man sehe: 'Das gelehrte Teutschland' etc. von G. Ch. Hamberger, fortgesetzt von J. G. Meusel. Bb. 3, 9, 11, 14 (2), 18 (6).« Il s'agit du fameux dictionnaire bio-bibliographique allemand »Das gelehrte Teutschland, oder Lexikon der jetzt lebenden teutschen Schriftsteller« (cinq éditions entre 1767–1834 ; v. Gauchon 1999). Dans le volume de 1821, de but en blanc nous pouvons lire l'étonnante révélation que: »Hacquet Balthasar* [*Eigentlich Belzazar; was aber mit Balthasar einerley ist, note de bas de page, J.Š.] starb zu Wien am 10ten Januar 1815. War zu allererst Feldchirurg unter den französischen Truppen, und keineswegs zu Le Conquet in Bretagne, sondern zu Metz, und nicht 1740, sondern 1739, geboren » [texte souligné par nous]. Notre source cite

⁷¹ Prim. zbornik referatov z mednarodnega simpozija o življenju in delu Balthasarja Hacqueta (Idrija, 9. in 10. 10. 2003), v: Janez Šumrada ur., Hacquetov zbornik / Miscellanea Hacquet, Hacquetia (Ljubljana) 2, 2003, št. 2, 148 str. – Pričujoča razprava je v njem objavljena v francoskem jeziku na straneh 11–23.

⁷² Peter Vodopivec, Quelques caractéristiques du mouvement des Lumières dans les régions slovènes, v: Les Lumières en Hongrie, en Europe centrale et en Europe orientale. Actes du cinquième colloque de Matrafured, 24–28 octobre 1981, Budapest-Paris 1984, str. 177–178.

même la référence-clé d'où elle puise ses affirmations surprenantes, à savoir: » *Vergleichen Allgemeine Literatur-Zeitung 1811. Ergänzungsblatt Nr. 9, S. 69 u. f.* « La notice de 1821 a été reprise par plusieurs auteurs biographiques allemands (Hoelzl, Poggendorff, Reichardt, Gurlt & Hirsch ...).

Comme »on lui dit«, Balthasar Hacquet serait donc né en »1740/39« à Le Conquet en Basse Bretagne, appartenant avant la Révolution à l'évêché de Léon, à la paroisse de Lochrist et à la trève de Plougonvelin. Les registres de baptême de la paroisse de Lochrist sont partiellement conservés à partir de 1583, puis systématiquement à partir de 1691. Ils sont donc intégralement conservés pour toute la période précédant la Révolution française. Pourtant, en dépit de longues recherches minutieuses menées par le Docteur Gérald Phillips de Brest, personne n'est jusqu'à ce jour parvenu à trouver, ni dans ces registres ni dans ceux des autres paroisses de Basse Bretagne, la trace du baptême de Balthasar Hacquet! Pour ce qui est de l'hypothèse bretonne, il faut bien reconnaître que, en dépit des nombreuses recherches, nous ne disposons jusqu'à présent d'aucune preuve tangible.

Ailleurs, nous avons attiré l'attention sur l'imperfection du français de Hacquet tel que nous le connaissons à partir de sa correspondance avec le naturaliste toulousain Picot de La Peyrouse entre 1779 et 1780 (voir la publication de quatre lettres dans Šumrada 2000: 14–17). Certes, les deux lettres adressées au baron von Moll (envoyées de Lviv/Lemberg et de Vienne et datées respectivement du 1er octobre 1800 et du 14 avril 1813, Hartig 1908: 112–113, 122) ainsi que celles adressées à Žiga Zois en 1804 (Šumrada 2000: 12, note 28) témoignent de ce que, par la suite, il maîtrisait mieux cette langue, mais de longues années séparent ces lettres. Hacquet semble avoir entre-temps fait de grands efforts pour améliorer sa connaissance de la langue officielle du pays où il est né et qui était à cette époque le moyen de communication dominant des élites sociales et intellectuelles européennes. D'un autre côté, il a toujours écrit en allemand sans grandes difficultés. En outre, son français parlé n'était manifestement pas excellent, puisqu'un locuteur natif, le célèbre minéralogiste Déodat de Gratet de Dolomieu (1750–1801), qui le rencontra en 1784 à Ljubljana/Laibach l'a même pris pour un Allemand (Šumrada 2001: 69 + note 26). Comment expliquer ce paradoxe chez un homme qui est censé être né en Bretagne – où, à l'heure où la Révolution éclate, seules les classes aisées de la population parlent français, dans les villes et le long de la côte, tandis que les autres couches de la population parlent exclusivement le breton, donc une langue celtique – et qui, selon ses dires, a par ailleurs poursuivi toutes ses études, y compris le doctorat, en France, très exactement dans un collège jésuite et à l'université de Pont-à-Mousson en Lorraine? Le »Breton« Hacquet aurait donc, durant ses études chez les Jésuites (où les cours étaient dispensés en latin), sur le territoire de la Lorraine francophone à laquelle appartenait Pont-à-Mousson, appris l'allemand d'une manière satisfaisante et le français imparfaitement?

Les origines du patronyme Hacquet (et de ses variantes Hocquet, Hecquet, Heke...) sont souvent associées à la vieille racine wallonne Hack-, Hacc-, Hack-, Hacq-, hypocristique du prénom (Je)han, »Jean«. Les prénoms de ce type et les patronymes qui en dérivent sont caractéristiques de tout le nord de la France et de la Belgique, ainsi que des régions environnantes de l'est de la France et du Luxembourg. La variante Ha(c)quet est attestée comme prénom depuis la fin du XIIe siècle sur le territoire des villes de Mons/Bergen, Bruges/Brugge, Nivelles, Namur et Wavre de l'actuelle Belgique (Debrabandere 1993; Herbillon & Germain 1996). **Ce nom de famille était vivant (au XVIIIe siècle comme aujourd'hui) à Metz et dans ses environs, ainsi qu'ailleurs en Lorraine** (les graphies varient, des plus conformes à l'orthographe française aux plus phonétiques). Aux Archives municipales de Metz (AMM, voir: Colnat 1971; Roux 1994), nous avons consulté en juin 2000 les tables décennales des naissances, mariages et décès des quinze paroisses municipales et des quatre hôpitaux pour une période allant de 1730 à 1750. Sur la base des renseignements ainsi obtenus, nous avons ensuite consulté les actes concernés dans les registres de baptême originaux. Sur le territoire de la ville de Metz, seules les personnes suivantes portant ce nom ont été baptisées ou ont décédé durant la période étudiée:

1. 1730, janvier 24: baptême de Jean Hocquet, fils de Nicolas Hocquet et de la minette Marguerite, parrain sergent Jean Gusse ci-devant amant, marraine Françoise Gusse, tous deux de cette paroisse qui ont signé ... l'enfant cy-dessus est mort le lendemain, son corps inhumé dans le cimetiere de cette paroisse ... AMM, TDNM3 (Tables décennales des naissances et mariages 3, 1730–1739); GG143, BMD (Baptêmes, mariages, décès), Paroisse de St. Maximin 1730–1739.

2. 1730, mai 7: baptême d'Anne, né dhyer, parrain Adrien de Quique, marraine Anne Jacques, lesquels ont signé et marqués ... le pere de la ditte Anne est Nicolas Haquet et la mere Jeanne Robinet ... AMM, TDNM3; GG108, BMD, Paroisse de St. Marcel 1730–1749.

3. 1732, juin 6: baptême d'Anne Hoquet, décédée le 9 juin suivant, AMM, TDNM3; TDD (Tables décennales de décès) 4, 1730–1739, Paroisse St. Maximin.

4. 1734, janvier 15: décès de Jacques Hauqué, AMM, TDD4; GG88, Paroisse Ste. Livière.

5. 1736, août 11: L'an 1736 est né et a été baptisé [ajouté: l'onze aoust] Jean, fils de Marie Heke, lequel a eu pour parain Jean Forteuil sergent au régiment de Navarre, compagnie de prevost, et pour maraine Barle Varlet de la paroisse St. Simplicie, la quelle a déclaré ne sçavoir signer ... AMM, TDNM3; GG5 BMD, Paroisse de Ste. Croix 1730–1739.

6. 1747, janvier 16: baptême de Mathieu, né la veille, fils illégitime de Catherine Haquet du village de Catteneuve proche Catenom ... a eû pour parain Mathieu Bachat, garçon tisserant de cette paroisse, et pour maraine Marie Bachat sa soeur, aussi de cette paroisse ... AMM, TDNM5 1740–1749; GG158, BMD, Paroisse de Ste. Ségolène 1740–1749.

7. 1750, octobre 29: est né et a été baptisé le même jour François fils légitime de père Louis Hequet d'Abbeville de la paroisse Notre Dame d'Amiens, cavalier au régiment royal Pologne, compagnie de La Mothe, et d'Anne Lavale de la paroisse de Bonnavy en Champagne, diocese de Toul, ses pere et mere ... parain Jacques François Hydrard dit Monplaisir, trompette dans le meme regiment, compagnie de Toustainte ... maraine Anne Bruant, jeune fille de Nicolas Bruant dit La Rose cavalier dans le meme regiment, compagnie de Martigny, qui ont signé et marqué ... AMM, TDN7 1750–1759; GG164, BMD, Paroisse de St. Simon 1740–1750.

Les inscriptions dans la ville de Metz durant les deux décennies qui nous intéressent sont donc très peu nombreuses et ne prouvent rien en elles-mêmes. Notre Hacquet pourrait très bien être né dans les environs de Metz. À ce sujet, il convient de remarquer le baptême de 1747 (n° 6), où l'on apprend que la mère célibataire de l'enfant est originaire des environs de Cattenom, près de Thionville, au nord de Metz (Moselle).

Cependant, il existe un fait difficilement imputable au hasard qui soutient fortement l'affirmation de *«Das gelehrte Teutschland»* selon laquelle Hacquet serait né à Metz. En effet, dans ses recherches généalogiques des couches élevées de la société (noblesse, officiers militaires, porteurs de charges héréditaires et haute bourgeoisie) de Metz depuis la moitié du XVIe siècle jusqu'à la Révolution, l'abbé F.-J. Poirier a montré que, vers la moitié du XVIIIe siècle, vivaient dans cette ville **des familles dont les patronymes étaient identiques au prénom ou au titre de noblesse de notre héros**. Dans ce sens, la famille **Balthazard**, qui appartenait à la petite bourgeoisie, ne soit peut-être pas d'importance pour nous. Mais à Metz, à partir de la moitié du XVIIe siècle, apparaissent également les **de Balthasar**, famille noble de propriétaires terriens et d'officiers militaires. À Metz vivaient au XVIIIe siècle également deux familles nobles **de La Motte** (Poirier 1899).

Il existe donc des signes directs et indirects confirmant la possibilité que Hacquet ait bien été un *«Metzinger»*, un enfant de Metz. Bien sûr, seule une étude plus longue et plus précise dépassant largement le cadre du présent article nous permettrait d'opter définitivement pour cette hypothèse. Cependant, quelque chose est d'ores et déjà clair: si l'enfant illégitime *«Balthasar»* Hacquet *«de La Motte»* est bien né dans la ville de Metz (et non dans les environs), il ne peut s'agir que d'un seul des nouveaux-nés de notre liste: l'enfant illégitime baptisé Jean le 11 août 1736, fils de Marie Heke (notre n° 5). Le vicaire baptiseur de l'église paroissiale de la Sainte-Croix à Metz n'a pas inscrit le nom du père du nouveau-né dans le registre baptistaire, car la mère refusait de dire son nom et le parrain et la marraine eux-mêmes ne savaient peut-être pas de qui il s'agissait. Le fils illégitime baptisé Matthieu (n° 6), presque onze ans plus jeune, est né trop tard pour avoir pu devenir plus tard le célèbre savant d'Europe centrale et orientale.

Mateja Ratej

Mestna hranilnica v Mariboru v dvajsetih letih 20. stoletja – predmet sporov občinske politike

Mestna hranilnica v Mariboru (do leta 1918 se je imenovala Občinska hranilnica) je bila ustanovljena 14. decembra 1858 na pobudo župana Otmarja Reiserja in po sklepu ter jamstvu mestne občine.¹ Občine so ustanovljale regulativne² hranilnice, da bi si zagotovile kreditni vir za uresničevanje svojih nalog, za katere niso zadostovala sprotna sredstva.³ Kot nemški kreditni zavod je hranilnica do razpada Avstro-Ogrske onemogočala okrepitev gospodarskega položaja Slovencev v mestu, saj so imeli slovenski kreditni zavodi svoje stranke predvsem v mariborski okolici.⁴ Pomen regulativnih hranilnic je po prvi svetovni vojni zaradi pojava večjega števila bank, ki so navezale nase podjetnike, na splošno upadel.⁵ Tudi Mestna hranilnica v Mariboru je doživljala krizo poslovanja zaradi visoke inflacije in naložb v vrednostnih papirjih in vojnih obveznicah, ki jih je avstrijska država izdajala serijsko za pokritje stroškov vojne. Nemški upravni odbor hranilnice je tik pred zlomom države vplačal zadnja delna zneska vojnega posojila in s tem za celo desetletje obremenil poslovanje Mestne hranilnice, saj so vojne obveznice po razpadu Avstro-Ogrske izgubile vso vrednost.⁶ Nemški komitenti so začeli množično zapuščali zavod (tudi do 300 oseb dnevno), kar je povzročalo pretrese v njenem poslovanju, dokler ni s pomočjo drugih denarnih zavodov izplačala dvigajočih vlagateljev in si hkrati pridobila zaupanja slovenskih varčevalcev.⁷

Nesoglasja v zvezi s spremembami pravil Mestne hranilnice in kadrovske zamenjave v njenem upravnem odboru so po slovenskem prevzemu povzročala poglobljeno zavoro v poslovanju. Ta je bila posebno izrazita v obdobju od prvih občinskih volitev 26. aprila 1921 do uvedbe diktature 6. januarja 1929. Politične stranke v občinskem svetu⁸ so se po volitvah leta

¹ Pokrajinski arhiv Maribor (dalje: PAM), fond: Mestna hranilnica v Mariboru, AŠ 3, Pravila Mestne hranilnice v Mariboru, 25. 3. 1920, str. 1; Kosar Vojteh, Mestna hranilnica v Mariboru, Maribor 1989 (dalje: Kosar), str. 1 in 9.

² Ime izvira iz zakona 'Hranilniški regulativ' (*Sparregulativ*) iz leta 1844, ki je opredelil pogoje ustanovitve, notranjo strukturo in način delovanja tovrstnih hranilnic. Lazarevič Žarko, Prinčič Jože, Zgodovina slovenskega bančništva, Ljubljana 2000 (dalje: Lazarevič, Prinčič), str. 23.

³ Prav tam.

⁴ Leskovec Antoša, Razvoj gospodarstva v Mariboru 1752–1848, v: Maribor skozi stoletja. Razprave I, Maribor 1991 (dalje: Leskovec, Razvoj gospodarstva), str. 399–400.

⁵ Lazarevič, Prinčič, str. 26 in 135.

⁶ PAM, fond: Mestna hranilnica v Mariboru, AŠ 3, Ravnateljstvo, Poročilo o poslovanju in računskem zaključku za leto 1919, v: Računski zaključek Mestne hranilnice v Mariboru za 58. upravno leto 1919, str. 1; PAM, fond: Mestna občina Maribor 1528–1941, AŠ 162, Zapisnik o VI. redni seji občinskega sveta, 11. 5. 1926; Lazarevič, Prinčič, str. 26 in 141.

⁷ PAM, fond: Mestna hranilnica v Mariboru, Sejni zapisnik za leto 1922 do 25. 2. 1927, 1. knjiga, XXXVII/4, Zapisnik o seji ravnateljstva Mestne hranilnice v Mariboru, 26. 10. 1926; Kosar, str. 13–14; Leskovec, Razvoj gospodarstva, str. 399–401.

⁸ Za uveljavljanje pravice nadzora nad občinami so imele državne oblasti v izjemnih primerih pravico do razpusta občinskega zastopa. V takem primeru je tekoče zadeve do volitev vodil gerent in dodeljeni sosvet – v Mariboru je bil občinski zastop tako od 2. januarja 1919, ko je bila nemška občinska uprava iz rok župana dr. Hansa Schmidererja predana vladnemu komisarju dr. Viljemu Pfeiferju, do občinskih volitev 26. aprila 1921 sestavljen iz imenovanih (in ne voljenih) članov iz vrst Nemcev in Slovencev. V tem času se je imenoval mestni sosvet, po volitvah pa mestni občinski svet. Penič Lojze, Konec avstrijske oblasti v Mariboru 1918–1919, v: Časopis za zgodovino in narodopisje, št. 1–2/1979, str. 389; Žontar Jože, Občine v Sloveniji v letih 1918 do 1941, v: Vilfanov zbornik, Ljubljana 1999, str. 604.

1921 uspešno konsolidirale in se pričele boriti za politično prevlado v mestu, diktatura pa je leta 1929 predrugačila državno in občinsko upravo; razen tega so na spremembo razmerij med političnimi elitami in gospodarskimi subjekti v tem času vplivale tudi posledice svetovne gospodarske krize.⁹

Delovanje Mestne hranilnice je bilo v 20. letih prejšnjega stoletja tesno vezano na fluktuacijo moči političnih strank v državi, ki se je skorajda zrcalno odražala v sestavi upravnega odbora hranilnice.¹⁰ V skladu s 'Pravili Mestne hranilnice v Mariboru' (dalje: Pravila) iz leta 1920 je Mestno hranilnico upravljal občinski svet, 16-članski upravni odbor hranilnice (izvoljen od občinskega sveta) in od upravnega odbora izvoljeno 7-člansko ravnateljstvo. V pristojnost občinskega sveta je sodil še vpogled v hranilnično blagajno, izvolitev preglednega odbora hranilnice, odobritev sklepov upravnega odbora glede gradnje poslopij ali nakupa posestev iz sredstev rezervnega sklada, sklepanje o porabi čistega dobička hranilnice, sklepanje o razpustu zavoda in potrditev morebitnih sprememb pravil hranilnice. Spremembe je dokončno odobrila nadzorna oblast,¹¹ to pa je bila do julija 1921 Deželna vlada, od 2. avgusta 1921 Pokrajinska uprava in od januarja 1924 veliki župan v Mariboru. Vidovdanska ustava je funkcijo vrhovnih nadzornikov nad gospodarstvom oz. financami v oblasteh določala ministrstvu za finance in Glavni kontroli v Beogradu kot vrhovnemu računskemu sodišču. Od februarja 1927 so imeli veliko pooblastil na finančnem področju v oblasteh tudi oblastni odbori, od januarja 1928 pa oblastne kontrole – ekspoziture Glavne kontrole v Beogradu – ki so izvajale finančni nadzor nad delovanjem oblastnih organov, uradov in zavodov.¹² Zastopnik nadzorne oblasti v hranilnici je bil gerent ali vladni komisar, posredništvo v odnosih med hranilnico in mestno občino, posebno kadar je šlo za pravne zadeve, pa je izvajal hranilnični upravni odbor.¹³

Upravo Mestne hranilnice je iz nemških rok aprila 1919 prevzel član Jugoslovanske demokratske stranke Franc Irgolič, ki ga je Deželna vlada 7. marca imenovala za vladnega komisarja in 4. decembra 1919 razpustila nemški upravni odbor hranilnice.¹⁴ V katoliškem taboru so pozorno spremljali njegovo poslovanje – Josip Leskovar¹⁵ je na junijski seji mestnega sosveta na vladnega komisarja mesta Maribor Viljema Pfeiferja naslovil vprašanje o pravnem razmerju med mestno občino in Mestno hranilnico in o razmerah v zavodu po slovenskem prevzemu. Vladni komisar je upravi Franca Irgoliča izrekel popolno zaupanje in odgovoril, da pravno razmerje med ustanovama določa hranilnični statut oz. pravila, katerega prve delne spremembe so v mestnem sosvetu potrdili ob koncu leta 1919.¹⁶ Spremenjena

⁹ Žontar Jože, *Občine v Sloveniji v letih 1918 do 1941*, v: Vilfanov zbornik, Ljubljana 1999, str. 604; Lazarevič, Prinčič, str. 143.

¹⁰ PAM, fond: Mestna hranilnica v Mariboru, AŠ 3, Pravila Mestne hranilnice v Mariboru, 25. 3. 1920, str. 1.

¹¹ PAM, fond: Mestna hranilnica v Mariboru, AŠ 3, Pravila Mestne hranilnice v Mariboru, 25. 3. 1920, str. 13, 15 in 17.

¹² Stiplovšek Miroslav, *Slovenski parlamentarizem 1927–1929*. Avtonomistična prizadevanja skupščin ljubljanske in mariborske oblasti za ekonomsko-socialni in prosvetno-kulturni razvoj Slovenije ter za udejanjenje parlamentarizma, Ljubljana 2000 (dalje: Stiplovšek, *Slovenski parlamentarizem*), str. 25, 41–42, 50, 53–54, 123, 178 in 477.

¹³ PAM, fond: Mestna hranilnica v Mariboru, AŠ 3, Pravila Mestne hranilnice v Mariboru, 25. 3. 1920, str. 19.

¹⁴ PAM, fond: Mestna hranilnica v Mariboru, AŠ 3, Ravnateljstvo, Poročilo o poslovanju in računskem zaključku za leto 1919, v: Računski zaključek Mestne hranilnice v Mariboru za 58. upravno leto 1919, str. 1.

¹⁵ **Josip Leskovar** (1875–1965), pravnik in politik Slovenske ljudske stranke. V letih 1919–1926 je bil gerent mariborskega okrajnega zastopa, leta 1920 vladni komisar mariborske mestne občine, v letih 1925–1927 pa župan Maribora. Leta 1927 je bil izvoljen za predsednika oblastne skupščine in oblastnega odbora v Mariboru. Po uvedbi diktature leta 1929 je kot komisar vodil oblastno samoupravo do njene ukinitve po razdelitvi države na banovine. Slovenski biografski leksikon, Ljubljana 1980–1991, 1. knjiga, str. 638; Menaše Luc, *Svetovni biografski leksikon*, Ljubljana 1994, str. 569.

¹⁶ PAM, fond: Mestna občina Maribor 1528–1941, AŠ 161, Zapisniki sej mestnega sveta, 2. 6. 1919; PAM, fond: Mestna občina Maribor 1528–1941, AŠ 161, Zapisniki sej mestnega sveta, 29. 12. 1919.

Pravila je Deželna vlada potrdila 25. marca 1920, s čimer so prenehala veljati pravila nemškega zavoda iz leta 1913¹⁷. V 1. členu so člani upravnega odbora opredelili naloge Mestne hranilnice, ki se niso razlikovale od tistih pred vojno: »... vsakemu, zlasti pa manj premožnim ljudem v pospeševanje delavnosti in varčnosti dajati priliko, nalogati prihranjeni si denar varno kot kapital brez težave in zamude časa na obresti in ga zopet dvigati, kadar ga potrebuje, na drugi strani pa tako zbrane kapitalije plodnosno in občekoristno vporabljeni.«¹⁸

Po odstopu vlade v Beogradu konec februarja 1920, iz katere so izpadli člani Jugoslovanske demokratske stranke, vstopili pa predstavniki Slovenske ljudske stranke, je padla tudi Deželna vlada Gregorja Žerjava (Jugoslovanska demokratska stranka). Nasledil ga je Janko Brejc iz Slovenske ljudske stranke, to pa je povzročilo prevlado Slovenske ljudske stranke najprej v mestnem sosvetu v Mariboru in nato v Mestni hranilnici.¹⁹ Josip Leskovar je marca na mestu vladnega komisarja za mesto Maribor zamenjal Viljema Pfeiferja,²⁰ Franca Irgoliča pa je Deželna vlada razrešila gerentstva nad Mestno hranilnico 20. aprila. Mestni sosvet je maja proti glasovom demokratskih poslancev potrdil novi upravni odbor hranilnice, ki so ga sestavljali pristaši katoliškega tabora z gerentom Vladimirjem Pušenjakom.²¹

Franca Irgolič se je zaradi razrešitve in razpusta upravnega odbora Mestne hranilnice vložil pritožbo na ministrstvo za notranje zadeve, ki je 13. februarja 1921 pritožbo rešilo v prid tožnika. Februarja oblikovana Deželna vlada za Slovenijo s predsednikom Viljemom Baltičem (Jugoslovanska demokratska stranka) je Franca Irgoliča 5. marca 1921 ponovno imenovala za gerenta hranilnice.²² Josip Leskovar je protestno odstopil s funkcije vladnega komisarja mesta Maribor, saj so v Slovenski ljudski stranki ocenili, da je odlok ministrstva za notranje zadeve o razrešitvi upravnega odbora Mestne hranilnice nezakonit, ker je posegal v pristojnosti Deželne vlade za Slovenijo.²³ Začetno besedilo 29. člena Pravil – »v *slučaju*, da *deželna vlada razpusti odbor hranilnice* ...« – je pritrjevalo argumentu članov Slovenske ljudske stranke v mestnem sosvetu, vendar Pravila niso izrecno določala pristojnosti Deželne vlade za razpust upravnega odbora, ampak so višjo instanco največkrat opredelila z ohlapnim formuliranjem »*oblastveno dovoljenje*«, »*nadzorna oblast*« ipd.,²⁴ kar je bila posledica krčenja pristojnosti posameznih deželnih vlad in pospešene centralizacije države.²⁵ Pristojni na ministrstvu so očitke o nezako-

¹⁷ PAM, fond: Mestna hranilnica v Mariboru, Satzungen der Gemeinde Sparkasse in Marburg, 17. 1. 1913.

¹⁸ PAM, fond: Mestna hranilnica v Mariboru, Pravila Mestne hranilnice v Mariboru, 25. 3. 1920, str. 1.

¹⁹ Čulinović Ferdo, Jugoslavija između dva rata, Zagreb 1961 (dalje: Čulinović), II. del, str. 289; Balkovec Bojan, Prva slovenska vlada 1918–1921, Ljubljana 1992 (dalje: Balkovec, Prva slovenska vlada), str. 184–185.

²⁰ PAM, fond: Mestna občina Maribor 1528–1941, AŠ 161, Dr. Pfeifer Vilko, Visokočislani sosvet mesta Maribor!, Maribor, 17. 3. 1920; Nova vlada – metla in grablje, Straža, 27. 2. 1920, str. 1; Mariborske vesti. Dr. Josip Leskovar. Odslovljeni vladni komisar g. dr. V. Pfeifer, Straža, 8. 3. 1920, str. 3.

²¹ **Vladimir Pušenjak** (1882–1936) teoretik za področje gospodarstva in politik Slovenske ljudske stranke. V mladih letih je prestopil iz demokratskega v katoliški politični tabor in bil leta 1920 izvoljen v Ustavodajno skupščino. Pisal je v slovenskih katoliških političnih in gospodarskih časnikih, posebno v *Straži* in *Slovenskem gospodarju*. Škofijski arhiv Maribor, fond: Januš Golec, Spomini, str. 1480–1481; PAM, fond: Mestna občina Maribor 1528–1941, AŠ 161, Zapisnik o seji mestnega sosveta, 20. 4. 1920 in 19. 5. 1920; PAM, fond: Mestna hranilnica v Mariboru, AŠ 3, Pro memoria; Tedenske novice. Mariborska mestna hranilnica, Slovenski gospodar, 20. 5. 1920, str. 5; Iz Maribora. Mestna ali poprej občinska hranilnica, Straža, 11. 3. 1921, str. 3; Slovenski biografski leksikon, 2. knjiga, str. 604.

²² PAM, fond: Mestna hranilnica v Mariboru, AŠ 3, Deželna vlada za Slovenijo, poverjenišтво za notranje zadeve, Gospodu dr. Fran Irgolič, Ljubljana 5. 3. 1921; Deželna vlada za Slovenijo, poverjenišтво za notranje zadeve, Mestni hranilnici v Mariboru, Ljubljana, 5. 3. 1921; Iz Maribora. Novi vladni komisar, Straža, 4. 2. 1921, str. 3; Dnevna kronika. Slovo klerikalcev od Mestne hranilnice, Tabor, 11. 3. 1921, str. 2; Konec klerikalnega gospodarstva v mariborski Mestni hranilnici, Slovenski narod, 12. 3. 1921, str. 3; Balkovec, Prva slovenska vlada, str. 185.

²³ Nasilje demokratske vlade zoper mariborsko mestno hranilnico, Straža, 14. 3. 1921, str. 1.

²⁴ PAM, fond: Mestna hranilnica v Mariboru, Pravila Mestne hranilnice v Mariboru, 25. 3. 1920, str. 12.

²⁵ Stiplovšek, Slovenski parlamentarizem, str. 36.

nitosti odloka zavrnilo z utemeljitvijo, da je ministrstvo za notranje zadeve absolutna nadzorna oblast poverjeništvu za notranje zadeve pri Deželni vladi za Slovenijo.²⁶

Komentator *Straže*, glasila Slovenske ljudske stranke na Štajerskem, je zapisal: »*Vun z dr. Irgoličem iz Mestne hranilnice, da ne bo zavodu zopet v škodo, kakor prej,*«²⁷ Franjo Žebot pa je kot član sosveta in pristaš Slovenske ljudske stranke vložil interpelacijo na novega vladnega komisarja mesta Maribor Iva Poljanca, v kateri je predlagal imenovanje 4 nadzornikov, ki bi v času gerentstva Franca Irgoliča nadzorovali njegovo delo in med drugim zapisal: »*Na Mestni hranilnici je zainteresirana tudi mestna občina, ker jamči za vloge z davčno močjo, zato ji ne more biti vseeno, kako se v Mestni hranilnici gospodari. Premoženje Mestne hranilnice je takorekoč premoženje mestne občine, polom Mestne hranilnice bi do mozga pretresel tudi gospodarstvo mariborske občine in Mariborčanov.*«²⁸ Mestni sosvet je na naslednji seji 17. marca 1921 izvolil 4-članski stalni odbor za nadzor nad poslovanjem Mestne hranilnice, v katerem so bili Anton Jerovšek²⁹ (Slovenska ljudska stranka), Franc Voglar (Jugoslovanska demokratska stranka), Franc Jarh (Narodnosocialistična stranka) in Viktor Grčar (Jugoslovanska socialdemokratska stranka).³⁰ Še v marcu je mestni sosvet po glasovanju s tesnim izidom 11 : 10 sprejel predlagani novi upravni odbor hranilnice, ki se je v potrjeni sestavi konstituiral sredi maja – poslanci Slovenske ljudske stranke in Jugoslovanske socialdemokratske stranke so glasovali proti potrditvi predlaganega odbora.³¹

Po veljavni 'Uredbi o volitvi v občinska zastopstva v Sloveniji', spremenjeni in dopolnjeni februarja 1921, so bile občinske volitve 26. aprila 1921 proporcionalne.³² Volilna udeležba v Mariboru je bila okrog 70-odstotna; Jugoslovanska demokratska stranka in Slovenska ljudska stranka sta dobili vsaka po 7 odbornikov v občinskem svetu, Delavska skupina (z Obznano³³ prepovedana Komunistična partija Jugoslavije) 4, Jugoslovanska socialdemokratska stranka 13, Narodnosocialistična stranka pa 9 odbornikov. Novi mariborski župan je postal Viktor Grčar.³⁴ Na konstitutivni seji občinskega sveta 8. avgusta 1921 so v nadzorni odbor za

²⁶ PAM, fond: Mestna hranilnica v Mariboru, AŠ 3, Deželna vlada za Slovenijo, poverjeništvu za notranje zadeve, Mestni hranilnici v Mariboru, Ljubljana, 5. 3. 1921.

²⁷ Iz Maribora. Dr. Irgolič predlaga samega sebe, *Straža*, 1. 4. 1921, str. 3.

²⁸ PAM, fond: Mestna občina Maribor 1528–1941, AŠ 161, Zapisnik o seji mestnega sosveta v Mariboru, 15. 3. 1921; Žebot Franjo, Interpelacija na vladnega komisarja g. dr. Poljanca v Mariboru, 15. 3. 1921.

²⁹ **Anton Jerovšek** (1874–1932), duhovnik in ravnatelj Tiskarne sv. Cirila. Ob prevratu v Mariboru je bil član Narodnega sveta v Mariboru, po njem pa član mestnega sosveta v Mariboru. Na občinskih volitvah leta 1921 je bil izvoljen v občinski in mestni svet. Škofijski arhiv Maribor, fond: Januš Golec, Spomini, str. 1252; Slovenski biografski leksikon, Ljubljana 1980–1991, 2. knjiga, str. 407–408.

³⁰ PAM, fond: Mestna občina Maribor 1528–1941, AŠ 161, Zapisnik o seji mestnega sosveta v Mariboru, 17. 3. 1921.

³¹ PAM, fond: Mestna občina Maribor 1528–1941, AŠ 161, Zapisnik o seji mestnega sosveta v Mariboru, 29. 3. 1921; PAM, fond: Mestna hranilnica v Mariboru, AŠ 3, Mestna hranilnica v Mariboru, Mestnemu magistratu v Mariboru, 10. 5. 1921.

³² Uredba o izpremembah in popolnitvah uredbe o volitvi v občinska zastopstva v Sloveniji z dne 15. maja 1920, Uradni list deželne vlade za Slovenijo, št. 20/26. 2. 1921, str. 123–125; Tajništvo Kmetijske zveze, Občinske volitve v Sloveniji, Slovenski gospodar, 3. 3. 1921, str. 1; Dnevne vesti. Nov občinski volilni red za Slovenijo, *Straža*, 28. 2. 1921, str. 2; Občinske volitve, Slovenec, 30. 3. 1921, str. 1–2.

³³ **Obznana**, vladna uredba, s katero je notranji minister demokrat Milorad Drašković 30. decembra 1920 prepovedal delovanje Komunistične partije Jugoslavije, ki je na volitvah v konstituantno dosegla dobre rezultate in postala nevarna vladnemu centralističnemu bloku strank. Čulinović, I. del, str. 315–321.

³⁴ Tedenske novice. Izid občinskih volitev v avtonomnih mestih Slovenije, Slovenski gospodar, 28. 4. 1921, str. 2; Poraz centralistov pri občinskih volitvah v slovenskih mestih, *Straža*, 27. 4. 1921, str. 2; Politična poročila. Mariborske volitve; Dnevne vesti. Poraz klerikalcev v Mariboru, *Straža*, 29. 4. 1921, str. 2; Izid volitev v štajerskih mestih, Slovenec, 27. 4. 1921, str. 1; Rezultati občinskih volitev, Tabor, 28. 4. 1921, str. 1; Klerikalni poraz v Mariboru, Jutro, 27. 4. 1921, str. 1; Volitve v Mariboru, Slovenski narod, 28. 4. 1921, str. 1; Pokrajinske vesti. Volitve občinskih odborov v Celju, Mariboru in Ptuj, Kmetijski list, 28. 4. 1921, str. 2.

Mestno hranilnico imenovali Antona Jerovška, Alojzija Slanovca (Jugoslovanska socialdemokratska stranka) in Rudolfa Šego (Narodnosocialistična stranka).³⁵ Nadzorniki so 6. septembra pripravili poročilo in v njem predlagali temeljito strokovno revizijo v Mestni hranilnici in sestavo novih Pravil, ki bi občinskemu svetu omogočala večji vpliv na Mestno hranilnico po vzoru Mestne hranilnice v Ljubljani³⁶; občinski svet je oba predloga sprejel.³⁷

Franc Škrlep, ki je v novembru in decembru 1921 opravil strokovno revizijo, ni odkril večjih nepravilnosti v Mestni hranilnici – opozoril pa je na zastareli sistem knjigovodstva in pomanjkljivo izobrazbo zaposlenih.³⁸ Ravnateljstvo Mestne hranilnice, ki je o revizijskem poročilu razpravljalo 8. marca 1922, je ugotovilo, da so bile pomanjkljivosti odpravljene in je hranilnica medtem zaposlila »*bančno izvežbano osebe*«. ³⁹ Gerent je obvestilo o seji poslal tudi županu Viktorju Grčarju, v njem poimensko navedel nova uslužbenca (Joško Marčan in Janko Zorko) in župana pozval, naj se »*blagovoli v priliki*« o kadrovske spremembah osebno prepričati.⁴⁰ Kot se je izkazalo junija 1926, ravnateljstvo ni imelo srečne roke pri izbiri novega kadra, saj je bil Marčan zaradi hudih prestopkov in neupoštevanja predpisov s sklepom disciplinske komisije odpuščen, Zorku pa je bilo iz istega razloga za 6 let onemogočeno napredovanje.⁴¹

Člani upravnega odbora Mestne hranilnice so na svoji seji konec maja izrazili zadovoljstvo nad revizijskim poročilom, ker je dokument po njihovem mnenju dokazoval politični značaj napadov na Mestno hranilnico. Župan Viktor Grčar ni bil tega mnenja in je rezultate revizije v dopisu pokrajinskemu namestniku Ivanu Hribarju decembra 1922 označil za »*direktno škandalozne*«. ⁴² Tudi član nadzornega odbora Anton Jerovšek je ocenil, da je bila revizija opravljena površno, in predlagal, da se upravni odbor Mestne hranilnice načelno izreče o spremembi Pravil po vzoru Mestne hranilnice v Ljubljani in imenuje komisijo, ki bo skupno z občinskim preglednim odborom sestavila nova Pravila. Upravni odbor oz. ravna-

³⁵ PAM, fond: Mestna občina Maribor 1528–1941, AŠ 161, Zapisnik o 1. seji občinskega sveta v Mariboru, 8. 8. 1921.

³⁶ Zakon o oblastni in sreski samoupravi je oblastnim samoupravam dajal pravico do ustanavljanja in vzdrževanja lastnih kreditnih zavodov in hranilnic, kar je bilo pomembno predvsem pri izvajanju dolgoročnih investicijskih del v oblasteh. V ljubljanski oblasti je vlogo oblastnega denarnega zavoda 7. januarja 1928 po velikih prizadevanjih poslancev Slovenske ljudske stranke v oblastni skupščini prevzela Mestna hranilnica v Ljubljani. Veliki župan ji je v skladu s funkcijo potrdil pravila o delovanju, za kar pa Mestna hranilnica v Mariboru ni izpolnjevala pogojev, saj je vlogo oblastnega denarnega zavoda v mariborski oblasti 10. novembra 1928 prevzela Južnoštajerska hranilnica v Celju kot Oblastna hranilnica mariborske oblasti. Stiplovshek, Slovenski parlamentarizem, str. 52, 181, 198, 222, 229–230, 249, 289–290 in 330.

³⁷ PAM, fond: Mestna hranilnica v Mariboru, AŠ 3, Poročilo preglednega odbora mestnega občinskega sveta o reviziji Mestne hranilnice v Mariboru, Maribor, 6. 9. 1921.

³⁸ PAM, fond: Mestna hranilnica v Mariboru, AŠ 3, Revizijsko poročilo, Ljubljana 20. 12. 1921.

³⁹ PAM, fond: Mestna hranilnica v Mariboru, Sejni zapisnik za leto 1922 do 25. 2. 1927, 1. knjiga, XXXVII/4, Zapisnik o seji ravnateljstva Mestne hranilnice v Mariboru, 8. 3. 1922.

⁴⁰ PAM, fond: Mestna hranilnica v Mariboru, AŠ 3, Mestnemu magistratu; v roke gospoda župana v Mariboru, 9. 3. 1922; PAM, fond: Mestna hranilnica v Mariboru, Sejni zapisnik za leto 1922 do 25. 2. 1927, 1. knjiga, XXXVII/4, Zapisnik o seji ravnateljstva Mestne hranilnice v Mariboru, 15. 6. 1926.

⁴¹ PAM, fond: Mestna hranilnica v Mariboru, Sejni zapisnik za leto 1922 do 25. 2. 1927, 1. knjiga, XXXVII/4, Zapisnik o seji ravnateljstva Mestne hranilnice v Mariboru, 20. 4. 1926; PAM, fond: Mestna hranilnica v Mariboru, AŠ 4, Zapisnik o seji upravnega odbora Mestne hranilnice, 24. 4. 1926; PAM, fond: Mestna hranilnica v Mariboru, AŠ 4, Zapisnik o seji upravnega odbora Mestne hranilnice, 18. 6. 1926; Maribor. Nova suspenzija pri Mestni hranilnici, Slovenec, 26. 4. 1926, str. 5.

⁴² PAM, fond: Mestna hranilnica v Mariboru, AŠ 4, Zapisnik o seji upravnega odbora Mestne hranilnice, 31. 5. 1921; PAM, fond: Mestna hranilnica v Mariboru, AŠ 3, Mestni magistrat, Predsedstvo pokrajinske uprave za Slovenijo – v roke kraljevega namestnika, ministra gospoda Ivana Hribarja, Maribor, 9. 12. 1922.

teljstvo Mestne hranilnice sta sredi junija izrazila pripravljenost za pogajanja, vendar pa se ta niso pričela.⁴³

Župan Viktor Grčar je decembra 1922 v imenu občinskega sveta poslal prošnjo za spremembo Pravil v skladu s Pravili Mestne hranilnice v Ljubljani predsedstvu Pokrajinske uprave za Slovenijo oz. pokrajinskemu namestniku Ivanu Hribarju.⁴⁴ Z razlago, da ni pravne podlage za to, je bila prošnja zavrnjena, saj je v skladu z veljavnimi Pravili njihovo spremembo lahko predlagal samo upravni odbor hranilnice. Člani občinskega sveta so na seji aprila 1923 začasno sprejeli obstoječe stanje, vendar (proti glasovom poslancev Jugoslovanske demokratske stranke) sprejeli sklep, »da vztraja občinski svet nadalje na svojem preciziranem stališču, in da bo tudi nadalje deloval na izpremembo pravil«.⁴⁵ Vprašanje spremembe pravil je zaostriло odnose med Mestno hranilnico in mestno občino Maribor, kar se je kazalo predvsem v zavlačevanju postopkov, ki jih je bil občinski svet v skladu s Pravili hranilnice dolžan izvajati. Tako je na primer Ivan Roglič (Narodnosocialistična stranka) v občinskem svetu maja 1923 odklonil sodelovanje njegove stranke v posebnem odboru za pregled bilance Mestne hranilnice, češ da s kolegi svétniki nimajo časa.⁴⁶

V začetku leta 1922 je v ospredje lokalne politike v Mariboru stopilo vprašanje t. i. avstrijskih rent, ki jih je v vrednosti 8 milijonov kron kupila Mestna hranilnica. Po določilih mirovne pogodbe iz Saint Germaina je bila Kraljevina SHS kot nasledstvena država bivše Avstro-Ogrske dolžna prevzeti del avstrijskih dolgov, zato je Zveza jugoslovanskih hranilnic Mestni hranilnici v Mariboru oktobra 1920 predlagala zamenjavo predvojnih avstrijskih vrednostnih papirjev za avstrijsko rento. Gerent Franc Irgolič je navodila upošteval in brez vednosti občinskega sveta, a z dovoljenjem vlade, avgusta 1921 kupil rente ter s tem močno obremenil poslovanje hranilnice.⁴⁷ Na seji občinskega sveta 7. aprila 1922 so proti nakupu avstrijskih rent ostro nastopili predvsem poslanci Slovenske ljudske stranke; Anton Jerovšek je bil mnenja, da je zadevo potrebno predati finančni oblasti, Karel Verstovšek pa je predlagal odpoved jamstva Mestni hranilnici s strani mestne občine. Sprejet je bil predlog Josipa Leskovarja, ki je upravnemu odboru Mestne hranilnice določal 3-tedenski rok, v katerem je moral ta občinskemu svetu predložiti dokaze o smotrnosti nakupa rente, kar pa ni bilo uresničljivo, ker hranilnica po krivdi takratnega upravnega odbora ni imela nikakršnih dokazov o obstoju transakcije v svojih zaključnih računih.⁴⁸ Gordijski voz je presekala upravni odbor hranilni-

⁴³ PAM, fond: Mestna občina Maribor 1528–1941, AŠ 161, Zapisnik o nadaljevanju tajnih zadev 2. redne seje občinskega sveta mariborskega, 7. 4. 1922; PAM, fond: Mestna hranilnica v Mariboru, AŠ 4, Zapisnik o seji upravnega odbora Mestne hranilnice, 31. 5. 1921; PAM, fond: Mestna hranilnica v Mariboru, Sejni zapisnik za leto 1922 do 25. 2. 1927, 1. knjiga, XXXVII/4, Zapisnik o seji ravnateljstva Mestne hranilnice v Mariboru, 9. 6. 1922; PAM, fond: Mestna hranilnica v Mariboru, AŠ 3, Mestni magistrat; v roke gospoda Župana, Maribor, 10. 6. 1922.

⁴⁴ PAM, fond: Mestna hranilnica v Mariboru, AŠ 3, Mestni magistrat, Predsedstvo pokrajinske uprave za Slovenijo – v roke kraljevega namestnika, ministra gospoda Ivana Hribarja, Maribor, 9. 12. 1922.

⁴⁵ PAM, fond: Mestna občina Maribor 1528–1941, AŠ 161, Zapisnik o 7. redni seji občinskega sveta mariborskega, 11. 5. 1923.

⁴⁶ PAM, fond: Mestna občina Maribor 1528–1941, AŠ 161, Zapisnik o 6. redni seji občinskega sveta mariborskega, 20. 4. 1923.

⁴⁷ PAM, fond: Mestna hranilnica v Mariboru, AŠ 3, Zveza jugoslovanskih hranilnic, Ljubljana 19. 10. 1920; PAM, fond: Mestna občina Maribor 1528–1941, AŠ 161, Zapisnik o nadaljevanju tajnih zadev 2. redne seje občinskega sveta mariborskega, 7. 4. 1922; PAM, fond: Mestna hranilnica v Mariboru, AŠ 3, Mestna hranilnica v Mariboru, Mestnemu magistratu v Mariboru, Maribor, 25. 11. 1922.

⁴⁸ PAM, fond: Mestna občina Maribor 1528–1941, AŠ 161, Zapisnik o nadaljevanju tajnih zadev 2. redne seje občinskega sveta mariborskega, 7. 4. 1922; PAM, fond: Mestna hranilnica v Mariboru, Sejni zapisnik za leto 1922 do 25. 2. 1927, 1. knjiga, XXXVII/4, Zapisnik o seji ravnateljstva Mestne hranilnice, 26. 10. 1926; PAM, fond: Mestna hranilnica v Mariboru, AŠ 4, Zapisnik o seji upravnega odbora Mestne hranilnice, 27. 10. 1926.

ce, ki je proti bivšemu upravnemu odboru vložil odškodninsko tožbo pri Okrožnem sodišču v Mariboru, a od nje na pobudo svétnikov Slovenske ljudske stranke zaradi visokih sodnih stroškov in slabih izgledov na ugoden razplet za Mestno hranilnico maja 1923 odstopil.⁴⁹

Anton Jerovšek in Rudolf Šega sta v začetku novembra 1922 znova pregledala poslovanje Mestne hranilnice in ugotovila, da dolguje Franc Irgolič hranilnici večji znesek, ki je bil vknjižen pri mariborskem lesnem podjetju. Predlagala sta njegovo razrešitev z mesta predsednika upravnega odbora, vendar je Irgolič 3. novembra sam odstopil.⁵⁰ O obtožbah, ki so se na račun demokratskega vodstva Mestne hranilnice pojavljale v katoliškem časopisju (posebno v *Straži*⁵¹), in zaradi katerih so komitenti množično dvigovali prihranke, so člani upravnega odbora hranilnice razpravljali na seji 24. novembra 1922.⁵² Skušali so ograditi poslovanje hranilnice od finančnih nepravilnosti vladnega komisarja in odstopljenega člana upravnega odbora, zato so poslali dopis županu, v katerem so med drugim zapisali: »Vljudno prosimo, da blagovolite velecejnjeni gospod župan zastaviti ves Vaš upliv v zaščito hranilnice, da se omeji dviganje vlog, ker bi sicer morala hranilnica tirjati od svojih dolžnikov denar, kar bi utegnulo imeti žalostne posledice.«⁵³ Strinjali so se, da kreditiranje vodstvenega kadra hranilnice v prihodnje ne bo več mogoče, občinskemu svetu pa vendarle odgovorili, da so od dela nadzornega odbora pričakovali večjo objektivnost, ki je ta ni pokazal, temveč je »posamezne slučaje presojal enostransko in strankarsko«.⁵⁴ Na zadnji novembrski seji so člani upravnega odbora sklenili občinskemu svetu predlagati, naj v nadzorni odbor ne imenuje posameznikov, ki so zaposleni v konkurenčnih denarnih zavodih oz. so v tesni zvezi s časnikom *Straža*.⁵⁵ Anton Jerovšek, ki je o dogodkih v Mestni hranilnici govoril na decembrskem shodu Slovenske ljudske stranke, je kot član nadzornega odbora zastopal stališče: interesi občine pred interesi strank.⁵⁶

Vodstva Slovenske ljudske stranke, Narodnosocialistične stranke in Samostojne demokratske stranke⁵⁷ so pred občinskimi volitvami leta 1924 v Mariboru sklenile t. i. Narodni

⁴⁹ PAM, fond: Mestna hranilnica v Mariboru, AŠ 4, Zapisnik o seji upravnega odbora Mestne hranilnice, 24. 11. 1922; PAM, fond: Mestna občina Maribor 1528–1941, AŠ 161, Zapisnik o nadaljevanju 7. redne seje občinskega sveta, 18. 5. 1923.

⁵⁰ PAM, fond: Mestna hranilnica v Mariboru, AŠ 3, Mestnemu magistratu Maribor, Maribor, 4. 11. 1922; Mestna hranilnica v Mariboru, Mestni magistrat; v roke župana, Maribor, 7. 11. 1922.

⁵¹ Iz Maribora. Demokratiški lažnjivci; Dr. Irgolič v konkurzu!; Javno vprašanje na Mestno hranilnico; Proč z načelnikom hranilnice!, *Straža*, 6. 11. 1922, str. 3; Iz Maribora. Gospod župan Grčar in Mestna hranilnica; Radovedni smo končno; Ali so pri Mestni hranilnici vloge varne?; Išče se nov predsednik Mestne hranilnice, *Straža*, 20. 11. 1922, str. 3; Iz Maribora. Mestna hranilnica v občinskem svetu; Kako dolgo še bo obstala mestna hranilnica?; Nova hranilnica v Mariboru, *Straža*, 18. 12. 1922, str. 3; Iz Maribora. Gospodarstvo pri Mestni hranilnici; Mestna hranilnica, *Straža*, 20. 12. 1922, str. 3; Klerikalni napadi na Mestno hranilnico v Mariboru, *Narodni list*, 24. 11. 1922, str. 2.

⁵² PAM, fond: Mestna hranilnica v Mariboru, AŠ 4, Zapisnik o seji upravnega odbora Mestne hranilnice, 24. 11. 1922; PAM, fond: Mestna hranilnica v Mariboru, AŠ 3, Mestni magistrat, Predsedstvo pokrajinske uprave za Slovenijo – v roke kraljevega namestnika, ministra gospoda Ivana Hribarja, Maribor, 9. 12. 1922.

⁵³ PAM, fond: Mestna hranilnica v Mariboru, AŠ 3, Mestna hranilnica v Mariboru, Velecejnjeni gospod župan!, Maribor, 16. 11. 1922.

⁵⁴ PAM, fond: Mestna hranilnica v Mariboru, AŠ 3, Mestna hranilnica v Mariboru, Mestnemu magistratu v Mariboru, Maribor, 25. 11. 1922.

⁵⁵ PAM, fond: Mestna hranilnica v Mariboru, AŠ 4, Zapisnik o seji upravnega odbora Mestne hranilnice, 30. 11. 1922.

⁵⁶ Iz Maribora. Naš shod v Mariboru, *Straža*, 20. 12. 1922, str. 3; Veličastna manifestacija SLS v Mariboru, *Slovenec*, 19. 12. 1922, str. 2; Politične vesti. Shod SLS v Mariboru, *Slovenski narod*, 21. 12. 1922, str. 2.

⁵⁷ Vsedržavna Jugoslovanska demokratska stranka se je marca 1924 preoblikovala v Samostojno demokratsko stranko. Perovšek Jurij, Programi političnih strank, organizacij in združenj na Slovenskem v času Kraljevine SHS (1918–1929), *VIRI* 13, Ljubljana 1998, str. 22.

blok in 21. septembra pri 69,3-odstotni volilni udeležbi z 32 dobljenimi mandati dosegle absolutno večino. Pri tem je Slovenska ljudska stranka v mestnem svetu dobila 15 poslanskih mest, Samostojna demokratska stranka 9, Narodnosocialistična stranka 7 in Narodna radikalna stranka 1 poslansko mesto. Socialistična stranka Jugoslavije in nemška Domača gospodarska stranka sta v novi sestavi mestnega sveta dobili 4 mandate, Delavska skupina komunistov pa 1.⁵⁸ Občinski svétniki so za novega župana izvolili Josipa Leskovarja.⁵⁹ Zaradi nove konstelacije strank v okviru Narodnega bloka so člani upravnega odbora Mestne hranilnice 3. marca 1925 »v interesu složnega in uspešnega dela« odstopili s položajev in sestavili nadomestni upravni odbor, v katerem so bile zastopane stranke Narodnega bloka – največ odborniških mest so obdržali demokrati, prav tako vse vodstvene položaje: mesto predsednika upravnega odbora je zasedel Fran Voglar (od decembra 1925 Franjo Lipold), mesto predsednika ravnateljstva Karl Koderman in mesto njegovega namestnika Ivan Šoštarič.⁶⁰

Občinski svétnik Andrej Bahun (Socialistična stranka Jugoslavije) je aprila 1926 naslovil na župana interpelacijo, ki je ponovno široko odprla vprašanje vpliva mestne občine na poslovanje Mestne hranilnice. Mestna hranilnica je 9. januarja 1926 odkupila dvotretjinski lastninski delež v delniški družbi Mariborska tiskarna⁶¹ (dalje: Mariborska tiskarna d. d.), o čemer občinskega sveta ni uradno seznanila. »Ako bi to bilo res, tedaj bi bil to nečuvjen javni škandal,« je menil Bahun in vprašal župana, kako je mogoče, da občinski svet za omenjene transakcije ni vedel in zakaj jih občinski zastopniki v upravnem odboru Mestne hranilnice niso preprečili.⁶² Pristojni v hranilnici so nakup delnic potrdili in pojasnili, da je upravni odbor na svoji seji 3. decembra 1925 ocenil, da je bila ponujena cena za delnico Mariborske tiskarne d. d. nižja od njene dejanske vrednosti, zato je z odobritvijo nadzorne oblasti z dne 25. januarja 1926 odkupil večinski delež podjetja.⁶³ Upravni odbor je hkrati obvestil župana, da bo hranilnica v izogib konfliktom z mestno občino delnice prodala, kar se je v začetku maja tudi zgodilo.⁶⁴ Župan je predlagal izvedbo strokovne revizije v Mestni hranilnici, s čimer so bili zadovoljni posebno v socialističnem taboru, ker so bili po vloženi interpelaciji izpostavljeni očitkom, da želijo škodovati Mestni hranilnici⁶⁵ in ker v njeno poslovanje po

⁵⁸ Zmaga Slovencev v Mariboru, Slovenski narod, 23. 9. 1924, str. 1; Plebiscit v Mariboru končan s sijajno zmago za Slovence, Straža, 22. 9. 1924, str. 1; Štajerske novice. Mariborske vesti, Slovenec, 12. 10. 1924, str. 3.

⁵⁹ PAM, fond: Mestna občina Maribor 1528–1941, AŠ 162, Zapisnik, 21. 10. 1924; PAM, fond: Mestna občina Maribor 1528–1941, AŠ 162, Zapisnik, 10. 12. 1924.

⁶⁰ PAM, fond: Mestna hranilnica v Mariboru, AŠ 4, Zapisnik o seji upravnega odbora Mestne hranilnice, 3. 3. 1925; PAM, fond: Mestna hranilnica v Mariboru, AŠ 4, Zapisnik o konstituiranju nadomestnega upravnega odbora Mestne hranilnice v Mariboru, 24. 3. 1925; PAM, fond: Mestna hranilnica v Mariboru, AŠ 4, Zapisnik o žalni seji upravnega odbora Mestne hranilnice, 19. 10. 1925; PAM, fond: Mestna hranilnica v Mariboru, AŠ 4, Zapisnik o seji upravnega odbora Mestne hranilnice, 3. 12. 1925.

⁶¹ **Mariborska tiskarna d. d.** Družba je bila v register podjetij vpisana 2. junija 1920 in je idejno-politično spadala v demokratski politični tabor. Izdajala je časnike *Marburger Zeitung* in *Mariborski delavec*, ki se je avgusta 1920 preimenoval v *Tabor*. Predsednik izvršilnega odbora Mariborske tiskarne d. d. je bil leta 1926 Franjo Lipold; veliko izgubo, ki jo je prinašal *Tabor* je skušal rešiti na različne načine, maja 1927 pa je časnik prenehal izhajati. Nasledil ga je *Mariborski večernik Jutra* kot popoldnevnik, ki je izhajal do julija 1938. Hartman Bruno, Založništvo v Mariboru med svetovnim vojnama, v: Časopis za zgodovino in narodopisje, št. 1–2/1999, str. 148–151.

⁶² PAM, fond: Mestna hranilnica v Mariboru, AŠ 3, Mariborskemu občinskemu svetu. Interpelacija, Maribor, 9. 4. 1926.

⁶³ PAM, fond: Mestna hranilnica v Mariboru, AŠ 4, Zapisnik o seji upravnega odbora Mestne hranilnice z dne 3. 12. 1925; PAM, fond: Mestna hranilnica v Mariboru, AŠ 3, Mestni magistrat mariborski, Mestni hranilnici v Mariboru, Maribor, 13. 4. 1926.

⁶⁴ PAM, fond: Mestna hranilnica v Mariboru, AŠ 3, Mestna hranilnica v Mariboru, Velečenjeni gospod župan!, Maribor, 1. 5. 1926 in 11. 5. 1926; PAM, fond: Mestna hranilnica v Mariboru, AŠ 4, Zapisnik o seji upravnega odbora Mestne hranilnice, 24. 4. 1926.

sklenitvi Narodnega bloka leta 1924 niso imeli vpogleda.⁶⁶ Do nesoglasij zaradi odkupa delnic je prišlo tudi med strankami Narodnega bloka in v upravnem odboru Mestne hranilnice; čeprav je na glasovanju prevladala volja večine demokratskih odbornikov, je Vekoslav Kukovec⁶⁷ (Samostojna demokratska stranka) predlagal formiranje novega strankarskega bloka.⁶⁸ Po ostri obsodbi izjave v katoliškem taboru so jo demokrati skušali omiliti v časniku *Tabor*, kjer so zapisali, da niso imeli namena razbiti strankarske koalicije in izrazili pričakovanje, da se bodo koalicijske partnerice tudi v prihodnje držale koalicijske pogodbe.⁶⁹

Občinski svétniki so maja 1926 za nadzor nad poslovanjem Mestne hranilnice izvolili posebno komisijo v sestavi: Alojz Kovačič in Rudolf Tumpej (Samostojna demokratska stranka), France Planinšek (Narodnosocialistična stranka), Julij Pfrimer (nemška Domača gospodarska stranka), Josip Petejan (Socialistična stranka Jugoslavije) in Anton Jerovšek.⁷⁰ Na zahtevo demokratov v občinskem svetu so sklenili, da bo komisija v interesu hranilnice svoje delo opravljala za zaprtimi vrati.⁷¹ Revizijskega poročila do 15. junija še niso prejeli, kar je povzročalo nemir med demokratskimi svétniki. Franjo Lipold je na seji opozoril, »da je dolgotrajna revizija za podjetje prav neprijetna« in povzroča med meščani škodljive govornice o »svinjarijah« v Mestni hranilnici.⁷² Revizor Jože Barle je poročilo 26. junija vendarle oddal in v njem zapisal, da je Mestna hranilnica premalo pozornosti namenila višini izdanih posojil in je bila zato pod stalno grožnjo nelikvidnosti. Opozoril je na visoka posojila članom upravnega odbora in na primere, ko so člani upravnega odbora v nasprotju s Pravili drug drugemu jamčili za najem posojil.⁷³

Poročilo je bilo dragocen dokument za politične stranke, saj so si od njega obetale padec demokratskega vodstva v Mestni hranilnici, ki so ga posebno po aferi Mariborska tiskarna d. d. videle kot »neomejenega gospodarja«⁷⁴ v hranilnici. Čeprav je bilo poročilo namenjeno interni uporabi za potrebe občinskega sveta in ga revizijska komisija sprva ni nameravala predložiti niti Mestni hranilnici, so nekateri časniki objavili njegovo vsebino,⁷⁵ pristaši Narodne radikalne stranke pa so izstopili iz Narodnega bloka in revizijsko poročilo še pred obravnavo v občinskem svetu analizirali na strankinem shodu.⁷⁶ Komitenti so pričeli dvigo-

⁶⁵ Demokrati so socialistom v svojem časniku *Tabor* očitali, da so interpelacijo vložili iz maščevanja, ker je zemljišče in poslopje bivšega Kasinoveraina na Slomškovem trgu v Mariboru, za katerega so se socialisti potegovali, po zaslugi demokratov prešlo v last mestne občine. Mariborski občinski svet, *Tabor*, 13. 5. 1926, str. 2.

⁶⁶ PAM, fond: Mestna občina Maribor 1528–1941, AŠ 162, Zapisnik o VI. redni seji občinskega sveta, 11. 5. 1926.

⁶⁷ **Kukovec Vekoslav** (1876–1951), odvetnik in politik. Bil je ustanovitelj Narodne stranke za Štajersko, ki se je leta 1918 z Narodnonapredno stranko s Kranjske združila v vseslovensko Jugoslovansko demokratsko stranko. Slovenski biografski leksikon, Ljubljana 1925–1932, 1. knjiga, str. 581.

⁶⁸ PAM, fond: Mestna občina Maribor 1528–1941, AŠ 162, Zapisnik o tajni seji VI. redne seje občinskega sveta, 11. 5. 1926; PAM, fond: Mestna občina Maribor 1528–1941, AŠ 162, Zapisnik o tajni seji nadaljevanja VI. redne seje občinskega sveta, 18. 5. 1926; PAM, fond: Mestna občina Maribor 1528–1941, AŠ 162, Zapisnik o VIII. redni seji občinskega sveta, 20. 7. 1926.

⁶⁹ Mariborske vesti. »Slovenec« in Narodni blok v mariborskem občinskem svetu, *Tabor*, 22. 5. 1926, str. 1.

⁷⁰ PAM, fond: Mestna občina Maribor 1528–1941, AŠ 162, Zapisnik o tajni seji VI. redne seje občinskega sveta, 11. 5. 1926.

⁷¹ PAM, fond: Mestna občina Maribor 1528–1941, AŠ 162, Zapisnik o tajni seji nadaljevanja VI. redne seje občinskega sveta, 18. 5. 1926.

⁷² PAM, fond: Mestna občina Maribor 1528–1941, AŠ 162, Zapisnik o VII. redni seji mestnega občinskega sveta, 15. 6. 1926.

⁷³ PAM, fond: Mestna hranilnica v Mariboru, AŠ 3, Poročilo o reviziji, str. 7, 10, 12, 18–19.

⁷⁴ PAM, fond: Mestna občina Maribor 1528–1941, AŠ 162, Zapisnik o VIII. redni seji mestnega občinskega sveta mariborskega, 20. 7. 1926.

⁷⁵ Npr. Mariborski občinski svet. Revizijsko poročilo, *Jutro*, 21. 7. 1926, str. 2.

vati prihranke, zato je župan Josip Leskovar na prošnjo ravnateljstva Mestne hranilnice v začetku julija z objavo v časnikih demantiral vesti o nepravilnostih v Mestni hranilnici.⁷⁷

Veliki župan mariborske oblasti Otmar Pirkmajer (Samostojna demokratska stranka) je 13. julija 1926 odredil vnovično revizijo s strani Zveze jugoslovanskih hranilnic.⁷⁸ »Res, da si že zlepa ni kak upravni uradnik proti kakemu mestnemu občinskemu svetu dovolil kaj takega kot nam kaže ta slučaj,« je zapisal komentator konservativnega *Slovenca*.⁷⁹ Župan Josip Leskovar je odredbo ocenil kot grobo kršenje hranilničnih Pravil in poseganje v pristojnosti mestne občine, medtem ko se je podžupan Franjo Lipold z uvedbo državne revizije strinjal, saj je upal na njeno naklonjenost demokratskemu vodstvu hranilnice. Državna revizija je bila izvedena v drugi polovici julija,⁸⁰ minister za trgovino in industrijo Ivan Krajač⁸¹ pa je z dekretom vlade v začetku septembra odstavil Marka Ipavica z mesta vladnega komisarja, razpustil upravni odbor in za novega vladnega komisarja imenoval Vekoslava Kukovca. Zaradi izrazitega odpora članov občinskega sveta proti krčenju občinskih pristojnosti je bil ukrep potem, ko je sprejetje funkcije odklonil tudi sam Vekoslav Kukovec, preklican.⁸²

Javna seja občinskega sveta 20. julija 1926, na kateri so razpravljali o revizijskem poročilu Jožeta Barleta, je trajala 5 ur in 20 minut, svétniki pa so večino časa namenili iskanju krivcev za objavo revizijskega poročila in razpravi o smiselnosti obsoja Narodnega bloka strank glede na različne politične interese znotraj njega. Na predlog občinske revizijske komisije so sprejeli sklep o spremembi Pravil, kar je po politično razgibani pomladi pripeljalo do živahnih pogajanj med upravnim odborom Mestne hranilnice in člani občinskega sveta poleti leta 1926.⁸³ Predlogi o spremembah, ki so jih posebnemu odseku občinskega sveta za spremem-

⁷⁶ PAM, fond: Mestna hranilnica v Mariboru, Sejni zapisnik za leto 1922 do 25. 2. 1927, 1. knjiga, XXXVII/4, Zapisnik o seji ravnateljstva Mestne hranilnice v Mariboru, 2. 7. 1926; PAM, fond: Mestna hranilnica v Mariboru, AŠ 4, Zapisnik o seji upravnega odbora Mestne hranilnice, 19. 7. 1926; PAM, fond: Mestna občina Maribor 1528–1941, AŠ 162, Zapisnik o VIII. redni seji občinskega sveta, 20. 7. 1926; Shod radikalov v zvezi Mestne hranilnice, Slovenec, 15. 7. 1926, str. 5–6; Maribor, Revizijsko poročilo v javnosti, Slovenec, 18. 7. 1926, str. 5; Mestna hranilnica v Mariboru – Erisino jabolko, Slovenec, 18. 7. 1926, str. 8; Radikali in Mestna hranilnica v Mariboru, Jutro, 15. 7. 1926, str. 2; Kriza v mariborski občini? Radikalna intriga, Juro, 17. 7. 1926, str. 2.

⁷⁷ PAM, fond: Mestna hranilnica v Mariboru, AŠ 3, Mestni magistrat mariborski, Uradna izjava, Maribor, 3. 7. 1926; PAM, fond: Mestna občina Maribor 1528–1941, AŠ 162, Zapisnik o VIII. redni seji občinskega sveta, 20. 7. 1926; Maribor, Izjava, Slovenec, 6. 7. 1926, str. 5; Iz Maribora, Župan dr. Leskovar, Nesramna intriga, Jutro, 4. 7. 1926, str. 6; Dr. Marko Ipavic, Peklenske intrige proti mariborski Mestni hranilnici, Jutro, 4. 7. 1926, str. 2.

⁷⁸ PAM, fond: Mestna hranilnica v Mariboru, AŠ 3, Mestna hranilnica v Mariboru, Mestni magistrat; V roke gospoda župana, Maribor 14. 7. 1926; PAM, fond: Mestna hranilnica v Mariboru, AŠ 3, Mestni magistrat mariborski, Gospodu vladnemu komisarju Mestne hranilnice dr. Marku Ipavicu, Maribor, 14. 7. 1926; PAM, fond: Mestna občina Maribor 1528–1941, AŠ 162, Zapisnik o VIII. redni seji občinskega sveta, 20. 7. 1926; Maribor, Zopetna revizija Mestne hranilnice, Slovenec, 15. 7. 1926, str. 5.

⁷⁹ Nova revizija Mestne hranilnice v Mariboru, Slovenec, 16. 7. 1926, str. 3.

⁸⁰ PAM, fond: Mestna hranilnica v Mariboru, AŠ 3, Veliki župan mariborske oblasti, Odlok, 11. 7. 1927.

⁸¹ Čulinović, II. del, str. 298.

⁸² PAM, fond: Mestna občina Maribor 1528–1941, AŠ 162, Zapisnik izvanredne seje mestnega občinskega sveta mariborskega, 3. 9. 1926; PAM, fond: Mestna hranilnica v Mariboru, AŠ 3, Župan dr. Leskovar, Mestna hranilnica, Maribor, 4. 9. 1926; PAM, fond: Mestna hranilnica v Mariboru, Sejni zapisnik za leto 1922 do 25. 2. 1927, 1. knjiga, XXXVII/4, Zapisnik o seji ravnateljstva Mestne hranilnice v Mariboru, 7. 9. 1926; PAM, fond: Mestna hranilnica v Mariboru, AŠ 4, Zapisnik o seji upravnega odbora Mestne hranilnice, 20. 9. 1926; PAM, fond: Mestna hranilnica v Mariboru, AŠ 4, Zapisnik o seji upravnega odbora Mestne hranilnice, 27. 10. 1926.

⁸³ PAM, fond: Mestna hranilnica v Mariboru, AŠ 4, Zapisnik o seji upravnega odbora Mestne hranilnice, 19. 7. 1926; PAM, fond: Mestna občina Maribor 1528–1941, AŠ 162, Zapisnik o VIII. redni seji občinskega sveta mariborskega, 20. 7. 1926; PAM, fond: Mestna občina Maribor 1528–1941, AŠ 162, Zapisnik o tajni seji nadaljevanja VIII. redne seje mestnega občinskega sveta mariborskega, 27. 7. 1926; PAM, fond: Mestna hranilnica v Mariboru, AŠ 3, Mestna hranilnica v Mariboru, Mestna občina Maribor, 13. 8. 1926; PAM, fond: Mestna hranilnica v Mari-

bo Pravil predložile Socialistična stranka Jugoslavije, nemška Domača gospodarska stranka in Slovenska ljudska stranka, so dokazovali, da so se vse zavzemale za zvečanje vpliva mestne občine v poslovanju Mestne hranilnice. Največjo pozornost so stranke namenile 29. členu Pravil, ki je določal število od občinskega sveta imenovanih članov upravnega odbora hranilnice in je omejeval vpliv občinskega sveta pri potrjevanju upravnega odbora. Člen je hkrati omogočal Samostojni demokratski stranki ohranjanje prevlade v hranilnici in, kot je bil prepričan socialistični svetnik Josip Ošlak, »*politično kombinacijo*« v delitvi odborniških mest v okviru Narodnega bloka.⁸⁴ Anton Jerovšek je na julijskem shodu Slovenske ljudske stranke v imenu vodstva povedal, »*da se niti najmanj ne čutimo več vezane na dogovor narodnega bloka, v kolikor se tiče Mestne hranilnice,*« kar je pričalo, da so se strankarska pogajanja glede Pravil hranilnice znašla na mrtvi točki.⁸⁵

Po pretresu 29. člena na seji strank Narodnega bloka so člani hranilničnega upravnega odbora in občinski svetniki avgusta in septembra 1926 uskladili interese v Mestni hranilnici in sprejeli ter potrdili sklep o zvišanju števila od občinskega sveta voljenih članov upravnega odbora.⁸⁶ Mestna hranilnica je predlog predložila nadzorni oblasti, tj. velikemu županu Otmarju Pirkmajerju, ki pa novih Pravil ni odobril.⁸⁷ Glede na besedilo, ki je določalo volitev upravnega odbora, »*v katerem pride do izraza politični značaj hranilnične uprave,*« je za navodilo zaprosil ministrstvo za trgovino in industrijo, saj kot je zapisal decembra 1926 v svojem odgovoru županu Josipu Leskovarju, ni bil prepričan, »*ali so takšne določbe v pravih hranilnicah, ki naj bo gospodarska in ne politična institucija, sploh dopustne*«.⁸⁸ Na ministrstvu za trgovino in industrijo so konec marca 1927 zavrnili potrditev Pravil Mestne hranilnice, češ da predlagane spremembe mestni občini ne zagotavljajo odločilnega vpliva na sestavo upravnega odbora Mestne hranilnice.⁸⁹ Mnenja članov upravnega odbora hranilnice

boru, AŠ 3, Mestni magistrat mariborski, Mestni hranilnici v Mariboru, 30. 8. 1926; PAM, fond: Mestna hranilnica v Mariboru, AŠ 3, Mestna hranilnica v Mariboru, Mestna občina Maribor, 20. 9. 1926; PAM, fond: Mestna hranilnica v Mariboru, AŠ 3, Mestni magistrat mariborski, Mestni hranilnici v Mariboru, 23. 9. 1926; PAM, fond: Mestna občina Maribor 1528–1941, AŠ 162, Zapisnik o 9. redni seji mestnega občinskega sveta, 22. 9. 1926; PAM, fond: Mestna hranilnica v Mariboru, AŠ 4, Zapisnik o seji upravnega odbora Mestne hranilnice, 20. 9. 1926; .

⁸⁴ PAM, fond: Mestna hranilnica v Mariboru, AŠ 3, SSJ – predlogi k spremembi statuta, Maribor, 3. 8. 1926; PAM, fond: Mestna hranilnica v Mariboru, AŠ 3, Dr. L. Mühleisen, Velecejenji gospod dr. Vekoslav Kukovec!, Maribor, 11. 8. 1926; PAM, fond: Mestna hranilnica v Mariboru, AŠ 3, Predlog občinskih svetnikov SLS, Maribor, 3. 8. 1926.

⁸⁵ Narodni blok v Mariboru razbit?, Slovenec, 21. 7. 1926, str. 2; Usoda Narodnega bloka v Mariboru, Slovenec, 22. 7. 1926, str. 3; SLS v Mariboru, Slovenec, 31. 7. 1926, str. 3; SLS v mestnem zastopstvu mariborskem, Slovenec, 1. 8. 1926, str. 6.

⁸⁶ PAM, fond: Mestna hranilnica v Mariboru, AŠ 4, Zapisnik o seji upravnega odbora Mestne hranilnice, 13. 8. 1926; PAM, fond: Mestna občina Maribor 1528–1941, AŠ 162, Zapisnik o tajni seji izvanredne seje mestnega občinskega sveta mariborskega, 13. 8. 1926; PAM, fond: Mestna hranilnica v Mariboru, AŠ 3, Pravila Mestne hranilnice v Mariboru, 25. 3. 1920; PAM, fond: Mestna hranilnica v Mariboru, AŠ 3, Župan dr. Leskovar, Mestna hranilnica Maribor, Maribor, 4. 9. 1926; Večer shodov v Mariboru, Slovenec, 18. 7. 1926, str. 3.

⁸⁷ PAM, fond: Mestna hranilnica v Mariboru, AŠ 3, Župan dr. Leskovar, Dragi dr. Franjo Lipold!, Maribor, 6. 10. 1926; Mestni magistrat mariborski, Upravnemu odboru Mestne hranilnice, Maribor, 6. 10. 1926; PAM, fond: Mestna hranilnica v Mariboru, AŠ 3, Mestna hranilnica v Mariboru, Mestni magistrat v roke gospoda župana, Maribor, 15. 10. 1926.

⁸⁸ PAM, fond: Mestna občina Maribor 1528–1941, AŠ 162, Zapisnik 11. redni seji mestnega občinskega sveta, 2. 12. 1926; PAM, fond: Mestna hranilnica v Mariboru, AŠ 3, Župan dr. Leskovar, Gospodu velikemu županu mariborske oblasti, Maribor, 6. 12. 1926; PAM, fond: Mestna hranilnica v Mariboru, AŠ 3, Veliki župan, Mestnemu magistratu v Mariboru, Maribor 14. 12. 1926.

⁸⁹ PAM, fond: Mestna hranilnica v Mariboru, AŠ 3, Veliki župan mariborske oblasti, Ravnateljstvu Mestne hranilnice, Maribor, 29. 3. 1927; PAM, fond: Mestna občina Maribor 1528–1941, AŠ 162, Zapisnik 4. redne seje mestnega občinskega sveta, 12. 4. 1927.

glede zavrnitve so bila deljena,⁹⁰ 10. maja pa so proti glasovom odbornikov Slovenske ljudske stranke sprejeli predlog Franja Lipolda o ponovni prošnji za potrditev Pravil, ki sta jih upravni odbor Mestne hranilnice in občinski svet sprejela avgusta in septembra 1926.⁹¹

Na razvoj dogodkov v Mestni hranilnici v Mariboru so vplivale tudi oblastne volitve 23. januarja 1927 in nesoglasja političnih strank v zvezi z njimi. Slovenska ljudska stranka je na volitvah dosegla absolutno večino (v mariborski oblastni skupščini 68,7 odstotka) in je 1. februarja vstopila v vlado Nikole Uzunovića (Narodna radikalna stranka), še prej pa je konec januarja prišlo med stranko in mariborskim velikim županom Otmarjem Pirkmajerjem do večjega spora. Veliki župan je želel osnovati poseben sosvet strank, ki bi ob oblastnih skupščinah deloval pod njegovim vodstvom in mu pomagal urejati vprašanja glede vzpostavitve oblastne samouprave. V Slovenski ljudski stranki na to niso pristali, kar je poglobilo nasprotja z vodstvom Samostojne demokratske stranke, in nazadnje dokončen razpad Narodnega bloka strank.⁹²

Načelnik Slovenske ljudske stranke Anton Korošec je 11. julija 1927 s t. i. blejskim sporazumom sklenil sodelovanje s predstavniki vladne Narodne radikalne stranke,⁹³ istega dne pa je bil z odlokom velikega župana Franca Schaubacha⁹⁴ (Slovenska ljudska stranka) razpuščen tudi upravni odbor Mestne hranilnice. Marka Ipavica je na mestu vladnega komisarja zamenjal odvetnik Rudolf Ravnik (Narodna radikalna stranka), kateremu je bil dodeljen 12-članski sosvet. Slovenska ljudska stranka je imela v sosvetu 5 članov in je bila najmočnejša stranka v njem.⁹⁵ Hkrati s spremembo uprave je bila v drugi polovici julija v Mestni hranilnici uvedena strokovna revizija poslovanja in revizija nadzornega odbora občinskih svetnikov, člani obeh pa so ugotovili, da napake v poslovanju hranilnice niso bile odpravljene in so se npr. velika posojila v nasprotju z navodili občinskega sveta celo povečala. V občinskem svetu so ostro protestirali in zagrozili z odpovedjo jamstva mestne občine Mestni hranilnici, če občinski svet ne bi dobil večjega vpliva na njeno poslovanje;⁹⁶ sklep o tem so poslali velikemu županu.⁹⁷

V drugi polovici leta 1927 so bila prizadevanja v zvezi s spremembo Pravil Mestne hranilnice v Mariboru prekinjena, saj je bil veliki župan v tem času polno zaseden s predajo pristojnosti oblastnim samoupravnim organom (tj. oblastnim odborom).⁹⁸ Na zadnjih občinskih

⁹⁰ PAM, fond: Mestna hranilnica v Mariboru, AŠ 4, Zapisnik o seji upravnega odbora Mestne hranilnice, 21. 4. 1927.

⁹¹ PAM, fond: Mestna hranilnica v Mariboru, AŠ 4, Zapisnik o seji upravnega odbora Mestne hranilnice, 10. 5. 1927.

⁹² Leskovec Antoša, Zgodovina uprave v Mariboru 1752–1941, v: Maribor skozi stoletja, Maribor 1991, str. 282; Stiplovšek, Slovenski parlamentarizem, str. 106–108, 115–117.

⁹³ Sporazum med Vukičevićem in Korošcem velik državni akt; Dogovor med SLS in NRS v hrvatski luči, Slovenec, 14. 7. 1927, str. 1.

⁹⁴ Slovenska ljudska stranka je 28. februarja 1927 kot vladna stranka dosegla zamenjavo demokratskih velikih županov mariborske in ljubljanske oblasti s svojima privržencema. Stiplovšek Miroslav, Posebnosti uspešnega delovanja samouprave mariborske oblasti na gospodarsko-socialnem in prosvetno-kulturnem področju 1927–1929, v: Časopis za zgodovino in narodopisje, št. 1–2/2001, str. 157–158.

⁹⁵ PAM, fond: Mestna hranilnica v Mariboru, AŠ 3, Veliki župan mariborske oblasti. Odlok, Maribor, 11. 7. 1927; Uprava Mestne hranilnice v Mariboru razpuščena, Mariborski večernik Jutra, 15. 7. 1927, str. 1.

⁹⁶ PAM, fond: Mestna hranilnica v Mariboru, AŠ 3, Dr. Rudolf Ravnik, Veledenjeni gospod župan!, Maribor, 16. 7. 1927; PAM, fond: Mestna občina Maribor 1528–1941, AŠ 162, Zapisnik o tajni seji 8. redne seje mestnega občinskega sveta, 26. 8. 1927.

⁹⁷ PAM, fond: Mestna hranilnica v Mariboru, AŠ 3, Mestni magistrat mariborski, Velikemu županu mariborske oblasti, Maribor, 30. 8. 1927.

⁹⁸ Stiplovšek, Slovenski parlamentarizem, str. 157–158 in 171.

⁹⁹ Šestojanuarski režim je v zvezi z 'Zakonom o ukinitvi zakona o volitvah organov oblastne, okrajne in občinske samouprave' z dne 14. januarja 1929 odpravil volitve občinskih organov, člane občinske uprave pa je odtlej nastavljal in razreševal ban. Žontar Jože, Občine v Sloveniji v letih 1918 do 1941, v: Vilfanov zbornik, Ljubljana 1999, str. 604.

volitvah v Kraljevini Jugoslaviji⁹⁹ 19. decembra 1927 so si stranke 41 mest v občinskem svetu razdelile takole: Slovenska ljudska stranka 14, Jugoslovanska socialdemokratska stranka 12, Samostojna demokratska stranka 6, nemška Domača gospodarska stranka 5, Narodna radikalna stranka, Bernotova skupina Socialistične stranke Jugoslavije, Narodnosocialistična stranka in Neodvisna obrtniška lista pa po 1 mesto. Za župana je bil izvoljen Alojzij Juvan (Slovenska ljudska stranka).¹⁰⁰

Člani začasnega sosveta Mestne hranilnice in občinski svétniki so pričeli pogovore glede spremembe Pravil Mestne hranilnice ponovno marca 1928, ker pa je bilo soglasje o spremembah doseženo že avgusta oz. septembra 1926, so Pravila takoj predložili v odobritev nadzorni oblasti.¹⁰¹ Z odlokom namestnika velikega župana, dvornega svetnika Leona Stareta, so bila Pravila na podlagi sklepa Ministrstva za trgovino in industrijo z dne 7. aprila 1928 naposled odobrena.¹⁰² Občinski svet je imel v primerjavi s Pravili, ki jih je 25. marca 1920 potrdila Deželna vlada za Slovenijo, večji vpliv na sestavo upravnega odbora Mestne hranilnice. Stranke so volile 18 odbornikov s postavitvijo strankarskih kandidatnih list v občinskem svetu, medtem ko so stara Pravila občinskemu svetu omogočala izvolitev 16 odbornikov, ki jih je predlagal upravni odbor Mestne hranilnice. Tako predvidene volitve so zagotavljale sorazmerno zastopnost strank v vodstvu hranilnice in pravičnejšo delitev političnega vpliva med njimi, čeprav je bil demokratski lobi v Mestni hranilnici še zmeraj močan.¹⁰³ Novi upravni odbor, ki so ga občinski svétniki izvolili 27. aprila 1928, in v katerem je Slovenska ljudska stranka zasedla 7 mest, Jugoslovanska socialdemokratska stranka pa 5,¹⁰⁴ je namreč za svojega predsednika izvolil Franja Bureša iz Samostojne demokratske stranke, ki je imela v upravnem odboru le 3 mesta – zanj so glasovali vsi odborniki Slovenske ljudske stranke, ki je prevzela ravnateljsko mesto (Anton Jerovšek).¹⁰⁵ Z izvolitvijo novega upravnega odbora, ki je posle prevzel 20. maja, je veliki župan Franc Schaubach razrešil gerenta Rudolfa Ravnika in potrdil novo upravo v hranilnici (mesto vladnega komisarja je ponovno zasedel Marko Ipavic),¹⁰⁶ kar je ugodno vplivalo na njeno poslovanje, saj se je politični boj za prevlado v hranilnici do uvedbe šestojanuarske diktature leta 1929 postopoma umaknil gospodarskim interesom.¹⁰⁷

Poslovanje Mestne hranilnice v Mariboru je v tridesetih letih močno prizadela svetovna gospodarska kriza; njen obstoj je bil posebno v poslovnem letu 1932 ogrožen. Med drugo

¹⁰⁰ Maribor je glasoval za delo in poštenost, Slovenec, 20. 12. 1927, str. 1; Iz Maribora. Občinske volitve v Mariboru, Slovenski narod, 20. 12. 1927, str. 3

¹⁰¹ PAM, fond: Mestna občina Maribor 1528–1941, AŠ 162, Zapisnik 2. redni seji mestnega občinskega sveta, 15. 3. 1928; PAM, fond: Mestna hranilnica v Mariboru, AŠ 3, Mestna hranilnica Maribor, Občinskemu svetu mestne občine mariborske, Maribor, 15. 3. 1928; PAM, fond: Mestna hranilnica v Mariboru, AŠ 3, Mestni magistrat mariborski, Gerentu Mestne hranilnice, Maribor, 16. 3. 1928.

¹⁰² PAM, fond: Mestna hranilnica v Mariboru, AŠ 4, Veliki župan mariborske oblasti, Mestni hranilnici v Mariboru, Maribor, 17. 4. 1928.

¹⁰³ PAM, fond: Mestna hranilnica v Mariboru, AŠ 3, Pravila Mestne hranilnice v Mariboru, 25. 3. 1920; PAM, fond: Mestna hranilnica v Mariboru, AŠ 3, Pravila Mestne hranilnice v Mariboru, 17. 4. 1928.

¹⁰⁴ PAM, fond: Mestna občina Maribor 1528–1941, AŠ 162, Zapisnik o nadaljevanju IV. redne seje mestnega občinskega sveta, 27. 4. 1928; PAM, fond: Mestna hranilnica v Mariboru, AŠ 4, Mestni magistrat mariborski, Mestni hranilnici v roke gerenta g. dr. Rudolfa Ravnika, Maribor, 28. 4. 1928.

¹⁰⁵ PAM, fond: Mestna hranilnica v Mariboru, AŠ 4, Zapisnik seje novega upravnega odbora Mestne hranilnice v Mariboru, 2. 5. 1928.

¹⁰⁶ PAM, fond: Mestna hranilnica v Mariboru, AŠ 4, Veliki župan mariborske oblasti, Mestni hranilnici v Mariboru, Maribor, 7. 5. 1928; PAM, fond: Mestna hranilnica v Mariboru, AŠ 4, Zapisnik seje upravnega odbora, 29. 8. 1928.

¹⁰⁷ PAM, fond: Mestna hranilnica v Mariboru, AŠ 4, Zapisnik seje upravnega odbora, 29. 8. 1928; PAM, fond: Mestna občina Maribor 1528–1941, AŠ 163, Zapisnik o nadaljevanju redne seje mestnega občinskega sveta, 15. 5. 1929; PAM, fond: Mestna hranilnica v Mariboru, AŠ 4, Zapisnik seje upravnega odbora, 28. 5. 1929; PAM, fond: Mestna hranilnica v Mariboru, AŠ 4, Zapisnik seje upravnega odbora, 18. 12. 1929; PAM, fond: Mestna hranilnica v Mariboru, AŠ 4, Zapisnik seje upravnega odbora, 9. 4. 1930.

Iz prvotnih prostorov na Rotovškem trgu se je Mestna hranilnica v Mariboru 30. oktobra 1886 preselila v reprezentativno stavbo na Slomškovem trgu 15, kjer je danes sedež Univerze v Mariboru. (Fototeka PAM)

svetovno vojno je bila med petimi okrajnimi zavodi, na katere so Nemci skrčili poslovanje hranilnic na Štajerskem, po vojni pa je z dekretom ministrstva za finance Ljudske republike Slovenije ponovno dobila dovoljenje za redno poslovanje. Ukinjena je bila marca 1961 v skladu z zakonom o bankah, ki ni dopuščal delovanja samostojnim hranilnicam.¹⁰⁸

Stranke v občinskem svetu so v obravnavanem času večkrat opozarjale na dejstvo, da mora biti vprašanje Mestne hranilnice narodno-gospodarsko in ne politično,¹⁰⁹ čeprav je bil nacionalni interes Mestne hranilnice opredeljen že ob njenem prevzemu v slovenske roke; ravnateljstvo je v Zaključnem računu za leto 1919 zapisalo, da upa na podporo slovenskih komitentov, »da bode naša hranilnica postala res narodna trdnjava na slovensko-nemški meji«.¹¹⁰ Vodstvene položaje v Mestni hranilnici v Mariboru so v 20. letih prejšnjega stoletja do zmage Slovenske ljudske stranke na oblastnih volitvah leta 1927 z izjemo kratkega obdobja od aprila 1920 do marca 1921 zasedali člani Jugoslovanske demokratske stranke oz. Samostojne demokratske stranke. Takšen položaj so obdržali tudi po oblikovanju Narodnega bloka strank leta 1924, kar je bila posledica delitve interesnih področij med Samostojno demokratsko stranko in Slovensko ljudsko stranko v občinski upravi. Po letu 1927 je v upravnem odboru Mestne hranilnice večji vpliv dobila Slovenska ljudska stranka, demokrati pa so tudi potem ohranili del tradicionalno močnega zaledja.

¹⁰⁸ Kosar, str. 15, 18 in 22; Lazarevič, Prinčič, str. 143–145, 168–169 in 293.

¹⁰⁹ PAM, fond: Mestna občina Maribor 1528–1941, AŠ 162, Zapisnik o VIII. redni seji občinskega sveta, 20. 7. 1926.

¹¹⁰ PAM, fond: Mestna hranilnica v Mariboru, AŠ 3, Ravnateljstvo, Poročilo o poslovanju in računskem zaključku za leto 1919, v: Računski zaključek Mestne hranilnice v Mariboru za 58. upravno leto 1919, str. 2; PAM, fond: Mestna občina Maribor 1528–1941, AŠ 162, Zapisnik o tajni seji nadaljevanja VI. redne seje občinskega sveta, 18. 5. 1926.

S u m m a r y

Maribor Savings and Loan Bank in the 1920's: Apple of Discord within the Maribor Town Council

Mateja Ratej

The Savings and Loan Bank in Maribor was founded in 1858 by decision and with the guarantee of the Maribor Town Council. A German loan bank, it rendered virtually impossible an economic independence of Slovenes living in Maribor before the disintegration of Austria-Hungary. A depletion of reserve funds (Austrian war loan) after the end of the First World War caused a major crisis in its operations. Two of the bank's politically controversial moves were the purchase of the so-called Austrian life annuity incomes at the beginning of 1922 and the acquisition of a holding in the Maribor Printing House joint-stock company. The bank's progress was also considerably hindered by disagreements regarding the changes of its rules of procedure and personnel changes within its executive committee, especially in the period between the first municipal elections on April 26, 1921, and the introduction of dictatorship on January 6, 1929. In August and September of the same year the Town Council parties reconciled their views on the bank's rules of procedure and in April 1928, when the old executive committee was replaced by the new administration, ratified the revised rules of procedure. With the exception of a brief period between April 1920 and March 1921 principal positions in the bank were occupied by the members of the Yugoslav Democratic party, or the Independent Democratic party. In the 1927 elections the winner was the Slovene People's party that in the future strongly influenced the operations of the bank; though now in the background, the democrats nevertheless preserved their traditional strength.

PRISPEVKI ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

Inštitut za novejšo zgodovino izdaja osrednjo slovensko zgodovinsko revijo za problematiko novejše zgodovine **Prispevki za novejšo zgodovino**. Revija izhaja že od leta 1960, najprej kot *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, od leta 1986 pa pod sedanjim imenom. Sprva je bila revija usmerjena izrazito v zgodovino delavskega gibanja in narodnoosvobodilnega boja, z leti pa je razširila krog predstavljanje zgodovinske problematike na celotno zgodovinsko dogajanje na Slovenskem in širše v drugi polovici 19. stoletja in v 20. stoletju. Sedaj je to revija za novejšo slovensko zgodovino; izhaja enkrat ali dvakrat letno. V reviji objavljajo sodelavci Inštituta za novejšo zgodovino in tudi drugi zgodovinarji znanstvene razprave, strokovne članke, historično dokumentacijo, knjižna poročila in ocene ter tekočo letno bibliografijo sodelavcev Inštituta.

Revijo, tudi večino starih letnikov, lahko naročite na Inštitutu za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, 1000 Ljubljana, telefon: 200 3120 / faks: 200 3160. Naprodaj je tudi v vseh večjih slovenskih knjigarnah.

ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

je med drugim izdala:

27. zborovanje slovenskih zgodovinarjev, Ljubljana 1994 : zbornik. – Ljubljana, 1994. – 1.000 SIT

Sosed v ogledalu soseda od 1848 do danes : 1. zasedanje slovensko-avstrijske zgodovinske komisije, Bled 1993. – Ljubljana 1995. – 1.500 SIT

Slovenija v letu 1945 : zbornik referatov. – Ljubljana 1996. – 1.000 SIT

Življenje in delo Josipa Žontarja : ob stoletnici rojstva. – Ljubljana, Kranj 1996. – 500 SIT

Razvoj turizma v Sloveniji : zbornik referatov z 28. zborovanja slovenskih zgodovinarjev, Bled 1996. – Ljubljana 1996. – 1.500 SIT

Slovenija 1848-1998: iskanje lastne poti : mednarodni znanstveni simpozij, Maribor 1998. Ljubljana 1998. – 2.000 SIT

Množične smrti na Slovenskem : zbornik referatov z 29. zborovanja slovenskih zgodovinarjev, Izola 1998. – Ljubljana 1999. – 2.000 SIT

Temeljne prelomnice preteklih tisočletij : zbornik referatov s 30- zborovanja slovenskih zgodovinarjev, Rogla 2000. – Ljubljana 2001. – 2000 SIT

Za zainteresirani lahko kupijo knjige na sedežu ZZDS v Ljubljani, Aškerčeva 2 (tel. 01/241-1200). Člani ZZDS imajo 25 odstotni popust, študentje pa 50 odstotni popust.

Borut Batagelj

Od skokov k poletom

Začetki smučarskih skokov na Slovenskem in uveljavitev Planice v času med obema vojnama

1. Uvod

Malo je tem slovenske zgodovine, ki bi tako izrazito zaznamovali svetovno zgodovino, kot jo je Planica s smučarskimi skoki oziroma poleti. Nihče ne more mimo tega. Od leta 1934, ko je v Planici Birger Ruud prvič premaknil mejo človekovih zmožnosti poleteti na smučeh na 92 metrov pa vse do letošnjih 231 metrov Mattija Hautamäkija, je Planica kraj svetovnega slovesa. Medtem se je marsikaj ogromno spremenilo, še največ v pojmovanju športa in njegovi povezavi s sodobno družbo. Planico že sedemdeset let izzivajo nova tehnična vprašanja, ki so skozi vso obdobje vedno znova silila v ospredje. Toda dolgoročno skozi prizmo časa družboslovno uravnanega pogleda so tehnični izzivi (tako prireditelja kot tekmovalcev) od vedno le dinamični spremljevalec psiho-sociološkega fenomena, ki vleče. Na eni strani je »ikarusov kompleks« posameznika, na drugi socialno kulturni pojav družabnega dogodka. Planici je do sedaj s postopnim tehničnim napredkom obeh velikank uspelo ohranjovati atraktivnost. Psiho-sociološki fenomen se je s tem zlil skozi zgodovinski proces posledično v dejstvo, da Planico tesno povezujemo s slovensko nacionalno identiteto.

Prav z vidika nacionalne identitete, katero najboljše spoznavamo skozi dioptrijo zgodovinske raziskave in posebej zaradi svetovnih razsežnosti planiških dogodkov, je težko razumeti, zakaj se slovenska historiografija smučarskim skokom še ni podrobneje posvetila. Bržkone je zgodovina športa pri nas še vedno trivialna tema. Tako se je ob nostalgiji in vsakoletnih klišejskih dotikih preteklosti že oblikoval planiški mit. Pričujoča razprava poskuša mestoma nekritično povzete razsežnosti Planice umestiti v razumljiv zgodovinski kontekst začetkov smučarskih skokov (poletov) v obdobju do druge svetovne vojne.

2. Smučarski skoki – od terenskih skokov v športno disciplino

Odkar človeštvo pomni smučanje, obstajajo tudi smučarski skoki. Ko med gibanjem na smučeh smučar naleti na oviro, jo mora premagati. Seveda je od ovire in spretnosti smučarja odvisna odločitev, če se ji izogne ali jo preskoči. Naravni kriterij skoka se je tako ob zadostnem človekovem smučarskem znanju in atraktivnosti tega elementa v določenih okoljih starosvetnega predmodernega smučanja razvil v igro. Tako je bilo tudi na Blokah, ki so bile v času širjenja modernega smučarstva včasih poimenovane kar »naša Norvegija«. Bloško smučanje kot izrazit primer ljudskega geografsko izoliranega smučanja v izročilu pozna tudi skoke. Smučanje, ki je prvotno služilo kot prometna dejavnost, so mnogi z obvladovanjem vzljubili. Psihološki element vsečnega in prijetnega smučanja je postal zabaven do te mere, da se je razvil v igro. Kot je napisal Carl J. Luther, so na Blokah že v najstarejših časih poznali primitivne

skoje, kjer so skakali čez enostavne iz snega narejene skakalnice.¹ Tekmovanj menda niso poznali, šlo je torej zgolj za zabavno obliko smučanja, katere pa so se nekateri vneto oprijeli. Rudolf Badjura je namreč zapisal, da je na Blokah slišal razne povesti »o znamenitih metulskih² krmarijih, izmed katerih je eden pri skakanju celo bridko smrt storil«.³

Četudi nekateri teoretiki in raziskovalci zgodovine športa vidijo korenine pojava športa v igri, v primeru starosvetnih bloških skokov še ne moremo govoriti o športni obliki smučanja.⁴ Ne le da v pojavu ni vidnih prvin lastnosti modernega športa, ampak je z vidika zgodovinskega razvoja še bolj pomembno drugo dejstvo: Pri starosvetnih bloških skokih se ne kaže nobena direktna povezava s smučarskimi skoki kot moderno kodificirano športno disciplino, še najmanj kontinuiran razvoj smučarskih skokov na Slovenskem. Smučarski skoki, takšne kot jih poznamo danes, so bili namreč k nam prineseni že v obliki in z lastnostmi moderne športne discipline.

Kontinuiran razvoj smučanja iz utilitarne rabe se je v moderni meščanski šport najprej oblikoval na Norveškem. Norveške se pridih tradicionalne smučarske dežele, kjer je smučanje postalo izraz nacionalnega mišljenja in čustvovanja, še najbolj upravičeno drži zato, ker je prav tam praktično smučanje kmetov, lovcev in vojakov prevzelo značilnosti, s katerimi se je smučanje razširilo po svetu. Ena od njih so gotovo smučarski skoki.

Osnova pot oblikovanja smučarskih skokov oziroma smučanja v šport je bil prosti čas in zabava, ki se je ob tehnični izpolnitvi opreme in z aktivnostjo nekaterih posameznikov (med njimi izstopa Sondre Norheim⁵ (1825-1897), ki je ob selektivni zgodovini postal celo osrednji lik smučarske »tranzicije«⁶ najprej razvila na jugu Norveške. Opisovalci pokrajine Telemark so že okrog leta 1800 opazili množično smučarsko aktivnost prebivalcev ob prostih nedeljah, kasneje pa se je številčno smučanje začelo gojiti tudi v okolici Kristijanije (Oslo). Ker smatram institucionalizacijo smučanja za pomemben faktor razvoju, gre omeniti tu še leta 1877 ustanovljen Skiklub Christiania, ki sicer ni bil prvi na svetu, pa vendar ključen pri razvoju. Klub je leta 1879 organiziral smučarsko tekmovanje v kraju Huseby, ki še zdaleč v tej deželi ni bilo prvo, veliko pa je vplivalo na pravila kasnejših smučarskih tekmovanj. Kot dokazuje norveški zgodovinar Leif Torgesen, naj noben dogodek oziroma obdobje ne bi imelo večjega pomena na preoblikovanje smučanja v šport – tako za tekmovanje kot rekreacijo – kot ga ima dvanajstletno obdobje organiziranih smučarskih tekmovanj v Husebyju. Z osnovnim motivom po oblikovanju vsestranskega smučarja, so se tam razvili glavni obrisi pravil

¹ Carl J. Luther, Auf der spur des ältesten alpinen Ski, v: Der Winter, št. 9, let. 1931, str. 131, 132.

² Metulje – kraj na Blokah, kjer je Boris Orel zabeležil podatek, da so tam bili najbolj vneti smučarji. V: Boris Orel, Bloške smuči. Vprašanje njihovega nastanka in razvoja. SAZU, Ljubljana 1964, (dalje: Orel), str. 71. Omenjeni, daleč najbolj eruditi raziskovalec bloškega smučanja, se je kratko, vendar dovolj utemeljeno dotaknil tudi vprašanja skokov v zvezi s starosvetnim bloškim smučanjem. Ker so imele njihove smuči samo preprosta prstna stremena, meni, da so skoke dokaj težko izvajali. Vesti o skokih bi bilo potrebno posebej raziskati, koliko se morda res nanašajo na staro dediščino, in koliko na novejši čas, to je čas začetkov zimskega športa pri nas, ki verjetno ni bil brez določenih vplivov na zabavno drsanje na Blokah, v Vidovskih hribih in njih soseščini. (Glej: Borut Batagelj, Bloško smučanje : izumrlji zgodovinski fenomen kot izziv prihodnosti. V: Argo, let. 45 (2002), št. 1 / 2, str. 57–59.) Bili bi na napačni poti, če bi skušali v fantovskem zabavnem drsanju videti kaj več, kakor je v resnici bilo. V: Orel, str. 78.

³ Rudolf Badjura, Smučka terminologija. Samozaložba, Ljubljana 1931, str. 3.

⁴ Primerjaj: Svetozar Guček, Slovenija, zibelka smučanja v srednji Evropi. Kmečki glas, Ljubljana 1989, str. 71.

⁵ Norheim je na Norveškem čaščen kot legenda. Več o njem: www.sondrenorheim.com.

⁶ Sondre Norheim je kot odlični smučar zabeležen tudi kot svetovni rekorder v skoku. 1868 je zabeležen njegov skok dolžine 19,5 metrov. Glej: Planica 1934–1999, Društvo Proplanica, Ljubljana 1999, (dalje: Planica 1934–1999), str. 298. V letu 1860 pa naj bi Norheim v bližini rodnega kraja Morgedal pri skoku iz skale dosegel tedaj neverjetnih 30,5 metrov. Glej: Heinz Polednik, Weltwunder Skisport. Welsermühl, Wels 1969, (dalje: Polednik), str. 24. Prva zabeležena dolžina skoka je prav tako norveškega izvora. Ko je (kasneje znameniti general) Olav Rye leta 1808 med spustom naletel na grbino, naj bi ga vrglo 9,5 m daleč. Glej: Polednik, str. 24.

tekmovanja v nordijski kombinaciji, katerim več ali manj sledimo še v trideseta leta 20. stoletja. »Obdobje Huseby« se je zaključilo leta 1891, naslednje leto se je tekmovanje preselilo v Holmenkollen, ko se je pričelo novo obdobje, ki še vedno traja.⁷

3. Začetki smučarskih skokov na Slovenskem

Tako kot so bili manj odmevni direktni poskusi širjenja smučarstva iz Skandinavije v slovenske dežele in si je smučarstvo pri nas v času do prve svetovne vojne le postopoma prijemalo predvsem po zaslugi razvijajoče se »zimске turistike«,⁸ tako so tudi smučarski skoki pri nas do dvajsetih let 20. stoletja neznanka.

Ko se je v devetdesetih letih 19. stoletja smučanje začelo širiti v alpske dežele, kjer je kasneje spreminjalo svojo obliko in dokončno osvojilo svet, so se tu pričevala prva športna tekmovanja. V smučarskih skokih so tako v srednji Evropi tekmovali prvič že vsaj leta 1893, ko so se na smučarskih tekmovanjih pomerili v štajerskem Mürzzuschlagu.⁹ V tem kraju pod Semmeringom sta se vzorčno stopila šport in turizem, po mojem mnenju dva najnujnejša pogoja, ki sta smučarske skoke v svetu naredila razpoznavne. Skakalnice so namreč najprej začeli graditi v hitro rastočih alpskih letoviščih, ki so z razvojem novih zimskih športov našli možnost iskanja dobičkak tudi izven uveljavljene poletne sezone. Kot je leta 1932 zapisal eden najboljših tedanjih smučarskih poznavalcev Luis Trenker, so zimski turistični centri v vnemi po senzacionalnih skokih celo tekmovali.¹⁰ Posledica tega je bila (ob skakalnem napredku) gradnja »mamutskih« skakalnic.

Toda skoki se v Sloveniji še zdaleč niso začeli v Planici. Gradnja skakalnic v dolini pod Poncami je zgolj rezultat dotedanjega zgodovinskega razvoja smučarskih skokov, ki je zelo slabo ali celo nepoznan. Zato je planiškim dogodkom tridesetih let kot predzgodbo nujno predstaviti nekaj značilnosti razvoja športnih smučarskih skokov na Slovenskem iz dvajsetih in začetka tridesetih let 20. stoletja.

Ni naključje, da je bila pri nas prva umetna skakalnica zgrajena v neposredni bližini Bohinjske Bistrice. Bohinj oziroma Bohinjska Bistrica je ob danih geografsko-klimatskih kot tudi infrastrukturnih pogojih (železnica, hoteli) že v času pred prvo svetovno vojno rasel v prvo resnejše zimsko turistično središče pri nas. Skrb za turizem se je na Kranjskem povečala po letu 1905, ko je bila ustanovljena Deželna zveza za pospeševanje tujskega prometa na Kranjskem, intenzivneje pa se je na zimski turizem oziroma Bohinj ta orientirala leta 1910.¹¹ Vendar Bohinj, ki je na jezeru imel naravno drsališče, od leta 1909 umetno sankališče¹², v letu 1911 pa že označene smučarske ture¹³, umetnega skakalnega objekta pred prvo svetovno

⁷ Leif Torgesen, *The Huseby-period and its influence on rules of ski-racing*. V: *History of Skiing Conference*. Skiforeningen, Oslo 1998, str. 95–100.

⁸ O razvoju smučanja v športno disciplino glej: Borut Batagelj, *Začetki modernega smučarstva na Slovenskem*. Od prvih poskusov konec XIX. stoletja do afirmacije smučarstva na Slovenskem. Diplomsko delo. Ajdovščina 2000.

⁹ Glej več: Theodor Hüttenegger, Max Pfliger, *Steirische Skigeschichte*. Steirische Skiverband, Graz 1968, str. 34–38;

¹⁰ Luis Trenker, *Berge im Schnee*. Henius & Co., Berlin 1932, (dalje: Trenker), str. 69.

¹¹ *Planinski vestnik*, (dalje: PV), let. XVI (1910), št. 4.

¹² PV, let. XV (1909), št. 2. Takrat je izdala priročno knjižico z naslovom *Zimski šport v Bohinju*, ki jo je lahko dobil vsak interesent brezplačno na sedežu zveze, v ljubljanskem hotelu Lloyd. V njej so si lahko prebrali aktualne podatke o športnih vlakih, o znižanih voznih cenah (iz Ljubljane in Trsta), o športnih napravah v Bohinju in tudi o splošnih navodilih in pravilih zimskih športov.

¹³ *Slovenski narod*, (dalje: SN), 5. 1. 1911; SN, 31. 1. 1911.

vojno še ni dobil. Prva skakalnica v Sloveniji je bila tam zgrajena šele leta 1920, ko je Bohinj že imel nov pridevek – »jugoslovanski Davos«.

Skakalnica je bila zgrajena na stroške istega leta ustanovljene Športne zveze, organizacije, ki je konsolidirala vse slabše urejene športne panoge pri nas.¹⁴ Zimskošportni odsek v okviru zveze je vodil dr. Ciril Žižek, eden najpomembnejših smučarskih organizatorjev v prvi Jugoslaviji. Zaradi njegovih zaslug pri organizaciji gradnje, končno pa verjetno tudi zato, ker naj bi jo Žižek prvi preizkusil, se je bohinjske skakalnice prijelo ime Žižkova skakalnica. Ob pomoči vojske je bila skakalnica zgrajena poleti 1920.¹⁵ Glavni argument gradnje skakalnice je bil s strani zveze športni interes, »da kot najmlajši tekmovalci v svetovni areni smučarskih skakalcev pri naravni nadarjenosti našega naroda čim prej tudi mi dosežemo povprečne svetovne uspehe.«¹⁶ Zato ta skakalnica, kot prva v državi, ni mogla biti primerljiva z nekaterimi tujimi, kjer se je zlahka presegalo dolžine 40 metrov, ampak je bila to skakalnica primernejša za začetnike skokov, kjer so bili običajni skoki le do 15 metrov.

Poudariti moram, da je bilo smučarstvo takrat zaznamovano s premikom, ko se je njegova tekmovalna različica šele uveljavljala. Prav Žižek in Joso Gorec sta namreč zagovarjala uvajanje tekmovalnega smučarstva, v nasprotju s tedaj glavno slovensko smučarsko avtoriteto Rudolfom Badjuro, ki je bil izrazit zagovornik smučanja kot »izpolnitve turisticke v zimskem času«.¹⁷ Če se omejim le na razumevanje skokov, je Badjura priznaval »veliki skok raz skakalnico« le kot eno izmed štirih variant skokov na smučeh.¹⁸ Sicer tekmovalnega

Žižkova skakalnica 1921.

¹⁴ Arhiv Slovenije, Kraljevska banska uprava Dravske banovine, Upravni oddelek, Serija društvenih pravil po kartoteki, (dalje AS, KBUDB), 8021, Pravila »Športne zveze Ljubljana«.

¹⁵ Arhiv Fakultete za šport, Jugoslovanska zimsko-športna zveza, (dalje: AFŠ, JZŠZ), tipkopis Josa Gorca, (dalje: Gorec), str. 1.

¹⁶ Sport, 25. 12. 1920.

¹⁷ Sport, 3. 7. 1920.

smučarstva oziroma skokov izraziteje ni zaviral, saj je dojel pomen tovrstnih panog pri širjenju smučarstva, četudi to ni sovpadalo z njegovo oblikovano smučarsko filozofijo. Prav uspeh prvega zimsko-športnega državnega prvenstva v Bohinju februarja 1921, imenovanega »Zimsko-sportni meeting«, ga je lahko prepričal o napredku slovenskega oziroma jugoslovanskega smučarstva. Poleg drugih zimsko-športnih disciplin, je takrat na skakalnici v bližini bohinjskega predora prvič potekalo tekmovanje v skokih za »prvenstvo Jugoslavije in Slovenije raz skakalnico«. ¹⁹ Izmed petih prijavljenih tekmovalcev, od teh tudi dva predstavnika zagrebških klubov, je vse tri skoke v brezhibni pokončni drži izvedel Joža Pogačar (SK Ilirija). Enako dolžino kot državni prvak Pogačar (9 metrov) je dosegel tudi Jože Dolenc (Ljubljanski sportni klub), vendar je zaradi manj gotove izvedbe dosegel drugo mesto. Ilirijan Ivo Kavšek se je sicer izkazal z najdaljšim skokom, toda njegov doskok pri 13 metrih se je končal s padcem. ²⁰

Skok Iva Kavška 1921.

¹⁸ Rudolf Badjura, Smučar. Kleinmayr & Bamberg, Ljubljana 1924, str. 59.

¹⁹ Sport, 29.1.1921.

²⁰ Sport, 25. 2. 1921

Na prvem državnem prvenstvu so prvič nastopili tudi člani tik pred tem ustanovljenega Turistovskega kluba Skala. Skalaši so poleg začetkov alpinizma in filma močno zaznamovali tudi slovensko smučarsko zgodovino. Sprva z mešanimi občutki sprejeti klub, ki si je v svojih pravilih v prvi vrsti zadal gojiti »*turistiko in smuški šport in pospeševati oba v strokovnem športnem smislu*«²¹ ter je predstavljal eno najmočnejših smučarskih matic, se je v manjši meri ukvarjal tudi s skoki. V programu sezone 1922/23 so imeli na Golovcu ob ugodnih dnevih predvidene skakalne tekme.²² Bohinjska podružnica TK Skale pa je v začetku sezone leta 1922 tudi uredila bohinjsko smuško skakalnico, vendar je ni bilo mogoče urediti v skladu z mednarodnimi predpisi. V načrtu so imeli celo gradnjo nove primernejše skakalnice na drugi lokaciji.²³

Skoki so ostajali skozi vsa dvajseta leta obrobna smučarska disciplina. Takšen sklep se nam že pokaže, če se le orientiramo na analizo državnih prvenstev. Bohinjska Žižkova skakalnica je ostajala osrednji objekt vsaj do leta 1926. Tam je potekalo prvenstvo tudi v letu 1922, ko je postal s skokom 14,7 metra prvak Šubert (teki so bili v Planici) in v letu 1924, ko je bil s skokom 15,5 metra prvak zopet Pogačar (teki so bili v Kranjski gori). V letu 1923, ko so bili teki izvedeni v okolici Rakeka pa tekmovanja v skokih sploh ni bilo, medtem ko je bilo v letu 1925 državno prvenstvo odpovedano zaradi slabe zime.

Tekmovalo se je po pravilniku Jugoslovanske zimske športne zveze (JZŠZ) o tekmovalnih določilih za smuške tekme, ki je obsegal po tujih vzorih dokaj natančne določbe. Z vidika današnjega pogleda je morda v zvezi s skoki zanimiva določba, ki daje pravico sodniku, da ta izloči tekmovalca glede na presojo sposobnosti že po prvem skoku ali pa natančna določila ocenjevanja, kjer dolžina skoka sploh ni igrala tako pomembne vloge.²⁴

V naslednjih letih se je iz Bohinja žarišče športnega skakanja preselilo v Zgornjesavsko dolino, posebej v Kranjsko goro in Mojstrano, kjer sta razvijajoča zimska turistična kraja po zaslugi obeh tujsko prometnih društev pa tudi ob organizacijski pomoči JZŠZ v veliki meri smučarsko napredovala.

V sezoni 1925/26 je bila postavljena skakalnica v Kranjski gori, ki sicer ni bila zadovoljivo zgrajena.²⁵ Na njej so tudi izvedli skoke za državno prvenstvo, kjer je z 10 metriskim skokom zmagal Zdenko Švigelj. Naslednjo sezono pa so odprli nekaj večjo skakalnico v Mojstrani, kjer je s skokom 18,5 metra na državnem prvenstvu zmagal dolgo let najboljši jugoslovanski smučarski tekmovalac Joško Janša. Ta prireditev je bil najverjetneje tudi prvi filmsko zabeležen smučarski dogodek pri nas.²⁶ Skakalnica v Mojstrani²⁷, zgradila se je po

²¹ AS, KBUDB, 3435, Pravila Turistovskega kluba »Skala« v Ljubljani.

²² Smučarski program T.K. Skala v Ljubljani za zimskosportno sezono 1922/23. Smučarski odsek TK Skala, Ljubljana 1922.

²³ AFŠ, JZŠZ, Dopis TK Skala – podružnica Bohinj na JZŠZ, Bohinjska Bistrica, 9. 12. 1922. TK Skala je predlagala za redno skupščino tudi razpravo o gradnji skakalnice blizu Ljubljane. Glej: AFŠ, JZŠZ, Dopis TK Skala JZŠZ, 30. 6. 1924.

²⁴ AFŠ, JZŠZ, Tekmovalna določila za smuške tekme. Paragraf 38, ki je določal ocenjevanje je imel naslednje točke: »1.) Skoki se po postavi, obvladanju smuči in dolžini skoka ocenjujejo z točkami 1; 1,1; 1,2; 1,3; itd do 6. Torej je točka 1 za najboljši skok. 2.) Predpisani so trije skoki. Izostali skok dobi točko 6. 3.) Za gotov skok je 3 najslabša točka. Za padec je 3 najboljša točka. 4.) Skoki, ki ne dosežejo minimalne daljave, se cenijo s točko 6. 5.) V slučaji enakih točk odločuje daljši skok. 6.) Sodniki ocenjujejo posamezno. Končne točke se določijo iz srednje ocene vseh sodnikov.«

²⁵ AFŠ, JZŠZ, Dopis JZŠZ Županstvu občine Kranjska gora, 18. 9. 1926. JZŠZ se je ponudila, da na svoje stroške nudi domačega in tujega strokovnjaka, ki bi izbrala prostor in izdelala načrte za skakalnico, ki bi jo zgradili in oskrbovali z občinskimi sredstvi. O nadaljnjem urejanju in neprimernosti objekta: AFŠ, JZŠZ, Objave JZŠZ iz seje 15. 11. 1926; AFŠ, JZŠZ, Zapisnik 5. redne seje JZŠZ, 3. 1. 1927.

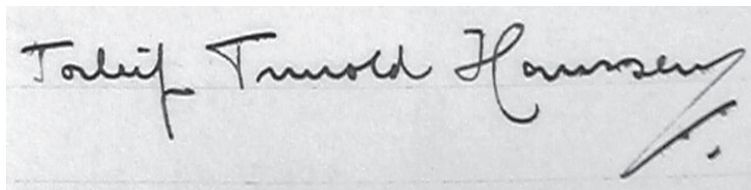
²⁶ Posnel ga je Metod Badjura in se ni ohranil. Glej: Ivan Nemanič, *Filmi Metoda in Milke Badjura: 1926–1969*. Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana 1994, (dalje: Nemanič), str. 20. Badjura oziroma Sava film je filmski zapis ponudil v odkup JZŠZ. Glej: AFŠ, JZŠZ, Dopis Sava filma JZŠZ, Ljubljana, 10. 12. 1927.

²⁷ O gradnji in težavah pri tem glej: AFŠ, JZŠZ, Zapisnik 3. redne seje JZŠZ, 15. 11. 1926.

zaslugi bratov Janša in Mince Rabičeve, finančno pa jo je podprla tudi JZŠZ²⁸, je bila za takratno pojmovanje najmodernejša pri nas. Vse resnejši in načrtnejši pristop k skokom se kaže tudi v nameri JZŠZ, da bi v Mojstrano na skakalni trening povabila celo Alberta Bildsteina²⁹, skakalnega poznavalca in izumitelja, ki je bival v bližnji Koroški.

JZŠZ pa je kmalu spoznala, da se lahko skakalni šport razvije le ob dejstvu, da se nudi posameznikom možnost treninga brez dodatnih visokih stroškov. Ker je bila bohinjska skakalnica predaleč, povrh pa še potrebna popravila in vzdrževanja, se je zveza odločila zgraditi skakalnico v Ljubljani. Po pregledu terenov, ki jih je izvedel Stanko Bloudek, so se odločili za lokacijo Šišenskega vrha. Že v letu 1925 je bila skakalnica dograjena, toda zaradi pomanjkanja snega tedaj sploh ni bila preizkušena.³⁰ V začetku naslednje sezone so po strokovnem pregledu skakalnice v JZŠZ ugotovili, da se zvezi popravilo skakalnice finančno ne splača. Joso Gorec je predlagal, da skakalnico brezplačno predajo v ureditev in vzdrževanje Iliriji.³¹ Ilirija je skakalnico prevzela in jo za sezono 1926/27 začela urejati.³²

Pravo prelomnico v športnem smučarskem razvoju pa je prinesla sezona 1927/28. JZŠZ po olimpijskem neuspehu leta 1924 v Chamonixu, na olimpijskih igrah v St. Moritzu ni hotela več igrati vloge eksotov. Priprave na olimpijske igre kot najpomembnejši športni dogodek so zahtevale načrtno in strokovno delo. Ker so želje takratnih smučarskih organizatorjev močno presegle nivo znanja, so se v JZŠZ odločili, da k nam povabijo priznanega norveškega smučarskega strokovnjaka. Vabilu se je odzval inž. Thorleif Tunold Hanssen.

Prihod Hanssna, ki se je zvezi sicer ponudil samoiniciativno kar dvakrat že spomladi 1926³³, njegovo tretje pismo³⁴ junija 1927 pa je končno dobilo odziv, je korenito posegel v sistem smučarskega treninga. Pravzaprav bi o resnejših treningih pred tem že težko govorili. JZŠZ se je odločila, da bi ga honorirala za čas od 15. novembra 1927 do 15. februarja 1928.³⁵ Hanssen se je izkazal kot dober vodja olimpijskih treningov, posebej koristen pa je bil z nasveti pri gradnji skakalnic³⁶, saj se je s tem vprašanjem veliko ukvarjal tako na Norveškem kot na Češkem.³⁷ Hanssen je pred odhodom v St. Moritz vodil olimpijski trening v Kranjski

²⁸ AFŠ, JZŠZ, Tajniško poročilo glavne skupščine JZŠZ, 1927.

²⁹ AFŠ, JZŠZ, Dopis JZŠZ Bildsteinu, Ljubljana, 14. 1. 1927; AFŠ, JZŠZ, Zapisnik 6. seje JZŠZ, 10. 1. 1927.

³⁰ AFŠ, JZŠZ, Tajniško poročilo III. redne skupščine JZŠZ, 1926; AFŠ, JZŠZ, Službene objave JZŠZ, 25. 11. 1925.

³¹ AFŠ, JZŠZ, Zapisnik 2. redne seje JZŠZ, 3. 11. 1926. O določitvi prepustitve skakalnice SK Iliriji glej: AFŠ, JZŠZ, Zapisnik 3. redne seje JZŠZ, 15. 11. 1926; AFŠ, JZŠZ, Objave JZŠZ iz seje 15. 11. 1926.

³² AFŠ, JZŠZ, Zapisnik 4. redne seje JZŠZ, 13. 12. 1926.

³³ AFŠ, JZŠZ, Pismo Hanssna JZŠZ, Praga, 22. 4. 1926. Ker mu JZŠZ na pismo ni odgovorila se je čez tri tedne celo ponudil še enkrat. Glej: AFŠ, JZŠZ, Pismo Hanssna JZŠZ, Praga, 17. 5. 1926.

³⁴ AFŠ, JZŠZ, Pismo Hanssna JZŠZ, Kongsberg, 21. 6. 1927.

³⁵ AFŠ, JZŠZ, Zapisnik 3. redne seje JZŠZ, 6. 7. 1927.

³⁶ Hanssen je z nasveti gradnje skakalnic nadaljeval tudi po njegovih treh sezonah v Sloveniji in sicer dopisno. Glej: AFŠ, JZŠZ, Dopis JZŠZ Hanssnu, 7. 12. 1931. O njegovem poznavanju tehnične gradnje skakalnic priča tudi dejstvo, da je bil v letu 1932 s strani FIS (poleg Straumanna) imenovan za vodjo komisije za vprašanje skakalnic. Glej: AFŠ, JZŠZ, FIS 1932, Rundschreiben Nr. III.

³⁷ AFŠ, JZŠZ, Pismo Hanssna JZŠZ, Kongsberg, 17. 10. 1927.

gori, katerega so se udeležili tedanji najboljši slovenski smučarski tekmovalci. Sodeč po poročilih inž. Janka Janše, ki je organizacijsko olimpijski treninga podrobneje sestavil, so se skokom posvečali manj. Začeli naj bi s povsem elementarnimi pojmi.³⁸ Poleg tega je Hanssen v času treninga v Kranjski gori izvedel pregled in korekture tamkajšnje skakalnice ter je sam v dveh skokih od 15 – 20 metrov prvi preizkusil.³⁹ V skokih naši tekmovalci na olimpijskih igrah še niso nastopili. Raven skakanja jugoslovanskih reprezentantov še zdaleč ni bila primerljiva z mednarodno konkurenco.

JZŠZ, ki je bila od leta 1923 vključena v Mednarodno smučsko komisijo, predhodnico v letu 1924 ustanovljene Mednarodne smučarske zveze (FIS), je v svoji korespondenci od različnih nacionalnih zvez prejemale vabila na smučarska tekmovanja, ki so po pravilu vsa obsegala tudi tekmovanja v smučarskih skokih. Toda jugoslovanski tekmovalci so se od prvega mednarodnega nastopa v Novem svetu na Češkem 1923 do smučarskih tekem pri romunskem Brašovu 1929, vedno udeležili le tekmovanj v smučarskih tekih. Vključno z vojaškimi in akademskimi prvenstvi so se v tem obdobju na tujem udeležili sedmih tekmovanj. Pozimi 1929, ko so bili najboljši jugoslovanski smučarji prvič na daljši evropski turneji, sta Joško⁴⁰ in Janko Janša v Romuniji prvič v mednarodni konkurenci nastopila v skokih.⁴¹ Mesec dni zatem, na nemškem državnem prvenstvu v Klingenthalu, na za slovenske razmere ogromni napravi, kjer so na treningu dosegali skoke tudi čez 50 metrov, pa se je na tekmovanju za nastop ohrabil le Joško Janša.⁴² Neverjeten vtis, še posebej pa strah v kosti, je v nadaljevanju turneje našim reprezentantom vlila 70 metrska skakalnica v poljskih Zakopanih.⁴³

Stik z razvitim smučarskim svetom in nove izkušnje tekmovalcev so tvorno posegli v strokovno vključevanje v svetovni skakalni razvoj. Z vidika mednarodnih vez pa je novo perspektivo prinašal tudi sklep kongresa FIS, ki je predvidel za vsako nacionalno zvezo določitev treh mednarodnih skakalnih sodnikov.⁴⁴

JZŠZ se je po letih postopnega napredovanja že počutila zmožno, da v letu 1930 v Sloveniji organizira prvo mednarodno smučarsko tekmovanje. Priprava takšnega dogodka pa je kot pogoj zahtevala moderno urejeni skakalni objekt⁴⁵, ki bi ustrezal vsem mednarodnim normam. Hanssen se je po poletju 1928, ko se je bil vrnil v domači Kongsberg in tam deloval tudi pri snovanju skakalnic⁴⁶, znova vrnil v Slovenijo. V dveh zaporednih sezonah se je bolj intenzivno posvetil tudi skakalnemu treningu,⁴⁷ kjer je seznanjal slovenske tekmovalce s skakalnimi osnovami in jih kalil za postopen vstop v mednarodno konkurenco.

³⁸ AFŠ, JZŠZ, Pismo Janka Janše JZŠZ, Dovje, 7. 11. 1927

³⁹ AFŠ, JZŠZ, Poročilo Janka Janše z olimpijskega treninga, nedatirano, decembra 1927.

⁴⁰ Joško Janša je v teku na 15 in 30 km takrat v dokaj močni srednjeevropski konkurenci celo zmagal, kar je bil do tedaj največji rezultat jugoslovanskega tekmovalnega smučanja. O konkurenci glej: AFŠ, JZŠZ, Lista concurenților, Campionatul national 1929 Predeal – Brasov.

⁴¹ AFŠ, JZŠZ, Pismo ing. Janka Janše, Brašov, 28. 1. 1929.

⁴² AFŠ, JZŠZ, Pismo inž. Janka Janše, Krakov, 11. 2. 1929.

⁴³ AFŠ, JZŠZ, Pismo inž. Janka Janše, Wroclaw, 12. 2. 1929.

⁴⁴ AFŠ, JZŠZ, FIS 1929, Rundschreiben Nr. II. S strani JZŠZ so bili predvideni Ante Gnidovec, Joso Gorec in Stane Pelan. Z okrožnico FIS januarja 1932 so bili kot prvi mednarodni sodniki iz JZŠZ potrjeni: Janko Berce, Joso Gorec, Stane Kveder in Karol Tauber. Glej: AFŠ, JZŠZ, FIS 1932, Rundschreiben Nr. 1. Sicer so bili teoretični izpiti za sodnike v skokih v Sloveniji prvič razpisani v letu 1932. Glej: AFŠ, JZŠZ, Zapisnik 10. redne plenarne seje, 20. 6. 1932.

⁴⁵ AFŠ, JZŠZ, Dopis Prometnemu in olupševalnemu društvu za Notranji Bohinj, Ljubljana, 16. 3. 1928.

⁴⁶ AFŠ, JZŠZ, Pismo Hanssna JZŠZ, Kongsberg, 8. 6. 1928; AFŠ, JZŠZ, Pismo Hanssna Gorcu, Kongsberg, 13. 6. 1928.

⁴⁷ Gorec, str. 9; AFŠ, JZŠZ, Redna seja JZŠZ, 11. 2. 1929.

Kljub temu, da sta bili že v sezoni 1928/29 odprti dve sodobnejši skakalnici na Bledu⁴⁸, kot organizator mednarodnega tekmovanja pa sta se v dopisih tujim zvezam pojavljala skupaj Bled in Bohinj, se je zveza odločila, da zgradi novo skakalnico v Bohinjski Bistrici. Hanssen si je v letu 1928 ogledal teren za novo skakalnico,⁴⁹ ki je bila do neke mere zgrajena še pred koncem istega leta.⁵⁰ V začetku februarja 1929, ko bi se na njej že lahko začelo vaditi⁵¹ pa naj bi bila razpisana celo tekma.⁵² Vendar na nesrečo skakalnega razvoja objekt ni bil zgrajen tako, kot bi moral biti, tako da je Hanssen že takoj zatem podal natančne korekture.⁵³ Tedaj pa se je začelo zapletati, tako pri denarju kot tudi pri vremenu. Tudi v sezoni 1929/30 nova 50 metrska skakalnica ni zaživela po predvidenem scenariju, saj jo je zagodlo vreme. Prva mednarodna smučarska prireditev pri nas je bila tako odpovedana. Prvi mednarodni krst je tako nova Hanssnova skakalnica v Polju pri Bohinjski Bistrici doživela šele v letu 1931, ko je na njej največ znanja razkazoval novi skakalni trener Sigmund Guttormsen. Tekma v skokih za državno prvenstvo leto prej je bila tako tedaj v Mojstrani, kjer se je prvič pri nas izvedlo tekmovanje v nordijski kombinaciji. Prvi prvak v tej disciplini je postal Joško Janša. Bogo Šramel, takrat najboljši skakalec, je bil drugi.⁵⁴ Brata Janša in Bogo Šramel so se tistega leta udeležili Svetovnega prvenstva na Norveškem. Dogodek je z vidika retrospektive pomemben zato, ker so bili tedaj prvi in hkrati zadnji predstavniki, ki so se v okviru prve Jugoslavije udeležili znamenitih holmenkollnskih tekmovanj.

Skok Guttormsna v Bohinju 1931.

⁴⁸ Gorec, str. 9. Bled in Bohinj sta se kazala kot velika rivala, tako kot so tudi drugi gorenjski kraji pogosto ljubosumno nastopali eden proti drugemu. Tako je bilo tudi naslednje leto, pri pripravah na mednarodne tekme 1931. Bled je zahteval skakalno tekmo zase. Kasneje je prišlo do velikih sporov, tako da se je JZŠZ odločila, da izvede celo prvenstvo v Bohinju. Glej: AFŠ, JZŠZ, Dopis Sportnega kluba Bled JZŠZ, Bled, 30. 8. 1930.

⁴⁹ AFŠ, JZŠZ, Dopis Prometnemu in olupševalnemu društvu za Notranji Bohinj, Ljubljana, 26. 5. 1928; AFŠ, JZŠZ, Dopis Prometnega društva Bohinj, Bohinjska Bistrica, 13. 1. 1929.

⁵⁰ AFŠ, JZŠZ, Dopis občinskega urada Bohinjske Bistrice JZŠZ, Bohinjska Bistrica, 16. 1. 1929.

⁵¹ AFŠ, JZŠZ, Dopis Prometnega društva za Bohinj, Bohinjska Bistrica, 3. 2. 1929.

⁵² AFŠ, JZŠZ, Zapisnik 10. redne seje smučsko tehničnega odbora JZŠZ, 8. 2. 1929.

⁵³ AFŠ, JZŠZ, Pismo Hanssna JZŠZ, Ljubljana, 26. 2. 1929; Glej tudi: AFŠ, JZŠZ, Stanje na skakalnici v Bohinju, nedatirano, 1929. V načrtu je bila tudi tribuna za kralja.

⁵⁴ Gorec, str. 10.

Razvoj slovenskega oziroma jugoslovanskega rekorda:⁵⁵

Leto	Ime skakalca	Skakalnica	Metrov
1921	Joža Pogačar	Bohinj	9
1922	V. Šubert	Bohinj	14,7
1924	Joža Pogačar	Bohinj	15,5
1927	Joža Pogačar	Mojstrana	25
1928	Hubert Ojcl	Mojstrana	28
1929	Hubert Ojcl	Mojstrana	29,5
1929	Bogo Šramel	Bled	33
1930	Bogo Šramel	Holmenkollen	33,5
1931	Bogo Šramel	Bohinj	35
1931	Bogo Šramel	Bohinj	36
1931	Joško Janša	Bled	38
1931	Bogo Šramel	Oberhof	40
1932	Bogo Šramel	Bohinj	42
1932	Franc Palme	Bohinj	43
1933	Franc Palme	Innsbruck	50,5
1933	Franc Palme	Innsbruck	51
1933	Bogo Šramel	Harachow	54,5
1934	Tone Dečman	Bled	55
1934	Franc Palme	Zakopane	59
1934	Franc Palme	Planica	62
1934	Albin Novšak	Planica	66
1935	Albin Novšak	Planica	67
1935	Bogo Šramel	Planica	68
1935	Bogo Šramel	Planica	72
1936	Albin Novšak	Planica	81
1936	Albin Novšak	Planica	89,5
1941	Rudi Finžgar	Planica	95

V dobi, ko se je v skokih kazalo več navdušenja kot znanja, naj omenim kratko še nekatere druge značilnosti iz razvoja skokov, katere Planica po letu 1934 postavi v senco. V začetku tridesetih let je bila kar splošna praksa, da so rasle nove skakalnice nesorazmerno s športnim razvojem skokov. Športni organizatorji, kakršen je bil Ante Gnidovec, so opazali, da hočejo večji in manjši kraji v prvem navdušenju nenačrtno graditi umetne skakalnice. Žrtvovale so se velike vsote zato, da je bilo kasneje mnogo objektov opuščenih in zanemarjenih tudi v krajih, ki so sicer imeli idealne pogoje. Delalo se je brez načrta, graditelji niso imeli razčiščenih pojmov, čemu naj bi skakalnice služile.⁵⁶ Skoke so smatrali privlačne predvsem z vidika gledalca. Tedaj glavna smučarska disciplina – smučarski tek, ki je imel v pojmovanju takratne stroke višji vzgojno športni pomen, interesu gledalca še zdaleč ni tako ustrezal kot smučarski skoki. Očitno je, da turistični moment ni bil zadosten razlog za gradnjo. Še manj za ohranitev objektov. Več športnih poznavalcev, eden od njih je bil Stane Predalič, je karikirano opazalo,

⁵⁵ Gorec, str. 72; Več ostalih zanimivih tabel v zvezi s planiškiimi prireditvami, državnimi in svetovnimi rekordi ter drugo statistiko glej v: Planica 1934 – 1999, str. 295–307.

⁵⁶ Ante Gnidovec, Smučarski skoki. V: Ob 10-letnici Smučarskega kluba Ljubljana 1928 – 1938, SK Ljubljana, Ljubljana 1938, (dalje: Gnidovec), str. 62.

Jugoslovanska zimsko-športna zveza

da je v Sloveniji celo več skakalnic kot solidnih smučarskih skakalcev.⁵⁷ Med športnim in turističnim momentom se je tehtnica nagnila bolj v prid slednjega, pri čemer so JZŠZ, ki se je orientirala vedno bolj na mednarodni vrhunski tekmovalni nivo in klubi, ki niso premgli znanja, še manj pa sredstev, ostajali nemočni. Veliko primernejše za načrtni napredek športnih smučarskih skokov bi bilo, če bi klubi, ki so začeli načrtnje gojiti skoke, gradili poceni in enostavne skakalnice iz snega. S tega vidika je za čas po letu 1928 pomembna ugotovitev, da se je tedaj pojavil trend ustanavljanja specializiranih smučarskih klubov, ki se poslej niso več borili za uveljavljanje interesov v večpanožnih športnih klubih, ampak so vse moči preusmerili izključno v organizacijo smučarstva.

Smučarski klubi so se najprej ustanavljali v večjih mestih in zato so se vse pogosteje skakalnice gradile v bližini večjih urbanih središč. Mariborski športniki so zgradili svojo prvo skakalnico na Klopnem vrhu leta 1929, toda bila naj bi povsem neustrezna.⁵⁸ Maribor je tako v bližini Betnave dobil prvo uporabno skakalnico v sezoni 1930/31.⁵⁹ Kot starejše smučarsko mesto, v okolici katerega so bila organizirana tekmovanja že leta 1911, je Maribor nov smučarski zagon dobil v drugi polovici dvajsetih let, ko sta intenzivneje smučarstvo začeli gojiti smučarski sekcija v okviru 1. mariborskega sportnega kluba in zimsko-športni odsek mariborske sekcije SPD, v letu 1930 pa je bil ustanovljen specializirani Mariborski smučarski klub.⁶⁰ Betnavska skakalnica se je zgradila za potrebe organizacije državnega prvenstva 1932, ki se je v tisti sezoni zaradi pomanjkanja snega na razočaranje prizadevnih Štajercev izvedlo v Kranjski gori. Šele koncem februarja je bilo dovolj snega, tako da je prva skakalna prireditev z mednarodno udeležbo v Mariboru potekala 21. februarja 1932, ko naj

⁵⁷ Zgodovinski arhiv Ljubljana, Sportni klub Ilirija, (dalje: ZAL, Ilirija), Referat Staneta Predaliča, tipkopis iz leta 1936.

⁵⁸ AFŠ, JZŠZ, Dopis 1.mariborskega sportnega kluba, Maribor, 11. 1. 1929.

⁵⁹ AFŠ, JZŠZ, Poročilo Zdenka Šviglja o pregledu skakalnice v Mariboru, 10. 1. 1930; AFŠ, JZŠZ, Dopis mariborskega zimsko-sportnega podsaveza, Maribor, 16. 12. 1931; AFŠ, JZŠZ, Zapisnik I. izredne plenarne seje JZŠZ, 21. 12. 1931. Korekture za skakalnico je leta 1932 opravil Hanssen.

⁶⁰ Marburger Zeitung, 24. 9. 1930.

bi si skoke ogledalo celo 7000 ljudi.⁶¹ Skakalnica, katere se je večkrat držala smola s pomanjkanjem snega, je bila povečana v letu 1936.⁶² Prav zaradi slabših zim je zato za mariborski okoliš pridobila na pomenu skakalnica v Sv. Lovrencu na Pohorju, katero je tamkajšnji klub postavil v letu 1933.⁶³

S smučarskimi skoki se v letu 1933 podrobneje seznanili tudi Celje. V letu 1930 ustanovljeni Smučarski klub Celje, ki je nadaljeval smučarsko tradicijo odsekov več celjskih športnih klubov, je skakalnico v Liscach odprl februarja 1933 z medklubsko skakalno tekmo z mednarodno udeležbo.⁶⁴ Kljub temu, da dr. Julius Kugy ni imel prav nič skupnega s smučarskimi skoki, se je na pobudo nemških organizatorjev smučarstva v Celju nova skakalnica poimenovala po tem znanem planincu.⁶⁵

Poleg vseh že omenjenih skakalnic sta bili v letu 1932 pregledani skakalnici v Kamniku⁶⁶ in skakalnica SK Begunje v dolini Dragi⁶⁷, na Jesenicah pa je SK Bratstvo imelo tečaj v letu 1931 na skakalnici Lada Kočarja.⁶⁸ Postopoma so se s skoki seznanjale tudi druge, dotlej manj smučarske regije. Že v letu 1927 so načrtovali skakalnico v Škofji Loki,⁶⁹ leta 1930 je na Šmohorju skakalnico zgradil Sportni klub Laško,⁷⁰ leta 1930 so skakalnico snovali v Mežici,⁷¹ v letu 1934 so zgradili skakalnico v Zagorju ob Savi...⁷² Mnogi manjši klubi so začeli organizirati skakalne tečaje in tekme, tudi Sokoli so v sezoni 1930/31 že posedovali prvo skakalnico. Leta 1932 so imeli Sokoli iz Kranja društvene skakalne tekme na Šmarjetni gori.⁷³ Pri snovanju teh manjših skakalnic je igral pomembno vlogo inž. Janko Janša, ki je bil dejaven tudi pri njemu domači in po zakopanskem vzoru zasnovani večji blejski skakalnici. Blejska skakalnica prestolonaslednika Petra v Zaki je bila pred planiško velikanko največja

⁶¹ AFŠ, JZŠZ, Poročilo o smučarskih tekmah v Mariboru, 20 in 21. 2. 1932.

⁶² Marburger Zeitung, 19. 12. 1936.

⁶³ Marburger Zeitung, 5. 3. 1933.

⁶⁴ Zgodovinski arhiv Celje, Okupacijska občina Celje (1941–1945), Gradivo celjskih Nemcev, (dalje: ZAC), Zapiski ob 10 letnici SK Celje. Glej tudi: Edo Paidasch, Zehn Jahre Skiklub Celje 1930–1940. Celje 1940 in AFŠ, JZŠZ, Dopis Smučarskega kluba Celje, Celje, 4. 10. 1934.

⁶⁵ ZAC, Sondernummer Aqua-Bum oder der 1. Stemmboogen, str. 3. Poimenovanje skakalnice je neposredna posledica odmevnega dogodka, ko je Kugy v Celju predaval februarja 1932.

⁶⁶ AFŠ, JZŠZ, Zapisnik 6. redne plenarne seje JZŠZ, 7. 1. 1932.

⁶⁷ AFŠ, JZŠZ, Zapisnik 7. redne plenarne seje JZŠZ, 29. 1. 1932.

⁶⁸ AFŠ, JZŠZ, Dopis Gorenjskega zimsko-sportnega podsaveza JZŠZ, Jesenice, 14. 12. 1931.

⁶⁹ AFŠ, JZŠZ, Dopis Prometnega odseka mesta Škofja Loka JZŠZ, Škofja Loka, 18. 10. 1927.

⁷⁰ AFŠ, JZŠZ, Dopis Oskarja Bullingerja iz SPD – posavske podružnice JZŠZ, Laško, 20. 7. 1930.

⁷¹ AFŠ, JZŠZ, Dopis mariborskega zimsko sportnega podsaveza Janku Janši, Maribor, 10. 12. 1930.

⁷² AFŠ, JZŠZ, Dopis smučarskega odseka SPD Zagorje, Zagorje, 31. 12. 1934.

⁷³ AFŠ, JZŠZ, Dopis sokolskega društva Kranj JZŠZ, Kranj, 12. 2. 1932.

skakalnica v Jugoslaviji, na kateri so že pred Planico organizirali odmevne mednarodne skakalne prireditve.⁷⁴

V Ljubljani se je kot močan konkurent Iliriji po letu 1928 pojavil v nordijsko smučanje usmerjeni Smučarski klub Ljubljana, ki je v Ljubljani imel svojo skakalnico od leta 1932 na Rakovniku.⁷⁵ Zelo pomembno vlogo pa je odigralo tudi več klubskih skakalnic na Pokljuki, ki so zrasle potem, ko je klub na Pokljuki v letu 1933 odprl svoj smučarski dom.

Zdrava konkurenca, ki je mestoma preraščala v »klubaštvo« je gotovo prispevala k temu, da je Ilirija svojo skakalnico v Mostecu za Šišenskim hribom leta 1933 znova uredila in leta 1934 še izboljšala.⁷⁶ Ugodne posledice za Ilirijino intenzivnejše smučarsko angažiranje pa so od leta 1933 gotovo puščale tudi vse glasnejše razprave o združitvi njene nogometne sekcije s sekcijo ASK Primorje,⁷⁷ saj je nogomet predstavljal klubov največji organizacijski napor. Smučarstvo je pozneje znotraj Ilirije s formiranjem novega združenega ljubljanskega nogometnega kluba gotovo našlo več prostora, vendar je na dokončno odločitev o skozi vsa trideseta močno preusmerjenemu zimskemu delovanju v zgornjesavski Rateški okoliš⁷⁸ gotovo bolj vplivalo delovanje Smučarskega kluba Ljubljana.⁷⁹

3. Planica

Temelj razvoju Planice v skakalno središče je bil načrt Sportnega kluba Ilirija, da si v dolini, ki ima odlične naravne pogoje za gojenje zimskega športa, zgradi smučarski dom. Idejo o gradnji vse leto oskrbovanega doma je sprejel klubov občni zbor 12. decembra 1929. Dom v Slatni pri Planici je bil za kopalniščem in kombiniranim teniško-drzalnim objektom v Ljubljani tretji večji klubov gradbeni projekt, gradnjo pa je vodil poseben odbor za zgradbo

⁷⁴ Hrvoje Macanović, Planica 1934 – 1972. Tipkopis, (dalje: Macanović), str. 2. Dovoljevala naj bi skoke do 65 metrov, njen rekord pa je s 55 metri v letu 1934 postavil Tone Dečman. Mesec pred prvo planiško prireditvijo je na njej zmagal Gregor Höll.

⁷⁵ Franjo Kopriva, Naše delo v prvem deceniju. V: Ob 10-letnici Smučarskega kluba Ljubljana 1928 – 1938. SK Ljubljana, Ljubljana 1938, str. 10.

⁷⁶ ZAL, SK Ilirija, Poročilo smučarske sekcije, 12. 12. 1934

⁷⁷ ZAL, SK Ilirija, Bloudkov govor na izrednem občnem zboru 25. 1. 1933.

⁷⁸ V sezoni 1936/37 je bil s strani JZŠZ Iliriji celo odobren prestop iz Ljubljanske v Gorenjsko zimsko športno podzvezo. Glej: ZAL, Ilirija, Poročilo smučarske sekcije za sezono 1936/37. Na večanje aktivnosti Ilirije v rateškem okolišu pa govori tudi dejstvo, da so se v začetku sezone 1937/38 v klub vključili tudi člani SK Rateče. Glej: ZAL, Ilirija, Tajniško poročilo za občni zbor SK Ilirije, 14. 12. 1938.

⁷⁹ Smučarski klub Ljubljana je imel že v letu 1930 resen načrt, da pošlje svoja skakalca Šramla in Zupana na trening na Norveško – v Kongsberg. Glej: AFŠ, JZŠZ, Dopis SK Ljubljana JZŠZ, Ljubljana, 4. 10. 1930. Domnevam, da zaradi slabega finančnega stanja do uresničitve načrta ni prišlo.

Skakalnica SK Ljubljana na Rakovniku.

smučarskega doma.⁸⁰ Dom se je v veliki meri zgradil ob finančni podpori članov in sicer na način, da je klub izdal 1000 obveznic po 100 din, katere so člani lahko kupili tudi po obrokih.⁸¹ V praksi so se kasneje obveznice pokazale kot samoprispevek, saj se predvideno vračanje denarja na način žrebanja, začeni z letom 1933 vsakega 1. aprila, ni zgodilo.

Moderen dom z okrog 60 ležišči in s centralno kurjavo je bil odprt 20. decembra 1931. Ob slavnostni otvoritvi doma so izvedli otvoritveno tekmo v tekih.⁸² Ilirijin dom je bil dobro obiskan tako pozimi kot tudi poleti. Dober obisk je bil posledica skrbnega načrtovanja, saj sta Stane Miklavčič in Stanko Bloudek kot glavna snovalca načrtovala dom kot sestavni del športnega centra, ki je služil tudi kot odlično poletno izhodišče planincem. Ob domu pa sta stala tudi teniško igrišče in plavalni bazen. Pozimi je Janko Janša od sezone 1931/32 tam vodil že kot plačani smučarski učitelj stalno smučarsko šolo. Glede na številčen obisk se je tako že kmalu pojavila potreba po novem objektu. Načrtovanje novega objekta je med upravnim odborom Ilirije in upravo Smučarskega doma prineslo nekaj pravnih nesoglasij o lastništvu, dobičku in investicijah, saj so bile spočetka pogodbene obveznosti nejasne. Toda vse pravne nejasnosti je rešila izredna plenarna seja SK Ilirije v maju 1934, kjer je bila sklenjena nova pogodba med klubom in upravo doma.⁸³ Depandansa je bila s posojilom Pokojninskega zavoda⁸⁴ zgrajena že v letu 1935.

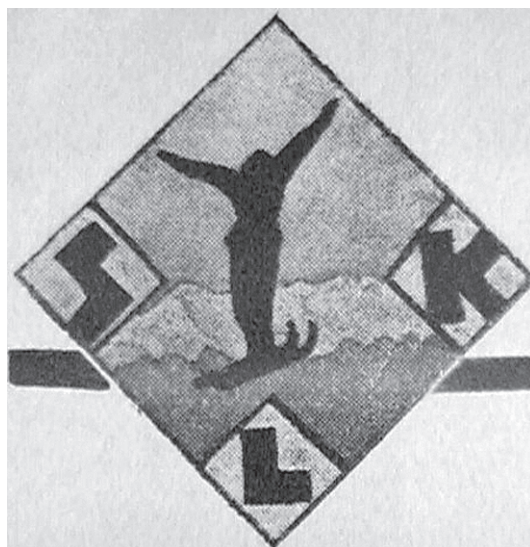
⁸⁰ ZAL, Ilirija, Poročilo smučarske sekcije na 19. občnem zboru SK Ilirija, 19. 12. 1930. Odbor so sestavljali: Karel Šircelj (predsednik), France Jug (tajnik), Franc Kunstelj (blagajnik), Hugon Beltram (gospodar), Stanko Bloudek in Lado Tinta (teh. referenta), Kuhelj, Vrančič in Bleiweis (odborniki).

⁸¹ ZAL, Ilirija, Vabilo k nakupu obveznic SK Ilirije za zgradbo smučarskega doma na Slatni pri Ratečah, nedatirana tiskovina, 1930.

⁸² AFŠ, JZŠZ, Dopis SK Ilirija JZŠZ, Ljubljana, 14. 12. 1931

⁸³ ZAL, Ilirija, Izredna plenarna seja SK Ilirija, 15. 5. 1934.

⁸⁴ ZAL, Ilirija, 18. načelstvena seja SK Ilirije, 25. 6. 1935.

Smučarski klub Ljubljana in športni klub Ilirija.

Iz nadaljnje zgodovine Planice in smučarskega doma pa sta pomembni vsaj še dve stvari, saj se vpričo natančnejše analize skokov nanju ne bom vrnil. Prvič, da se je vpričo negotovega klubskega finančnega poslovanja uprava smučarskega doma preoblikovala v pravno samostojno zadrugo »Dom Ilirija v Planici« in drugič, da se je Planica ob koncu tridesetih let uveljavila tudi kot alpski smučarski center. Poleg urejenega slalomišča na pobočju Tamarja, za katerega je prvo električno vzpenjačo pri nas projektiral Stanko Bloudek, je bila tam še umetna standardna smuk proga. Ilirija, pri organizaciji del sta se izkazala inž. Koudelka in Ferdo Gestrin, je v sezoni 1939/40 izsekala 3500 metrov dolgo progo s 600 metri višinske razlike, ki je bila odprta februarja 1940 in je potekala iznad Macesnovca in se v položnem delu iztekla do železniške proge pred Ratečami.⁸⁵ Skratka, zametki skromnega doma so z leti

⁸⁵ Jutro, 18. 2. 1940; ZAL, Ilirija, Poročilo smučarske sekcije SK Ilirije za sezono 1939/40; ZAL, Ilirija, Poročilo o delovanju SK Ilirija v Ljubljani v njegovem 30. življenjskem letu 1940, str. 20.

Smučarski dom Ilirija (1931) in depandansa (1935).

postajali pomembno torišče slovenske smučarske dejavnosti. Ilirijin smučarski dom v Planici se je tako kot prek 40 različnih slovenskih smučarskih postojank, npr. skalaški dom na Voglu ali dom SK Ljubljana na Pokljuki izkazal kot izredno pomemben za nadaljnji smučarski razvoj, tako v alpskem kot tudi nordijskem smučanju. Dom v Planici, ki je imel v bližnjih Ratečah železniško postajo⁸⁶, je z osnovnimi infrastrukturnimi danostmi, od katerih je v decembru 1933 v oskrbo prevzel tudi skakalnico,⁸⁷ pomenil izhodišče razmišljanj, da bi v Sloveniji oziroma v Planici organizirali celo Prvenstvo FIS (svetovno prvenstvo).

⁸⁶ Zadnji vlak pred ukinitvijo proge Jesenice – Rateče je obiskovalce na planiško prireditvev pripeljal leta 1966. Glej v: Marko Rožman, *Od podrtje do prve lige*, v: *Planica 1934–1999*, str. 60.

⁸⁷ ZAL, Ilirija, Načelstvena seja SK Ilirije, 27. 12. 1933.

4. Gradnja velikanke. Rožman ali Bloudek?

Vprašanje avtorstva planiške velikanke je aktualno že vse od njenega nastanka. Z leti se je nabralo že veliko virov, ki osvetljujejo vlogi Stanka Bloudka in Ivana Rožmana pri gradnji velikanke, tako da zgodovinarji na podlagi virov lahko rekonstruiramo zgodbo nastanka planiške velikanke. Poudariti pa gre, da je v bistvu predmet spora glede avtorstva vedno bila le tista skakalnica, na kateri so leta 1934 potekala tekmovanja. Edino tu se vlogi Rožmana in Bloudka mešata. Sicer pa so zasluge obeh nesporne in se v letih 1933 do 1935 dopolnjujejo. Jasno pa je, da je Rožman odločilno zaznamoval planiško velikanko v letu 1934, potem, ko je prevzel Bloudkovo začeto delo. Po Rožmanovem umiku v letu 1934 pa je bil izključno Bloudek tisti, ki je predvsem na podlagi svojega talenta praktika z vsakim letom večal oziroma izpopolnjeval planiško velikanko.

Z vidika zgodovinopisja je v danem problemu nesmiselno, da bi opravljalo vlogo sodnika in se moralo odločiti o izključujoči pravici do avtorstva neke skakalnice, ko pa je zgodba, ki jo lahko rekonstruiramo na podlagi interpretacij posameznih avtorjev, posebej pa primarnih zgodovinskih virov, z vidika zgodovine popolnoma razumljiva. Rekel bi morda kar – človeška, rahlo začinjena z zmotami in prepiri.

Dolgoletni generalni tajnik JZŠZ in prizadevni smučarski organizator Joso Gorec je v Planici s prvim smučarskim domom in odličnimi okoliškimi tereni uvidel odlično lokacijo, ki bi bila primerna za organizacijo mednarodnih tekmovanj, celo Prvenstva FIS. Bržkone ga je k temu pripeljala poleg novih infrastrukturnih danosti tudi primerna klimatska lega, saj ni bilo tako daleč leto 1930, ko so bili prisiljeni z obilo nelagodja organizirano prvo mednarodno smučarsko tekmovanje JZŠZ v Bohinju odpovedati zaradi premalo snega. V Planici bi ob teh načrtih potrebovali le še moderen skakalni objekt. Ker je bil Gorec zvezni funkcionar in poklicno poslovodja ljubljanske športne trgovine,⁸⁸ povrh vsega pa tudi Ilirijan, sta si bila s Stankom Bloudkom zelo blizu. Bloudek in gradbena dejavnost Ilirije pa sta bila tedaj v najtesnejši zvezi. Gorec je dajal prednost gradnji takšnega skakalnega objekta, ki bi bil po velikosti primerljiv najbolj znanim tujim skakalnicam. Manjša skakalnica ob rateškem kolo-dvoru to še zdaleč ni bila. Če bi se odločili za kandidacijo Prvenstva FIS, bi to pomenilo objekt s kritično točko doskoka vsaj med 60 in 70 metri.

Že jeseni leta 1932 je tako Ilirija sklenila skupaj z občino Rateče prošnjo za podporo gradnje nove skakalnice.⁸⁹ Prošnja naslovljena na banovinsko upravo najverjetneje ni uspela, toda Bloudek, ki se je po mnenju Draga Stepišnika resneje začel zanimati za konstrukcijske probleme gradnje skakalnic šele od leta 1932,⁹⁰ se je sam lotil dela. Tako je storil navkljub temu, da je novembra izjavil, da se gradnja planiške skakalnice ne tiče kluba, kakor tudi doma v Planici.⁹¹ Potem, ko naj bi uredil zemljiške probleme, se je lotil gradnje finančno nekritega projekta. Toda Bloudek je, navkljub finančnim nejasnostim v povezavi z upravo Ilirije in upravo smučarskega doma, gradnjo skakalnice do neke mere do konca leta 1932 celo dovršil. Ta skakalnica naj bi imela kritično točko okrog 70 metrov.

Še več, po doslej prezrtih podatkih so to skakalnico ob priložnosti akademskih prvenstev v Planici nekateri skakalci že januarja 1933 celo preizkusili. Posebej naj bi na njej navdušil novi jugoslovanski trener Norvežan Arne Guttormsen, čez njo pa so se podali tudi nekateri

⁸⁸ Trgovina je bila pravno v lasti njegove matere Ane Gorec. Glej npr. tudi oglas: Jutro, 1. 1. 1933.

⁸⁹ ZAL, Ilirija, Plenarna seja SK Ilirija, 4. 10. 1932.

⁹⁰ Drago Stepišnik, Stanko Bloudek. DZS, Ljubljana 1971, (dalje: Stepišnik), str. 96.

⁹¹ ZAL, Ilirija, Plenarna seja SK Ilirija, 8. 11. 1932.

naši smučarji: Pribošek, Šubic, Bručan in Istenič.⁹² Da se je prvi v letu 1933 po nedokončani planiški velikanki spustil Arne Guttormsen, je zapisal tudi Joso Gorec.⁹³ Toda skakalnica zagotovo ni bila dograjena vsem normam ustrežajoče. Komisija za skakalnice JZŠZ jo je tako kot še nekatere druge objekte,⁹⁴ uvrstila med skakalnice, ki niso primerne za uradna tekmovanja. Za leto 1933 sta bili od JZŠZ za uradna tekmovanja verificirani le Hanssнова skakalnica in skakalnica v Ratečah. Tekmovalci klubov, ki so bili od JZŠZ verificirani, na ostalih skakalnicah niso smeli nastopati, dokler jih ni odobrila zvezna komisija.

Poleg tehničnih pomanjkljivosti pa so v letu 1933 prišle v ospredje še nekatere druge stvari, ki so planiške načrte glede velikanke postavili na stranski tir. Tu gre predvsem za načrte Ilirije, ki je v sezoni 1933 dala prednost na novo zgrajeni in slavnostno odprti⁹⁵ ljubljanski skakalnici v Mostecu, poleg tega pa je prav tedaj prišlo med Ilirijo in JZŠZ do manjšega nesoglasja glede gradnje skakalnice v Planici. Pravzaprav bi lahko problem označil kot dinamične dogodke, ki jih je med športnimi kolegi povzročila iniciativa iz Ilirije, da je ob primeru, da se planiška skakalnica gradi za mednarodna tekmovanja, večji del finančnega bremena dolžna kriti zveza. Takšni primeri so se v športnih krogih pogosto pojavljali, pomembno pa je, da so se ob dejstvu, da je športna dejavnost tedaj v veliki meri slonela na entuziazmu, skoraj vedno ugodno rešili. V letu 1933 je tako prihajalo do več predlogov med Ilirijo in JZŠZ. Eden od teh, ki se direktno ne tiče Planice, slika pa način odnosov med klubom in zvezo, je npr. Bloudkov predlog, da priredi Ilirija otvoritev ljubljanske skakalnice v lastni režiji, v kolikor ji JZŠZ da brezplačno na voljo trenerja Guttormsna.⁹⁶ Finančno stanje klubov in zveze je bilo kronično slabo in praksa takšnih dogovorov je bila običajna, tako kot so bile običajno investicije v klubske objekte slabše donosne in so temeljile le na privatnih oziroma državnih podporah.

Šele v poletju 1933 so med Ilirijo in JZŠZ stekli intenzivnejši dogovori o planiški skakalnici. Potem ko je Ilirijan Berce predlagal, da se da izgradnjo skakalnice zvezi, ta pa ostane v lasti Ilirije,⁹⁷ so se pričela pogajanja, ki so oktobra 1933 pripeljala do pogodbe med obema strankama.⁹⁸ Pogodba se žal ni ohranila. Sklepamo pa lahko, da na tem mestu v zgodbo o planiški velikanki na strani JZŠZ vstopi stavbenik Ivan Rožman.

Rožman pa ni pripravil za skakalnico le novega načrta, ampak jo je tudi kreditiral. V JZŠZ so posredovali pri banski upravi, ki je bila Rožmanu dolžna denar, da mu je del dolga odplačala in Rožman je bil pripravljen prevzeti gradnjo.⁹⁹ Rožman pa je bil v danem trenutku najbrž tudi boljše strokovna izbira, saj je imel več izkušenj kot Bloudek. Bloudek je sicer že leta 1926 pregledal šišensko skakalnico,¹⁰⁰ jeseni 1927 pa kranjskogorsko skakalnico,¹⁰¹ toda to je bilo v glavnem najbrž vse, medtem ko je stavbenik Rožman imel do tedaj nekaj več izkušenj s projektiranjem in gradnjo skakalnic, posebej večjih. Najbrž je tudi bolje poznal mednarodni predlog FIS za gradnjo skakalnic iz leta 1932. S skakalnicami pa se je ukvarjal

⁹² Jutro, 16. 1. 1933.

⁹³ Gorec, str. 2.

⁹⁴ Jutro, 5. 1. 1933. Kot skakalnice v gradnji za območje Gorenjske zimsko športne podzveze se v začetku sezone poleg planiške (K 70) omenjajo še skakalnice: v Zaki pri Bledu (K 50), v Stari fužini (K 25), v Begunjah (K 35), v Lescah (K 30), v Podnartu (K 25) in bohinjska Žižkova skakalnica (K 25).

⁹⁵ Jutro, 21. 2. 1933.

⁹⁶ ZAL, Ilirija, Plenarna seja SK Ilirija, 21. 2. 1933.

⁹⁷ ZAL, Ilirija, Izredna plenarna seja SK Ilirija, 30. 8. 1933.

⁹⁸ ZAL, Ilirija, 7. plenarna seja SK Ilirija, 10. 10. 1933.

⁹⁹ Stepišnik, str. 100.

¹⁰⁰ AFŠ, JZŠZ, Tajniško poročilo III. redne skupščina JZŠZ, 1926; AFŠ, JZŠZ, Zapisnik 3. redne seje JZŠZ, 15. 11. 1926.

¹⁰¹ AFŠ, JZŠZ, Zapisnik 8. seje smuško-tehničnega odbora JZŠZ, 27. 10. 1927.

vsaj od leta 1926, ko je pregledal skakalnico v Mojstrani,¹⁰² po korekturah Hanssna pa je zakoličil tudi bohinjsko skakalnico.¹⁰³ Njegov zadnji projekt pred Planico je bila skakalnica v Lescah, odprta v letu 1933.¹⁰⁴ Rožman je bil dobro poznan med člani SPD in posebej Skale, pri JZŠZ je opravljal tudi funkcijo tehničnega referenta pri nadzoru in odobravanju športnih naprav, kar mu je prineslo ogromno izkušenj.¹⁰⁵ Kot je zapisal Rožman, ga je Bloudek sam prosil, če bi prevzel gradnjo 80 metrske skakalnice in tako povečal in dokončal njegovo nedokončano delo.¹⁰⁶ Rožman v podrobnem opisu gradnje navaja, da mu Bloudek pri izdelavi načrtov ni dal nobenih nasvetov oziroma skic, ker jih tudi ni potreboval. Iz svojih meritev je ugotovil celo, da je bila prvotno skakalnica napačno zastavljena, saj naj bi skakalci pri doskokih prileteli v grmovje in drevesa. Rožmanu se je zdelo celo verjetno, da je Bloudek opazil to napako in se zavedal, da nima dovolj tehničnega znanja za izvedbo uporabnega načrta.

Po julijskem ogledu terena skupaj z Bloudkom in po avgustovskem merjenju, naj bi Rožman izdelal prvi osnutek skakalnice, ki ga je bil oktobra 1933 dokončal in predložil preko Bloudka zvezi v potrditev. Oktobra je bil Rožman navzoč tudi pri razpravi s posestniki glede zemljišča. Oktobra je, tako je izjavil Rožman, prevzel na izrecno prošnjo Gorca in Bloudka tudi gradnjo skakalnice. Gradnja je potekala od 28. oktobra do 23. decembra 1933.¹⁰⁷

Bloudek je tako januarja 1934 Iliriji poročal, da je 80 metrska skakalnica zgrajena in to s pomočjo JZŠZ.¹⁰⁸ Že konec istega meseca pa je načelstvena seja Ilirije sprejela sklep, da se skakalnica poimenuje po Bloudku.¹⁰⁹ Nikoli prej in niti kasneje ta sklep ni bil manj upravičen kot ravno tedaj, v času, ko je Rožman njegovo projektirano skakalnico dogradil. Bržkone je Ilirija, ki je za smučanje v Planici največ storila, v trenutku, ko so prevzeli za nekaj časa iniciativo drugi, hotela zadeve za vedno markirati kot svoje. Prav takšen interni sklep Ilirije, s katerim so svojemu zelo zaslužnemu članu in začetniku gradnje planiške velikanke hoteli izreči priznanje, je imel posledice kasneje, ko se je po prvih prireditvah objavljalo avtorstvo skakalnice Bloudku. Zadeva je bila v danem trenutku sporna in v njej morda lahko začitimo strah pred tem, da bi si Planico lastila bodisi JZŠZ bodisi skalaš Rožman, toda zadeva še zdaleč ni tako črno-bela, kot bi si jo lahko predstavljali.

Dejansko spor med Bloudkom in Rožmanom, tako lahko razberemo iz virov, ni prihajal z njune strani. To dokazuje doslej nepoznana Rožmanova izjava v Slovincu aprila 1934, ko naj bi Bloudek Rožmanu osebno izjavil, da se njemu avtorstvo pripisuje proti njegovi volji.¹¹⁰ Nazorno pa nam v svoji izjavi slika njun odnos in tudi reakcije na spor glede avtorstva skakalnice Rožmanov družabnik Breznik, ki je zapisal, da se je že med nastajanjem načrta Bloudek zelo zanimal za Rožmanov načrt. Nekajkrat naj bi zvečer obiskal Rožmanovo pisarno in se zanimal, kako projektiranje napreduje in kako se predvideva izgradnja. Torej z njune strani za časa projektiranja ni bilo nobenega ljubosumja.

Zanimiv pa je tudi Breznikov zapis iz časa po vojni. Ko je Breznik srečal Bloudka na Dunaju in ga povprašal tudi o sporu glede avtorstva, mu je na vprašanje, zakaj se ni nikoli

¹⁰² AFŠ, JZŠZ, Zapisnik 3. redne seje JZŠZ, 15. 11. 1926.

¹⁰³ AFŠ, JZŠZ, Dopis Županstva občine Bohinjska Bistrica JZŠZ, Bohinjska Bistrica, 30. 3. 1929.

¹⁰⁴ Jutro, 15. 1. 1933. To je bila skakalnica za skoke ok. 45 metrov.

¹⁰⁵ Tipkopis pisma Breznika, datirano 10. 2. 1978, (dalje: Breznik). Vpogled v večino dokumentacije v zvezi z »zadevo Rožman« mi je omogočil g. Svetozar Guček. Ob tej priložnosti se mu iskreno zahvaljujem.

¹⁰⁶ Slovenec, 6. 4. 1934.

¹⁰⁷ Izjava Rožmana »ožjemu odseku v zadevi Rožman« JZŠZ, Ljubljana, 8. 11. 1935. (dalje: Rožman), str. 1, 2.

¹⁰⁸ ZAL, Ilirija, Plenarna seja SK Ilirija, 9. 1. 1934.

¹⁰⁹ ZAL, Ilirija, 9. načelstvena seja SK Ilirija, 30. 1. 1934.

¹¹⁰ Slovenec, 6. 4. 1934.

izjavil o tem, da bi naredil konec dvomov, odgovoril, »da on nikdar ni obračal pozornosti takim časopisnim člankom in jih tudi ni bral, dalje, da on ni nikdar izjavil, da je on projektiral to skakalnico. Da je njegovo ime prišlo v to zvezo, je skoro gotovo to, da se je obstoječa skakalnica, ki je omogočala skoke do nekakih 25 m svoječasno bila zgrajena po njegovih navodilih in da mu je bilo nejasno o kateri skakalnici se piše in govori, zato se on ni nikdar javno izjavil in odklanjal vsako uradno izjavo. Ako so mu pa njegovi znanci in prijatelji pripisovali projektiranje te planiške skakalnice vede ali pa nevede, ne ve in ne more za to.«¹¹¹ Žal se Bloudek res nikoli ni javno izjavil o avtorstvu skakalnice. Če bi se, bi stvari postale vsem popolnoma jasne. Zakaj tega ni storil, je dejansko bolj njegovo osebno, celo moralno vprašanje. Jasno pa je, da njegov odgovor Brezniku – ne glede na vse njegove ogromne planiške zasluge – ne more docela opravičiti njegovega molka, saj ni res, da iz časopisja ne bi bilo razvidno, o kateri skakalnici je bilo govora. Takrat je šlo za velike stvari, članki so bili dolgi, poročila s tekem izčrpana. Zaplet glede skakalnice pa je bil takšen, da bi ga klubske politike vajeni Bloudek z malo truda razjasnil. Žal pa ni storil veliko niti Joso Gorec, ki je bil najpogosteje prav tisti medij, ki je tisk obveščal o planiških dogodkih. Tesna sodelavca Gorec in Bloudek bi s svojo avtoriteto lahko vplivala na razrešitev nejasnosti.

Po pričevanju Rožmana, naj bi Gorec Rožmanu celo obljubil, da bo prišlo do zadoščenja. Pa ga ni bilo. Verjetno je vseeno Gorec kasneje vplival na ugodno razrešitev nejasnosti s tem, da je bil leta 1935 v okviru JZŠZ ustanovljen »ožji odsek v zadevi Rožman«, ki naj bi zedevam prišel do dna, toda iz delovanja tega odseka je poznana žal le Rožmanova obrazložitev. Kakorkoli, planiška zgodba se je odvijala naprej, z vsakim letom je prinašala cel kup zapletov, ki so pustili vprašanje avtorstva v ozadju, zadevo pa je dokončno »rešila« Rožmanova zgodnja smrt leta 1937.¹¹²

Tudi Ivan Rožman je, kot se spominja Breznik, bil v začetku pasiven. Po prvi uspešni mednarodni tekmi v letu 1934 je bil, tako kot na štartni listi tekmovanja,¹¹³ omenjen na proslavi v ljubljanski Kazini kot projektant skakalnice Bloudek. »Jaz kakor tudi Rožman sva bila navzoča. Govornik je bil funkcionar Sportnega kluba Ilirije. Jaz sem se hotel vmešati, da govornik takoj to popravi ali Rožman me je zadržal za roko rekoč, da tu vpričo takega velikega športnega uspeha nima smisla se tu razpravljati in dalje, saj itak vsakdo ve, da je on projektiral to zavidljivo skakalnico.«¹¹⁴ Kot se spominja Breznik, je ob drugi priložnosti Rožman na to reagiral rekoč: »Vse to je sama klubska časopisna ribarija, v katero se jaz nočem vmešavati.« Na vprašanje, kako dolgo bo še čakal, je odgovoril, da dotlej še ni slišal Bloudka osebno, da bi se izjasnil, da je projektiral skakalnico. Ko bi bil to storil, bi se oglasil, je zapisal Breznik.¹¹⁵

Toda Rožman se je vseeno oglasil. Prvič že 6. aprila 1934 v Slovincu, ko je komentiral tudi njemu napačne popravke skakalnega mostu pred državnim prvenstvom 4. februarja 1934.

¹¹¹ Breznik, str. 3.

¹¹² O življenju in dejavnosti Rožmana glej njegov nekrolog v: PV, 1938, št. 179, str. 80. Kot sem omenil zadeva potihne po Rožmanovi zgodnji smrti, dan pred njegovim 36. rojstnim dnevom, 30. decembra 1937. Skakalnice, na kateri je bil, z izjemo mednarodnega tekmovanja 1934, vodilna osebnost pri pripravah velikanke vedno Bloudek, se je v praksi prijelo ime Bloudkova skakalnica oziroma velikanka. Marsikoga je to motilo, toda izgleda, da je bila Bloudkova avtoriteta za časa njegovega življenja tako velika, da so novi oziroma stari dokazi o Rožmanovi dejavnosti prišli zopet na dan spet šele okrog leta 1970, dobrih deset let po Bloudkovi smrti. Največ odmeva je s poskusom argumentirane rehabilitacije Rožmana doživel članek, ki ga je v Tovarišu objavil Svetozar Guček, v: Tovariš, 20. 9. 1971. Tudi pozitivni odmevi na članek v pisnih bralcev: Marija Ogrin, Planiška skakalnica. V: Tovariš, 4. 10. 1971. Primerjaj drugačne interpretacije: Svetko Lapajne, Stanko Bloudek. V: Idrijski razgledi, let. XII, (1967), št. 2.

¹¹³ Rožman, str. 3.

¹¹⁴ Breznik, str. 4.

¹¹⁵ Prav tam.

Ivan Rožman (1901–1937)

Stanko Bloudek (1890–1959).

Potem, ko se je po mednarodni prireditvi 1934 od Planice distanciral, je v letu 1935 JZŠZ še odstopil načrt za prijavo in pripravo skakalnice za tekmovanje v letu 1935. Postajal je vse bolj užaljen. 19. februarja je napisal pismo, ki ga je domnevno poslal enemu od beograjskih časopisov (najbrž *Politiki*), kjer jih opozori, da je Bloudek le izbral teren in mu pomagal pri začetnem merjenju in da je konstruktor skakalnice lahko samo on in nihče drug. Prav tako na podlagi takratnih izračunov kot utopijo označuje Bloudekove drzne trditve o možnih 150 metrskih skokih.¹¹⁶ Bržkone je v jeseni 1935 Rožman svoje upe polagal na odločitev komisije JZŠZ »odseka v zadevi Rožman«, kjer je s svoje strani natančno obrazložil dogodke. Takrat se je v svoji izjavi usmeril predvsem proti Gorcu, a je bil vseeno mnenja, »da bo odsek Saveza, ki je določen, da preišče to zadevo, prišel do zaključka, da so mi nekateri savezni funkcionarji napravili veliko krivico in da bo to krivico v javnosti tudi lojalno popravil.« Toda v praksi pravzaprav ni bilo pričakovati, da bi JZŠZ javno obsodila Gorca, človeka, ki je povsem prostovoljno storil za jugoslovansko smučanje morda dotlej celo največ. To tudi ne bi imelo nobenega smisla in tudi po tem je JZŠZ gotovo ostajala istega mnenja, kot je bila marca 1934. »V stvari smuške skakalnice v Planici izjavljamo, da je idejni pobudnik te skakalnice g. inž. Stanko Bloudek, ki je tudi pričel gradnjo. Pozneje je prevzela dograditev te gradnje Jugoslovanska zimsko-športna zveza, ki je v sporazumu z g. inž. Stankom Bloudkom oddala dograditev g. Ivanu Rožmanu, ki je po idejni zamisli g. inž. Bloudka napravil nov načrt, ki je bil po odobritvi zvezne komisije za gradnjo skakalnic realiziran.«¹¹⁷ Rožmana bi konec leta 1935 težko razveselil kakršenkoli sklep, četudi bi bilo morda v njem Bloudkovo ime

¹¹⁶ Rožmanovo pismo beograjskemu časopisu, Ljubljana, 19. 2. 1935.

¹¹⁷ Slovenec, 29. 3. 1934.

objavljeno vsaj dvakrat manj, kot je bilo v tistem iz leta 1934. Zadeva je z njegove strani šla tako daleč, da so se v njej ob zavedanju lastne nemoči že kazale značilnosti maščevanja. Kako drugače bi lahko razumeli formiranje posebne opozicije, ki si je na argumentiran način prizadevala v začetku leta 1936 obračunati z JZŠZ.

25. februarja 1936 je Rožman skupaj z zelo znanima smučarjema Robertom Kumpom in Borisom Režkom, ki z delovanjem organizacije JZŠZ niti najmanj nista bila zadovoljna, sklenil dogovor o izdaji enkratnega kritičnega časopisa. »Renegati« so določili vsebino časopisa, ki bi obravnavala: »a) avtorstvo planiške skakalnice (Ivan Rožman), b) kritika dela raznih osebnosti v Savezu (Robert Kump), c) pregled uspehov izza l. 1928, obelodanjenje zakulisja mednarodnih tekmovanj ter kritika s tehničnih vidikov (Boris Režek), d) ostali prispevki drugih (izpiti za smuške učitelje, etc.)«. ¹¹⁸ Za tisk bi denar založil Rožman. Časopis, ki bi kritično vrednotil tedanje smučarstvo in bi bil odličen zgodovinski vir, saj bi dopolnil kompleksno sliko slovenske smučarske zgodovine, ni izšel oziroma nič od tega se ni ohranilo. Sam dogovor pa priča o odnosih, dinamiki in temnih straneh slovenskega smučarstva.

5. Državno prvenstvo in otvoritev skakalnice

Prva večja prireditev na novi skakalnici je bila 4. februarja 1934. Na tej 80 metrski skakalnici – Rožman je skakalnico povečal potem, ko so na Svetovnem prvenstvu v Innsbrucku Norvežani skakali celo prek 80 metrske znamke – je bilo razpisano državno prvenstvo z mednarodno udeležbo. Tisto zimo je bil jugoslovanski trener za skoke Norvežan Björn Jahr, ki je pripravljaj naše skakalce za nastop na vseslovanskem prvenstvu na Poljskem. Jahr je bil malce skeptičen in je smatral napravo glede na znanje skakalcev za preveliko, JZŠZ pa je vztrajala, da se prvenstvo na novi skakalnici izvede. Pri tem je tudi ostalo in pred državnim prvenstvom so na njej že pričeli s treningi. Trening je bil tudi pogoj za nastop na državnem prvenstvu, saj si tekmovalcev kot novincev na tako veliko napravo nihče ni drznil pošiljati. Po izkušnjah in občutkih skakalcev so most skakalnice tedaj popravljali brez Rožmanove vednosti. Kot je poročal Slovenec, je trener Jahr že med treningom dosegel skok dolg 68 metrov, kar je bila na naših tleh takrat najdaljša daljava. ¹¹⁹ Novi izziv skakalnice je bil odlična podloga za propagnado, ki so jo zagrabili tako JZŠZ, turizem in tisk. Na dan slavnostne otvoritve skakalnice so tako do Rateč vozili redni in izredni vlaki, vstopnice pa se je dobilo v predprodaji v ljubljanskih športnih trgovinah in pri Putniku.

Gledalce, bilo naj bi jih okrog 2000, je navdušil že otvoritveni nastop trenerja Jahra, ki je skočil izven konkurence. Norvežan je doskočil pri 55 metrih. Med devetimi Slovenci pa se je prvi po zaletišču spustil Šramel. V skokih v konkurenci so gledalci najbolj ogreli dlani ob novih jugoslovanskih rekordnih dosežkih. Najprej ga je s 56 metri popravil Rade Istenič, takoj za tem pa s 60 metri še Franci Palme. Junak dneva Palme je tudi zmagal, drugi je bil Istenič, tretji pa Gregor Klančnik. Samo ti trije tekmovalci so pokazali dva skoka brez padca, kar po svoje odraža začetništvo na tako velikih napravah. S padcem se je končal tudi najdaljši skok dneva. Tone Dečman je v sneg padel pri 62,5 metrih. Državno prvenstvo na novi napravi, ki se ga je od tujcev v konkurenci udeležil le Nemeč Hunger, ni razočaralo. Navkljub temu, da so videli gledalci le 21 skokov, od katerih jih je bilo kar 10 neveljavnih, je bil

¹¹⁸ Dogovor Rožman, Kump, Režek. Ljubljana, 25. 2. 1936.

¹¹⁹ Slovenec, 31. 1. 1934.

dogodek v očeh takratne javnosti sprejet zelo pozitivno.¹²⁰ Niti protest Ilirije v zvezi z otvoritvijo skakalnice¹²¹ na z optimizmom prežeto prvo večjo planiško javno skakalno prireditev ni vrgel slabe luči. Gorec je dogodek kratko povzel – Led je bil prebit!¹²²

6. Svetovni rekord 1934

Organizatorje, posebej Gorca je mikala radovednost, kako bi se na skakalnici odrezali najboljši svetovni skakalci. Posebej Norvežani, ki so bili z naskokom večkratni olimpijski in svetovni prvaki, med njimi pa svetovno znana brata Ruud, so bili za planiško velikanko svojevrsten izziv. Nihče ni vedel, kaj lahko takšni asi na planiški skakalnici pokažejo in dejansko so bili marčni dogodki čisto za vse veliko presenečenje.

Sicer so Sigmunda Ruuda hoteli k nam povabiti preko Hanssna že na prvo mednarodno skakalno bohinjsko prireditev leta 1931,¹²³ a se vabilu ni odzval. Bržkone so k pozitivnem odgovoru leta 1934 mnogo doprinesli poglobljeni stiki z norveškimi trenerji, ki so vsako leto prihajali v Slovenijo, poleg tega pa tudi osebno vabilo naših tekmovalcev norveškemu trenerju Jonsnu ob priložnosti tekem na Poljskem. Veliko pa je k pozitivnem odzivu gotovo vplival tudi po pošti poslan profil skakalnice. Gorca je pozitiven odgovor zelo razveselil, toda kmalu se je znašel v zagati, saj organizacije tekmovanja zaradi poznega termina in straha pred deficitom, ni hotela prevzeti niti JZŠZ niti Ilirija. K sreči je tedaj član uprave smučarskega doma Ivo Komar ponudil Iliriji jamstvo za deficit, tako da je nastopila kot prireditelj Ilirija oziroma uprava smučarskega doma. Slednja se je intenzivno lotila priprav na tekmo, ki je potekala kot propagandna¹²⁴ in na tekmovanje povabila tudi Avstrijce, Čeha in Poljake, a odzvali so se le Avstrijci.¹²⁵ Ilirija je na tekmovanju hotela igrati vodilno vlogo. Željo po tekmovanju kot ekskluzivni pravici Ilirije kaže tudi Pippenbacherjev predlog, da se k sodelovanju pri organizaciji ne sme povabiti drugih klubov in njihovih članov.¹²⁶

Sredi marca je prišel v Ljubljano norveški trener Per Jonson, da bi sodeloval pri pripravah skakalnice. Nič ne bi smelo biti prepuščeno negotovosti. Sicer propagandna planiška tekma ni bila prva mednarodna skakalna prireditev, kateri bi tisk namenjal ogromno pozornosti, saj so bila že pred tem zelo odmevna mednarodna skakalna tekmovanja v Bohinjski Bistrici, na Bledu in v Ljubljani, toda tisk je planiško prireditev napovedoval kot senzacijo. Prijave osmih »letečih Norvežanov«, brez Jonsna, ki je že bil v Planici ter prihod odličnega Avstrijca Gregorja Hölla, so bile dovolj velik razlog za to. Na napovedovani vrhunec smučarske sezone se je turistično in prometno zelo dobro pripravljalo.

Kot se spominja Sigmund Ruud v svojih spominih, so prišli v Planico tisti tekmovalci, ki so bili takrat na tekmovanjih po srednji Evropi. Poleg njegovega brata Birgerja še: Olaf Ulland, Sigmund Guttormsen, Öivind Alstad, Reidar Hoff in Sverre Lassen Urdahl.¹²⁷ Za norveške fante, ki so veljali za skromne, po drugi strani pa so bili iz ameriške turneje celo

¹²⁰ Svetozar Guček, 1934 – 1950. Tudi Slovenci letimo na smučeh. V: Planica 1934 – 1999, (dalje: Guček), str. 23; Drago Ulaga, Pridite vsi v Planico. V: Planica. Mladinska knjiga, Ljubljana 1979, (dalje: Ulaga), str. 11, 12.

¹²¹ ZAL, Ilirija, 4. plenarna seja SK Ilirija, 6. 2. 1934.

¹²² Gorec, str. 4.

¹²³ AFŠ, JZŠZ, Pismo JZŠZ Hanssnu, Ljubljana, 2. 10. 1930.

¹²⁴ ZAL, Ilirija, 5. plenarna seja SK Ilirija, 6. 3. 1934.

¹²⁵ Gorec, str. 4.

¹²⁶ ZAL, Ilirija, 13. 3. 1934.

¹²⁷ Sigmund Ruud, Skispuren kreuzen die Welt, Hans von Hugo Verlag, Berlin 1939, (dalje: Ruud), str. 78.

vajeni potovanja z letalom, je bila dežela na njim nepoznani strani Alp neznanka in popolno presenečenje. Takšno je bilo že potovanje z vlakom, ki se jim ni zdel prav nič čist. »Skandinavski vagoni tretjega razreda so čisti luksus proti tem na Balkanu. Vonj po česnu in salami preveva kupeje. Ko ne bi vedeli, kje smo, bi to zlahka ugotovili z nosom. To je južna Evropa!«¹²⁸ Sigmund Ruud se tudi spominja tega, da sprevodnik ni znal nobenega tujega jezika, tako da se z njim niso uspeli sporazumeti, kdaj morajo izstopiti. Ko so po uri približno ocenili, da so prišli v Ljubljano pa se jim je zgodil še en neljubi pripetljaj. Olaf Ulland, ki je bil določen, da spremlja kraje oziroma postaje, kjer je vlak ustavljal, je potem, ko je v mraku ljubljanskega kolodvora zagledal tablo z napisom izhod, potolažil kolege. Nazaj jih je poslal spat misleč, da so v kraju »Izhod«. Šele na Zidanem mostu so, potem ko so spet prišli v kraj »Izhod«, spoznali svojo zmoto. Po zapoznelem prihodu, ki jih je precej prikrajšal s spanjem, so naslednji dan poiskali v Ljubljani Gorca in se zanimali o napravi.

Na postaji v Ratečah jih je v pripravljenih vozovih čakal Per Jonson in skupaj so šli do skakalnice. Jonsonov opis naprave se jim je zdel preveč bahaški, toda ko so jo naposled zagledali, so obnemeli in naposled razumeli, da je govoril resnico. Stali so pod njo in jo

Norvežani na volovski vpregi.

¹²⁸ Prav tam, str. 79.

občudovali, nanje je naredila velikanski vtis. Ko jim je Per pokazal 75 metrsko oznako visoko na doskočišču, so se jim zrušile vse njihove predstave o skakalnicah. Takoj so se hoteli prepričati, kakšne skoke skakalnica dopušča. »Kot bi mignil smo pobrali smuči z volovskih vozov. To smo morali poskusiti. Pred poldnevom smo nekateri dosegli 80 metrov! V teku popoldneva pa smo presegli znamko 86 metrov. Takrat takšne dolžine niso bile običajne. Kot blisk so se razširile novice po Jugoslaviji in Avstriji. To je bilo tri dni pred tekmovanjem in organizatorji so se pripravljali na masovni obisk.« Trenirali so tudi slovenski skakalci. Med njimi je na planiškem treningu prvič postal vidnejši Albin Novšak. Mladenič in manj izkušeni skakalec je zelo napredoval. Poleg Palmeja, ki je na tekmovanju dvakrat padel, je bil najboljšje uvrščeni domačin, saj Šramel, Istenič in Šubic zaradi poškodbe na tekmovanju niso nastopili, Pribošek in Dečman pa najverjetneje nista v skokih kazala dovolj gotovosti. Med treningom si je rahlo poškodoval koleno in zlomil smuči tudi Birger Ruud. Dečman naj bi mu za tekmovanje celo posodil svoje smuči.¹²⁹

Uradno tekmovanje je potekalo v nedeljo 25. marca 1934. V zelo toplem vremenu se je na prireditvi, ki je bila dobro reklamirana, zbralo veliko gledalcev. Toplo vreme, posebni vlaki in pričakovanje senzacionalnih dogodkov je v Planico privabilo okrog 4000 ljudi. Prav izredno tople temperature pa so organizatorjem utegnile povzročiti ogromno težav. Toda ni bilo tako. Dejansko je tedanjo prireditev rešil nov Rožmanov izum – najverjetneje prva oblika snežnega cementa. Sigmund Ruud je tekmo ob odjugi dan prej že odpisal, toda Rožman se je izkazal. »Bali smo se, da bo tekmovanje naslednji dan odpovedano,« je zapisal Ruud in nadaljeval: »Toda v teku popoldneva je prišel inženir, ki je skakalnico zgradil. S seboj je imel nekaj večjih razpršilcev. Mi smo se takrat prvič seznanili z umetnimi zamrzovalnimi sredstvi za sneg. Gre za mešanico salmiaka in soli. V zadnjih treh mesecih je s tem delal poskuse in ugotovil, da bi se s tem sneg v kratkem času utrdil in se takšen obdržal osem do deset ur. Izraz, da smo bili skeptični, je gotovo premil. Z zanimanjem smo ga spremljali, kako je v izteku začel. Toda v zadevo nismo verjeli. Nočem zanikati, da so se nam vsem povsesili obrazi, ko smo nekaj minut kasneje preizkusili sneg. Še malo prej se nam je globoko udiral. Zdaj je bil utrjen trd in je nosil našo težo.«¹³⁰

Na tekmovanju je zmagal Birger Ruud pred bratom Sigmundom in odličnim Avstrijcem Gregorjem Höllom. Ker pa je bila praksa skakalnih prireditev takšna, da se je na skakalnico tekmovalce spustilo tudi po koncu uradnega tekmovanja, tako je bilo npr. tudi na Prvenstvu FIS leto prej na sloviti innsbruški skakalnici Berg Isel, ni bilo dvoma, da tega ne bi storili tudi v Planici. Organizatorje, gledalce in tudi skakalce je gotovo zelo zanimalo, kaj bi prinesli skoki iz svobodno izbranega zaletnega mesta. Po tekmi je šlo vsem za lov na dolžine. Vsem je bilo jasno, da so pravila veljala le za skoke v konkurenci, po tem je bil odprt lov za rekordom.

Sprva je kazalo, da se bodo skakalci spustili po velikanki le enkrat do dvakrat, saj je bila že pot do vrha zaletišča dolgotrajna in naporna. Želja po dokazovanju je bila izgleda ogromna. Posebej pri Birgerju Ruudu, ki je gotovo od posledic padca še čutil kakšno bolečino v kolenu in je tudi po zmagi v sebi nosil veliko željo po skokih. Ko se je tisti dan še petič vzpenjal na vrh zaletišča in ga je Gorec zaskrbljeno opomnil, naj vendar pazi zaradi noge, mu je ta odgovoril: »Kaj noga, ko pa je tako sijajno v zraku!«¹³¹ In prav njemu je uspel takrat neverjeten skok. Drago Ulaga je zapisal, da je bil po tekmovanju vodja odskočišča Stane Pelan zelo zaskrbljen nad skoki s polnim naletom, saj zaradi razmer doskočišče ni bilo več v

¹²⁹ Guček, str. 24.

¹³⁰ Ruud, str. 81.

¹³¹ Gorec, str. 7.

Planica 1934.

idealnem stanju. »Toda Norvežani, razigrani in zaupajoč v svoje sposobnosti niso odnehali. Tako se je zgodilo, da je Birger Ruud ujel najugodnejši trenutek odskoka in letel dlje kakor kdorkoli pred njim. Elegantno in zanesljivo je doskočil v telemark in postavil prvi svetovni rekord na naših tleh: 92 m!« Sledilo je nepopisno navdušenje. Sigmund Ruud je dosegel celo 95 metrov toda njegov skok je bil ocenjen kot neveljaven. V skokih brez konkurence pa je bil dosežen tudi nov jugoslovanski rekord. Bohinjčan Albin Novšak je dosegel daljavo 66 metrov.

Gledalci, mnogi kar po drevesih, so bili evforični. Prireditev je bila tako odmevna in uspešna, da so v Iliriji ocenili, da je skakalnica storila v turistični propagandi v tujini več, kakor težki zaboji dragega reklamnega materiala.¹³² Birgerjevih 92 metrov je bila svetovna senzacija. Do tedaj nepoznana Planica v najmanj smučarsko drugorazredni Jugoslaviji je bila za smučarski svet španska vas. Zato tudi sprva nihče v svetu ni verjel dogodkom. Ko je novinar Hrvoje Macanović po težavah uspel z rateške pošte poslati sporočilo o svetovnem rekordu tiskovni agenciji Avala, ki je novico radiotelegrafsko razširila v svet, so v svetu o dogodku dvomili. Iz Avale so ga prosili za pomoč. »Nekaj svetovnih agencij je preverilo, če ni morda on ali stenograf v Beogradu naredil napake. Kako 92 metrov na smučeh? Mogoče 62 ali 72, nikakor niso verjeli 92...«¹³³ Norveškim medijem je moral potrditi novico Sigmund Ruud osebno.

Med mediji je s prenosom dogodek obeležil tudi Radio Ljubljana. Začetki radijskega športnega – smučarskega novinarstva najverjetneje sodijo v leto 1932, ko je Radio Ljubljana nameraval izvesti s poročevalcem Drago Ulago radijski prenos odpovedanega mednarodne-

¹³² ZAL, Ilirija, Občni zbor SK Ilirija, 12. 12. 1934.

¹³³ Macanović, str. 3.

Birger Ruud

ga smučarskega tekmovanja za prvenstvo Jugoslavije v Mariboru,¹³⁴ istega leta pa je bilo govora tudi o prenosu mednarodnih skakalnih tekem iz Kranjske gore.¹³⁵ Ulaga radijskega prenosa iz Planice ni delal prvič, saj je bil z isto zadolžitvijo v Planici že na februarjem državnem prvenstvu. Propagandne tekme v Planici pa so poleg vrste fotografij in časopisnih člankov zabeležene tudi na filmskem traku. Dogodek je posnel Metod Badjura.¹³⁶

Planiške junake so naslednji dan povabili v Ljubljano. Slavnostni sprejem z več tisoč glavo množico so priredili z županom na čelu že na kolodvoru. Norvežane so presenetili tudi z njihovo himno. Sigmund Ruud piše, da je bil to sprejem, kakršnega ne bodo nikoli pozabili. Od kolodvora so z vencami okrog vratu v zvokih glasbe ob odobravanju velike množice Ljubljančanov korakali do Kazine. »*To je nekaj kar se običajno dogaja ob kraljevih obiskih. Kadili smo cigare in stegovali noge pod mizo.*«¹³⁷

Odmevi na dogodke so se vrstili še dolgo potem in takrat nihče ni skoparil s pohvalami, niti norveški časopisi, katerim je v glavnem poročila pošiljal Sigmund Ruud. Na JZŠZ se je zelo pozitivno odzval Carl Luther, urednik za smučarstvo osrednje Evrope zelo pomembne revije *Der Winter*. Odzval pa se je tudi Hanssen, kateremu se je razvoj od let, ko je bil v Jugoslaviji aktiven, zdel pravljichen.¹³⁸ Ruud je dal intervju tudi za žüriški časnik *Sport*, kjer je opisal planiško velikanko kot zelo varno, publiko kot zelo hvaležno, omenjal pa je tudi možnosti skakanja čez 100 metrov.¹³⁹

Postopoma so se na področju skokov začele kazati nove značilnosti. Spretni Norvežani so že dojeli nov slog, ki je postopoma vodil v razvoj smučarskih poletov. Na nekaterih večjih

¹³⁴ AFŠ, JZŠZ, *Dopis Radia Ljubljana JZŠZ*, Ljubljana, 29. 1. 1932.

¹³⁵ AFŠ, JZŠZ, *Zapisnik 2. izredne plenarne seje JZŠZ*, 3. 2. 1932.

¹³⁶ Nemanić, str. 73, 74.

¹³⁷ Ruud, str. 83.

¹³⁸ *Slovenec*, 6. 4. 1934.

¹³⁹ AFŠ, JZŠZ, *Sport*, intervju s Sigmundom Ruudom, nedatirano 1934.

napravah že v letih pred Planico so opažali, da morajo skakati na drug način in so zato že po njihovih navodilih preurejali odskočni most. Za miren in dolg polet po zraku pa ni bil več primeren takratni »lomljeni« slog z velikim predklonom. Pozornost so namenjali tudi krmarenju smučī, saj se je pridobilo na daljavi, če se je proti koncu skoka postavilo smučī v pravo lego. Takšne praktične izkušnje najboljših Norvežanov so ob teoretski podlagi švicarskega raziskovalca poletov Straumanna nudile Bloudku v naslednjih letih osnovo pri nadaljnjem večanju velikanke.

7. Prireditve 1935

Po Rožmanovem umiku je priprave skakalnice prevzel Bloudek, ki je že spomladi 1934 dal narediti geodetski posnetek skakalnice. Bržkone je Bloudek tudi poznal izsledke inž. Straumanna, ki je bil pri FIS izvedenec za skakalnice in je po planiški prireditvi še globlje razvil teorijo o dolгих skokih oziroma poletih ter napravah zanje. Kot talentirani praktik in izkušeni izdelovalec letal je nameraval Bloudek vsako leto drzno povečevati napravo. To mu je tudi uspevalo. Ker denarja za nove investicije v letu 1935 ni bilo, so napravo z nekaj korekturami, nekaj zemeljskimi deli in predvsem s pomočjo snega začeli pripravljati za novo mednarodno preizkušnjo.

JZŠZ je tekmo prijavila pri FIS in ni računala na nikakršne težave, tako da je povabila na tekmo tudi vse prijateljske nacionalne zveze. Toda že pred tem so ob tekmah v tujini nekateri novinarji zaznali glasove, da bi tekmovanje to leto morda celo prepovedali. O tem se je Gorec hotel prepričati pri Hanssnu, ki kot član FIS o tem ni bil obveščen. FIS pa je tekmovanje, napovedano za 17. marca, vseeno prepovedala. To je bil prvi jasni pokazatelj FIS, znotraj katere so imeli glavno vlogo Norvežani, da se bo borba z drznimi slovenskimi organizatorji v prihodnjih letih še bolj razplamtela. Šele nekaj dni pred predvideno prireditvijo se je na podlagi poslanega načrta skakalnice in telefonskega pogovora odločila mednarodna zveza nasprotno in prepoved preklicala. Tuji tekmovalci iz Avstrije, Poljske, Švice, Češke so tako vseeno prišli v Planico. Prišli so tudi Norvežani, toda njim je domača smučarska zveza prepovedala nastop. Navkljub pritožbam je pri tem tudi ostalo.

Še dober teden dni pred tekmovanjem so bili v Planici napovedani vsi najboljši Norvežani, vključno z bratoma Ruud, trening pa naj bi od 11. februarja vodil Ollaf Ulland.¹⁴⁰ Nikogar od teh to leto ni bilo, prišlo pa je vseeno nekaj njihovih odličnih skakalcev.

Pozicija, ukrepi in dejanja Norvežanov so bila v tem obdobju pogosto dvomljiva. Toda razumljiva. Kot daleč najboljši skakalci so bili v primeru zopet povečane Planice na rezilu noža in v danem trenutku so morali sprejeti odločitev. Sigmund Ruud je že v začetku tridesetih let, tako je zapisal Trenker, pridigal proti velikim skakalnicam. Bil je mnenja, da petdeset metrski skok na srednje veliki skakalnici naredi prav takšen vtis kot sedemdeset metrski na veliki.¹⁴¹ Nekje je bilo zanje potrebno postaviti mejo in ko so spoznali, da se v Sloveniji ne šalijo, ko nameravajo vsako leto povečevati napravo, so se odločili za skrajne ukrepe. Mamutske skakalnice so se po njihovem mnenju po srednji Evropi širile prehitro in premalo nadzorovano. Planica ni bila izjema. Le dan pred planiškim tekmovanjem naj bi v Ponte di Legnu isti Olaf Ulland, ki je bil napovedan za Planico, a je prevzel trening italijanskih skakalcev, skočil 103,5 metra. Toda s padcem. Franz Kainesdorfer pa naj bi dosegel 99 metrov. Ogromne

¹⁴⁰ Slovenec, 7. 3. 1935.

¹⁴¹ Trenker, str. 69.

daljave, kot vrhunec je istega leta Kainesdorfer z 99,5 metri celo presegel svetovni rekord, so dosegli na treningih, saj Italijani za skakalnice niso imeli tekmovalnega dovoljenja. Planica pa je dovoljenje tedaj pridobila, saj so poslani profil skakalnice tik pred napovedanim tekmovanjem odobrili. Po tedanjih merilih je planiška velikanka spadala v II. kategorijo skakalnic, kar je pomenilo skakalnice, ki dopuščajo skoke daljše od 70 metrov in kjer so ob odobritvi FIS možna regularna tekmovanja. Niti to ni prepričalo Norveške smučarske zveze, da bi prepoved njihovim tekmovalcem preklicala. Tako so se norveški skakalci v Planici odločili, da skačejo le za trening. Gnala jih je predvsem osebna želja. Draž po dolgih skokih, ki so bili tudi razmeroma varni, je bila velika. Pravzaprav lahko enako dojemamo dejanja Sigmunda Ruuda in njegovih kolegov leto pred tem. Najsi bo skrb za športni razvoj skokov še tako velika, jih je želja po prvenstvu gnala, da so se večkrat spustili čez veliko skakalnico in naposled dosegli rekordne daljave. Varnost skakalnice je pri tem seveda igrala zelo pomembno vlogo, saj se po njej ob velikem tveganju gotovo ne bi tolikokrat spustili.

Skoki za trening so bili tako eden najzanimivejših delov planiške prireditve v letu 1935. Od jugoslovanskih oziroma slovenskih skakalcev so skakali Novšak, Šramel, Pribošek, Dečman in Palme.¹⁴² Bogo Šramel je s skokom 72 metrov popravil jugoslovanski rekord, Novšak je potegnil celo na 74 metrov, a se ni obdržal na nogah. Zelo blizu Norvežanom je skakal Poljak Maruszarz, ki jim je bil enakovreden, saj je dosegel celo 95 metrov. Nase pa je opozoril tudi mladi Avstrijec Bradl, ki je dosegel 91 metrov. Med Norvežani sta najbolj gotove in dolge skoke prikazala Radmond Sörensen in Reidar Andersen. Sörensen je najdlje dosegel 95 metrov, junak planiških skokov izven konkurence pa je zagotovo bil Andersen. Najuspešnejši skakalec je s 93 metri tudi prvi popravil leto dni star dosežek Birgerja Ruuda. Krona vsega uspeha pa sta bila skoka dolžine 98 in celo 99 metrov.

Reidar Andersen

¹⁴² Slovenec navaja tudi Baeblerja, Klančnika in Jakopiča. Slovenec, 14. 3. 1935.

Rekordni dosežki pa so bili v vsakem primeru začinjeni z norveško – slovenskim skakalno birokratskim bojem. Medtem ko je slovenska javnost po večini ostro obsojala prepoved norveške smučarske zveze, se je na Norveškem časnik *Aftenposten* zapičil v reklamni plakat za 100 metrov, ki je slikal planiške skoke kot nešportni lov na rekorde. Bolj trezen je bil komentar v *Tidens Tegn*, objavljen že dan po tekmovanju. »*Da bi pisali sedaj hvale Andersnu za njegove uspehe, bi bilo neumestno, da neloyalno napram Norges Skiforbundu, ki je včeraj poslal brzovjav, s katerim mu prepoveduje start, češ – tako mi pravimo – da ne maramo cirkuša na skakalnicah. Kljub temu smo mnenja, da slede prav oni z največjim interesom dogodkom tam doli v Jugoslaviji. Za kar pa hočemo pohvaliti Andersna je, da je imel pogum prevzeti odgovornost in da je vendar skakal izven konkurence, kljub prepovedi naših smučarskih vodij je vendar priboril prvenstvo norveškemu smučanju, ki ga ta šport zahteva za se. Kolikor bi se zvišal ta rekord, če bi bil še Birger Ruud poleg, si sedaj ne upamo ugibati, ljudje pa bi stavili na 120 metrov. Vsakdo, ki je stal med srednjeevropskimi gledalci pod skakalnico, dobro ve, kaj pomenijo imena Reidar, Birger, Sigmund, Radmond. Bojim se, da bi jih naša publika smatrala kot enostavne cirkuške skakače, če ne bi pripadali našemu lastnemu narodu. To vendar draži in mi poznamo dražljaj ponosa, kadar nam doda brzovjav nove metre k staremu rekordu! Naše mnenje je, da so Reidar in ostali norveški srednjeevropejci vendarle vredni svoje teže v zlatu.*«¹⁴³

Na uradnem tekmovanju je zmagal Poljak Maruszarz, drugi je bil čehoslovaški reprezentant Barton, tretji pa Švicar Reymond. Po uradnem tekmovanju se je obetal vrhunec dneva, saj naj bi bil prav tedaj dosežen zelo na glas napovedovan 100 metrski skok. Toda do tega ni prišlo. Zaradi zamude tekmovanja, ki se je zgodila predvsem zaradi prepoznega prihoda dodatnih vlakov, je sonce skakalnico dodobra zmeščalo. Hitrosti skakalcev so bile zato veliko nižje, zmeščan sneg pa je vplival tudi na negotovo doskočišče.

Zelo zanimiva je s tega gledišča reakcija številnih gledalcev. Nekateri so bili vidno razočarani ali pa so se morda celo počutili opeharjene. Športni nivo slovenske publike še zdaleč ni bil tak, kot si morda to danes mislimo. Celotno JZŠZ je pred tekmovanjem izdala plakat, ki je napovedoval 100 metrski skok. Taki so bili tudi naslovi po časopisju pred tekmovanjem¹⁴⁴ in tudi po njem. »*Zaman smo čakali 100m*«, je naslov objavljen dan po prireditvi, dan pred tem pa so pod vtisom Andersenovega 99 metrskega skoka v Slovincu celo zapisali: »*Oni, ki skače na planiški skakalnici manj kot 90 m, ni preveč upoštevan. Toda s tem ne moremo delati krivice. Razpoloženje gledalcev je pač tako, da z ozirom na skakalnico, zahtevajo skoke nad 90 m.*«¹⁴⁵ Praktično je bilo publikli vseeno, če skačejo Norvežani v konkurenci ali izven nje. Ker ti niso nastopili v konkurenci, so nekateri zahtevali, da celo spustijo njihovo zastavo,¹⁴⁶ toda ko so po tekmi vseeno nastopili in prikazali gotove skoke v mirnem slogu, so bili potolaženi.

Novost Planice tega leta pa je bila, da so se prvič glasno pokazali tudi domači nasprotniki. Iz opozicije, ki je imela glavno organizacijsko podporo v Ljubljanski zimsko športni podzvezi, se je izdvojil Robert Kump, pisec smučske literature in stalni smučarski učitelj na Pokljuki. Kump je v dnevniku *Slovenec* zлил kar nekaj žolča na prireditelja – JZŠZ in Joša Gorca osebno. Kump je trdil, da skakalnica ni bila toliko časa priznana zato, ker iz JZŠZ niso poslali pravočasno FIS treh kopij profila, na podlagi katerega bi FIS lahko prireditev na skakalnici

¹⁴³ Citirano po: Gorec, str. 16, 17.

¹⁴⁴ *Slovenec*, 10. 3. 1935.

¹⁴⁵ *Slovenec*, 16. 3. 1935.

¹⁴⁶ *Ulaga*, str. 21.

¹⁴⁷ Rožman je pričal v svoji izjavi preiskovalnemu odseku JZŠZ v zadevi Rožman, da so ga za prijavo prireditve prosili, da jim izroči njegove načrte.

odobrila. »Jasno je, da FIS-a skakalnice, o kateri sploh ne ve, kako izgleda, ne more priznati. Vendar je priznanje prišlo potem, ko so poslali načrte¹⁴⁷ in ko se je neki funkcionar potrudil, da je za malenkostno vsoto 5000 Din govoril z Oslom.«¹⁴⁸ Odločitev norveške smučarske zveze je smatral Kump za pravilno, saj niti »cirkuško« vabilo, še manj pa vabljenje norveških skakalcev mimo zveze, ni bilo pravilno. Zelo kritično je gledal tudi na organizacijo prireditve. »Napovedovalec je bil nemogoč. Med skakanjem je celo, seveda najbrž z dovoljenjem Zveze, delal reklamo za gramofonske plošče, klobase, smučke itd. Ne vem, kaj bi storila Andersen in Maruszarz, če bi vedela, da isti napovedovalec, ki napoveduje njuna imena, dela istočasno tudi reklamo za klobase. Ta banalnost je bolela vse sportnike.« Zmotilo ga je napovedovanje daljave pred uradno objavo, publika naj bi ovirala dostop skakalcev na vrh skakalnice, vlaki so zamujali... Drugo poglavje pa je bila prepoved nastopa nekaterim slovenskim skakalcem, ki so bili željni pokazati na tekmovanju svoj pogum in znanje. Šele tik pred nedeljsko tekmo, ko so s smučmi že prišli pod skakalnico, so izvedeli, da nihče razen Šramla in Novšaka ne sme nastopiti. »Za to, da je naša Zveza prepovedala našim fantom start, in to tik pred tekmo, ne vidim nobenega opravičila. Zvezo, ki prireja namesto sportnih tekem, take cirkuške prireditve, kakršna je bila 17. marca, bo treba pošteno prečistiti.«¹⁴⁹

Joso Gorec, ki je bil na več mestih izzvan, je podal svojo repliko že naslednji dan. V njej je veliko očitkov argumentirano zavrnil, čisto vsega pa se ni dotaknil, saj je mestoma Kump morda celo pretiraval. Kot npr. pri tem, da v JZŠZ niso hoteli privoščiti največjega uspeha slovanskemu rojaku Maruszarzu. Vsak je pač vlekel vrv na svojem koncu in v podajanju argumentov, posebej pa v njihovi izpeljavi rahlo pretiraval. Gotovo pa je Gorčev odgovor bolj razumsko umirjen. Glede prepovedi norveške zveze je zapisal, da je potem, ko je FIS skakalnico odobrila, norveška zveza vseeno vztrajala na prepovedi, ker je načelno proti velikim skakalnicam. Na Kumpov očitek, da zveza ni nič storila glede nastopa Avstrijskih tekmovalcev, od katerih je na tekmovanju skakal le Höll, je bil Gorec mnenja, da ostalih 13 skakalcev ni nastopilo na tekmovanju zaradi slabših rezultatov na treningu. Sicer pa se JZŠZ v interni spor avstrijskih skakalcev ne sme vtikati. Do reklam, ki jih je objavljajal s pomočjo ojačevalne naprave Dobrlet, pa naj bi prišlo brez vednosti zveznih funkcionarjev. Glede nastopa slovenskih skakalcev pa je Gorec zapisal, da bi bili k tekmi pripuščeni le tedaj, ko bi na treningu prikazali zanesljive skoke. Edino Pribovšek, ki pa se je kasneje potolkel, je namreč izpeljal vse skoke brez padca, tako da sta bila kasneje za tekmo določena tekmovalca, ki sta prikazala skoke z najmanj padci. »Da tekmovalci niso bili obveščeni o startnem dovoljenju, je krivda klubovih delegatov, ki bi morali prisostvovati žrebanju v soboto zvečer, oziroma samih tekmovalcev, ki bi se morali zanimati pred tekmo, kdo od njih je pripuščen k startu.«¹⁵⁰ Zadeva okrog nenastopanja nekaterih skakalcev je bila tako pereča, da je bilo v maju po protestu Ljubljanske zimsko-športne podzveze, na preizkušnjo z zagovarjanjem postavljeno takratno celotno zvezno vodstvo na glavni skupščini JZŠZ.

Kumpov kritični prispevek in protest ljubljanske podzveze lahko označimo gotovo kot zelo dobrodošel, tako v smislu organizacije prireditve, še bolj pa v smislu zgodovinopisja, saj kritika učinkovito deluje k prečiščevanju. Sama hvala, ki je razumljivo prihajala s strani organizatorja prireditve, zagotovo nikoli ne more biti odraz kompleksne stvarnosti. Planiška stvarnost namreč nikoli ni bila le takšna, kakršna se je na dan vseh zgodovinskih prireditev pokazala. Povečini se je namreč Planica usidrila v slovenski zgodovinski spomin kot vedno

¹⁴⁸ Slovenec, 29. 3. 1935.

¹⁴⁹ Prav tam.

¹⁵⁰ Prav tam.

uspešna in krivično napadana. Javne kritike v letu 1935 so ob Rožmanovem primeru vsaj drugi takšen primer »slavne« planiške zgodovine. Toda napačno bi bilo manjšati pomen prireditve v letu 1935, saj je bila dejansko do takrat nedoseženi slovenski smučarski dogodek. Učinkovita propagandna akcija je namreč pod vznožje skakalnice pripeljala gotovo preko 10.000 gledalcev. Številne ugodnosti pri nakupih kart, številni izredni vlaki, ki so ob rednih imeli dodatne povezave z vsemi večjimi mesti, bogata gostinska ponudba, so ob reklamni akciji za senzacionalne skoke postali odlični magnet obiskovalcem iz mnogih oddaljenih krajev. Da bi obiskovalci zadostili svojim nedeljskim verskim običajem, so jim priredili v Planici celo pet svetih maš.¹⁵¹ Takšne, na prvi pogled morda dogodku obrobne zadeve, zgodovinarju lahko pričajo o družbenih razsežnostih planiškega dogodka. Celotni tiskani oglasi v časopisju, kot je bil npr. tisti za kremo Kamila,¹⁵² so bili prirejani planiškim skokom. Planica je bila skratka skozi oči tedanjega prebivalstva dogodek, ki ga je bilo nemogoče prezreti. O pomenu prireditve, ki je imela hkrati tudi značaj slovanskega prvenstva, priča tudi dejstvo, da je pokroviteljstvo nad smučskimi tekmami prevzel mladi kralj Peter II.¹⁵³ Četudi je bil Peter II. šele prvi med Karađorđevići, ki se je nad smučanjem že kot mladi fantič navduševal, pokroviteljstvo s strani jugoslovanske kraljeve družine še zdaleč ni bilo nepomembno, vsaj ne z vidika kraljeve ekskluzivnosti. Pomen prireditve za državo pa kažejo tudi pokroviteljski tekmovalni daril. Za prve tri uvrščene so darovali nagrade: minister za vojsko in mornarico, minister za telesno vzgojo naroda in predsedniki mestnih občin Beograda, Zagreba in Ljubljane. Darilo za najlepši skok dneva je prispeval ban Dravske banovine, posebno darilo za najdaljši skok dneva pa je darovala državna turistična agencija Putnik d.d.¹⁵⁴

8. Udruženje smučarjev Planica

Navkljub ogromnemu uspehu in obisku prireditev niti Ilirija leta 1934 niti JZŠZ v letu 1935 s prireditvijo nista želi finančnih koristi. Investicijski stroški in stroški organizacije so vedno presejali prihodke. Joso Gorec je na skupščini JZŠZ leta 1935 kot problem Planice navedel tudi materialni problem. »*Dosedanje funkcionarje saveza je prevevala v njihovem delu morda prevelika ljubezen do našega belega sporta, imeli so preveč idealizma ter je prav razumljivo, da se niso vedno znašli v današnji dobi trdega materijalizma.*«¹⁵⁵ Rdeče številke pa zagotovo niso bile dobra osnova za uresničevanje nadaljnjih projektov. Bloudek in Gorec sta bila prepričana, da morata stvar peljati naprej, tako da se v Planici zgradi večji, varen in predvsem objekt, ki bi bil trajen. Rešitev so našli v ideji, da ustanovijo samostojno organizacijo, ki bi skrbela za skakalnico, skakalno šolo in organizacijo prireditev. Na to idejo so jih vodila tudi vse močnejša nasprotja znotraj JZŠZ. Ko je upravni odbor JZŠZ na redni skupščini leta 1935 zaradi planiških dogodkov prejel celo nezaupnico, toda z delom naprej nadaljeval, protesti proti njegovemu delu niso nehali. Te ovire so vodile v odločitev, da se JZŠZ s Planico ne bo ukvarjala več tako, kot se je, ampak bodo te posle prevzele zainteresirane osebe iz različnih ministrstev, športnih in turističnih organizacij, ki bi bili združeni v učinkovito organizacijo. Nastalo je Udruženje smučarjev Planica.

¹⁵¹ Slovenec, 16. 3. 1935.

¹⁵² Slovenec, 15. 3. 1935.

¹⁵³ Slovenec, 9. 3. 1935.

¹⁵⁴ Slovenec, 16. 3. 1935.

¹⁵⁵ Poročilo za XII. redno glavno skupščino. Knjižnica Jugoslovanskega zimsko-sportnega saveza. Ljubljana 1935, str. 34.

Zaradi sporov v Ljubljani so sedež društva prenesli v Beograd. Za predsednika društva so tam zaprosili generala Radisavljevića, za dva podpredsednika pa priznanega slovenskega športnega organizatorja dr. Cirila Pavlina ter še bolj znanega hrvaškega športnega organizatorja dr. Steva Hadžija.¹⁵⁶ Tako vplivni ljudje, morda tudi namenoma sestavljeni po nacionalnem ključu – pokroviteljstvo nad Udruženjem pa naj bi prevzel tudi vojni minister Živković – gotovo niso imeli tako velikih težav pri pridobivanju sredstev. Še posebej ne, ker je Planica pomenila izredni dogodek.

Pobudo ustanovitve Udruženja smučarjev Planica pa je morala potrditi tudi Ilirija, ki se je gotovo zanimala za načrte, da se skakalni šport v Planici razvija še naprej tako odmevno. Seveda pa je bil njen interes predvsem ta, da zadeve v rajonu, ki ga je smatrala za njen in skakalnice, ki so bile v upravljanju Smučarskega doma, postavi v njej ugodno razmerje z Udruženjem. Bloudek je tako junija 1935 na plenarni seji Iliriji poročal o pripravah na ustanovitev Udruženja. Ilirija je v principu tako društvo podprla, za morebitna pogajanja pa sta bila pooblaščenca dr. Stane Lapajne in Viktor Vodišek.¹⁵⁷ Ob drugem Bloudekovem poročilu v zvezi z ustanavljanjem, ki je bilo na tapeti načelstvene seje septembra, so sklenili naj se Udruženje v naslednjih vprašanih obrača direktno na upravo Smučarskega doma.¹⁵⁸ O načrtih odstopanja organizacije skakalne tekme in skakalnice Udruženju pa je Ilirijo obvestila tudi JZŠZ.¹⁵⁹ Uprava smučarskega doma v Planici je bila zelo zainteresirana prepustiti skakalnico in zemljiško zakupno pravico Udruženju, saj ni imela nobenih sredstev za vzdrževanje, še manj investiranje. V dopisu upravi Ilirije je zapisala, da je vpričo njenih učinkovitih dolgov, znašajočih 40.000 din, skakalnica zapisana propadanju.¹⁶⁰ Zato je ponudila Udruženju odkup v treh letnih obrokih skupne vrednosti 50.000 din.¹⁶¹ Svoj interes je Ilirija zavarovala v 15. paragrafu pravil novoustanovljenega Udruženja, ki je določal, da se v primeru razpusta društva imovina zopet prenese na Ilirijo oziroma Smučarski dom.¹⁶² Udruženje je imelo izvršilni odbor v Ljubljani, predsedoval mu je Rado Hribar. V Beogradu pa je bil glavna zveza dr. Ciril Žižek, ki si je najmanj skozi minulo desetletje nabral ogromno izkušenj pri lobiranju za denar smučarskim organizacijam. Udruženje je bilo z zbiranjem denarja uspešno in lahko so se lotili novega gradbenega podviga, za katerega je načrte napravil Bloudek, stavbena dela pa je izvedel Ivan Bricelj.

Z delom so pričeli 2. decembra 1935. Glede na to, da so delali v zimi, mrazu in snegu, je bil podvig zelo zahteven. Poleg zemeljskih del, je bila najzahtevnejša postavitev lesene konstrukcije na vrhu doskočišča. Natančnejše količinske podatke, ki so za tisti čas bili prav osupljivi, je objavil v daljšem članku Slovenec (4. marca 1936) in jih na tem mestu nima smisla naštevati. Pri omenjenih podatkih je jasno, da jim je moral gradbeni podvig zelo izčrpati proračun. Podpora banovine in Putnika ni bila dovolj. Gorec je zapisal, da jim je v tej zadregi pomagal Rado Hribar. »*Kar je Bloudek tehnično izvršil, to nam je Hribar finančno.*«¹⁶³ Bricelj naj bi se prve dni februarja celo umaknil, ko je uvidel finančne težave, tako da je z njegovimi napravami delo nadaljeval Bloudek ob pomoči mladega tehnika Ostermana. V težkih razmerah je bila skakalnica s kritično točko 106 metrov dovršena 2. marca. Kot naročen, jo je dan zatem pobelil sneg.

¹⁵⁶ Gorec, str. 21.

¹⁵⁷ ZAL, Ilirija, Plenarna seja SK Ilirija, 4. 6. 1935.

¹⁵⁸ ZAL, Ilirija, Načelstvena seja SK Ilirija, 17. 9. 1935.

¹⁵⁹ ZAL, Ilirija, Načelstvena seja SK Ilirija, 1. 10. 1935.

¹⁶⁰ AFŠ, JZŠZ, Dopis uprave Smučarskega doma v Planici upravnemu odboru SK Ilirije, Ljubljana, 20. 11. 1935

¹⁶¹ AFŠ, JZŠZ, Dopis uprave Smučarskega doma v Planici Udruženju smučarjev Planica Beograd – Ljubljana, Ljubljana 15. 11. 1935. Efektivni investicijski stroški v skakalnico so znašali do tedaj 75.200 din.

¹⁶² Glej natančnejše določbo v: AFŠ, JZŠZ, Izjava SK Ilirije, Ljubljana, 24. 11. 1935.

¹⁶³ Gorec, str. 22.

Velikanka 1936.

Že konec decembra je bila dokončana še 25 metrska, konec januarja pa še 65 metrska skakalnica.

9. Kongres v Ga-Pa

V letu 1936 je zimske olimpijske igre gostil Garmisch-Partenkirchen in kot je bila navada, je v kraju, ki je tisto sezono gostil najpomembnejše smučarsko tekmovanje, potekalo tudi zasedanje foruma FIS.

Inž. Straumann se je že po planiški prireditvi 1935 oglasil. V pismu predsedniku FIS

Velikanka 1936.

Norvežanu Oestgaardu je poudaril, da se mora pot razvoja daljave smučkega skoka nadaljevati ne oziraje se na sklepe, ki se napravijo za kako zeleno mizo na severu. Obžaloval je, da se je FIS pustila zapeljati in jo grajal, da je postavila svojo oblast v službo nacionalne oholosti. Na skupščini švicarske smučarske zveze junija 1935 pa je Straumann kritiziral sklep FIS, da so večje skakalnice kot za 70 metrov prepovedane za mednarodne tekme (mišljena so bila prvenstva FIS).¹⁶⁴ To je v kontekstu tedanjih prireditev pomenilo današnja svetovna prvenstva. Določilo se mu je zdelo posebej sporno, ker so v Nemčiji dogradili novo olimpijsko skakalnico za 80 metrov. Olimpijske igre pa so tedaj istočasno predstavljale tudi Prvenstvo FIS. Prav zaradi tega je pripravil nov predlog, ki je bil upoštevan izključno zaradi nove skakalnice v Garmisch-Partenkirchnu. V novem pravilniku o velikosti skakalnic so pravila drugačna od tistih sprejetih leta 1935 na kongresu v Štrbskem plesu, kjer sta bili uvedeni dve kategoriji. Prva s kritično točko do 70 metrov in druga s kritično točko nad 70 metrov, kjer se tekmovanja (razen olimpijskih in FIS tekmovanj) dovoli, če skakalnica odgovarja FIS normam. Nov predlog je odpravil kategorije, namesto njih pa kot edino mejo določil kritično točko 80

¹⁶⁴ Gorec, str. 19.

metrov. Pooblaščen predstavniki JZŠZ Hadži je seveda ob tem glasno protestiral, umirili pa so ga z dejstvom, da smatra predsedstvo FIS Straumannov predlog za svojo zaupnico. Skratka, ocena, da je Straumann predlog pripravil le zaradi zagotovitve regularnosti rezultatom na olimpijski skakalnici, najbrž ne more biti zgrešena. Tej tezi potrjuje tudi dejanje FIS, ko je njeno predsedstvo na prvi naslednji seji koncem februarja v Oslu določilo, da stopijo sklepi kongresa v veljavo šele s 1. majem 1936.¹⁶⁵

10. Planiški zapleti v letu 1936 in prvič čez 100 metrov

Prav zmešnjava glede določil velikosti skakalnic je na planiški prireditvi leta 1936 bila eden glavnih vzrokov za prireditvi neljube dogodke. Udruženje se je po objavi sklepov kongresa v Garmisch-Partenkirchnu znašlo v dvomih in je zato pri FIS prijavilo tekmovanje na 65 metrski skakalnici, medtem ko bi se na novi velikanki opravilo le skoke za trening. Toda potem, ko so od tajnika FIS in hkrati predsednika Norveške smučarske zveze prejeli obvestilo, da stopijo sklepi kongresa v veljavo šele s 1. majem 1936, je bila situacija za planiške prireditelje drugačna. Potemtakem so veljali še stari sklepi in se lahko uradno tekmovanje izvede tudi na novi velikanki.

Norvežani, med njimi brata Ruud in Ulland, so bili zelo presenečeni ob prihodu v Planico, ko so videli, da je za tekmovanje kot dojenček negovana le velikanka. Nastop na velikanki je bil v nasprotju s pogoji, ki jih je njim postavila njihova zveza. »Znašli smo se v težkem položaju,« se je spominjal Sigmund Ruud. Po drugi strani pa je v njih gorela želja, da bi na njej skakali. Iz izteka je izgledala prvovrstno. Spreletavali so jih mravljinici. Prvi dan po prihodu, so se odločili, da jo na treningu preizkusijo, toda dovoljenja za nastop na tekmovanju niso pridobili.

Poskusni skoki so na planiški velikanki potekali že od 10. marca, ko jo je prvi preizkusil Albin Novšak, sodelovala pa sta tudi Norvežana Hagen in Oedegaad. Ti skoki so bili precej gotovi in z malo padci, drugače pa je bilo na petkovem treningu, ko je bil sneg precej pomrznjen. Ob prvem in kot se je kasneje izkazalo edinem njegovem skoku, je Birger Ruud grdo padel pri 93 metrih. Padec je naredil na Sigmunda, čakajočega na vrhu zaletišča, velik vtis, a po telefonu je kasneje izvedel, da bratu ni nič hujšega.¹⁶⁶ Kot je zapisal v svojih spominih Sepp Bradl, so se padci še naprej vrstili. Samo trije so po njegovih podatkih ta dan opravili veljaven skok brez padca. Trening so po prvi seriji prekinili in skakalci so zelo tiho zapustili prizorišče.¹⁶⁷ Sigmund Ruud je bil v tistem trenutku vesel, da si je na vrhu skakalnice odpel smuči in šel peš v iztek. Bil je mnenja, da bi, ko bi tedaj vprašali skakalce, če so jim take predimenzionirane skakalnice všeč, vsi kot en mož odgovorili, da jih je treba preganjati.¹⁶⁸

Toda kljub temu, da v svojih spominih trdi, da so se po tej izkušnji zlahka odrekli nadaljnjemu skakanju, nam drugi viri pričajo, da so se še do zadnjega trenutka trudili, da bi od Norveške zveze prejeli dovoljenje za tekmovalni nastop. To jim je tudi uspelo. Toda dobili so ga po telefonu šele na dan 15. marca, ko so se na tekmovalni dan že pričeli poskusni skoki.

Dovoljenje je bilo jasno. Obsegalo je dva pogoja:

1. »Prireditelji tekem naj dajo jamstvo, da bodo vplivali na tisk, da o norveški zimskošportni zvezi ne bo pisal nič slabega.

¹⁶⁵ Gorec, str. 25.

¹⁶⁶ Ruud, str. 88, 89.

¹⁶⁷ Sepp Bradl, Mein Weg zum Weltmeister. Schlüsselverlag, Innsbruck 1952, (dalje: Bradl), str. 85.

¹⁶⁸ Ruud, str. 89.

2. *Noben Norvežan ne sme preskočiti znamke 80 m.*¹⁶⁹

Pogoji so bili zelo zgovorni. Sigmund Ruud je kot vodja Norveških skakalcev pogoje sporočil vodstvu Udruženja, ti pa sodnikom. Oboji so se z njimi strinjali in jih sprejeli. Toda po razgovoru, ko so se Norvežani podali proti zaletišču, je v konkurenci že skočil prvi tekmovalc. To jih je zmotilo in po uradni razlagi dogodkov je bil prav to vzrok temu, da so se Norvežani skokom na velikanki odpovedali. Po pravilih se namreč skoki v konkurenci niso smeli začeti, ne da bi prej vsi opravili poskusne skoke. Uradna razlaga dogodkov je, da se je Sigmund Ruud glede tega obrnil na sodniški zbor. »Sporočeno mu je bilo, da je sodniški zbor določil, da s tekmo ni mogoče več čakati, da bodo tekmovalci absolvirali prve skoke, nato pa še Norvežani poskusne skoke. To pa popolnoma izjemoma, z ozirom na to, ker so dobili norveški tekmovalci startno dovoljenje od svoje zveze tako pozno, da jim ni bilo več mogoče dospeti pravočasno na start. Norveški tekmovalci pa so zavzeli stališče, da se poskusni skoki ne morejo več vršiti potem, ko se je tekma že pričela in bi to bilo proti vsem pravilom in predvsem ne fair proti drugim tekmovalcem ter so iz tega razloga odstopili od tekmovanja.«¹⁷⁰ Takšna je bila uradna razlaga, ki jo je sklenil po tekmovanju izvršni odbor Udruženja skupaj z norveškimi tekmovalci, potrjuje pa jo tudi izjava avstrijskega sodnika Bildsteina. »Ko so bili že skoki prve serije v teku, so nam telefonirali, da bodo Norvežani skakali. Začeli smo zavlačevati in namenili smo uvrstiti za I. serijo poskusne skoke Norvežanov. Od mostu mi je tedaj zaklical Sigmund Ruud, da Norvežani ne morejo tekmovati, ker je tekma že pričela in ne morejo oni določiti startnega mesta. Odgovoril sem mu, da je to zadeva sodnikov in ne tekmovalcev. Ruud: 'To je proti pravilom,' jaz pa: 'Desetletje sem sodnik za skoke in vem, kaj delam, če nočete, bomo pač brez vas končali tekmo.' In pri tem je ostalo.«¹⁷¹

Na odločitev odpovedi pa je s strani Norvežanov gotovo vplivalo tudi dejstvo, da si niso pustili diktirati mesta zaleta, saj so se zavedali, to je Ruud tudi zapisal, da so skoki krajši od 80 metrov na velikanki veliko nevarnejši od daljših. Poleg tega pa je bil, navkljub določilom domače zveze, v Planici končno v igri predvsem nov pričakovani rekord. Ob zavedanju, da ga nihče razen njih ne more doseči, so se nastopu odpovedali.

Tekmovanje,¹⁷² ki je spet preseglo vsa prejšnja leta, se je tako odvijalo brez športnikov, od katerih se je največ pričakovalo. Gledalce, ki se jih je pod Poncami zbralo kar 15.000, je odločitev jezila. Nova skakalnica, katero je pred tekmovanjem blagoslovil škof Rožman, tako ni kazala vtisa, da bo pred množico gledalcev zveličana s 100 metrsko daljavo. Toda, kakor se je morda v tistem trenutku zdela razočaranemu občinstvu stvar zgubljena, tako je nova planiška prireditev zopet doživela veliko presenečenje. Kot feniks iz pepela se je tedaj pojavil nov junak, komaj 17 letni Avstrijec Sepp Bradl.

V uradnem tekmovanju, kjer so se pomerili tekmovalci Avstrije, Čehoslovaške, Švice in Jugoslavije, je Bradl zmagal. Avstrijci, ki so v Planici nastopili z najboljšimi skakalci, so zasedli vseh prvih pet mest. Ko so po uradnem tekmovanju skakalci popoldne skakali še izven konkurence, torej za rekorde, pa sta se Bradl in Planica z velikimi črkami vpisala v svetovno zgodovino. Bradl je namreč v Planici izvedel prvi veljavni skok prek meje 100 metrov.

Potem ko z dolžino svojega prvega skoka izven konkurence ni bil zadovoljen, se je z veliko zagnanostjo še enkrat podal na skakalnico in smuči utrl s parafinom. Kot je objavljeno

¹⁶⁹ Slovenec, 17. 5. 1936

¹⁷⁰ Slovenec, 19. 3. 1936.

¹⁷¹ Gorec, str. 30.

¹⁷² O prireditvi v tem letu glej še: Tomaž Pavlin, Svetovni rekord dosežen v Sloveniji (Ob 60-letnici smučarskega skoka prek 100m), v: Kronika, let. 44 (1996), št. 1, str. 79–85.

Sepp Bradl

v njegovih spominih, je bil zelo nervozen, ker se ni smel že takoj zapoditi po zaletišču. Dva kolega je celo prosil, da ga vsak s svoje strani suneta v smučino, ki je postala vpricho popoldanske senčne lege še hitrejša. »Veter mi je žvižgal okrog obraza, strašansko hitro sem se bližal odskočnemu mostu. Malo pred prehodom na odskočno mizo bi se moral rahlo dvigniti, da bi uravnal pritisk. Toda bliskovito me je prešinilo: Ostani v počepu, četudi te pritisk popolnoma premaga! Na prehodu je bil pritisk ogromen. Skoraj se mi je že zazdelo, da mi ne bo uspelo izvesti pravočasnega odskoka. Toda z zadnjim atomom moči mi je uspelo, da sem se od mize odlepil in – cak! – bil sem zunaj! Takoj sem občutil, kako me je dvignilo v zrak. Odriv mi je torej tako perfektno uspel, da ne bi mogel bolje. Zrak je tako močno pritiskal na moje prsi, kot bi me hotel poriniti močno nazaj, toda jaz sem nanj pravilno legel in pustil, da me nese. Dvignil sem se na mrtvo točko. Čudovito sem zagledal doskočišče, ki je ležalo globoko pod mano. Občutek jadrnanja po zraku je bil veličasten. Imel sem le eno željo: Vedno tako leteti! Za stotinko sekunde sem bil odtrgan resničnosti. Žvižgajoči vzgornik me je kmalu vrnil v resničnost, saj sem komaj z zadnjimi močmi preprečil, da se mi smuči niso razdvojile. Medtem ko sem z dolgimi gibi stremel k doskočišču, sem čutil, kako me od moje linije letenja premetava levo in desno. Polet se je zdel brez konca. Nenadoma se mi je doskočišče bliskovito približalo. Še nekaj trenutkov in opogumljen sem do kraja osredotočil moje moči in misli. Tako sem pristal v gotovem telemarku. V istem trenutku sem zaznal glasne vzklike gledalcev, ki so takoj zatem utihnili. Kot puščica sem zdrvel proti izteku. Oči so se mi zasolzile. Tako visok je bil tempo med skokom.«¹⁷³ Ko se je Bradl zaustavil v izteku, je takoj pomislil, kako dolg skok je izvedel. Moralo je biti čez 100 metrov. Tisoči so zrlji proti sodniškemu stolpu. V trenutku, ko se je na tabli pokazala vrednost 101, je vzdušje doživelo vrhunec. Bradlov skok dolžine 101 meter, dosežen v idealnih pogojih, je bil tako prvi veljavni skok čez 100 metrov

¹⁷³ Bradl, str. 94.

v zgodovini. Na več mestih so gledalci podrličasne ograde, se prebili med reditelji in vdrliv iztek, kjer so Bradla že obletavali številni fotografi.

Dolžina zgodovinskega pomena seveda lahko kmalu povzroča domneve. Objavljena daljava 101 meter je prav mogoče bila še pol metra daljša, saj o dolžini 101,5 metra piše Ruud, enaka dolžina pa naj bi bila objavljena tudi na pokalu, ki ga je Bradl to leto prejel.¹⁷⁴ Z današnjim tehničnim znanjem je zadeva lahko rešljiva, saj obstajajo posnetki Bradlovega skoka. Toda vprašanje tistega pol metra je v končni fazi resnično le tehnično vprašanje, ki na oceno zgodovinskih razsežnosti dogodka ne more vplivati.

V Planici pa je bil to leto zopet popravljen jugoslovanski rekord – 89,5 metra. Le pol metra do devetdesetice je zmanjkalo Albinu Novšaku.

Odveč je seveda poudarjati, da so novice iz Planice spet obšle svetovno javnost. Vsaj tisto, ki ji je smučanje bilo blizu. Planiški skoki so bili tudi ena redkih športnih tem, morda celo prva, ki je prišla na naslovnico domačih dnevnikov.

11. Norvežani – vzor in zaviralo

Zaradi norveške reakcije se je zanimivo posvetiti takratnim razmeram v svetovnem smučanju, še bolj pa norveškemu smučanju, saj mestoma problematika bojkota sega tudi na področje zgodovine mentalitete. Ob opisih norveških smučarjev, posebej skakalcev, po vsem svetu niso skoparili s pohvalami. Norveški skakalci so bili svetu vzor. Najpogosteje so jih označevali kot smučarske kanóne, kar je pomenilo izvrstne smučarje. Zmagovali so na vseh pomembnejših svetovnih tekmovanjih. Vsaj od Norheima, bratov Hemmestveit in drugih, ki so izhajali v glavnem iz Morgedala, so Norvežani že od konca 19. stoletja veljali za največje svetovne smučarske ase. Kot njihovi nasledniki so v času med obema vojnama med skakalci začeli izstopati smučarji iz manjšega kraja Kongsberg, od koder so poleg več bratov Ruud izhajali tudi Hanssen, Guttormsen in številni drugi. Ti športniki so bili vsaj pozimi vedno na poti po tujini. Po srednji Evropi in Ameriki so delali kot trenerji ali zastopniki norveških (smučarskih) firm, potovali so po turnejah in se predstavljali in tekmovali na raznih športnih ali ekshibicijskih prireditvah. Bili so slavni, a slava jih ni preveč prevzela. Ostajali so skromni. Fantje niso bili športniki le po telesu, ampak tudi po duši. Če so jih označevali kot športnike v pravem pomenu besede, bi to v kontekstu tedanjega časa pomenilo, da so jih krasile tudi osebne moralne kvalitete.

Toda na primeru Planice lahko zaznamo, da se je njihova podoba postopoma začela krhati. Vendar ne zato, ker bi se norveški smučarji po naravi začeli spreminjati. Na to podobo je v srednji Evropi največ vplivalo postopanje njihove nacionalne smučarske zveze in posredno tudi FIS, v kateri so Skandinavci igrali glavno vlogo. V tridesetih letih je bila namreč v Evropi na preizkušnji tradicija. Močna norveška tradicija, ki je norveške skakalne kanone dejansko ustvarila, je zaznamovala njihovo držo v svetu. Ni bilo dvoma, da so bili najboljši nordijski smučarji na svetu – kot tudi ni bilo dvoma, da so se sami kot taki počutili. Dejstvo pa je, da so se jim z leti drugi po kvaliteti približevali, na kar so konec koncev tudi sami z aktivnostmi zunaj domovine močno vplivali. Samoumevno je, da se je s širjenjem in zo-

¹⁷⁴ Guček, str. 30. Ustni vir Svetozarja Gučka je Bradlova hči. O skoku 101,5 m leta 1936 piše tudi Slovenec, 23. 2. 1941. Domnevno je avtor tega zapisa celo Gorec, saj se v članku uporabljajo njemu značilni statistični podatki. Poleg ustnih in nekaterih dogodku sodobnih virih pa o daljavi 101,5 m pričajo tudi nekateri drugi tuji (enciklopedični) viri. Npr. Enciclopedia dello Sciatore, Fratelli Fabbri editori, Milano 1960.

renjem smučanja drugod do te mere, da so se močno večali interesi in dejavnost drugih, v norveškem smučarstvu prebudil refleksi. Zgodila se je obrambna reakcija pred tem, da bi prevzemali iniciativo drugi narodi z manj smučarske tradicije, med katerimi so bili Slovenci v njihovih očeh pravi eksoti.

Kot smo spoznali, so se prvič pri nas z »norveškim kompleksom« seznanili že na prireditvi leta 1935. Kot obroben a zelo zgovoren oris tega nam kaže naslednja situacija. Pred tekmo, ko je po pogajanjih glede nastopa v uradni konkurenci prispel zadnji negativni odgovor iz Osla, naj bi Bloudek nejevoljen dejal: »*Naj nas le ovirajo, ampak jaz bom zgradil skakalnico, še boljše, še večje, pa bomo videli, kdo bo zmagal!*« Andersen pa mu je na to ves razburjen zaklical: »*Pa kaj vam daje pravico graditi take skakalnice? To vendar ni za vas!*«¹⁷⁵ Scena je Gorca osupnila, a njega in Bloudka se je morala držati trma, tako da v svojem prepričanju in vztrajnosti nista odnehala. V letu 1936 sta se tako še enkrat, tokrat glasneje, spopadli jugoslovanska smučarska adolescenca z norveško tradicijo.

To leto pa se je tehtnica odločno premaknila na stran Planice. Zato so poskrbeli Norvežani sami. Četudi bi lahko dokazali, da so bila vsa postopanja glede nastopa Norvežanov v Planici z njihove strani pravilna, ne bi mogli odpovedi nastopa z njihove strani opravičiti z enega razloga.

Prav na isti dan kot v Planici, so potekali skoki tudi na novi veliki skakalnici na Norveškem. V Renni so dosegli najdaljši veljavni skok 94 metrov. Seveda se tu takoj odpira vprašanje, če niso prav zaradi skokov na skakalnici doma, od katerih so pričakovali veliko, v norveški zvezi glede Planice postopali na opisani način. Drago Stepišnik je postavil tezo, da je norveška smučarska zveza namenoma poslala v Planico dovoljenje prepozno.¹⁷⁶ Dejstvo je, da je bilo ravnanje FIS in norveške smučarske zveze do Planice zelo težko opravičljivo. Bildstein se je ob tem celo poigral in dejal, da nimajo napak tisti, ki pravijo: »*Hm, če bi bila ta skakalnica na Norveškem...*«¹⁷⁷ FIS oziroma Norvežani znotraj nje naj bi šli celo tako daleč, da bi pred napovedanim tekmovanjem na novi planiški velikanki leta 1936 obvestili nekatere nacionalne zveze, ne pa JZŠZ, da je tekmovanje na veliki skakalnici prepovedano. Na to so Gorca opozorili Čehi, ko so ga vprašali ali naj vseeno pridejo.¹⁷⁸ Skratka, Norvežani so v službi obrambe interesov v imenu tradicije kot prvo varovalko sprožil administrativni boj.

Drugo varovalko, športne uspehe, pa so smatrali za nedotakljivo. Niso dvomili v to, da jim primata v skakanju ne more odvzeti nihče. V Planici se jim je to zelo maščevalo. Nikakor niso pričakovali, da lahko kdo doseže 100 metrski skok. Birger Ruud naj bi v Planici ob tem nekemu novinarju celo izjavil: »*A kdo naj ga doseže, saj mi ne skačemo!*« Bradl, ki je imel Birgerja Ruuda za svojega največjega vzornika,¹⁷⁹ jih je gotovo močno potolkel. Njegov nepričakovani skok jih je gotovo šokiral bolj kot nizkotne snežne kepe in žvižgi občinstva.¹⁸⁰ Bradl tako s svojim izjemnim skokom ni »rešil« le prireditve, saj je po pisanju časopisov mnoge zanimal le 100 metrski skok, ampak je s svojim dosežkom močno zaznamoval obdobje norveškega boja z alpskimi deželami, ki je trajalo že skoraj desetletje. Boj za vpliv med

¹⁷⁵ Gorec, str. 18.

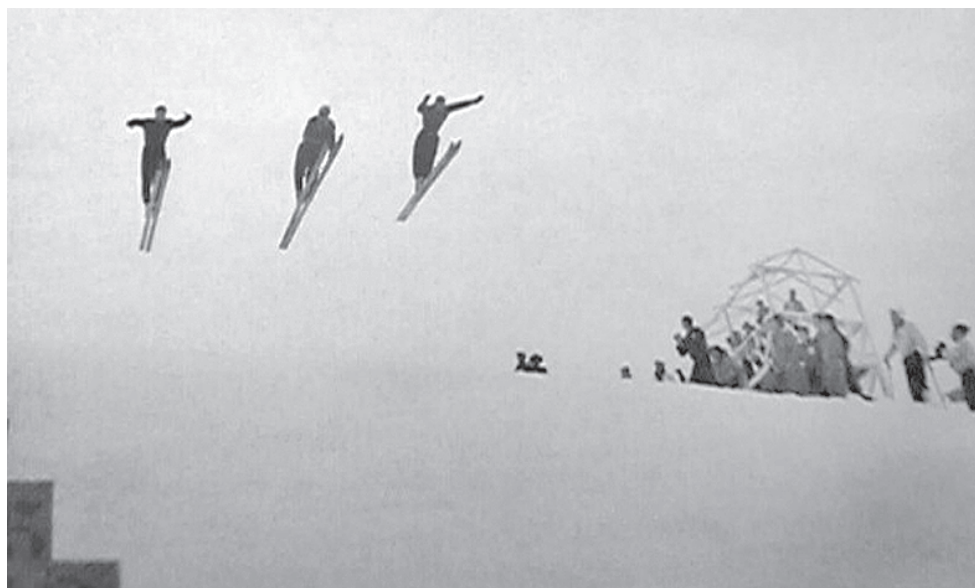
¹⁷⁶ Stepišnik, str. 114.

¹⁷⁷ Citirano po: Gorec, str. 30.

¹⁷⁸ poročilo skupščine 36, str. 22.

¹⁷⁹ Bradl, Kako častno je bilo to, da je Bradl leta 1933 sodeloval na treningu Birgerja Ruuda na Berg Islu (Innsbruck) in kako močno ga je cenil in častil, opisuje v Bradl svojih spominih.

¹⁸⁰ Če si dovolim malo aktualiziranja, lahko ocenjujem, da je pojav metanja snežnih kep na mednarodnih smučarskih prireditvah v Sloveniji morda celo indikator smučarske zrelosti posameznega naroda. »Hrvaškim« snežnim kepom na Zlati lisici 2003 pa lahko najdemo paralelo tudi v žvižgih Bojanu Križaju v Bosni in Hercegovini, ko na olimpijskem slalomu v Sarajevu 1984, s 7. mestom ni »zadovoljil« gledalcev.

Trojni skok Norvežanov.

alpskimi deželami in Skandinavci je bil sicer že dolg. Enega vrhuncev je doživljal ob koncu dvajsetih let, ko je bilo aktualno priznanje alpskih disciplin s strani FIS. Razumljivo je tudi s tega vidika vsa srednja Evropa stala izrazito na strani Planice.

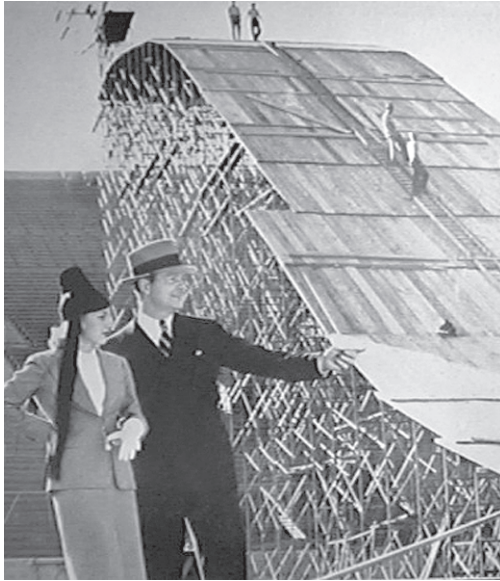
Spremljevalci in pogosto tudi nosilci posledic tega administrativnega boja so bili norveški skakalci. Verjeti moramo izjavi Birgerja Ruuda v Slovencu 18. marca 1936, da so oni storili vse, da bi dovoljenje za nastop pridobili. O njihovi zavzetosti govorijo tudi druge tam opisane reakcije. Udruženje smučarjev Planica je smatralo celo kot dolžnost, da obvesti javnost o tem, da so bili ravno norveški tekmovalci tisti, ki so se najbolj trudili doseči še pravočasno spremembo startnega dovoljenja in omogočiti čim lepšo izvedbo prireditve.¹⁸¹

Občutki norveških skakalcev pa so bili gotovo mešani. Zato so bile take tudi njihove reakcije. Z leti so se svoje dvoumne drže zavedali, a vseeno vztrajali na stališču, da smučarski skoki na velikih skakalnicah niso koristni športnemu razvoju skokov. Le izjemoma, če so stvari pod nadzorom in ni moč računati na tveganje, so bili dopustni. Planici in njihovim snovalcem pa so spočetka le težka zaupali, saj so bili na področju športnih skokov začetniki. Sigmund Ruud je bil mnenja: »Kdo ve, morda se bodo skakalci sčasoma na te fantastične hitrosti navadili in se prilagodili pogojem. Toda gotovo ne bo nikoli skokom v prednost, če bo takšen napredek vsiljen in pospeševan umetno.«¹⁸² Imel je prav in v oceni stanja se ni motil, ko je povedal, da bi morali več misliti na to, da postanejo smučarski skoki šport primeren za vse. S tega stališča nam končno postane razumljivo, zakaj je Norveška smučarska zveza in FIS smatrala Planico v glavnem za nerazumen lov za rekordi. Planica je zanje nosila pridihe cirkusa.

Njihovi argumenti so bili razumljivi. Njihova dejanja pa so kazala, da imajo pod vlogo igranja zavetnikov svetovnega smučanja sami dvojno moralo. Za »varuhe« smučarskega

¹⁸¹ Slovenec, 19. 3. 1936.

¹⁸² Ruud, str. 93.

Skakalnica v Los Angelesu in ledene kroglice namesto snega.

skakanja so veljala dvojna merila. Če so drugim očitali cirkus, so ga sami na drugem koncu sveta počeli. Tu mislim predvsem na njihove ameriške turneje. V spominih Sigmunda Ruuda lahko namreč spoznamo kar nekaj zanimivih – da, celo cirkuških dogodkov, ki so jih norveški kanóni izvajali čez lužo. Tja so bili kot svetovni mojstri povabljeni na turnejo po vsej državi. Ameriškemu običaju primerno, je njihovo pojavljanje vzbujalo precej pozornosti. Na nastopih po ameriških skakalnicah so izven konkurence izvajali prave predstave. Prek skakalnic so se spuščali v dvojnih ali trojnih skokih, kar je pomenilo, da so hkrati čez skakalnico leteli dva ali trije. Tveganja in varnosti Ruud na tem mestu sploh ne omenja. Zelo jasno je, da so bili takšni smučarski skoki prirejani izključno zabavi gledalcev.

Vrhunec vsega pa je bil nastop v Los Angelesu. To je moral biti šele cirkus. V sončni Kaliforniji so norveški asi v zlatih letih Hollywooda postali aktivni del industrije zabave. Sredi ogromnega stadiona Coliseum so filmske družbe v mestu, kjer ni nikoli snega, postavile veliko skakalnico. V poletni vročini so skakalnico prekrili z ledenimi kroglicami in tekmovanje je potekalo pod reflektorji. Zaradi vremenskih težav si je predstavo ogledalo od 60.000 kupljenih vstopnic le 25.000 zime nevajenih ljudi, ki so jih ekshibicijski skoki navdušili.¹⁸³ Lahko potem sploh kdo trdi, da je dvojni skok Birgerja in Sigmunda Ruuda v opisanih razmerah manj cirkuški od skokov na planiški velikanki?

Skratka, športna zgodovina kaže, da se takšna mentaliteta s časom maščuje. Tako kot z Norvežani v smučanju oziroma skokih, je bilo vsaj še z Angleži v nogometu. Primat so Norvežani z leti zgubljali tako v športno tekmovalnem¹⁸⁴ kot v administrativno upravnem smislu smučanja. Bogovi so prvič padli na glavo.

¹⁸³ Ruud, str. 148–161.

¹⁸⁴ Če postavimo pod drobnogled le prvenstva FIS, so Norvežani izgubili primat na prvenstvu FIS v Zakopanih 1939. V skokih je postal prvak Bradl, v skokih za kombinacijo je zmagal Poljak Maruszarz, v seštevku nordijske kombinacije pa Nemeč Berauer.

12. Ideja o smučarskih poletih kot novi disciplini

Po velikih administrativnih težavah, s katerimi se je Planica soočila v letih 1935 in 1936, je bilo nujno poiskati pot iz tunela. Kajti boj se je nadaljeval, saj je FIS takoj po tekmi poslala protest, da se je vršilo tekmovanje za darilo za najdaljši skok. Takoj za tem, brez da bi prejela odgovor, pa je razposlala še okrožnico, s katero odreja zaporo skakalnice, vključno z vsakršnimi poskusnimi skoki. Razlog je bil darilo za najdaljši skok. JZŠZ je reagirala z novim protestom, kjer je argumentirano in natančno s svojega stališča podala dejstva ter obsodila nepravilno ravnanje FIS. JZŠZ je odločno zavrnila obsodbo, da bi v Planici tekmovali za nagrado najdaljšega skoka. Toda pretres zgodovinskih virov nam da drugačno razlago. V časopisju namreč naletimo na podatek, da je obstajalo darilo za najdaljši skok. Sporno zanikano darilo za najdaljši skok je bilo tisto leto objavljeno kot prehodno, daroval pa ga je minister za trgovino in industrijo.¹⁸⁵ Prav tako je Bradl na več fotografijah dokumentiran z dvema pokaloma v rokah. V tem primeru lahko v skrajni meri označimo protest JZŠZ celo kot lažniv. Da pa je ta neresnica lahko v pravni razlagi prekrojena, nam kaže besedilo protesta JZŠZ, ki smatra kot darilo za najdaljši skok le tisto, ki bi se podarilo za skoke v konkurenci. Poleg tega pa JZŠZ razlaga drugi Bradlov pokal zgolj kot privatno darilo zastopnika tujsko-prometne zveze.

Ta odkriti podatek še enkrat priča o tem, kako je obojestransko metanje očitkov postal bolj odvetniški posel kot pa športna zadeva. Na jugoslovanski strani so očitno postajali vse bolj spretni in preračunljivi. Iz zagate pa so vseeno morali najti rešitev. Odločili so se, da začnejo takoj s propagando za novo smuško disciplino, ki bi jo kasneje FIS uradno predložili.

Nova rešitev zanje so bili smuški poleti. V Vrbi na Koroškem so se sestali z dvema zelo vplivnima smučarskima organizatorjema, Albertom Bildsteinom in Carlom Luthrom. Oba sta idejo podprla, pri čemer je Luther opozoril na to, da je o razliki med skoki in poleti večkrat pisal že Straumann.¹⁸⁶

Nato so sestavili predlog o delitvi med skoki in poleti ter ga poslali FIS, tujim zvezam in strokovnim časopisom. FIS naj bi potrdila polete kot novo disciplino. Vse to naj bi predlagali na naslednjem kongresu FIS v Chamonixu leta 1937, kjer je potekala tudi burna brezplodna debata med Gorcem in predsednikom Oestgaardom glede v letu 1936 poslanega protesta JZŠZ. Na koncu pa je FIS vendar razveljavila okrožnico, s katero je velikanko zaprla. Značilnost tega kongresa pa je bila tudi Straumannova reakcija na nov predlog o poletih. Švicarski inženir, ki je vsa leta stal Planici ob strani, je ostro nastopil proti predlogu JZŠZ. Njegova reakcija je bila povezana z občutkom, da je nekdo pregloboko posegel brez njegove asistence v zadevo, s katero se je že vsaj desetletje znanstveno ukvarjal. Brez dvoma je prav on veljal tedaj za največjega strokovnjaka in teoretika aerodinamike smučarskih skokov. Na podlagi opazovanja najboljših skakalcev je izdelal več preračunov in o tem tudi objavljaj. V obdobju, ko se stari pokončni način skakanja imenovani balistični skok s predklonjenim trupom ni več izkazal učinkovit na vse večjih napravah, je v razpravah že leta 1926 in 1927 objavil svojo teorijo o aerodinamičnem skoku.¹⁸⁷ Leta 1934 pa je tudi na podlagi Planice, ki je njegove teoretične izsledke potrdila, še izpopolnil svojo teorijo. Še posebej ga je moralo pri vsem tem ujeziti, ko je Bloudek na podlagi svojih praktičnih izsledkov celo posegel v njegove predpisane profile za gradnjo skakalnic.

¹⁸⁵ Slovenec, 13. 3. 1936. Darilo za najdaljši skok je bilo tudi leta 1935, ko ga je daroval Putnik d.d.

¹⁸⁶ Gorec, str. 36.

¹⁸⁷ Gnidovec, str. 59.

Straumann je bil torej na polete pozoren že veliko pred Planico. Bloudka, priznanega letalskega konstruktorja, pa je na polete navezala šele Planica. V intervjuju leta 1954 je izjavil, da je bil prilagojeni stil skokov zanj pravo odkritje. Tedaj je prvič opazil to, kar so kasneje začeli imenovati zračna blazina. Šele pozneje je postal aktualen njegov eksperiment, ki naj bi ga že leta 1912 izvedel na Češkem, ko je poskušal poleteti na smučeh s pomočjo prirejene čelade s krili.¹⁸⁸ Nevarna izkušnja je šla v pozabo, Bloudek pa se do Planice ni ukvarjal s smučarskim »letenjem«. Planica torej ni prinesla na področju razumevanja aerodinamičnega skoka nič novega, kot se morda danes to po večini površno misli in kot so poudarjali takratni njeni promotorji. Planica je prinesla novost drugje – poleti naj bi postali nova smučarska disciplina.

Smuški poleti so bili v bistvu le izhod v sili, s katerim bi rešili pereče vprašanje. Da v tehničnem smislu tedaj ni bilo bistvenih razlik med skoki in poleti, je razlagal tudi Ante Gnidovec. Ta vodilni član Smučarskega kluba Ljubljana je bil skozi leta pred drugo vojno eden najbolj zagrizenih domačih nasprotnikov Planice, zato moramo njegovo utemeljeno razlago videti tudi skozi ta podatek. *»Resnica je, da dandanes pri vseh prireditvah, kjer so dopustne večje daljave, vidimo izključno le aerodinamične skoke, lahko bi torej rabili mesto izraza »skok« – letenje. Vendar ne moremo imenovati to novo športno disciplino. Kajti, če izvajamo skok na isti način in z istim orodjem in enaki – normirani skakalnici, (tudi majhne korekture doskočišča na tem nič ne spremene) ni to nekaj novega. Tudi v praktičnem pogledu je stvar težko izvedljiva. Aerodinamične skoke lahko izvajamo že pri 22 sek./m naletne hitrosti, t.j. pri 40 m skokih. Vemo pa tudi, da moremo tudi s starim balističnim načinom skakanja doseči lepe daljave. Navajam za primer planiške tekme, kjer so skakači Šramel, Barton, dr. Renel dosegli krasne skoke 70 – 90 m, kljub temu, da ne obvladajo aerodinamičnega skoka. Kje naj torej potegnemo črto med skokom in letenjem? Kako naj praktično delimo in ocenjujemo skoke in lete? Kot vidimo prehaja eno v drugo, tako da je delitev praktično kot tudi teoretično pod sedanjimi okolnostmi nemogoča. Kratko lahko rečemo: Z daljavami skokov se je razvil tudi način skakanja. Športno brez pomena je ali to imenujemo skakanje ali letenje.«*¹⁸⁹

Zaradi teh nesoglasij je bila v letu 1938 v okviru JZŠZ sklicana posebna komisija, ki bi proučila zadevo in spravila v soglasje nasprotujoča mnenja glede skokov in poletov. Komisija pod vodstvom dr. Berceta je zadevo obravnavala in smatrala za potrebno, da se smuški poleti nadalje zasledujejo in proučujejo. K vprašanju smuških poletov kot samostojne discipline pa komisija ni zavzela nobenega stališča.¹⁹⁰

Iz več razlogov se poleti še dolgo niso razvili v samostojno disciplino. Zgolj aerodinamična odkritja, ki so bila v tridesetih letih v smučanju nadvse aktualna, k temu niso pripomogla. Kot zanimivost naj navedem, da se je v tem obdobju v alpsko smučanje poskušalo uvesti smučanje s pomočjo posebnega oblačila – netopirskega plašča – s katerim si je smučar s pomočjo zračnega upora pomagal pri zavijanju in zaviranju.¹⁹¹ Bolj kot atrakcija s področja »aerodinamičnega smučanja« pa se je v slovenskem časopisju takrat pojavila tudi fotografija nekega na smučeh stoječega Dunajčana z letalskimi krili.¹⁹² Podoba nam danes deluje pravzaprav smešno; podnapis, da se utegne izum uveljaviti pa priča, kako je do takrat že močno razširjeno smučarstvo bilo prežeto z novimi dognanji časa.

¹⁸⁸ AFŠ, JZŠZ, Tipkopis intervjuja z Bloudkom za neko publikacijo v nemškem jeziku iz leta 1954.

¹⁸⁹ Gnidovec, str. 59.

¹⁹⁰ Poročilo za XV. redno glavno skupščino. Knjižnica Jugoslovanskega zimsko-sportnega saveza. Ljubljana 1938, str. 11, 12.

¹⁹¹ Hans Thirring, Der Schwebelauf, Deutscher Verlag für Jugend und Volk, Wien – Leipzig 1939.

¹⁹² Ilustrirani Slovenec, leto 1931, št. 5.

Dunajski smučarski »letalec«.

13. Obdobje do leta 1938

Predlog za novo disciplino poletov je bil za konzervativne kroge FIS nerealen. Tehnični razvoj smučarskih skokov in posledično intenzivno večanje rekordnih dolžin jih je prehitelo. Vsakič znova so ugotavljali, da gradnja prevelikih skakalnic ni v interesu športa. Namesto, da vzgajajo »akrobate«, se morajo vse nacionalne zveze posvečati smučarski vzgoji mladine.

Predstavljam si, da se je Gorec z njimi načeloma strinjal, vendar je njihovo stališče v svojih razlagah vedno nadgrajeval. Po coubertinovsko je namreč kazal na tesno vezo med vrhunskim športom in njegovo množičnostjo ter vzgojno vrednostjo. Da je smučanje pri nas tedaj moglo postati užitek in korist množici, je zato moralo nekaj sposobnih smučarjev tekMOVATI in s tem širiti zanimanje za ta šport. S tega vidika je razumljivo, da je JZŠZ ogromno svojih moči vložila v razvoj vrhunskih tekmovalcev in je zato podpirala Planico, obenem pa so ji očitali domači klubi, da premalo stori za množično širjenje smučarstva. Očitki niso bili vedno povsem utemeljeni, saj je mnogokrat šlo le za odpovedovanje svoji odgovornosti in so letela polena z obeh strani tudi neupravičeno. Slovensko oziroma jugoslovansko smučarstvo je bilo pač institucionalizirano v sistem organizacij, znotraj katerega je samoumevno, da se morajo sklepati kompromisi, ki nikogar povsem ne zadovoljujejo. JZŠZ, tedaj edina državna športna zveza s sedežem v Sloveniji, je smatrala kot svojo glavno dejavnost ukvarjanje z vrhunskim domačim in mednarodnim športom,¹⁹³ medtem ko so podzveze¹⁹⁴ in klubi delo-

¹⁹³ Na to področje seveda ni bila usmerjena od začetka. Po ustanovitvi leta 1922 v Ljubljani se je morala ukvarjati veliko več s propagiranjem zimskih športov, pretežno smučanja. Prirejala je tečaje, izlete, se pogajala za znižane vozne karte, organizirala smučanje v vojski... Šele v drugi polovici dvajsetih let se začne intenzivneje posvečati vrhunskemu tekmovalnemu smučanju, če ga tako zaradi slabše konkurenčnosti v mednarodnem okviru sploh lahko imenujemo.

¹⁹⁴ Zimsko-športne podzveze (podsavezi) so bile: Zagrebška (od 1922), Beograjska (1931), Sarajevska (1930), Gorenjska (1931), Mariborska (1929), Ljubljanska (1931) in Koroška (1935). V letu 1940 je zaradi preureditve upravnih oblasti v državi prišla na vrsto tudi reorganizacija JZŠZ. Za Dravsko banovino je bila ustanovljena Slovenska zimsko-športna zveza s sedežem na Jesenicah.

vali bolj na lokalnem nivoju. Navkljub nekaterim nejasnostim pa lahko sklenem, da so imeli prav vsi od Planice korist. Vrhunski skakalci na planiških prireditvah in njihovo pregovorno junaštvo so bili gotovo magnet za mlade. Gorčevo razmišljanje je bilo koristno, saj je Ulaga nekaj desetletij kasneje zapisal: »Če ne bi bilo Planice, se ne bi tisoči fantov odločili za posnemanje junakov, ki jih je dala velikanka.«¹⁹⁵

Glasni domači glasovi in glasovi tujine, da bi utegnili planiška velikanka pogubiti slovenski skakalni šport, so zelo pospešili prizadevanja, da se Planica razvije v skakalni center z več napravami. To nalogo si je zadalo Udruženje že takoj po njegovi ustanovitvi, saj so se močno zavedali, da mora biti prehod na skakanje na velikanko postopen. Že leta 1936 so bile tako preurejene oziroma na novo zgrajene tri skakalnice. Poleg velikanke še 25 in 65 metrska. Odločilno je na gradnjo oziroma pospešitev izgradnje sistema skakalnic vplival odlok iz FIS kongresa v Garmisch – Partenkirchnu, ki je določil, da je gradnja večjih skakalnic možna le tam, kjer so zgrajene ali se gradijo manjše.

Med krizo, ko je bila Planica od FIS najbolj odrinjena na stranski tir, saj je ta vsem nacionalnim zvezam v letu 1937 prepovedala celo trening na velikanki, so se v dolini pod Poncami usmerili v dokončanje izgradnje sistema manjših skakalnic. Pod vodstvom Janeza Kerštajna so imenovali stalno delovno skupino, ki je skrbela za oskrbovanje skakalnic, vseh razen velike.¹⁹⁶ Leta 1938 je tako v dolini stalo že pet skakalnic (15, 25, 45, 65 in 120 metrska), manjkala je le še 80 metrska.¹⁹⁷ Planica je s sistemom skakalnic tako v glavnem mimo turističnega interesa, ki je bil usmerjen predvsem v izredne in privlačne dogodke, mnogo pridobila v športnem smislu.

Lotili se načrtnega dela. Vzpostavljena je bila tudi posebna šola, katere treninge je z mladino vodil Albin Novšak. Šola je nosila uradni naziv »Prva mednarodna šola za smuške skoke in polete v Planici«. JZŠZ se ji v enem od dopisov zahvaljuje in omenja, da so odlični promotorji smučarskega športa in da bo z njihovim delom mladina sčasoma napredovala do te mere, da uspehi ne izostanejo.¹⁹⁸ Gonilna tajniška sila šole je bil Joso Gorec, ki se je po sporih v sezoni 1936 od delovanja v JZŠZ kot generalni tajnik umaknil in se posvetil v glavnem boju za priznanje planiške velikanke. V skakalni šoli, kjer so se s skoki »zastropili« predvsem fantje iz bližnje okolice, so se odlikovali zlasti varovanci učiteljice Mince Rabičeve, med njimi Albin Jakopič, Karel Klančnik in Janez Polda.¹⁹⁹ Načrtna vadba od lažjega k težjemu je bila sčasoma dopolnjevana tudi s prvimi poletnimi treningi, ki so vključevali celo skoke zunaj snežne sezone. Po zgledu skakalnic v tujini, kjer so skakali na doskočišče prekrito s smrekovimi vejicami, si je Albin Novšak na Polici pri Kranju sam uredil umetno skakalnico, na kateri je med poletjem vneto treniral. Zelo kvalitetno pa so na podmladku delali tudi v Smučarskem klubu Ljubljana, ki je svojo šolo vodil na objektih na Pokljuki. Poključka in planiška šola sta postopoma s kvalitetnim delom pridobili več podmladek, ki je prodiral v ospredje.

Toda trening na manjših skakalnicah ni pomenil prednosti le razvoju mladih. Z njim so mnogo pridobili tudi izkušeni tekmovalci, saj je iz prakse in izjav poznavalcev vidno, da si je za dolge, mirne in gotove lete na velikanki, prej potrebno nabrati veliko izkušenj na manjših

¹⁹⁵ Ulaga, str. 22.

¹⁹⁶ Gorec, str. 37.

¹⁹⁷ Prav tam, str. 43.

¹⁹⁸ AFŠ, JZŠZ, Dopis Prvi mednarodni šoli za smuške skoke v Planici, Ljubljana, 13. 4. 1939.

¹⁹⁹ Polda je v letih po vojni postal zelo priljubljen. O njem je bila izdana tudi knjiga, kjer je moč sicer rahlo tendenciozno spoznati njegovo čustveno odzivanje na smučanje, skoke, Planico... Glej: Janko Perat, Polda. Povest o Janezu Poldi. Založba Lipa, Koper 1973.

skakalnicah. Manjše pravilno zgrajene skakalnice, ne le tiste v Planici, so tako postale dobra podlaga in argument, da so s časom še bolj pridobili na veljavi skoki na velikanki.

14. FIS kongres in prireditve 1938

Planica je s svojo velikanko v letu 1937 prišla do najnižje točke. Tako globoko v vsej svoji zgodovini ni segla. FIS je na velikanki prepovedala celo trening. Potem, ko so poleg Slovencev v Planici po tekmi na 65 metrski skakalnici zbrali še Avstrijci, Švicarji in češki Nemci, ki so bili organizirani v samostojno zvezo, so zaradi zapore velike skakalnice ti morali zapustiti prizorišče. Še več, tako je zapisal Gorec, so iz FIS celo prepovedali, da bi Planico obiskal Straumann.²⁰⁰ Menda so se bali, da bi Straumann in Bloudek na mestu samem prišla po strokovnih pregledih do dogovora. Bloudek je namreč kot odličen opazovalec in poznavalec zakonitosti letenja dokazal, da Straumannovi kvocienti profila za velike skakalnice ne držijo, česar Straumann kasneje ni mogel demantirati.²⁰¹ Ker najavljenega Straumanna v Planico ni bilo in ker je FIS le malo pred napovedano prireditvijo nad velikanko spet izrekla zaporo, so sklenili v JZŠZ zopet spisati pritožbo. Besedilo pritožbe, ki je bila objavljena tudi v nemški reviji *Der Winter*, so tako obravnavali na naslednjem kongresu FIS v Helsinkih.

Lahti oziroma Helsinki so bili v letu 1938 kot prizorišče prvenstva FIS središče svetovne smučarske arene in hkrati prizorišče velikega uspeha tedanjega jugoslovanskega smučanja. Tako za zeleno mizo, kot tudi na tekmovalnem prizorišču, kjer se je v teku izkazal Franc Smolej. Nadvse zanimivo pa je bilo na kongresu, kjer sta Joso Gorec in hrvaški novinar Hrvoje Macanović kot uradna zastopnika JZŠZ zagovarjala stališča v zvezi s Planico.

Še pred kongresom je spet presenetil Straumann. V züriškem Sportu je objavil ostro kritiko predloga o poletih in ker ga na kongres ni bilo, so članek kot njegovo stališče delili tudi udeležencem kongresa. Večina delegatov se s takim nastopanjem ni strinjala, moteč pa naj bi bil tudi podton objavljene polemike. Posebej Gorec je na kongresu nastopal zelo odločno. »Pričakovali smo, da bo Fisa na podlagi rezultatov, doseženih v Planici, raziskovala in proučevala možnosti, ki so se tu kazale, da se bo zanimala in ogledala to napravo, že s stališča ugotovitve novega pojava v smučskem sportu – toda namesto vsega tega je Fisa pričela z ovirami in kaznimi. Edino kazen, ki jo je v teku svojega 15 letnega obstoja Fisa izrekla, je izrekla proti nam – radi Planice. Ne moremo se otresti vtisa, da je bilo to postopanje naperjeno proti nam, da bi se preprečil napredek. Priznati nam morate, da ne bi Fisa vseh 15 let vprašala po ničemer, razen po članarini, če se v smučskem sportu sploh ne bi udejstvovali. Ker pa smo se trudili, da bi po svoje prispevali k napredku in razvoju je z nepravilnimi odredbami in kaznimi skušala preprečiti naše delo!«²⁰²

²⁰⁰ Gorec, str. 40.

²⁰¹ Stepišnik, str. 118.

²⁰² Gorec, str. 43.

Zadeva je po odločitvi kongresa postala zrela za poseben odsek, ki je obravnaval protest in predlog JZŠZ. Glede zadeve skoki oziroma poleti niso sprejeli odločitve, saj je bilo jasno, da gre za daljave preko 80 metrov – te pa niso dovoljene, poleg tega pa še zato, ker bi tako velike skakalnice zahtevale nove visoke investicije. Toda četudi sta glavna eksperta FIS za skakalnice, tako Hanssen kot Straumann, odklanjala novo disciplino poletov, je odsek (in s tem kongres) sklenil, da JZŠZ zadevo proučuje naprej. Zbere naj gradivo, ki naj ga pravočasno predloži k FIS. K proučevanju pa naj se pritegnejo tudi tuji strokovnjaki. FIS bi o tem dokončno sklepala na kongresu leta 1940.²⁰³ Macanović je ocenil ta sklep kot velik uspeh. Z Gorcem, ki sta na Finsko potovala na lastne stroške, sta bila zelo zadovoljna. Četudi le s polovično rešitvijo.²⁰⁴ Tekmovanja na več kot 80 metrskih skakalnicah niso bila dovoljena, v Planici pa so vseeno dopustili skoke z namenom proučevanja.

K uspehu naj bi mnogo pripomogel govor angleškega in kanadskega delegata Arnolda Lunna, ki je bil mnenja, da je boljše zadevo nadzirati, kot pa da se jo proglašajo ilegalno ali pa se imenuje trening, v resnici pa cel svet s pazljivostjo sledi tem podvigom. Arnold Lunn, zaradi svojih organizacijsko smučarskih zaslug imenovan »Skipapst«, je opozoril, da FIS ne sme biti policijska oblast nad zvezami, da se ne sme vmešavati v malenkosti, temveč, da mora imeti svoje zanimanje le za mednarodne prireditve zvez in da se o zadevi Planice ponavlja prav isto, kar je doživel on v času propagande za uvedbo alpskih disciplin.²⁰⁵ Gorec še izrecno omenja, da je Lunn opozoril na pravno tolmačenje, da prireditve v Planici, v kolikor jo priredi neko društvo, sploh ne spada v pristojnost FIS, ampak nacionalne zveze.²⁰⁶

Rok do kongresa 1940, četudi le nekakšen status quo, je pomenil zeleno luč. Kongres v Helsinkih, kjer je JZŠZ tudi vložila kandidaturo za Prvenstvo FIS²⁰⁷ v letu 1941, je bil zelo velik diplomatski uspeh slovenskega smučanja. Ob kompromisu – realno sprejetja predloga o uvedbi poletov ni bilo mogoče pričakovati – je FIS dvignila zaporo velikanke in dovolila nekakšne eksperimentalne skoke.

Že ob povratku se je tako lahko Gorec pogovarjal s predstavniki drugih zvez in jih povabil v Planico. Sprva je bilo za 13. marec v Planici napovedano le državno prvenstvo na 65 metrski skakalnici, toda urejena je bila tudi velikanka.

Toda večjega odziva za predvidene poskusne skoke kljub temu ni bilo. Ob močni konkurenci na 65 metrski skakalnici so se iz nepojasnjenih vzrokov udeležili skokov na velikanki le štirje tujci in Novšak.²⁰⁸ Poleg Nemcev Weidemanna in Scheidenbacha sta kot avstrijska reprezentanta (tik pred Anšlusom) nastopila še Dellekarth in Bradl. Bradl v svojih spominih omenja, da je prišel v Planico z namenom, da popravi svoj rekord.²⁰⁹ To mu je tudi uspelo. Na velikanki so skakali dva dni in že prvi dan je Bradl pri četrtem poskusu pristal pri novi rekordni daljavi – 107 metrov. Medtem ko je Bradl zopet postavil svetovni rekord, so slovenski skakalci povsem odpovedali. Le Novšak se je trikrat spustil čez skakalnico in po tretjem poskusu s padcem odnehal. Spet je poželel vso slavo Bradl, ki naj bi dan po prireditvi svoji materi poslal razglednico in napisal: »Skočil sem 107 m in ostal živ.«²¹⁰

²⁰³ Poročilo za XV. redno glavno skupščino. Knjižnica Jugoslovanskega zimsko-sportnega saveza. Ljubljana 1938, str. 13.

²⁰⁴ Macanović, str. 4.

²⁰⁵ Slovenec, 26. 2. 1938.

²⁰⁶ Gorec, str. 47, 49.

²⁰⁷ Na kongresu v Zakopanah 1939 se je JZŠZ kasneje pogajali o kandidaturi prvenstva FIS za leto 1942. Na kongresu v Cortini d'Ampezzo 1941 pa so se kandidaturi odpovedali.

²⁰⁸ Slovenec, 12. 3. 1938.

²⁰⁹ Bradl, str. 128.

²¹⁰ Gorec, str. 48, 49.

Nov neverjetni dosežek v letu 1941 – 118 metrov.

V letu 1939 je bila zima bolj mila, tako da so zaradi prevelikega tveganja skakanje odpovedali. V letu 1940 pa je bila velikanka zopet skrbno pripravljena. Na njej so poleg slovenskih skakalcev nastopili le še nemški reprezentanti. Rekordna znamka ni bila presežena, saj so na skakanje tedaj mnogo vplivale vremenske razmere, so pa zato skakalci prikazali skoke z razmeroma veliko sigurnostjo. Od 159 opravljenih poskusov se jih je le 6 končalo s padcem. Za pravo odkritje prireditve je nemški spremljevalec Luther proglasil Rudija Finžgarja, ki je najdlje dosegel 84 metrov. Finžgar je bil član Fantovskega odseka iz Kroke, kjer so od leta 1938 imeli skakalnice. Finžgarjev primer kaže, kako so se z leti v smučarsko tekmovalno življenje začeli vključevati tudi številni nadarjeni podeželski mladeniči. Telesno-vzgojna organizacija kot je bila Zveza fantovskih odsekov je namreč veliko pripomogla k popularizaciji smučanja med podeželsko mladino. Smučanje je tako iz socialno zaznamovane dejavnosti prehajalo v družbeno zelo razširjeni šport, kar ni ostalo brez vpliva na njegovi tekmovalni ravni.

Spet prelomna je bila prireditve v letu 1941. Na prireditvi pod imenom Teden smučskih poletov so se v petih dneh zvrstili trening skoki, ki so presenetili domovino in svet. Na prireditvi so poleg domačih skakalcev nastopili le še reprezentanti Nemčije. Glede na to, da je bilo to le mesec pred vojnim napadom Nemčije na Jugoslavijo, je zanimivo, da tedanja vojno politična situacija ni vplivala na delo JZŠZ. Zaradi razmer v Evropi so bili edino nemški skakalci zainteresirani nastopiti v Planici. Sploh se je v času, ko je v svetu bila vojna že na vrhuncu, jugoslovansko smučanje bolj približalo krogu naci-fašističnih oziroma nevtralnih držav, saj so le te nastopale na mednarodnih tekmovanjih, npr. na Prvenstvu FIS v Cortini d'Ampezzo. Tam je Jugoslavijo zastopala njena vojaška reprezentanca.²¹¹ Nacistična ideologija v Planici tedaj ni puščala posledic in domnevno tudi nikogar niso motili nemški skakalci, ki naj bi na prireditvi v pozdrav iztegovali desnico. Slovenski organizatorji in tudi gledalci so jih sprejeli izključno kot športnike. Zaradi njih je bila prireditve konec koncev mednarodna in zaradi njihovih dosežkov tudi tako odmevna. V atmosferi športa, odmaknjene narave in v prijateljskem vzdušju v njih niso videli predstavnikov režima, ki je kmalu zatem napadel Jugoslavijo.

S strani nemškega smučarskega strokovnega vodstva so se v začetku leta začeli pojavljati odmevi proti gradnji mamutskih skakalnic po svetu. Da planiška velikanka nima velike športne vrednosti pa naj bi izjavljala celo Bradl.²¹² Zaradi tega so Nemci v Planici nastopili z manj uveljavljenimi skakalci. Prav zato je bil s strani planiških organizatorjev uspeh prireditve še večji, saj jih je prepričljiv nastop povprečnih drugorazrednih skakalcev še bolj prepričal v pravico po poletih kot samostojni disciplini.

Še pred nedeljo, ki je bila kot vedno predvidena kot vrhunec prireditve, so trije slovenski skakalci presegli znamko 90 metrov, vseh osem nemških reprezentantov pa je preseglo 100 metrsko znamko. Rudi Finžgar je postavil nov jugoslovanski rekord. Novšakovih 89,5 metrov iz leta 1936 je podaljšal na 95 metrov. Novšak in Finžgar sta zadnji dan celo presegla stotico, toda skoka 103 in 101 meter nista bila veljavna. Kot je povedal Gorec v intervjuju za Ilustrirane sportske novice, so ostali jugoslovanski predstavniki pokazali več hrabrosti kot znanja. Največ preglavic jim je povzročala hitrost, ki je bila na meji njihovih sposobnosti. Bloudek je bil na to pozoren, saj je s posebno napravo meril hitrost skakalca na zaletišču.

²¹¹ Slovenec, 8. 2. 1941.

²¹² Slovenec, 3. 1. 1941.

Stanko Bloudek

Novinarju zagrebškega časopisa je izdal tudi skrivnost, kako je s pomočjo dodajanja zrnatega snega postopoma skakalce privajal na višjo naletno hitrost, po svojih predstavah pa je predealal tudi odskočni most.²¹³ Novost z odskočnim mostom je navdušila Nemce. Tri leta stari Bradlov rekord so kar zapovrstjo popravljali. Najprej Gering s 108 metri, nato Maier s 109, Lahr s 111 in Kraus s 112 metri. Vrhunec vsega pa je bil nov svetovni rekord Rudolfa Geriniga s kar 118 metri.²¹⁴

To je bil spet še en popolnoma nepričakovan dogodek. V dnevniku Slovenec so se celo zbal, da je Gering »sfrčal« predaleč in da posledično tako Planica ne bo imela več takšne privlačnosti.²¹⁵ Misel je zelo zanimiva, saj skozenjo lahko razberemo to, da je bil namen Planice razumljen kot postopno rušenje rekordov. Nič več. Če so to leto že pričakovali rekordno daljavo, so se nadejali kvečjemu dolžin med 110 in 112 metrov, saj je bila skakalnica za take dolžine pripravljena. Bloudek je razlagal, da je do rekordnega skoka prišlo bolj kot srečni slučaj, tako nekako, kot bi kopje vrgel s pomočjo vetra. »*Ko se je ohladilo, se je začel hladni težji zrak spuščati in to 1 m na sekundo, kar pri letu, ki traja do 5 sekund prinese 5 metrov,*«²¹⁶ je razlagal Bloudek, kar je kazalo na pomanjkljivo poznavanje zakonitosti smučskih poletov. Koliko je Bloudek poznal tedaj zakonitosti aerodinamičnega skoka je zelo težko oceniti, saj je bil hrbtni veter kvečjemu odločilen pri starejšem balističnem načinu skakanja, ne pa pri aerodinamičnem, kjer ima odločilen vpliv vzgornik. Prav tako je težko razumljiva njegova razlaga, da za polet ni potreben nikakršen odskok.²¹⁷ Takšne trditve še bolj potrjujejo tezi o poletih kot administrativnem izhodu v sili. Zdi se, da je Bloudek večkrat načrtno kazal na razliko med skokom in poletom le zato, da bi še bolj upravičil polete kot samostojno disciplino. Domišljija in njegov talent sta ga tako razvnela, da je večkrat dajal zelo drzne

²¹³ AFŠ, JZŠZ, Ilustrirane sportske novosti, 7. 3. 1941.

²¹⁴ Gorec, str. 62.

²¹⁵ Slovenec, 6. 3. 1941.

²¹⁶ AFŠ, JZŠZ, Ilustrirane sportske novosti, 7. 3. 1941.

²¹⁷ Prav tam.

Stanko Bloudek

izjave. Ob nivoju znanja tedanjega časa je tedaj pogumno predvidel celo 150 metrske skoke, ki pa bi bili mogoči le ob posebej prilagojeni opreми.

Pogum, sanje, trma in znanje so Planici dali svetovno veljavo. V svojih dosežkih je bila nekoč zagotovo korak pred časom in še danes je po svojem rekordu korak pred svetom. Pot do priznanja poletov kot samostojne discipline pa je bila še dolga. Šele v letu 1948 je prvič obiskal Planico izvedenec za skoke FIS in na podlagi njegovega poročila je FIS spremenila mnenje in sprejela polete na planiškem tednu pod neposredno nadzorstvo podkomisije za skoke FIS. V letu 1950, ko sta se Planici kot konkurenčni pojavili velikanki v Obersdorfu in Kulmu, se je leseno ogrodje velikanke sesulo. Ker so velikanko do leta 1953 obnovili v isti velikosti, je Planica še naprej izgubljala primat v dolžini skokov. Novo obdobje prinese šele v letu 1969 zgrajena velikanka bratov Gorišek, ki je z leti dopuščala postopno povečevanje. V letu 1994 je bila v Planici prvič presežena meja 200 metrov. FIS je naposled polete kot samostojno disciplino priznala šele na kongresu v Opatiji leta 1971 in ni bilo naključje, da je prvo Svetovno prvenstvo v poletih potekalo leta 1972 prav v Planici. Svetovno prvenstvo v poletih bo v Planici tudi v letu 2004.

Summary

From Ski Jumping to Ski Flying. Beginnings of Ski Jumping in Slovenia and the Growing Importance of Planica between WWI and WWII

Batagelj Borut

Closely connected to the first beginnings of winter tourism in Slovenia, organized ski jumping began in the early 1920's. The first ski jump in Slovenia, which was fifteen meters long, was constructed in 1920 by Žižek. The first statewide ski jumping championship took place on this ski jump in 1921. It was not until after 1926 that the two new ski jumps in Kranjska Gora and in Mojstrana became more important. The level of Slovene ski jumping as a sport, however, was still very low compared to other countries where skiing was already a traditional sport. In order to improve the technique of Slovenia's best ski jumpers and cross country skiers the Yugoslav Winter Sports Federation decided to engage a foreign training expert, and selected Hannsen from Norway. Hannsen, who was a world-renowned expert on Nordic skiing and construction of ski jumps, came to Slovenia at the end of 1927. A year later he designed a fifty-meter ski jump near Bohinj that was officially tested in 1931, during the first International Ski Championship organized in Slovenia. A few years later Slovenia already had several ski jumps, among which the most prominent were those constructed in the vicinity of larger towns. This was mostly due to the newly-established ski clubs that nevertheless embraced the idea of systematic training of ski jumpers only gradually.

In 1931, the Ilirija Sports Club, which was one of the most active sports clubs, built its modern sports center and ski lodge in Planica. Since Planica had good infrastructure and connections with other parts of Slovenia the Yugoslav Winter Sports Federation decided that it was the best location for international ski championships. All that was needed was a modern ski jump. Architect Stanko Bloudek set to work in 1932, but abandoned the project a year later. In the summer of 1933 Bloudek's design was completed as well as financed by Ivan Rožman, and the new ski jump was officially tested in February 1934. This state championship also set a new Yugoslav length record. Eager to see the best ski jumpers in the world perform in Planica, organizers of the championship invited Norwegians to test the ski jump a month later. On March 25, 1934 Birger Ruud established a new, though unofficial, world record at 92 meters. Impressed by the possibilities on the new ski jump, some of the Norwegian skiers returned to Planica a year later, but the Norwegian Ski Association prohibited them to compete in the official part of the championship. This was mainly due to the fact that between 1935 and 1938 the Norwegian Ski Association as well as the International Ski Federation (FIS) did not want to recognize the events organized in Planica as official, maintaining that they were against sporting rules and even damaging to the future of ski jumps. The organizers of Planica competitions, however, persevered in their efforts and each year tried to organize long, but nevertheless safe ski jumps. Although they did come to Planica in 1936, the competitors from Norway did not compete in the championship. A huge surprise was Austrian Sepp Bradl who was the first in the world to go beyond the 100-meter limit. He managed to improve his 1936 record of 101 meters by six meters in 1938. Since the administrative battle against Planica was successful, the organizers decided to use an emergency exit and proposed a new discipline which they named ski flying. Although this proposal was rejected at the time (the FIS Association did not officially recognize the discipline until 1971) they did achieve a sort of compromise at the 1938 FIS Congress in Helsinki. Experimental ski jumps were finally allowed at the giant ski jump in Planica. One of the most ardent fighters for this status, and also one of the most active organizers of ski jumps in Planica before the Second World War, was Joso Gorec. His well-planned continuous efforts transformed Planica into a strong ski-jumping center with several ski jumps and its own ski-jumping school. Planica hosted its last large event before the onset of war in 1941. Rudolf Gering, a competitor from Germany, set another world length record at 118 meters.

Ulf Brunnbauer

Kontinuitete in spremembe. Aktualni trendi v zgodovinopisju Jugovzhodne Evrope

1. Uvodna pripomba

Zlasti ob vojnah v nekdanji Jugoslaviji se je pokazalo, da je preteklost Jugovzhodne Evrope še v marsičem sporna. Različno tolmačenje zgodovine je bilo sestavni del nacionalističnih diskurzov, navzočih pred krvavim razpadom Jugoslavije, ki so legitimirali vojna dejanja. Sklicujoč se na »zgodovinske pravice«, izpeljane iz preteklosti, so nacionalisti utemeljevali svoje politične projekte; stereotipne predstave, ki naj bi služile demoniziranju drugih skupin prebivalstva, so bile podkrepjene z zgodovinskimi argumenti. Zgodovinska zavest prebivalstva nekdanje Jugoslavije je bila dejavna, z njo pa so manipulirali in jo instrumentalizirali etnični inženirji. Zahodni opazovalci so zato pogosto govorili o preobilici zgodovine, ki je bila prisotna na ozemlju nekdanje Jugoslavije in ki tako zelo otežuje uspešno reševanje aktualnih problemov. Nasprotujoča si tolmačenja preteklosti pa niso bila značilna le za jugoslovanške republike in narode, saj se je tudi v drugih državah Jugovzhodne Evrope po padcu železne zaveske zapovedane marksistično-leninistične državne doktrine pokazalo, da je bila zgodovina v marsičem sporna, in sicer tako z bilateralnega vidika kot z vidika odnosov med različnimi skupinami prebivalstva znotraj posameznih držav. Dejstvo, da preteklost ni bila presežena ter da številne in globoke rane, ki jih je krvavo 20. stoletje zapustilo v zgodovinski zavesti prebivalstva Jugovzhodne Evrope, tako niso bile tematizirane, se je maščevalo. V političnem in javnem diskurzu so se mnogi sklicevali na zgodovino, da bi tako podžgali nezaupanje do drugih držav ali do manjšin. Kot primer lahko navedemo konflikt med Grčijo in Republiko Makedonijo, v katerem so kot dokaz veljavnosti posameznega stališča služili zgodovinski »argumenti« in arheološki artefakti. Ali drug primer: tako v Romuniji kot Bolgariji je odnos večinskega prebivalstva do največje manjšine v deželi (t.j. Madžarov oziroma Turkov) pod močnim vplivom »znanja«, ki ga o tej manjšini oblikuje pouk zgodovine in zgodovinski diskurz.

Ob teh dogodkih se je tako imenovana mednarodna skupnost, ki se je zlasti zaradi vojn v Jugoslaviji intenzivneje angažirala v Jugovzhodni Evropi, zavedla konfliktnosti zgodovine v tej regiji. Uveljavilo se je mnenje, da je za utrditev demokratičnega razvoja, za izboljšanje bilateralnih odnosov, za okrepitev civilne družbe in za večjo strpnost do (etničnih, verskih) »drugih« potreben popravek v zgodovinski zavesti. Tovrstna prizadevanja mednarodne skupnosti – denimo v okviru pakta o stabilnosti za Jugovzhodno Evropo ali različnih programov Evropskega sveta – so bila usmerjena predvsem k pouku zgodovine na obveznih (osnovnih) in srednjih šolah. Odraščajočo generacijo bi bilo potrebno vzgojiti v novem zgodovinskem duhu, neobremenjenem z »dednim sovraštvom«, ki bi v mladih vzbudil razumevanje in senzibilnost za »drugega« ter obenem poudaril to, kar je bilo narodom in ljudem Jugovzhodne Evrope v preteklosti skupno. V okviru teh prizadevanj so na primer preučili, v kolikšni meri

je v obstoječih učbenikih za zgodovino prisotna nacionalistična miselnost,¹ pripravili so nove učbenike in nov učni material za pouk zgodovine,² zasnovali nove učne načrte in obenem organizirali izobraževalne seminarje za učitelje zgodovine.

Toda iz teh prizadevanj je bilo skoraj popolnoma izvzeto akademsko zgodovinopisje kot raziskovanje in zapisovanje zgodovine. To je presenetljivo vsaj iz dveh razlogov; prvič – izsledki profesionalnega zgodovinopisja odločilno sooblikujejo zgodovinsko podobo posamezne družbe. Nosilci političnih odločitev so se pogosto posluževali oziroma se pogosto poslužujejo »spoznanj« zgodovinarjev svoje dežele, da z njimi utemeljujejo svojo politiko. Zlasti v nekdanji Jugoslaviji je zgodovinopisje prispevalo k ustvarjanju klime vzajemnega sovraštva med posameznimi etničnimi skupinami. In drugič – med poukom zgodovine v šolah in akademskim zgodovinopisjem so številne povezave: bodoče učitelje pogosto poučujejo akademski zgodovinarji; šolske knjige prav tako velikokrat pišejo slednji. Poleg tega tako učbeniki kot učni načrti za zgodovino temeljijo na znanju, ki je bilo zbrano pri raziskovanju, in odražajo metodološko usmeritev, ki prevladuje tudi pri znanstvenem zgodovinopisju določene družbe. Akademsko zgodovinopisje tako predstavlja osrednji del konstrukcije in artikulacije kolektivnega spomina posamezne družbe. Pri ustvarjanju strpne zgodovinske podobe je potrebno upoštevati strategije in način delovanja profesionalne rekonstrukcije preteklosti.

Da bi izpolnil ta deziderat, je »Center for the Study of Balkan Societies and Cultures« (CSBSC) na Univerzi v Gradcu zasnoval raziskovalni projekt, namenjen proučevanju razvoja zgodovinopisja v posameznih deželah Jugovzhodne Evrope od konca socializma. Cilj je bil ugotoviti, kakšen je metodološki in vsebinski status quo, opisati najpomembnejše spremembe od leta 1989, analizirati in umestiti v kontekst zgodovinopisne kontroverze ter nazadnje razkriti pomanjkljivosti. Ministrstvo za izobraževanje, znanost in kulturo (Bundesministerium für Bildung, Wissenschaft und Kultur/BMBWK) je zamisel za projekt odobrilo, njegovo uresničitev pa v obliki dveletne raziskovalne naloge (2001–2003) zaupalo CSBSC-ju. Pri tem projektu sodelujejo zgodovinarji iz držav Jugovzhodne Evrope, zaradi primerjave pa je vanj vključena tudi Grčija (ki pa ne bo predmet tega članka).³ Moje izpeljave se v veliki meri opirajo na delo udeležencev projekta, zato vsem dolgujem iskreno zahvalo.

¹ Cf. Council for Cultural Co-operation (ur.): *The Balkans – Ethnic and Cultural Crossroads: Educational and Cultural Aspects* (Strasbourg 1995); Wolfgang Höpken (ur.): *Öl ins Feuer? Schulbücher, ethnische Stereotypen und Gewalt in Südosteuropa* (= Studien zur internationalen Schulbuchforschung 89, Braunschweig 1996); Balkan Colleges Foundation (ur.): *The Image of The Other. Analysis of the high-school textbooks in History from the Balkan countries* (Sofia 1998); Heike Karge/Andreas Helmedach (ur.): *Minderheiten im Schulbuch – Südosteuropa* (= Internationale Schulbuchforschung, 23:2, 2001); Christina Koulouri (ur.): *Clio in the Balkans. The Politics of History Education* (Thessaloniki 2002).

² Cf. projekt »History and History Teaching in Southeast Europe. Creating Additional Materials for Teaching Southeast European History«, ki ga vodi Center for the Study of Balkan Societies and Cultures na Univerzi v Gradcu. Pri tem projektu se oblikuje učni material za pouk zgodovine v Jugovzhodni Evropi, ki temelji na socialni zgodovini in zgodovini vsakdanjega življenja.

³ Udeleženci projekta so: Neven Budak (Hrvaška), Valentina Duka (Albanija), Ibrahim Gashi (Kosovo), Daniela Koleva in Ivan Elenkov (Bolgarija), Predrag Marković in Momčilo Pavlović (Srbija), Antonis Liakos (Grčija), Oto Luthar (Slovenija), Šerbo Rastoder (Črna gora), Smaranda Vultur (Romunija). Zgodovinopisje v Bosni in Hercegovini analizira Christian Promitzer (Gradec), v Republiki Makedoniji pa avtor tega prispevka.

2. Uvod

Po zlomu realsocialističnih režimov v Jugovzhodni Evropi so nekateri opazovalci zgodovinopisja pričakovali, da bo dvig ideološke zavese pripeljal do revolucije v zgodovinski vedi.⁴ Konec cenzure in v veliki meri tudi neposrednega vpliva politike – razen na Hrvaškem, kjer je pod predsednikom Tuđmanom politični, nacionalistični pritisk na zgodovinarje ostal zelo močan – kot tudi nove možnosti za stike z »zahodnimi« kolegi bi po pričakovanjih morali pripeljati do bistvene spremembe usmeritve zgodovinopisja v Jugovzhodni Evropi, in sicer v teoretskem, metodološkem in vsebinskem pogledu. A tako kot velja za druge napovedane revolucije, tudi te ni bilo. Še več – pokazale so se močne kontinuitete med socialistično in postsocialistično zgodovinsko vedo. V tem smislu je zgodovinopisje odsevalo splošen razvoj družbe, saj sta bila tudi za postsocialistično družbo kot takšno značilna tako spreminjanje kot kontinuiteta. Tranzicija ni potekala kot premočrten proces od A do B, temveč je bila transformacija kompleksna, protislovna in ambivalentna. Ob koncu socializma niso kar naenkrat zastarale vse njegove specifične prakse in nazori. Nasprotno – različne družbene strategije, ki so se izoblikovale v času socializma, so se izkazale kot izjemno koristne za preživetje v težkem obdobju transformacije.⁵ Zgodovinska veda z gledno ponazarja dinamiko kontinuitete in spreminjanja, ki je postala tako značilna za postsocialistične družbe. Kajti po eni strani drži, kar ugotavlja Maria Todorova (»the ideological screen has been lifted, but the expected revolution in the profession is not taking place«⁶), po drugi strani pa je bilo zgodovinopisje podvrženo tudi močnemu pritisku k spremembam. Tudi zgodovinopisje namreč ni doživelo »tranzicije« od neke izhodiščne pa do točno določene končne točke, temveč »transformacijo«, ki se je izkazala za proces, za katerega so značilne različne hitrosti in razvojne smeri.

Ob novih možnostih se je postsocialistično zgodovinopisje držav Jugovzhodne Evrope nepričakovano srečalo tudi s specifičnimi novimi izzivi in problemi. Za vse nekdanje socialistične države Jugovzhodne Evrope – deloma z izjemo razmeroma prosperirajoče Slovenije – velja, da se mora zgodovinopisje spopadati z velikanskimi finančnimi težavami, medtem ko je v času socializma zaradi svojega velikega ideološkega pomena od države prejelo razmeroma veliko sredstev. Zdaj, po letu 1989 (oziroma 1991 – letu dokončnega razpada Jugoslavije in padca komunističnega režima v Albaniji), so se zaradi pomanjkanja denarja poslabšali tako materialni pogoji raziskav kot tudi možnosti objavljanja in udeležbe na mednarodnih srečanjih. Knjižnice pogosto ne zmorejo nabavljati tuje literature in obdržati naročil na tuje časopise. S tem je za zgodovinarje iz Jugovzhodne Evrope oteženo tako spremljanje tekočega mednarodnega raziskovanja kot tudi enakopravno sodelovanje pri mednarodnem diskurzu. Zgodovinski diskurz o tej regiji zato veliko bolj oblikujejo zgodovinarji, ki delujejo zunaj nje. Opazno škodo je poleg tega utrpel tudi družbeni ugled zgodovinske stroke: po eni strani študij zgodovine ne obljublja možnosti velikega zaslужka in zato za študente ni posebno privlačen; po drugi strani pa sta močna ideologizacija zgodovine v času socializma kot tudi ustrezljivo sodelovanje mnogih zgodovinarjev pri utemeljevanju vladajoče ideologije in pervertiranju zgodovine, spodkopala verodostojnost stroke.

⁴ Maria Todorova: »Historiography of the Countries of Eastern Europe: Bulgaria«, *American Historical Review*, 97:4 (1992), 1113.

⁵ Cf. denimo: Katherine Verdery: *What was socialism, and what comes next?* (Princeton et al. 1996); Michael Burawoy/Katherine Verdery (ur.): *Uncertain Transitions. Ethnographies of Change in the Postsocialist world* (Lanham et al.); Gerald Creed: *Domesticating Revolution. From Socialist Reform to Ambivalent Transition in a Bulgarian Village* (University Park 1998).

⁶ Todorov, »Historiography of the Countries of Eastern Europe: Bulgaria«, 1113.

Kljub temu se zgodovinski vedi še vedno pripisuje pomembno orientacijsko in legitimacijsko funkcijo. Javnost od zgodovinarjev pričakuje, da odgovarjajo na vprašanja o preteklosti posamezne družbe in naroda ter s tem o njunem mestu v zgodovinskem procesu kot tudi o njunem položaju glede na druge narode. To je zlasti očitno v nekdanjem jugoslovanskem prostoru, kjer se nove države – in ozemlja, ki bi to šele rada postala – borijo za zgodovinsko legitimiteto. Tu se za odgovore prosi zgodovinarje. Zgodovina je tako postala eden temeljnih simbolnih virov v nacionalnih konfliktih in veliko zgodovinarjev je bilo vse preveč pripravljenih ustreči želji, da te vire priskrbijo. A tudi v tistih državah Jugovzhodne Evrope, katerih meje se niso spremenile, je zgodovinska veda služila konstrukciji postsocialistične identitete.⁷ Nov politični red in njegovi nosilci kot tudi nove politične formacije so iskali zgodovinsko legitimacijo in se pri tem po pomoč zatekli k zgodovini; postsocialistične družbe so socialistično izkušnjo želele umestiti v smiseln časovni kontinuum, ki bi povezal preteklost s sedanostjo in prihodnostjo ter omogočil koherenco kolektivnih in individualnih biografij. Zgodovinarjem je ta vloga »dodeljevalcev smisla«, ki jim jo je namenila družba, omogočila, da hitro prebolijo travmo zaradi izgube varnega, obvezujočega in vajenega interpretacijskega okvira ter obenem kompenzirajo pomanjkanje ugleda. Kot legitimatorji naroda in identitete družbe so lahko znova utrdili svoje mesto in status v družbi.⁸ Ta implicitna – in pogosto tudi eksplisitna – funkcionalizacija zgodovinopisja za blagor naroda je odprla vrata vnovični politizaciji zgodovine.⁹

Zaradi podobnosti glede družbene funkcije, ki jo zgodovinopisje opravlja v posameznih državah Jugovzhodne Evrope, kot tudi glede družbenih pogojev njenega delovanja pa ne bi smeli spregledati, da postaja zgodovinska veda Jugovzhodne Evrope vse bolj raznorodna in da so razlike med zgodovinsko vedo posameznih držav bolj ali manj izrazite. Vendar pa te razlike ne odsevajo zgolj različnega političnega in gospodarskega razvoja, ki so ga dežele Jugovzhodne Evrope opravile od konca socializma – in ki se med drugim kaže v tem, da bo ena od držav (Slovenija) k EU pristopila že leta 2004, dve (Bolgarija in Romunija) predvidoma leta 2007, medtem ko se druge še niti ne pogajajo za članstvo –, temveč odsevajo tudi različno družbeno zapuščino, kar zadeva zgodovinopisno tradicijo. Poleg tega do razlik vse bolj prihaja tudi znotraj zgodovinske vede vsake od držav. Individualno in institucionalno zelo različno izoblikovani mednarodni stiki, različni institucionalni in intelektualni pogoji ter končno različne osebnostne lastnosti vodijo k heterogenosti zgodovinske vede Jugovzhodne Evrope, zaradi česar jo je v tako kratkem besedilu, kot je pričujoče, težko ustrezno analizirati. Zato se bom omejil na tiste značilnosti, ki so po mojem mnenju najpomembnejše, in se pri tem osredotočil na temeljne dejavnike kontinuitete in spreminjanja. Takšno ravnanje je nujno zelo selektivno, zato mnogih del, ki bi jih bilo ob izbiri drugačne perspektive potrebno obravnavati, ne bom upošteval. Kljub temu upam, da s svojim videnjem stvari ne podajam zgolj subjektivne ocene, temveč se lahko sklicujem na določeno stopnjo »točnosti«.

⁷ Cf. Peter Niedermüller: »Zeit, Geschichte, Vergangenheit. Zur kulturellen Logik des Nationalismus im Postsozialismus«, *Historische Anthropologie*, 5:2 (1997), 253 sq.

⁸ Anthony D. Smith: *Myths and Memories of the Nation* (Oxford 1999), 84.

⁹ Cf. Marta Verginella: »Uso della storia nella Sonderweg slovena«, *Storica*, 7:19 (2001), 97–115.

3. Kontinuiteta

Za obsežna področja jugovzhodnoevropske zgodovinske vede je značilna kontinuiteta po koncu socialističnega obdobja. Pojasniti jo je mogoče s tem, da na treh medsebojno povezanih ravneh ni prišlo do sprememb: na ravni osrednje paradigme, institucionalne zgradbe in dominantne metodologije. Poleg tega je potrebno – zato da jugovzhodnoevropski primer postavimo v znanstvenozgodovinski kontekst – že vnaprej povedati, da je bilo tudi na »zahodu« zgodovinske dolgo časa odporno proti spremembam in da je razvilo veliko mero inertnosti.

3.1 Narod kot subjekt »Meistererzählung«*

Kot ugotavlja Peter Niedermüller, je za postsocialistične družbe značilen zelo močan diskurz o nacionalnem, »ki vzpostavlja simbolične povezave med zgodovino, preteklostjo in sedanjo politiko«. ¹⁰ Diskurz o nacionalnem naj bi vzpostavil nov simbolni red, potem ko se je stari, marksistično-leninistični, porušil. Posebno izrazit je ta diskurz v novih državah Jugovzhodne Evrope, kjer so od začetka razpadanja jugoslovanske federacije politiko dolgo časa določala vprašanja naroda in kjer se je pri prebivalstvu izrazila izjemna »zgodovinska zavest«. Zgodovina je bila s tem, ko je narod postavila za primarno referenčno točko svojih raziskovalnih prizadevanj, ena od temeljnih nosilk tega diskurza. To vsekakor ni bil nov pojav, saj je »narod« – kot je prepričljivo pojasnil Wolfgang Höpken – v zgodovini jugovzhodnoevropskih držav najkasneje od šestdesetih let 20. stoletja znova nadomeščal »razred« kot osrednji subjekt zgodovinske naracije. ¹¹ Prihodu komunistov na oblast je sledilo le kratko obdobje, v katerem je zgodovinske temeljilo na historično-materialistični in internacionalistični paradigmi in v katerem so zgodovino obravnavali predvsem kot zgodovino razrednih bojev. ¹² Nato je najpomembnejši okvir zgodovinskega dogajanja znova postal narod, potem ko je že bil dominantna paradigma predsocijalistične zgodovinske vede. V Jugoslaviji je to imelo za posledico, da se je od šestdesetih let dalje zgodovinske vsake od republik vedno bolj ukvarjalo le še z zgodovino lastnega naroda, t.j. titularnega naroda republike, in da so na področju zgodovinske republike med seboj vedno redkeje sodelovale oziroma še v teh redkih primerih samo v obliki kontroverz. Enotnost jugoslovanske zgodovinske vede je temeljila zgolj na enotnosti političnega režima. ¹³

Osredotočenost na narod pa ni pomenila preprosto vrnitve k predsocijalistični, nacionalistični paradigmi, temveč je poleg tega odslikavala izkušnjo, da je nacionalna država ostala še naprej osrednji okvir socializacije in pomemben akter v zgodovinskem procesu. Ni naključje, da je bila v Jugoslaviji partikularizacija zgodovinske posameznih republik povezana z vse

* »Meistererzählung« je nemški prevod angleškega termina »master narrative«, z njim pa avtor označuje paradigmatno strukturo, po kateri se organizira in pripoveduje zgodovino in ki obenem določa tudi subjekt zgodovine. /op. prev./

¹⁰ Niedermüller, »Zeit, Geschichte, Vergangenheit«, 247.

¹¹ Wolfgang Höpken: »Zwischen 'Klasse' und 'Nation': Historiographie und ihre 'Meistererzählungen' in Südosteuropa in der Zeit des Sozialismus (1944–1990)«, *Jahrbücher für Geschichte und Kultur Südosteuropas*, 2 (2000), 15–60.

¹² Izjemo je predstavljala Republika Makedonija, kjer je bila zgodovina že od vsega začetka usmerjena k narodu, saj je ta imel pomembno funkcijo pri oblikovanju makedonske nacionalne identitete (cf. Höpken, »Zwischen 'Klasse' und 'Nation'«, 55).

¹³ Ivo Banac: »Historiography of the Countries of Eastern Europe: Yugoslavia«, *American Historical Review*, 97:4 (1992), 1086; cf. Božo Repe: »Razpad historiografije, ki nikoli ni obstajala. Institucionalne povezave jugoslovanskih zgodovinarjev in skupni projekti«, *Zgodovina za vse – vse za zgodovino*, 3:1 (1996), 69–78; id.: »Jugoslovanska historiografija po drugi svetovni vojni«, *Tokovi istorije*, 1:4 (1999), 312–325.

večjo federalizacijo države, ki so jo prinesle ustavne reforme v šestdesetih in sedemdesetih letih 20. stoletja. Tudi v Romuniji in Bolgariji je bila vrnitev naroda kot osrednjega subjekta zgodovinske *Meistererzählung* povezana s splošno okrepljeno nacionalistično usmeritvijo politike obeh dežel (v primeru Bolgarije bolj navznoter, v primeru Romunije pa tako navznoter kot navzven v smislu vse izrazitejšega ločevanja od Sovjetske zveze).¹⁴ Pri poudarjanju naroda pa ni šlo zgolj za poskus partijskih vodstev, da bi pridobila nove vire svoje legitimnosti, ki se je potem, ko je uresničitev komunistične ideje postajala vse manj verjetna, vedno bolj krhala, temveč tudi za strategijo kooptiranja nekomunističnih intelektualcev v uradni diskurz režima. Povrh je usmerjenost k narodu – kot je bilo prikazano za bolgarski primer – za zgodovinarje predstavljala možnost, da se emancipirajo od uradno vladajoče ideologije in se držijo znanstvenih standardov, ki ne služijo potrebam države in partije pa tudi potrebam grobega dialektičnega materializma ne.

Po koncu socializma je narod ostal glavni referenčni okvir zgodovinskih raziskovanj. Posebej nazoren – a tudi ekstremen – primer je Republika Makedonija, kjer področje zgodovinarstva obvladuje »Inštitut za nacionalno zgodovino«, ki ima eksplicitno zakonsko nalogo, da raziskuje zgodovino makedonskega naroda.¹⁵ Temu primerno se prevladujoče število zgodovinarjev v Makedoniji ukvarja z zgodovino makedonskega naroda. A tudi v drugih deželah Jugovzhodne Evrope je narod v središču zgodovinarstva, četudi ne zmeraj tako dominantno kot v Makedoniji. Wolfgang Höpken izostreno meni, da »gre zgodovini in zgodovinski publicistiki ne glede na navzven evropsko usmerjeno retoriko še vedno v prvi vrsti za utrjevanje nacionalne identitete, ki drugega izključuje ali pa ga dojema le z vidika ogroženosti.«¹⁶ Veliko zgodovinarjev v Jugovzhodni Evropi sodeluje pri konstrukciji nacionalnih mitov, ki naj bi utemeljili identiteto naroda, ga razmejili od drugih, pojasnili njegovo sedanost in prikazali njegovo prihodnost.¹⁷ Kot je zapisal Drago Roksandić, javnost od zgodovine pričakuje skorajda brezpogojno podporo nacionalnim mitom, saj so ti – zato ker izključujejo bistvene elemente preteklosti posameznega naroda, ki ne ustrezajo predstavam njegovih ideologov, zelo krhki.¹⁸ Krhke nacionalne identitete povečujejo verjetnost, da je zgodovina kontaminirana z miti.¹⁹ Dekonstrukcija nacionalnih mitov je zato deležna ostre kritike, saj vse preveč nazorno pokaže, da je tolmačenje nacionalne zgodovine konstruirano, odvisno od konteksta in enostransko. Podrobna analiza romunskih zgodovinskih in nacionalnih mitov, ki jo je opravil Lucian Boia, je, denimo, naletela na ostro zavračanje s strani »stare garde« romunskih zgodovinarjev.²⁰ Usmerjenost k narodu pa predstavlja tudi izhodišče za poskuse politične instrumentalizacije zgodovinarstva, saj naj bi to bilo podrejeno nacionalnemu »poslanstvu«. Mnogi zgodovinarji pa svoje delo v tem smislu instrumentalizirajo kar sami in povsem samostojno, saj se strinjajo, da je naloga zgodovinarjev krepiti narod.

¹⁴ Cf. Maria Todorova: »The Course and Discourses of Bulgarian Nationalism«, *Eastern European Nationalism in the Twentieth Century*, ur. Peter F. Sugar (Washington D.C., 1995), 88; Katherin Verdery: *National Ideology under Socialism. Identity and Cultural Politics in Ceausescu's Romania* (Berkeley et al. 1991).

¹⁵ Izpeljave o Republiki Makedoniji se opirajo na: Ulf Brunnbauer: »Nationalgeschichte als Auftrag. Die makedonische Geschichtswissenschaft nach 1991«, *Jahrbücher für Geschichte und Kultur Südosteuropas*, 4 (2002), 165–203.

¹⁶ Wolfgang Höpken: »'Vergangenheitsbewältigung' in Südosteuropa: Chance oder Last?«, *Südosteuropa*, 48: 11–12 (1999), 621.

¹⁷ O pomenu mitov za etnične in nacionalne identitete cf. Smith, *Myths and Memories of the Nation*, zlasti 57–95.

¹⁸ Cf. Drago Roksandić: »Shifting Boundaries, Clientelism and Balkan Identities«, v: *Political Uses of the Past. The Recent Mediterranean Experience*, ur. Jaques Revel in Giovanni Levi (London/Portland 2002), 48.

¹⁹ Verginella, »La Sonderweg slovena«, 107.

²⁰ Lucian Boia: *History and Myth in Romanian Consciousness* (Budapest 2001 Šromun. 1997Ć). Nemški prevod bo izšel leta 2003 pri založbi Böhlau.

Osredotočenost na narod pomeni zoženje perspektive, saj se o zgodovini lastnega naroda praviloma ne piše na primerjalen način, kot o enem od vidikov evropske oziroma regionalne zgodovine, temveč se veliko bolj poudarja njegovo enkratnost. Temu ustrezno redke so v Jugovzhodni Evropi primerjalne zgodovinske raziskave. Nacionalna paradigma učinkuje ločevalno tudi zato, ker v njej prevladuje etnična definicija naroda. Zaradi tega se po eni strani narod in državne meje ne ujemajo vselej, po drugi strani pa so (nacionalne, etnične, verske) manjšine znotraj države izključene iz nacionalne *Meistererzählung*. V Albaniji, denimo, je po koncu socializma prišlo do značilne zamenjave uradnega koncepta »zgodovine Albanije« s konceptom »zgodovine Albancev«, kar se je med drugim izrazilo v večjem številu objav o Kosovu. Kosovskoalbanski in makedonskoalbanski zgodovinarji pišejo proti srbskemu in etničnomakedonskemu zgodovinopisju ter poudarjajo avtohton značaj albanskega prebivalstva v obeh deželah.²¹ Makedonski zgodovinarji pa se intenzivno ukvarjajo z usodo »makedonske manjšine« v Bolgariji, Grčiji in Albaniji, medtem ko zgodovina albanske manjšine in drugih manjšin na ozemlju Republike Makedonije ni našla prostora v nacionalni pripovedi. Takšna konceptualizacija nacije ne vodi samo k zgodovinopisnim – in zaradi tesne zveze med zgodovino in politiko potencialno tudi političnim – konfliktom z drugimi državami, temveč daje pripadnikom državnih manjšin jasno vedeti, da jih ne obravnavajo kot sestavni del nacije. Ti zato ne vidijo posebnega razloga, da bi se identificirali z državo in njeno zgodovino. Prominenten zgled politične relevantnosti etnične definicije naroda s strani zgodovinarjev je srbski primer: srbski zgodovinarji so aktivno prispevali h konstrukciji imaginarne skupnosti vseh Srbov ne upoštevajoč meje, znotraj katerih ti živijo. Ta ideja je bila eden od temeljev ekspanzionistične politike Slobodana Miloševića. Po drugi strani pa so nekateri hrvaški zgodovinarji s tem, ko so Srbe predstavljali kot dedne sovražnike hrvaškega naroda in ko so preteklost svojega naroda očistili vsega jugoslovanskega, iz nacije izključili nekdanj veliko srbsko manjšino na Hrvaškem.²² Ekstremne posledice poraja etnična usmerjenost v Bosni in Hercegovini, kjer so bošnjaški (muslimanski), hrvaški in srbski zgodovinarji sovražno naravnani drug do drugega in so skorajda popolnoma prekinili medsebojne stike.²³ Vsaka od treh skupin zgodovinarjev v Bosni in Hercegovini zastopa svoj pogled na preteklost dežele. V razdeljenem Mostarju obstajajo celo identične hrvaške in bošnjaške zgodovinske ustanove ter dva časopisa z imenom »Hercegovina. Časopis za kulturno i povijesno naslijede«. Celotna protislovnost etničnega razumevanja nacije se kaže na primeru Črne gore. Namesto da bi poskušala definirati integrativno, nadetnično, ozemeljsko in politično določeno črnogorsko nacijo, tamkajšnje zgodovinsko vedo določa konflikt med različnimi stališči glede obstoja črnogorskega etnonaroda: eni imajo Črnogorce za »najčistejše« Srbe, drugi gledajo nanje kot na popolnoma samostojen etnonarod, zastopniki vmesnega stališča pa jih obravnavajo kot posebno skupino znotraj srbske etnije, ki je opravila specifičen zgodovinski razvoj. Črnogorski zgodovinarji skušajo »dejstva« o preteklosti v svojo pripoved vključiti

²¹ O albanskem zgodovinopisju v Makedoniji, ki se večinoma razvija zunaj uradnih institucij, cf. Masar Kodra (ur.): *Shqiptarët e Maqedonisë* (Skopje 1994); id. (ur.): *Shqiptarët e Maqedonisë gjatë Luftës së dytë botërore (1938–1944)* (Kumanovo 1996).

²² Cf. razpravo med Nikšo Stančićem in Petrom Korunićem: »Časopis za suvremenu povijest«, zv. 2–3 (1993) ter zv. 1 in 3 (1994). Korunić je zanikal obstoj jugoslovanske struje znotraj hrvaškega narodnega gibanja v 19. stoletju, Stančić pa je njegovo trditev zavrnil ne le kot napačno, temveč tudi kot neetično. Za povzetek kontroverze cf. Nikša Stančić: »Odgovornost, profesionalnost i etičnost u hrvatskoj historiografiji – u povodu odgovora dr. Petra Korunića«, *Časopis za suvremenu povijest*, 26:3 (1994), 503–515.

²³ O bosanskem zgodovinopisju devetdesetih let cf. Dževad Juzbašić: »Kritische Konfrontation mit der Vergangenheit«, v: *Menschenrechte in Bosnien und Herzegowina: Wissenschaft und Praxis*, ur. Wolfgang Benedek/Otto König/Christian Promitzer (Wien/Köln/Weimar 1999), 341–348.

tako, da z njimi zgodovinsko legitimirajo svoje stališče, s čimer prispevajo k velikim napetostim v črnogorski družbi glede nacionalne identifikacije kot tudi glede vprašanja državne neodvisnosti.

Vendar pa nacionalno stališče ne ostaja brez konkurence. Po eni strani so se raziskovalci v zadnjih letih gotovo začeli intenzivneje ukvarjati z manjšinami, praviloma sicer zunaj prevladujočih zgodovinskega tokov. Pri tem so obravnavali tudi problematične vidike odnosa večine do manjšin, na primer usodo nemškogovoreče manjšine v Sloveniji. Po drugi strani pa marsikje prihaja do regionalnozgodovinskega mehčanja podobe homogenega naroda. O lastni zgodovini pogosto razmišljajo tiste regije, ki so imele tradicionalno bolj problematičen odnos s centrom države in ki so multietnično strukturirane. Posebej značilen primer je v tem oziru Romunija, kjer sta politična in administrativna decentralizacija še vedno anatemata za politične elite centralizirane države in kjer se poleg tega zgodovinske ukvarja z mitom nacionalne enotnosti, čeprav – in prav zato ker – so Romuni še v 20. stoletju tvorili vse prej kot »nacionalno« enoto in imajo posamezne pokrajine, iz katerih je sestavljena današnja Romunija, za seboj zelo različen zgodovinski razvoj. Kot nasprotovanje dominantnemu etnocentričnemu in centralističnemu diskurzu je bil l. 1991 v Cluju-Napoci ustanovljen »Center za transilvanske študije«, ki poudarja multikulturno zgodovino regije in poleg tega obravnava tudi druga, ne le izključno političnozgodovinska vprašanja, saj želi na ta način uveljaviti nov zgodovinski diskurz.²⁴

3.2 Institucionalni kontekst

Drug glavni dejavnik kontinuitete je struktura zgodovinskih ustanov, ki se ob koncu socializma ni bistveno spremenila. V nasprotju, denimo, z nekdanjo NDR v Jugovzhodni Evropi tudi ni prišlo do politično motiviranih čistk na zgodovinskih inštitutih – če odmislimo posamezne izjeme in spremembe v vodstvu institucij. Zmanjšanje števila zaposlenih so praviloma narekovale finančne omejitve.

V večini dežel področje raziskovanja še naprej zaznamuje dualizem akademijskih in univerzitetnih inštitutov (izjema je Makedonija, kjer Akademija znanosti, kar zadeva zgodovinsko vedo, ne igra praktično nobene vloge; Slovenija ima s svojimi decentraliziranimi in v veliki meri avtonomnimi raziskovalnimi centri, ki nominalno spadajo k Akademiji znanosti in umetnosti, prav tako drugačno strukturo). Vendar pa raziskovanje ni več v takšni meri skoncentrirano na akademijskih inštitutih, kot je bilo v času socializma.²⁵ Poleg tega so raziskovalci na akademijah deloma začeli tudi poučevati, preprosto zato ker njihova plača ni zadostovala za preživetje. Videti je, da so se na splošno na univerzitetnih inštitutih metodološke novosti uveljavile hitreje kot na bolj konservativnih in zelo hierarhično urejenih akademijskih inštitutih. Za Hrvaško so tudi ugotovili, da so bili zgodovinarji na univerzi manj dovzetni za (ekstremni) nacionalizem.²⁶ Ukinjeni ali preimenovani so bili tisti inštituti, ki so bili povsem jasno povezani s prej vladajočo ideologijo. Tako je »Inštitut za delavsko gibanje Srbije« postal »Inštitut za sodobno zgodovino«. Do večjih sprememb v institucionalni ureditvi je prišlo na Hrvaškem, kjer so pod predsednikom Franjem Tuđmanom zaprli tako imenovane

²⁴ Cf. Maria Ghitta/Vasile Sljan (ur.): *Centrul de Studii Transilvane 1991–2000* (Cluj-Napoca 2001).

²⁵ Cf. Karl Kaser: *Südosteuropäische Geschichte und Geschichtswissenschaft* (Wien/Köln/Weimar, 2. predelana izdaja, 2002), 195.

²⁶ Iskra Iveljić: »Ein Jahrzehnt postkommunistischer Historiographie in Kroatien«, referat za srečanje *Ein Jahrzehnt postkommunistischer Historiographie: Die Aufarbeitung der Vergangenheit in den 90er Jahren* (Desetletje postkomunističnega zgodovinskega obdelava preteklosti v 90. letih), Dunaj, 27.–29.9.2001, 3.

»antihirvaške« inštitute, kot so antifašistični muzeji v Zagrebu in Splitu ter regionalni inštituti za zgodovino delavskega gibanja, ter namesto njih v Zagrebu ustanovili »Inštitut za sodobno zgodovino«. Ta je na splošno veljal za »Tuđmanov inštitut« in si je zato, ker je HDZ-jevemu režimu zagotavljal legitimiteto, pridobil privilegiran materialni položaj.²⁷ Poseben primer z institucionalnega vidika in z vidika zaposlenih predstavlja Kosovo: tam so leta 1989/90 iz uradnih zgodovinskih inštitutov odstranili Albance, njihova mesta pa so prevzeli srbski zgodovinarji. Kosovskoalbanski zgodovinarji so večinoma delovali v neuradnih institucijah, vse do poletja 1999, ko je po koncu vojne zapihal nov veter in je večina srbskih zgodovinarjev Kosovo zapustila, kosovskoalbanski zgodovinarji pa so se lahko vrnili v uradne institucije.

Do horizontalnega mehčanja institucionalne kontinuitete je prišlo z ustanavljanjem različnih novih univerz (ki so pogosto nastale iz pedagoških visokih šol) kot tudi nevladnih organizacij (NVO), ki so razvijale tudi zgodovinopisne dejavnosti. Takšni NVO-ji so imeli pomembno vlogo zlasti pri raziskavah o manjšinah; omenimo na primer »International Centre for Minority Problems and Intercultural Relations« (IMIR) v Sofiji, ki je izdal vrsto publikacij o zgodovini Muslimanov v Bolgariji in na Balkanu, ali pa »Almanac« in »Art Club« v Črni gori, ki sta se med drugim ukvarjala z zgodovino Muslimanov oziroma Albancev v Črni gori. Za nastanek in financiranje takšnih NVO-jev so tuji financerji pogosto zelo pomembni. Poseben primer predstavlja v tem pogledu Republika Makedonija, saj država na področju zgodovinske vede prepoveduje privatne raziskovalne institucije (očitno zaradi bojazni, da bi sosednje države pooblastile privatne ustanove v Makedoniji, da širijo njihove nazore glede makedonskega vprašanja). Poleg tega so bile ustanovljene tudi nekatere nove raziskovalne institucije, ki pa pogosto trpijo zaradi velikih materialnih težav. Pomembna institucionalna novost z vplivom na Jugovzhodno Evropo je bila gotovo ustanovitev univerze Central European University (CEU) v Budimpešti, kjer številni študenti in študentke iz jugovzhodnoevropskih držav opravljajo svoje *Master of Arts* iz zgodovine. Ti, v mednarodnem okolju izobraženi mladi zgodovinarji bodo brez dvoma igrali pomembno vlogo pri nadaljnjem uvajanju novosti na področju zgodovinske vede v Jugovzhodni Evropi.

3.3 Metodologija

Malo sprememb je opaziti, kar zadeva metodologijo: še vedno prevladuje pozitivistično usmerjena politična dogodkovna zgodovina (*histoire événementielle*).²⁸ Usmerjenost k dogodkom in »dejstvom«, ki jih je treba najti v pisnih virih, je zgodovinarjem omogočila, da so preživeli konec socializma, ne da bi si morali zastaviti vprašanje glede svoje metodologije. Pozitivizem je v nemirnih časih nudil (navidez) varno oporo. Zgodovinarji svojo disciplino pogosto obravnavajo kot »trdo« znanost, ki temelji na obrtniški spretnosti odkrivanja in pravičnega urejanja dokumentarnih virov.²⁹ Odpiranje arhivov po l. 1989 je to tendenco še okrepilo, saj si je veliko zgodovinarjev obetal, da bodo na podlagi zdaj dostopnih arhivskih dokumentov prišli do novih spoznanj. Maria Todorova je v tem kontekstu govorila o pravem

²⁷ Ibid.

²⁸ Cf. Neven Budak: »Der Schatten des Banus. Geschichtswissenschaft und neuer Nationalismus in Kroatien«, Österreichische Zeitschrift für Geschichtswissenschaft, 2:1 (1991), 95; Todorova, »Historiography of the Countries of Eastern Europe: Bulgaria«, 1117; Ulf Brunnbauer: »Nach der Wende und an der Grenze. Neuorientierungen in der bulgarischen Geschichtswissenschaft nach 1989«, Europäische Ethnologie an der Wende: Perspektiven – Aufgaben – Kooperationen, ur. Klaus Beitz/Reinhold Johler (=Kittseer Schriften zur Volkskunde 12, Kittsee 2000), 111.

²⁹ Cf. Keith Brown: »A Rising to Count On: Ilinden Between Politics and History in Post-Yugoslav Macedonia«, The Macedonian Question: Culture, Historiography, Politics, ur. Victor Roudometof (Boulder 2000), 153.

»arhivskem fetišizmu«. ³⁰ Makedonski zgodovinarji, denimo, pravijo, da se makedonska zgodovina nahaja še v fazi faktografije, kajti šele ko je poskrbljeno za faktografsko osnovo, si je mogoče zastaviti analitična vprašanja. ³¹ Poudarjanje faktičnosti je v makedonskem – pa tudi v kakšnem drugem – primeru povezano tudi s konkurenco med posameznimi nacionalnimi zgodovinoписji, ki verjamejo, da morajo »dejstva« očistiti deformacij s strani tujega zgodovinoписja. V odnosu do drugih metod, na primer do *oral history*, pogosto vlada ignoranca ali celo neprikrito zavračanje, saj veljajo za znanstveno sumljive. ³² Pristopi, ki opustijo strukturo pripovedi, so prav tako izjemno redki in jih večinoma najdemo na obrobju discipline; strukturalistična zgodovina, interdisciplinarni nastavki in kvantitativne zgodovinske analize so poleg tega pogosto prepuščeni zgodovinarjem izven regije.

Kot dejstva pridejo v poštev predvsem dogodki, tokovi in osebnosti politične zgodovine, ob tem da tudi dela s področja gospodarske in kulturne zgodovine pogosto nosijo pečat dogodkovne zgodovine. Politična dogodkovna zgodovina velja za ustrezno metodo predstavljanja preteklosti naroda in utemeljevanja njegove veljavnosti. Narod si s kopičenjem dejstev, ki naj bi dokazovala tako njegovo starost kot tudi naravnost, pridobi dolg rodovnik. Vprašanja zgodovine vsakdanjega življenja in podobnih zgodovinskih izkustvenih področij se na tem ozadju ne kažejo zgolj kot irelevantna, temveč že kar kot nevarna, saj bi jih bilo težko stlačiti v nacionalni referenčni okvir. Prevlado politične zgodovine je nedvomno zaznamovala tudi aktualna izkušnja zgodovinarjev v prelomnem postsocialističnem času. Vsesplošna politizacija javnega življenja, predvsem v prvih letih transformacije, kot tudi iskanje novih zgodovinskih identitet v postsocialističnih družbah sta okrepila pritisk, da se je treba ukvarjati s politično zgodovino naroda in da jo je treba napisati povsem na novo. Političnost se je na ozadju tega časa kazala kot najpomembnejši urejevalni princip v zgodovinskem procesu. V nekdanjih jugoslovanskih republikah je osredotočenost na (politično) zgodovino narodov vsaj v prvih letih po koncu socializma privedla do marginalizacije že obstoječih socialnozgodovinskih tendenc. Poleg tega samonanašalnost nacionalno usmerjenega zgodovinoписja krepi izolacijo od mednarodnih trendov zgodovine, saj mnogi zgodovinarji primarno naslavljajo rojake in svojih raziskav ne umeščajo (ne želijo umestiti) v mednarodni kontekst. Tudi stiki med samimi jugovzhodnoevropskimi zgodovinoписci so zelo omejeni, kar se med drugim odraža tudi v zelo majhnem številu primerjalnih študij.

Metodološke kontinuitete ni omajala niti okrepljena metodološka in teoretska zavest. Objave o teoriji in metodologiji zgodovine so bile še naprej redke in omejene na peščico zgodovinarjev v posameznih državah. Če omenimo nekaj pomembnih zgledov: Mirjana Gross s Hrvaške, Oto Luthar iz Slovenije, Andrej Mitrović iz Jugoslavije/Srbije, Alexandru Zub iz Romunije. ³³ Toda zdi se, da je vpliv njihovih del v zgodovinoписni praksi omejen na njihovo neposredno okolico in učence, medtem ko večji del zgodovinarjev ne razmišlja o svojih epistemoloških izhodiščih, metodah in pristopu, temveč brez besed izhajajo iz veljavnosti

³⁰ Todorova, »Historiography of the Countries of Eastern Europe: Bulgaria«, 1110.

³¹ Cf. o načinu dela makedonskih zgodovinarjev: Brown: »A Rising to Count On«, 153.

³² Cf. za Bolgarijo: Nikolaj Poppetrov: »Istorikt kato negodnik – negodnijat kato istorikt«, Demokratičeski pregled, 32 (poletje 1997), 123.

³³ Mirjana Gross: *Suvremena historiografija: korijeni, postignuća, traganja* (Zagreb 1996) [v nemščini: *Die gegenwärtige Geschichtsschreibung und ihre Wurzeln* (Wien/Köln/Weimar 1997)]; Oto Luthar: *Med kronologijo in fikcijo: strategije historičnega mišljenja* (Ljubljana 1993); id.: *Mojstri in Muze* (Ljubljana 1997); Andrej Mitrović: *Raspravljanja sa Klio o istoriji, istorijskoj svesti i istoriografiji* (Sarajevo 1991); id.: *Čudljiva muza. Ogledi o istorijskom, naučnom i umetničkom* (Valjevo 1992); id.: *Propitivanje Klio. Ogledi o teorijskom u istoriografiji* (Beograd 1996); Alexandru Zub: *Istorie și finalitate* (București 1991); id.: *Discurs istoric și tranziție. In cutarea unei paradigme* (Iași 1998).

pozitivistične paradigme. Poskusi posameznih zgodovinarjev, da bi zgodovinopisje jugovzhodnoevropskih dežel navezali na mednarodni metodološki diskurz in da bi sodobne metode uvedli tudi v svoji deželi, niso bili vedno dobrodošli in so včasih naleteli na nacionalistično motivirano zavračanje.³⁴ V nekaterih deželah so tudi prevedli tako metodološko-teoretske prispevke kot empirične študije vodilnih mednarodnih zgodovinarjev, to pa je zainteresiranim zgodovinarjem in študentom bistveno olajšalo dostop do teh besedil. Toda recepcija teh del je zaenkrat omejena na ozek krog in v različnih regijah zelo različna. Med državami so velike razlike tudi v stopnji refleksije zgodovinopisja o lastni zgodovini in sedanjosti. Zdi se, da je najmočnejša v nekaterih republikah nekdanje Jugoslavije. V Srbiji, recimo, so se kritični zgodovinarji, nezadovoljni s posledicami politike in z instrumentalizacijo političnega zgodovinopisja, intenzivneje ukvarjali z zgodovino svoje discipline.³⁵ Eden vodilnih srbskih zgodovinarjev, Branko Petranović, je objavil razmišljanje o problemu objektivnosti v zvezi z jugoslovansko izkušnjo.³⁶ V Sloveniji so nekateri zgodovinarji objavili dela o stanju zgodovinopisja v državi in o njegovem razvoju v 20. stoletju.³⁷ V Makedoniji sta bila objavljena dva zbornika z deloma zelo kritičnimi razpravami o stanju makedonskega zgodovinopisja, vendar pa nista imela opaznega vpliva na zgodovinopisno prakso.³⁸ V Bolgariji je vodilni predstavnik sodobne zgodovine Nikolaj Poppetrov svojo disciplino v nekem eseju ostro kritiziral zaradi ignoriranja novih metod in pristopov.³⁹ V Romuniji svojo disciplino analizira predvsem Alexandru Zub.⁴⁰ Objavljen je bil tudi uvod v zgodovino romunskega zgodovinopisja, ki ga je napisal Pompiliu Teodor.⁴¹ Opise stanja zgodovinopisja posameznih jugovzhodnoevropskih dežel deloma objavljajo tudi izven regije, njihovi avtorji pa so tako zgodovinarji iz Jugovzhodne Evrope kot tudi od drugod.⁴² V vodilnih zgodovinskih časopisih regije, nasprotno, večinoma zaman iščemo prispevke, ki bi se ukvarjali z vprašanji metodologije in teorije zgodovine ali ki bi skušali opraviti kritično inventuro.

³⁴ To se je, denimo, zgodilo na Hrvaškem ob objavi monografije Mirjane Gross »Suvremena historiografija«. Cf. Mirjana Gross: »Evropska ili provincijalna historiografija?«, Časopis za suvremenu povijest, 29:2 (1997), 311–322. V Bolgariji je ugledni osmanist Strašimir Dimitrov zavrnil »oral history«, saj ta po njegovem mnenju ogroža enotnost naroda. Cf. njegovo recenzijo knjige »Etničeska kartina na Blgarija« (Sofija 1993), Istoričeski pregled, 3 (1993), 162.

³⁵ Ljubodrag Dimić/Đorđe Stanković (ur.): Istoriofija pod nadzorom (Beograd 1996); Sima Ćirković/Rade Mihaljčić (ur.): Enciklopedija srpske istoriofije (Beograd 1997).

³⁶ Branko Petranović: Istoričar i savremena epoha (Beograd 1997).

³⁷ Vasko Simoniti: »Med zgodovino in sedanjostjo«, Nova revija, 17 (1999), 210–211; Ervin Dolenc (ur.): Problemi slovenskega zgodovinopisja v 20. stoletju (Ljubljana 1999); cf. Verginella, »La Sonderweg slovena«.

³⁸ Sojuz na društva na istoričarite na Republika Makedonija (ur.): Aktuelni problemi vo makedonskata istoriofija i nastavata po istorija (Skopje 1996); Krste Bitovski et al. (ur.): Makedonskata istoriska nauka – dostignuvanja i problemi (Skopje 2000).

³⁹ Poppetrov, »Istoriikt kato negodnik«. Cf. id.: »Periodizacijata na blgarskata istoriopis: v trsene na adekvatnija kulturno-istoričeski model«, Istoričesko bdešte, 1–2 (2000), 238–254.

⁴⁰ Alexandru Zub: De la istoria critic la criticism. Istoriografi român sub semnul modernitcii (București 2000); id.: Orizont închis. Istoriografia român sub dictatur (Iași 2000).

⁴¹ Pompiliu Teodor: Introducere în istoria istoriofiei din România (Cluj-Napoca 2001).

⁴² Na primer za Slovenijo: Peter Vodopivec: »La historiographie slovène 1989–1994«, Histoire et pouvoir en Europe médiane, ur. A. Marès (Paris/Montreal 1996); posebna številka časopisa Qualestoria, 27:1 (junij 1999): »Fra invenzione della tradizione e ri-scrittura del passato. La storiografia slovena degli anni Novanta«. Za Hrvaško: Drago Roksandić: »La storiografia croata dopo il 1989«, I muri della storia. Storici e storiografia dalle dittature alle democrazie (1945–1990), ur. G. Corni (Trieste 1996). Za Bolgarijo: Todorova: »Historiography of the Countries of Eastern Europe: Bulgaria«, Brunnbauer, »Nach der Wende und an der Grenze«. Za Romunijo: Keith Hitchins: »Historiography of the Countries of Eastern Europe: Romania«, American Historical Review, 97:4 (1992), 1064–1083. Za Jugoslavijo: Banac, »Historiography of the Countries of Eastern Europe: Yugoslavia«. Cf. Kaser, Südosteuropäische Geschichte und Geschichtswissenschaft, 173–212.

4. Spremembe

4.1 Revizionizem

Kljub močnim silam kontinuitete je bila zgodovinska veda v jugovzhodnoevropskih državah podvržena tudi precejšnjemu pritisku po spremembah, saj se je zgodovinska zavest spremenila, nov družbenopolitični red pa je potreboval oporne točke za osmišljeno preteklost. Peter Niedermüller meni, da so javnost in tudi zgodovinarji hoteli obnoviti zgodovinsko dejanskost, ki jo je uničil socializem.⁴³ S strani socializma »poškodovano« zgodovino je treba popraviti, »ukradeno« ali celo »uničeno« zgodovino pa dobiti nazaj. Niedermüller v tem kontekstu govori o »renovaciji«, »rekonstrukciji« in »nacionalizaciji zgodovine«, kar je postalo nujno po koncu vladavine enopartijskega sistema.⁴⁴ Zgodovinska veda bi morala spraviti na dan tabuizirane izkušnje, da bi tako dopolnila zgodovino in premaknila semantične poudarke določenih dogodkov v preteklosti. Zgodovinarji bi poleg tega morali obnoviti zgodovinsko resnico in jo očistiti napačnih pojmovanj. To prizadevanje za odstranitev »socialističnih madežev« se je izrazilo v preimenovanju cest in mest kot tudi v novi spomeniški kulturi. »Renovirana« in »rekonstruirana« zgodovina je nato kot mit o izvoru, ki ga je oblikoval nov politični sistem, našla pot v širši politični in zgodovinski kontekst. Revizije kot tudi zapolnjevanje belih lis so bile značilnosti postsocialističnega preinterpretiranja preteklosti. Pri tem ni šlo le za površinsko obnovo »objektivnosti« in popravo ideološko izkrivljenih nazorov, temveč so bili poskusi revizije pogosto tudi politično pogojeni. Nove politične sile so se hotele sklicevati na zgodovinsko osnovo, s katero bi si pridobile legitimnost, zato je bilo treba socialistično obdobje in njegovo specifično pojmovanje zgodovine odstraniti. Preinterpretacije preteklosti pogosto niso temeljile na novih virih ali metodoloških pristopih, temveč na preprosti zamenjavi semantičnih predznakov: to, kar so nekoč komunisti zavračali kot slabo ali pa zamolčali, je nova politika rehabilitirala kot dobro.⁴⁵

Zlasti v nekdanjih jugoslovanskih republikah so bile tovrstne revizije pogosto povezane z nacionalizmom, ki se je lahko zdaj, ko je uradna parola o »bratstvu in enotnosti« pristala na smetišču zgodovine, svobodno izrazil. Vendar pa ta razvoj ni bil neposredna posledica konca socializma, temveč se je začel že v osemdesetih letih in je prispeval k delegitimaciji ureditve Jugoslavije: v Srbiji na primer se je zgodovinska rehabilitacija četnikov kot tudi predvojne Jugoslavije pričela že takrat, hrvaški zgodovinarji pa so na drugi strani skušali zmanjšati število srbskih žrtev med drugo svetovno vojno (zlasti v koncentracijskem taborišču Jasenovac).⁴⁶ Z razpadom federacije sta na celotnem ozemlju nekdanje Jugoslavije – čeprav z različno intenzivnostjo – pridobivali pomen zgodovinska delegitimacija titoistične Jugoslavije in rehabilitacija antijugoslovanskih kot tudi antikomunističnih sil. Na Hrvaškem so skušali publicisti in nekateri zgodovinarji – s predsednikom države in zgodovinarjem Franjem Tuđmanom na čelu – rehabilitirati Neodvisno državo Hrvaško, ki jo je ustanovila nacistična Nemčija, kot tudi fašistične ustaše, nacionalno zgodovino pa so začeli razlagati kot neprekinjeno tradicijo hrvaške države.⁴⁷ V Sloveniji so se na strani politične desnice pojavila prizadevanja, da bi domobrance, ki so kolaborirali s Hitlerjevo Nemčijo, rehabilitirali kot antikomunistične pa-

⁴³ Niedermüller, »Zeit, Geschichte, Vergangenheit«, 253.

⁴⁴ Ibid., 254–262.

⁴⁵ Cf. Todor Kuljić: »Geschichtsrevisionismus in Kroatien und Serbien – ein Vergleich«, Ost-West-Gegeninformationen, 14:2 (2002), II.

⁴⁶ O zgodovinskem revizionizmu v Srbiji in na Hrvaškem cf.: ibid.; Ivo Goldstein/Slavko Goldstein: Holo-kaust u Zagrebu (Zagreb 2001), 596–618.

⁴⁷ Iveljić, »Historiographie in Kroatien«, 4.

triot. Antikomunistična publicistika je Slovenijo predstavljala kot žrtev nasilne komunistične manjšine.⁴⁸ Ne na Hrvaškem ne v Sloveniji se te ekstremne revizionistične pozicije niso mogle uveljaviti med poklicnimi zgodovinarji, vseeno pa so tudi oni začeli premeščati poudarke, tako da so bile antijugoslovanske sile zdaj na splošno predstavljene v lepši luči. K preinterpretaciji druge svetovne vojne je prišlo tudi v kosovskoalbanskem zgodovinospisju. Antijugoslovansko in antisrbsko razpoloženje kosovskoalbanskega zgodovinospisja v devetdesetih letih spričo represivne politike Beograda na Kosovu niti ni bilo presenetljivo. Kosovskoalbanski avtorji so se temeljito posvetili tradiciji zatiranja Albancev v Srbiji in srbskim poskusom, da bi spremenili demografske razmere na Kosovu.⁴⁹ V Republiki Makedoniji so rehabilitirali makedonske nacionaliste – ki so se med drugo svetovno vojno in po njej zavzemali za neodvisno in »združeno« Makedonijo in ki so jih po l. 1945 izrinili iz političnega življenja oziroma preganjali –, saj so lahko služili kot očetje l. 1991 osamosvojenega makedonske države. Vseeno pa v Makedoniji radikalni poskusi, da bi pometli z jugoslovanskim obdobjem in ga ovrednotili popolnoma negativno – k čemur so spodbujali zlasti nacionalistična stranka VMRO-DPMNE (»Notranja Makedonska Revolucionarna Organizacija-Stranka Makedonske Nacionalne Enotnosti«) in njeni zgodovinarji –, niso bili uspešni, saj je dejstvo, da so jugoslovanski komunisti pod Titom odigrali odločilno vlogo pri nastanku makedonskega naroda, pregloboko zakoreninjeno v javni zavesti pa tudi stopnja politične kontinuitete z jugoslovanskim socialističnim obdobjem je bila visoka.⁵⁰

K prevrednotenju določenih dogodkov iz preteklosti, ki so bili v času socializma označeni absolutno negativno oziroma pozitivno, in k rehabilitaciji antikomunističnih sil je prišlo tudi v Albaniji, Bolgariji in Romuniji. Zlasti v Romuniji je zaznati zelo močan tok nacionalistično motiviranih poskusov rehabilitacije in revizije, ki se nanašajo predvsem na maršala Antonescuja, diktatorja iz časa druge svetovne vojne.⁵¹ Ocenjevanje njegove osebnosti je postalo pravi lakmusov test politične in tudi zgodovinospisne usmerjenosti romunskih zgodovinarjev. Radikalni revizionisti, kakršna sta Gheorge Buzatu, ki je dejaven v Stranki velike Romunije Vadima Tudorja, in Ion Scurtu, ne želijo rehabilitirati le Antonescuja, temveč tudi »železno gardo«; v svoji knjigi »Zgodovina Romunije 1918–1948« Tudor in Scurtu niti z besedo ne omenita njihovih zločinov.⁵² Tipično je, da so v Romuniji, kjer je bil komunistični režim še posebno represiven, prevedli in objavili – z dodanimi skoraj petdesetstranskimi »adendi« o komunističnih zločinih v državi – »Črno knjigo komunizma«.⁵³ V Bolgariji so številne politike, ki so jih po drugi svetovni vojni usmrtili oziroma zasledovali kot »fašiste«, zgodovinospisno in pravno rehabilitirali. V tej regiji so poskusi preinterpretacij in revizionistično pisanje velikokrat plod zgodovinarjev, ki so bili uveljavljeni že tudi pred l. 1989. Pri tem jim ni bilo potrebno popolnoma spremeniti nazorov, le svojo osnovno nacionalistično naravnanoost so morali osvoboditi samocenzure in nehati upoštevati prej vladajočo marksistično-leninistično

⁴⁸ Verginella: »La Sonderweg slovena«, 115; id.: »Il peso della storia«, *Qualestoria*, 27:1 (junij 1999), 24 sq.

⁴⁹ Na primer *Akademia e Shkencave dhe e Arteve të Kosovës* (ur.): *Gjenocidi dhe Aktet Gjenocidiale të Pushtetit Serb ndaj Shqiptarëve nga Kriza Lindore e Kendaj* (Prishtina 1995).

⁵⁰ Cf. Brunnbauer, »Nationalgeschichte als Auftrag«; Christian Voss: »Sprach- und Geschichtsrevision in Makedonien«, *Osteuropa*, 51:8 (2001), 953–967.

⁵¹ Cf. o revizionizmu v Romuniji in zlasti o poskusih rehabilitacije maršala Antonescuja: Lucian Boia: »Romanian Historiography after 1989«, referat za srečanje *Ein Jahrzehnt postkommunistischer Historiographie: Die Aufarbeitung der Vergangenheit in den 90er Jahren* (Desetletje postkomunističnega zgodovinospisja: obdelava preteklosti v 90. letih), Dunaj, 27.–29.9.2001, 3; Dan Berindei: »Pro und Kontra Ion Antonescu: Eine Geschichtsdebatte in Rumänien«, *Südosteuropa*, 45:11–12 (1996), 840–854; William Totok: »Rumänien: Antonescu – ein Opfer auf dem Altar der Diplomatie«, *Ost-West-Gegeninformationen*, 13:2 (2001), VI–XV.

⁵² Ion Scurtu/Gheorge Buzatu: *Istoria românilor în secolul XX. 1918–1948* (București 1999).

⁵³ Cf. »Kommunistischer Terror in Rumänien«, *Osteuropa* 50:2 (2000), A41–A46.

ideologijo ter za 180 stopinj spremeniti svoje ocene nekaterih zgodovinskih dogodkov. S tem so se izognili nujni nalogi, da vlogo, ki so jo sami odigrali kot producenti ideologije in legitimnosti v socialističnem režimu, podvržejo kritični avtorefleksiji, v čemer so sicer videli grožnjo koherenci svojih biografij.⁵⁴

Namen revizionističnih prizadevanj ni bil zgolj, da v slabi luči prikažejo socialistični režim, ki ga je zamenjal nov sistem, temveč tudi da ustvarijo izhodišče neke pozitivne tradicije, tako da bi se novi red lahko predstavljal za njenega (domnevnega) nadaljevalca. Častno predsocialistično preteklost, ki so jo iskali, so pogosto našli v obdobju med obema svetovni-ma vojnama, ki ga je komunistično zgodovinopisje splošno označevalo kot »fašistično« in za katerega je zdaj vladalo precejšnje zgodovinopisno zanimanje. Zdaj so to medvojno obdobje deloma romantizirali in povzdigovali v »zlato« dobo – Peter Niedermüller je to težnjo opazil tudi v vzhodni Srednji Evropi.⁵⁵ Pretirano povzdigovanje medvojnega obdobja je služilo konstrukciji alternativne predsocialistične preteklosti, na ozadju katere je bilo socialistično obdobje videti kot od zunaj (s strani Sovjetske zveze) vsiljena odvrnitev od resnične, »naravne« zgodovinske poti, ki naj bi bila narodu vnaprej določena. V nasprotju s komunisti so revizionisti o fašističnih tendencah tega obdobja vse bolj molčali. Vsekakor pa je bilo tudi nekaj upoštevanja vrednih odstopanj od te težnje: v Bolgariji, denimo, je med poklicnimi zgodovinarji prišlo do uravnotežene in stvarno utemeljene razprave o problemu fašizma v državi, ki se je lahko naslonila na raznolike poglede še iz časa pred l. 1989. Na Hrvaškem sta Slavko in Ivo Goldstein objavila monumentalno delo o holokavstu v Zagrebu.⁵⁶

Prizadevanje za to, da bi našli novo »zlato« dobo, je bilo tesno povezano z željo, da bi lastno državo predstavili kot »evropsko«, saj je »Evropa« v smislu pristopa k EU postala najpomembnejši cilj novih vlad. Iz zgodovine države bi morale biti razvidne, da je bila že od nekdaj sestavni del »Evrope« in da je samo zaradi krivične odločitve z Jalte – in pred tem zaradi turške vladavine – bila izključena iz zveze evropskih držav. Toda zdaj bo prišlo do naravne »vrnitve« v Evropo. Evropski topos se je na primer izrazil v predstavah o *antemuralis christianitatis*, ki jih goji zgodovinopisje nekaterih držav Jugovzhodne Evrope. V nekdanji Jugoslaviji je bilo to značilno zlasti za Hrvaško in Slovenijo, kjer je bila delegitimacija socialističnega obdobja in jugoslovanske ureditve povezana z močnim poudarjanjem pripadnosti »Evropi«, pri čemer se je implicitno izhajalo iz tega, da »Balkan« in Jugoslavija nista del Evrope.⁵⁷ A tudi v drugih deželah regije so si prizadevali, da bi pripadnost »Evropi« utemeljili s podatki iz zgodovine. S poudarjanjem »Evrope« kot bistva nacionalne zgodovine so se spremenili miti o izvoru naroda oziroma je prišlo do novih poudarkov v predstavah o njegovem rodovniku. V prizadevanju, da bi si priskrbeli nedvoumno »evropsko« preteklost, so na primer v Sloveniji znova oživili mit o »venetskem« izvoru.⁵⁸ Na Hrvaškem so obudili »iransko« teorijo o etnogenezi hrvaškega naroda.⁵⁹ Vendar pa o etnogenezi niso toliko razpravljali poklicni zgodovinarji, temveč v večji meri različni publicisti. Nedvoumno zgodovinsko podkrepjen pa je bil poskus v Republiki Makedoniji, da bi se antične Makedonce razglasilo za – če že ne neposredno etnične, pa vsaj politično-kulturne – prednike sedanjega makedonskega naroda. Ta mit je bil nujna posledica konflikta z Grčijo, do katerega je prišlo zaradi imena in simbolov nove države. To, da so narodi nekdanje Jugoslavije poudarjali svoje neslo-

⁵⁴ Cf. Kuljić, »Geschichtsrevisionismus in Kroatien und Serbien«, VI.

⁵⁵ Niedermüller, »Zeit, Geschichte, Vergangenheit«, 258.

⁵⁶ Goldstein/Goldstein: Holokaust u Zagrebu.

⁵⁷ Verginella, »La Sonderweg slovena«, 103.

⁵⁸ Ibid., 108.

⁵⁹ Iveljić, »Historiographie in Kroatien«, 5.

vanske korenine, je bil seveda tudi izraz konca politične ureditve, ki se je že v svojem imenu razumela kot zveza južnoslovanskih narodov.

Toda zgodovinopisje se kljub rehabilitaciji nekomunističnih in antikomunističnih vidikov lastne preteklosti ni začelo intenzivno ukvarjati s komunizmom in socialističnim obdobjem, če izvzamemo probleme prihoda komunistov na oblast in represivne ukrepe, ki so temu neposredno sledili. Skromen interes zgodovinopisja za obobje socializma je po eni strani povezan s še vedno omejenim dostopom do arhivskih virov iz tistega časa, po drugi strani pa tudi z majhno časovno distanco in s politizacijo problema. Poleg tega so bili mnogi zgodovinarji sami tesno vpeti v režim in se zato bojijo, da bi se morali, če bi se kritično ukvarjali s socialistično preteklostjo, lotiti tudi lastnih biografij.⁶⁰ Molk zgodovinarjev o fenomenu komunizma odpira prosto pot antikomunistični publicistiki, ki na temelju tradicionalnega koncepta totalitarizma riše podobo monolitnega sistema.⁶¹ Prizadevanjem teh sil, da bi demonizirale komunistično preteklost, so se zgodovinarji le redko zoperstavili s poskusi podrobne, k virom usmerjene obdelave tematike. Deloma to tudi ni bilo v interesu tistih, ki so bili na oblasti, saj so izšli iz nekdanje partije. V Romuniji, denimo, je bilo v času predsednika Iliescuja (1990–1996) komaj kaj uradnih ali pravnih poskusov obdelave komunistične preteklosti.⁶² Kot ugotavlja Hans-Christian Maner so se tudi romunski zgodovinarji »vzdržali pozornost zbujajočega raziskovanja komunističnega obdobja«.⁶³ Vseeno pa sta bili ustanovljeni dve neodvisni znanstveni instituciji (»Nacionalni inštitut za proučevanje totalitarizma« in »Središče za zgodovino imaginarnega«), ki sta obdelovali različne vidike komunistične oblasti v Romuniji.⁶⁴ V Bolgariji stanje ni dosti drugačno. Pobuda, da bi obdelali vsaj razvoj lastne discipline v času socializma in njeno politično instrumentalizacijo, je sicer pripeljala do zbornika dokumentov na to temo,⁶⁵ vendar pa se potem v tej smeri ni nadaljevalo. V Bolgariji se z obdobjem socializma ukvarjajo predvsem etnologi in etnografi, medtem ko so zgodovinarji do te teme zelo zadržani. S tem je fokus proučevanja socializma prestavljen s političnih – in torej represivnih – vidikov k vprašanju vsakdanje družbene prakse ter razhajanja med družbeno realnostjo in ideološkimi cilji. Zgodovinarji k tem vprašanjem ne prispevajo veliko, saj ne ustrezajo klasičnemu kanonu zgodovinskega raziskovanja. V Bolgariji, Romuniji in Albaniji je najti komaj kakšno znanstveno obdelavo zgodovine žrtev komunistične represije, kar je mogoče pojasniti tudi s skepso do *oral history*. Razlog za odpor do *oral history* gotovo ni zgolj nepoznavanje sodobnih metodoloških razprav o ustnih in drugih avtobiografskih virih, temveč tudi socialistična izkušnja z lažjo, preobračanjem, samocenzuro in ideologizacijo izjav. Zato veliko zgodovinarjev meni, da je »resnico« mogoče najti samo v pisnih virih, to pa proučevanje izkušenj žrtev komunističnega sistema zelo omejuje.

V neodvisnih bivših jugoslovanskih republikah se pri »obdelovanju« socialistične preteklosti osredotočajo na opisovanje Jugoslavije kot ječe narodov. Na Hrvaškem in v Sloveniji predvsem poudarjajo grozodejstva, ki so jih Titovi partizani dejansko ali domnevno zagrešili

⁶⁰ Cf. Kuljić, »Geschichtsrevisionismus in Kroatien und Serbien«, VI; Boia: »Romanian Historiography after 1989«, 3; Kaser, »Südosteuropäische Geschichte und Geschichtswissenschaft«, 197.

⁶¹ Cf. Verginella, »La Sonderweg slovena«, 115.

⁶² Hans-Christian Maner: »Die zandauernde Vergangenheit'. Der Umgang mit dem Vermächtnis der kommunistischen Herrschaft in Rumänien (1990–1996)«, Osteuropa, 48:10 (1998), 1029.

⁶³ Ibid., 1039.

⁶⁴ Ibid., 1035 sq.

⁶⁵ Vera Mutafchieva et al. (ur.): Sdt nad istoricite. Blgarska istoričeska nauka. Dokumenti i diskusii 1945–1950. Zv. 1 (Sofia 1995).

nad Hrvati oziroma Slovenci. Na Hrvaškem je predvsem Pliberk dosegel emblematično razsežnost, prav tako pa so tudi v Sloveniji izšla dela o izvensodnih usmrtnih domnevnih in resničnih nacističnih kolaborantov. V Makedoniji so – v vseh primerih tisti, ki so bili prizadeži, – objavili nekaj del o represiji nad nacionalisti in (domnevnimi) pripadniki informbiroja, medtem ko so nadaljnja antijugoslovanska revizionistična prizadevanja naletela na močan odpor večine uveljavljenih zgodovinarjev.⁶⁶ V Srbiji in Črni gori so prav tako izšle knjige o komunistični represiji po l. 1944 – pri tem je deloma šlo za spomine nekdanjih taboriščnikov –, toda v splošnem so se profesionalni zgodovinarji izogibali tej problematiki. Iz razumljivih razlogov (zlasti v Srbiji) dolgo časa tudi ni bilo politične spodbude za kritično preverjanje jugoslovanske in socialistične preteklosti. Do resničnega presejanja preteklosti, ki bi po eni strani jasno prikazalo strukturo oblasti v socializmu, po drugi strani pa bi si prizadevalo za spravo med storilci in žrtvami, do zdaj v Jugovzhodni Evropi še ni prišlo.⁶⁷ Ta manko je značilen zlasti za postjugoslovanski prostor, kjer ne bi bilo potrebno zgolj obdelati socialistične preteklosti, temveč tudi navesti zgodovinsko odgovornost za vojne v devetdesetih. Tudi za drugo svetovno vojno se je izkazalo, da je še zmeraj predmet zelo konfliktnih spominov in konceptualizacij s strani zgodovinarjev.

4.2 Metodologija

Metodološka usmeritev jugovzhodnoevropskega zgodovinopisja se spreminja počasi in še ne s tisto kritično intenziteto, ki bi bila potrebna za preboj nove metodologije. Osrednja metodološka paradigma je pozitivistična paradigma, ki želi na podlagi »dejstev« »objektivno« rekonstruirati preteklost. Ta naravnost se nazorno kaže v prevladi na pisne dokumente oprte dogodkovne zgodovine. Toda v večini dežel obstajajo tudi drugačni pristopi – pristop socialne zgodovine, zgodovine vsakdanjega življenja, zgodovine mentalitet, zgodovinske antropologije, zgodovinske demografije itd. –, ki pa (še) niso uspeli postati dominantna paradigma in resnično konkurirati glavnemu toku.

Kako učinkovite so metodološke inovacije, je v največji meri odvisno od tega, ali se lahko navežejo na obstoječe tokove onstran narativne politične zgodovine. To je bilo na primer mogoče na Hrvaškem, kjer so Mirjana Gross in drugi že v šestdesetih in sedemdesetih letih 20. stoletja položili temelje za socialnozgodovinsko usmeritev⁶⁸, ali pa v Sloveniji, kjer se je Peter Vodopivec v sedemdesetih in osemdesetih letih ukvarjal z metodološkimi problemi strukturalne zgodovine in zgodovine vsakdanjega življenja. V obeh deželah je tudi v devetdesetih letih izšlo nekaj socialnozgodovinskih del.⁶⁹ Ni presenetljivo, da so zgodovinskoantropološko usmerjen časopis »Zgodovina za vse – Vse za zgodovino« začeli izdajati prav nekdanji Vodopivčevi študentje. Ta krog pretežno mlajših zgodovinarjev je sprejel ideje annalovske šole, nemške *Sozialgeschichte* in zgodovinske antropologije ter se tako odvrnili od politično usmerjene dogodkovne zgodovine.⁷⁰ Tudi v Srbiji so obstajale navezave na so-

⁶⁶ Cf. Voss, »Sprach- und Geschichtsrevision in Makedonien«.

⁶⁷ Höpken: »'Vergangenheitsbewältigung' in Südosteuropa«, 613–628.

⁶⁸ Budak, »Der Schatten des Banus«, 96.

⁶⁹ Na primer monografije: Mirjana Gross: *Die Anfänge des modernen Kroatiens. Gesellschaft, Politik und Kultur in Zivil-Kroatien und Slawonien in den ersten dreißig Jahren nach 1848* (Wien/Köln/Weimar 1993); Igor Karaman: *Industrijalizacija građanske Hrvatske (1800–1941)* (Zagreb 1991); id.: *Hrvatska na pragu modernizacije 1750–1918* (Zagreb 2000); Žarko Lazarević: *Kmečki dolgovi na Slovenskem: socialno-ekonomski vidiki zadolženosti slovenskega kmeta 1848–1948* (Ljubljana 1994); Nenad Vekarić: *Stanovništvo poluotoka Pelješca, v 2 zv.* (Dubrovnik 1993); Marta Verginella: *Družina v Dolini pri Trstu v 19. stoletju* (Ljubljana 1990).

⁷⁰ Verginella, »Il peso della storia«, 29.

cialnozgodovinsko tradicijo, kar se je izrazilo v vrsti novejših objav s področja socialne zgodovine, kulturne zgodovine in zgodovine vsakdanjega življenja; pri tem so za novejšo in sodobno zgodovino vredni omembe predvsem različni članki v novem časopisu »*Godišnjak za društveno istoriju*« ter dela o zgodovini vasi v Srbiji.⁷¹ Razmeroma izrazit socialno- in kulturnozgodovinski interes se v Srbiji kaže med medievalisti; razprava o strahu v bizantinskem cesarstvu Radivoja Radića, objavljena v dveh zvezkih, predstavlja mejnik v srbski zgodovini mentalitet.⁷² Na inštitutu za zgodovino Univerze v Beogradu so se v zadnjem desetletju intenzivneje posvečali zgodovinski antropologiji, ta prizadevanja pa so podprli stiki z oddelkom za jugovzhodnoevropsko zgodovino Univerze v Gradcu, kjer je poudarek prav na zgodovinskoantropološkem raziskovalnem pristopu.⁷³ V Romuniji so annalovsko šolo sprejeli že pred letom 1989 in tudi kasneje naj bi ti francoski nastavki za vse tiste romunske zgodovinarje, ki so jih zanimala socialnozgodovinska vprašanja, ostali odločilni.⁷⁴ Močan vpliv *Annalesov* je zaznati tudi pri poskusu sinteze romunske zgodovine Bogdana Murgescuja, ki v ospredje ne postavlja zgodovinskih dogodkov, temveč strukture družbene organizacije kot tudi primerjavo z drugimi deli Evrope.⁷⁵ Francoski vpliv se kaže tudi v velikem zanimanju za vprašanja identitete⁷⁶ in mentalitete⁷⁷. Poleg tega so bila objavljena tudi dela o različnih vidikih socialne zgodovine. V Bosni in Hercegovini se je sprva zdelo, da je vojna uničila obstoječe socialnozgodovinske nastavke, saj je z vojno izkušnjo v središče stopila politična zgodovina. Toda v zadnjih letih znova nastajajo tudi socialnozgodovinska dela.⁷⁸ Tam, kjer se pozitivističnemu in narativnemu kredu niso postavili po robu že pred letom 1989, so se alternativni pristopi razvili le počasi. V Makedoniji in Albaniji se s temami zgodovine vsakdanjega življenja in socialne zgodovine ukvarja le nekaj del (denimo dela Violete Ačkoske o spremembah agrarnih struktur v Makedoniji po drugi svetovni vojni ali pa študija Valentine Duke o mestu v Albaniji v prvi četrtini 20. stoletja);⁷⁹ še najbolj se v teh dveh deželah s socialnozgodovinskimi temami ukvarja osmanistika, saj po eni strani ne more poročati o mnogih dogodkih, ki se zdijo relevantni za narod, po drugi strani pa jo k tovrstnim vprašanjem napeljujejo sami viri (davčni registri itd.).⁸⁰ Tudi v Bolgariji so se osmanisti nadpovprečno

⁷¹ Momčilo Isić: Seljaštvo u Srbiji 1918–1925 (Beograd 1995); id.: Socijalna i agrarna struktura Srbije u Kraljevini Jugoslaviji (Beograd 1999); id.: Seljaštvo u Srbiji 1918–1941, zv. 1 (Beograd 2000); Momčilo Pavlović: Srpsko selo 1945–1952. Otkup (Beograd 1997).

⁷² Radivoj Radić: Strah u poznoj Vizantiji 1180–1453, v 2 zv. (Beograd 2000).

⁷³ Miroslav Jovanović/Karl Kaser/Slobodan Naumović (ur.): Between the Archives and the Field: A Dialogue on historical anthropology of the Balkans (Beograd/Graz 1999); Milan Ristović: Obični ljudi: prilozi za istoriju (Beograd 1999); Miroslav Jovanović/Slobodan Naumović (ur.): Childhood in South East Europe: Historical Perspectives on Growing Up in the 19th and 20th Century (Beograd/Graz 2001); id.: Gender Relations in South East Europe (Beograd/Graz 2002).

⁷⁴ Boia, »Romanian Historiography«, 4.

⁷⁵ Bogdan Murgescu: Istorie românească – istorie universal (600–1800) (București 1999).

⁷⁶ Cf. Alexandru Zub/Nicolae Boșan/Valeriu Leu (ur.): Identitate și alteritate. Studii de imagologie (Reșița 1996); Nicolae Boșan/Sorin Mitu/Toader Nicoar: Identitate și alteritate. Studii de imagologie, zv. 2 (Cluj-Napoca 1998); Mirela-Luminica Murgescu (ur.): Identități colective și identitate națională. Percepții asupra identității în lumea medievală și modernă. In memoriam Al. Duceu (București 2000).

⁷⁷ Stefan Lemny: Sensibilitate și istorie în secolul XVIII românesc (București 1990); Alexandru Zub (ur.): Temps et changement dans l'espace roumain. Fragments d'une histoire des conduites temporelles (Iași 1996); Daniel Barbu: Scrisoare pe nisip. Timpul și privirea în civilizația românească a secolului al XVIII-lea (București 1996).

⁷⁸ Npr. Husnija Kamberović: Prema modernom društvu. Bosna i Hercegovina od 1945. do 1953. godine (Tešanj 2000).

⁷⁹ Violeta Ačkoska: Agrarno-sopstveničkite odnosi, promeni i procesi vo Makedonija 1944–1953 (Skopje 1998); Valentina Duka: Qytetet e Shqipërisë në vitet 1912–1924 (Tiranë 1997).

⁸⁰ Npr. v Makedoniji: Aleksandar Matkovski: Nomadskoto stočarstvo vo Makedonija od XIV do XIX vek (Skopje 1996); Dragi orgiev: Skopje od tursko osvojvanje do krajot na XVII vek (Skopje 1997).

pogosto ukvarjali s socialnozgodovinskimi vprašanji. Sicer pa so se lahko v tej državi kljub nekaterim nasprotovanjem v zadnjih letih tudi na drugih področjih zgodovinske vede uveljavili novi pristopi.⁸¹ Za spremembe so se v Bolgariji kot zelo pomembni izkazali stiki z znanstveniki iz tujine in sodelovanje bolgarskih zgodovinarjev pri mednarodnih projektih. Zdaj lahko v Bolgariji najdemo že vrsto del, ki temeljijo na idejah zgodovine vsakdanjega življenja, socialne zgodovine, zgodovinske antropologije in kulturne zgodovine. Zlasti na področju *oral history* so obstajala intenzivna raziskovalna prizadevanja,⁸² ki so med drugim privedla do ustanovitve (avto)biografskih arhivov v Sofiji in Blagoevgradu.⁸³ Prav tako je bilo v zadnjih letih objavljenih nekaj zbornikov z intervjuji in avtobiografskimi pripovedmi.⁸⁴ Zgodovinarica Daniela Koleva se je intenzivno ukvarjala z vprašanji biografije in z metodami uporabe (avto)biografskih virov za zgodovinske raziskave.⁸⁵ Biografski metodi je bila posvečena tudi ena od številnih narodopisnega časopisa *Blgarski folklor*.⁸⁶ Zanimanje za to vrsto virov je povezano tudi s prizadevanji, da bi zgodovinsko antropologijo v Bolgariji uvedli kot nov pristop, pri čemer pa je ta zelo interdisciplinarno usmerjena.⁸⁷

Omeniti velja, da metodološke inovacije v Bolgariji pogosto prihajajo s periferije in z roba discipline ali pa celo od sosednjih disciplin, recimo etnologije. Medtem ko je najpomembnejši bolgarski zgodovinski časopis »*Istoričeski pregled*« usmerjen zelo tradicionalno in tudi ne kaže nikakršnega zanimanja za teoretske in metodološke razprave, objavlja interdisciplinarni časopis »*Balkanističen forum*«, ki izhaja v Blagoevgradu, vedno znova kulturno- in socialnozgodovinska kot tudi zgodovinskoantropološka dela ter skuša spodbujati diskusijo o metodah. Podoben razcep v zgodovinopisju se je zgodil tudi v drugih deželah, denimo na Hrvaškem in v Srbiji, kjer se na novo ustanovljena časopisa *Otium* oziroma *Godišnjak za društveno istoriju* posvečata socialni zgodovini v širšem pomenu, zgodovinski antropologiji in interdisciplinarnosti, medtem ko so osrednji organi zgodovinopisja praviloma ostali tradicionalno usmerjeni. Metodološki modernizatorji in »tradicionalisti« se zato med seboj le redko spustijo v diskusije; komunicirajo v različnih sferah, to pa krepi obrambno držo tistih, ki se oklepajo pozitivistične paradigme.

5. Povzetek

Upanje, da bo po koncu socializma prišlo do hitrih sprememb v zgodovinopisju, se ni uresničilo, toda napadi na branike še vedno dominantne dogodkovne zgodovine se množijo. Če pomislimo na velikanske finančne težave, s katerimi se sooča zgodovinopisje v Jugovzhodni Evropi, kot tudi na deloma težke politične pogoje, se pretirana pričakovanja zazdijo neprimerna. V tako majhnih deželah, kot so Slovenija, Črna gora in Makedonija, je poleg tega krog zgodovinarjev zelo pregleden, zato je znotrajdisciplinarna socialna kontrola v smeri obrambe dominantne paradigme še toliko lažja. Kljub temu se je zgodovinopisje v Jugovzhodni Evropi začelo spreminjati, tako da je za zgodovinopisni diskurz značilna vse večja heterogenost. Podobno kot velja za celotno družbo, je zdaj tudi v zgodovinopisju najti posamezna področja, ki so vključena v mednarodne povezave, medtem ko druga še vedno vztrajajo v zelo parohijalnem, izoliranem in pogosto prav anahronističnem položaju. Zgodovinopisni diskurz – celo če bi se uveljavili inovativni tokovi – ne bo več dosegel enotnosti, kakršna je vladala v socializmu, temveč bo v svoji raznolikosti zrcalil pluralistične strukture postsocialističnih družb in identitet.

Fragmentiranost zgodovinopisnega diskurza po eni strani odseva skepso do koncepta *Meistererzählung*, potem ko je komunistična *Meistererzählung* tako spektakularno propadla in ko je lingvistični obrat splošno spodkopal vero v možnost »*master narratives*«; po drugi

strani pa pomeni tudi določen eskapizem, saj velike strukture vse bolj uhajajo iz vidnega polja, zgodovina pa se kaže kot kompleksna mreža enakovrednih zgodb. To nas spomni na ugotovitev Petra Niedermüllerja, da »v sedanjosti Vzhodne Evrope zgodovina počasi [izginja] za individualnimi usodami in partikularnimi življenjskimi svetovi /in da/ 'velike' povezave oziroma zgodovinske makroperspektive [postajajo] nevidne«⁸⁸. Pomembnm vprašanjem, ki zadevajo politično in ekonomsko zgodovino regije, se zgodovinarji, ki uporabljajo inovativne metode, praviloma izogibajo, saj jih veliko bolj zanimajo do sedaj marginalizirane teme in v zgodovinskem diskurzu marginalizirane skupine prebivalstva. Zdi pa se, da decentralizacija zgodovine spodkopava tudi koherenco nacionalne ideologije in da s tem, ko v središče pozornosti postavlja človeka z njegovimi izkušnjami in v njegovi zgodovinskosti, deluje razsvetljalno. To otežuje monopolizacijo in instrumentalizacijo zgodovine s strani politične oblasti.

V zgodovinski vedi jugovzhodnoevropskih držav se šele zdaj začenja uveljavljati zavest o heterogenosti, ambivalenci in kontingenci zgodovinskih izkušenj in procesov.

Prevod iz nemščine Anja Naglič

Z u s a m m e n f a s s u n g

»Kontinuitäten und Wandel. Aktuelle Trends in den Historiografien Südosteuropas«

Ulf Brunnbauer

Der vorliegende Artikel gibt einen analytischen Überblick über die Entwicklung der Geschichtswissenschaften in Südosteuropa seit dem Ende des Sozialismus. Er beruht auf den Ergebnissen des internationalen Forschungsprojekts „*Historiography in Southeast Europe after the End of Socialism*«, das in den Jahren 2001 bis 2003 an der Abteilung für Südosteuropäische Geschichte (Universität Graz) durchgeführt worden ist, und an dem Historiker aus allen Staaten Südosteuropas teilgenommen haben.

Mit dem Ende des Sozialismus waren hohe Erwartungen an die Geschichtswissenschaften verknüpft: jetzt, frei von politischer und ideologischer Einflussnahme, und dem marxistisch-leninistischen Prokrustesbett entstiegen, erwarteten viele Beobachter eine rasche Neuorientierung der historischen Disziplinen in Südosteuropa sowie eine kritische Aufarbeitung des halben Jahrhunderts kommunistischer Herrschaft. Doch wie so viele andere angesagte Revolutionen fand auch diese nicht statt. Vielmehr zeigte sich in vielen Bereichen der Geschichtswissenschaft ein hohes Maß an Kontinuität. Dafür waren verschiedene Faktoren verantwortlich: zum einen die generelle Wandlungsresistenz der Historiografie; zum anderen die institutionellen und personellen Kontinuitäten; und schließlich die sich verschlechter-

⁸¹ Cf. Ulf Brunnbauer: »Historische Anthropologie in Bulgarien. Die schwierige Geburt eines neuen Konzepts«, *Historische Anthropologie*, 7:1 (1999), 129–146.

⁸² Cf. Daniela Koleva (ur.): *Talking History*. International Oral History Conference, Kiten, Bulgaria '99 (Sofia 2000).

⁸³ Brunnbauer, »Historische Anthropologie in Bulgarien«, 140.

⁸⁴ Kristina Popova (ur.): »Ein roter und ein weißer Zwim.« *Jugend auf dem Balkan (=Damit es nicht verloren geht...*, zv. 35, Wien/Köln/Weimar 1996); Petr Vodeničarov/Kristina Popova/Anastasija Pašova (ur.): *Iskam čovekt da e vinagi prijaten i da si pravim moabet...* (Sofia 1998); Daniela Koleva/Rajna Gavrilova/Vanja Elenkova (ur.): *Slnceto na zalez pak sreštu men. Žitejski razkazi* (Sofia 1999).

⁸⁵ Daniela Koleva: *Biografija i normalnost* (Sofia 2002).

⁸⁶ *Blgarski folklor*, 6 (1994).

⁸⁷ Brunnbauer, »Historische Anthropologie in Bulgarien«.

⁸⁸ Niedermüller, »Zeit, Geschichte, Vergangenheit«, 255.

nde materielle Situation, die einer Innovation ganz und gar nicht förderlich war. Die Kontinuität zeigte sich sowohl auf inhaltlicher als auch theoretisch-methodologischer Ebene: einerseits blieb die Nation das zentrale Subjekt der historischen Meistererzählung; andererseits dominierte weiterhin ein an (politischer) Ereignisgeschichte ausgerichteter, weitgehend theoriefreier Positivismus. Der politische Druck auf die Geschichtswissenschaften war in den meisten Fällen gering (am größten war er noch in Kroatien unter Tudjman); in den von ethnischen Konflikten betroffenen Gesellschaften waren allerdings auch manche Historiker an der nationalistischen Mobilisierung beteiligt. In Makedonien etwa gibt es eine starke anti-albanische Tendenz in der Nationalhistoriografie.

Der Artikel macht aber auch deutlich, dass in einigen Bereichen und Ländern wesentliche Neuerungen bereits vor dem Ende des Sozialismus stattgefunden haben; in Kroatien, Slowenien und Serbien etwa erfolgte die Rezeption sozialhistorischer Ansätze bereits während der 1970er und 80er Jahre, und auch in Rumänien war man schon vor dem Ende des Sozialismus mit der *Annales*-Schule vertraut. Diese Tendenzen wurden in den von Krieg betroffenen ex-jugoslawischen Republiken teilweise an den Rand gedrängt, ohne aber zu verschwinden; sie bieten heute eine gute Basis für die Innovation der jeweiligen Geschichtswissenschaften.

Bei aller Betonung des Elements der Kontinuität sind auch wesentliche Veränderungen zu konstatieren: Diese betreffen einerseits inhaltliche Revisionen der während des Sozialismus gültigen Geschichtsinterpretation, die mit dem Auffüllen von »weißen Flecken«, der Behandlung von »Tabuthemen« sowie der Neubewertung spezifischer Ereignisse und Personen der Vergangenheit zusammen hängen. In Slowenien und Kroatien kam es z.B. zu einer starken Thematisierung des kommunistischen Terrors während des Partisanenkriegs und der ersten Jahren der kommunistischen Herrschaft, wodurch die jugoslawische Periode entlegitimiert werden sollte. In Makedonien wiederum wurden nationale Aktivisten aus der Zeit des Zweiten Weltkriegs, die in Titos Jugoslawien verfolgt worden waren, als Ahnherren des unabhängigen Makedonien rehabilitiert. Vielfach erschöpften sich aber die Revisionen im einfachen Umdrehen der Vorzeichen der Bewertungen aus sozialistischer Zeit, ohne dass neue Befunde ans Tageslicht gekommen wären. In einigen Fällen versuchten nationalistische Historiker und Publizisten auch rechtsextreme und faschistische Tendenzen der Vergangenheit zu rehabilitieren. Zu einer intensiveren Beschäftigung mit der Zeit des Kommunismus – abgesehen von den Jahren der Etablierung der kommunistischen Regime – ist es aber nicht gekommen.

Schließlich gibt es auch im Bereich der Methode Veränderungstendenzen. Eine zunehmende Anzahl von Historikern wendet sich der Sozial- und Kulturgeschichte zu und macht von interdisziplinären Methoden Gebrauch. In manchen Ländern, z.B. in Bulgarien und Rumänien, kommen diese Neuerungen eher von den Rändern der Disziplin, während die zentralen historischen Einrichtungen (v.a. die Akademie-Institute) sehr konservativ bleiben, was auch mit ihrer gerontokratischen Struktur zusammen hängt. Für Innovationen stimulierend erwiesen sich internationale Zusammenarbeit sowie Übersetzungen wichtiger »westlicher« Historiker. Es kam auch zur Gründung einiger neuer historischer Zeitschriften in der Region, die sich v.a. der Sozial- und Alltagsgeschichte sowie der historischen Anthropologie widmen. Aber nur selten treten innovative Historiker mit eher traditionell orientierten in Kommunikation. Vielmehr bilden sich Nischen heraus, wodurch bisweilen die großen Strukturen aus dem Blick geraten. Aber in jedem Fall untergraben die neuen Entwicklungen – in unterschiedlicher Intensität natürlich – die homogene nationale Meistererzählung, indem sie verschüttete und marginalisierte Erfahrungen thematisieren.

Daher kann man, trotz aller Schwierigkeiten, für die meisten Länder durchaus positiv in die Zukunft sehen, was die Entwicklung der Historiografie anbelangt. Zumindest ist sie von zunehmender Vielfalt geprägt, und einige Historiker widmen sich auch vermehrt der Selbstreflexion über die eigene Disziplin.

ZAPISI

Miha Tišler

Ob osemdesetletnici Nobelove nagrade za kemijo Frideriku Preglu

Friderik Pregl, oziroma kakor se je podpisal v svojem življenjepisu, ki ga hrani avtor tega zapisa, Fritz Pregl, je prišel v zgodovino znanosti s svojim odkritjem, oziroma izpopolnitvijo organske mikroanalize. O Preglu, po rodu Ljubljancu, je v slovenskem prostoru precej napisanega. Novejšo obširno predstavitev je napisala Zvonka Zupanič-Slavec v Zdravstvenem vestniku leta 2001, kjer navaja tudi mnogo literaturnih virov. Namen pričujočega članka je osvetliti in dopolniti nekatera v Sloveniji manj znana dejstva o Preglovem življenju in delovanju.

Čeprav je Pregl (1869–1930) študiral medicino na Univerzi v Gradcu in istotam tudi doktoriral leta 1894, ga po svetu zaradi njegovega odkritja na področju organske mikroanalize prištevajo med kemike. Tudi njegove raziskave in imenovanja kažejo na medicinsko-kemično usmeritev. Leta 1899 se je habilitiral na temelju raziskav z naslovom »O vzrokih visokih vrednosti C-N kvocientov normalnega človeškega urina« in se je nato na pobudo Zdenka Skraupa, takratnega predstojnika Kemičnega inštituta v Gradcu, posvetil praktičnemu študiju kemije. Poglobitev v kemijo je odločilno vplivala na njegove kasnejše raziskave, ko se je ukvarjal z raziskavami žolčnih kislin. Zato so razumljivi tudi njegovi kasnejši stiki in izpopolnjevanje pri znamenitih kemikih tistega časa. S področja kemije je med drugim objavil tudi raziskavo o acetiliranju topnega škroba. Leta 1899 je bil imenovan za privatnega docenta in leta 1904 za izrednega profesorja za fiziologijo na Univerzi v Gradcu. Leta 1910 je postal redni profesor za uporabno medicinsko kemijo in predstojnik Medicinsko-kemičnega inštituta na Univerzi v Innsbrucku, od leta 1913 do smrti je bil redni profesor za uporabno medicinsko kemijo na Univerzi v Gradcu. Preglove analizne metode so objavljene v več kot 100 člankih.

Pregl je že leta 1914 prejel Liebenovo nagrado Akademije znanosti na Dunaju (ni prejel nagrade Justusa Liebiga, kot je napačno navedeno v Enciklopediji Slovenije in v nekaterih člankih).

Po imenovanju za častnega doktorja Univerze v Göttingenu leta 1920, ga je Avstrijska akademija znanosti naslednje leto imenovala za dopisnega člana. Leta 1929 je postal častni meščan mesta Gradec.

Na univezi v Gradcu je opravljal dolžnosti dekana Medicinske fakultete v letih 1916 in 1917 in rektorja v letih 1920 in 1921, postal je tudi dvorni svetnik.

Začetki elementne analize organskih spojin segajo v 19. stoletje, v čas Justusa Liebiga, ki je izumil tim. kalijev aparat, v katerem se je pri zgorevanju organske spojine vezal nastali

Slika Pregla (iz Österreichs Nobelpreisträger)

ogljikov dioksid. Pred absorpcijo ogljikovega dioksida je vezal pri sežigu nastalo vodo na brezvodni kalcijev klorid. Še preden je Pregl odšel v Innsbruck na novo službeno mesto, je bil seznanjen z uspehi Friedricha Emicha, profesorja za analizo kemijo na graški Tehniški visoki šoli. Slednji je že izvajal analize z zelo majhnimi količinami spojin.

Prvo bolj občutljivo tehtnico, ki je dopuščala natančnost desetinke grama je razvil P. Bunge okoli leta 1880, izpopolnil jo je Wilhelm Kuhlmann, oba sta bila iz Hamburga. Tovrstno tehtnico je od leta 1906 dalje uporabljal v svojem laboratoriju Emich. Natačnost je bila do stotinke miligrama. Tudi Pregl je prve mikroanalize na vsebnost ogljika in vodika opravil s pomočje take tehtnice, rezultate je objavil leta 1912 v Abderhaldnovem priložniku o bioloških metodah, odziv na objavo pa je bil skromen.

Da bi še povečal občutljivost tehtnice, se je Pregl obrnil na Kuhlmann, skupaj sta napravila več pomembnih sprememb. Bil je prepričan, da bi z zelo občutljivo tehtnico lahko odtehtal bistveno manjše količine spojin za analizo in skrajšal čas analize. Na ta način bi lahko analiziral spojine v zelo majhnih količinah, predvsem tiste, ki so jih dobivali iz naravnih virov. V svoji biografiji Pregl navaja, »da se je v Innsbrucku (1910–1913) posvetil predvsem opremitvi inštituta in predavanjem in da so po obsežni obnovi inštituta prihajali na obisk številni tuji strokovnjaki, da bi spoznali v tistem času od njega postavljeno in ustvarjeno kvantitativno mikroanalizo«.

Po ustanovitvi Nobelove nagrade je Švedska akademija (Kraljevska Švedska akademija znanosti) v odbor za Nobelove nagrade za kemijo leta 1900 izbrala tri profesorje: za anorgansko kemijo Pera Theodorja Cleveja (član do leta 1905) za organsko kemijo Oskarja Widmana (član do leta 1928) iz Uppsale, za anorgansko kemijo Otta Petterssona (član do leta 1912) iz Stockholma, za agrikulturno kemijo Henrika Söderbauma (član do leta 1933) z Akademije za agrikulturno in za tehniško kemijo Petra Klasona (član do leta 1925) s Kraljevega koledža za tehnologijo. Kasneje je postal član odbora še Olof Hammarsten (1905–1926), profesor za fiziološko kemijo na Univerzi v Uppsali. Ob podelitvi Nobelove nagrade je bil predsednik odbora za kemijo in na slovesnosti je podal podrobno oceno in pohvalo Preglovim dosežkom.

Prvič sta predlagala Pregla za Nobelovo nagrado leta 1917 dva znanstvenika, ki sta raziskovala encime in ki sta se zaradi majhnih količin teh spojin zavedla pomena mikroanalize. Ko je o predlogu za razpravljaj odbor, je bil temu naklonjen profesor Widman, manj pa ostali člani odbora. Ti so menili, da je Preglov dosežek preozek glede na splošno pomembnost za kemijo, poleg tega naj bi bil vprašljiv glede na to, da se dosežek pripisuje izključno Preglu. Proti naj bi govorilo dejstvo, da Preglova metoda ni neko posebno odkritje. Vendar se je Widman zavzel za Pregla kljub temu, da je začel s poskusi kvantitativne mikroanalize, katere je opisal leta 1909 v predavanju in jih nato objavil, Preglov kolega v Gradcu, Friedrich Emich. Pregl je izboljšal njegove metode, vendar so kljub temu Pregla črtali s seznama kandidatov.

Ponoven predlog za Pregla je leta 1922 dal sam Widman, vendar v začetku še ni mogel prepričati kolegov v odboru. Zato so Pregla povabili na Švedsko, kjer so ga dobro sprejeli. Na seznamu za nagrado je bilo leta 1923 več kot deset kandidatov. Pregla so predlagali trije švedski kemiki, ki niso bili člani odbora, vendar odbor še vedno ni bil navdušen nad predlogom. Ker se je medtem razširila vest, da so švedski kemiki predlagali Pregla za Nobelovo nagrado, je pisal nemški kemik Fritz Haber švedskemu kemiku Svante Arrheniusu v svojem imenu in v imenu Nobelovega nagrajenca Richarda Willstätterja naj predlog zavrnejo. Bila sta mnenja, da Preglov dosežek s stališča kemije ni tako pomemben. Da izum nekega novega instrumenta sam po sebi ne more biti vzrok za nagrado, je bilo tudi stališče nekaterih članov odbora. Vendar so kasneje pri glasovanju člani odbora z večino glasov pritrdili podelitvi Nobelove nagrade Preglu.

V predavanju, ki ga je imel Pregl 11. decembra 1923 ob priliki podelitve Nobelove nagrade v Stockholmu na Tehniški visoki šoli, je povedal, »da ga je dejstvo, ko je dobil zelo majhno količino določene spojine, postavilo pred odločitev, ali predelati tone materiala ali poiskati nove metode, ki omogočajo priti do pravih analiznih rezultatov s še manjšimi količinami kot do sedaj. Odločil sem se za slednje.« Povedal je tudi tole: »z zmanjšanjem količine spojine pa je prišlo do vplivov, ki odločilno motijo in vplivajo pri mikroanalizi na rezultat in so bili pri makroanalizi brez pomena in jih zato često sploh nismo spoznali.« In: »če vsebuje spojina, ki jo analiziramo še dušik, halogene ali žveplo, nastanejo pri zgorevanju plinski produkti, ki pri tehtanju pokažejo napačno težo ogljikovega dioksida. Zato smo morali sežigno cev napolniti na tak način, da je zadržala vse razen ogljikovega dioksida in vode.« »Uspelo nam je dobiti točne analize podatke pri količini uporabljene spojine od 2–4 mg, a najmanjša količina spojine, ki smo jo uporabili, je bila 1 mg.« Govoril je še o analizah drugih elementov in predavanje zaključil z besedami: »upam, da bo organska mikroanaliza po bleščečem priznanju Švedske akademije znanosti v bodočnosti našla še druga uporabna področja in da bo omogočila vpogled, ki doslej ni bil mogoč«.

V zahvalnem nagovoru na banketu je Pregl omenil, da se s podelitvijo nagrade veseli tudi vsa dežela Štajerska in Avstrija. Del denarja od nagrade je prispeval za vsakoletno »Preglovo nagrado«, ki jo je podeljevala Avstrijska akademija znanosti za najboljše mikrokemične dosežke.

Federacija evropskih kemijskih društev je kot milenijski projekt proslavila znamenite evropske kemike v zadnjih dvesto letih. Na temelju zbranih predlogov posameznikov in kemijskih društev je sestavila seznam 100 najpomembnejših kemikov, vključno Nobelove nagrajence, ki so največ prispevali k napredku znanosti v omenjenem času. Med 44 odličnimi kemiki iz 20. stoletja je naveden tudi Fritz Pregl.

Isto leto, ko je prejel Pregl Nobelovo nagrado, so podelili Kuhlmannu častni doktorat na Tehniški visoki šoli v Münchnu, Pregl pa je predlagal za Nobelovo nagrado Emicha, ki je pa ni dobil.

Že dva dni po Preglovi smrti so na seji profesorskega kolegija obravnavali možne kandidate za izpraznjeno mesto in postavili sledeč vrstni red: Adolf Windaus, sledila sta Hans Lieb in Amadeus Hahn. Ker je bilo malo verjetno, da bi se Windaus odzval povabilu, so pooblastili izrednega profesorja Hansa Lieba (1887–1979) da prevzame vodstvo inštituta, ki ga je kot redni profesor po izvolitvi leta 1931 vodil do leta 1955. Lieb je bil od leta 1912 Preglov asistent in mu je sledil v Innsbruck, kjer je že takrat sodeloval pri postavljanju mikroanalize. Leta 1950 je Lieb dosegel spremembo imena graškega inštituta, ki se je poslej imenoval »Medicinsko-kemijski inštitut univerze v Gradcu in Preglov laboratorij«. Organiziral je tečaje in leta 1951 so se v tem laboratoriju tri tedne učili metode organske mikroanalize (poleg elementarne mikroanalize ogljika in vodika še analize drugih elementov) trije Slovenci: Jože Kolšek, Ludvik Štrauh in avtor tega prispevka.

Poleg postavljenih doprskih kipov, ki jih omenja Zupanič-Slavčeva, se nahaja doprni kip Pregla tudi v poslopju kemije Univerze v Gradcu.

Avtor prispevka je dolžan zahvalo profesorju graške univerze Thomasu Kappeju za podatke o profesorju Liebu.

Literatura

- Abderhalden, E.: Handbuch der biologischen Arbeitsmethoden, **5**, 1307 (1912), Berlin, Urban & Schwarzenberg.
- Emich, F., Ber. dtsh. chem. Ges., **43**, 10 (1910).
- Enciklopedija Slovenije **9**, 275 (1995).
- Friedman, R. M.: The Politics of Excellence. Behind the Nobel Prize in Science. Times Books. Henry Holt and Company, LLC, New York, N.Y. 2001.
- Holasek, A.: Fritz Pregl. Tradition und Herausforderung. 400 Jahre Universität Graz. Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, Graz, 257 (1985).
- Holasek, A., Kernbauer, A.: Biochemie in Graz. Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, Graz, 101 (1997).
- Lieb, H.: Fritz Pregl. Klinische Wochenschrift, **10**, 238 (1931).
- Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950. VIII.: Petračič Franjo – Ražun Matej. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 254 (1983).
- Österreichs Nobelpreisträger: Fritz Pregl. Wilhelm Frick – Verlag, Wien, 59 (1961).
- Zupanič-Slavec, Z.: Zdravnik Friderik Pregl, Nobelov nagrajenec slovenskega rodu. Za 130-letnico rojstva. Zdravstveni vestnik, **70**, 399–404 (2001).

Bojan Končan

Zgodovina na maturi*

Matura iz zgodovine leta 2002 je potekala po ustaljenem sistemu: dijaki so junija in septembra pisali zgodovino v dveh dneh. Za prvi dan spomladanskega roka so bile izžrebane teme: Odporniška gibanja med drugo svetovno vojno in kolaboracija ter Slovenci v Avstro-Ogrski, za drugi dan pa Evropa in svet na prehodu iz srednjega v novi vek ter Slovenci v prvi jugoslovanski državi. Jesenske teme pa so bile: Zgodnje visoke kulture, Slovenci med drugo svetovno vojno, Mirovna gibanja in organizacije po drugi svetovni vojni ter Turški vpadi, kmečki upori in reformacija na Slovenskem.

Učni uspeh kandidatov pri letošnjem maturitetnem izpitu iz zgodovine¹ je bil primerljiv z uspehom pri drugih predmetih in z uspehom pri zgodovini v preteklih letih. Dosežena je bila skoraj idealna razporeditev ocen (po tem, ko se je upošteval še NP). Povprečna ocena je bila tokrat 3,14, kar je sicer manj, kot je povprečna ocena pri predmetu v šoli, je pa druga najvišja povprečna ocena pri zgodovini od ponovne uvedbe mature.

Povprečna ocena	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	Povprečje
Zgodovina	2,69	2,56	3,18	3,05	2,94	2,96	3,13	2,93
Sociologija	3,19	3,15	3,13	2,86	3,04	3,05	3,04	3,06
Psihologija	3,00	3,04	3,17	3,13	3,22	3,06	3,08	3,1
Geografija	2,97	2,94	2,84	3,05	3,26	3,56	3,49	3,15

Ne glede na to, da ni velike razlike med povprečno oceno pri izbranih predmetih v zgornji tabeli velja opozoriti, da imata sociologija in psihologija v oceni vključen delež seminarske naloge, geografija pa ima od leta 2000 naprej tudi interni del ocene iz vaj. Zgodovina pa je še vedno eden redkih predmetov, kjer je vse ocenjevanje eksterno². Tudi to je eden od razlogov, zaradi katerih RPK za zgodovino pripravlja spremembo izpitnega kataloga in načrtuje uvedbo internega dela ocene.

Zadnje spremembe izpitnega kataloga za zgodovino so bile leta 2000, ko so se spremenile teme in je bila uvedena enotna struktura izpitne pole. Nove spremembe – predvsem vprašanje uvedbe internega dela ocene – so bile sicer v resni razpravi na RPK, a do sprememb še ni

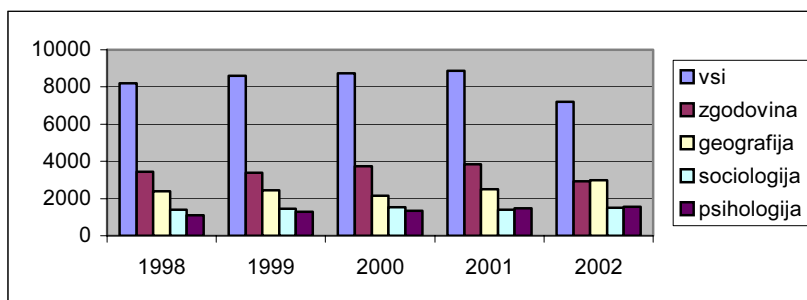
* Prispevek na okrogli mizi Zgodovina na maturi na 31. zborovanju slovenskih zgodovinarjev »Regionalni vidiki slovenske zgodovine«; Maribor, 10. – 12. oktobra 2002.

¹ Upoštevana je le junijska matura, jesenski rezultati so vedno specifični, zaradi drugačne strukture kandidatov. Povprečna ocena jesenske mature je bila le 2,1.

² Matematika in vsi jeziki imajo ustno oceno, biologija, fizika, kemija oceno iz vaj in sociologija, filozofija, psihologija, in zgodovina umetnosti seminarsko nalogo itd. Izračun kaže, da bi se z uvedbo internega dela izpita povprečna ocena pri zgodovini dvignila.

prišlo. Komisija predvideva, da bi lahko bil interni del ocene prvič uveden pri maturi leta 2005. Že lansko leto je komisija sicer pripravila predlog sprememb³ za leto 2004, a je RMK komisiji predlagala, da svoj model ustne ocene prilagodi ostalim predmetom na maturi.

Na maturi leta 2002 se je uresničila napoved, da se bo delež dijakov z maturo iz zgodovine počasi zmanjšal. Zgodovina prvič ni bila izbirni predmet z največjim številoma kandidatorov, prehitela jo je geografija⁴.

RPK je v preteklosti večkrat ocenila, da mnogi kandidati izberejo zgodovino kot izbirni predmet misleč, da je izpit iz zgodovine, zaradi omejitve na 10 tem lahek. Tudi to naj bi bil eden od razlogov relativno nizkih ocen, zato samo zmanjšanje števila kandidatorov zaenkrat ni zaskrbljujoče.

	1998	1999	2000	2001	2002
Vsi	8199	8610	8731	8882	7209
Zgodovina	3443	3393	3743	3832	2941
Geografija	2386	2456	2159	2491	2973
Sociologija	1393	1465	1542	1390	1496
Psihologija	1095	1287	1331	1484	1556

Prag za posamezne ocene je bil tako kot v preteklih letih tudi letos določen po vsebinski analizi izpitnih pol z mejnim številom točk. Prag za pozitivno oceno je bil tokrat postavljen na 40 procentih točk⁵, za dobro na 54 točk, prav dobro na 68 točk in za odlično na 81 točk. Vseh točk na maturi v osmih letih mature še ni zbral nihče, letos je imel kandidat z največjim številom točk 96 odstotkov točk.

Prag 40 odstotkov točk za pozitivno oceno je morda postavljen relativno nizko, vendar so približno enako mejo postavili pri psihologiji, pravu, kemiji, računalništvu, fiziki in matematiki. Pri geografiji je bil prag za pozitivno oceno pri 51 odstotnih točkah, pri sociologiji pa na 45 točkah.

Izpitne pole so si bile enakovredne po težavnosti in zahtevnosti in primerljive s polami v preteklih letih. Analiza in primerjava statističnih podatkov kaže, da so bile pole po vseh kazalcih (indeks objektivnosti, zanesljivosti, ločljivosti, težavnosti...) zadovoljivo sestavljene. Deloma je izstopala po nižjem povprečnem številu točk nacionalna pola prvega junijskega

³ Komisija je predlagala 20 % delež interne ocene. Kandidat bi dobil 10 % glede na oceno, ki bi jo pridobil med letom pri pripravi na maturo, 10 % ocene pa bi predstavljalo njegovo povprečje ocen iz zgodovine v 3. in 4. letniku.

⁴ Izpitov pri zgodovini je bilo sicer več, ker so mnogi kandidati dvigovali ali popravljali oceno.

⁵ Glede na postavljeno mejo bi bilo skupaj neuspešnih okrog 12,5 % dijakov, a zaradi NP jih je bilo dejansko negativnih »le« 9,3%.

roka, a se je komisija odločila, da ohrani enotno ocenjevalno lestvico. Vsebinska analiza pole je namreč pokazala, da vzrok odstopanja ni bil v njeni sestavi. Vsi kazalci so se gibali znotraj priporočenih indeksov težavnosti. Po mnenju pregledovalcev so imeli dijaki tudi dovolj časa za pisanje. Žal je dejstvo, da kandidati ravno pri nacionalnih temah iz 19. in 20. stoletja praviloma dosegajo slabše rezultate. RPK meni, da bi to morali posebej izpostaviti na seminarjih za učitelje zgodovine.

Razveseljivo je, da je vsako leto manj pol, ki morajo zaradi točkovnih razlik med ocenjevalcema v tretje ocenjevanje. Tudi pritožb je bilo letos manj kot lansko leto, delež uspešno rešenih pa je relativno nizek. Vseeno pa ostaja zgodovina izbirni predmet z največjim številom pritožb. Na RPK ostaja naloga, da poskrbi za še enotnejše ocenjevanje. Pritožb je bilo 51, 29. kandidatom se je po pritožbi spremenilo število točk⁶, ocena pa se je po pritožbah spremenila 16. kandidatom.⁷ Pri zgodovini je delo izvedencev opravljala razširjena RPK, druge komisije imajo manjše število izvedencev. Morda bo o tem potrebno razmisliti tudi pri zgodovini.

Zunanji ocenjevalci, ki vsako leto po popravljanju nalog izpolnijo tudi anketne vprašalnike in z odgovori na vprašalnik do neke mere ocenjujejo izpitne pole, so to storili tudi letos.

Ocene izpitnih pol, ki so jih dali ocenjevalci so visoke, višje kot pred leti. Velika večina ocenjevalcev tudi podpira sedanjo strukturo pole, resnih pripomb na posamezna vprašanja ocenjevalci niso dali.

Odgovori ocenjevalcev

	8/6 1. pola	8/6 2. pola	10/6 1. pola	10/6 2. pola
1. Ali so bila vprašanja ustrezno sestavljena?				
da	63,0 %	59,4 %	68,7 %	71,4 %
ne	25,6 %	21,8 %	18,8 %	7,1 %
neopredeljeno	11,4 %	18,8 %	12,5 %	21,5 %
2. Katera vprašanja so bila				
pretežka				2x5
prelahka	3x5			
nerazumljiva	2x20	3x6,3x12		
strokovno sporna				
zavajajoča		6x23		
3. Ocena pole	4,2	3,8	3,9	4,2
4. Ocena sestave navodil	4,1	4,1	4,0	4,5

Če upoštevamo povprečje večina ocenjevalcev (66%) meni, da so bile pole ustrezno sestavljene, 16 % se jih ni opredelilo (večinoma so navajali konkretne pripombe k posameznim vprašanjem), 18 % jih meni, da pole niso bile ustrezno sestavljene. Zanimivo pa je, da so tudi ti vseeno mnogokrat ocenili pole pozitivno, njihova povprečna ocena je le malenkostno nižja od ocene skupine, ki je ocenila pole kot ustrezne.

Najbolje ocenjena pola je bila Slovenci v prvi jugoslovanski državi, najslabše pa Slovenci v A-O in Mirovna gibanja in organizacije po drugi svetovni vojni.

⁶ Pri reševanju pritožbe lahko izvedenec oceni nalogo tudi z manj točkami, kot sta jo povprečno ocenila ocenjevalca. V takem primeru se ocena ne spremeni.

⁷ Pri geografiji je bilo 44 pritožb in nobene spremembe ocene.

Razveseljivo je, da se med anketiranci nobeno vprašanje ni dvakrat pojavilo kot strokovno sporno. Največ pripomb je bilo na to, da vprašanje sprašuje že vprašano in na oblikovno nepreglednost posameznih vprašanj, pri enem vprašanju je bilo 6 krat navedeno, da tekst zavaja. Večkratna pripomba pa je bila, da je možnih več odgovorov, kot jih predvideva točkovnik.

Po mnenju ocenjevalcev, dijaki najslabše obvladajo:

- analizo in sintezo 42 %
- vrednotenje in uporabo 32 %
- znanje in razumevanje 25 %

Pozornost zasluži tudi primerjava med ocenami izpitnih nalog, ki so jo dali ocenjevalci letos z oceno iz leta 2000.

Primerjava pokaže, da so junijske pole prvega roka leta 2000 ocenili povprečno z oceno 3,8, navodila za ocenjevanje pa z oceno 3,9.⁸

Dve leti pozneje je povprečna ocena junijskega roka 4,1, navodil za ocenjevanje pa 4,2 – pri pet stopenjski ocenjevalni lestvici

Ocenjevalci so spet ocenjevali tudi strukturo pole, glede na delež posameznih vprašanj. Primerjava z letom 2000, ko so prvič odgovarjali na to vprašanje, sicer pokaže določene premike, večina ocenjevalcev pa podpira sedanjo strukturo, saj so mnogi zapisali, da zagovarjajo sedanji kombiniran sistem vprašanj.

Kateremu tipu vprašanj bi v bodoče dajali prednost?

	2000	2002
Vprašanjem kratkih odgovorov	82 %	75 %
Esejskim vprašanjem	3 %	13 %
Vprašanjem zaprtega tipa	15 %	12 %

Ne glede na relativno veliko podporo sedanji strukturi izpitne pole, je RMK resno prisluhnila tudi predlogom stroke (dr. Trškan, Društvo učiteljev zgodovine) za drugačno sestavo izpitnega kataloga in tudi drugačno maturo, vendar so večje spremembe zasnove mature še stvar diskusije.

⁸ Pri tem velja povedati, da je bila leta 2000 matura prvič izvedena po novi strukturi pole.

JUBILEJI

Prof. dr. Walter Lukan – šestdesetletnik

Med koroškimi slovenskimi intelektualci je glede na njihovo relativno šibkost, število zgodovinarjev in tudi število tistih, ki so se uveljavili na historiografskem področju kar veliko. Od starejše generacije sta slovensko zgodovino pisje pač najbolj zaznamovala profesorja Fran Zwitter in Bogo Grafenauer, med današnjo (recimo ji tako) zrelo generacijo pa naj poleg prezgodaj umrlega profesorja celovške univerze Andreasa Moritscha omenim Feliksa J. Bistra, Avguština Malleja in Walterja Lukana, ki je letos 18. marca dopolnil šestdeset let. Tu naj omenim še jubilarovega brata, tudi žal že pokojnega Josefa Lukana, ki je na dunajski univerzi doktoriral z biografijo o Francu Grafenauerju. Širšemu krogu bralcev Zgodovinskega časopisa je Walter Lukan manj znan, morda se pa tudi motim, saj ga dobro pozna mlajša generacija študentov, ki jim predava od leta 1995, od leta 2000 tudi kot redni univerzitetni učitelj na Oddelku za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.

Jubilant je bil rojen 18. marca 1943 v Beljaku v številni družini šestih otrok očetu iz Rovt pri Logatcu in materi iz Zgornjih Jezerc pri Kostanjah na Koroškem, kjer je do mature tudi živel. Osnovno šolo je obiskoval v Vrbi (Velden), šolanje pa je nadaljeval na učiteljskišči v Celovcu in z maturo 1964 je bil usposobljen za osnovnošolskega učitelja na dvojezičnih šolah na Koroškem. Učil pa je samo v šolskem letu 1964/65 in to v Kazazah in Ločah ob Baškem jezeru, že jeseni 1965 pa se je inškriral na univerzi na Dunaju in začel študirati zgodovino in germanistiko. Po absolutoriju 1970 se je aprila 1971 zaposlil na Österreichisches Ost-und Südosteuropa Institutu na Dunaju ter hitro postal vodja biblioteke in dokumentacije. Takoj je začel tudi neumorno znanstveno delati in svoje zanimanje usmeril predvsem na proučevanje slovenske in južnoslovanske zgodovine. Pokojni profesor Richard Georg Plaschka pa mu je bil mentor pri doktorski disertaciji, ki jo je pod naslovom »Zur Biographie von Janez E. Krek« obranil na Dunaju 10. julija 1984. Izbrana tema disertacije ga je usmerila v proučevanje tiste zgodovine, kjer se je razvil v velikega strokovnjaka, to je obdobje slovenske zgodovine 19. stoletja in časa do konca prve svetovne vojne, pa delovanja Jerneja Kopitarja, slovensko-avstrijskih povezav, zlasti kulturnih, proučevanju političnega katolicizma, nacionalnih stereotipov, številnih vprašanj prve svetovne vojne in tudi zgodovinski razglednic.

Kmalu po prihodu na inštitut so se za Lukana začele vse večje obveznosti in naloge. Že leta 1981 je postal glavni urednik inštitutove revije »Österreichische Osthefte«, ki je ena najuglednejših evropskih revij za zgodovino vzhodne in jugovzhodne Evrope in glavni ured-

nik je tudi še danes. Jeseni 1990 je kot honorarni predavatelj začel na dunajski univerzi s predavanji, seminarji in proseminarji in to opravljal vse do leta 2000. Jeseni 1995 je že prvič postal gostujoči profesor na oddelku za zgodovino ljubljanske filozofske fakultete in ta honorarna predavanja je nadaljeval vse do marca 2000, ko je na tem oddelku postal docent za občo zgodovino 19. stol. Leta 1997 je bil izvoljen za docenta in čez pet let za izrednega profesorja. Vmes je bil v šolskem letu 1997/98 honorarni predavatelj na oddelku za zgodovino Pedagoške fakultete Univerze v Mariboru.

Kot referent se je slovenskim zgodovinarjem prvič predstavil na simpoziju v Ljubljani, ki ga je organiziral tedanji Inštitut za zgodovino delavskega gibanja o narodni in socialni politiki in na katerem je Lukan predstavil poglede Janeza E. Kreka na nacionalno vprašanje. Odtlej je bil velikokrat referent na simpozijih, okroglih mizah, zborovanjih slovenskih zgodovinarjev. Posebej je treba omeniti Lukanove prispevke na takoimenovanih vsakoletnih rimskih simpozijih, ki jih od 1982 organizira Slovenska teološka akademija v Rimu in na katerih je Lukan imel referate o Mahničju, Jegličju, Kreku, Karlinu, Hrenu, Napotniku, Einspielerju, Gnidovcu. Nekatere teh simpozijev je tudi pomagal organizirati. V njegovih referatih pa je bil poudarek vedno na gradivu v dunajskih arhivih, s katerim vse te osebnosti še niso bile predstavljene. Zelo odmevna je bila njegova monografija »Jernej Kopitar in evropska znanost v zrcalu njegove zasebne knjižnice«, ki je dvojezična izšla leta 2000. Predvsem na temelju gradiva v dunajskih knjižnicah in arhivih je Lukan napisal še vrsto študij tudi o drugih osebnostih slovenskega političnega, verskega, kulturnega in znanstvenega življenja: Franu Miklošičju, Antonu Koroščju, Franu Simoničju in nenazadnje naj omenim zelo obsežno oceno, ki je izšla ob nemškem prevodu Kardeljevega Razvoja slovenskega narodnega vprašanja. Že dve izdaji je doživelo zelo uporabno in potrebno delo o zbirkah za zgodovino vzhodne in jugovzhodne Evrope v avstrijskih knjižnicah, arhivih, muzejih in inštitutih, ki je v sodelovanju z M. D. Peyfussom izšla 1982, močno razširjena pa 1990 pod naslovom »Ost-und Südosteuropa-Sammlungen in Österreich«.

Pozabiti ne smemo tudi Lukanove udeležbe na znanstvenih srečanjih in vabljenih predavanj v Avstriji, Nemčiji, Italiji, na Češkem in Slovaškem tako, da je število njegovih aktivnih udeležb že preseglo število 70.

Po številnih nastopih in objavah o delovanju Janeza E. Kreka je bilo kmalu jasno in razvidno, da je Lukan največji poznavalec življenja in dela tega pomembnega slovenskega politika. Že dolgo pa čakamo na obljubljeno monografsko obdelavo. Marsikdo bi jo že izdal, vendar pa izjemna skrbnost in akribija Lukanu nekako ne pustita, da bi se odločil za natis, ampak tekst še kar dopolnjuje in dopolnjuje, ker mu gre mnogo bolj za kvaliteto teksta kot za težo in število enot potiskane celuloze. Verjamem pa le, da bomo v doglednem času to monografijo le lahko vzeli v roke.

Izpustiti ne smemo Lukanove uredniške dejavnosti. Omenjeno je že bilo, da je dobrih dvajset let urednik Osthefte in skrbi, da je ves prostor vzhodne in jugovzhodne Evrope čim bolj uravnoteženo pokrit in je revija odprta tudi slovenskim zgodovinarjem in ne tako malo jih je, ki so se že pojavili na njenih straneh. Poleg tega je bil Lukan urednik ali sourednik še nekaterih posebnih publikacij, ki so izšle pri Südosteuropa Institutu. Posebej naj omenim zbornike o Miklošičju, Karadžičju, Kopitarju, zbornika ob 70-letnici direktorja R. G. Planschke. Od leta 1995 pa so izšli tudi trije zajetni zvezki, ki predstavljajo Hrvaško, Ukrajino in Makedonijo in morda bo v tej seriji izšel tudi zvezek o Sloveniji.

Ker pa se Lukan zanima za marsikaj in ima številne hobije, je tudi iz tega zanimanja nastalo nekaj zanimivih publikacij. Že leta 1983 je skupaj z M. D. Peyfussom in H. Weiglom izdal knjigo o literarni in grafični vojni propagandi v Nemčiji in Avstriji od 1914 do 1918 pod naslovom »Jeder Schuss ein Russ, jeder Stoss ein Franzos«. Leta 1989 je izdal knjigo »Stu-

dien und Dokumente zur österreichisch-ungarischen Feldpost im Ersten Weltkrieg«. Lukan je velik zbiralec in zbira vse mogoče, dve področji pa naj posebej omenim: razglednice in poštna žige avstrijske armade. Njegova zbirka razglednic je prav impresivna in tudi denarno veliko vredna. Zbira slovenske, dunajske, koroške, razglednice z vojnimi motivi, za vse niti ne vem. Zbirka vojaških poštnih žigov pa je menda sploh najbolj popolna v vsej Avstriji. Z razglednicami in pisanjem o njih je sodeloval tudi v izdaji »Pozdravi iz naših krajev«, njegov izbor in tekst za dunajska okraja Floridsdorf in Donaustadt pa je izšel že v šestih izdajah.

To pa še ni vse. Lukan se zanima tudi za šah in ga je v študentskih letih kar aktivno tudi igral, bil koroški prvak in dosegel moč mojstra. Vodil je pevski zbor, še vedno je vnet planinec in večino počitnic prebije v gorah, še vedno dobro igra tenis. Pozabiti pa ne smemo njegove osebne knjižnice, saj se je ne bi sramoval noben oddelek za zgodovino, za področja s katerimi se podrobneje ukvarja pa je sploh težko najti knjigo, ki je nima.

Profesura na oddelku za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani je bila zanj nov izziv, ki ga v zadovoljstvo študentov tudi rad opravlja in jubилantu želimo, da bi še naprej tako uspešno opravljal delo profesorja v Ljubljani in glavnega urednika in nekakšnega ambasadorja znanosti na Dunaju ter obogatil našo historiografijo še z mnogimi novimi prispevki.

Franc Rozman

ZBIRKA ZGODOVINSKEGA ČASOPISA

1. **Edvard Kardelj-Sperans in slovensko zgodovinoisje.** 1980, 44 str. – **320 SIT.**
2. **Franc Šebjanič: Šolnik in domoljub Adam Farkaš (1730-1786).** 1982 (ponatis 1999), 28 str. – **320 SIT.**
3. **Zgodovina denarstva in bančništva na Slovenskem.** 1987, 136 str. – **960 SIT.**
4. **Dušan Kos: Bela krajina v poznem srednjem veku.** 1987, 76 str. – **600 SIT.**
5. **Janez Cvirn: Boj za Celje. Politična orientacija celjskega nemštva 1861-1907.** 1988, 88 str. – **640 SIT.**
6. **Predrag Belić: Prva tri desetletja jezuitov in Slovenci (1546-1569).** 1989, 40 str. – **320 SIT.**
7. **Marta Verginella: Družina v Dolini pri Trstu v 19. stoletju.** 1990, 36 str. – **280 SIT.**
8. **Rajko Bratož: Vpliv oglejske cerkve na vzhodnoalpski in predalpski prostor od 4. do 8. stoletja.** 1990, 72 str. + pril. – **560 SIT.**
9. **Petra Svoltšak: Slovenski begunci v Italiji med prvo svetovno vojno.** 1991, 56 str. – **400 SIT.**
10. **Bogo Grafenauer: Oblikovanje severne slovenske narodnostne meje.** 1994, 44 str. – **320 SIT.**
11. **Peter Štih: Goriški grofje ter njihovi ministeriali in militi v Istri in na Kranjskem.** 1994, 266 str. + pril. – **2000 SIT.**
12. **Rajko Bratož: Bitka pri Frigidu v izročilu antičnih in srednjeveških avtorjev.** 1994, 48 str. – **400 SIT.**
13. **Miha Kosi: Templarji na Slovenskem. Prispevek k reševanju nekaterih vprašanj srednjeveške zgodovine Prekmurja, Bele Krajine in Ljubljane.** 1995, 48 str. – **480 SIT.**
14. **Marjeta Keršič Svetel: Češko-slovenski stiki med svetovnjima vojnoma.** 1996, 88 str. – **800 SIT.**
15. **Olga Janša-Zorn: Historično društvo za Kranjsko.** 1996, 320 str. – **4000 SIT.**
16. **Tamara Griesser Pečar – France Martin Dolinar: Rožmanov proces.** 1996, 320 str. – **4000 SIT.**
17. **Andrej Pleterski: Mitska stvarnost koroških knežjih kamnov.** 1997, 60 str. – **680 SIT.**
18. **Rajko Bratož: Grška zgodovina. Kratek pregled s temeljnimi viri in izbrano literaturo.** 1997, 268 str. – **4000 SIT.**
19. **Rok Stergar: »Vojski prijazen in zaželen garnizon«. Ljubljanski častniki med prelomom stoletja in prvo svetovno vojno.** 1999, 88 str. – **880 SIT.**
20. **Peter Rustja: Med Trstom in Dunajem. Ivan Nabergoj v avstrijskem državnem zboru (1873-1897).** 1999, 336 str. – **2800 SIT.**
21. **Herbert Grundmann: Zgodovinoisje v srednjem veku. Zvrsti – obdobja – posebnosti.** Prev. Janez Mlinar. 2000, 84 str. – **1600 SIT.**
22. **Ivan Vogrič: Slovenski književniki in 1. svetovna vojna,** 2001, 45 str. – **880 SIT.**
23. **Božo Repe: Slovenci v osemdesetih letih,** 2001, 85 str. – **2000 SIT.**
25. **Erik Dolhar: Boj za slovenstvo Kanalske doline,** 2002, 366 str. – **3600 SIT.**

Člani ZZDS imajo še 25 %, študentje pa 50 % dodatnega popusta. Možnost obročnega odplačevanja.

IN MEMORIAM

Prof. dr. Jože Kastelic (1913–2003)

20. maja 2003 je v devetdesetem letu starosti preminil nestor antičnih študij na Slovenskem, zaslužni profesor Univerze v Ljubljani Jože Kastelic. Njegovo tematsko izredno široko in raznovrstno delovanje v slovenski kulturi in znanosti se razteza v časovnem razponu več kot treh četrtin stoletja, saj se začne z mladostnimi pesniškimi objavami od leta 1926 dalje, zaključuje pa s pesniško zbirko »Ode«, ki je izšla letošnjo pomlad, kak mesec dni pred pesnikovo smrtjo. Kastelic je bil ne le naš zadnji enciklopedično izobraženi poznavalec antike, temveč tudi globok poznavalec kulturne zgodovine, umetnosti, literature in filozofije kasnejših obdobj vse do sodobnosti. Njegov publicistični opus, ki je za čas do leta 1988 razviden iz dveh bibliografij¹, razodeva namreč izredno širino in

raznolikost pokojnikovega dela. To sega na področje poezije in se širše nanaša na številna vprašanja književnosti od antike do moderne dobe, na vprašanja klasične filologije, arheologije, umetnostne zgodovine, muzeologije, filozofije, recepcije antične materialne in duhovne dediščine v moderni dobi. Kot avtor tega zapisa se niti za predstavitev, kaj šele za oceno tovrstne Kastelčeve ustvarjalnosti ne čutim niti poklicanega niti usposobljenega. Ob tem naj opozorim na skoraj tri desetletja staro oceno Kastelica kot arheologa, poznavalca umetnosti antike in muzeologa izpod peresa njegovega prijatelja in sodelavca Staneta Gabrovca, ki odlično zadene bistvo pokojnikovega ustvarjanja na teh področjih². Ta spominski zapis naj velja predvsem prikazu pokojnikovega ukvarjanja z antično zgodovino in njegove vloge v zgodovinski vedi in zgodovinski publicistiki na Slovenskem. To področje z nekaj desetini objav do 1988 in več objavami po tem letu predstavlja vsekakor manj izstopajoč del Kastelčevega opusa, ki pa je navzoč v vseh obdobjih njegovega znanstvenega ustvarjanja, od recenzije Sovretovih »Starih Grkov« (1941) do razprave o antični zgodovini v Valvasorjevi »Slavi vojvodine Kranjske« (2000).

Kastelčevo več kot polstoletno raziskovalno, organizacijsko in publicistično delovanje na področju antičnih študij se kronološko deli v tri daljša obdobja: v triindvajsetletno obdobje vodenja Narodnega muzeja (1945–1968), petnajstletno profesuro na ljubljanski univerzi (1968–1983) in skoraj dvajsetletno dobo po upokojitvi v sedemdesetem letu starosti

¹ A. Šašel, Bibliografija Jožeta Kastelica, v: *Opuscula Iosepho Kastelic sexagenario dicata* (ur. A. Jeločnik), Situla 14/15, Ljubljana 1974, 13–24; A. Dular, Bibliografija 1973–1988, v: *Iosephi Kastelic opera selecta* (ur. B. Djurić, T. Knific, B. Slapšak, B. Teržan), Ljubljana 1988, 233–236. Za zadnje petnajstletno obdobje (1988–2003) je dostopna osebna bibliografija Jožeta Kastelica v COBISS-u.

² S. Gabrovec, Ob šestdesetletnici Jožeta Kastelica, v: *Opuscula Iosepho Kastelic sexagenario dicata*, 5–12.

(1983), ko je, prost delovnih obveznosti, vseskozi trdnega zdravja in poln optimizma in delovnega žara, zaključil več svojih raziskovalnih in publicističnih načrtov.

Vodenje Narodnega muzeja, ki ga je prevzel kot komaj dvaintridesetletni, vendar že uveljavljeni znanstvenik, je zaznamoval Kastelčev izredni delovni žar in polet. Poleg dolžnosti muzejskega ravnatelja je Kastelic prevzel vrsto drugih zadolžitev v arheološki in muzeološki stroki v slovenskem, jugoslovanskem in mednarodnem okviru, ob tem pa je bil vseskozi aktiven kot kulturni delavec, kritik in publicist. V drugem desetletju vodenja Narodnega muzeja je zasnoval tri serijske publikacije, ki so še danes temeljne publikacije Narodnega muzeja Slovenije: v letu 1955 so začeli izhajati »Arheološki katalogi Slovenije« (kasneje »Katalogi in monografije«), v letu 1957 »Situla« (Razprave Narodnega muzeja v Ljubljani), v letu 1962 informativna in predvsem muzeološkimi vprašanjem namenjena revija »Argo«³. Kot raziskovalec je Kastelic v tem času dosegel največje uspehe na področju prazgodovinske arheologije in umetnosti in v arheoloških raziskavah zgodnjega srednjega veka. Velik mednarodni uspeh pomenijo njegove študije o umetnosti situl, ki so izhajale predvsem med leti 1956 in 1962, in pri katerih je Kastelic sodeloval z vodilnimi mednarodnimi strokovnjaki⁴. V to obdobje padejo njegova prazgodovinska izkopavanja v Stični⁵, zlasti pa izkopavanja na Bledu, ki jih moremo označiti kot enega pionirskih podvigov slovenske zgodnesrednjeveške arheologije⁶. V tem obdobju Kastelčevega ustvarjanja je – v primerjavi z umetnostjo halštatske dobe in zgodnesrednjeveško arheologijo – raziskovanje antične dobe, posebej rimske provincialne in klasične arheologije in zgodovine, po pomenu manj izstopalo⁷. Za zgodovinsko vedo na Slovenskem in posebej za

³ Od prispevkov iz tega obdobja, ki obravnavajo konceptualna vprašanja arheološke vede in vprašanja muzeologije, naj navedem naslednje: Arheologija v stolpu, v: *Iosephi Kastelic opera selecta*, 177–179 (ponatis iz: *Naši razgledi*, 26. 12. 1953, 19–20); Vprašanja Mestnega muzeja v Ljubljani, v: *Iosephi Kastelic opera selecta*, 189–190 (ponatis iz: *Ljubljanski dnevnik*, 28. 1. 1955, 4); Zaščita arheoloških spomenikov, v: *Iosephi Kastelic opera selecta*, 191–196 (prvič objavljeni referat s posvetovanja konzervatorjev Jugoslavije v Ljubljani v oktobru 1955).

⁴ Najbolj odmevne objave so prispevki v katalogih razstave situlske umetnosti v Ljubljani, v Padovi in na Dunaju: Umetnost situl od Pada do Donave, v: *Umetnost alpskih Ilirov in Venetov*, Ljubljana 1962, 31–59; Lo sviluppo dell'arte delle situle dal Po al Danubio, v: *Mostra dell'arte delle situle dal Po al Danubio*, Padova 1961, 31–61; Die Situlenkunst vom Po bis zur Donau, v: *Situlenkunst zwischen Po und Donau*, Wien 1962, 19–55. V štirih jezikih je izšlo kolektivno delo o situlski umetnosti s Kastelčevim prispevkom z naslovom »Praznik situl«: J. Kastelic, G.A. Mansuelli, K. Kromer, *Umetnost situl*, Beograd–Ljubljana 1965, V–XX (tudi v srbohrvaški izdaji [Beograd 1964], nemški izdaji [Situlenkunst, Wien–München 1964] in angleški izdaji [Situla art, London 1965]); iz te tematike je tudi prispevek: Conservativismo e nuove correnti nell'arte degli Illiri e dei Veneti, v: *Iosephi Kastelic opera selecta*, 116–120 (ponatis iz: *Atti del primo simposio internazionale di protostoria italiana*, Roma 1969, 17–25).

⁵ Na rezultate teh raziskav se nanaša prispevek: Nov tip halštatskega diadema v Sloveniji, *Situla* 1, 1960, 3–17 (ponatis v: *Iosephi Kastelic opera selecta*, 137–146).

⁶ *Slovanska nekropola na Bledu. Arheološko in antropološko poročilo za leto 1948*, Dela SAZU, Razred za zgodovinske in družbene vede 2, Ljubljana 1950; *Slovanska nekropola na Bledu. Poročilo o izkopavanjih leta 1949 in 1951*, Dela SAZU, Razred za zgodovinske in družbene vede 13/9, Ljubljana 1960; Die altslowenische Nekropole in Bled, *Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques. Actes*, Zürich 1953, 310–314 (ponatis v: *Iosephi Kastelic opera selecta*, 164–168). Tri pomembne objave v revijalnem tisku: Najdbe zgodnjega srednjega veka v Gojačah pri Gorici, ZČ 6–7, 1952–1953 (Kosov zbornik), 89–109; Blejska fibula s kentavrom-lokostrelcem, *Arheološki vestnik* 13–14, 1962–1963, 545–563 (ponatis v: *Iosephi Kastelic opera selecta*, 127–133); Nekaj problemov zgodnesrednjeveške arheologije v Sloveniji, *Arheološki vestnik* 15–16, 1964–1965, 109–124 (ponatis v: *Iosephi Kastelic opera selecta*, 153–163).

⁷ Kot v tem obdobju najpomembnejši Kastelčev dosežek s področja rimske provincialne arheologije in topografije bi mogli oceniti njegovo sodelovanje pri projektu *Tabula imperii Romani* (L 34: Aquincum – Sarmizegetusa – Sirmium, ur. S. Soproni, Budapest 1968). Kot pomembnejše prispevke k rimski klasični in zgodnjekrščanski umetnosti naj navedem naslednje razprave: Figuralna dediščina arheoloških dob v Sloveniji, v: *Iosephi Kastelic opera selecta*, 93–99 (ponatis iz: Likovni svet, Ljubljana 1951, 178–200); Faustina iunior, v: *Iosephi Kastelic opera selecta*, 121–123 (ponatis iz: *Beiträge zur älteren europäischen Kulturgeschichte [Festschrift für Rudolf Egger]*, Bd. 2, Klagenfurt 1953, 29–35); Lo stile e il concetto dei mosaici della basilica Eufrasiana a Parenzo, *Atti del VI congresso internazionale di archeologia cristiana*, Città del Vaticano – Ravenna 1965, 485–489 (slovenska verzija: Stil in ideja mozaikov eufrazijske bazilike v Poreču, *Situla* 8, 1965, 209–212, ponatis v: *Iosephi Kastelic opera selecta*, 124–126).

njeno osrednje glasilo je pomembno, da je bil Kastelic dvanajst let (1947 – 1958/1959) član uredniškega odbora »Zgodovinskega časopisa« in je v tem času v njem objavil vrsto prispevkov (po eno izvorno razpravo in predstavitev institucije, pet recenzij in dva nekrologa)⁸.

Jeseni 1968 je Jože Kastelic nastopil profesuro na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. Ob nastopu novega, drugega obdobja svoje zaposlitve in obenem ustvarjalnosti na raziskovalnem in širše kulturnem področju, je bil pri petinpetdesetih letih zrel in uveljavljen znanstvenik z velikimi organizacijskimi izkušnjami. Na Filozofski fakulteti, kjer je prevzel zadolžitve kar na treh oddelkih oziroma je sodeloval v učnih programih štirih strok – poleg matične arheologije tudi umetnostne zgodovine, zgodovine in klasične filologije – je na Oddelku za zgodovino petnajst let, vse do upokojitve v letu 1983, predaval grško in rimsko zgodovino, po odhodu v pokoj pa še nekaj let kot pogodbeni profesor. Leta 1985 je postal honorarni redni profesor za zgodovino starega veka na Pedagoški fakulteti Univerze v Mariboru. Kot aktivni profesor, nato pa še vrsto let po upokojitvi, je bil dejaven kot mentor ali somentor pri magisterijih in doktoratih s področja arheologije in antične zgodovine. V tem obdobju je bil tudi mentor dvema doktorandoma s področja antične zgodovine, obema (poleg mene tudi Janezu Maroltu), ki sedaj zastopava to stroko na obeh slovenskih univerzah.

Prihod Jožeta Kastelica na univerzo lahko ocenim kot pomembno in za slovensko zgodovinsko vedo nedvomno srečno odločitev tako samega profesorja kot tudi ustanove, ki ga je povabila. Kastelic je namreč razpolagal z izjemno širokim in temeljitim znanjem o vseh obdobjih antične zgodovine. Za raziskovanje antične zgodovine je imel tako rekoč idealno izobrazbo, ki mu jo danes lahko le zavidamo. Ob odličnem poznavanju obeh klasičnih (pa tudi več modernih) jezikov, ob razgledanosti v jezikoslovni problematiki in globokem poznavanju antične, pa tudi novejšje slovenske in evropske književnosti – vse to sta mu dala študij klasične filologije in ukvarjanje z literaturo – je obvladoval vsa tista področja arheoloških znanosti, ki so temeljnega pomena za raziskovanje antične zgodovine: klasično in rimsko provincialno arheologijo, epigrafiko in numizmatiko. Tako široko znanje mu je omogočalo, da se je lahko poglobljal tudi v druga vprašanja antičnih študij kot so na primer antične religije, mitologija⁹, poezija¹⁰, filozofija¹¹, druga področja klasične antične književnosti in zgodnjekrščanska književnost¹². V obdobju profesure na ljubljanski univerzi je Kastelčevo ukvarjanje z antično zgodovino doseglo svoj vrh.

⁸ V kronološkem zaporedju si sledijo: Narodni muzej v Ljubljani in njegovi problemi, ZČ 4, 1950, 195–207 (Ponatis v: *Iosephi Kastelic opera selecta*, 180–188; prispevek prinaša problemsko napisano predstavitev te pomembne kulturne institucije s prikazom njenega historiatu, notranje ureditve, razvojnih perspektiv in delovnih nalog); Walter Schmid, ZČ 5, 1951, 292–299 (nekrolog); J. Korošec, Predzgodovinska naselbina na Ptujskem gradu (Ljubljana 1951), *prav tam*, 322–327 (recenzija); J. Klemenc, Ptujski grad v kasni antiki (Ljubljana 1950), ZČ 5, 1951, *prav tam*, 327–330 (recenzija); J. Korošec, Staroslovansko grobišče na Ptujskem gradu (Ljubljana 1950), *prav tam*, 1951, 334–338 (recenzija); F. Ivaniček, Staroslavenska nekropola u Ptujju. Rezultati antropoloških istraživanja (Ljubljana 1951), *prav tam*, 338–341; Najdbe zgodnjega srednjega veka v Gojačah pri Gorici, ZČ 6–7, 1952–1953 (Kosov zbornik), 89–109 (izvirni znanstveni članek); Zgodovina narodov Jugoslavije. Prva knjiga (Ljubljana 1953), ZČ 8, 1954, 212–216 (recenzija); Anton Sovre (1885–1963), ZČ 18, 1964, 251–254 (nekrolog).

⁹ Zlata veja grškega mita na mitološkem drevesu starega sveta, v: *Iosephi Kastelic opera selecta*, 32–64 (ponatis iz: G. Schwab, *Najlepše antične pripovedke*, Ljubljana 1988, 5–54; 882–883 [ponatis 1990, 1998]).

¹⁰ Beseda o Vergilu, v: Vergil, *Bukolika in Georgika* (prev. F. Bradač), Maribor 1964, 5–28.

¹¹ Filozofija in umetnost Platonovega Protagore, v: Platon, *Protagoras* (prev. M. Tavčar), Maribor 1966, 5–23; Seneka-stoik, v: Seneka, *Pisma prijatelju* (prev. F. Bradač), Maribor 1966, 5–19. Največje Kastelčevo delo s področja filozofije je prevod izbora iz Heglove Filozofije zgodovine: Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Filozofija zgodovine. Izbrana poglavja*, Ljubljana 1967.

¹² Izpovedi Avrelija Avguščina, v: *Iosephi Kastelic opera selecta*, 75–77 (ponatis iz: *Delo*, 25. 1. 1979, str. 14); Apulejev Zlati osel: sijajen primer antične literature z mnogimi kulturnimi in drugimi asociacijami, *Delo*, 25. 6. 1981, str. 15.

Kastelic je kot raziskovalec in publicist s področja antične zgodovine izšel iz študija in metod klasične filologije. Suvereno poznavanje različnih obdobij in vsebinskih sklopov s področja antične zgodovine je pokazal v več krajših problemsko napisanih prispevkih. Globoko poznavanje grške zgodovine potrjuje že njegova leta 1941 objavljena ocena Sovretovih »Starih Grkov«¹³; dve desetletji kasneje je pripravil komentiran izbor iz Sovretovega prevoda Herodota¹⁴.

Pomembnejše je bilo Kastelčevo ukvarjanje z rimsko zgodovino. Kastelic je sodeloval kot prevajalec ali pisec spremnih in dodatnih besedil pri štirih slovenskih izdajah s področja rimske zgodovine. V treh primerih gre za krajše prispevke ali za poljudno napisana dela¹⁵. Njegovo poglobljeno delo s tega področja pa je prevod obširnega izbora iz Mommsenove »Rimske zgodovine« z izčrpno spremno besedo o avtorju¹⁶. Kastelic je mojstrsko obvladal zahteven Mommsenov jezikovni izraz in tako odlično predstavil verjetno največje, po svojem vplivu pa gotovo najpomembnejše historiografsko delo 19. stoletja s področja antične zgodovine. Slovenska izdaja prinaša približno eno petino celotnega besedila »Rimske zgodovine«, pri čemer je Kastelčev izbor obče zgodovinskih tem dobro zadet: iz najzgodnejše in republikanske dobe poglavje o začetkih Rima, sledi poglavje o Rimu in Kartagini, prikaz obdobja od reform bratov Grakhov do Spartakovega upora, predstavitev Cezarja in njegove dobe, iz obdobja cesarstva pa zgodovina našega prostora in sosodstva od konca republike do sklepnega dela 3. stoletja (rimsko osvajanje zahodnega Balkana in Podonavja, obdonavske vojne v cesarski dobi) in zapleteno vprašanje odnosa Judov do rimske države. Kastelic je v izčrpni spremni besedi predstavil Mommsena in njegov čas ter ocenil enega vodilnih nemških humanističnih intelektualcev 19. stoletja¹⁷. Kastelčeva študija o Mommsenu, s širokim vpogledom v raziskovanje rimske zgodovine od 16. do 20. stoletja, s kritično oceno znanstvenega opusa, pa tudi političnih idej, družbenih nazorov in javnega delovanja velikega nemškega zgodovinarja, je najpomembnejše slovensko besedilo o razvoju raziskovanja rimske zgodovine in Kastelčevo poglobljeno delo s področja zgodovinskih znanosti. Poslovenjenje in ovrednotenje Mommsenove »Rimske zgodovine« izpričuje obenem Kastelčevo izredno širino zgodovinskega znanja, njegov velik interes za svetovnozgodovinske teme in njegov dar, da to znanje vključuje v mojstrsko kulturnozgodovinsko, idejno in politično podobo nemških dežel in združene Nemčije v sredini in drugi polovici 19. stoletja.

Jože Kastelic je obravnaval posamezna vprašanja, ki so pomembna za antično zgodovino, v vrsti recenzij, esejev in priložnostnih zapisov v dnevnem časopisu¹⁸. Ob vsem tem

¹³ Sovretovi Stari Grki, v: *Iosephi Kastelic opera selecta*, 65–74 (ponatis iz: *Dom in svet* 53, 1941, 95–100; 142–144; 221–225). Skoraj šest desetletij kasneje je Kastelic ocenil tudi moj – v primerjavi s Sovretovim dosti skromnejši in drugače zasnovani – poskus sinteze grške zgodovine: *Nova knjiga o grški zgodovini* – več kot učbenik, *Delo*, 23. 4. 1998, str. 16.

¹⁴ Herodot, *Zgodbe*, Ljubljana 1961, 209–220 (Herodot in njegove Zgodbe); 221–233 (Opombe); 234–235 (Slike).

¹⁵ V. Arangio Ruiz (s sodelavci), *Antični Rim* (prev. J. Moder), Ljubljana 1967 (Kastelčeva spremna beseda na str. 288–290); *Svetovna zgodovina od začetkov do danes*, Ljubljana 1976 (dodatna krajša besedila na str. 86–88 [o začetkih Indoevropejcev], 118 [indijanske kulture], 190–193 [soavtor besedila o Ilirih], 200 [Spartakov upor], 215 [Balkan in Podonavje v cesarski dobi], 350–351 [Kitajska v dobi dinastije Juan 1278–1368]); B. Cunliffe, *Rimljani*, Ljubljana 1982 (Kastelic je delo prevedel, uredil in napisal dodatni besedili »Rim na slovenskem ozemlju« [254–257] in »Ilirik in druge province v Jugoslaviji« [258–265]). Oba dodatka sta ponatisnjena v: *Iosephi Kastelic opera selecta*, 147–148 in 149–152.

¹⁶ Theodor Mommsen, *Rimska zgodovina. Izbor*. Izbral, prevedel in spremno besedo o avtorju napisal Jože Kastelic, Ljubljana 1980 (Nobelovci 58).

¹⁷ Spremnna beseda o avtorju, *prav tam*, 459–482 (ponatis v: *Iosephi Kastelic opera selecta*, 78–87).

¹⁸ Naj navedem le dva aktualna prispevka: Etruščani – Sluveni? Ob knjigi Antona Berlota in Ivana Rebca »So bili Etruščani Slovani«, *Delo*, 27. 12. 1984, str. 8 (zavritev razlage etruščanskega jezika kot najstarejše poznane razvojne stopnje slovenščine); Domišljija nad zgodovinsko resnico: ob romansirani biografiji o Dioklecijanu, ki jo je napisal Ivan Ivanji, *Delo*, 15. 8. 1985, str. 7.

publicističnem delu pa je treba upoštevati tudi njegovo izredno obsežno pedagoško delo, ki ga je opravljal kar na treh oddelkih Filozofske fakultete. Področje, o katerem je študentom zgodovine večkrat in po mojem prepričanju rad predaval, manj pa o njem objavljalo, je bila zgodovina pozne antike z zgodnjim krščanstvom kot pglavitnim fenomenom v verski, idejni, kulturni, pa tudi družbeni zgodovini tega časa. Kot študenta rednega in nato podiplomskega študija me je uvedel v študij tega zapletenega in v naši zgodovinski vedi malo opaženega obdobja. Spodbudil me je k raziskovanju zgodovinskega obdobja, ki se mi je razodelo kot nadvse zanimivo in obetavno. Tudi za to mu izrekam svojo zahvalo.

Kastelčev odhod v pokoj jeseni 1983 ni pomenil upočasnitve ali celo prekinitve njegovega dela. Pedagoške obveznosti je opravljal še nekaj let. Trdnega zdravja je ob nesebični pomoči soproge Ive v zadnjih dveh desetletjih svojega življenja izpolnil velik del svojih načrtov in obenem želja in pričakovanj vseh, ki smo poznali potenciale njegovega znanja in njegovo delovno energijo. Kastelčeva ustvarjalnost v tej dobi je ostala tako raznolika kot je bila pred tem, saj so v njej našle svoje mesto literatura, posebej poezija, kritika, prevajanje, kulturna zgodovina, posebej umetnostna zgodovina, organizacija arheološke stroke, antična zgodovina itd. Naj najprej samo omenim njegovo manj izstopajoče delo v tem času. Od dejavnosti, ki se nanašajo na delovanje institucij in na mesto posameznikov v raziskovanju antične (pa tudi prazgodovinske in zgodnj srednjeveške) dobe na Slovenskem izstopa njegov prispevek v uredniškem odboru »Enciklopedije Slovenije« (1987–2002) in ob tem avtorstvo vrste gesel (v celoti okrog sedemdeset), ki se nanašajo na izbrane antične teme¹⁹ ali pa prinašajo kratke predstavitve slovenskih raziskovalcev antike in prazgodovinskih obdobj²⁰. Kot dolgoletni predstojnik oddelka za arheologijo in najboljši poznavalec njegovega razvoja je napisal prikaz Oddelka za arheologijo v dveh jubilejnih zbornikih²¹.

Kastelicu je prav v zadnjem desetletju njegovega življenja, torej kot osemdesetletniku, uspelo dokončati in objaviti dve pomembni sintezi, ki pomenita krono njegovega znanstvenega opusa na področjih, ki se jima je največ posvečal.

Vrh Kastelčevega znanstvenega dela pomeni velika monografija z naslovom »Simbolika mitov na rimskih nagrobnih spomenikih: Šempeter v Savinjski dolini«²², obsežno (725 stra-

¹⁹ Na primer (v izboru iz prvih zvezkov): Ajdovščina (arheologija), *Enciklopedija Slovenije* (odslej ES) 1, 1987, 28–29; Argonavti, *prav tam*, 100; Arheologija, *prav tam*, 100–105 (soavtor S. Gabrovec); Avgust, *prav tam*, 135–136; Bela krajina (arheologija), *prav tam*, 215; Beljak (arheologija), *prav tam*, 219; Ceste (prazgodovinska doba, rimska doba), ES 2, 1988, 49–51; Čedad (arheologija), *prav tam*, 107; Čedajski evangeliar, *prav tam*, 108, Dalmacija/Dalmatia, *prav tam*, 169, Dioklecijan, *prav tam*, 265; Dolenjska (arheologija), *prav tam*, 288–289; Gradež (arheologija), ES 3, 1989, 364–365.

²⁰ Na primer (v izboru iz prvih zvezkov): Abramič, Mihovil, ES 1, 1987, 4; Bolta, Lojze, *prav tam*, 325; Boltin-Tome, Elica, *prav tam*, 325; Bregant, Tatjana, *prav tam*, 364; Brodar, Mitja, *prav tam*, 387; Ciglencečki, Slavko, ES 2, 1988, 66; Curk-Mikl, Iva, *prav tam*, 86; Dežman, Dragotin, *prav tam*, 255 (soavtor V. Melik); Dular, Janez, *prav tam*, 394; Đurić, Bojan, *prav tam*, 414; Egger, Rudolf, ES 3, 1989, 1–2; Gabrovec, Stane, *prav tam*, 174; Guštin Mitja, *prav tam*, 409. Med Kastelčevimi predstavami slovenskih znanstvenikov naj omenimo njegov zapis ob jubileju Staneta Gabrovca: Stane Gabrovec – osemdesetletnik, *Arheološki vestnik* 52, 2001, 85–87.

²¹ Oddelek za arheologijo, v: V. Melik, N. Šumi, M. Kranjec, V. Pogačnik (ur.), *Zbornik Filozofske fakultete v Ljubljani 1919–1989*, Ljubljana 1989, 97–106; soavtor (skupaj z B. Slapšakom) podobnega pregleda v: J. Šumi (ur.), *Univerza v Ljubljani. Filozofska fakulteta. Zbornik 1919–1999*, Ljubljana 1999, 145–150.

²² Ljubljana 1998. Avtor je izbrana vprašanja šempeterskih spomenikov obravnaval še v dveh študijah: *Symbolische Darstellungen auf den römischen Grabmonumenten in Šempeter bei Celje*, v: *Akten des IV. internationalen Kolloquiums über Probleme des provinzialrömischen Kunstschaftens / Akti IV. mednarodnega kolokvija o problemih rimske provincialne umetnosti* (ur. B. Djurić, I. Lazar), Situla 36, Ljubljana 1997, 9–20; *The Alcestis Sarcophagus and the Orestes Sarcophagus in the Vatican and Reliefs in Šempeter*, *Arheološki vestnik* 50, 1999, 259–286 (slovenski povzetek: Sarkofag Alkestide in sarkofag Oresta v Vatikanu in reliefi v Šempetru, *prav tam*, 279–286).

ni) in poglobljeno delo, v katerem je strnil ne le umetnostnozgodovinske analize tega bisera rimske nagrobne plastike in arhitekture, temveč tudi ogromno znanje s področja klasične arheologije antičnega sveta, mitologije, religije, književnosti, filozofije, realij, skratka vseh področij vedenja o antiki, ki so potrebna za poglobljeno analizo spomenika takega formata kot so šempetrski nagrobniki. Delo moremo oceniti kot eno najpomembnejših del s področja antičnih študij, kar jih je bilo pri nas napisanih. Ta sinteza umetnostne in kulturne zgodovine bo gotovo še dolgo neobhodna za vsakogar, ki se bo posvečal umetnostni in širše kulturni zgodovini antike v našem prostoru.

Kastelic je samo dve leti kasneje, ob dvestoletnici Prešernovega rojstva, presenetil z monografijo o Prešernovem odnosu do antike, ki je nastala na podlagi njegove neobjavljene disertacije iz leta 1943²³. Študija ni le poglobljeno delo o temi, kot je označena v podnaslovu (»Prešeren in antika«), temveč eno temeljnih del o recepciji antike v slovenski kulturi. Kot tako je pomembno ne le za prešernoslovje in zgodovino slovenske književnosti, temveč tudi v širšem smislu za zgodovino slovenske kulture, ki v svojih najvišjih dosežkih v znatni meri temelji na antičnem izročilu. V sklop Kastelčevega proučevanja vloge antike v slovenski kulturi spada tudi njegovo sintetično geslo »Antika« v »Enciklopediji Slovenije«²⁴.

V istem letu je izšla Kastelčeva najpomembnejša razprava s področja antične zgodovine našega ozemlja in obenem razprava o predstavah polihistorjev baročne dobe o tej temi, študija o antični zgodovini v Valvasorjevi »Slavi vojvodine Kranjske«²⁵. V njej je avtor poglobljeno prikazal Valvasorjev (v znatni meri Franciscijev) opis poglobljene dogodkov iz antične in zgodnjerednjeveške zgodovine Kranjske in sosredstva, pri čemer se je še posebej posvetil izboru, predlogam in vsebini grafičnih ilustracij k tem dogodkom. Kastelic je predstavil avtorje in dela, iz katerih je zajemal Valvasor, grafične predloge in ilustratorje. Ob tem je analiziral razlike med izročilom antičnih virov na eni strani in Valvasor-Franciscijevim opisom in grafičnimi upodobitvami na drugi strani. Pri tem izstopata kot posebej pomembni dve temi, ki jima je Valvasor pripisal pomen zgodovinskih mejnikov v dvatisočletni zgodovini Kranjske od prihoda Argonavtov in ustanovitve Emone (1222 pr. Kr.) do vojne med Franki in Avari ob koncu 8. stoletja, ki tematsko uvaja obdobje splošne katastrofe človeštva proti letu 1000. Ti dve temi, ki jima je Kastelic posvetil podrobno analizo, sta naslednji: Oktavijanova ilirska vojna (35–33 pr. Kr.) z obleganjem in zavzetjem japonskega gradišča Metuluma ter s tem padec pod rimsko oblast, osem stoletij kasneje pa pokristjanjenje Karantancev s prikazom dveh velikih uporov poganske strani proti pokristjanjevanju v šestdesetih letih 8. stoletja in padec pod bavarsko oblast v letu 772. Medtem ko je prvi dogodek pri Valvasorju po Kastelčevi analizi prikazan s posamičnimi napakami v uporabi antičnih virov in v topografiji, z očitnimi anahronizmi v grafičnih prilogah, vendar pa v osnovi ustreza zgodovinskemu razvoju, pa je Valvasorjev prikaz vojne med pogansko in krščansko stranjo v Karantaniji, po katerem se je poldrugo stoletje kasneje zgledoval Prešeren, temeljil na opisih, ki so »skonstruirani in zgodovinsko neresnični«. Kastelčeva razprava je zgled interdisciplinarno zasnovane študije v pravem pomenu besede: tako raziskavo lahko opravi le znanstvenik, ki je dovolj razgledan in obvladuje metodologijo različnih strok.

²³ *Umreti ni mogla stara Sibila. Prešeren in antika. Ob dvestoletnici pesnikovega rojstva*, Ljubljana 2000 (279 strani). Odlomki iz disertacije *Antični snovni elementi v Prešernovem času* iz leta 1943 so objavljeni v: *Iosephi Kastelic opera selecta*, 17–31. To temo je Kastelic predstavil tudi v prispevku: Prešeren in antika, v: B. Paternu (ur.), *Prešernovi dnevi v Kranju. Simpozij ob 150-letnici smrti dr. Franceta Prešerna*, Kranj 2000, 201–212.

²⁴ *ES* 1, 1987, 83–87; ponatis v: *Iosephi Kastelic opera selecta*, 11–16.

²⁵ *Antična zgodovina v Valvasorjevi Slavi vojvodine Kranjske in njeni ilustratorji*, v: A. Klemenc (ur.), *Vita artis perennis. Ob osemdesetletnici akademika Emilijana Cevca. Festschrift Emilijan Cevc*, Ljubljana 2000, 315–340.

Naj mi bo ob slovesu od dragega učitelja dovoljeno nekaj osebnih opažanj o Jožetu Kastelicu kot profesorju antične zgodovine in raziskovalcu antike. Študente je znal očarati s širino svojega znanja in izrednim govorniškimi darom. Kot univerzitetni profesor se je odlikoval z velikim smislom za zgodovinsko sintezo, za odkrivanje glavnih, bistvenih potez zgodovinskega razvoja, po drugi strani pa je bil tudi mojster detajlov. Do študentov je bil vljuden in obziren, tudi v primerih njihovega očitnega neznanja ali siceršnje nesolidnosti. Njegova beseda je bila v takih primerih naravnana bolj na spodbudo k boljšemu delu kot pa na kritiko, četudi bi bila ta povsem na mestu. Posebej uvideven je bil do asistentov. Ker se je dobro zavedal, da mlad človek, ki je na začetku znanstvene poti, potrebuje predvsem dovolj časa za širjenje in poglobitev svojega znanja, je asistente kolikor je bilo mogoče razbremenjeval administrativnih in drugih zadolžitve, ki bi lahko pomenile resno oviro za študij.

Celostno oceno vloge in pomena Jožeta Kastelica kot zgodovinarja antike, pa tudi kulturne zgodovine kasnejših obdobj, ki so se navdihovala ob antični tradiciji, bo mogoče dati šele čez čas, po ponovnem sistematičnem prebiranju njegovega celotnega opusa, v katerem predstavljajo zgodovinske raziskave v ožjem pomenu besede le manjši del. Že v tem trenutku pa lahko z nekaj opažanji opozorim na dimenzije in format njegovega dela. Vprašanje, ki se ob tem postavlja in ki nujno ostaja brez odgovora, se glasi: kako je mogoče, da je posameznik lahko obvladoval tako ogromno materijo, kot jo sestavljajo antična zgodovina, arheologija antičnih obdobj in umetnostna zgodovina, snov, ki jo na srednje velikih evropskih univerzah, primerljivih z ljubljansko univerzo, poučuje kak ducat ljudi. Na tej univerzi posredujemo danes, dvajset let po Kastelčevi upokojitvi, tisto učno snov, ki jo je obvladoval in z uspehom posredoval pokojni profesor, štirje univerzitetni učitelji, od katerih se, upam si trditi v svojem imenu in v imenu kolegov, vsak zase šibi pod težo komajda obvladljive materije. Ob upoštevanju delovnih okoliščin in pogojev kot so obseg predavateljskih ur, število študentov in s tem zlasti obseg izpitov ter šibka infrastruktura za pedagoško in znanstveno delo, se kaže Kastelčeva delovna obremenitev kot daleč preobsežna, za posameznika tako rekoč na meji zmogljivosti. Ta ocena se zdi še toliko bolj upravičena, če upoštevamo Kastelčevo organizacijsko delo pri razvoju antičnih kateder na treh različnih oddelkih ljubljanske univerze in pri ustanovitvi katedre za zgodovino starega veka na Pedagoški fakulteti mariborske univerze.

Naj nanizam nekaj okvirnih, v znatni meri provizoričnih misli o Jožetu Kastelicu kot znanstveniku, kot se mi porajajo še brez potrebne časovne distance, le nekaj mesecev po njegovem odhodu. Kastelic je bil interdisciplinarno usmerjen raziskovalec z velikim smislom za iskanje sinteze znanja in spoznanj različnih znanstvenih ved. Na področju vseh zvrsti, ki se jim je posvetil, se je lotil po pomenu osrednjih, tako rekoč nosilnih tem. Med prazgodovinskimi raziskavami se je posvetil umetnosti situ kot najvišji obliki umetniškega ustvarjanja prazgodovinskega človeka na naših tleh; na področju antičnih arheoloških in umetnostnozgodovinskih študij je napisal veliko delo o šempetrskih spomenikih kot najvišjem dosežku antičnega kiparstva in nagrobne arhitekture v našem prostoru. Med antičnimi temami, ki so v celoti ali v veliki meri v domeni zgodovinske vede, je predstavil Mommsenovo »Rimsko zgodovino« in posebej njenega avtorja, ki nesporno velja za največjo osebnost v raziskovanju rimske zgodovine. Tudi študijo o antični zgodovini v Valvasorjevi »Slavi vojvodine Kranjske« moremo označiti – ob sicer pomembnejšem stoletje mlajšem Linhartovem »Poskusu zgodovine Kranjske« – kot soočenje z eno osrednjih osebnosti v razvoju vedenja o antiki na Slovenskem. Tudi na področju klasične filologije oz. literarne zgodovine je njegova poglobljena tema, odnos našega največjega pesnika do antičnega izročila, po svojem pomenu osrednja.

Izredna širina znanja se v njegovih delih povezuje z lepim, dostikrat poetičnim jezikovnim izrazom. Ta se je manifestiral ne le v njegovih tiskanih besedilih, temveč tudi v njegovi

živi besedi, ob nastopih, pri katerih je blestel z lepimi govori, na znanstvenih srečanjih, ob odprtju razstav, ob knjižnih predstavitvah in pri nastopih v medijih²⁶.

Ker mu je bila usoda naklonjena, je doživel visoko starost in prav v zadnjih letih življenja izpolnil velik del svojih načrtov. Če bi – neodvisno od pokojnikove življenjske poti – ocenjevali njegovo ustvarjalnost, tako kot je dandanes v navadi, samo po bibliografiji, to je po številu, obsegu in odmevnosti njegovih del, bi mogli reči, da izstopata kot posebej ustvarjalni obdobji čas okvirno med leti 1960 in 1965, ko je bil star okrog 40 let, nato pa zadnjih pet let življenja, od 1998 do 2003, ko je izpolnil petinosemdeset let.

Naj zaključim svoje razmišljanje ob slovesu od dragega profesorja. Z odhodom Jožeta Kastelica sta slovenska kultura in znanost izgubili enciklopedično izobraženega poznavalca antike, izredno izobraženega in nadarjenega moža, univerzitetnega učitelja z velikim znanjem, energijo in organizacijskimi sposobnostmi. Zreli sadovi njegovega znanstvenega in pedagoškega dela naj služijo kot zgled in spodbuda pri raziskovanju antike in njenih civilizacijskih vrednot.

Rajko Bratož

²⁶ V posebno lepem spominu sta mi ostala njegov uvodni govor na mednarodnem posvetu »Zaton rimskega cesarstva in poznoantična doba na Slovenskem« 3. marca 1994 na Filozofski fakulteti v Ljubljani, pol leta kasneje, 6. septembra 1994, pa njegov slavnostni govor po zaključku zgodovinskega dela simpozija ob 1600-letnici bitke pri Frigidu v dvorcu Zemono pri Vipavi, tokrat pred izbranimi predstavniki naše politične in kulturne javnosti in dokaj številno mednarodno publiko.

Andrej Komac (1970–2003)

Vsako življenje je dragoceno in vsaka smrt je težka izguba. Še toliko bolj, ko življenje tragično izgubi mlad človek v trenutku, ko je zaključil svoje dolgoletno šolanje in študij in ko so se mu odprla vrata v perspektivno akademsko in znanstveno kariero. To je tragična usoda, ki je doletela Andreja Komaca in ki je globoko prizadela vse, ki smo ga poznali in ki nam je bil blizu zaradi svoje dobrovoljnosti, odprtosti, širine in vsega ostalega kar zaznamuje nekoga, da ga lahko označimo kot človeka pozitivne energije.

Andrej je umrl mlad, pa vendar dovolj star, da smo v njem lahko prepoznali zrelo in samozavestno osebnost ter vrhunsko usposobljenega strokovnjaka, specializiranega za zgodovino srednjega veka. Zanimanje in smisel za starejšo zgodovino je pokazal že v času svojega študija na Filozofski fakulteti v Ljubljani, ki ga je začel 1990 in zaključil julija 1996 z odlično diplomsko nalogo o nastanku koroških deželno-knežjih ministerialov in o zametkih deželno-gospodarskega stanu ter si pridobil naziv univerzitetni diplomirani zgodovinar. Svoj študij in raziskave je nato nadaljeval v tujini, s čimer si ni pridobil samo dodatnih znanj ampak si je, kar ni za mladega človeka, ki se je zapisal akademski karieri, nič manj pomembno, lahko pridobil dragocene mednarodne izkušnje in kontakte. Pot ga je v študijskem letu 1996/97 najprej za leto dni vodila na podiplomski študij na Srednjeevropsko univerzo (Central European University) v Budimpešto, kjer se je ob pomoči štipendije Open Society Found strokovno usposabljal na tamkajšnjem Oddelku za srednjeveške študije (Department of Medieval Studies). Ob mentorstvu priznanih evropskih in ameriških medievistov je v Budimpešti nadaljeval z raziskavami spanheimskih ministerialov, napisal iz te tematike delo o spanheimskih ministerialih in njihovem družbenem razvoju v 13. in v prvi polovici 14. stoletja ter si junija 1997 pridobil akademski naziv Master of Arts in Medieval Studies. Po povratku v Ljubljano se je za krajši čas najprej zaposlil v arhivu RTV Slovenija in postal nato 1. oktobra 1998 mladi raziskovalec na Oddelku za zgodovino Filozofske fakultete. Še istega leta je nadaljeval s svojim šolanjem na Inštitutu za avstrijske zgodovinske raziskave (Institut für Österreichische Geschichtsforschung) na Univerzi na Dunaju, ki je prava kovačnica vrhunsko usposobljenih medievistov. Tudi tu je znal Andrej Komac pokazati svoje talente in je bil med najboljšimi študenti v generaciji. Po treh letih je junija 2001 dunajsko šolanje zaključil z državnim izpitom in z nalogo o politični zgodovini Kranjske v prvi polovici 13. stoletja in o začetkih deželnoknežje oblasti in deželnega plemstva, s katero je prvič obsežneje posegel tudi v tematiko, iz katere je kasneje napisal doktorsko disertacijo. S formalno zaključenim šolanjem je kot eden redkih slovenskih zgodovinarjev postal tudi član tega prestižnega dunajskega inštituta. Po povratku v Ljubljano je intenzivno nadaljeval z delom na doktorski disertaciji o oblikovanju dežele Kranjske in deželnega plemstva med sredo 12. stoletja in koncem Spanheimov, ki jo je marca 2003 predložil Filozofski fakulteti. Na podlagi treh pozitivnih ocen je senat Filozofske fakultete v Ljubljani 2. julija 2003 na

svoji zadnji seji pred poletnimi počitnicami tudi že imenoval komisijo za zagovor doktorske disertacije, do katerega pa zaradi Andrejeve smrti nikoli ni prišlo. Tragična usoda je hotela, da je zgodba, v kateri je bilo vse znano in določeno, ostala brez zaključne pike.

V svojih raziskavah se je Andrej Komac načrtno usmeril v problematiko srednjeveškega plemstva pri nas. Gre za zelo obsežno in v slovenskem zgodovinopisju slabo obdelano polje, ki zato ponuja veliko izzivov in možnosti. Tu je Andrej veliko obetal in veliko smo od njega tudi pričakovali. Upravičeno, kajti to so potrjevali in hkrati napovedovali njegovi teksti, ki jih je napisal. Tako je v njih večkrat obravnaval spanheimske ministeriale na Koroškem in na Kranjskem, njihov socialno-pravni položaj in vzpon posameznih rodbin v vrste deželnega plemstva. Obsežno razpravo je posvetil eni od najbolj znanih plemiških rodbini na Kranjskem, Turjaškim, v kateri je podrobno sledil njihovemu družbenemu in gospodarskemu vzponu v srednjem veku. Podrobno se je ukvarjal tudi s plemiško rodbino, ki se je imenovala po Kostanjevici na Krki in je v poznem srednjem veku imela pomembno mesto med dolenskim plemstvom. Med vsemi temi deli pa po vložnem trudu, temeljitosti obravnave, rezultatih in nenazadnje tudi po obsegu, izstopa doktorska disertacija o začetkih oblikovanja dežele Kranjske in deželnega plemstva v 13. stoletju. V tem delu, vrednem knjižne objave, je v novi luči osvetlil eno najbolj kompliciranih poglavij slovenske srednjeveške zgodovine in hkrati z njim pokazal svoj velik potencial. Zato je še kako tragično, da mu ni bilo dano disertacije, ki se jo je odkrito veselil, javno obraniti in si tako tudi formalno pridobiti najvišji akademski naslov.

Nesrečna smrt Andreja Komaca ni samo huda osebna in družinska tragedija, ampak je tudi obžalovanja vredna izguba v vrstah slovenske medievistike, ki doživlja v zadnjih letih nov vzpon prav z generacijo mladih strokovnjakov, kateri je pripadal tudi sam. To je izguba, ki jo ne zaznamuje toliko delo, ki ga je Andrej že opravil, ampak bolj delo in velike možnosti, ki so bile še pred njim in kjer je imel še toliko za pokazati in dati.

Bilo je konec junija 2003, ko nam je, skupinici kolegov s Filozofske fakultete, Zgodovinskega inštituta Milka Kosa in Narodnega muzeja, Stane Granda razkazoval nekatere manj poznane srednjeveške bisere Dolenjske okrog Št. Ruperta in Mokronoga. Dan je bil lep in bilo je zadnjič, da je bil v našem krogu tudi Andrej. Ostali bodo lepi spomini in grenko dejstvo, da takšnega dneva ne bo nikoli več.

Bibliografija Andreja Komaca

Nastanek koroških deželnoknežjih ministerialov in zametki stanu gospodov dežele (diplomska naloga na Filozofski fakulteti, Ljubljana 1996, tipkopis) 71 str.

The Ministerials of the Spanheims and Their Social Development in the Thirteenth and in the First Half of the Fourteenth Century (Master of Arts Thesis on the Central European University, Budapest 1997, tipkopis) 110 str. (povzetek objavljen v: *Annual of Medieval Studies at CEU 1996–1997* (Budapest 1998) str. 96

Georges Duby in preučevanje francoskega plemstva. *Zgodovinski časopis* 52 (1998) str. 111–121

Vzpon Turjaških v srednjem veku. *Zgodovinski časopis* 54 (2000) str. 15–48 (1. del) str. 151–178 (2. del)

Krain zwischen Kaiser, Fürsten und lokalen Gruppen von Ministerialen (Beiträge zur politischen Geschichte Krains in der ersten Hälfte des 13. Jahrhunderts und zu den Anfängen der Landesherrschaft und -Adels) (Staatsprüfungsarbeit am Institut für Österreichische Geschichte, Wien 2001, tipkopis) 157 str.

Die Ministerialen der Spanheimer in Kärnten und in der Krain und ihre gesellschaftliche Entwicklung im 14. Jahrhundert. v: East Central Europe 29 (2002) str. 183–202

The New Cambridge Medieval History, Vol. III c. 900.- c. 1024 (Cambridge University Press, Cambridge 1999) 863 str. Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 110 (2002) str. 201–204

Kostanjeviški kastelani in njihove veje v 13. in 14. stoletju. v: Vekov tek. Kostanjevica na Krki 1251–2002. Zbornik ob 750. obletnici prve listinske omembe mesta (Kostanjevica na Krki 2003) str. 97–109

Formiranje dežele Kranjske in deželnega plemstva v času med 1150 in 1350 (doktorska disertacija na Filozofski fakulteti, Ljubljana 2003, tipkopis) 335 str.

Geschichtsschreibung: Österreich-Slowenien-Europa. v: Evropsko zgodovinopisje iz avstrijsko-slovenskega vidika (Slovenski znanstveni inštitut, Dunaj 2003, v tisku)

Haloze v srednjem veku (pregled stanja raziskav). v: Žetale in Žetalanci (Žetale 2003, v tisku)

Utrditev grofov Andeških na jugovzhodu cesarstva v 12. stoletju. Cesar Friderik Barbarossa, velika shizma (1161–1177) in pridobitev naslovov mejnih grofov Istre in vojvod Meranije s strani Andeških. Annales, series historia et sociologia 13/2 (2003, v tisku).

Peter Štih

Šolska kronika

Zbornik za zgodovino šolstva

Slovenski šolski muzej v Ljubljani izdaja svoje glasilo, ki izhaja kot vsakoletni zbornik s tradicijo leta 1964 nastalega zbornika šolsko-pedagoških muzejev v Ljubljani, Zagrebu in Beogradu. Kot specializirana slovenska revija za zgodovino šolstva in pedagogike predstavlja včerajšnji utrip naših šol in je s svojim sporočilom obrnjena h koreninam, iz katerih raste tudi današnji šolski dan.

Revija je odprta za zgodovinarje, pedagoge, slaviste in vse šolnike, pa tudi za zgodovinske krožke, ki s svojimi prispevki predstavljajo raziskovalne rezultate s področja zgodovine šolstva od študij, do objav virov, spominskih zapisov in poročil o publikacijah. Objavlja pa tudi bibliografijo za slovensko zgodovino šolstva.

Zbornik za zgodovino šolstva – Šolska kronika je na voljo naročnikom in drugim na sedežu uredništva v Slovenskem šolskem muzeju, Plečnikov trg 1 v Ljubljani.

PROBLEMI IN DISKUSIJA

Profesorjeva »mačja muzika«

V 1.–2. številki 57. letnika ZČ (str. 217, 218) je prof. dr. Janez Cvirn objavil emocionalno nasičen *kroki* o kalamitetah svojega življenja. Kot povod za ingenuozno samopredstavitev mu je služila moja knjiga o Ipavcih. O marsičem se je razpisal, vendar je v svoji ekspresivistični ihti na skrajno trivialen način pomešal fantazmagorije in stvarnost.

Kdor je bil na zagovoru moje doktorske disertacije in mu spomin še ni čisto opešal, dobro ve, da mi je tedaj prof. dr. Cvirn očital nepoznavanje razprave prof. dr. Staneta Grande o časniku *Cillier Zeitung*. Slednja pa ni znana niti njenemu domnevemu avtorju, ker je (še) ni napisal. S tem v zvezi tudi nisem bil ničesar vprašan, pač pa se me je nemudoma resolutno poučilo, da je omenjeni list nehal izhajati novembra 1848 in ne septembra, kakor je zapisal Ignac Orožen.¹ Potem je prof. dr. Cvirn uporabil svoje priljubljeno stalno reklo: »Pa pustimo to«, in mi zastavil pišmeuharsko vprašanje: Kako je mogoče, da se je Gustav Ipavec vpletal v reševanje celjskega gimnazijskega problema, saj je vendar poudarjal, da je nepolitičen človek? Prof. dr. Cvirn je nazadnje – ne ravno *sine ira* – kar počez pokritiziral »nezmernost« emancipacijskih zahtev slovenskih narodnjakov v 19. stoletju.

Vsakemu bralcu moje disertacije je znano, da je nevmešavanje v politiko za svoje načelo razglasil Benjamin Ipavec, ne pa njegov brat Gustav, ki je podpisoval oklice za tabore, pozive volilcem itd. Ker sem to jasno povedal in obenem izrazil svoje nestrinjanje z vpraševalčevimi neosnovanimi sodbami – 19. člen t. i. decembrske ustave je veljal tako za Nemce kot za Slovence! –, mi sedaj prof. dr. Cvirn očita nekakšno pljuvanje. V svojem spisu tudi zatrjuje, da so ga moje besede šokirale. Še dobro, da je bil čisto pri sebi, ko mi je zastavil vprašanje, katerega nesmiselnost in brezpredmetnost sta vidni s prostim očesom.

Prof. dr. Cvirn mi zdaj zameri še zanemarjanje primarnih virov (čeprav sem pri delu uporabljal doslej popolnoma neznani arhiv družine Ipavec, ki je deloma v privatni lasti²). To metodološko pripombo izreka človek, ki je v knjigi *Trdnjavski trikotnik* dokazal, da mu delo z njimi niti malo »ne leži«. Parlamentarnih govorov (ki jih nekoč ni bilo dovoljeno brati) v omenjeni monografiji, denimo, ne citira po stenografskih zapisnikih, ampak po objavah v nemških spodnještajerskih časnikih, iz katerih je tudi sicer črpal velik del svoje učenosti. Ta mu je prinesla zvrhano mero entuziastičnega priznanja v tistih avstrijskih krogih, ki se jim zdi potrebno razkazovati svojo politično »nacentriranost« z nošenjem »zelenega gvanta«. Prava harmonija med njimi in piscem *Trdnjavskega trikotnika* se je tudi javno demonstrirala. Prof. dr. Cvirn je tako sila navdušeno sodeloval pri afirmiranju ne ravno »neangažirane« knjige Rudolfa Pertass(e)ka o mestu »Cilli« v Sloveniji. Zanj je našel tako tople besede pohvale, kot jih za opusa dr. Jurija Perovška ali akad. dr. Janka Pleterskega, ki sta mu sedaj nenadoma močno prirasla k srcu, nikoli ni... Ob spominu na ta dogodek me nikakor ne preseneča, da so mu dela in avtorji, ki ne izhajajo iz nemškoavstrijskega imaginarija in idearija, precej tuja. Sapiienti sat.

Prof. dr. Cvirnu zaradi raziskovalne zagledanosti v lokalni spodnještajerski nemšk(onacionaln)i tisk in mišljenjski kolorit manjka širšega obzorja. To se npr. kaže v dejstvu, da ga v *Trdnjavskem trikotniku* ne zanimajo niti stališča tistih socialdemokratov v pokrajini med Muro in Savo, ki so svoja mnenja izražali v Goethejevem jeziku. Vrhu vsega omenjena monografija ne obravnava »podvigov« najpomembnejšega nemškoliberalnega politika s slovenskih tal, Moritza von Kaiserfelda (leta 1868 bil izvoljen za predsednika poslanske zbornice *Reichsrata*; njegov oče se je pisal Blagatinšek/Blagatinscheg), ki je

¹ Pri pregledani izdaji svojih *Ipavcev* sem dobljeni podatek nemudoma uporabil – a sedaj prof. dr. Janez Cvirn spet ni zadovoljen. Kako težko je ustreči ljudem, ki »napovedujejo« preteklost kot meteorologi vreme!

² Da izvajanja prof. dr. Janeza Cvirna o mojem domnevem nerazpoloženju do primarnih virov ne vzdržijo resnega preizkusa stvarnosti, pričuje tudi dejstvo, da sem v Nadškofijskem arhivu v Ljubljani kot prvi zgodovinar uporabljal dnevnik Evgena Lampeta (pozneje so se na ta imenitni dokument sklicevali še drugi zgodovinarji).

bil osebnost vsedravnega pomena... Pa pustimo tovrstne pripombe za morebitni temeljitejši kritični pretres Cvirnovnega *chef d'oeuvre* in se vrnimo k njegovemu dociranju v ZČ!

Da za svojo disertacijo obrobni vprašanj nisem obravnaval po primarnih virih, je razumljivo, saj je čas »nedeljskemu zgodovinarju«, kakršen sem sam, zelo skopo odmerjen. Ker pa je v svoji doktorski tezi pri obravnavi kardinalnih vprašanj enako ravnal tudi profesionalni historik prof. dr. Cvirn, je njegovo čudenje nad menoj, milo rečeno, nenavadno. Gre za klasično obliko sprenevedave nenačelnosti. Na podobno nizkem nivoju je tudi diskvalifikatorska insinuacija prof. dr. Cvirna, da si izmišljam napake v delih drugih zgodovinarjev. Vsakdo se lahko na lastne oči prepriča o tem, da so moji navedki iz Erjavčeve *Zgodovine katoliškega gibanja na Slovenskem* in iz brošure *Žlindra v državnem zboru*, na kateri se sklicujem pri razpravljanju o Šušteršičevi »prekupčevalski« aferi, korektni in ne izrodek domišljije.

Prof. dr. Janez Cvirn mi nadalje bridko očita »diagonalno branje« svoje študije *Trdnjavski trikotnik*. Ima prav: pozorneje sem se ustavil le ob njegovi disertaciji, ki je osnova zanjo. Na tej podlagi sem lahko v duhu »stanovske solidarnosti« posredoval pri merodajnih faktorjih *Založbe Obzorja*, da je delo – po nekaj prepotrebni dopolnitvah – lahko izšlo tudi v tiskani obliki. Kljub vsem očitnim pomanjkljivostim v razpravljanju prof. dr. Cvirna sem menil, da je njegovo knjigo bolje izdati, kakor pa jo pustiti v nemar. (Najbrž je bil tudi to eden od mojih »napadov« nanj. Res jih imam na vesti obilno število – po vsem srednjeevropskem prostoru.³) Po vnovični temeljiti predelavi – nujno bi bilo potrebno upoštevati širši kontekst in pritegniti k obravnavi doslej zanemarjene primarne vire – bi monografija o Nemcih na ozemlju med Muro in Savo lahko postala zanimiva tudi za kakšno graško, linško ali salzburško založniško hišo.

V avtobiografsko intonirano lamentacijo, ki jo je priobčil v ZČ, je prof. dr. Cvirn vložil mnogo intelektualnega in emocionalnega kapitala. Huduje se celo nad »interdisciplinarnim« uspehom mojih *Ipavcev*, ki je v kričečem nasprotju z dokaj neveselo – skoraj povsem »monokulturno« – recepcijsko usodo *Trdnjavskega trikotnika*. Razen mož v »zelenih gvanth« njegovo knjigo poznajo v glavnem le »prisilno mobilizirani« bralci – tj. študenti zgodovine. Nisem kriv, da se slikarji, skladatelji in pesniki zanjo ne zanimajo.

Ne bom odgovarjal na slikovite oznake moje osebe iz računalnika prof. dr. Cvirna. Razhajanja med njim in menoj pač niso stvar interpersonalne ravni.⁴ Bistvene diference so v načelih. Konceptualno divergentnost sem že nakazal. Vendar ne gre spregledovati niti razlik v pojmovanju poslanstva zgodovinarja. Po mojem mnenju namreč nihče ne bi smel ravnati tako kot prof. dr. Cvirn, ki je dobršen del svojega »izvirnega znanstvenega članka« *Pavel Turner in literarno ustvarjanje Josipa Vošnjaka (Studia Historica Slovenica I, številka 1, 2001, 129 in dalje)* preplagiral iz slovenistične diplomske naloge z naslovom *Vošnjakov roman Pobratimi in njegovo politično ozadje* (dokončana in oddana je bila septembra 2000). Slednja se hrani v knjižnici oddelkov za slovenistiko in slavistiko na ljubljanski FF pod signaturo 1481. Od str. 130 do 137 je razprava *Pavel Turner in literarno ustvarjanje Josipa Vošnjaka* »duplikat« (niti ne parafraza!) obsežnih pasusov omenjene diplomske naloge. Prof. dr. Cvirn je sledi prepisovanja iz svojega »primarnega vira« mestoma skušal zakriti s kozmetičnimi stilističnimi popravki in okrajšavami, vendar o njegovi znanstveni nesamostojnosti pričujejo celo opombe. Prevzemanje pa ni nikjer nakazano.

Eksplcitno navedena avtorska »citata naslanjanja« na dela drugih piscev so sprejemljiva v spremnih besedah, poljudnejših edicijah, učbenikih in podobnih tekstih povzermalnega značaja, ki nimajo opomb (prim. posamezne prispevke dr. Andreja Studna v 1. delu *Slovenske kronike 19. stoletja* in Malovo *Zgodovino slovenskega naroda*), ni pa jih mogoče tolerirati v »izvirnih znanstvenih člankih« in monografijah, ki seznanjajo javnost z novimi razkritji, dognanji in interpretacijami. Prof. dr. Cvirn lahko to stališče razglasi za enega od mojih mnogih »napadov« nase, toda njegova »laksnost« presega vse meje dobrega okusa in strokovne korektnosti. Tako se delati ne sme. Kot mentor pri izdelavi plagi-

³ Trenutno zadnjo »agresijo« na prof. dr. Janeza Cvirna sem (s pomočjo urednika 2. in 3. knjige *Slovenske kronike XIX. stoletja*) izvršil 10. avgusta 2003, ko sem v enem njegovih še neobjavljenih tekstov popravil napačno navajani psevdonim Davorina Hostnika *Krutogorov* v pravilno obliko *Krutogorov*.

⁴ Prav zato se mi v epilogu *Ipavcev* tudi zahvaljujem za vse nekdanje pogovore o zgodovini 19. stoletja – kar ga sedaj na moč čudi. Le zakaj? Razlike v mišljenju in načelih so samo pri bolesto samoljubnih ljudeh razlog za zamolčevanje, preziranje ali izključevanje (denimo iz raziskovalnih skupin).

rane diplomske naloge sem po dolžnosti prisiljen intervenirati⁵ – ne glede na globino zamere pri prepisovalcu in osebah, ki so od njega odvisne.

Prof. dr. Cvirn si ni le izmislil, da se mu v predgovoru *Ipavcev* zahvaljujem za pomoč pri nastajanju dela (je pa res, da je v predgovoru *Trdnjavskega trikotnika* on nekaj besed v tem smislu naslovil name), temveč je začel svojo bibliografijo »podaljševati« na etično nesprejemljiv način. Vsakomur postane tesno pri srcu, ko pomisli, da lahko človek, ki ravna tako »voluntaristično«, usodno vpliva na »kadrovske zasledbe« v znanstvenih institucijah, na dodeljevanje finančnih sredstev, ki so namenjena raziskovalni dejavnosti, na objave v strokovnem tisku ipd. Tu bi morali imeti prvo besedo znanstvenokritično ovrednoteni rezultati dela, ne pa personalno-(ne)kolegialno motivirane »zastranitve«.

Prispevek prof. dr. Cvirna v 1.–2. številki 57. letnika *ZČ* je najustrezneje brati kot tekst človeka, ki je zabredel v hudo šlamastiko. Zdaj se hoče na vsak način izmazati iz godlje, ki jo je zakuhal. Bojevitost, ki veje iz njegovega ostro zašpičenega besedila, je nenavadno strastna. Hlastav poskus diskreditacije moje strokovno fundirane kritiške dejavnosti predstavlja eno od redkih »izrednih« dejanj rednega prof. dr. Janeza Cvirna. Dejstvo, da je po več kot letu in pol molka na tako »sugestiven« način obnovil dialog z mano, nazorno pričuje o njegovi brezmejni samozavesti. Namesto množice knjig in razprav, ki jih je pričakovati od človeka na višku življenjskih moči, prihajajo iz njegove »malhe« zajedljive meditacije o delanju napak. Vsak ima pač svoj nivo.

Sam sem doslej zastopal stališče, da bi bilo treba rešitev za nezavidljivo situacijo, v katero je sebe in ljubljansko *Filozofsko fakulteto* pahnil prof. dr. Cvirn, reševati brez aferškega pranja »umazanega perila« v javnosti. Takšne zadeve bi se po moji sodbi dale hitro, pravično in brez odvečnega hrupa urediti znotraj Zveze zgodovinskih društev ter prizadete institucije. Prof. dr. Cvirnu bi bilo tako z vso mogočo uvidevnostjo pomagano pri prepotrebni etično-moralno-strokovni rekonvalescenci. Svojo kariero bi lahko začel na novih temeljih, saj ga je dosedanji bliskoviti institucionalni vzpon pripeljal v skrajno zagaten položaj. Ker pa mi je v *ZČ* aranžiral pravo »mačjo muziko« ter na ta način demonstriral, da so časi miroljubnih diskusij in plodnega sodelovanja minili, je moralo priti še do izmenjave mnenj na »odprti sceni«. Izbral je on, ne jaz.

Igor Grdina

Opomba urednika

Zgodovinski časopis s tem zaključuje polemiko, od katere v nadaljevanju ni pričakovati, da bi na nivoju vsebine lahko postregla s čim pomembno novim in za katero je prej domnevati, da bi lahko končala na nivoju osebnega obračunavanja.

Peter Štih
odgovorni urednik *Zgodovinskega časopisa*

⁵ Plagiat prof. dr. Cvirna se mi je razkril letos spomladi, ko sem pripravljaval izbor tem za (slovenistični) diplomski seminar v naslednjem semestru. Ker si dotlej nisem mogel predstavljati, da se kaj takega lahko zgodi, sem se pri več izkušenih ljudeh iz akademske sfere zaupno pozanimal o tem, kako bi bilo primerno ukrepati. Tu se vsem zahvaljujem za nasvete in diskretnost.

V seriji »Knjižnica Kronike« so izšle naslednje publikacije:

Po 16-letni prekinitvi je v seriji izšla nova knjižica št. 7 z naslovom **ŽIVETI OD KNJIG. Zgodovina knjigotrštva na Kranjskem do začetka 19. stoletja**, avtorice Anje Dular, v obsegu 255 strani.

Knjižico lahko kupite za samo 1500 SIT.

Milko Kos: SREDNJEVEŠKA LJUBLJANA, topografski opis mesta in okolice (1955), 96 strani (razprodana)

Igor Vrišer: RAZVOJ PREBIVALSTVA NA OBMOČJU LJUBLJANE (1956), 72 strani

Vlado Valenčič: SLADKORNA INDUSTRIJA V LJUBLJANI (1957), 68 strani

Sergij Vilfan – Josip Černivec: ZGODOVINA LJUBLJANSKE MESTNE HIŠE (1958), 128 strani

Peter Vodopivec: LUKA KNAFELJ IN ŠTIPENDISTI NJEGOVE USTANOVE (1971), 104 strani

RAZMERJA MED ETNOLOGIJO IN ZGODOVINO (1986), 302 strani

Za vsako knjižico boste odšteli samo 500 SIT.

Komplet novega 7. zvezka in petih zvezkov pa lahko prejmete za samo 3.000 SIT.

Vse publikacije lahko naročite na uredništvu revije KRONIKA
Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana,
telefon: 01 241 1200 ali na e-pošto: kronika@uni-lj.si

KONGRESI, SIMPOZIJI, DRUŠTVENO ŽIVLJENJE

XXXI. zborovanje slovenskih zgodovinarjev

Regionalni vidiki slovenske zgodovine

Maribor, 10. – 12. oktober 2002

Zborovanja slovenskih zgodovinarjev, ki so v slovenskem prostoru stalnica že od začetka druge svetovne vojne, so danes namenjena predvsem prenosu znanstvenih odkritij v strokovno in šolsko javnost. Organizatorja zborovanja Zveza zgodovinskih društev Slovenije in Zgodovinsko društvo dr. Franca Kovačiča v Mariboru sta zgodovinarje tokrat povabila v mariborski Narodni dom, katerega simbolni pomen branika slovenstva v obmejnem Mariboru se je prepletal z obletnico koroškega plebiscita, kar je v svojem pozdravnem govoru poudaril tudi pokrovitelj zborovanja, župan mesta Maribor Boris Sovič.

Po otvoritvi in pozdravnih govorih predsednika Zveze zgodovinskih društev dr. Jurija Perovška in predsednika Zgodovinskega društva dr. Franca Kovačiča v Mariboru dr. Darka Friša, je o *Vprašanju regij v naši preteklosti* spregovoril akademik dr. Vasilij Melik, ki je poudaril, da regije v slovenski zgodovini obstajajo od najstarejših časov, čeprav nosijo različna imena, so različne velikosti in imajo različno tradicijo. Kot najpomembnejše regionalne enote, ki jih je Slovincem prinesel zgodovinski razvoj, je akademik označil dežele, a dodal, da te niso zrasle iz notranjega razvoja, temveč iz razvoja širšega evropskega prostora. Dopoldanski del prvega dne zborovanja je nadaljeval arheolog dr. Peter Turk, ki je prikazal *Zgodovino regij na Slovenskem od prazgodovine do srednjega veka*, za čas torej, ko arheologija s specifičnim metodami zaradi odsotnosti ali omejenosti pisanih virov predstavlja najpomembnejši ali celo edini okvir proučevanja. V svojem prispevku je natančneje ilustriral t. i. regionalne arheološke kulturne skupine na ozemlju Slovenije v starejši in mlajši železni dobi ter v antičnem in zgodnj srednjeveškem obdobju.

Dr. Darko Friš je kot naslednji predavatelj v referatu *Štajerska v slovenski zgodovini* predstavil izsledke analize o narodnostni strukturi t. i. Slovenske oz. Spodnje Štajerske, ki jo je opravil na podlagi literature in popisov prebivalstva v habsburški monarhiji v letih 1880, 1890, 1900 in 1910 ter v Kraljevini SHS (Jugoslaviji) v letih 1921 in 1931. Odmeven je bil referat medievista dr. Petra Štiha z naslovom *Regije in dežele v srednjem veku*, v katerem se je podrobneje dotaknil problema opredelitve temeljnih pojmov, ki se dotikajo vprašanja regionalizma v slovenskem zgodovinopisju: regija, pokrajina, dežela. Ugotovil je, da je določanje regij odvisno od kriterijev, ki jih posamezne stroke izberejo za njihovo določitev, zato na regije ne moremo gledati kot na historične enote, temveč jih je potrebno definirati za vsak primer posebej. Dr. Boris Golec je zbranim spregovoril o izsledkih svoje raziskave o zunanji jezikovni podobi 20 celinskih mest današnje Slovenije od začetka novega veka do konca 18. stoletja v referatu z naslovom *Regionalne razlike v jezikovni podobi prebivalstva kranjskih in spodnještajerskih mest med 16. in 18. stoletjem*. Ugotovil je, da ima kranjsko-štajerska dihotomija »slovensko-nemško« iz desetletij pred razpadom Avstro-Ogrske monarhije svoje korenine globoko v stoletjih pred izoblikovanjem moderne narodne zavesti.

Predavatelja z oddelka za zgodovino na Filozofski fakulteti v Ljubljani dr. Janez Cvirn in dr. Božo Repe sta govorila o razmerju med deželno in nacionalno zavestjo od druge polovice 19. stoletja do slovenske osamosvojitve leta 1991 in o nastanku moderne nacionalne zavesti v tem času. Poudarjala sta velik pomen tradicionalnega občutenja pripadnosti zgodovinskim pokrajinam vse do vzpostavitve slovenske državnosti, ko so Slovenci postali državljani, glede na trend ustanavljanja novih občin pa, kot je zaključil dr. Božo Repe, predvsem tudi krajani. Razmerje med centralizmom in regionalizmom v Sloveniji je glede na aktualne spremembe ustavnega besedila na področju lokalne samouprave v smislu

decentralizacije in za zagotovitev boljših možnosti enakomernega regionalnega razvoja s pravnega stališča pojasnil Božo Grafenauer. Kot temeljno je izpostavil dilemo, ali je Slovenijo glede na njen teritorialni obseg in druge značilnosti smiselno notranje razčlenjevati na pokrajine.

Popoldanski sklop predavanj je z referatom o razvoju regionalizacije v zahodni Sloveniji pričel dr. Branko Marušič. Zahodna Slovenija je po njegovem tipičen primer ozemlja, kjer naravne danosti niso bile izključni ustvarjalec regije, temveč je bil za njen nastanek soodločilen politični razvoj na tem področju, zaradi česar ne moremo govoriti o regionalizaciji kot o dokončnem procesu. Dr. Marija Wakounig z Univerze na Dunaju je v referatu z naslovom *Žandarji ali roparji?* predstavila naselitev in integracijo uskokov v prvi polovici 16. stoletja ob slovensko-hrvaški meji, ki je pripomogla k formiranju Vojne Krajine. Naselitev Uskokov je povzročala hude spore v medsebojnih odnosih s podložnim domačim kmečkim prebivalstvom, saj so imeli Uskoki kot graničarji privilegiran položaj v družbi in so se poleg tega le stežka prilagajali novemu načinu življenja. Prvi dan zborovanja je z referatom *Žumberak kot pozabljena regija* zaključil Marko Zajc, ki je na podlagi literature in časopisnih člankov opisal problematiko ozemeljske pripadnosti južnega pobočja Gorjancev deželi Kranjski oz. Hrvaški v času razformiranja Vojne krajine v letih 1871–1881.

Razvoj koroške in prekmurske zavesti v razmerju do slovenstva sta drugi dan zborovanja predstavila Avguštin Malle in Darja Kerec. Temeljna ugotovitev prvega referata je bila, da koroško-kranjskih odnosov ni moč omejiti na etnični aspekt, saj so nanje pogosto vplivali administrativni ukrepi oblasti. Referent je poudaril tudi dejstvo, da avstrijsko in predvsem koroško zgodovinopisje v ospredje svojega raziskovanja ne postavlja celotnega slovenskega etničnega ozemlja, temveč Koroško kot teritorialno enoto. Za razliko od Koroške, kjer je slovensko prebivalstvo spremljalo razvoj kulturnega in gospodarskega življenja v Ljubljani kot kulturnem središču Slovencev, v Prekmurju ni bilo tako, čeprav so se Prekmurci pred priključitvijo Kraljevini SHS leta 1919 prepoznavali za Slovence. O močni regionalni identiteti slovenskih izseljencev je govoril tudi dr. Marjan Drnovšek, ki se je v svoji analizi posvetil prikazu raznolikosti slovenskega izseljenstva v razmerju med gibljivostjo (mobilnostjo) in različnimi vidiki regionalizma.

Jutranjemu sklopu predavanj, ki so bila hkrati zadnja na 31. zborovanju slovenskih zgodovinarjev, je sledila okrogla miza na temo *Slovensko zgodovinopisje med regionalizmom, nacionalnim in globalnim*, za katero so sedeli dr. Peter Vodopivec, ddr. Igor Grdina, dr. Marta Verginella in dr. Ervin Dolenc. Moderator okrogle mize dr. Peter Vodopivec je uvodoma kritično ocenil slovensko zgodovinopisje, ki se v zadnjem času posveča skorajda izključno problemom slovenske zgodovine brez širšega prostorsko-primerjalnega pristopa, dr. Igor Grdina pa je v referatu z naslovom *Kaj pravzaprav pomeni pisati zgodovino?* izhajal iz dejstva, da védenje o svetu skozi čas omogoča mišljenje, zaradi česar je razumevanje zgodovine zgolj kot »učiteljice življenja« preozko. Temeljna avtorjeva ugotovitev je bila tudi, da je historiografija usmerjena k sedanjemu razumevanju preteklosti in zato ni zgodovinska, temveč genealoška.

Na naslednji okrogli mizi so se zbrani poglobili v vprašanje *Zgodovine na maturi*. Osemletne izkušnje z maturo omogočajo primerjavo z drugimi izbirnimi predmeti, posebno ker je zgodovino kot izbirni predmet na maturi izbral skoraj vsak tretji dijak. Razpravljavci dr. Peter Vodopivec, Bojan Končan, dr. Danijela Trškan, Vilma Brodnik, Stane Rozman in moderator okrogle mize Božidar Mrevlje so kot izhodišče za razpravo artikulirali naslednje probleme: kritika obstoječega koncepta mature, analiza ankete, opravljene med zunanjimi ocenjevalci o sestavi izpitnih pol za maturo v letu 2002 in primerjava rezultatov s tistimi iz leta 2000 in statistika mature iz leta 2002. Danijela Trškan je predstavila didaktično-metodično strukturo zunanjih srednješolskih izpitov v Sloveniji in nekaterih evropskih državah, Vilma Brodnik in Stane Rozman pa sta podala predloge za spremembe maturitetnega izpita iz zgodovine.

Ob izteku zborovanja so člani Zveze zgodovinskih društev Slovenije na občnem zboru izvolili novega predsednika mag. Branka Goropevska in tajnika mag. Aleksandra Žižka. Nagrado Klio za monografijo *Ipavci: zgodovina slovenske meščanske dinastije*, izdano leta 2001 pri Znanstvenoraziskovalnem centru Slovenske akademije znanosti in umetnosti, je prejel ddr. Igor Grdina. Z ekskurzijo in prijetnim druženjem v Slovenskih goricah je bilo v soboto 31. zborovanje slovenskih zgodovinarjev zaključeno.

Mateja Ratej

Poročilo o delu Zveze zgodovinskih društev Slovenije za obdobje 2000–2002

Drage kolegice, dragi kolegi!

Žal moramo tudi ta občni zbor začeti s spominom na naše umrle člane. Ni jih malo, ki jih ni več med nami in vse smo cenili in so nam bili dragi. Poklonimo se z minuto molka njihovemu spominu! – Slava jim!

Kolegice in kolegi!

Dovolite, da pred samim poročilom spregovorim še nekaj osrčujočih besed. Konec leta bo izšel zadnji, dopolnilni 16. zvezek Enciklopedije Slovenije. S tem bo zaključen strokovno najširši projekt, ki utemeljuje slovensko narodno-državno identiteto in pri katerem smo imeli zgodovinarji vidno vlogo. Naše sodelovanje pri nastajanju Enciklopedije Slovenije vsekakor lahko ocenimo kot pomembno uveljavitev zgodovinske vede v slovenskem družbenem prostoru, tako da lahko zaključek tega temeljnega nacionalnega projekta pozdravimo tudi s tega vidika. Naj na tem mestu spomnim še na najnovejše pridobitve iz bogate zgodovinske produkcije, ki so nam bile predstavljene na tem zborovanju. O naših zgodovinske pridobitvah je seveda kompetentno spregovoril tudi predsednik Komisije *Klio* dr. Ervin Dolenc. Opozorim naj, da so naši kolegi zelo dejavni tudi kot pisci vrste učbenikov zgodovine.

Kolegice in kolegi!

Zveza zgodovinskih društev Slovenije je – tako kot pred tem – po občnem zboru 29. septembra 2000 na Rogli uresničevala svojo statutarno določeno dejavnost. Pri tem je zaradi dveh ključnih zarez, ki sta zaznamovali novejšo slovensko zgodovino, precej časa in strokovno-organizacijskih naporov vložila v pripravo in izvedbo znanstvenega posveta *Šestdeset let od začetka druge svetovne vojne na Slovenskem*, ki je bil 11. in 12. aprila 2001 v Ljubljani in simpozija *Slovenska osamosvojitve 1991. Pričevanja in analize*, ki je bil 21. in 22. junija 2001 v Brežicah. Zveza je bila glavna organizatorica obeh simpozijev. Prvega, katerega pokrovitelj je bil predsednik Republike Slovenije g. Milan Kučan, je pripravila v sodelovanju z Inštitutom za novejšo zgodovino v Ljubljani, Filozofsko fakulteto Univerze v Ljubljani, Pedagoško fakulteto Univerze v Mariboru, Znanstveno raziskovalnim centrom Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Arhivom Republike Slovenije, Slovenskim znanstvenim inštitutom iz Celovca ter Narodno in študijsko knjižnico iz Trsta. Drugega, katerega pokrovitelj je bil predsednik Državnega zbora Republike Slovenije g. Borut Pahor, pa je pripravila v sodelovanju s Posavskim muzejem Brežice, Centrom za vojaško zgodovinsko dejavnost Slovenske vojske, Zvezo veteranov vojne za Slovenijo, Združenjem Sever, Pokrajinskim odborom Zveze veteranov vojne za Slovenijo za Posavje in Združenjem Sever za Posavje. Na obeh simpozijih so sodelovali vodilni poznavalci zgodovine 20. stoletja, na simpoziju *Slovenska osamosvojitve 1991* pa kot pričevalci tudi najvidnejši nosilci procesa demokratizacije in osamosvojitve v drugi polovici osemdesetih in v začetku devetdesetih let 20. stoletja. Oba simpozija sta lepo uspela in imela v tiskanih in elektronskih medijih precejšen odziv. V tej zvezi naj omenimo le predstavitev referatov s simpozija *Šestdeset let od začetka druge svetovne vojne na Slovenskem* v oddaji Brez reza na I. programu Televizije Slovenija, 22. in 29. aprila 2001 in osem predstavitev referatov s simpozija *Slovenska osamosvojitve 1991* v isti oddaji v času med 1. julijem in 27. avgustom 2001. Opozarjam, da tudi Zveza sama hrani celotno video dokumentacijo tega simpozija, ki ji jo je posredoval Posavski muzej Brežice. Referati in razprava z obeh simpozijev so izšli v dveh zbornikih: zborniku *Slovenci in leto 1941* (izšel je kot redna številka znanstvene revije *Prispevki za novejšo zgodovino*, 2001/2) in zborniku *Slovenska osamosvojitve 1991. Pričevanja in analize*.

Kar zadeva pripravo znanstvenih posvetovanj, je bila Zveza v tem mandatnem obdobju – ob glavnem organizatorju Oddelku za zgodovino Pedagoške fakultete Univerze v Mariboru – skupaj z Inštitutom za novejšo zgodovino in Oddelkom za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, soorganizatorica odmevnega mednarodnega znanstvenega simpozija *Demokratska opozicija Slovenije – ob 10.*

oblemnici osamosvojitve Slovenije. Simpozij je bil 22. in 23. novembra 2001 v Mariboru, referati s simpozija pa so pod naslovom *Demosov zbornik* izšli pri znanstveni reviji Časopis za zgodovino in narodopisje (2001/3-4). Zveza je bila 18. junija 2002 povabljen še k pripravi znanstvenega simpozija o delu in življenju znanega slovenskega zgodovinarja dr. Dušana Kermavnerja ob 100. letnici njegovega rojstva. Kot drugo soorganizatorico simpozija jo je k njegovi pripravi povabila Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Simpozij bo predvidoma decembra 2003 Ljubljani. Zadnje, že izvedeno znanstveno in strokovno srečanje, ki ga je pripravila ZZDS je bilo danes zaključeno 31. zborovanje slovenskih zgodovinarjev.

Zveza zgodovinskih društev Slovenije je bila v tem mandatnem obdobju dejavna tudi na drugih področjih. Izvršilni odbor ZZDS je na svoji prvi seji 29. septembra 2000 imenoval glavna in odgovorna urednika glasil ZZDS *Zgodovinskega časopisa* in *Kronike*, na drugi, 19. marca 2001, pa še člane njihovih uredniških odborov. S tem je bilo zagotovljeno nadaljnje nemoteno izhajanje obeh glasil. Nadalje je Predsedstvo ZZDS na seji 26. junija 2001 sprejelo sklep, da ZZDS sprejme izdajateljstvo revije *Šolska kronika* za leto 2001. Slovenski šolski muzej v Ljubljani namreč zaradi sprememb v Pravilniku o postopkih in merilih za izbor in sofinanciranje domačih znanstvenih in strokovnih periodičnih publikacij *Šolske kronike* ni mogel izdajati, medtem ko je Zveza kot strokovno društvo oziroma združenje glede na omenjeni Pravilnik lahko sprejela njeno izdajateljstvo in zaprosila Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport za sofinanciranje njenega izdajanja. Tako je lahko *Šolska kronika* v letu 2001 nemoteno uresničevala svoje strokovno in širše kulturno poslanstvo.

V sedanjem mandatnem obdobju je več raziskovalcev in poznavalcev vojne in vojaške zgodovine izrazilo pobudo, da bi pri ZZDS ustanovili Sekcijo za vojaško in vojno zgodovino. Pobude so temeljile v oceni, da se kaže potreba po skupni organizacijski in interesni povezavi vseh, ki preučujejo ta vidik zgodovinskega razvoja. Na sestanku iniciativnega odbora za oblikovanje Sekcije za vojaško in vojno zgodovino pri ZZDS dne 28. maja 2002 so zbrani te pobude podprli. Na tej osnovi je Izvršilni odbor ZZDS na svoji tretji seji 1. julija 2002 sprejel sklep o oblikovanju omenjene sekcije. Na prvem sestanku sekcije, 24. septembra 2002, so bila opredeljena njena organizacijska načela (odprto članstvo) in srednjeročni delovni program. Izvoljena sta bila tudi predsednik in tajnik sekcije – doc. dr. Damijan Guštin in prof. zgodovine, major Zvezdan Marković. V tem mandatnem obdobju je začela delovati tudi nova, na prejšnjem občnem zboru ustanovljena Raziskovalna sekcija pri ZZDS. Njen predsednik dr. Marjan Drnovšek je organiziral Okroglo mizo *Arhivi in zgodovinopisje*. Okrogla miza je potekala 17. oktobra 2001 v okviru 20. zborovanja Arhivskega društva Slovenije na Ptuj, s čemer je bil po dolgih letih zopet vzpostavljen strokovni stik med ZZDS in Arhivskim društvom Slovenije. Gradivo z Okrogle mize je objavljeno v zborniku *Arhivi in uporabniki. Arhivi in zgodovinopisje* (Ptuj 2001).

Glede organizacijskega delovanja ZZDS naj še povemo, da je njen Izvršilni odbor 1. julija 2002 imenoval člane Komisije *Klio* za naslednje dveletno obdobje, 9. oktobra 2002 pa je bila postavljena Spletna stran ZZDS. Na Spletni strani <http://www.zrc-sazu.si/zzds>, so dostopni vsi osnovni podatki o Zvezi in vzpostavljene povezave s spletnimi stranmi raziskovalnih organizacij s področja zgodovinopisja, arhivov, muzejev, knjižnic, sorodnih društev, znanstvenih revij, Univerze v Ljubljani in Univerze v Mariboru ter Ministrstva za kulturo, Ministrstva za šolstvo, znanost in šport in Ministrstva za obrambo Republike Slovenije. Vseh povezav je 46. S Spletno stranjo ZZDS sta olajšana pridobivanje ustreznih podatkov in komunikacija na področju zgodovinopisja in zagotovljena še večja transparentnost delovanja Zveze zgodovinskih društev Slovenije. S tem namenom so se člani Predsedstva ZZDS tudi v tem mandatnem obdobju udeleževali občnih zborov posameznih Zgodovinskih društev. Člani Izvršilnega odbora in Predsedstva ZZDS so kot predstavniki Zveze pozdravili tudi več znanstvenih srečanj in strokovnih prireditvev.

Zveza zgodovinskih društev Slovenije je imela v tem mandatnem obdobju tudi prijetno priložnost, da je posebej počastila dva svoja člana. V skladu s svojimi statutarnimi pristojnostmi je 13. decembra 2000 dr. Milico Kacin-Wohinz in akad. prof. dr. Vasilija Melika imenovala za svoja častna člana. S tem jima je ob njunih življenjskih jubilejih izrekla priznanje in zahvalo za prispevek k slovenskemu zgodovinopisju, mentorsko in pedagoško delo ter uveljavitev zgodovinske vede v slovenskem in mednarodnem prostoru. ZZDS je – ob podpori vrste znanstvenih, kulturnih in pedagoških ustanov ter strokovnih zgodovinarskih, arhivskih in muzejskih društev – podala tudi predlog za podelitev visokega državnega odlikovanja akad. prof. dr. Vasiliju Meliku ob njegovem življenjskem jubileju. Predsednik republike je

akad. prof. dr. Melika za znanstveno-raziskovalno in dolgoletno pedagoško delo odlikoval s Srebrnim častnim znakom svobode Republike Slovenije.

Na koncu le še zbirna navedba o delovanju Izvršilnega odbora in Predsedstva ZZDS v tem mandatnem obdobju. Kot je že navedeno v poročilu, se je Izvršilni odbor sestel trikrat, medtem ko je imelo Predsedstvo ZZDS štiri seje: 13. decembra 2000, 26. junija 2001, 26. oktobra 2001 in 18. decembra 2001. Seji z dne 26. junija 2001 in 18. decembra 2001 sta bili korespondenčni. Na sejah obeh organov smo obravnavali in pripravljali v poročilu predstavljeno dejavnost v tem mandatnem obdobju. Delovanje drugih organov Zveze – *Raziskovalne* in *Vojaške sekcije* – je že zajeto v tem poročilu, problematika, sicer vezano na *Šolsko sekcijo* pa je obravnavala Okrogla miza Zgodovina na maturi. *Častno razsodišče ZZDS* – tako kot v prejšnjih mandatnih obdobjih – tudi v tem ni razsojalo.

Kolegice in kolegi!

Zveza zgodovinskih društev Slovenije si je tudi v letih 2000–2002 po svojih najboljših močeh prizadevala uresničevati svoje poslanstvo. Upamo, da uspešno, čeprav živimo v finančno neizprosno času, ki vedno bolj otežuje njeno delovanje. To je vprašanje, ki ga verjetno še dolgo ne bomo mogli spraviti z dnevnega reda. Kljub temu pa bodimo optimistični, in s to mislijo – obenem z v resnici prisrčno zahvalo vsem, ki so v tem mandatnem obdobju delovali v Zvezi zgodovinskih društev Slovenije in s katerimi sem oziroma smo sodelovali – zaključujem svoje poročilo. Hvala lepa!

Jurij Perovšek

Predsednik Zveze zgodovinskih društev Slovenije

Poročilo nadzornega odbora ZZDS za poslovni leti 2001 in 2002

Poročilo Nadzornega odbora je sestavljeno na osnovi finančnih poročil za leto 2001 in za leto 2002 do 30. septembra ter izpisa stroškovnika po posameznih stroškovnih postavkah. Splošno lahko ugotovimo, da je ZZDS v tem obdobju poslovala uspešno in redno poravnavala svoje obveznosti. Iz natančnega finančnega poročila in skrbno ter transparentno razdelanega izpisa stroškovnika po posameznih stroškovnih mestih je razvidno razmeroma živahno poslovanje ZZDS, ki je seveda posledica zelo dejavnega obdobja ZZDS in njegovih članov.

V pretečenem mandatu je ZZDS izpeljala dve znanstveni srečanja, simpozij ob 60-letnici konca druge svetovne vojne na Slovenskem ter posvet ob 10-letnici samostojne Slovenije ki sta predstavljali ne le vsebinski, temveč tudi finančni izziv. Za oba projekta se je ZZDS pravočasno prijavila na razpise za organiziranje simpozijev pri Ministrstvu za kulturo in pri Ministrstvu za šolstvo, znanost in šport, obenem pa je uspela privabiti tudi nekaj sponzorjev. Tako je uspela stroške prvega srečanja pokriti v celoti, drugega pa z minimalnim finančnim primanjkljajem, potrebno pa je tudi poudariti, da je oba simpozija spremljal izid zbornika. Po tako uspelem finančnem izidu lahko sklepamo, da se ZZDS loteva projektov, za katere meni, da jih je tudi finančno sposobna uspešno pripeljati do cilja.

Zgodovinski časopis, ki je bil na prejšnjem zborovanju deležnih nekaterih kritičnih ocen, je v zadnjem mandatnem obdobju ponovno začel redneje izhajati. Ker je iz prejšnjih let prenesel v obravnavano obdobje razmeroma visoka finančna sredstva, je stanje na njegovem stroškovnem mestu za naše razmere precej ugodno. Drugo društveno glasilo Kronika je sicer v primerjavi z Zgodovinskim časopisom vselej bilo deležno nižjih subvencij s strani države. Vendar pa lahko ugotovimo, da uspeva s previdno uredniško politiko, ki stremi za rednim izhajanjem in ji to tudi uspeva, pa tudi s smelimi projekti (monografija v Zbirki Kronike), izkazovati ugodno pozitivno stanje.

Če lahko nadaljujemo poročilo prejšnjega Nadzornega odbora glede poslovnih rezultatov, vezanih na 30. zborovanje ZZDS na Rogli, kjer je bila finančna postavka še odprta, kot to velja sedaj za 31. zborovanje v Mariboru, lahko ugotovimo, da je bilo zborovanje na Rogli s finančnega gledišča uspešno oziroma ni pokazalo negativnega finančnega stanja.

Dobro izdelana finančna poročila in natančen ter izdaten popis odhodkov in prihodkov po posameznih stroškovnih mestih pričata o transparentnem finančnem poslovanju ZZDS in o pravno pravilnem in finančno korektnem vodenju računovodskih del pri ZZDS. Zato Nadzorni odbor ZZDS priporoča občnemu zboru, da potrdi uspešnost poslovanja ZZDS v obdobju od 30. zborovanja do 30. septembra 2002.

Petra Svoljšak

Finančno poročilo ZZDS za obdobje 2001–2002

Zveza zgodovinskih društev Slovenije je v letih 2001 in 2002 poslovala v skladu z določili zakonodaje.

Zaradi reforme plačilnega prometa v Sloveniji je morala svoj žiro račun prenesti iz Agencije za plačilni promet na Novo ljubljansko banko in tam odpreti nov transakcijski račun.

Skupna vsota na računu zveze in obeh revij Zgodovinskega časopisa in Kronike z dne 30. septembra 2002 je 19.366.318 tolarjev.

Za vse podrobnejše informacije se lahko obrnete na sedež društva.

Barbara Šatej

Nagovor ob podelitvi nagrade Klio v Mariboru 11. oktobra 2002

Nagrado Klio podeljujemo drugič. Naj vas spomnim, da jo je prvič, pred dvema letoma, dobil Peter Štih za delo »Villa quae Sclavorum lingua vocatur Goriza«: študija o dveh listinah cesarja Otona III. iz leta 1001 za oglejskega patriarha Johannesesa in furlanskega grofa Werihena. Kot sem že takrat pojasnil, se je Zveza zgodovinskih društev odločila za podeljevanje nagrade Klio v glavnem iz dveh razlogov. Glavni namen nagrade je promocija zgodovinopisnega raziskovalnega dela, njegovih vidnejših dosežkov med samimi zgodovinarji ter vsega slovenskega zgodovinopisja v širši javnosti. Drugi namen nagrade je spodbuda k boljšemu, predvsem prodronejšemu in pogumnejšemu raziskovalnemu delu. Zato je nagrada namenjena točno določenemu delu, objavljenemu v preteklih dveh koledarskih letih in je denarna, v višini treh povprečnih neto plač v Sloveniji. Glavni kriteriji za podeljevanje so poleg verodostojnosti, korektnosti in analitične prodornosti raziskave tudi metodološka inovativnost in potrebnost v kontekstu slabo raziskanih problemov.

Komisija za izbor nagrade Klio je na seji 3. junija 2002 evidentirala 24 del, ki bi lahko konkurirala za nagrado, ter opravila tudi prvo selekcijo. Na drugi seji 20. septembra 2002 je opravila ožji izbor v katerega je prišlo 6 monografskih del. Vsa spričo kakovosti zaslužijo, da jih tu omenimo. V ožji izbor za nagrado so prišla dela (po abecednem vrstnem redu avtorjev):

- Jože Ciperle, Podoba velikega učilišča ljubljanskega: Licej v Ljubljani 1800-1848, Slovenska matica, Ljubljana 2001
- Igor Grdina, Ipavci: Zgodovina slovenske meščanske dinastije, ZRC SAZU, Ljubljana 2001
- Bojan Himmelreich, Namesto zemlje črni kruh: Organizacija preskrbe z živili v Celju v času obeh svetovnih vojn, ZAC, Celje 2001
- Žarko Lazarević, Jože Prinčič, Zgodovina slovenskega bančništva, Združenje bank Slovenije, Ljubljana 2000
- Miroslav Stiplošek, Slovenski parlamentarizem 1927-1929, ZIFF, Ljubljana 2000

- Aleksander Žižek, *Rokodelci mojega mesta: Drobci iz delovanja celjskih cehov v času krepitve centralne deželno knežje oblasti*, ZAC, Celje 2000

V končnem izboru so vsi člani komisije soglašali, da za nagrado Klio za dve leti 2000–2001 izberemo knjigo Igorja Grdine *Ipavci*.

Obsežna monografija o šentjurski dinastiji zdravnikov in glasbenikov začenja svojo pripoved z genealogijo družine v 17. stoletju, vendar se v podrobnejšo predstavitev meščanskega vzpona spusti šele z Matijo Ipavcem v začetku 19. stoletja. Zgodba pa se izteče s smrtjo zadnjega v dinastiji, Josipa, neposredno po prvi svetovni vojni. Obsega torej čas meščanstva v »njegovem«, to je meščanskem stoletju, obdobju njegovega vzpona in prevlade, končuje pa se, ko so se dodobra uveljavile tudi že klice njegovega propada. Po svoji krajevni umeščenosti, obrtni in umetniški dejavnosti, ki se je v družini prenašala iz roda v rod, je povsem upravičen podnaslov *Zgodovina slovenske meščanske dinastije*.

Grdinova zgodba je koncipirana na videz enostavno, kronološko, od člana do člana rodbine, vendar s prepletanjem družinskih, lokalnih ali državnih dogodkov, na zdravniškem, glasbenem ali kakem drugem področju, ki se dotika dogajanja, prerašča v zapleteno in večplastno pripoved. Avtor se suvereno spreha od lokalnih gospodarskih možnosti preživetja, prek upravnih, političnih razmer na vseh ravneh, idejnih tokov in dojemanja vsakokratnega sveta do razmer v medicini in glasbi v različnih časih »dolgega stoletja«. Poleg posameznih profesionalnih, glasbenih in družinskih zgodb imamo slikovito predstavljeno življenje lokalne elite in njenih odnosov s sokrajani vseh družbenih razredov, zaznamo lahko odnos podeželja do različnih središč, regionalnega, deželnega ali cesarskega. Igor Grdina je z izjemno širokim razgledom po vsakovrstni literaturi in s pomočjo arhivskih informacij najrazličnejšega izvora spravil skupaj cel blodnjak informacij, a ga je sestavil v gladko berljivo in zanimivo pripovedovanje, ki kljub obširnemu izletu v družinsko bližnje in daljno okolje ohranja jasno glavno nit pripovedovanja. Monografija o Ipavcih v več pogledih presega običajne meje različnih zgodovinsko pisnih zvrsti. Na videz lahko spuščanje v najrazličnejše specialistične strokovne probleme in globina pripovedovanja tudi prav nič ne zaostajata za njeno širino. Tako v metodološkem pogledu kot v smislu neobdelanosti določenih zgodovinskih področij prinaša veliko novega. V kontekstu slovenskega zgodovinskega pisarstva je nedvomno zelo inovativna in sveža, izvirnost njenega pristopa pa bi bila gotovo hitro opažena tudi v kaki večji historiografiji.

Komisija v sestavi:
dr. Branko Marušič, dr. Janez Marolt,
dr. Avguštin Malle, dr. Peter Štih
in dr. Ervin Dolenc

Poročila lokalnih društev

Poročilo o delu Zgodovinskega društva Bled 1004 v letu 2001

V letu 2001 smo se vsak prvi ponedeljek sestajali v knjižnici Blaža Kumerdeja na Bledu, se strokovno izpopolnjevali, naredili načrt za leto 2004. Udeležili smo se strokovnih izletov npr. »Po cerkvicah Zasipa«. Skupaj z mladino smo sodelovali avgusta na festivalu ŠIK 2001, imeli tri dni svojo stojnico in privabili nekaj novih članov. Z Občino Bled in gospodom županom mag. Borisom Malejem smo se udeležili praznovanja 1100-letnice ustanovitve mesta Brixna. Občini smo poslali predloge za razglasitev kulturnih spomenikov lokalnega pomena. Sodelovali smo tudi pri oblikovanju Kroga prijateljstva okoli Blejskega jezera dne 30.12.2001. Zastoj smo delili čaj in potice in pritegnili veliko udeležencev. Naši članki so izšli v Blejskih novicah in Gorenjskem glasu.

Metka Žnidar
predsednica

Poročilo o delu Zgodovinskega društva Novo mesto v letih 2001 in 2002

Aktivnosti v letu 2001:

Občni zbor je bil 25. januarja 2001 v prostorih Dolenjskega muzeja. Izvoljeno je bilo novo vodstvo društva. V februarju 2001 smo podprli pobudo Zveze zgodovinskih društev Slovenije, da Republika Slovenija podeli Zlati častni znak svobode RS akademiku prof. dr. Vasiliju Meliku ob njegovi 80. letnici. V aprilu je bilo organizirano predavanje arhivske strokovnjakinje Mete Matijević o preteklosti Novega mesta v arhivskem gradivu. Predavanje, ki je bilo v sejni sobi Novomeškega zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine v gradu Grm, je bilo dobro obiskano. 19. maja 2001 je bila organizirana ekskurzija po Mirenski dolini, ki se je je udeležilo več kot 20 članov društva. Za organizacijo ekskurzije velja vsa zahvala Marjeti Bregar in Majdi Pungerčar.

V letu 2001 je članarino plačalo 20 članov.

Aktivnosti v letu 2002:

Občni zbor društva je bil 7. marca 2002 v prostorih Dolenjskega muzeja. Na ekskurziji, ki je bila 11. maja 2002, so si člani društva ogledali Pleterje, Kostanjevico, Kostanjeviško jamo in Resslerovo gozdno učno pot v Krakovskem gozdu. Za organizacijo ekskurzije gre zahvala predvsem Majdi Pungerčar, ki je ekskurzijo sooblikovala in vodila.

V letu 2002 je članarino plačalo 25 članov.

Judita Podgornik

Poročilo o delu Zgodovinskega društva Celje v letih 2001 in 2002

Organi Zgodovinskega društva Celje so se v obdobju 2001/2002 sestali na naslednjih sestankih:

- 21. 2. 2001, sestanek IO ZDC
- 14. 12. 2001, nesklepčen občni zbor članov ZDC
- 22. 2. 2002, sestanek uredniškega odbora revije Zgodovina za vse
- 26. 4. 2002, sestanek IO ZDC
- 7. 10. 2002 dopisna seja IO ZDC

V obravnavanem obdobju je Zgodovinsko društvo Celje izvedlo naslednje akcije:

- konec leta 2000 je ZDC predlagalo akad. prof. dr. V. Melika za častnega člana ZZDS in ga obenem proglasilo za častnega člana ZDC
- 1. 2. 2001, večer s prof. dr. Vasilijem Melikom, častnim članom ZDC
- 18. 4. 2001, predstavitev knjige Marijana Tršarja Dotik smrti (Zagreb 1941, Gonars 1942, Teharje 1945)
- 21. 12. 2001 – odkritje spominske plošče v spomin na 10. maj 1848 (soorganizatorji s SSK)
- 4. 6. 2002 predstavitev knjige Jožeta Mlinariča in Borisa Kuharja Samostanska kuhinja.

V obeh letih je društvo v ustaljenem tempu izdajalo revijo Zgodovina za vse, skupaj so izšle štiri številke letnikov VIII in IX.

Bojan Cvelfar
predsednik

Poročilo o delu Zgodovinskega društva za Koroško

Zgodovinsko društvo za Koroško je bilo ustanovljeno leta 1993 in šteje 49 članov iz celotne koroške regije. Na občnem zboru februarja 1997 je bil sprejet okvirni program aktivnosti, ki je ostal v glavnem nespremenjen. Glavne naloge so:

- izdaja Koroškega zbornika;
- izvedba predavanj in
- organiziranje ekskurzij.

V zadnjih dveh letih se je večkrat sestel izvršni odbor in reševal aktualne zadeve. Hkrati so člani izvršnega odbora tudi člani uredniškega odbora in ta se je sestel štirikrat do izdaje Koroškega zbornika 3. Koroški zbornik 3 je izšel jeseni leta 2001 v nakladi 1.000 izvodov. Za stroške tiska so večino sredstev zagotovile koroške občine, vse ostalo pa je nastalo volontersko. Društvo je organiziralo tri predavanja:

- mag. Marjan Linasi (12. maj 2000), Koroške partizanske enote, v Družbenem domu na Prevaljah;
- dr. Risto Stojanovič (14. junij 2000), Nekatero kontroverze v zgodovinopisju o številu zajetih in usmrčenih kolaboracionistov na Slovenskem in Koroškem v Avstriji, v knjižnici Radlje ob Dravi;
- Alojz Krivograd (17. maj 2001), Razvoj železarstva v koroški krajini, v Likovnem salonu na Ravnah na Koroškem.

Društvo je sodelovalo pri jubileju 55. obletnice zadnjih bojov ob koncu druge svetovne vojne na Poljani. Oktobra in novembra 2001 smo organizirali dve predstavitvi Koroškega zbornika 3 v knjižnici Ksaverja Meška v Slovenj Gradcu in Koroški osrednji knjižnici na Ravnah na Koroškem. S turistično agencijo smo organizirali strokovno ekskurzijo v Benetke, kjer smo si ogledali razstavo o Etruščanih (2001), maja 2002 pa smo skupaj s študijsko skupino za zgodovino za OŠ sodelovali na ekskurziji po Reziji.

26. februarja 2002 smo imeli občni zbor, kjer smo izvolili nov izvršni odbor in sprejeli smernice za nadaljnje delo. Naša prizadevanja so usmerjena v naslednje leto (2003), ko bomo praznovali 15. obletnico nastanka društva, 50. obletnico zborovanja Slovenskega muzejskega društva na Ravnah ter 50. letnico ustanovitve današnjega Koroškega muzeja na Ravnah. V tem sklopu nameravamo izdati tudi Koroški zbornik 4.

*Romana Košutnik
predsednica*

Poročilo o delu Zgodovinskega društva Ljubljana

ZDL je v letih 2001 in 2002 organiziralo naslednja predavanja:

- Milan Pahor: Primorski Slovenci v Italiji (8. marec 2001)
- Andrej Pančur: Politični in nacionalni konflikt ob sprejemu valutne reforme v Avstro-Ogrski leta 1892 (17. maj 2001)
- Lilijana Žnidaršič-Golec: Pomen ljubljanskega stolnega kapitlja do srede 16. stoletja (8. novembra 2001)
- Mateja Režek: Pravosodje in sistem politične kazenske represije v Jugoslaviji v desetletju po sporu z Informbirojem (13. december 2001)
- Boris Golec: Etnična in jezikovna podoba mestnega prebivalstva na Slovenskem v zgodnjem srednjem veku (31. januar 2002)
- Boris Mlakar: Kolaboracija v Evropi med drugo svetovno vojno (7. marec 2002)
- Andrej Studen: »Hudiči! Le naglejte se me, da boste vsaj siti!« O zločinu in justifikaciji cigana Simona Helda v Novem mestu (4. aprila 2002)
- Ervin Dolenc: Kulturni mozaik prve Jugoslavije (23. maj 2002).

V skladu s sklepom občnega zbora smo podelili dve plaketi o častnem članstvu ZDL in sicer na predavanju dne 8. marca 2001 dr. Milici Kacin Wohinz, na predavanju dne 17. maja 2001 pa akad. prof. dr. Vasiliju Meliku.

Skupaj z Inštitutom za novejšo zgodovino smo 20. marca 2001 pripravili predstavitev knjige Gorazda Bajca: Zapletena razmerja (Ivan Marija Čok v mreži primorske usode) in rezultatov projekta Znanstveno-raziskovalnega središča Koper ter Univerze v Trstu: Vzroki in posledice izseljevanj iz slovenske Istre po 2. svetovni vojni (objavljeni v Annales, št. 20/00 in 21/01).

Uredili smo evidence članstva ZDL (okrog 350 članov) in plačevanje članarine.

*Nevenka Troha
predsednica*

Poročilo o delu zgodovinskega društva dr. Franca Kovačiča v Mariboru od oktobra 2000 do septembra 2002

V društveno leto 2000/2001 je naše društvo vstopilo z novim predsednikom, doc. dr. Andrejem Hozjanom, in podpredsednikom prof. dr. Darkom Frišem. Po že ustaljenem delovnem načrtu smo organizirali več rednih mesečnih srečanj, ki so bila vsako drugo sredo v mesecu ob 17.00 v Pokrajinskem arhivu Maribor, ki nam velikodušno nudi streho nad glavo. Nikakor se nismo omejevali izključno na klasično zgodovinopisje, ampak so v dveh letih – od oktobra 2000 do maja 2002 – udeleženci srečanj lahko poslušali vsebine iz urbano-gradbene topografije, muzeologije, muzikologije, kulturne, religiozne in umetnostne zgodovine, arheologije, literarne teorije in etnologije. Največ pa je seveda bilo zgodovinskih tematik iz vseh časovnih obdobij, tako iz zgodovine našega prostora kot tudi drugih območij. Predavanja so bila zanimiva, vsakega pa se je udeležilo vsaj dvajset poslušalcev in seveda več. Predavatelji so v tem času bili iz naših vrst in od drugod: doc. dr. Dragan Potočnik, mag. Brane Goropevšek, Míra Strmčnik Gulič, doc. dr. Aleš Gačnik, doc. dr. Andrej Hozjan, mag. Slavica Tovšak, prof. dr. Božo Repe, doc. dr. Stane Granda, mag. Jože Hudales, Janez Balažič, dipl. um. zgodovinar, doc. dr. Bogdan Kolar, prof. dr. Janez Cvirn, doc. dr. Darko Darovec in doc. dr. Vincenc Rajšp.

Društveni ekskurziji smo v tem času imeli dve – eno po starem centru Maribora z ogledom tudi nam Mariborčanom manj znanih, a sedaj obnovljenih objektov, in drugo na območje Savinjske doline ter mesta Celja. Obe sta imeli kar zadovoljivo udeležbo. Po doživetjih nam je lanska ekskurzija vsekakor ostala v trajnem spominu, še posebej zaključni obisk fotografskega ateljeja Pelikan in skupnega fotografiranja v slogu iz začetka prejšnjega stoletja. Junija letos pa smo izvedli tudi prvi društveni piknik, upamo, da jih bo še več. Društvo je soorganiziralo predstavitev več publikacij tako naših članov kot drugih avtorjev. V lanskem letu je odbor predlagal občnemu zboru tudi podelitev dveh častnih članstev v društvu, in sicer akademiku prof. dr. Vasiliju Meliku iz Ljubljane, in prof. dr. Sergeju Vrišerju iz Maribora, kar smo izvedli maja 2001. Akademika dr. Melika je naše društvo lani tudi uradno predlagalo za častnega člana ZZDS.

Društvo ima svojega stalnega predstavnika v Komisiji MO Maribor za imenovanje in preimenovanje ulic, trgov in naselij v mestu Maribor.

Tekoče delo društva vodi izvršni odbor, ki se sestaja na več sejah.

6. volilni občni zbor Društva je bil 25. marca 2002, spet z udeležbo enega od predstavnikov vodstva Zveze. Novi predsednik je postal prof. dr. Darko Friš in podpredsednik doc. dr. Dragan Potočnik. Na tem zboru smo med drugim sprejeli tudi sklep, da Zgodovinsko društvo dr. Franca Kovačiča v Mariboru postane soizdajatelj nove znanstvene revije *Studia Historica Slovenica*, ki jo je v letu 2001 začela izdajati Pedagoška fakulteta Univerze v Mariboru, točneje njen Oddelek za zgodovino. Še en sklep velja omeniti – zbor je potrdil soorganizacijo 31. zborovanja ZZDS v Mariboru oktobra 2002.

Andrej Hozjan

Poročilo o delu Zgodovinskega društva za južno Primorsko za leto 2001 in 2002

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko je v letu 2001 nadaljevalo z dejavnostjo zlasti na področju publicistike in založništva, sodelovalo pa je tudi pri organizaciji nekaterih pomembnejših strokovnih srečanj in mednarodnih znanstvenih konferenc.

Soizdajateljstvo v znanstvenem publiciranju interdisciplinarne revije *Annales* in druge znanstvene periodike že vrsto let poteka v tesnem sodelovanju z ZRS Koper, kjer ima Društvo tudi svoj sedež. V letu 2001 je Društvo z ZRS sodelovalo tako pri predstavitvah revije *Annales* št. 19, 20, 21 in 22. Revijo so 23. marca 2001 predstavili Aleksij Kalc, dr. Jakov Dulčič, dr. Darko Darovec in dr. Lovrenc Lipej v prostorih Banke Koper. Iz serije knjižnice *Annales* Majora je bilo v palači Tarsia (sedež Primorskih novic) 5. aprila 2001 predstavljeno delo mag. Mojce Guček *Anonimna arhitektura v prenovi Kopra*. Delo so poleg avtorice predstavili še dr. Nace Šumi, dr. Darko Darovec in mag. Vesna Gomezel Miko-

lič. V knjižnici Annales sta v letu 2001 izšli št. 24 in 25, in sicer Prispevki s strokovnega posveta ŽIVLJENJE in delo primorskega krščanskega socialca Virgila Ščeka (Sežana, 26. oktobra 2000) in dr. Rade Cossutta, narečna podoba Križa pri Trstu. Delo sta v palači Tarsia v Kopru 12. novembra 2001 poleg avtorice predstavila dr. Goran Filipi in mag. Vesna Gomezel Mikolič. Med predstavitvami je bila nedvomno najodmevnejša predstavitev slovenskega prevoda znamenite »Corografie« koprškega škofa Pavla Naldinija z naslovom: Cerkevni krajepis ali opis mesta in škofije Justinopolis ljudsko Koper. Predstavitev je potekala 18. decembra 2001 v glavni dvorani koprškega Pokrajinskega muzeja. Po pozdravnem nagovoru koprškega škofa Msg. Metoda Piriha sta delo predstavila predsednik Društva Salvatore Žitko in redaktor dr. Darko Darovec; delo je ob 300 – letnici izida izvornika izšlo v knjižnici Annales Majora. Posebej je bilo delo predstavljeno tudi v Ljubljani na sedežu Inštituta za novejšo zgodovino; predstavila sta ga dr. Eva Holz in dr. Darko Darovec, dr. Egon Pelikan pa je predstavil zbornik s prispevki posveta o življenju in delu primorskega krščanskega socialca Virgila Ščeka. V okviru knjižnice Annales je v letu 2001 izšlo tudi delo Borisa Kryštufeka in Vladimirja Vohralika: Mammals of Turkey and Cyprus. Gre za prvo monografsko delo o žužkojedih Turčije in Cipra, ki mu bo sledilo monografsko delo o glodalcih. Med študijskimi srečanji, ki so potekala v soorganizaciji Zgodovinskega društva naj omenimo mednarodno znanstveno konferenco z naslovom »Govorica nasilja«, ki je v prostorih Pokrajinskega muzeja v Kopru potekala od 11.–13. oktobra 2001. Kot soorganizatorji so nastopili tudi: Univerza v Vidmu, Univerza v Benetkah, Filozofska fakulteta v Pulju in Fakulteta za humanistične študije v Kopru. Sledila ji je konferenca ob deseti obletnici samostojnosti republike Slovenije (»Dan prej« in odhod zadnjega vojaka JLA z ozemlja Republike Slovenije 25. oktobra 1991), ki se je ravno tako v muzejskih prostorih odvijala 25.–26. oktobra 2001. Z uvodnim govorom je sodeloval predsednik R Slovenije Milan Kučan. Kot organizatorji so nastopili ZRS Koper, Fakulteta za humanistične študije Koper, Narodna in študijska knjižnica v Trstu in Zgodovinsko društvo za južno Primorsko. Zgodovinsko društvo je z ZRS Koper in Primorskimi novicami 6. decembra 2001 sodelovalo tudi v javni diskusiji o poročilu slovensko-italijanske zgodovinsko-kulturne komisije Slovensko-italijanski odnosi 1880–1956, pri kateri so sodelovali dr. Jože Pirjavec, dr. Milica Kacin-Wohinz in Branko Marušič in dr. Nevenka Troha. V okviru Zgodovinskega društva že vrsto let poteka tudi zelo pestra in bogata dejavnost Pinine Akademije; njeno podrobnejše delovanje bo predstavljeno v posebnem poročilu.

V letu 2002 bo Društvo nadaljevalo z dejavnostjo zlasti na področju publicistike in založništva, sodelovalo pa bo tudi pri organizaciji nekaterih pomembnejših strokovnih srečanj in mednarodnih znanstvenih konferenc. Pri tem je treba opozoriti, da je v letošnjem jubilejnem letu, konkretno ob 10-letnici izida 1. številke revije Annales, prišlo do znatnega zmanjšanja proračunskih sredstev Mestne občine Koper, kar je v veliki meri ogrozilo izid načrtovanih številok naravoslovne in humanistične serije Annalov pa tudi druge znanstvene periodike, vendar naj bi po zagotovitvi župana g. Dina Pucerja iz proračunskih sredstev le zagotovili sorazmeren delež za pokritje tiskarskih stroškov. Ob tem je predviden v seriji Acta Histriae zbornik z mednarodne konference, 1400-letnica koprške škofije in omembe Slovanov v Istri« (Koper, 12.–14. oktober 2000), zbornik s simpozija ob 10. obletnici samostojnosti Slovenije ter dve številki z mednarodnega znanstvenega sestanka Govorica nasilja.

V sodelovanju Zgodovinskega društva, Mestnega prirodoslovnega muzeja iz Trsta, Odseka za zgodovino pri NŠK v Trstu in Pokrajinskega muzeja Koper bo v letošnjem letu prijavljen mednarodni projekt Dnevnik dr. Karla M. Moserja.

V jesenskem delu leta 2002 je predvidena tudi vrsta znanstvenih sestankov v soorganizaciji in sodelovanju Zgodovinskega društva:

1. Slovensko-italijanski odnosi v zadnjih sto letih, 23. septembra 2002 v Pokrajinskem muzeju Koper
2. Perspektive koeksistence ob slovensko-hrvaški meji, 29. oktober 2002 v občinski palači v Piranu
3. Življenje in delo primorskega pravnikarja, narodnjaka in poslanca v rimskem parlamentu, dr. Josipa Wilfana, 17.10.2002 v Narodnem domu v Trstu
4. Pravni položaj Slovencev pod Italijo 1866–2002, 8.11.2002 v Pokrajinskem muzeju Koper
5. Slovenski istrski pesnik, pisatelj in duhovnik Alojz Kocjančič, 18. 11. 2002 v Kulturnem domu v Izoli.

V letošnjem letu je predviden tudi izid naslednjih monografij, ki jih je Zgodovinsko društvo prijavilo pri Ministrstvu za kulturo:

Gorazd Bajc: Iz nevidnega na plan; primorski narodnjaki in ozadje britanskih misij med drugo

svetovno vojno; Janez Šumrada: Statut izolskega komuna od 14. do 18. stoletja; Egon Pelikan: Tajno štetje prebivalstva v Julijski krajini leta 1933; Mateja Sedmak: Narodnostno mešane zakonske zveze; Roberto Starec: Vodni mlini v Istri. Zgodovinsko-etnografska študija; Marina Furlan: Psihološki vidiki dvojezičnosti; De Min Raffaella: Mehkužci obalnega morja v Tržaškem zalivu; Lovrenc Lipej: Sečoveljske soline; Rada Cossutta: Slovenski dialektološki leksikalni atlas Slovenske Istre; Darko Darovec: Kratka zgodovina Istre.

Salvator Žitko
predsednik

33. študijski teden: Ekonomija in umetnost od 13. do 18. stoletja

Prato, 30. april – 4. maj 2001

Znanstveni posvet Mednarodnega inštituta za gospodarsko zgodovino »F. Datini« iz Prata je bil tokrat posvečen gospodarskim vidikom tistega, čemur pravimo umetnost. Razpravljavci so se ukvarjali z vsemi vrstami izdelkov te človekove dejavnosti, razen z arhitekturo, ki je po mnenju prvega uvodničarja, predsednika znanstvenega sveta inštituta Hansa Pohla z univerze v Bonnu, posebna, zelo raznolika kategorija in se zato ne bi dobro vključila v koncept posveta. Ta pa je bil, umestiti to posebno dejavnost v gospodarske tokove vsakokratnega prostora in časa in pokazati njihovo medsebojno povezanost ter vzvode zanjo. O tej temi je razpravljalo in diskutiralo več kot petdeset udeležencev raznih strokovnih profilov, zgodovinarjev različnih specialnosti, ekonomistov, umetnostnih zgodovinarjev, antropologov, zbiralcev in prodajalcev starin. Rezultat – skoraj decimeter debel zbornik razprav in diskusij, ki bo, tako kot vsi dosedanji Datinijevi zborniki, pazljivim bralcem še dolga leta vir podatkov, novih spoznanj in raziskovalnih navdihov. Datini je v zgodovinopisju intelektualna špica, zgled resnega dela, tam ni prostora za blef, modne domislice in bližnjice.

Pohl je za začetek namenil nekaj besed terminu »umetnost« (ars) v obravnavanem obdobju in seveda ugotovil, da ljudje takrat še niso delali vrednostnih razlik: umetnost jim je obsegala vse, od izjemnih, unikatnih del, do bolj ali manj mojstrskih izdelkov in reprodukcij originalov, če se omejimo samo na predmete. Današnji koncept umetnosti se je rodil šele ob koncu 18. stoletja, ko so francoski enciklopedisti začutili potrebo razmejiti in opisati zvrsti umetnosti.

Drugi uvodničar, profesor Arnold Esch z nemškega zgodovinskega inštituta v Rimu, je suvereno uporabil besednjak, ki ga v zvezi z umetnostjo nismo najbolj vajeni: govoril je o povpraševanju in proizvodnji, cenah, honorarjih, naročnikih, trgu, specializiranih trgovcih in trgovskih mrežah. Spraševal se je in iskal odgovor na dejstvo, da je na primer renesančna Italija proizvedla toliko umetniških del vseh vrst, ki še danes v velikem številu kljubujejo zobu časa. In Nizozemska 17. stoletja toliko slik, s katerimi so bili okrašeni domovi vesoljne Evrope?

Že renesančni umetnostni zgodovinar Giorgio Vasari je za razmah in širitev renesančne umetnosti navajal ekonomske razloge in je opazil, da zaradi številnih nadarjenih umetnikov v Firencah med njimi prihaja do konkurence, vedno bolj pogosto pa sprejemajo tudi naročila izven rodnega mesta. Tudi najstarejši znani naročniki in mecen, renesančni dvorjani, so se zavedali socialnega in ekonomskega pomena umetnosti, ki nikakor ni bil le v denarju: investirati v umetnost je pomenilo investirati v svoj družbeni položaj, družbeni položaj pa je bil spet vreden več kot le golo premoženje. Svojemu nosilcu je omogočal kredite vsake vrste.

Prvi del posveta je bil namenjen teoriji, opredelitvi predmeta in raziskovalnim metodam. V sijajnem referatu o ekonomiji in »svetovih umetnosti« je Laurence Fontaine z evropskega inštituta v Firencah govorila o usodnih povezavah med družbeno močjo, denarjem in umetnostjo, o nastajanju in vlogi okusa, značilnega za neko dobo in prostor, celo za posamezne družbene skupine, ter z njim povezanimi vrednotami. Danes vse družbene vede preverjajo, kje so meje njihovega področja dela in se odpirajo drugim vedam, zato so tudi v zvezi z disciplino, ki se ji reče umetnostna zgodovina, umestni, celo nujni

nekateri miselni premiki. Opozorila je na znano dejstvo, da sta pojem umetnosti in umetnostna zgodovina kot veda zahodnoevropski konstrukt čisto določenega časa in pojasnila razvoj terminov »lepe« in »mehanske« umetnosti, ki jima v slovenščini približno ustrežata besedi »umetnost« in »uporabna umetnost«. Do poznega srednjega veka so z besedo *ars* označevali posebno mojstrsko narejene izdelke, potem pa je njihov estetski videz počasi postajal vrednost in vrednota sam po sebi. Rodila se je »umetnost«.

Zaradi izsledkov antropologov, ki proučujejo umetnostno produkcijo neevropskih dežel, je po njenem danes mogoče reči, da umetnost nima neke absolutne in transkulturalne vrednosti, da jo mora zgodovinar obravnavati kot miselno kategorijo, umetnostni zgodovinar pa se mora zavedati, da je predmet njegovega zanimanja kot družbeni konstrukt spremenljiv v času. Kar pa se tiče potrošnikov, se pravi kupcev in naročnikov, velja še danes, kar je veljalo nekoč, da je namreč videz več kot bit: hiše in njihova oprema, obleke in življenjske navade omogočajo hitro in vidno razporejanje ljudi.

Antropologija, in posebej znameniti esej o daru Marcela Maussa, imata po njenem velike zasluge za kulturno interpretacijo ekonomije, ki je v svojem bistvu izmenjava dobrin. Sestavni del tega je tudi dar, ki se v vseh časih in kulturah pojavlja v na videz iracionalnih sistemih izmenjave, ki pa so globoko utemeljeni v boju za oblast. Nemajhen delež pri teh darovih imajo umetniški izdelki (predmeti, stavbe, prireditve vseh vrst). Zato bo po njenem potrebno še naprej raziskovati zelo dinamična razmerja med umetnostjo, močjo (oblastjo) in denarjem, kjer ima veliko vlogo zaporedje dati-sprejeti-vrniti. Vse te pojave lahko opazimo tudi v naših preteklih družbah, le pozorni nismo bili nanje. Samo za primer: ritualu dednih poklonov, v katerem imajo pomembno vlogo tudi medsebojna darila vladarja in predstavnikov elit, so sodobniki pripisovali tako velik pomen, da so ga vedno skrbno zapisali in opise v pozni fazi tudi izdajali v posebnih knjižicah.

Nekateri razpravljavci so razglabljali o tem, kaj so ljudje v tistih časih razumeli pod besedo »umetnost«. Ali samo lepo izdelane predmete, ali pa tudi dogodke, glasbo, gledališče in slovesnosti vseh vrst. V časih, ko je bila zapisana beseda rezervirana za redke pismene, je velika večina ljudi najbolj razumela podobe vseh vrst, tako da se v tej zvezi zdi upravičeno govoriti o vizuelni mentaliteti in vizuelni kulturi.

Kar nekaj referentov se je ukvarjalo s fenomenom trgovine z umetniškimi izdelki. Tako je na primer Ennio Concina z univerze v Benetkah prikazal razmerje med umetnikom in trgovcem v mediteranskem svetu. Tu – mišljena je seveda prvenstveno Italija – se je anonimni trg z umetniškimi predmeti razvil že v 15. stoletju, umetnikom mecenji niso bili več potrebni, slikarji so se lotili serijske proizvodnje slik z modnimi motivi in žanri. V zvezi z žanri je bilo zanimivo razmišljanje Reinholda L. Falkenburga z univerze v Berkeleyu o razvoju motiva krajine od poznega srednjega veka dalje, John Michael Montias z Yale-a pa je na podlagi študija prodajnih katalogov sejma slik v Amsterdamu 17. stoletja preciziral časovne okvire, v katerih so se v večjih količinah pojavili različni žanri: v 20-ih letih marine in motiv *vanitas*, v 30-ih morská obrežja in bitke, v 40-ih tihožitja z ribami, v 40-ih in 50-ih kače in kuščarji. V tem stoletju so prodajali umetniške izdelke tudi na običajnih sejmih, po vsej Evropi pa jih je ob vsej drugi robi prenašala tudi množica kramarjev. Nizozemske dežele so sploh dolgo in dobro živele od svojih slikarjev: če so bili francoski fiziokrati 18. stoletja mnenja, da je gonilo napredka poljedelstvo, pa je v tem obdobju na Nizozemskem predstavljalo gonilo bogastva in razvoja 3000 tamkajšnjih trgovcev z umetninami.

A najprej so obogateli trgovci z grafikami, kot je prikazal John Brewer z univerze v Chicagu. Iznajdba tiska je že v 16. stoletju omogočila silen pretok teh drobnih posrednikov in popularizatorjev oblik in vsebine, po katerih je koprnelo vedno več zbiralcev. Grafični listi so bili dostopni po zmernih cenah, dostopni pa so bili tudi grafiki sami, ki so postali zelo mobilni. Rodi se mednarodni trg, ki ustvarja podobo sveta.

Ekonomist Neil De Marchi z univerze v Durhamu je na primeru Antwerpna in Amsterdama podal pregled tržišča slik, na katerega sta imela kar največji vpliv število delujočih slikarjev in okus kupcev. Navedel je vrsto impozantnih števil v zvezi s to »proizvodnjo«, nastalih na podlagi študija zapuščinskih inventarjev, članstva cehovskih organizacij in sejmskih prodajnih katalogov. V zlato dobo nizozemskega slikarstva med leti 1580 in 1680 je tem delovalo od 400 do 800 slikarjev. Če so delali povprečno po 25 let in so naredili po 1,6 slike na teden, je to v tem obdobju pomenilo 4,7 milijona slik. Za te neznanske številke so bili »odgovorni« tudi trgovci – v tem času jih je bilo kakih 15.000 -, ki so spodbujali slikarje

in njihove izdelke posredovali odjemalcem po vsej celini. Konjunktura trga je trajala do srede 70-ih let 17. stoletja, ko so jo prekinile vojne z Anglijo in Francijo in se je veliko število mojstrov odpravilo s trebuhom za kruhom po Evropi: nekaj se jih je za krajši ali daljši čas ustavilo tudi pri nas.

Vprašanje okusa je po njegovem tesno povezano tudi s slikarsko inovacijo: pri tem se seveda zastavlja vprašanje, ali je bila inovacija prej ali je sledila okusu. V drugi polovici 17. in v 18. stoletju na primer so se na podobah in v družabnem življenju elit pojavili prizori iz kmečkih praznovanj, posebno znamenite »kmečke poroke«, – te so se pojavile v 40-ih letih 17. stoletja na sejnih v Antwerpnu in Parizu –, ki so bili priljubljena tema Davida II Teniersa in so jih preko grafičnih reprodukcij spoznali po vsej Evropi. Motivi iz kmečkega življenja so bili v našem prostoru znani že v drugi polovici 17. stoletja: na grafičnih listih pri zbiralcih (Valvasor!), na slikah v domovih plemstva in bogatih meščanov, v predpustnih zabavah družbenih elit. Seveda se je razpravljavec vprašal, zakaj sta kmet in njegov svet lahko postala na ta način zanimiva za plemenitnike. Predstavil je tezo Paula Alpersa, ki je raziskoval motiv pastorale, da sta tako kmet kot gospod v marsičem delila isto izkušnjo (letina, vreme, vojna, bolezen, vera, praznovanja), kar je rodilo zavest o medsebojni odvisnosti in do neke mere tudi upoštevanje kmečkega dela.

In kakšen je trg z umetninami (= starinami) danes? O tem je spregovoril umetnostni zgodovinar, ki je tudi ekonomist in strokovnjak za avkcije, Markus Eisenbeis iz Kölna. Opozoril je najprej na to, da se je izjemno razširilo število vrst predmetov, ki so dandanes predmet zbiranja in posledično tudi avkcijske ponudbe – tu je treba pomisliti na svetove športa, filma, pop kulture in podobnega, častitljivo vzdušje dražb preteklih časov pa so temeljito spremenili tudi novi mediji, prvenstveno internet. Opaža, da so kupci vedno manj tudi poznavalci: za določene vrste predmetov, na primer za preproge ali predmete iz srebra, ni več zanimanja, ker večina kupcev preprosto ne ve, za kaj pri stvari gre. Danes ljudje kupujejo vsevprek, samo da bi imeli v stanovanju kako starino ali da bi jih kak predmet spominjal na znano osebnost, posedovanje starih ali spominskih predmetov je sestavni del življenjskega stila.

Sledila je skupina predavanj o »povpraševanju«, ki so razčlenjevala obseg umetnostne produkcije v določenih okoljih in določenem času, ob tem pa še »poslovne partnerje«, se pravi mojstre, naročnike ter specializirane trgovce in trge (Antwerpen, Pariz, London, Milano). Tu bo za slovenskega bralca zanimivo poročilo o referatu Dominique Rigaux, ki je obravnaval okoliščine nastajanja fresk v podeželskih cerkvah na področju Alp ob koncu srednjega veka. Gospa vodi projekt »PREALP«, ki ima za cilj popisati vse stenske slikarije v pokrajinah alpskega loka. Opozorila je, da v tem primeru ne gre za trgovino s podobami, marveč da je bil tu tržni objekt slikar. Še več, naročniki, vaške soseske, so s pomočjo slikarjevega čopiča spregovorili o sebi, o svojem vsakdanjem delu, o svoji samopodobi torej. Kot veliko odkritje tega projekta je bil predstavljen motiv Svete nedelje, ki se je na nekaj lokacijah (predstavljene so bile tri) pojavil v času med 1460 in 1480.

Naslednji sklop predavanj je bil posvečen produkciji. Ekonomisti so v svojem jeziku spregovorili o družbenih skupinah, ki so kupovale umetniške izdelke, o modnih temah, o posrednikih pri nakupu, o cenah, ki so vključevale oba elementa, stroške izdelave in vrednost glede na okus dobe, o distribuciji. Ker so mojstri živeli od dela svojih rok, so morali biti pozorni na dejstva, ki jih navadno ne povezujemo z umetnostjo: čas, ki so ga potrebovali za izdelavo podobe, se je od konca srednjega veka krajšal, svoje delovne postopke so racionalizirali in to se je odražalo tudi na izdelkih, posebno tistih, ki so bili delani za tržišče – teh pa je bila večina. Če se je slikar za neposrednega naročnika še potrudil za natančno izdelavo vseh potrebnih detajlov, pa se mu pri delih za trg minucioznost nikakor ni izplačala: modni žanri so vedno našli pot do manj izbirčnih kupcev. Določeni sloji so od 17. stoletja dalje na vsak način hoteli imeti med opremo svojih hiš tudi slike, moderne slike, pa četudi »na ducat ceneje«, ki so jih predstavljale serije »cezarjev«, krajin, beneških dam, živali ali tihožitij, kar je bil izum tega podob lačnega časa. Po takih izdelkih so pridno segali tudi najbolj petični.

V Angliji 18. stoletja, kakor sta v svojem referatu prikazala Maxine Berg (Norwich) in Matthew Craske (Oxford), so se pojavili trgovci z luksuznim blagom, ki so bili taki poznavalci, da so jih najemali za svetovalce pri opremi bivališč – predniki današnjih dizajnerjev. Izobraženi trgovci preteklih časov tudi v Evropi in ne le pri nas še čakajo, da bi stroka do dobra raziskala njihovo mesto v družbah po koncu srednjega veka in njihovo vlogo v zadevah okusa. Pri nas – in večinoma tudi drugje – so si elite pomagale kar s poznavalci iz lastnih vrst, ki so imeli znanje in oko za vse, s čemer se je moral obdati človek, ki je hotel kaj veljati. Ena takih osebnosti je bil v okolju dolenjskih gradov druge polovice 17. stoletja kanonik Matija Kastelec, ki je bil ne le literat in jezikoslovec, ampak tudi mojster stavbarstva in

svojim plemenitim sodobnikom avtoriteta pri takrat tako aktualnem preurejanju gradov. Valvasor pa je naravnost klasičen zgled, kako so med elitami nastajali novi svetovi odličnosti: potovanja, negovanje stikov in zbirateljstvo.

V temle zapisu sem lahko predstavila le majhen del bogate vsebine zbornika, ki poleg vseh referatov prinaša tudi diskusijo, ki je v tem okolju nikoli ni treba posebej spodbujati in je vedno zanimivo dopolnilo. Zbornik *Economia e arte Secc.XIII-XVIII. Atti della »Trentatreesima Settimana di studi«* 30 aprile–4 maggio 2001 je mogoče naročiti preko elektronske pošte inštituta: datini@mbox.comune.prato.it

Maja Žvanut

O čem smo pisali v zgodovinskem časopisu

... pred petimi desetletji?

S to ekspedicijo je bila Maximova glavna sila na severo-vzhodni strani Italije oslABLJENA, a ravno tjakaj se je nameril Teodozij, ki se je hitro pomikal iz Carigrada. Dne 14. junija leta 388 je bil že v Stobiju, prodiral je z vso svojo močjo neovirano po prastari vojaški cesti v dolini Vardarja, Morave in nazadnje Save proti severo-vzhodu do Siscije. Tukaj je njegova konjenica kljub visokemu stanju vode prešla čez Savo, nenadoma udarila na sovražnika in ga popolnoma porazila. (*Josip Klemenc, Teodozijev pohod proti Maximusu iz Siscije do Petovija, ZČ, 6–7, 1952–1953, str. 79*)

... pred štirimi desetletji?

Precej manjši pomen kot diafilm ima šolski radio. Radijske oddaje poslušala razmeroma malo število učencev; radio še ni postal nepogrešljiv sestavni del pouka, temveč služi bolj prigodni in občasnimi dopolnitvi in poglobitvi učne snovi. Prav učinkovit učni pripomoček obeta postati televizija. Prvim poskusnim oddajam v letu 1963 bodo že januarja leta 1964 sledile redne televizijske oddaje za šole, ki bodo vsebovale tudi zgodovinske teme. (*Bogo Stupan, Problem zgodovinskega pouka na naših šolah, ZČ, 17, 1963, str. 98*)

... pred tremi desetletji?

Glavna oseba – duhovnik Simon, doma iz Celja, nadarbinar in uslužbenec gornjegrajskega samostana, bivši župnik v Hočah pri Mariboru, je doslej znan le iz obeh naših dokumentov. Oktobra 1398 se omenja kot župnik v Hočah že neki Peter. Župnija sv. Jurija v Hočah je bila 9. februarja 1398 inkorporirana gornjegrajskemu samostanu in je tako razumljivo, da je samostan prevzel bivšega župnika v svojo službo. (*Božo Otorepec in Josip Žontar, Božja sodba (ordal) sveče v Kamniku leta 1398, ZČ, 27, 1973, št. 3–4, str. 322*)

... dvema desetletjema?

V Dubrovniku so o občinskem učitelju prvič razpravljali v Malem svetu 6. marca 1333. V službo je bil sprejet Nikola iz Verone kot magister gramaticus. Določili so mu 10 perperjev letne plače, posebno šolnino pa so morali plačevati tudi otroci. S prihodom tega učitelja v Dubrovnik se smatra začetek delovanja javne mestne šole. (*Ignacij Voje, Vplivi Italije na šolstvo in s tem povezan kulturni razvoj v Dalmaciji ter v Dubrovniku v srednjem veku, ZČ, 37, 1983, št. 3, str. 204*)

... pred desetletjem?

Zaradi boljše predstave si oglejmo še strukturo ene izmed meščanskih vil v Ljubljani na začetku stoletja. Ob tej priložnosti sem izbral vilo nemške meščanske družine, katere lastnik je bil dr. Otto Vallentschag, odvetnik in hišni posestnik v Ljubljani. Vila je bila zgrajena do začetka julija 1907. Bila je enodružinska. Lastnik je vilo zavaroval proti požaru, hkrati pa je zaradi bližine južne železnice poskrbel tudi za požarno varnost. Tako tla kot stropi so bili betonski. Protipožarnim predpisom je ustrezala tudi strešna kritina, saj je bila streha pokrita z eternitom. (*Andrej Studen, Zapis o bivanjskih razmerah nemških in slovenskih višjih meščanskih slojev v Ljubljani na začetku stoletja (primer naselja vil v kapucinskem predmestju v Ljubljani), ZČ, 47, 1993, št. 3, str. 422*)

OCENE IN POROČILA

Darja Šterbenc Erker, **Quid lacrimis ... Rimska ženska pred obličjem smrti med 2. stol. pr. n. št. in 2. stol. n. št.** Ljubljana : Založba /**cf*, 2002. 271 strani.

V delu *Quid lacrimis...* nam avtorica Darja Šterbenc Erker skozi predstavitev poteka in simbolike pogrebnih obrednih nalog aristokratskih matron iz rimskih senatorskih in viteških družin v obdobju med 2. st. pr. n. št. in 2. st. n. št. prikazuje vlogo žensk v rimski družbi navedenega obdobja. V nasprotju z mnenjem nekaterih avtorjev, ki položaj rimske ženske označujejo kot marginalen in manjvreden, na osnovi preučevanja njihovih obrednih nalog ugotavlja, da so jim prav zadolžitve pri opravljanju pogrebnih obredov zagotavljale, da na družbeni lestvici niso bile manjvredne, marveč so s svojimi nalogami dopolnjevale moške vloge in omogočale, da je družba z njihovim sodelovanjem normalno delovala. Z izpolnjevanjem svojih nalog so ženske moškim zagotavljale, da so ostajali ritualno čisti in tako sposobni opravljanja obredov v imenu državljske skupnosti ter posredovanja med svetom ljudi in svetom bogov.

Po merilih antike je pojem onesnaženja zajemal osebe in stvari, ki niso pripadale nobeni izmed obstoječih skupin, marveč so bile nekje vmes. Vse meje in robovi med različnimi kategorijami so veljali za nevarne in povezane z onesnaženjem. Tako so imele osebe pri prehodu med različnimi statusi položaj, ki je bil zunaj obstoječega reda. To ni veljalo le za nepokopane mrtve, ampak tudi za pravkar rojene otroke. Novorojenca so poimenovali in ga dokončno vključili v rimsko družbo šele en rimski teden po rojstvu. V vmesnem času med rojstvom in lustralnim dnem pa je otrok bival med svetom senc in svetom živih. Šele očiščevalni obred na lustralni dan, teden dni po fizičnem rojstvu, je tudi obredno sklenil otrokovo rojstvo, ki mu je družina tega dne dala ime (*praenomen*) in ga dokončno sprejela medse. Ženske so bile edine, ki so pri porodu neposredno sodelovale, zato je bilo tudi očiščevanje onesnaženja povezanega s porodom v prvi vrsti njihova naloga. Moški ni smel priti v stik z otrokom, dokler ni bila opravljena prva stopnja očiščevanja, ki je obsegala umivanje novorojenca in odstranjevanje porodne nečistoče. V obredih umivanja so ženske očistile del onesnaženja, ki je ob prihodu na svet spremljal otroka, in ga tako pripravile na prvo srečanje z moškimi člani družine.

V primerjavi z rojstvom je bila smrt le pot v nasprotni smeri. Medtem ko so Rimljani rojstvo razumeli kot prihod iz dežele senc, je pomenila smrt odhod vanjo. V obeh primerih so prehod med dvema svetovoma omogočile ženske, ki so lahko edine oba biološka dogodka prevedle v družbeno realnost. Tako kot ob rojstvu so ženske tudi v primeru smrti opravile niz ritualnih nalog, povezanih z očiščevanjem onesnaženja. Sorodnice so opravile obrede umivanja in maziljenja trupla, poskrbele so, da je bil umrla lepo oblečen v čisto obleko in ga pokrile z mrtvaškim prtom. Ženske so bile v tesnejšem stiku z umrlim ter se v obredih, ki so jih v pripravah na pogreb opravljale, s smrtjo neposredno onesnažile. Moški so v obrede ob rojstvu in smrti posegli šele tedaj, ko so ženske že opravile prvo stopnjo obrednega očiščevanja. Čeprav so bili kljub temu tako kot vsi udeleženci pri pogrebu vsaj simbolno onesnaženi, je bila njihova stopnja onesnaženosti v primerjavi z onesnaženjem žensk vendarle verjetno nekoliko manjša. Morda so bili prav zato moški tisti, ki so po zaključenih obredih na simbolni ravni očistili celotno družino in tudi vse ostale udeležence. Pogreb je namreč onesnažil vse, ki so umrlega pospremili na njegovi poti iz sveta živih, saj so se skupaj z njim tudi sami približali svetu mrtvih in ves čas opravljanja obredov bivali na meji obeh svetov. Za moške, ki so tudi pri pogrebu tako kot sicer nastopali v vlogi predstavnikov družine pred očmi skupnosti, je bil po tednu dni z daritvijo Cereri na pokojnikovem grobu in s pojedino, ki je daritvi sledila, pogreb končan in čisti slehernega onesnaženja so se lahko znova v celoti vključili v javno življenje.

Drugače kot moški pa ženske tudi po tednu dni očiščevanja pogosto niso prekinile svojega žalovanja. To je bilo ob obredih očiščevanja pokojnika glavna naloga udeleženk pogrebnega rituala. Ženske so z naricanjem, pri katerem so si do krvi razpraskale objokana lica in razgaljene prsi, ob truplu pokojnika izražale svojo žalost in dolžnost do umrlega. Ob tem so žalovalke tudi obredno kričale in v lamenu

tacijah ritualno izražale svojo žalost nad izgubo. Lamentacije in petje žalostink so bile edina oblika javnega govora, ki je bila ženskam dostopna v pogrebnem ritualu. Ženske lamentacije in klicanje po maščevanju umorjenih sorodnikov so bili izrednega pomena v arhaični rimski družbi, v kateri je vladal zakon krvnega maščevanja. Zaradi te poteze ženskega žalovanja, ki je s spodbujanjem krvnega maščevanja vodilo k vedno novim umorom, so že v 5. st. pr. n. št. obseg lamentacij zakonsko omejili. Kasneje se je spremenila tudi zahtevana oblika maščevanja. Novi običaji so v zadnjem stoletju republike in v dobi cesarstva pri reševanju sporov med državljani dajali prednost sodišču, na katerem je klic po krvnem maščevanju nadomestila sodna obravnava. Dolžnosti maščevanja je bilo tako zadoščeno tedaj, ko so sorodniki umorjenega dosegli, da je bil morilec iz Rima izgnan.

Z omejevanjem ženskega žalovanja se je manjšal vpliv in pomen ženskega glasu v javnosti. Predvsem ženske nizkega rodu so tako izgubljale možnost nastopa pred širšo skupnostjo, saj v nasprotju z matronami iz aristokratskih družin niso mogle sodelovati v javnih obredih. Drugače kot ženske nižjih slojev so bile matrone aristokratskih družin poleg zasebnih dolžne opravljati tudi javne obrede. Vir ženske moči je bil tudi v primeru javnih obredov prav v njihovem žalovanju. Žensko žalovanje v suplikacijah in peploforijah je bil eden izmed pomembnih elementov prepričevanja božanskih dobrotnikov, naj pomagajo skupnosti v njenih najtežjih trenutkih. Ker so priprošnjice od bogov izprosile pomembne usluge za rimsko skupnost, so jim pripisovali, da imajo veliko moč, ki se pokaže, ko se država znajde v kriznem položaju. Elemente žalovanja lahko zasledimo tudi v Cererinih obredih, ki so jih prav tako opravljale ženske. Vsakoletni obredi so se začeli konec junija ali v začetku julija, ko je že dozorevalo žito. V njih so ženske tako kot v obredih ob porodu in smrti nastopile kot osebe, ki omogočajo prehode med različnimi svetovi. Podobna je bila vloga žensk še v nekaj drugih obredih.

Kako pomembno je bilo žensko žalovanje in njihova sposobnost, da kot posrednice sodelujejo pri prehodu med različnimi svetovi in stanji, kot idealen rimski zakonski par prikazujeta flamen in flaminika Dialis. Flamen Dialis je bil med vsemi svečeni in Rimu najbolj občutljiv za onesnaženje s smrtjo, zato je lahko žaloval le s posredovanjem svoje žene. Flaminika Dialis je trikrat na leto (v marcu, maju in juniju) obredno žalovala in izkazovala duhovom umrlih časti, ki so jim pripadale. Avtorica žalovanje Jupitrove svečenice povezuje z njenim posredovanjem pri odpiranju prehodov med različnimi časovnimi cikli: marca se je začelo rimsko novo leto, maja je pomlad prešla v poletje, junija pa naj bi bil obred žalovanja povezan s pričakovanjem poletnega solsticija. Flaminika je z žalovanjem dopolnjevala moževe obrede in mu omogočala, da je nemoteno opravljal svoje religiozne naloge. Ravnala je tako kot vse druge ženske v rimski skupnosti, ki so prevzele odgovornost za žalovanje ob smrti sorodnikov in s tem možem omogočile, da so nemoteno izpolnjevali svoje družbene vloge. Ker so ženske dopolnjevale obredne zadolžitve svojih mož, med obrednimi nalogami enih in drugih ni mogoče vzpostaviti hierarhije. Zato avtorica ob koncu svoje knjige ugotavlja, da so v sistemu rimske religije tako moške kot ženske naloge enako nepogrešljive in nujno potrebne za nemoteno delovanje rimske družbe.

V knjigi obdelano tematiko, ki sem jo zelo na kratko predstavila le v nekaj osnovnih potezah, je avtorica razčlenila v štiri glavne sklope poglavij. V prvem se je posvetila primerjavi žalovanja, kot ga poznamo danes, s tistim, ki je bilo v navadi v izbranem obdobju; v drugem je zelo podrobno predstavila moške in ženske ritualne naloge ob rojstvu in smrti; tretje poglavje je namenila prikazu žalovanja in očiščevanja kot ženskih družbenih nalog; v četrtem poglavju pa je kratko povzela sklepe svoje raziskave in jih zaključila z ugotovitvijo, da se ženske in moške družbene vloge v Rimu dopolnjujejo in medsebojno harmonično prepletajo. Zato nobeni skupini ne moremo pripisati prvenstva, pač pa sta zaradi svoje nepogrešljivosti za uspešno delovanje rimske družbe obe enako pomembni.

Čeprav delo po svoji vsebini nikakor ni enostavno, saj se avtorica v njem loteva vrste zelo zapletenih vprašanj, pa avtoričin preprost in razumljiv način pisanja omogoča, da se skozi delo brez težav lahko prebije tudi bralec, ki se s predstavljenimi problematiko v delu šele prvič seznanja. Tega ne omogoča le avtoričin slog pisanja, ampak tudi njeno nenehno navajanje primerov iz bogate antične literarne zbirke in redkih ohranjenih primerov likovnega sveta, ki ne prispeva le k večji razumljivosti in nazornosti dela, marveč znanstveno pisanje na najboljši način predstavlja kot zelo prijetno branje.

Alenka Cedilnik

Gradivo za slovensko zgodovino v srednjem veku. 6/1, (Listine 1246-1255). Uredil France Baraga na podlagi gradiva Boža Otorepca. Ljubljana : Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Založba ZRC SAZU, 2002. 296 strani. (Thesaurus memoriae. Fontes ; 2).

Ko je leta 1928 luč sveta zagledal peti zvezek Gradiva za zgodovino Slovencev v srednjem veku, ki ga je pri Leonovi družbi v Ljubljani izdal Milko Kos, niso verjetno niti največji pesimisti pričakovali, da bo treba na naslednji zvezek zbirke, ki predstavlja nujno osnovo za resno in strokovno delo na področju medievistike, čakati skoraj petinsedemdeset let. V zadnjih petdesetih letih je bilo sicer več pobud, ki so imele cilj poskrbeti za načrtno izdajanje virov za slovensko zgodovino. Leta 1972 je bil celo sprejet in objavljen Program edicij virov za slovensko zgodovino, ki mu naj bi sledile institucije pri izdajanju gradiva.¹ Toda zdi se, da so kasneje objavljene edicije virov bile kljub sprejetemu Programu prej plod osebnega interesa in aganžmaja izdajatelja kot pa posledica načrtnega in koordiniranega skupinskega zbiranja in publiciranja gradiva. Velik deficit je bilo čutiti zlasti na področju izdajanja listinskega gradiva. Razen Otorepčevega Gradiva za zgodovino Ljubljane, ki je izšlo v obliki (slabo) ciklostiranega tipkopisa, in Mlinaričevega Gradiva za zgodovino Maribora ni prišlo do nobene obsežnejše objave listinskega gradiva.

To sicer ne pomeni, da je delo na tem segmentu povsem zastalo. Posamezniki so za lastne potrebe evidentirali listine po domačih in tujih arhivih, vendar je žal takó zbrano gradivo širši javnosti ostajalo nedostopno. Po zagnanosti in uspešnosti zbiranja je izstopal Božo Otorepec. Kot plod njegovega truda je na SAZU nastal v obliki tipkopisa skoraj pet tisoč enot obsegajoč korpus listin, ki ga je Otorepec poimenoval Centralni katalog srednjeveških listin. Njegovi marljivosti in benevolentnosti pri dostopnosti do kartoteke se gre zahvaliti, da je mlajša generacija medievistov lahko bolje osvetlila nekatera vprašanja iz slovenske zgodovine iz časa poznega srednjega veka. V zadnjem desetletju je dozorela ideja o izdaji tega obsežnega korpusa.

Baragova izdaja Gradiva je prvi korak k izpolnitvi te ideje, čeprav je istočasno tudi bistveno več kot to. Dejansko združuje projekt nadaljevanja Kosovega gradiva in izdajanja Otorepčeve kartoteke. Barago povezuje s Kosom letnica 1246 (gradivo za omenjeno leto je objavljeno tako pri Kosu kot pri Baragi), Otorepčeva kartoteka pa predstavlja osnovo, na kateri se je gradilo. Kot poudarja Baraga v predgovoru je s prvimi pripravami za izdajo začel že Božo Otorepec. Gradivo v svoji kartoteki, ki je prvotno zajemala zgolj 24 prepisov listin in nekaj registrov, je Otorepec dopolnil z gradivom, ki je bilo že objavljeno v drugih domačih in tujih publikacijah. Tako se je število enot dvignilo na 187. V tej fazi se je v delo vključil Baraga. Ugotovil je znatne pomanjkljivosti v do tedaj zbranem materialu. Prepise je oblikovno in vsebinsko poenotil, objavljene vire pa je obdelal skladno z zastavljenimi edicijskimi načeli. Gradivo je še dodatno dopolnil in preveril pravilnost prepisov. Vse skupaj je zahtevalo ogromno truda, obseg gradiva pa je narasel na 298 enot. Mislim, da ne bo daleč od resnice, če trdim, da lahko prvi del šeste knjige Gradiva za slovensko zgodovino v srednjem veku štejem za Baragovo avtorsko delo, saj bi zbrani material brez njegovega vložka težko zadovoljil sodobne zahteve pri izdajanju virov.

Čeprav naj bi bilo Baragovo Gradivo nadaljevanje Kosovega predstavlja izdaja bistveno nadgradnjo prvotnega koncepta. Močno spremenjene potrebe stroke so od avtorja zahtevale drugačen pristop. Kot najpomembnejša razlika izstopa dejstvo, da se je Baraga omejil zgolj na listinsko gradivo. Narativne vire pušča ob strani, saj začne, kot pravi Baraga, njihovo število s sredino 13. stoletja strmo naraščati. Enako so se spremenili tudi kriteriji, po katerih je Baraga gradivo uvrstil v izdajo. Če je Kos govoril še o Gradivu za zgodovino Slovencev v srednjem veku in torej obravnaval predvsem slovenski etnični prostor, se je Baraga omejil na gradivo za slovensko zgodovino. V svojo izdajo je gradivo vključeval na osnovi štirih kriterijev, in sicer, da so bile listine izdane na ozemlju današnje Slovenije, da je izstavitelj ali prejemnik listine živel na ozemlju današnje Slovenije, da se v njih omenjajo kraji ali osebe z ozemlja

¹ O prizadevanjih v zvezi z objavljanjem virov prim. Darja Mihelič, Razmislek o objavljanju starejših arhivskih spisov. V: ZČ 40 (1986) 1–2, str. 117–139.

Članek se ne omejuje zgolj na Slovenijo, ampak opisuje prizadevanja v okviru nekdanje Jugoslavije ter prime-rja ekdotična pravila pri nekaterih izdajah virov.

današnje Slovenije ali pa da se v listini v širšem okviru omenjajo Koroška, Štajerska in Istra, v kolikor tvorijo del današnje Slovenije.

V primerjavi s Kosom se je spremenila tudi oblika izdajanja. Medtem ko pri Kosu prevladujejo zapisi v obliki regista ter delni prevodi pomembnejših in zanimivejših virov, objavlja Baraga listine večinoma v obliki celotnega teksta. V odlomkih so objavljene samo tiste listine, ki so pomembne za nas le zaradi omembe krajev ali oseb z današnjega ozemlja Slovenije, a vsebinsko z njimi niso povezane, v registih pa so objavljene tiste listine o delovanju pomembnih oseb, katerih aktivnost se je dotikala takratne slovenske zgodovine le obrobno, njihove odločitve, o katerih govori regist pa so bile za Slovence pomembne. Uporabljeni kriteriji in oblika izdajanja se zdijo smiselni. Pri tako koncipiranih izdajah je pač potrebno skleniti kompromis med obsegom in informativnostjo izdaje. Za našo zgodovino bi bilo vsekakor zanimivo in uporabno celotno gradivo goriških grofov, ne samo tisto, ki se nanaša na naše ozemlje, zanimivi bi bili tudi na primer devinski gospodje. Podobne želje in potrebe stroke bi verjetno lahko še naštevali. Za kasnejše obdobje bi bilo kljub vsemu smiselno razmisliti o bolj fleksibilnem geografskem kriteriju za objavo, zlasti ker se za 14. in 15. stoletje bistveno zmanjša tudi število tujih izdaj, s katerimi je možno zapolniti vrzel pri poznavanju virov.

Struktura edicije sledi modernim principom izdajanja listin, ki jih je Baraga v predgovoru natančno popisal. Za običajno navedbo datuma in kraja izstavitve stoji regist. Sledijo podatki o izvorniku in prepisih, podatki o morebitnih objavljenih fotografijah listin, objavah celotnega besedila listine oziroma njenega regista in morebitne literature povezane z vsebino listine. Temu sledijo dodatna pojasnila o pravni ali stvarni vsebini in o vprašanih datacije. Prav ta pojasnila pogosto pokažejo na Baragovo odlično poznavanje dosedanjih izdaj virov in strokovne literature. Pred samim besedilom listine so navedene še morebitne dorzalne notice. Tekstu listine sledijo podatki o pečatih z njihovim kratkim opisom.

Uporabljena edicijska načela bistveno ne odstopajo od smernic, ki jih priporoča zveza nemških zgodovinskih in antičnih društev², razen v tem, da Baraga navedbe o merah listine in slike navaja na milimeter natančno in jih ne zaokrožuje na priporočenih 0,5 centimetrov. V splošnem so lahko kriteriji, ki jih uporablja Baraga, ob upoštevanju pripomb dobra osnova za bodoče izdaje listinskega gradiva. Vsekakor pri tem velja temeljno pravilo v ekdotiki, da je bolj od splošne uniformiranosti pravil pomembno dosledno spoštovanje in uporaba načel, za katere se je odločil izdajatelj in jih predstavil v uvodu k publikaciji.

Opisu uporabljenih kriterijev sledita razlaga kratic ter seznam virov in literature, po kateri je črpal Baraga. Zlasti slednji, ki obsega 210 naslovov, predstavlja dragocen pregled nad izdajami virov in z njimi povezano literaturo. Prevladujejo predvsem izdaje virov iz avstrijskega in italijanskega jezikovnega prostora.

Iz zbranega gradiva je razvidno izredno natančno in marljivo delo Franceta Barage. Kljub temu se izdaja ni mogla izogniti nekaterim pomanjkljivostim, ki jih gre bolj kot avtorjevi površnosti pripisati tiskarskemu skratu. Tako je na primer pri navajanju literature po pomoti izpadel naslov Dopplerjevega članka objavljenega leta 1871 v *Mitteilungen der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde*. Gre za članek z naslovom *Die ältesten Originalurkunden des fürsterzbischöflichen Consistorialarchives zu Salzburg*, ki za slovensko zgodovino ne prinaša bistvenih informacij, saj se samo v eni izmed listin med pričami omenja Hertneid Ptujski. Podobno se pri navajanju splošnih okrajšav prikrade nekaj nedoslednosti, ko se pri nekaterih kraticah navaja samo slovenski pomen kratice, pri nekaterih pa zgolj originalna razrešitev okrajšave, ne pa oboje kot pri vseh ostalih. Toda to so dejansko zanemarljive napake, ki ne vplivajo na kvaliteto izdaje. Poudarjanje takih pomanjkljivosti se zdi bolj pikolovsko iskanje igle v senu kot pa resna kritika knjige.

Tudi registi so povzeti zelo korektno. Opozoriti velja le na nekaj terminoloških problemov, s katerimi pa se stroka še ni resneje poprijela. Tako na primer Baraga termin *capitaneus generalis*, ki se

2 Prim.: Richtlinien für die Edition Landesgeschichtlicher Quellen (izd.: Walter Heinemeyer), Marburg 1978, str. 7sl.) ali nekateri jugoslovanski (južnoslovanski) avtorji (običajno se sledi načelom, ki jih je postavil M. Milošević, Načela izdavanja arhivske građe. V: Arhivist 32 (1982) 1–2, str. 225–275. Drugi pomembnejši avtorji iz ozemlja nekdanje skupne države so še Ivan Filipović, Jakov Stipišić in Radovan Samardžić).

pojavlja v listini številka 60, s katero cesar Friderik II. sporoča, da je zaradi svoje odsotnosti na Štajerskem postavil za svojega namestnika goriškega grofa Majnharda III., prevaja dobesedno kot generalni kapitan. Po mojem mnenju ni potrebe, da bi tudi v slovenščini terminološko diferencirali termine *capitaneus generalis*, *capitaneus terae* in *capitaneus*. Vsi trije termini dejansko označujejo funkcijo deželnega glavarja. Argument o identičnosti izrazov potrjuje tudi kasnejša raba v listinah. Majnhard III. Goriški je tako v listini, s katero je Hermanu Ortenburškeum zastavil nekatere državne domene označen kot *capitaneus Stirie* (prim. Baraga 6/1 št. 93) in ne kot *capitaneus generalis*. Identični izraz je uporabljen tudi v dveh mandatih Friderika II., s katerima *capitaneo Stirie* daje navodila v zvezi s svojim sporom s papežem Inocencem IV. Baraga v tem primeru prevaja izraz kot Štajerski deželni glavar. Vsebinsko sta termina torej identična. Tezi, da je bil izraz *capitaneus generalis* uporabljen v listini iz 1248 zgolj izjemoma, pritrjuje tudi dejstvo, ki ga navaja Baraga sam v dodatnem pojasnilu pod registrom omenjene listine. Glede na navedbe Winkelmana lahko domnevamo, da so se pri izdaji omenjene listine naslonili na formular, ki je bil pogosto uporabljen pri imenovanju cesarskih uradnikov v Italiji. Tudi Janez Vetrinjski je v svoji Knjigi resničnih zgodb ne diferencira med posameznimi pojmi. Kot *capitaneus generalis* označi zgolj Ulrika iz Durenholza, ki ga je na mesto deležnega glavarja Koroške in Kranjske postavil Otokar Premisl.

Baragovo Gradivo je vsekakor dragocen pripomoček za bodoče delo. Uporabljati ga bo moral vsak, ki bo želel resno pristopiti k razreševanju vprašanj povezanih z začetkom interregnuma v naših krajih in drugimi vprašanji iz tega časa. Izdaji gre očitati eno samo slabost, na katero opozarja že Baraga sam. Knjiga namreč ne vsebuje niti krajevnega niti osebnega indeksa, ki je eden bistvenih pripomočkov v takih izdajah. Baraga obljublja, da naj bi bil objavljen v naslednjem zvezku. Enako pogrešamo dopolnilo gradiva, ki sta ga objavila France in Milko Kos. V letih po izdaji prvih petih zvezkov Gradiva je bilo namreč odkritih precej dokumentov, ki bistveno spreminjajo podobo in interpretacijo časa do 1246.

Kljub vsemu gre Francetu Baragi čestitati za opravljeno delo. Ob stoti obletnici izida prve knjige Kosovega Gradiva in po skoraj petinsedemdesetih letih objave petega zvezka lahko samo upamo, da bo do izdaje naslednjega zvezka prišlo hitreje kot se je zgodilo v tem primeru. Slovenska medievistika ga namreč krvavo potrebuje.

Janez Mlinar

Christian Lackner, Hof und Herrschaft. Rat, Kanzlei und Regierung der österreichischen Herzoge (1365–1406). Wien : R. Oldenbourg, 2002. 471 strani. (Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung. Ergänzungband; 41)

Obsežna monografija iz Spittala ob Dravi izvirajočega in na Inštitutu za avstrijske zgodovinske raziskave delujočega dunajskega medievista, se ukvarja s fenomenom dvora. Do pred dobrim desetletjem je bil dvor predvsem domena literarnih in umetnostnih zgodovinarjev ter muzikologov, saj je bil zaradi mecenstva, delavnic, naročil in na njemu delujočih umetnikov obravnavan predvsem ali pa kar izključno kot kulturni pojav. Šele postopoma se je uveljavilo spoznanje, da je bil dvor ena najpomembnejših političnih, socialnih in celo konzumentno-gospodarskih institucij srednjega in novega veka. Polivalenca dvora je bila vsekakor večja kot se je mislilo. Med njegove glavne »naloge« je spadalo, da je organiziral vsakdanje življenje, da je skrbel za pristop do kneza in za njegovo varnost, da je vzdrževal in povečeval njegov prestiž, da je nevtiraliziral in integriral elite moči in seveda, da je vladal in upravljali. Tako je v zadnjem času nastala v nemškem prostoru vrsta del, ki so se z dvorom kot oblastno-političnim in tudi socialnim fenomenom poznega srednjega veka ukvarjala na primerih kraljevskega dvora Luksemburžanov ter deželnoknežjih dvorov renskih palatinskih grofov, bavarskih Wittelsbachov in tudi Wettinov. Pri tem so se v konceptualnem oziru oblikovali trije raziskovalni pristopi k temi. Prvi, ki je dal pečat vrsti Münchenskih disertacij o dvoru bavarskih Wittelsbachov, obravnava v svojem središču dvorno pisarno in njeno pisno produkcijo, medtem ko so dvor, svet in sistem vladanja obravnavani bolj postransko. Ta »zgodovinsko-pisarniški« koncept, ki je s svojimi raziskavami različnih pisarniških rok in notranjih ter zunanjih značilnosti listin izrazito paleografsko in diplomatično usmerjen, je doživel

kritiko v smislu, da je s tem, ko je v središče postavil pisarno, postavil stvari na glavo; pisarna namreč – kljub največji množini sproduciranega gradiva in s tem ohranjenih virov – na dvoru ni bila najpomembnejša institucija, saj ni bila niti center političnega odločanja, niti ni imela največje politične teže: tu je bil ob knezu zlasti pomemben dvorni svet. Drugi pristop je v središče svojega raziskovalnega zanimanja postavil proces oblikovanja knežje rezidence, ki pomeni premik od vladanja s poti do vladanja z enega mesta. Proučevanje in raziskovanje knežjih itinerarjev je znotraj tega sklopa razumljivo dobilo enega osrednjih mest. Tretji konceptualni pristop razume dvor predvsem kot socialni sistem, ki ga tvorijo med seboj povezani posamezniki (Personenverbände). Ta pristop je usmerjen v raziskovanje konkretnih na dvoru delujočih historičnih oseb, mehanizmov njihovega rekrutiranja, socialnih mrež iz katerih so izhajali in v katere so se povezovali ipd. Temeljno za ta osebno-zgodovinski in prozopografski pristop je spoznanje, da je poznosrednjeveške upravne institucije možno razumeti samo iz zgodovine njihovih nosilcev, da je urad manj pomemben od patrimonialnega odnosa služabnika do gospoda.

Študija Christiana Lacknerja je skušala povezati vse tri sodobne konceptualne pristope in se – kot je razvidno že iz kazala – ukvarja tako z nosilci posameznih uradov, kot tudi s knežjim itinerarjem in dvorno pisarno. V središču knjige stoji dvor kot »politična tvorba«, kot središče odločanja in kot instrument vladanja in upravljanja. Gre za urade in funkcije v smislu strukturne analize dvora, za svet in za pisarno, pa tudi za dvor kot »socialno tvorbo«, kot vsoto vseh tistih oseb, ki so skozi svoje urade in funkcije tvorili knežvo najbližjo okolico. Tematsko se delo veže na habsburški dvor v drugi polovici 14. stoletja, natančneje na čas od smrti Rudolfa IV. Leta 1365 pa do smrti njegovega nečaka Viljema v letu 1406. Vsega skupaj gre torej za dobrih štirideset let, v katerih sta bili osrednji politični figuri Rudolfova brata Albreht III. († 1395) in Leopold III. († 1386) in za obdobje obenem, ki je zaradi notranjedinastičnih sporov in delitev habsburškega dominija dobilo v historiografiji bolj mračen pridih. Toda hkrati gre tudi za obdobje, ki se s strukturnozgodovinskega zornega kota vendarle kaže tudi kot prelomno-prehodno, v katerem so prvič opazni nastavki moderne državnosti in dualizma med knezom in deželnimi stanov. Materialna podlaga raziskavi, ki je zahtevala več let intenzivnega dela, so v največji meri knežje listine. Tu je avtor opravil gigantsko delo: dokumente je zbiral v skoraj sedemdesetih arhiv, raztresenih v prostoru, ki je bil interesna sfera Habsburžanov in je segal od severne Italije in današnje Slovenije preko Avstrije do Švice in južne Nemčije. Rezultat je impresivna zbirka 2250 originalnih listin avstrijskih vojvod za čas 1365–1406, tako, da se raziskava lahko opira na res izjemno solidno podlago v virih.

Po uvodnem pregledu, ki uokvirja habsburško politiko obravnavanega časa, je prvi del študije namenjen dvoru v vsej njegovi politični, socialni, gospodarski in tudi kulturni kompleksnosti, ki ga je okvirno sestavljalo okrog sto oseb. Najvišjo dvorno šaržo je predstavljal dvorni mojster, ki se je prvotno ukvarjal z znotrajdvornimi zadevami, a je že zelo zgodaj težišče urada prešlo v politično sfero in njegovi nosilci so bili praviloma rekrutirani iz vrst deželskih gospodov, to je iz vrst najvišjega deželnega plemstva. Kakšne perspektive socialne in ekonomske prosperitete je nudil ta urad njegovim nosilcem, kaže zelo nazorno primer Hansa von Liechtenstein-Nikolsburg, ki je bil skoraj tri desetletja dvorni mojster in najpomembnejši svetovalec Albrehta III.: ne samo, da je, sprva skoraj anonimnež, uspel na ključne dvorne položaje nastaviti svoje sorodstvo in izgraditi mrežo osebnih povezav, ampak je tako povečeval svoja posestva – okrog 1390 je skupaj z brati praktično pokupil vse, kar je bilo na razpolago na avstrijskem nepremičninskem trgu – da se je to zdelo nevarno celo vojvodi, ki je svoj *alter ego* 1394 odstranil z vseh pozicij moči in oblasti. Drugi rang znotraj dvornega personala je sredi 14. stoletja zavzemal komorni mojster, ki je na tem mestu izpodrinil dvornega maršala; delovanje slednjega se je vedno bolj omejevalo le na znotrajdvorne zadeve. »Dela in naloge« komornega mojstra iz virov niso jasno razvidne, je pa Lackner opozoril, da je staro naziranje, ki je v komornem mojstru videlo organ, zadolžen za celotne knežje dohodke in odhodke, zagotovo napačno. Največji del finančnih zadev deželnega kneza se v obravnavanem času namreč ni odvijal na dvoru, ampak v lokalnih uradih, od koder so se eventualni finančni presežki stekali v blagajne centralnih deželnih finančnih organov, kot je bil v Avstriji hubni mojster ali na Štajerskem deželni pisar. Za položaj komornega mojstra na dvoru, ki so se rekrutirali iz vrst viteškega stanu, se zdi, da je zelo pomembno vlogo imela njegova fizična bližina knezu, njegova prisotnost v vojvodovi kamri oz. *cubiculum*-u, medtem, ko je dejanski finančni organ, ki je na dvoru skrbel za dohodke in izplačila, bil njemu formalno podrejeni komorni pisar.

Obsežno poglavje knjige je namenjeno dvornemu ali knežjemu svetu, instituciji, ki je bila v literaturi označena kot »delavnica monarhičnega vladanja« in je bila najvišje posvetovalno telo kneza. Vse

do srede 14. stoletja še ni mogoče potegniti jasne ločnice med stalnim dvornim svetom in svetom deželskih gospodov, ki se je sestajal ob posebnih priložnostih. Vsekakor knežji svet ni bil organ v modernem birokratskem smislu, ki bi imel stalno število članov, redne seje in točno določene kompetence. Ravno obratno, število članov je bilo odprto in praktično nikoli se niso kot posvetovalno telo zbrali vsi nosilci naslova svetnik. V bistvu je šlo za ozek krog oseb (dvorni mojster, komorni mojster, vodja pisarne (kancler) in svetniki brez funkcije na dvoru), ki je bil vezan na kneza in ki je sodeloval praktično pri vseh področjih vladanja in upravljanja; med drugim so prav iz te institucije izvirali prvi impulzi za proračunsko planiranje in potrošnjo. Svet je poleg tega predstavljal posebno dvorno sodišče, ki mu je predsedoval sam vojvoda in ki se je ukvarjalo s sodnimi zadevami, ki jih je knez potegnil k sebi, s tožbami, ki so zadevale komorno premoženje in z osebami, ki so posedovale privilegij, da je vojvoda njihova edina sodna inštanca. Večina svetnikov je izvirala iz plemiškim vrst – tako gospodov kot vitezov – od katerih so bili nekateri duhovniškega stanu in so večinoma pripadali dvorni pisarni. Izjemoma so bili svetniki tudi meščanskega izvora in v najvišje posvetovalno telo so bili pritegnjeni predvsem zaradi svojega finančnega znanja in izkušenj.

Sestavni del dvora je bila tudi dvorna kapela. V razliko od predhodnih obdobij njeni člani praktično niso bili več vpeti v delo pisarne in kaplanski naslov je dobil bolj častni značaj. Kdo vse je bil upravičen do njega ni bilo jasno definirano, so pa bili posamezni visoki prelati – med njimi šentpavelski opati – vsi po vrsti tudi vojvodski kaplani. Ukvarjali so se predvsem z duhovnimi zadevami in zato ne čudi, da je bila dvorna kapela tudi pomemben kulturni center, kjer sta – če omenimo samo Leopolda z Dunaja, avtorja avstrijske deželne kronike o 95 gospostvih – bila formulirana in propagirana tako knežje samorazumevanje kot dvorno-dinastično modelirana deželna zavest. Literarna produkcija, ki je tako nastajala na dvoru, se je povezovala s knežjim mecenstvom in naročili, tako, da velja zadnja tretjina 14. stoletja za čas razcveta dvorne umetnosti v Avstriji, saj so takrat nastali ateljeji in delavnice, ki so delali izključno ali pa vsaj pretežno za avstrijske vojvode. Med vrhunske umetniške produkte tistega časa in miljeja nedvomno sodi Rationale Durandi (danes Cod. ÖNB 2765) z neprekosljivimi miniaturnimi, na katerega sijajni okrasitvi je dobrega pol ducata miniaturistov delalo kar dvajset let.

Drugi del študije se ukvarja z itinerarjem avstrijskih vojvod v obravnavanem času. Zaradi velikega števila listin je bil lahko v celoti dobro dokumentiran, medtem ko je rezidenčna funkcija Dunaja predstavljena zgolj eksemplarično na primerih gradbene zgodovine dunajskega Hofburga, knežje grobnice pri sv. Štefanu in razvoju gosposke četrti in četrti za služinčad. Zanimivo je, da se je vladarska praksa Albrehta III. in Leopolda III. zelo razlikovala med seboj. Medtem, ko je prvi večino svojega časa preživel na Dunaju (ocenjeno na 80–85 %), je drugi večino svojega časa preživel na potovanjih in je redko ostal dlje kot en mesec na enem in istem mestu; zato Leopold III. praktično tudi ni imel »glavne« rezidence ampak le bolj ali manj priljubljena bivališča, med katerimi po številu v njem prebitih dni izstopa štajerski Gradec. V prilogi sestavljeni itinerar avstrijskih vojvod kaže, da so v slovenski prostor prihajali bolj redko: Albreht III. je prišel le trikrat (1369, 1370 in 1374) v Ljubljano, od tega dvakrat (1370, 1374) skupaj z bratom Leopoldom III., ki je septembra in oktobra 1377 bil še v Mariboru, Ljubljani, Kamniku in Ptujju; trikrat pa je bil v dobrih desetih letih pri nas tudi Viljem (1396: Maribor, Ljubljana, Škofja Loka; 1399: Ljubljana; 1403: Ljubljana).

Tretji del študije je, kot že rečeno, namenjen dvorni pisarni in diplomatiki tam sproduciranih listin. Te se po svoji formi in funkciji v glavnem delijo na privilegije z visečim pečatom, mandate s pečatom, odtisnjem na hrbtni strani in *litterae clausae*, katere je pečat zapiral. Uporaba papirja na račun pergamenta je bila vedno večja, čeprav ni preseгла okrog 20 %. Nemščina kot jezik listinjenja je bila povsem uveljavljena in latinščina se je uporabljala samo še za romanska območja habsburškega dominija ter seveda za listine, ki so se tikale duhovnih in cerkvenih zadev. Po eksperimentih Rudolfa IV., ki so njegovim listinam dajali bolj majestetni videz, se je dvorna pisarna vrnila k običajnim predrudolfinskim formam in ususom, edina pomembna novost so bili pisarniški zaznamki, ki so postali na listinah redni in so po vsej verjetnosti pomenili aprobacijo s strani kneza (in sveta). Vodja pisarne je nosil od srede 14. stoletja naslov kanclerja in je bil kot redni član sveta eden od sokreatorjev knežjeve politike. V obravnavanem času so bili vsi kanclerji duhovniškega stanu in so z izjemo enega samega dosegli škofovski naslov, ki so se mu imeli zahvaliti prav zaradi svojega položaja in dela v dvorni pisarni. Izobrazba je na tem položaju že igrala pomembno vlogo in najmanj trije od šestih kanclerjev obravnavanega obdobja so študirali na univerzi, povečini pravo. V razliko od kanclerjev, ki so vsi dobro poznani in izmed

katerih je morda izpostaviti Johanna Ribija, ki je bil kancler že pod Rudolfom IV. in je imel odločilno vlogo pri produkciji morda najbolj znanega korpusa ponaredkov poznega srednjega veka, *privilegium maius*-a, je ostal pisarniški personal slabo oprijemljiv. Z mukotrno in natančno paleografsko analizo več kot dva tisoč originalnih listin, je avtorju uspelo identificirati roke posameznih pisarjev, od katerih je le nekatere možno pripisati posameznim imenom. Vsekakor je število pisarjev šlo v desetine in samo za Albrehta III. jih je identificiranih 36, medtem ko jih je za Leopolda III., ki je najkasneje od Dunajske pogodbe leta 1373, s katero je Albreht III. prepustil mlajšemu bratu upravo nad Kranjsko, Tirolsko in Prednjimi deželami, imel svojo lastno pisarno, evidentiranih 22.

Delo zaključujejo tri priloge z nosilci dvornih uradov, z itinerarjem avstrijskih vojvod in s seznamom pisarniških rok ter seveda seznam uporabljenih neobjavljenih in objavljenih virov, literature ter register krajev in oseb. S študijo Christiana Lacknerja je prišla na knjižni trg knjiga, ki odkriva sestavo in funkcioniranje ene osrednjih poznosrednjeveških institucij, ki z novega zornega kota osvetljuje prakso vladanja in ki lahko služi kot model za podobne raziskave; te bi bile zaželeni tudi v slovenskem prostoru vsaj na primeru dvora grofov Celjskih. Vsekakor gre za pomembno knjigo.

Peter Štih

Kaspar von Greyerz, **Religion und Kultur. Europa 1500–1800**. Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht, 2000. 395 strani.

Strinjam se, in zato navsezadnje tudi predstavljam navedeno delo, da večina nas, ki se tako ali drugače ukvarjamo z zgodovino, težko razume, kakšen pomen in vlogo sta imeli v preteklosti religija in religioznost. Kljub temu da sveta okrog nas ne moremo označiti za zares sekulariziranega, za svet brez religioznih občutij in navad, ostaja razumevanje vernosti in religioznosti naših prednikov »morda nekaj najtežjega /.../ v procesu približevanja njihovi kulturi«. Po prepričanju Kasparja von Greyerza velja to tudi za (zahodno in srednje) evropsko religijo in kulturo v letih 1500–1800.

Leta 1947 v Bernu rojeni avtor, predavatelj zgodnjenovoveške zgodovine na univerzi v Baslu, skuša pojmovati religijo čim širše. Zanj religija ni zgolj cerkvena vernost ali ideologija, ena bolj simpatična od druge. Vnaprejšnjo bodisi pokroviteljsko bodisi odklonilno ali pa apologetsko držo Greyerz preseže s kritično aplikacijo definicije sociologa T. Luckmanna, po kateri je religija »družbeno oblikovan, bolj ali manj utrjen, bolj ali manj obvezen simbolni sistem /.../, pogled na svet, legitimiranje naravnih in družbenih redov (Ordnungen), posamično presegajoče osmišljanje s praktičnimi navodili za življenje /.../«. Za to opredelitev se Greyerz odloči predvsem iz dveh razlogov: ker je religija kot kulturni pojav vedno vključena v določen družbeni kontekst in ker jo je posebej v predrazsvetljenskem času srečati zlasti v situacijah vsakdana. Ob tem dodaja, da je glede na razmere v zgodnjem novem veku izpostaviti obrednost, saj je bila ta pomemben del tako katoliške kakor protestantske pobožnosti in je bila značilna tudi za tedanja magijo. (str. 11–12)

Podobno se Greyerz loti pojma kultura, čeprav je to, kakor sam pravi, izmuzljiva in neizčrpljiva tema, ki jo lahko obravnava le obrobno. Če pogosto navajana opredelitev P. Burka – namreč da je kultura »sistem kolektivnih pomenskih vsebin in s tem povezanih vedenjskih oblik in vrednot ter [sistem] simboličnih form (izvedb in artefaktov), v katerih se te izražajo in utelešajo« – za Greyerza očitno ni vprašljiva, pa ga precej moti Burkova izpeljava, nanašajoča se na t.i. ljudsko kulturo. Kakor nekaterim drugim kritikom se tudi Greyerzu zdi preozka in preenostranska misel, da bi bilo to kulturo »morda še najlažje razložiti kot neuradno kulturo, kot kulturo podrejenih slojev«. Greyerz poudari, da je imela družbena elita v 16. in 17. stoletju opazen delež pri ljudski kulturi, medtem ko pri tedanji kulturi izobražencev preprosti ljudje niso bili oziroma so bili le malo udeleženi. (str. 21–22) Vsekakor je Greyerzu bližje bolj diferencirano razumevanje, ki ga s štirimi interpretativnimi modeli ponuja B. Scribner. Pojem ljudska kultura lahko po Scribnerju označuje specifične družbene običaje, neuradno kulturo kot kulturo ljudi zunaj oblastnih in korporativnih struktur, kulturo »praznoverja« in pa kulturo, povezano z elementarnimi oblikami obvladovanja življenja, na primer z astrologijo. (str. 23–24) Kljub temu da se Greyerz zaveda pomenske nedorečenosti izrazov »ljudstvo« in »ljudski«, vztraja pri oznaki ljudska kultura.

Obenem svari pred preveč polarizirajočo obravnavo kulture elit in kulture množic: vprašanje, ali je šlo v nekem času in prostoru dejansko za dihotomijo, naj bo predmet konkretne raziskave.

Sugestivna »svarila« načelne narave prinaša poglavje »Metodično-teoretični razmisleki« (str. 13 sl.) V njem se Greyerz najprej zoperstavi dogmatizmu, ki se navadno skriva za opredeljevanjem določenih vidikov zgodnjenooveške religioznosti kot heretičnih, iracionalnih ali praznovernih. Nič manj se ni po njegovem izogibati t.i. funkcionalističnemu pogledu na religijo, saj tudi ta zlahka popači raziskovalne izsledke. Omejevati katero koli religijo na funkcijo družbeno-političnega instrumenta oblasti – Greyerz v tej zvezi omenja Marxa – ali funkcijo konstituiranja cerkvene skupnosti – tu Greyerz navaja Durkheimovo stališče –, pomeni namreč enostransko poenostaviti in s tem zanikati kompleksnost religiozne problematike. Enako enostransko bi bilo po drugi strani »poveličevanje« vpliva religije na družbo, kot ga zasledimo pri M. Webru in v skladu s katerim naj bi družbeno vednje v prvi vrsti pogojevala »etika, zasidrana v religiozni veri«. Da bi bil odnos proučevalcev zgodnjenooveške religioznosti v tem pogledu čim bolj neobremenjen, Greyerz predlaga, naj poskusimo razumeti predstavne in verske svetove naših prednikov »od znotraj navzven« in šele potem o njih kaj »znanstvenega izjavljamo«. Pri tem so nam lahko v znatno pomoč mikrozdgodovinske raziskave, v katerih nastopa zgodovinski subjekt kot akter zgodovine in kjer niso v ospredju strukture, ki se jim posveča makrozgodovina. Kljub osebni zavezanosti historični antropologiji in zgodovini mentalitet pa Greyerz strukturno orientiranim študijem ne odreka pomena. Nemškemu socialnemu zgodovinopisju sedemdesetih in osemdesetih let 20. stoletja resda odkrito očita »popredmetenje« struktur in procesov na račun človeka in raznoterih medčloveških odnosov, vendar se hkrati zaveda povezanosti razvoja religije z razvojem mentalnih in drugih struktur. Vsekakor naj mikro in makrozgodovina pri proučevanju zgodnjenooveške religioznosti čim bolj napotujeta druga na drugo; na ta način bo mogoče dosti bolje razumeti tudi dinamiko sprememb pri porajanju »moderne kulture«.

Ravno v zvezi z razlaganjem sprememb v religiji in kulturi med letoma 1500 in 1800 se je varovati še drugih pasti, posebej »razvojnostnega determinizma«, v skladu s katerim bi (si) zgodnji novi vek predstavljali kot golo predstopnjo naprednejše moderne dobe. (str. 28 sl.) Greyerz kritizira zlasti pozitivistično zgodovino znanosti, ki je znanstvene tokove zgodnjega novega veka obdelovala izključno v kontekstu napredka. Takšno izhodišče, prevladujoče vse do osemdesetih let 20. stoletja, je namreč največkrat vodilo k ločevanju »znanstvenega« od »neznanstvenega« in posledično k ekskluzivističnemu osredinjanju na določena spoznanja velikih mislecev. Teme religioznega značaja, kot magija ali alkimija, niso veljale za »vredne raziskovanja«. Toda danes, ko se vse več zgodovinarjev znanosti zaveda relativnosti teorije napredka, ni – kot se posrečeno izrazi Greyerz – nobene potrebe, da bi Boyla (u. 1691) razglašali za junaškega zmagovalca nad alkimijo. Kajti niti nastanek kemijske znanosti niti zaton alkimistične vede nista jasno razpoznavna »dogodka«, tako kakor zgodovinske spremembe nasploh niso nekaj linearnega. Ne le da je znanstvenik 17. stoletja lahko izhajal iz dveh ali več z današnjega gledišča nezdržljivih pogledov na svet, upoštevati moramo tudi dejstvo, da more v navidez novih pojavih tičati mnogo starega in da zgodovinski prelomi v resnici niso bili tako prelomni, kot je videti. Kar zadeva vprašanje zgodovine znanosti in zgodovine religije, se zdi Greyerzu potrebno opozoriti še na eno metodološko hibo, na reduciranje sicer kompleksnih odnosov med znanostjo in religijo na »konstrukcijo naravnost apriornega nasprotja med Cerkvijo in znanostjo«. Dejstva, da so v zgodnjem novem veku tako katoliške kakor protestantske cerkvene oblasti prenekaterikrat nasprotovale raziskovanju narave, ne gre niti opravičevati niti tajiti. Vendar pa obenem ne smemo spregledati, da sta bila znanstveno proučevanje narave in spoznavanje Boga v 17. in še v zgodnjem 18. stoletju tesno povezana. Tako je Bacon (u. 1626) na eni strani trdil, da Bog v naravi deluje samo po njenih zakonih, in na drugi, da površno poznanje filozofije narave odpira možnosti za ateizem, da pa poglobljen študij le-te pelje nazaj k religiji. V posebno Božjo previdnost je trdno verjel denimo tudi Newton (u. 1727).

Kritičnost in problemski pristop odlikujeta tudi druge tri dele Greyerzove knjige. Že naslovi, ki jih ti deli nosijo: »Prelom in prenova«, »Integrirani, izobčeni in izvoljeni« ter »Drobitev religioznosti«, nakazujejo zanimivo nadgradnjo faktografskega védenja. Predstavitev bi preveč raztegnila, če bi hotela podati mnoge Greyerzove izvirne ali le povzete ugotovitve in razmišljanja, široka tudi v geografskem in vsebinskem pogledu. Ob strani zato puščam podpoglavji o zakonu in družini (str. 182 sl.) ter Judih (204 sl.), razvoj radikalnih reformacijskih gibanj (str. 122 sl., 243 sl.) ter poglavje o »eksternaliteti« in »internaliteti« ob vprašanju samorelativizacije zgodnjenooveške religioznosti (str. 325). Raje razgrinjam

nekaj splošnejših poudarkov, ki utegnejo biti v premislek snovalcem zadevnih parcialnih in preglednih študij za današnji slovenski prostor, ter nekaj tistega, kar je z razmerami v tem prostoru tesneje povezano. Začnem naj s protestantsko reformacijo in katoliško protireformacijo (str. 43 sl.), pri čemer bržčas ne bo odveč, če za uvod zapišem, da pripisuje novejše zgodovinopisje večjo težo za pojav protestantizma stališčem in občutjem religiozne oziroma verske narave kakor pa socialnopolitičnim razmeram ali preprosto nepravilnostim v Cerkvi ter antiklerikalnemu razpoloženju. Ob tem pristnih religioznih nagibov nosilcev reformacijskih gibanj kajpak ni mogoče jasno ločiti od družbenoekonomskih in političnih motivov, kar velja tako za gibanja v mestih kakor na podeželju. Drugo, kar se mi zdi vredno naglasiti, pa je, da so kljub razlikam v nauku in obredju – te so se v razmeroma kratkem času zasedrale med katolištvo in protestantizem ter v protestantizmu samem – obstajale tudi skupne značilnosti in poteze teh Cerkva. Na ravni družbe je skupne točke med drugim opaziti ob analizah procesa t.i. konfesionalizacije oziroma oblikovanja konfesionalne podobe političnih tvorb.

Koncept konfesionalizacije (Konfessionalisierung), ob katerem se Greyerz ustavi (str. 65 sl.), je danes zlasti v nemškem zgodovinopisju eden najbolj kontroverznih. Greyerz je izrecno kritičen do »etatističnega pogleda« H. Schillinga, po katerem sta bili religija in konfesija ali veroizpoved posebno v drugi polovici 16. in prvi polovici 17. stoletja »sredstvo v rokah države za vzpostavitev miru in reda ter predvsem prostovoljne pokorščine podložnikov, kakor tudi harmonije med različnimi stanovi in družbenimi skupinami«. Formiranje države in nacionalne identitete sta za Schillinga dva najpomembnejša, sistematično ločljiva, a dejansko kar najmočneje povezana nasledka procesa(ov), v katerem(ih) je zgodnjenovoveško družbo »zlepila« religija. Poleg »instrumentalne« priznava Schilling tudi »integrativno« plat konfesionalizacije s čustveno pogojenim, svobodnim navezovanjem posameznika na skupnost, vendar je Schillingovo stališče zaradi determinativnega pogleda »od zgoraj« po Greyerzovem prepričanju vseeno preveč enostransko. Gledano »od spodaj«, tj. z vidika vsakodnevne religiozne prakse in pobožnosti navadnega človeka, se namreč kaže kot verodostojnejša bolj diferencirana interpretacija konfesionalizacijskih procesov, takšna, ki upošteva oba pogleda, tega »od zgoraj« in onega »od spodaj«. V podporo temu navede Greyerz nekaj primerov, med njimi ugotovitev B. Roecka, da je številnim Augsburgčanom v času tridesetletne vojne veroizpoved pomenila prej sklop »življenjskih oblik kakor verskih vsebin«. (str. 68) Spričo pogostih konfesionalnih sprememb so se preprosti ljudje ponekod prav težko znašli: protestantski prebivalci alzaškega mesta Colmar ob koncu 16. stoletja tako niso vedeli, ali pripadajo kalvinski ali luteranski veri. (str. 119)

Bolj kakor časovne in druge razlike med konfesionalizacijskimi procesi na katoliških in protestantskih ozemljih – na primer specifičnost razvoja katolicizma v Franciji ali konstituiranje pietizma kot »državne vere« v Prusiji – so za namen pričujoče predstavitev zanimivejše njihove skupne značilnosti. Manj prezenten od dejstva, da so pri vzpostavljanju konfesij v okviru političnih entitet sodelovali tako katoliški kot protestantski vladarski dvori in cerkvene oblasti, je bržkone poudarek, da so pri tem važno vlogo igrali »oblastniki« na lokalni ravni: krajevni duhovniki, učitelji, mestni svetniki, vaški veljaki..., skratka vsi tisti, ki so skrbeli za to, da so se cerkveni odloki in verski mandati svetnih oblasti tudi izvajali. (str. 79 sl.) Cilj konfesionalizacijskih teženj nadalje nikjer ni bil zgolj »pravilno« izpovedovanje vere, ampak hkrati utrditev cerkvene in npravne discipline. Če je bilo denimo za luterane odklanjanje obhajila pri domačem pastorju prekršek¹ in je pri katoličanih »preizkusni kamen« pravovernosti postala spoved, pa sta se obe strani – neke prej, drugje pozneje, tu bolj in tam manj intenzivno – spustili v boj proti javnemu popivanju, igram na srečo, brezdelju in pohajkovanju ter beračenju, prostituciji, preklinjanju, nepokorščini otrok do staršev ter reguliranju zarok in porok. Prav tako sta bili za obe oziroma vse strani značilni sredstvi t.i. družbenega discipliniranja (Sozialdisziplinierung) kateheza otrok in odraslih ter šola, značilen tudi »pritisk na ljudsko kulturo«. Ta pritisk se je recimo izražal v prepovedih vedeževanja ali odpravah določenih, zlasti pustnih običajev, do česar je sicer najprej prihajalo v

¹ Kot kaže primer H. Näglitscha iz leta 1574 je bil tak »prekršek« razumljen kot prestopke zoper skupnost: protestantska osebna vernost je vsekakor imela svoje meje – D. W. Sabeau, *Selbsterkundung. Beichte und Abendmahl*, v: *Entdeckung des Ich. Die Geschichte der Individualisierung vom Mittelalter bis zur Gegenwart*, Köln 2001, 145 (152) sl. (Zbornik omenjam tudi zaradi povezave z razvojem odnosa do religioznosti.)

(strožjih) skupnostih kalvinistične veroizpovedi. Na takšne poskuse »prenove ljudske kulture«, reforme s spodobnostjo, marljivostjo, skromnostjo, urejenostjo, samoobvladovanjem in podobnim kot vrednotami, ki naj se razširijo med vsemi sloji, so se prizadeti ne glede na konfesionalni okvir marsikje odzvali z upori. Kljub napetostim med laiki in župniki oziroma pastori kot v tem okviru najbolj izpostavljenimi predstavniki oblasti pa bi bilo napačno, če bi se sheme vladajoči : podložni tako trdno oprijeli, da bi ob tem pozabili na raznolikost odnosov v praksi. Ti niso samo ločevali, marveč tudi povezovali, in sicer tako duhovnike in laike različnih družbenih slojev ene veroizpovedi kakor duhovniške in laiške pripadnike različnih, med seboj često sovražnih konfesij. (str. 82–83)

O (iz)oblikovanju konfesionalne, tj. katoliške identitete avstrijskih dežel v Greyerzovi knjigi ni veliko povedanega. Ob naslonitvi na prispevka R. J. Gordona in K. MacHardyjeve iz devetdesetih let 20. stoletja Greyerz poudari predvsem pomen deželno knežjega patronata in monopola nad izobraževanjem pri konfesionalnopolitični »udomačitvi« protestantskega plemstva. Poleg tega pokaže na regionalne razlike v procesu rekatolizacije, ki se je na habsburškem ozemlju resneje začela šele z Rudolfom II. v osemdesetih letih 16. stoletja. Pri tem sta izpostavljeni Češka, kjer je bil protestantizem zatrt z vojaško silo in kjer moremo o vnovičnem pokatoličevanju govoriti pravzaprav od westfalskega miru naprej, ter Ogrska, kjer protireformacija zaradi turške nevarnosti nikdar ni uspela. Pač pa je, kot Greyerz povzame po R. J. W. Evansu, katolištvo v prvi polovici 17. stoletja zlasti v osrednjih habsburških deželah postalo tisto izhodišče oziroma temelj, na katerem naj bi bilo edino mogoče graditi novo absolutistično državo. (str. 60–61) Z različnimi izrazi pobožnosti, vpeljanimi in spontanimi, se je v *pietas Austriaca* povezala lojalnost do habsburške dinastije, s češčenjem evharistije, križa in Marije pa predanost vladarju. Kot eno pomembnih posledic intenziviranja religioznega življenja v 17. stoletju vidi Greyerz janzenizem, ki se je v Avstrijo razširil v 18. stoletju in ki je dal po P. Herscheju teološko oziroma idejno osnovo tudi za reforme Jožefa II. (str. 161 sl.) Privrženci poznega janzenizma – te je iskati predvsem med višjo duhovščino – so bili tu bolj kakor drugod po Evropi dovzetni za razsvetljenjsko miselnost. Zmanjšana vloga jezuitov, najvplivnejših posrednikov protireformacijske vernosti, in ohlapnejše, bolj »razsvetljeno« razmerje med državo in Cerkvijo pa sta, med drugim, pripravila pot »zloglasnim« ukrepom, na primer razpustu (večine) samostanov in bratovščin. Znano zgodovinsko dejstvo je, da se je ta poskus ukrojitve cerkvene vernosti po meri razsvetljenega absolutizma posebno zaradi prevelikega odpora »od spodaj« povečini izjalovil.

»Razsvetljenstvo in religija« je zagotovo še ena od tem, ki zaslužijo več pozornosti; Greyerz jo obdela v okviru obsežnejšega poglavja »Privatizacija pobožnosti«. (str. 285 sl.) Kot prelomno obdobje, v katerem se začenja med izobraženci uveljavljati razsvetljenjski svetovni nazor, Greyerz opredeljuje čas med okrog 1680 in 1720. Nastavki za novo miselnost, po kateri je človek ustvarjalec družbene, državno-institucionalne in zgodovinske resničnosti, so bili kajpak položeni že prej, izraziteje v renesančnem humanizmu. Toda zdaj antropocentrična kritika intelektualnega in kulturnega izročila, ki jo gojijo ne le posamezni učenjaki, ampak tudi razne nove združbe – od prostozidarskih lož prek akademij do čitalniških družb –, učinkoviteje načne tradicionalne življenjske oblike. Kar zadeva teologijo raznih Cerkva, so tarča razsvetlencev zlasti nauk o izvornem grehu, teodiceja in dokazovanje obstoja Boga. Glede ostrine kritike Cerkve izstopajo razlike po državah: manj kritičen odnos kakor v Franciji so imeli recimo nemški razsvetlenci. Če je Francija dala Voltaira, Rousseauja in materialiste, pa so bili v nemških teritorialnih državah zelo dejavni t.i. kameralisti. Te so v prizadevanju za sekularizirano, gospodarsko uspešno državo posebej motile katoliške pobožnosti. V številnih romanjih, procesijah, praznikih in karnevalih, na katerih naj bi ljudje zgolj zapravljali čas in denar, so videli glavni razlog za to, da so katoliška območja gospodarsko zaosta(ja)la za protestantskimi. Vpliv razsvetljenstva se je seveda kazal še marsikje drugje, na primer v upadu tiskov verske vsebine in porastu števila knjig s področja znanosti in umetnosti. Kljub temu 18. stoletja, opozarja Greyerz, ni zaznamovala samo razsvetljenjska misel. Ne le da je ta misel naletela na nasprotovanje med katoličani in protestanti; v istem stoletju se je ne glede na odklonilen odnos razsvetlencev do religioznosti malega človeka razcvetel tudi t.i. verski entuziazem. Pojavili so se novi »zanesenjaki«, okrepil se je pietizem, intenzivnejše je postalo delovanje rožnih križarjev...

V zvezi z 18. (in delno 17.) stoletjem naj se pomudim še ob sekularizaciji, ki ji je tudi v Greyerzovi knjigi namenjeno razmeroma veliko strani. Kakor pri drugih značilnih pojavih zgodnjeneoveške mentalitete skuša Greyerz najprej podati čim ustrežnejšo definicijo tega procesa. Sekularizacijo definira,

sicer nedokončno, kot naraščajočo distanco družbenih skupin do Cerkev ter vse večjo indiferentnost do vprašanj religioznega osmišljanja in vloge nadnaravnega pri obvladovanju tosvetnega. (str. 286) Poleg začetkov sekularizacijskega procesa v Angliji in problema t.i. dekristjanizacije v Franciji – ta izraz, mimogrede, se avtorju zdi pretiran – je posebne obravnave deležen pojav sekularizacije v nemškem govornem prostoru. (str. 318 sl.) Greyerz ugotavlja, da je na žalost zelo malo znanega o sekularizaciji med nižjimi družbenimi plastmi, da pa je bilo znamenja le-te odkriti denimo pri analizi knjig, popisanih v zapuščinskih inventarjih, ter oporok (imenitnejših) katoličanov v Münstru, Kölnu in Aachnu iz let 1700–1840. Medtem ko je razčlenitev knjižnih fondov nedvoumno pokazala na odmik laikov od Cerkev oziroma cerkvenosti, je proučitev oporočne semantike razkrila, da se je ta do začetka 19. stoletja že skoraj povsem profanizirala. Podoba Boga se je pričela spreminjati zlasti v drugi polovici 18. stoletja, ko začenja mesto kaznujočega Boga vse opazneje zasedati »neki oddaljeni Stvarnik, ki ne posega več niti v naravo niti v kolektivno in individualno zgodovino človeka«. Vendar do teh sprememb, je prepričan Greyerz, ni prišlo toliko v kontekstu zavestne obrnitve k razsvetljenstvu, temveč bolj pod vplivom splošne kulturne preobrazbe v srednjih in višjih plasteh družbe. Čeprav ne moremo reči, da je razsvetljenstvo »v splošnem« vodilo k sekularizaciji razmerja med družbo in religijo ter k individualizaciji religioznega življenja, pa je to gibanje precej pripomoglo k nastanku občutnih razlik med religioznostjo elit in religioznostjo množic. Če je religioznost v 16. in 17. stoletju še predstavljala vezivo med socialnimi skupinami, temu predvsem od srede 18. stoletja ni bilo več tako. Ni naključje, da datira tudi zaton lova na čarovnice v čas razsvetljenstva, ko je med t.i. učeno in ljudsko kulturo v mnogočem zazijal prepad.

Do poznega 17. stoletja med preprostimi ljudmi in izobraženci razširjene animistične predstave o svetu, v katerih je koreninilo tedanje razumevanje čarovništva, so se namreč v 18. stoletju pretežno umaknile iz glav učenjakov in predstavnikov vodilnih slojev. Pregoni čarovnic, ki so se jim v drugi polovici 16. in na začetku 17. stoletja drznili javno upreti le redki – na primer protestantski zdravnik Johann Weyer in katoliški teolog Cornelius Loos –, so ponehali, ko je prišlo do kratkega stika v komunikaciji med sodniki, obtoženimi in pričami. V svojem prikazu te problematike (str. 219 sl.) Greyerz naglašča, da se da čarovniška preganjanja razložiti samo v kontekstu dialoga med učeno in ljudsko kulturo in da se preganjanja končajo, ko ni več soglasja glede obstoja čarovnic. Po prenehanju uradnih sodnih procesov v 18. stoletju se sicer še nekaj časa nadaljujejo spontana ljudska sojenja in linči, posebno v Angliji. Greyerzov prikaz je v celoti zelo poučen, zlasti za slabše poučene o tej temi, o kateri so iz različnih zornih kotov in z različnimi interpretativnimi predpostavkami pisali že tako številni. Ob raznih motivih in okoliščinah, ki jih na podlagi pomembnejših raziskav povzema Greyerz, lahko samo pritrdimo njegovemu sklepu, da je zgodnjenovoveško preganjanje čarovnic pojav, ki ga ni mogoče »stisniti v nobeno enovzročno razlagalno shemo«. Kakor je iz analiz za konfesionalno različna območja razvidno, da se katoliška preganjanja niso vidneje razlikovala od protestantskih, je iz študij, na katere napotuje Greyerz, jasno, da je šlo pri večini čarovniških procesov za vprašanja skupnosti in soseske. Na pomen sosedskih (in širših družbenih) trenj kažejo tudi kronološko razvrščeni povzetki procesov na slovenskem ozemlju v knjigi »Čarovnice. Predstave, procesi, pregoni v evropskih in slovenskih deželah« (Ljubljana 1995). V tem delu ter komentarju k procesu proti Marini Češarek v Ribnici leta 1701 (*Zadnja na grmadi*, Celje 2001) je nasploh najti marsikaj, kar se lepo vklaplja v Greyerzov prikaz, ki pa ga je že zaradi prodornosti in jedrnatosti vseeno koristno prebrati.

Ob številnih temah in odprtih vprašanjih, s katerimi se srečujemo v Greyerzovi knjigi, se kajpada ni moč izogniti pomislim na zadevne vsebinske in konceptualne vrzeli v slovenski historiografski ponudbi. Če za kolikor toliko solidno zapolnitev nekaterih manjkajo temeljne študije – tako analiza virov o delu protireformacijskih komisij –, bi se druge dalo vsaj delno odpraviti s preinterpretacijami že objavljenega gradiva – recimo Trubarjeve »Cerkovne ordninge« kot dokumenta *par excellence* za sicer neizpeljano konfesionalizacijo luteranske smeri. Veliko odgovorov bi, kakor je nakazal M. Štuhec, dobili z razčlemba knjig v zapuščinskih inventarjih, podobno knjig iz knjigotrških katalogov. Za ugotavljanje sekularizacijskih tokov bi bile hvaležen vir oporoke. A končam naj, kot se spodobi, s še nekaj mislimi o Greyerzovi knjigi, dosegljivi, tako kakor več v njej navedenih del, v domači(h) knjižnici(ah). Knjiga, ki naj bi bila »kaziipot in pregled« in naj bi nagovorila predvsem laične ljubitelje ter študente zgodovine, bi mogla biti v določenih segmentih podatkovno manj podrobna. V njej je, razumljivo, odkriti kakšno napako, denimo letnico 1530 v zvezi s prvo pojavitvijo Turkov pred Dunajem leta 1529 (str. 327), ali kaj pogrešati, na

primer utemeljitev izraza »elita(e)« in, morda še bolj, eksplicirano zadržanost do izraza »sistem« v definicijah religije in kulture. Kljub temu da ne gre za láhko branje, pa si bo ob njem z nekaj truda lahko vsakdo razširil obzorje. Bralcu bo, tako je upati, posebej ljuba avtorjeva odprtost – odprtost blizu tisti, s katero je življenje treh žensk različnih veroizpovedi iz 17. stoletja opisala N. Z. Davis in s katero je neko zgodbo iz druge polovice 18. stoletja pospremil F. T. Granda (*Ciriaco de Urtecho: Pravda iz ljubezni*, Ljubljana 2002). Res, stvari se niso in se ne dogajajo zgolj *in domo nostra*.

Lilijana Žnidaršič Golec

Spostamenti di popolazione e trasformazioni sociali nella provincia di Trieste e nel distretto di Capodistria nel secondo dopoguerra. Ur. Carlo Donato. Trst : Università degli Studi, 2001. 158 strani.

Italijanski in slovenski raziskovalci se o tem, zakaj se je zgodil »esodo«, izseljevanje prebivalcev Istre, Reke in Dalmacije po drugi svetovni vojni, kako je potekal in kakšne so bile njegove posledice, dolgo časa niso mogli zediniti. Vse preveč je bilo dejavnikov, ki so negativno vplivali na poteke raziskav tega dramatičnega in travmatičnega dogajanja na severu Jadrana.

Projekt Oddelka za geografske in zgodovinske vede s tržaške univerze »Premiki prebivalstva in socialne spremembe v Tržaški provinci in v okraju Koper po drugi svetovni vojni« je bil tako zamišljen kot poskus čezmejnega sodelovanja raziskovalcev, ki naj bi postavil temelje za poglobljene raziskave o tem fenomenu. Omogočila ga je Evropska unija, natančneje njen Fond za regionalni razvoj s programom čezmejnega sodelovanja INTERREG, ki ga je Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije v Kopru nadgradilo z mednarodno konferenco »Vzroki in posledice izseljevanj iz Slovenske Istre po 2. svetovni vojni«, podprto s strani programa Phare CBC Slovenia-Italija.

Vendar pa se je širok krog sodelavcev, ki so jih koordinatorji skušali spraviti pod okrilje tega mednarodnega podviga kmalu zavedel, da to ne bo lahko delo. Razlike med pristopi so bile velike, številni problemi nerešeni, gradivo pa raztreseno na vseh koncih sveta.

Vsaka stran se je morala najprej seznaniti s lastnimi pomanjkljivostmi. Italijani so skozi zgodovinski pregled različnih raziskav o »esodu« skušali kritično oceniti vrednost »militantnih rekonstrukcij«, ki so se akumulirale predvsem znotraj italijanske diaspore in so bile nekakšna prijava krivic, grobstvi v službi politične mobilizacije v obrambo pravic izseljencev. Šibke točke so iskali tudi pri skupini levo usmerjenih zgodovinarjev, ki je leta 1980 izdala zbornik »Storia di un esodo«. Pretresti je bilo treba sodobne pristope raziskovalcev, ki so se v zadnjih letih zbrali pod streho Regionalnega inštituta za istrsko kulturo (IRCI) ter so se trudili »esodo« iz regionalnega umestiti na evropski in preko mednarodnih migracij na svetovni nivo.

Slovensko zgodovinopisje se je moralo sprijazniti z dejstvom, da italijanski raziskovalci na tiste, ki se ukvarjajo z zgodovino in potekom izseljevanja iz Istre, Reke in Dalmacije po drugi svetovni vojni, še vedno gledajo kot na inovatorje. Po njihovem mnenju se namreč slovenskemu zgodovinopisju še ni uspelo vključiti v preučevanje »esoda«, saj bi s temeljito analizo dogodkov ogrozili številne interpretacije druge svetovne vojne in povojnega obdobja. Ta občutek nemoči so še stopnjevala dela raznih akterjev, v katerih se je zatrjevalo, da nasilnega izгона Italijanov ni bilo, kot optanti naj bi odšli prostovoljno zaradi ekonomskih vzrokov, ki jih je dodatno napihnila italijanska propaganda.

Ocena dela Mešane slovensko-italijanske kulturno-zgodovinske komisije, ki je z delom začela leta 1993, končala pa leta 2000 s »Poročilom za obdobje med leti 1880–1956«, govori o prvem večjem skupnem projektu znanstvenikov z obeh strani meje, da bi zagotovili nek minimalni konsenz o določenih zgodovinskih problemih med Italijo in Slovenijo.

Vse te diskusije, samorefleksije, kritike, sinteze in analize so vsi vpleteni v projekt razumeli kot jasno sporočilo, da bi bilo dobro najprej najti vire, na osnovi katerih bi se lahko polagoma sporazumeli. Italijanski raziskovalci so po informacije ponovno odšli na Ministrstvo za zunanje zadeve v Rim, obiskali pa so tudi Ženevo in Pariz, kjer se nahajajo arhivi mednarodnih humanitarnih organizacij za pomoč beguncem. Tam so pregledali arhive Društva narodov, Rdečega križa, International organisation for Migration, UNHCR in Archives Nationales de France. Seveda pa niso pozabili na Archivio Centrale

dello Stato di Roma (Centralni državni arhiv v Rimu), kjer hranijo fond »Štetje julijsko-dalmatinskih pregnancev 1954–55«, ki ga je izvedla organizacija »Opera di assistenza ai profugi giuliani e dalmati« (Organizacija za pomoč julijsko-dalmatinskim pregnancem) in pa na tržaški Regionalni inštitut istrske kulture (IRCI), kjer hranijo dokumentacijo Komiteja za nacionalno osvoboditev Istre (CNLI). Slovenski raziskovalci so pregledali gradivo, ki je na voljo v Pokrajinskem muzeju v Kopru in njegovi izpostavi Piran ter Arhivu Republike Slovenije v Ljubljani.

Na osnovi teh vrtnanj in raziskav, ki so vzporedno nastajale, so se počasi začeli pojavljati rezultati projekta. Prvi resnejši rezultat je postalo prav omenjeno iskanje skupnih stališč raziskovalcev z obeh strani meje, ki je vodilo v raziskovanje zgodovine študij in literature o »esodu« in poskusa ocene njihove vrednosti. Kot rezultat projekta je bilo predstavljeno tudi iskanje gradiva po arhivih nacionalnih in mednarodnih institucij. Ti fondi so bili pregledani in nastal je nekakšen vodnik, na osnovi katerega lahko raziskovalci dobijo informacije o tem, kaj lahko od zbirke dokumentov v določenem arhivu pričakujejo.

Kot osrednje delo tega projekta pa je predstavljena računalniška obdelava podatkov, ki jih je s pomočjo popisa med leti 1954–1955 zbrala organizacija za pomoč pregnancem »Opera di assistenza ai profugi giuliani e dalmati«. Tedaj so njeni popisovalci s pomočjo dveh obrazcev, enega krajšega in enega bolj podrobnega, obiskovali ljudi po domovih, begunskih taboriščih, začasnih naseljih ter zbirali podatke o prebeglih družinskih poglavarjih in njihovih družinah. To štetje so pod drobnogled vzeli raziskovalci s svojimi računalniki in ustreznimi programi ter obdelali 4.634 obrazcev, na katerih so bili na voljo podatki o 16.674 osebah iz Okraja Koper.

Rezultati, ki so nastali ob koncu raziskav, so zanimivi še posebej zato, ker se slabo ujemajo s štetji, ki so nastajala v preteklosti. Če je Amadeo Collela leta 1958 v svojem delu »L'esodo delle terre adriatiche. Rilevazioni statistiche (Esodo iz jadranskih pokrajin. Odkritja statistike) naštel 25.794 pregnancev, ki so po vojni zapustili Okraj Koper in se je Mešana slovensko-italijanska kulturno-zgodovinska komisija pogovarjala o 27.000 ljudeh, je organizaciji »Opera di assistenza ai profugi giuliani e dalmati« v Italiji uspelo popisati 16.674 bivših prebivalcev koprškega dela cone B Svobodnega tržaškega ozemlja. Od tega jih je bilo iz občine Koper 4776, iz Izole 5670, iz hribov nad Koprmo 267, iz občine Piran 5620, iz Dekanov 142, ostalih 199 ljudi pa je bilo od drugod. Veliko jih je odšlo leta 1953 in 1954, po podpisu bipartitne note med ZDA in Veliko Britanijo, največ pa leta 1955, ko je v veljavo stopil Londonski memorandum, še posebej njegova 8. točka, ki je dovoljevala optiranje za Italijo.

Takšno dinamiko izseljevanja potrjuje tudi podobna raziskava, ki so jo za ta projekt pripravili slovenski raziskovalci. S pomočjo dokumentov, ki so bili po oktobru 1954 potrebni za pridobitev dovolilnice za izselitev v Italijo, so popisali 1363 prosilcev iz Kopra in njegove okolice. Ugotovili so, da je večina ljudi preko mejnega prehoda Škofije v Trst odšla novembra in decembra 1955 ter januarja 1956. Največ je bilo starih od 18 in 35 let, vendar pa je bila številna tudi skupina ljudi, ki so bili stari od 41 do 56 let. Po poklicu so bili največkrat kmetje, obrtniki, delavci in gospodinjice.

Poročilo projekta Oddelka za geografske in zgodovinske vede s tržaške univerze »Premiki prebivalstva in socialne spremembe v Tržaški provinci in v okraju Koper po drugi svetovni vojni« je eno od tistih gradiv, v katerem raziskovalci pišejo predvsem o temu, s katerimi problemi so se srečevali pri njegovi realizaciji. Na voljo je veliko informacij o zgodovini raziskovanja izseljevanja iz Istre, Reke in Dalmacije po drugi svetovni vojni ter o številnih arhivskih virih, ki še niso bili obdelani. Končni rezultati samega projekta pa so številke, podatki, ki se ne ujemajo s svojo zgodovino in ki jih na novo odkrito arhivsko gradivo niti ne potrjuje niti ne zanika. Tudi sodelovanje s slovenskimi strokovnjaki je zato nekako obviselo v zraku.

Vendar pa se je treba zavedati, da se izselitve, ki imajo določene karakteristike prisilnih migracij, zgodijo hitro, za seboj puščajo izredno malo podatkov, pa še ti so razdrobljeni, raztreseni in nezanesljivi. Zato je težko rekonstruirati takšno dogajanje v vsej njegovi kompleksnosti. Poudarjanje interdisciplinarnosti in sodelovanja med strokovnjaki z obeh strani meje je prav gotovo dober uvod v študije, ki bodo sposobne med seboj primerjati delne rezultate najrazličnejših raziskav ter ugotovitve vključiti v neko novo celoto, kateri bosta naklonjena tako slovensko, kot tudi italijansko zgodovinopisje. Ker pa je »esodo« tudi del hrvaške zgodovine, bi bilo dobro podoben projekt izpeljati tudi z tamkajšnjimi raziskovalci.

Jure Gombač

Louis Sell, **Slobodan Milosevic and the Destruction of Yugoslavia**. Durham, London : Duke University Press, 2002. 412 strani.

Pričujoča knjiga predstavlja ob poplavi knjig z obravnavano tematiko prijetno presenečenje. Preseneča zlasti Sellovo dobro poznavanje ozadja jugoslovanske krize, ki ga je spoznal med službovanjem v nekdanji Jugoslaviji: od leta 1974 do 1976 kot ameriški vicekonzul v Zagrebu, od leta 1987 do 1991 pa kot svetnik ameriškega veleposlaništva v Beogradu. Sell se je udeležil tudi daytonske mirovne konference in bil v letih 1995 in 1996 namestnik Karla Bildta, leta 2000 pa je vodil mednarodno krizno skupino za Kosovo. Tako je bil neposredna priča številnim dogodkom, ki so pripomogli k razpadu nekdanje Jugoslavije. Njegova velika prednost v primerjavi z večino ameriških »jugoslavistov« je znanje »srbo-hrvaškega« jezika. Iz knjige je razvidno tudi avtorjevo poznavanje mnogih nedostopnih dokumentov, ki jih sicer ne navaja. Knjiga poznavalcu zgodovine jugoslovanske krize ne prinaša bistvenih novih spoznanj. Zanimivi so avtorjevi osebni pogledi na dogajanja. Knjiga obsega poleg kronologije, predgovora in uvoda še 12 poglavij, 32 strani opomb, 8 strani bibliografije in kazalo osebnih ter krajevnih imen in pojmov.

Avtor začne uvodno poglavje z opisom dogodka iz začetnega obdobja Miloševićevega političnega vzpona, ko je aprila 1987 kot »... *nepomemben in večini Jugoslovancov neznan politik* ...« v Kosovem Polju z znamenitem vzkliku srbskim demonstrantom »*Nihče vas nima pravice pretepati*,« postal idol tamkajšnjega srbskega prebivalstva. Sell pravilno ugotavlja, da se je Milošević po tem dogodku hitro prelevil iz komunističnega aparatčika v karizmatičnega nacionalista ... In ravno to Miloševićevo podžiganje nacionalizma naj bi po Sellovem prepričanju prav toliko pripomoglo k razpadu Jugoslavija kot medetnična sovraštva. Jugoslavija tako naj ne bi »... *umrla naravne smrti, ampak je bila umorjena* ...« Del krivde za razpad Jugoslavije Sell pripisuje tudi »anonimnim« Titovim naslednikom, ki niso bili pravočasno sposobni ustaviti Miloševića. Tako je propad Jugoslavije za Sella tragedija, ki se je odigrala znotraj Jugoslavije. Najbolj ironično pa naj bi bilo dejstvo, da je k razpadu Jugoslavije precej pripomoglo popuščanje mednarodnih napetosti v devetdesetih letih, ki je hkrati Jugoslavijo »oropalo« posebne položaja med Vzhodom in Zahodom.

Sell kot ameriški diplomat gleda na druge »igralce« v jugoslovanski tragediji kot na Miloševićeve sodelavce v zaroti proti Jugoslaviji. Tako Tudjmana obtoži izzivalnih korakov, ki so zasejali strah med srbsko manjšino na Hrvaškem. Slovenske voditelje imenuje »koalicijo atraktivnih mladih reformatorjev«, ki so uporabili strategijo postopnih korakov za odcepitev od Jugoslavije, čeprav naj bi se zavedali, da bo njihov odhod sprožil vojno na Hrvaškem in v Bosni. Slovence primerja »... *z gledalcem v polnem gledališču, ki vpije ogenj, nato pa zapusti gledališče, druge pa prepusti usodi* ...« Del odgovornosti pripiše tudi Izetbegovićevemu spodbujanju muslimanskega nacionalizma.

K poglobljanju jugoslovanske krize naj bi po Sellovem mnenju precej prispevala tudi mednarodna skupnost, ki ni bila sposobna na enakih temeljih odgovoriti na zahteve po samoodločbi vseh narodov, ki so živeli v Jugoslaviji. Tako naj bi mednarodna skupnost z vztrajanjem na ohranitvi republiških meja kot zunanjih meja novih držav zanikala pravico do neodvisnih narodnih držav zlasti Srbom in Albanecem, katerih etnične meje so se najbolj razlikovale od političnih. Sell, ki ne pozna povsem zapletene nacionalne strukture na Hrvaškem ter v BiH, tako celo zapiše, da bi morali tudi hrvaškim Srbom omogočiti referendum pod mednarodnim nadzorom, kjer bi jim bila dana možnost izrekanja za priključitev k Srbiji. Sell pravilno ugotavlja, da je bila ta pot samoodločbe takrat za Srbe zaprta, saj Milošević istočasno ni podpiral podobnih zahtev kosovskih Albancev.

Avtor nam zgodbo o Miloševićevem vzponu in padcu opiše v dvanajstih poglavjih. V prvih dveh nam prikaže Miloševićev vzpon na oblast. Predstavi dogodke, ki so mu pomagali podžigati nacionalizem med srbskimi množicami, nato pa položaj Srbije v jugoslovanski federaciji zlasti srbsko mnenje o njihovi zapostavljenosti. Na koncu poglavja Sell opiše še »uspehe« Miloševićeve politike za ustavne spremembe v Srbiji (»jogurtno revolucijo« v Vojvodini, dogajanja v Črni gori itd.). Prevzemu oblasti na Kosovu se Sell posveti v tretjem poglavju. Najprej oriše tedanje slabe gospodarske in politične razmere na Kosovu in predstavi nekatere pomembnejše dogodke v zgodovini srbsko-albanskih odnosov na Kosovu: bitko na Kosovem polju (1389), »veliko selitev Srbov« (1690) in njene posledice, notranjo kolonizacijo Kosova med obema svetovnima vojnoma, načrt srbskega zgodovinarja Vasa Čubrilovića iz leta 1937 o sistematičnem izgonu več sto tisoč Albancev in jugoslovansko-turški sporazum iz leta 1938 o

naselitvi 200.000 kosovskih Albancev in Turkov na kurdskih območjih Turčije. Predstavi še dogajanja med drugo svetovno vojno in v času SFRJ in opiše demonstracije iz leta 1981, ki so potekale pod geslom »Kosovo republika«. Ob opisovanju dogodkov, ki so sledili, avtor ugotavlja, da je bilo med letoma 1981 in 1987 na Kosovu le 5 medetničnih umorov; dva v katerih so Albanci ubili Srbe in trije v katerih so Srbi ubili Albance. Kosovo je v tem obdobju imelo tudi drugo najmanjšo stopnjo posilstev v Jugoslaviji in le malo je bilo takšnih, pri katerih bi bili udeleženi pripadniki obeh narodov. Sledi opis dogodkov ob prevzemanju nadzora nad Kosovom. Zanimivo je, da avtor šele na tem mestu prvič omeni slovensko-srbska nasprotja in nesoglasja z JLA. Omeni tudi reakcijo Milana Kučana, ki je Albance imenoval za »ogroženo manjšino«, katera upravičeno nasprotuje sprejetju dopolnil k srbski ustavi, in Kučanovo izjavo, da slovenski komunisti ne bodo sodelovali v Jugoslaviji, »... kjer bi Srbija počela, kar se ji zahoče ...«. Zanimiva je še predstavitev opozicije kosovskih Albancev ter njihovih prvih korakov ob organiziranju vzporedne države na Kosovu.

V naslednjem poglavju Sell predstavi Miloševićeve poskuse za pridobitev oblasti nad vso Jugoslavijo. Pri tem navaja, da naj bi bila mednarodna skupnost pripravljena sprejeti nekatere Miloševićeve predloge za rešitev jugoslovanske krize. Vendar pa je bila – po Sellu – osnovna napaka teh predlogov, da so bili Miloševićeva ideja in bi jih kot take v drugih republikah sprejeli z nerazumevanjem tudi, če bi jih predlagal sam Thomas Jefferson. Avtor nato z veliko mero skepse spregovori o slovenskih poskusih oblikovanja vizije jugoslovanske prihodnosti in opiše dogajanja na 14. kongresu ZKJ. Pri tem Sell ni prezrl, da je tedanji predsednik predsedstva SFRJ Janez Drnovšek takrat smučal, prav tako pa mu ni ušla izjava Anteja Markovića, »zadnjega in največjega jugoslovanskega premiera«, ki je med smehom izjavil: »ZKJ je mrtva, vendar pa bo Jugoslavija preživela.«

Peto poglavje začenja Sell z ugotovitvijo, da je bilo že leta 1990 jasno, da Miloševiću ne bo uspelo doseči položaja, kot ga je imel v preteklosti Tito. Nato oriše začetke organiziranja Srbov izven meja Srbije, še posebej pa kritizira Tuđmanovo nenaklonjenost do Srbov na Hrvaškem. Hkrati obtoži slovensko politično vodstvo, da je bilo s svojimi dejanji Miloševićev zaveznik pri uničevanju Jugoslavije. Le-ti naj bi se zavedali, da jim bo po odcepitvi sledila tudi Hrvaška, kasneje pa še BiH ter Makedonija.

Sell opiše sestanke predsednikov republik leta 1991 o prihodnosti države. Pri tem izpostavi srbske zahteve po možnosti odcepitve manjšin na Hrvaškem ter v BiH. To stališče je podprl tudi Sell, ki se sprašuje, »... če so Hrvatje in Slovenci zase zahtevali pravico do samoodločbe, zakaj potem tudi Srbi ne bi imeli iste pravice?« Sell meni, da bi mednarodna skupnost mogoče celo podprla omenjene srbske zahteve, čeprav priznava, da bi bila takšna rešitev malo verjetna, saj Milošević za enake zahteve kosovskih Albancev ni hotel niti slišati.

Nato Sell na podlagi lastnih izkušenj opiše demonstracije srbske opozicije marca 1991. V podpoglavju »Borovo Selo: začetek groze« pa bralce seznanja s krvavimi dogodki spomladi 1991. Opisuje, kako se je 2. maja z družino peljal mimo tega kraja in se moral ustaviti pri cestni zaporu oboroženih hrvaških vaščanov. Na njegovo vprašanje kaj se je zgodilo, so mu hrvaški vojaki odgovorili, da je srbska vas v bližini postala zatočišče večjega števila oboroženih četnikov in »... da se bojijo za njihova življenja ...«. Le nekaj kilometrov naprej je naletel na srbsko zaporo, ki so jo srbski vaščani postavili, ker naj bi bila »... njihova življenja v nevarnosti, saj je v hrvaški vasi na stotine ustašev ...«

V poglavju »Miloševićeve vojne« Sell opozori na spremembo politike ZDA do SFRJ v obdobju popuščanja mednarodne napetosti, ko ZDA niso bile več pripravljene mirmo gledati jugoslovanskega zatiranja človekovih pravic. Kljub tem kritikam pa naj bi Milošević smatral ZDA za primernejšega sogovornika v pogajanjih o jugoslovanski krizi kot EU, ki od Slovenije in Hrvaške niso zahtevale izpolnitve obveznosti po Brionskih sporazumih, hkrati pa naj bi nekatere njene članice imele tudi teritorialne zahteve do SFRJ. Nobenih novosti ne prinašajo podpoglavja o obisku Jamesa Bakerja junija 1991 in o začetkih vojne v Sloveniji ter na Hrvaškem. Zanimivo je le Sellovo mnenje o Brionskem sporazumu, ki ga označi kot ratifikacijo slovenske neodvisnosti in prenos vojne na Hrvaško.

V poglavju »Milošević in politika sile« skuša avtor orisati Miloševićovo osebnost. Kakšno mnenje je imel Milošević o sebi, zgovorno priča njegova izjava v pogovoru z Milanom Panićem, ko je med drugim izjavil: »Moja funkcija ni pomembna ... Za Srbe sem nekakšen Homeini!« Sell predstavi tudi Zimmermannovo mnenje, da obstajata dva Miloševića – en trde linije in drugi, ki je bil pripravljen iskati rešitve v okviru mirovnih prizadevanj. Zanimivo je še mnenje ameriških psihiatrov, ki so Miloševića označili kot močno in samoljubno osebnost, popolnoma ravnodušno za vse in vsakogar okrog njega.

V osmem poglavju se avtor posveti Miloševiću vlogi mirovnika. Pri tem izpostavi zlasti njegovo srečanja s Hrvojem Šarinićem (novembra 1993), ko naj bi Milošević voditelje krajinskih Srbov označil za neumne in zagotovil, da njegov namen ni združiti krajine s Srbijo. V nadaljevanju Sell ugotavlja, da je prihod Billa Clintona v Belo hišo pomenil novo poglavje v zgodovini balkanske krize, in tudi Milošević se takrat vse bolj uveljavlja kot pogajalec.

V devetem poglavju poda avtor natančen pregled dogajanj v času daytonskega mirovnega procesa, pri čemer pa ne prinaša bistvenih novosti. Deseto poglavje z naslovom »Milošević izgubi Kosovo« začne Sell z ugotovitvijo, da evropski državniki, ki so si leta 1991 na hitro prizadevali zaustaviti vojno v Sloveniji in na Hrvaškem, sprva konfliktom na Kosovu niso posvečali dovolj pozornosti. Ko je kasneje mednarodna skupnost začela pritiskati na Miloševića zaradi Kosova, je ta postal še bolj nedovzeten na kakršnokoli popuščanje. Tako naj bi še konec leta 1998 tujim diplomatom zagotavljal, da je Kosovo pod popolno kontrolo in da ne predvideva nobenih težav. Tudi Vllasi je tedaj kosovsko situacijo označil kot stabilno, vendar pa zelo slabo. Sell pravi, da so bile ZDA ravno zaradi teh izjav pasivne v politiki do Kosova. Kritizira diplomatsko obotavljanje mednarodne skupnosti, saj bi naj bilo po podpisu daytonskega sporazuma dovolj znamenj o možnosti dogovora med obema stranema. Po Sellovih navedbah naj bi kosovski voditelji (Surroj, Vllasi, Bakalli in celo Demaci) še sredi leta 1997 zagovarjali rešitve, ki niso bile povezane z zahtevami po neodvisnosti Kosova. Nekatera znamenja za možen dogovor pa naj bi v tem obdobju kazala tudi srbska stran.

Nato Sell opiše začetek oboroženega odpora kosovskih Albancev, k čemur naj bi pripomogli tudi dogodki v sosednji Albaniji leta 1997. Ko pa je februarja 1998 izbruhnila na Kosovu prava vojna med albanskimi uporniki in srbskimi enotami, so ZDA poslale v Beograd svojega diplomata Roberta Gelbarda, da bi Miloševića posvaril pred mednarodnim nasiljem. Gelbard naj bi tedaj kritiziral Miloševića, da je naredil več za popularizacijo OVK kot sami Albanci, in dodal: »... *Delujete kot, da bi bili njihov agent za pridobivanje novih članov ...*«. Ker se Milošević, ki ni prenesel kritike, ni hotel več sestati z Gelbardom, je Clintonova administracija za rešitev kosovske krize znova zaprosila Holbrookea. Ta je problem skušal rešiti z neposrednimi pogovori z Miloševićem. »*To sem že storil v Daytonu in to bom ponovno storil,*« je Holbrooke kasneje v telefonskem intervjuju izjavil Selli. Poudaril je tudi, da je bilo »... *kosovsko vprašanje leta 1998 praktično nerešljivo ...*« saj naj bi se bil Milošević pripravljen pogovarjati le ob grožnjah o uporabi sile. Kljub vsemu pa Sell kritizira Clintonovo administracijo, ki je bila tedaj prezaposlena s procesom »odpoklica« (*impeachmenta*) v zvezi s škandalom z Moniko Levinsky, pa tudi nedovzeta za posredovanje kopenskih enot zveze NATO na Kosovu. Sledi še natančen opis dogodkov na Kosovu pozimi 1998/1999. Pri tem Sell ne prezre številnih pobojev kosovskih Albancev, zaradi katerih je tiskovni predstavnik State Departmenta James Rubin izjavil: »*Milošević je tekom zadnjega desetletja bil v središču vsake krize na območju nekdanje Jugoslavije. Milošević enostavno ni le del problema, Milošević je problem ...*«. Po Sellovem mnenju naj bi ravno zaradi teh pobojev državna sekretarka Madeline Albright sestavila novo strategijo, katere končni cilj je bil mednarodni protektorat za Kosovo.

Precejšnjo pozornost posveti avtor tudi pogajanjem v Rambouilletu, kjer naj bi se srbska delegacija – po Sellovih navedbah – bolj kot sklepanju sporazuma posvečala zabavi. Tako naj bi se ob neki priložnosti albanski pogajalci celo pritožili Francozom, da jim Srbi ponoči ne pustijo spati, saj naj bi igrali na klavir in peli nacionalistične pesmi. Zato ni čudno, da je srbska stran bojkotirala podpis sporazuma. Kot je zapisal Sell, naj bi se Milošević zavedal posledic, saj naj bi Holbrookeu dejal: »*Vi ste velika dežela, mogočna država. Vi lahko storite karkoli. Mi vas ne moremo ustaviti.*«. Na vprašanje Holbrooka, ali razume, kaj se bo zgodilo, pa naj bi Milošević tedaj odgovoril: »*Da. Bombardirali nas boste!*«

Sledi še opis dogodkov, povezanih s posredovanjem mednarodne skupnosti na Kosovu. Pri tem avtor opozori, da naj bi ameriške obveščevalne službe v naprej poznale razvoj dogodkov, saj naj bi spomladi 1999 pripadniki avstrijske obveščevalne službe predale ameriškim obveščevalnim službam dokument *Operation Horseshoe* (»Operacija podkev«), katerega so ameriški uradniki opisali kot vseobsegajoč vojaški načrt za etnično čiščenje Kosova, ki naj bi predvidel gibanje srbskih enot po posameznih dnevih. Dokument naj bi se opiral na že omenjeni pamflet srbskega zgodovinarja Čubrilovića iz leta 1937 o masovnem izgonu Albancev s Kosova. Zanimiv je tudi Sellov opis nepričakovane zasedbe prištinskega letališča s strani ruskih sil po končanju vojaških spopadov na Kosovu. Položaj je bil zelo napet, tako da je general Clark ukazal generalu Jacksonu, naj blokira letališke steze in pri tem uporabi helikopterje ter britanske oklepneke. Vendar pa je Jacksonu dejal: »*Gospod ne bom začel tretje svetovne vojne za vas!*«

V zadnjih dveh poglavjih Sell opiše poskuse mednarodne skupnosti, da bi Miloševića obtožili vojnih zločinov, in dogajanja v ZRJ po padcu Miloševićevega režima. Pri tem izpostavi zlasti Miloševićevo aretacijo 31. marca 2001 in njegovo predajo haaškemu sodišču za vojne zločine 28. junija 2001. Avtor konča knjigo z razpravo o škodi, ki jo je Milošević povzročil ne le Hrvaški ter v BiH, ampak tudi Srbom v Srbiji, potem, ko je Srbijo zaradi njegove zgrešene politika postala ena najrevnejših držav v tem delu Evrope.

Knjiga Louisa Sella predstavlja na eni strani izčrpen pregled zgodovine jugoslovanske krize v devetdesetih letih skozi prizmo delovanja ameriškega diplomata. Marsikatero njegovo trditev bo mogoče preveriti šele čez tri desetletja, ko se bodo pričeli odpirati arhivi tako na območju nekdanje Jugoslavije, kakor tudi diplomatski arhivi svetovnih velesil, ki so prav tako igrale svojo vlogo pri razpletanju jugoslovanske krize. Vendar naj še enkrat poudarim, da bo pri tem šlo le za podrobnosti, medtem ko v času modernih tehnologij lahko trdimo, da je mogoče že danes pisati dokaj dobre zgodovine te krize, interpretacije katere tudi novo odprti arhivi čez dve ali tri desetletja ne bodo pretirano spremenili.

Matjaž Klemenčič

Posavje v letih 1989–1991 : spominski zbornik. Gradivo zbrala in uredila Tomaz Teropšič, Mitja Teropšič. – Brežice : Posavski muzej : Zveza veteranov vojne za Slovenijo, Pokrajinski odbor za Posavje, 2001. 395 strani.

O procesu demokratizacije na Slovenskem konec osemdesetih in v začetku devetdesetih let 20. stoletja ter slovenski osamosvojitvi in mednarodnemu priznanju Republike Slovenije v letih 1991–1992, je v zadnjem dobrem desetletju izšlo precej memoarskih, publicističnih in že tudi strokovnih del; nekaj pomembnih med njimi je bilo predstavljenih tudi v *Zgodovinskem časopisu*.¹ V posebno veselje nam je, da lahko na tem mestu predstavimo še eno pomembno delo o slovenski osamosvojitvi – spominski zbornik, ki obravnava zelo izpostavljeno območje v osamosvojitveni vojni – Posavje. Ob tem ni odveč spomniti, da je bil v Posavju – v Brežicah – ob desetletnici slovenske osamosvojitve 21. in 22. junija 2001 znani simpozij *Slovenska osamosvojitve 1991 : pričevanja in analize*.

Zbornik *Posavje v letih 1989–1991* je prepričljiva zbirka spominskih pričevanj slovenskega osamosvojitvenega dogajanja na terenu. Njegov glavni del sestavlja 75 osebnih zapisov, ki razkrivajo vojaški, policijski, obveščevalni, logistični, informacijski, zdravstveno-medicinski in še druge vidike osamosvojitvenih dejanj v Posavju. Zbornik uvaja *Predgovor* (11–14) generalpodpolkovnika Slovenske vojske Albina Gutmana, v času osamosvajanja poveljnika pokrajinskega štaba Teritorialne obrambe Dolenjske. V njem opozarja na nastajanje obrambnih sil Republike Slovenije v letu 1990, ko je povsem zakonito, vendar skrivoma in ob veliki stopnji tveganja za vsakega posameznika, kot posebna oblika organiziranosti Narodne zaščite v Sloveniji nastajala Manevrska struktura Narodne zaščite (MSNZ). »Njene naloge so bile usmerjene k prav posebnemu cilju – zavarovati plebiscitarno odločitev Slovencev za samostojno državo, če bo potrebno tudi z orožjem.« Skupine MSNZ so bile vključene v enote in štabe Teritorialne obrambe (TO). »Tako je nastala zasnova obrambnih sil Slovenije«, spominja general Gutman, »nova slovenska vojska, ki se je prvič predstavila javnosti 17. 12. 1990.« (11) V *Predgovoru* pronicljivo spregovori tudi o sami vojni: »Vsak izmed nas je vojno doživljal drugače«, je zapisal. »Za nekatere je bila le zanimiva televizijska novica, nadaljevanje v desetih delih. Za druge spet čas, primeren za potovanja v druge dežele. Za pripadnike TO in milice (pa) je bila vojna boj za ohranitev slovenske države, boj med življenjem in smrtjo vsakega posameznika, ki je v enotah TO in milice, v državnih organih, podjetjih, krajevnih skupnostih, pri cestnih blokadah, v neposrednih vojaških akcijah prispeval k naši, sedaj že desetletni samostojnosti.« Ob koncu *Predgovora* pa poudari: »Poganci, Rigonce, Med-

¹ Stane Granda: *Janez J. Švajncer, Obranili domovino* (ZČ, 1993/4, 612–613); Rok Stergar: *Viktor Meier, Zakaj je razpadla Jugoslavija* (ZČ, 1996/4, 627–633); Dušan Nečak: *Božo Repe, Jutri je nov dan : Slovenci in razpad Jugoslavije* (ZČ, 2002/1–2, 252–255); Jurij Perovšek: *Slovenska osamosvojitve 1991 : pričevanja in analize* (ZČ, 2003/1–2, 241–243).

vedjek, Krakovski gozd, Vražji kamen, Otovec, Prilipe. Imena krajev v Beli krajini, na Dolenjskem in Posavju so to. Do leta 1991 malokomu znana. Tam so bile naše bitke. Danes so pojasnjene v številnih zapisih, knjigah in vojnih analizah in razpravah. O ljudeh, ki so se tam bojevali pa skoraj nič. «A njihovi spomini, zgodbe, doživetja in izkušnje iz tistega območja so »dragoceni drobci naše zgodovine« – »razsejane v vsakem od nas«. Predstavljeni v posebnem spominskem zborniku so sedaj še en ohranjen »spomin na čas, ko smo morali in znali poprijeti za orožje, na čas zmagovite vojne za Slovenijo«. (13–14)

Predgovoru generala Gutmana sledi *Uvod* (15–17) mag. Tomaža Teropšiča, direktorja Posavskega muzeja Brežice in prvega zgodovinarja, ki je že 21. avgusta 1991 v *7D* objavil članek o osamosvojitveni vojni leta 1991, podprt z arhivskim gradivom. T. Teropšič – veteran vojne za Slovenijo in rezervni poročnik Slovenske vojske – v *Uvodu* opozarja, da je v desetletju po osamosvojitveni vojni sistematično zbiral časopisne članke, knjige, ustne izjave, fotografije, video gradivo in razno drugo arhivsko gradivo o tem prelomnem času slovenske zgodovine. Pri tem ga je najbolj vzpodbujal brat Mitja, polkovnik Slovenske vojske in v času osamosvojitvene vojne načelnik 25. območnega štaba TO s sedežem v Brežicah. Delo T. Teropšiča je obrodilo bogat sad, saj sta brata Tomaž in Mitja Teropšič zbrano gradivo kasneje še razširila z novimi pričevanji in ga popestrila z objavo številnih fotografij, dokumentov in nekaterih skic in zemljevidov. Nastal je zbornik *Posavje v letih 1989–1991*, »živo zapisana pripoved o dogodkih v Posavju med letom 1989 in 1991, ki krepi samospoštovanje in ponos Slovencev« (15–16). Zbornik je izšel v počastitev 10. letnice obranitve države Republike Slovenije, T. Teropšič pa je lahko v *Uvodu* upravičeno zapisal, da je »iz njega razviden velik prispevek Posavja in Posavcev« v slovenski osamosvojitvi. (17)

Pričevanjski del zbornika *Posavje v letih 1989–1991* sestavlja troje vsebinsko–časovnih plastí. Prva zajema izredno pomembno obdobje pred oboroženim spopadom med Republiko Slovenijo in napadalcem – Jugoslovansko ljudsko armado (JLA). Pričevanja o tem obdobju utemeljuje prispevek Mihe Molana *Prepoved mitinga resnice – akcija »Sever«* (23–26), ki nas vrača v »začetek osamosvojitvenih prizadevanj Slovenije« (23) – leto 1989. Kot vemo se je tedaj slovenska Milica temeljito pripravila na miloševičevski t. i. »miting resnice«, napovedan na 1. december 1989 v Ljubljani. Do mitinga nato ni prišlo, M. Molan pa v svojem prispevku natančno popisuje priprave na njegovo preprečitev, ki so bile v Posavju usmerjene v postavitve zapor na železnici in cesti Ljubljana – Obrežje. Poudarja, da je bilo izvajanje nalog v akciji »Sever«, kot so poimenovali priprave na preprečitev pohoda »mitingašev«, izredna izkušnja za »preveritev naše organiziranosti, usposobljenosti in pripravljenosti za izvajanje tudi najtežjih nalog. (...) Vse te izkušnje so bile koristno uporabljene v kasnejših letih, še zlasti v letu 1991.« (26)

O času pred osamosvojitveno vojno so objavljena še druga pričevanja. Razkrivajo obdobje izjemno organiziranega, odgovornega in prelomnega navora, ki je v Posavju na vojaškoobrambnem področju spremljal demokratično preobrazbo slovenske družbe in priprave na vzpostavitev ter ubranitev slovenske narodnodržavne suverenosti v letih 1990–1991. Najprej je objavljeno pričevanje Ernesta Breznikarja–Enča, ene od glavnih osebnosti vojaškoobrambnega dogajanja v Posavju v omenjenem času. V prispevku *Manevrska struktura narodne zaščite v Posavju* (29–32) je osvetlil nastanek in razvoj MSNZ v tem delu Slovenije ter predstavil njeno dejavnost v letu 1990. Njeno najpomembnejše dejanje v tem času je bila premestitev orožja, streliva in eksplozivnih sredstev slovenske TO v tajna skladišča, da se ga ne bi polastila JLA. Takih skladišč je bilo v Posavju 20. Do omenjene premestitve je prišlo potem, ko je bil 15. maja 1990 izdan ukaz poveljstva 5. vojaškega območja v Zagrebu o predaji orožja slovenske TO v skladišča JLA. Pravna podlaga za premestitev je nastopila, ko je »v večernih urah, 18. maja, (...) končno prišel težko pričakovani telegram predsednika republike Slovenije o prenehanju predaje orožja JLA« (Martín Škorc, *Krčani orožja niso oddali!*, 42–43). Medtem so bili pripadniki slovenske TO in MSNZ »prepuščeni sami sebi, saj od slovenskega vodstva nismo dobili navodil« (Edi Zanut, *Od 15. maja 1990 do 28. junija 1991*, 183). To je bilo v prid JLA, kajti »približno ena tretjina slovenskih občin je sicer imela orožje skladiščeno v prostorih JLA, za drugo tretjino (pa) je bil odgovor predsednika Predsedstva RS prepozen, saj je JLA zelo intenzivno vozila oborožitev TO v svoja skladišča. (...) Samo tretjina občin je uspela zadržati vso oborožitev.« To so uspeli tudi v Posavju, kjer so teritorialci »imeli kaj vzeti v roke, ko je bilo treba braniti osamosvojitve Slovenije pred okupatorjem (oziroma) enotami JLA« (Ivan Tomše, *Predsednik si je ogledoval prazne zaboje*, 88). Kako sta bila izvedena premestitev orožja, streliva in eksplozivnih sredstev slovenske TO in nato njihovo varovanje na novih lokacijah v

Posavju pišejo Jože Požun (*»Stvar je skrajno resna«, 33–35*), Vilko Libenšek (*Nočni skok do Jasnice, 37–39*), M. Škorc (*Krčani orožja niso oddali!, 41–43*), Ferdo Pinterič (*»Ko bom velik, bom carinik na Sotli«, 51–54*), Rudi Drganc (*»Ti, kaj so tudi bombe intendantska oprema?«, 57–61*), Kristijan Janc (*Biti slovenske krvi bodi Slovincu ponos, 63–65*), Marija Verbančič (*Nihče ni vedel, kaj hranimo v hiši, kjer živimo!, 67–69*), Marjan Molan (*Vonj po orožju, vonj po vinu ..., 71–73*), Ana Breznikar, *Kot skala težka skrb, 75–77*), I. Tomše (*Predsednik si je ogledoval prazne zaboje, 87–92*), Ludvik Divjak (*Selitev orožja in opreme s postaje Milice Brežice, 101–103*), Štefan Hren (*Delo komandirja Milice v času osamosvojitve Slovenije, 187–190*), Stanislav Preskar (*»Vzemi tam, kjer je in uporabi tam, kjer ni!«, 325–329*), Franc Balas (*Bil je čas zaupanja, tovarništva in velikih pričakovanj, 359–360*) in Mojca Molan (*»A smo se za to boril?«, 387–389*). Predstavljeni so tudi ukrepi varovanja evidenc nabornikov v primeru, če bi jih hotela pridobiti JLA (Stanislav Zlobko, *Skrb za dokumente, ki so odločali o usodi nabornikov, 45–49*; Ljubo Motore, *Ali je v Sevnici bila MSNZ?, 79–83*; Jože Košir, *Zakaj iz Sevnice?, 125–131*) in izvajanje obveščevalno–varnostnih nalog, ki se je nadaljevalo v osamosvojitveni vojni (Andrej Fettich, *Obveščevalec iz gostišča Les, 93–95*; Anton Ajster, *Obveščevalna točka Kondor, 97–100*; Anton Preskar, *Hrvaška figa v žepu, 119–123*; J. Košir, *Zakaj iz Sevnice?, 125–131*; Rudi Smodič, *Intervencijski vod Krško 1990–1991, 151–155*; Jože Kranjec, *Enota za zveze Občine Brežice ob agresiji na Slovenijo, 173–175*; SOVA, *Podtalna in očem javnosti skrita vojna, 369–371*).

Glavnina pričevanj pa seveda zajema dogajanje med osamosvojitveno vojno. Poleg že omenjene obveščevalno–varnostne dejavnosti so v tem pričevanjskem sklopu podrobno predstavljene še vse druge značilnosti razgibanega vojnega časa v Posavju. Prikazujejo jih zapisi od prvega dne vojne dalje. Najprej naj opozorimo na pričevanja o postavitvi cestnih zapor v Posavju in na vpadnicah v Republiko Slovenijo ob začetku vojne, s katerimi je TO ovirala napredovanje enot JLA (Drago Vimpolšek, *Transportno podjetje Prevoz Brežice, 105–108*; Martin Suban, *Kamionske barikade, 109–111*; Jože Šumlaj, *Rešila sva dve mladi življenji, 199–202*; Mihael Ogorevc, *Samo izpolnjevanje državljanjske dolžnosti?, 217–222*) in na zanimivo pričevanje o zamisli o izdelavi jeklenih protitankovskih ovir, ki se je porodila med vojno in je, izvedena kot projekt Oviranje, preprečila hiter prodor sovražne vojske v slovensko glavno mesto in naprej do zavzetja celotne meje z Zahodom (Branko Keber, *Projekt Oviranje, 311–314*). Obenem so predstavljena bojna pričevanja iz prvega vojnega dne, 27. junija 1991: boj Intervencijske enote TO Brežice z motorizirano oklepno enoto JLA v Rigoncah, v katerem je padel Jernej Molan, prva žrtev vojne v Posavju (Robert Fink, *Prvi žrtvi vojne, 133–135*), minometni udar po vojaškem letališču Cerklje ob Krki, opisan z obeh strani – s strani pripadnika slovenske TO in s strani (slovenskega) poveljnika 82. letalske brigade na letališču Cerklje (Vinko Čančer, *Ognjeni udar po letališču Cerklje, 137–143*; Jožef Jerič, *Prvih osemindvajset ur, ko je šlo zares, 157–161*) – in umik TO iz mejne kontrolne točke 5 na Obrežju (Irena Majce, *Šok terapija!, 19–22*; Brane Dolenšek, *Zasedba mejne kontrolne točke št. 5, 113–116*); na drugem mestu v Zborniku je objavljeno pričevanje o njeni ponovni zasedbi, 29. junija 1991 (Ladislav Rožič, *Dogodivščine jurišnega odreda, 195–197*). Razgiban je bil tudi drugi vojni dan. O tem govorijo prispevki o prevzemu skladišča letalskega goriva Vejer v Leskovcu pri Krškem in bliskoviti akciji pripadnikov Posebne enote milice ter skupine ostrostrelcev, ki so – ne da bi potrebno izstreliti en sam strel – na mostu v Krškem zajeli vojaško tovorno vozilo s tremi oboroženimi vojaškimi osebami. S tem je bila presekana preskrba s hrano in drugo preskrbo za dislocirane objekte garnizona Cerklje (črpališče Stara vas pri Krškem, Leskovec, Žlapovec pri Leskovcu, skladišče Gazice; Edi Zanut, *Od 15. maja 1990 do 28. junija 1991, 183–186*; Štefan Hren, *Delo komandirja Milice v času osamosvojitve Slovenije, 187–190*; Stanislav Preskar, *»Vzemi tam, kjer je in uporabi tam, kjer ni!«, 325–329*).

V drugem dnevu vojne, 28. junija 1991, so v Posavju začeli organizirati tudi prestop in prebege vojakov in častnikov iz JLA na slovensko stran. Tega dne so sprejeli sedem pilotov in oficirjev z najvišjimi čini iz letališča Cerklje, naslednji dan pa še dva. Osemindvajsetega junija so pripadniki TO omogočili še prestop prvega slovenskega generala, generalmajorja Cirila Zabreta, iz JLA ter prebeg dveh slovenskih vojakov iz oklepne enote JLA, ki se je zadrževala pri železniški postaji v Dobovi (Anton Preskar, *Hrvaška figa v žepu, 119–123*; Rajmund Veber, *En dan našega osamosvajanja – 28. 6. 1991, 177–180*; Jože Šumlaj, *Rešila sva dve mladi življenji, 199–202*). Objavljeno je še več pričevanj o prebegih vojakov v kasnejših dneh in njihovi namestitvi za potrebe varovanja v učnem centru TO za protioklepni boj v Pečicah (Franc Baznik, *To ni bila supozicija, 191–194*; Ivan Furlan, *Pobegla vojaka, 233–234*; Franc

Lapuh, *Dnevi napetosti in odločnosti*, 305–308; Bojan Gričar, »Vojna brez sovraštva«, 355–358). Srečamo pa se tudi s pričevanji Slovencev – poklicnih pripadnikov JLA –, ki so jim kljub notranji odločnosti dramatične razmere, v katerih so bili, preprečile prebeg iz JLA (Borut Angeli, *Začelo se je obdobje kaosa*, 163–166; Marjan Petek, *Smer Cerklje – Pleso – Bihač – Brežice!*, 343–348). Zanimivo je tudi pričevanje Brežičana, gojenca Letalske vojaške akademije v Zadru, kako je zunaj Slovenije doživel čas vojne na Slovenskem in zaradi nje prekinil šolanje (Janko Kene, *Prekinjeno šolanje*, 169–172). Predstavljena je tudi vrnitev referenta za SLO in DS v podjetju SOP Krško, ki se je po napadu na Slovenijo iz Malega Lošinja vrnil domov in nato kot načelnik Narodne zaščite za KS Krško organiziral varovanje pretočne postaje za prečrpavanje letalskega goriva v Stari vasi (Stane Iskra, *V vojni ni logike*, 331–333).

Med pričevanji o bojnem delovanju TO v Posavju pa je treba posebej opozoriti na tista, v katerih je predstavljen znani zmagoviti boj TO z enoto JLA v Krakovskem gozdu 2. julija 1991. Šlo je za divizion oklepnih vozil protiletalske obrambe, ki je začel napad JLA na Dolenjsko; ob povratku iz Medvedjeka ga je TO 1. julija zaustavila v zasedi v Krakovskem gozdu in ga naslednji dan, potem, ko pogajanja o predaji niso bila uspešna, zgodaj zjutraj napadla ter onesposobila za nadaljnja bojna delovanja. To je bila pomembna zmaga TO, saj je bil tedaj Krakovski gozd težišče delovanja TO Dolenjske, izid boja pa je vplival na kasnejše dogodke v tem delu Slovenije. O različnih vidikih boja v Krakovskem gozdu in prijettu poraženih pripadnikov JLA pišejo polkovnik Mitja Teropšič – druga ključna osebnost osamosvojitvene vojne v Posavju in poveljujoči častnik vseh enot TO, ki so bile na položaju v Krakovskem gozdu (*V naši vojni se nismo bojevali s številom, temveč z večino in znanjem!*, 237–241) –, Jože Košir (*Zakaj iz Sevnice?*, 125–131), Franc Kene (*Obračun samega s sabo*, 243–248), Milan Haralovič (*Šele nato nastopijo bolničarji*, 251–253), Silvester Polak (*»Porkamadona, tale kristuts leti proti nam!«*, 255–259), Andrej Bobek (*Prijetje majorja Boška Prodanovića*, 265–268), Žarko Henigman (*Varnostnik na položaju*, 273–278) in Suad Muslimović–Ibro (*»Apaurin, ne, hvala!«*, 281–286). Objavljen je tudi intervju (prva objava *Nedeljski dnevnik*, 7. 12. 1997) z enim od pripadnikov JLA, desetarjem Bahrudinom Kaletovičem, ki je bil v Krakovskem gozdu in postal znan s kasneje dostikrat ponovljeno televizijsko izjavo: »Oni se želijo menda odcepiti, mi pa jim menda tega ne dovolimo. Moj bog, da bi se le lahko vrnil domov!« (*TV izjava iz Krakovskega gozda*, 261–264). Sledita še prepričljivi pričevanja o prav tako zmagovitem boju 110. jurišnega odreda TO Brežice, ki je istega dne pri Prilipah zaustavil oklepno enoto JLA iz Jastrebarskega, napoteno na pomoč divizionu v Krakovskem gozdu (Janez Ivšič, *Železje je frčalo po zraku*, 287–292; Ernest Sečen, *Jastrebi niso povzročili posebne škode*, 293–296).

V zborniku je objavljenih še več drugih pričevanj: o delovanju Sekretariata za ljudsko obrambo in Občinskega štaba za civilno zaščito Brežice ter sevniške intervencijske skupine TO in občinskih organov Občine Sevnica na obrambnem področju med osamosvojitveno vojno (Zdenka Močnik, *Moji dnevi*, 145–147; Drago Slukan, *Sevniška EPN med vojno za Slovenijo*, 203–207; Samo Hajtnik, *Sevničani*, 269–272), varovanju Nuklearne elektrarne Krško med vojno (Mirko Tišler, *Ponosen sem na svoje varnostnike*, 227–232), varovanju predsednika Predsedstva RS M. Kučana in republiškega sekretarja za zunanje zadeve dr. Dimitrija Rupla 28. junija 1991 na poti iz Ljubljane v Zagreb in kasneje še varovanju člana P SFRJ Vasila Tuporkovskega, generala JLA Andrije Rašete, predsednika Zveznega izvršnega sveta Anteja Markovića in predsednika P SFRJ Stjepana Mesića na poti v Ljubljano (Rajmund Veber, *En dan našega osamosvajanja – 28. 6. 1991*, 177–180), usposabljanju pripadnikov TO za protioklepni boj v že omenjenem učnem centru v Pečicah in popravilu zaplenjenih bojnih oklepnih vozil v Krakovskem gozdu v tem centru (Mirko Ognjenovič, *Učni center Teritorialne obrambe za protioklepni boj Pečice*, 301–304; Julij Jeraj, *Inštruktor za protiletalsko obrambo*, 321–324), delovanju radioamaterjev, gasilcev ter zdravstvenih zavodov in osebja med vojno (Črtomir Čargo, *Oboroženi nuni sredi Kremlja*, 361–365; Miha Balon, *Gasilske intervencije med osamosvajanjem Slovenije*, 297–299; Tone Zorko, *Nekaj je bilo v zraku*, 209–214; Rudolf Ladika, *Zdravstveni dom, vojna in čebele*, 335–339), razvažanju hrane na lokacije v Krškem in širši okolici (Franc Jeler, *S kuhalnico nad sovražnika*, 223–225) in o skupnem sobivanju pripadnikov TO, Milice in prebivalcev različnih krajev v Posavju med vojno ter njenem odražanju v vsakdanjem življenju (Henrik Sotošek, *Nam bodo dovolili, da v miru živimo v svoji državi?*, 167–168; Peter Budič, *V mišnici*, 235–236; Boštjan Špiler, *Konec junija in začetek julija 1991 na Lokah pri Zdolah*, 315–319; Viktor Končina, *Nepozabna izkušnja s slovensko vojsko*, 349–353; Rok Marolt, *Kako sem preživel vojno na Slovenskem*, 367–368).

Pričevanjski del zbornika *Posavje v letih 1989–1991* zaključujeta prispevka o neposrednem povojnem času. Dušan Kerin spominja na diverzije na trasah električnih daljnovodov v Krškem in neposredni okolici, ki so jih julija in avgusta 1991 po vsej verjetnosti izvajali pripadniki posebnih enot JLA, nastanjeni v letališču Cerklje (*Svojevrstna jutranja budnica*, 375–381), Vlado Podgoršek pa opisuje prevzem razdejanega in izropanega letališča Cerklje po odhodu pripadnikov JLA v drugi polovici oktobra 1991 (*Zadnji vojak JLA je zapustil cerkljansko letališče*, 383–386). Na barbarsko raven pripadnikov JLA je opozorila tudi Irena Majce, avtorica prvega pričevanja v zborniku in novinarka, ki je v slovensko in jugoslovansko javnost prenesla znano grožnjo zveznega sekretarja za ljudsko obrambo admirala Branka Mamule, »če se Slovenija ne bo obnašala kot se mora, bo deležna šok terapije«, izrečeno ob njegovem obisku v Krškem leta 1987. Kot dopisnica RTV Slovenije za Posavje je spremljala dogajanje, ko je JLA 27. junija 1991 zasedla mejno kontrolno točko 5 na Obrežju in videla, kako je »v tem času (...) eden od oklepnikov zapeljal na desno, na bližnje pšenično polje in z očitnim veseljem in posmehom teptal in vozil gor in dol po njivi, da ni od pšenice ostalo nič. Potem se je spravil na vinograd na vzpetini. Zdelo se mi je, da tepta celo Slovenijo.« (20) Toda JLA je ni poteptala. Slovenci so obranili domovino, saj so, kot je v junijsko–julijskih dneh 1991 razmišljal M. Teropšič, »leta naporov, usposabljanj, vojaških urjenj, zagotavljanja materialnih pogojev za dvigovanje bojne pripravljenosti s strani stalne in rezervne sestave štabov, izvršnih svetov, svetov za ljudsko obrambo in družbeno samozaščito ter skupščin občin«, morala obroditi sadove. (237) Take, da je lahko J. Ivšič upravičeno zapisal: »Ne morem sprejeti razmišljanj, da bi slovensko neodvisnost lahko zagotovila samo visoka politika. Brez krepke roke in izurjenih bojevnikov bi bila zmaga verjetna kot v zgodbi o psu, ki se upa lajati v luno ponoči, ko drugi spijo. Podnevi pa le varno podvija rep.« (291)

Zbornik *Posavje v letih 1989–1991* pomembno utemeljuje slovenski narodno–državni spomin. Ob njegovem branju lahko znova ugotovimo, da slovenska zmaga v osamosvojitveni vojni ni bila podarjena ali zgolj srečno naključje, ki bi ga Slovencem naklonila zgodovina. Bila je posledica čudovitega narodovega napora, ki je leta 1991 združil Slovenke in Slovence v dobro pripravljene in odločne obrambi njihove države. Z vlogo in pomenom Posavja v njej se sedaj lahko seznanimo vsak, ki ni ravnodušen do rojstva slovenske nacionalne države. Zbornik je skrbno pripravljen. Navedeni so ustrezni podatki o pričevalcih z njihovimi fotografijami, poleg njih pa je objavljena še vrsta faksimilov različnih dokumentov in fotografij iz osamosvojitvenega časa v Posavju. Objavljeni so tudi zemljevid lokacij skladišč orožja TO v Posavju v letih 1990–1991 (27), bojev in akcij med vojno v Posavju (215) in delovna vojaška karta 25. Območnega štaba TO (249). Zbornik zaključuje seznam okrajšav (391–393), pojasnila manj znanih vojaških izrazov (394) in *Poziv za fizično in pravno zaščito vseh dokumentov in muzealij povezanih s slovensko osamosvojitvijo*, prebran na brežiškem simpoziju *Slovenska osamosvojitvev 1991 : pričevanja in analize* (395). Hvalevredno je, da, kot je v *Uvodu* zapisal urednik mag. Tomaž Teropšič, v Posavju že razmišljajo o *Spominskem zborniku 2* in da je T. Teropšič – kot je zaupal podpisanimu – pred dvema leti opravil tudi celovito terensko fotografsko topografijo Posavja v letih 1989–1991; skupaj s fotografijami iz vojne predstavlja zaključeno celoto, zato lahko pričakujemo še izid posebnega fotografskega zbornika o Posavju v tem času. Poročilo pa končajmo z naslovnico predstavljenega zbornika, saj na simboličen način izraža odporniško doslednost v letu 1991. Njena osnova je fotografija uniforme gardnega bataljona Slovenske vojske, ki se zgoraj preliva v fotografijo treh vodilnih slovenskih častnikov v Posavju leta 1991 – Ernesta Breznikarja–Enča, Mirka Ognjenoviča in Mitje Teropšiča (od leve proti desni) –, spodaj pa prehaja v fotografijo jugoslovanske pištole M-57 s priloženim nabojem. Pištola je med vojno pripadala Tomažu Teropšiču, ki je kot poročnik poveljeval vodu TO. Omenjeni naboj je hranil v levem žepu svoje letne vojaške srajce, uporabil pa bi ga v primeru, če bi ostal brez streliva in bi grozilo, da ga živega zajamejo pripadniki JLA.

Jurij Perovšek

Francesco Leoncini, *L'Europa centrale. Conflittualità e progetto. Passato e presente tra Praga, Budapest e Varsavia*. Venezia : Libreria Editrice Cafoscarina, 2003. 332 strani.

V zadnjem času je v Italiji in predvsem v obmejnem območju s Slovenijo veliko govora o širitvi Evropske unije proti vzhodu (ponavadi površni komentatorji celotno območje imenujejo kar Vzhodna Evropa). Slišijo se demagoške in populistične parole o naskoku »novih Evropejcev« (kot, da bi se ti ljudje nahajali do sedaj nekje v Aziji in kot, da bi to pomenilo nekaj manjvrednega) na italijanska delovna mesta. Na drugi strani pa krogi, ki se bolj zanimajo za gospodarsko plat širitve že brusijo nože pred bojem z nemškim, avstrijskim, francoskim, ameriškim in bogve še katerim drugim kapitalom za premoč v skorajda ekonomsko-deviškem območju drugače že izčrpane stare Evrope (verjetno ne zavedajoč se, da so ga zaradi prepočasnosti in neodločnosti tudi italijanskih politikov že izgubili). Bolj malo, oziroma skoraj ni takih, ki bi se poglobili v spoznavanje bogate in raznolike kulture ter zgodovine tega območja. Častna izjema je prof. Leoncini docent zgodovine slovanskih dežel na univerzi Ca' Foscari v Benetkah, kjer vodi tudi seminar Masaryk, posvečen poglobljanju tematik, ki zadevajo Srednjo in Vzhodno Evropo. Pri predavanjih se mu je pridružila še kopica znanih imen: od Fejta do Gajana, mimo Vásárhelyija in Waldenberga.

Leoncini se že od začetka sedemdesetih let zavzema, da bi skupaj z redkimi drugimi navdušenci zapolnil puščavo, ki vlada v Italiji glede preučevanja območja, ki leži vzhodno od Trsta. V preteklosti je javnosti ponudil knjige o opoziciji v socialističnih trdnjavah, o vprašanju Sudetov in nemških manjšinskih skupnostih v obdobju med svetovnim vojnama, o praški pomladi in letu 1968 v Srednji Evropi, poleg številnih študij in raziskav o češki in slovaški zgodovini dvajsetega stoletja. Pred nekaj leti je tudi prevedel Masarykovo delo *Nová Evropa. Stanovisko slovanské* (Nova Evropa. Slovansko stališče), ki ga je bodoči češkoslovaški predsednik sestavil v Rusiji, v času prve svetovne vojne. Ob tem je razne tematike poglobljal v strokovnih prispevkih. Prav te prispevke, ki so bili do sedaj razpršeni po številnih revijah, bodisi italijanskih kot drugih, je v tem svojem zadnjem delu zbral in združil v zaključeno celoto. Tako bralcu na enem samem mestu predstavlja širok izbor člankov, ki obravnavajo območje, »...ki leži med Baltskim in Egejskim morjem, postavljeno med latinsko-germanskim Zahodom in bizantinsko-slovanskim Vzhodom...«, kjer lahko »...zgodovinsko določimo pravi sredinski pas Evrope s specifičnimi potezami«. (str. 14).

Knjiga z mikavnim naslovom *L'Europa centrale. Conflittualità e progetto. Passato e presente tra Praga, Budapest e Varsavia*. (Srednja Evropa. Konfliktnost in načrt. Preteklost in sedanost med Prago, Budimpešto in Varšavo) vsebuje zapise, ki obravnavajo široko časovno obdobje. Zato je časovno tudi razdeljena.

V predgovoru, v katerem avtor omenja tudi nekatera bibliografska dopolnila, se da slutiti, da je vsebina na kakovostno visoki ravni. Avtor se že v prvih vrsticah jasno distancira od splošnega in posplošenega izraza *Mittleuropa*, ki skriva nemški pohlep po vzhodnih ozemljih. Obenem opozarja na napačnost enačenja nemškega (in italijanskega?) napadalnega nacionalizma z *narodno samobrambo* Bíbovih malih narodov Srednje Evrope. Leoncini nadalje podčrtuje izvirno netočnost zapisovanja imena *Češkoslovaška*. Pravilnejša bi bila različica *Češko-Slovaška*, kot je tudi zapisano v Pariški mirovni pogodbi iz katere je zrasla nova državna tvorba. Obenem ločilo, čeprav sta si naroda sorodna, poudarja razliko med češko in slovaško etnijo. Sam Masaryk je v obdobju med prvo svetovno vojno slovaškim predstavnikom zbranih v Združenih državah obljubil široko avtonomijo v sklopu nove države in z njimi podpisal takoimenovano Pittsburško pogodbo. Povojna vodilna češka politična elita pa se ni držala medvojnih dogovorov in izbrala pot centralizirane in unitaristične državne ureditve. Namesto, da bi se Češkoslovaška zgledovala po večnarodni Švici, kot je sprva obljubljal vodja njene diplomacije Edvard Beneš, je za vzorec zbrala Francijo. Tako so se v podrejenem položaju, poleg številnih »manjšin« (vključno z nemško, ki je štela več kot tri milijone pripadnikov in madžarsko s približno osemsto tisoč), znašli še državotvorni Slovaki.

Uvod, ki ima podnaslov Sredinska Evropa kot usodna skupnost (*L'Europa di centro come comunità di destino*) se prav tako začena z opozorilom pri uporabi primerne izrazoslovja, ki je (pre)večkrat odsotno pri »zahodnih« strokovnjakih. Ta netočnost odraža seveda tudi zgrešeno oziroma nemarno pojmovanje obravnavanega območja, ki se nahaja »...onstran namišljene črte Berlin-Trst-Otranto...«. (str.14) Avtor se takemu, skorajda omalovaževalnemu pristopu upira in nadaljuje s skupnimi zgodovin-

skimi potezami, ki ozančujejo *sredinsko Evropo*. Zato navaja številne poizkuse pri združevanju tega dela evropske celine, od srednjega veka do današnjih dni.

Tudi serijo člankov avtor začena pred več sto leti; točneje v času, ko je češki reformator Jan Hus s svojimi nauki sprožil pravo revolucijo. Na dvajsetih straneh je orisano Husovo delovanje in njegov vpliv na češko in širšo versko ter politično mišljenje. In največja zasluga teh strani je prav ta: da v malem obsegu predstavljajo husov lik, ki bi bil drugače italijanski javnosti dejansko neznan.

Leoncini pa kaj kmalu preskoči k sodobnosti, v obdobje med svetovnimi vojnami, zlasti v zgodovino tiste države, ki je v Srednji Evropi tedaj igrala bistveno vlogo oziroma Češko-Slovaške. Že naslov prvega članka, če je sploh obstajala alternativa Češko-Slovaški, je sam po svoje zanimiv in zaključki »...o dragocenem političnem in kulturnem laboratoriju demokratičnega sožitja med različnimi narodi...« (str. 58), ki jih prinaša spis so nedvomno pravilni. Dodali pa bi pripombo: to, da so slovanski narodi vključeni v habsburško cesarstvo po prvi svetovni vojni predstavljali zmagoviti subjekt, je brez dvoma točna predpostavka. Da pa so v novih državnih tvorbah dosegli svoj cilj, svojo narodno zrelost, višek svoje samobitnosti velja le za nekatere izmed teh narodnih subjektov. In ne mislimo tukaj na Hrvatke, Slovence ali Slovake, ki so na tak ali drugačen način dobili priznanje o obstoju svoje narodnosti, temveč na Rusine, Makedonce ali Črnogorce, ki so bili s strani svojih »slovanskih bratov« potisnjeni ob stran. To pripombo smatramo za umestno in koristno, ker avtor posveča veliko pozornost narodnostni problematiki. Več prispevkov je namenjenih češko-nemškemu odnosom in sudetskemu vprašanju, posebno zanimiv pa je zapis o sporazumu v Münchnu leta '38, ki je samo končna faza dolgotrajnega popuščenja zahodnih velesil Hitlerjevemu osvajanju.

Vojnih dni se Leoncini neposredno ne dotika, zato pa toliko bolj pestro obravnava obdobje od petdesetih let dalje. Poglobljen pregled zaobjema tudi stanje na Madžarskem in na Poljskem. Avtor se ustavlja zlasti pri tistih disidentskih gibanjih oziroma posameznikih, ki so s svojim ravnanjem pripomogli k popolni spreobrnitvi sistema, ki je bil socialistični v imenu ne pa v metodah. Te so bile podobne tistim iz prejšnjega diktatorskega obdobja, zato avtor ugotavlja, da so se v večini primerov zamenjali le zatiralci, krivična družbena ureditev razdeljena med enega ali več vladarjev in na podrejeno množico, pa je ostajala v bistvu nespremenjena.

Polpreteklo zgodovino avtor praviloma povezuje tudi s sedanjostjo. Kajti v nekaterih primerih so se bivši protestniki prelevili v aktivne državne politične akterje. V novih okoliščinah nastalih po padcu berlinskega zidu in propadu sistema, ki jih je do takrat zatiral, so prejšnji kontestatorji lastne izkušnje iz leta '56 na Madžarskem, '68 na Češko-Slovaškem in bienija '80–'81 na Poljskem, ki socializma kot takega niso zavračale temveč ga predelanega, »bolj človeškega« celo zagovarjale, raje odvrgli. In to z namenom, da bi »z leve strani« postopoma preobrazili notranjo državno ureditev. Po letu '89 so postali taki poizkusi neaktualni. Večina držav je pasivno sprejela vzorec, ki jim ga je ponujal (vsiljeval?) Divji Zahod. Na primer novo nastala Češka republika s sedaj že bivšim predsednikom Václavom Havlom, ki je bil v prejšnjih desetletjih v prvi vrsti na barikadah za bolj pravično družbo. V času njegovega predsedovanja skozi devetdeseta leta je namreč rade volje mežikal novoliberalističnim formulam ameriškega kova. Zato si ne moremo kaj, da ne bi na *novo Evropo* gledali z mešanico upanja in skrbi, saj »...tisti, ki so med prvimi, imajo sredstva, da tam tudi ostanejo, medtem kot tisti, ki so na gospodarskem področju ostali zadaj, kot države srednje in vzhodne Evrope, ne bodo imeli ne potrebnega kapitala in ne tehnologije, da bi se dvignili.« (str. 290).

Leoncinijevo delo dopolnjujejo dokumenti o sodelovanju v Srednji Evropi in zapisi manj zahtevnega a zato nič manj prijetnega branja o Pragi kot simbolu sodelovanja ter o bogastvu slovaške raznolikosti. Tako na več kot tristostranih straneh avtor prinaša precizno, bogato in popolno obravnavo prostora, ki je večkrat po krivici potisnjeno na obrobje zgodovinske preučitve.

Borut Klabjan

Zbornik za zgodovino šolstva in vzgoje – XXXV. Ljubljana : Slovenski šolski muzej, 2002. 408 strani. (Šolska kronika ; 1 in 2)

V začetku marca 2003 sta bili v prostorih Slovenskega šolskega muzeja v Ljubljani predstavljeni dve novi številki Zbornika za zgodovino šolstva in vzgoje.

Obsežno prvo številko uvaja prispevek Maje Žvanut, Vzgojni ideali v 17. stoletju. To je pravzaprav besedilo predavanja, ki ga je avtorica pripravila ob razstavi *Theatrum vitae et mortis humanae*, Prizorišče človeškega življenja in smrti, v Narodnem muzeju Slovenije februarja 2002. Članek Zorana Radonjića Druga svetovna vojna v slovenskih učbenikih za zgodovino je idejno vsebinska analiza poglavij 15 učbenikov za osnovne šole in srednje šole od leta 1948 do 1999, v katerih je obdelana problematika druge svetovne vojne v Sloveniji in Jugoslaviji. Avtor ugotavlja, da učbeniki niso bili nepristranska sredstva. Del odgovornosti naprti tudi zgodovinarjem in ustvarjalcem učnih načrtov. Priznava pa, da so bila določena zgodovinska dejstva zamolčana. Radonjić je prepričan, da bo življenje kasnejših generacij zaznamovano z iskanjem prave resnice, nestrpnostjo in revanšizmom, ker so komunistični oblastniki interpretirali zgodovino črno belo in s tem dolgoročno gledano naredili KP in NOB veliko škode. V učbenikih v letih 1992 do 1999 pa so začeli razpadati miti, avtorji učbenikov so imeli boljše pogoje za bolj objektivno interpretacijo zgodovine, nova je dostopnost virov, nove teme so dobile prostor. Vanda Trdan v obsežni študiji obravnava Šolstvo na Kočevskem od druge polovice devetnajstega stoletja do konca prve svetovne vojne. Pri tem raziskuje obdobje, ki sovpada s porastom nacionalizma, zlasti na narodnostno mešanih področjih, kakršna je bila tudi Kočevska. Nasprotja med taboroma so se odražala tudi v šolstvu. Še posebno zanimiv je prikaz Stanislava Južniča o življenju in delu jezikoslovca Rudolfa Južniča. Najstarejši viri o njegovi družini so iz 17. stoletja iz Fare. Potem ko je bil Južnič redni profesor na gimnaziji v Novem mestu, so leta 1923 ugodili prošnji in ga prestavili v Ljubljano na 1. državno klasično gimnazijo. Leta 1929 je dobil red sv. Save za pedagoško delo, pred 2. svetovno vojno pa še odlikovanje jugoslovanske krone IV. vrste. Objavljal je učbenike za pouk grškega, francoskega, latinskega in nemškega jezika. Pripravil je tudi izbor iz Plutarhových zgodbic in Vergilova dela. V rokopisu je ostalo delo o bizantinskem cesarju Konstantinu Porfirogenetu. Marija Jasna Kogoj piše o uršulinkah, ki so v letu 2002 praznovale 300 letnico svoje navzočnosti v Ljubljani. V obnovljenih prostorih uršulinske zunanje šole je potekal v tem letu tudi mednarodni simpozij. Pomembno vlogo so uršulinke videle v izobraževanju žena in deklet. Uršulinske šole so delovale v Ljubljani do leta 1945. Leta 2002 pa so nune ponovno odprle Angelin vrtec, ki deluje po metodi, da je otrok postavljen v središče dogajanja in je v starostno mešani skupini. Uršulinska samostana sta bila v Ljubljani in Škofji Loki, nune pa so kupile v Mekinjah tudi samostan klaris in tam odprle šolo. Sloves so pridobile z odlično vzgojo, saj je bil poudarek na celostni vzgoji. Ko po vojni niso smele več vzgojno izobraževalno delovati v šolah, so se usmerile v katehetsko pastoralno dejavnost. V članku je predstavljena tudi razstava Uršulinke v Ljubljani 1702–2002. Tatjana Hojan piše v članku o Učiteljskem tovarišu kot nasledniku Šolskega prijatelja. V Celovcu je minilo 150 let od začetka izhajanja Šolskega prijatelja, 130 let od začetka izhajanja Slovenskega učitelja v Ljutomeru, in 140 let odkar je v Ljubljani začel izhajati Učiteljski tovariš. Ista avtorica predstavi kaj je Učiteljski tovariš leta 1876 priporočal šolskim knjižnicam v rubriki Šolarska knjižnica. Leto prej je namreč izšel ukaz o ustanavljanju šolskih knjižnic, kjer bodo učitelji otrokom izposojali primerne knjige. Objavili so imenik primernih knjig – 67 del, glavno priporočilo je bilo poučna vsebina, dve tretjini je predstavljalo leposlovje. Jasna Županič je pripravila zapis o šolah v Brežicah do današnjih dni. Zbornik prinaša tudi spomine na šolo. Zlata Volarič piše o svojih otroških letih in družini v vasi ob madžarski meji med Dobrovnikom in Lendavo. Janez Švajncar v članku z naslovom Preizkušnja, piše o šoli za frizersko in oblačilno stroko v Mariboru, kjer je poučeval slovenščino in njegove izkušnje ob najavljenem prihodu šolske svetovalke z Zavoda za šolstvo. Slavica Pavlič je pripravila jubileje šol v letu 2003. Janez Kavčič namenja sestavek 100 letnici idrijske realke. Ob tem jubileju je Pošta Slovenije izdala priložnostno znamko, na kateri motiv povezuje vesoljno videnje našega planeta, Vegove logaritme in silhete fasade. Stanislav Senekovič se spominja učitelja Jožeta Hudalesa, ki se je ukvarjal tudi z ustvarjanjem v kamnu in s slikarstvom. Izdal je tudi dva zgodovinska romana in več kot petdeset mladinskih del. Direktor muzeja mag. Branko Šuštar je pripravil poročilo o delu Muzeja v letu 2001 in izpostavil pomembnejše dosežke. Razstavo, ki so jo pripravili sodelavci iz Zgodovinskega arhiva in muzeja Univerze v Ljubljani o Univerzi v Ljubljani in njenih rektorjih (decembra

2001 do februarja 2002) je predstavila v posebnem bloku o muzejskem delu Tatjana Dekleva. Tatjana Hojan piše o vsestranski učiteljici iz Zapotoka. Zapis o proslavi ob stoletnici stavbe osnovne šole Majšperk je pripravila Danica Lorber, ki je želela pokazati prelomen dogodka kot pogovor dveh sošolcev, ki morata v spisu prikazati 100 let šole. Številko sklenejo poročila in ocene.

Ob stoletnici rojstva Franceta Ostanka, nekdanjega ravnatelja Slovenskega šolskega muzeja v letih 1951–1974, so junija 2002 v Slovenskem šolskem muzeju pripravili srečanje in razstavo, ki jo je pripravila bibliotekarska svetovalka Tatjana Hojan. Člankom, ki so jih na srečanju interpretirali gostje, je namenjena druga številka zbornika. Na vsebino številke opozarjata že fotografiji na naslovnici in zadnji strani, namreč, Učenci IV. c razreda OŠ Ljubljana Zgornja Šiška z razrednikom Francetom Ostankom z leta 1942 in šolsko naznanilo Franceta Ostanka iz 1. razreda šestrazredne ljudske šole cesarja Franc Jožefa I. v Spodnji Šiški iz šolskega leta 1908/09. Izbor besedil je vsebinsko zelo širok in ponazarja pogled na različna obdobja in teme iz življenja ravnatelja Ostanka. V uvodnem članku piše direktor muzeja mag. Branko Šuštar o življenju in delu Ostanka, kot učitelju, narodnoobrambnem in sindikalnem delavcu, uredniku pedagoških glasil in raziskovalcu zgodovine šolstva – pripravil je vrsto razstav, objavljaj v različnih publikacijah, leta 1966 je prejel najvišjo nagrado na področju šolstva – Žagarjevo nagrado, za zasluge na področju muzealstva pa l. 1971 Valvasorjevo nagrado. Februarja 1951 je postal direktor Slovenskega šolskega muzeja in ostal tam do upokojitve poleti 1974.

V pogovoru z novinarjem Silvom Terškom je Ostanek poudaril, da delavci niso le zbiratelji in proučevalci gradiva, ampak morajo poznati delo šol, šolsko zakonodajo, zgodovino šolstva in nekdanje in sodobne smeri pedagogike. Jože Košmrlj, ravnatelj OŠ Sodražica in Francka Rozman, učiteljica na OŠ Vodice sta pripravila spomine nekdanjih učencev. Tatjana Hojan predstavlja Ostanka in njegovo delo pri kmečkonadaljevalnih šolah, ki so nudile odraslim poleg strokovnega znanja tudi splošno izobrazbo. Ostanek je postal vodja kmečkonadaljevalne šole in bil leta 1934 izvoljen za poverjenika šol za okrožje Kamnik, nato pa je leta 1935 postal tajnik širšega odbora teh šol. Dr. Tomaž Pavlin s Fakultete za šport piše o Ostanku in sokolstvu. Včlanil se je v ljubljansko sokolsko društvo, izkušnje je prenašal v Sodražico in Vodice in bil načelnik v sokolskih organizacijah v omenjenih krajih. Vez med učiteljstvom in sokolstvom je bila zaželena, saj sta bili obe organizaciji vzgojni. Dr. Ana Benedetič piše o svojem učitelju Ostanku v šolskem letu 1940/41 na OŠ Valentina Vodnika v Zgornji Šiški. Precej pozornosti je dr. Andrej Vovko namenil Ostankovemu delovanju v Družbi sv. Cirila in Metoda. Ostanek je najaktivnejše deloval v družbi v drugi polovici tridesetih let in drugi polovici štiridesetih. Po odhodu iz Vodice je začel delovati v vodstvu CMD in prevzel organizacijo narodno obrambnega dela, vodenje predavanj, prevzel je tudi referat za manjšinske šole na prosvetnem oddelku banske uprave in sodeloval z ljubljanskim Manjšinskim inštitutom. Janez Stergar se spominja Ostanka iz pogovorov o vlogi dr. Franca Koschierja, direktorja koroškega Deželnega muzeja in poveljnika Kärnter Landsmanschafta. Liljana Šuštar piše o dejavnosti Ostanka v Sindikatu prosvetnih delavcev med letoma 1945 in 1949. Suzana Felicijan Bratož iz Arhiva RS, na podlagi dokumentov, ki jih hrani arhiv, prikaže njegovo delo referenta za manjšinsko šolstvo na Ministrstvu za prosveto LRS in poverjenika za prosveto in kulturo na Oblastnem ljudskem odboru Ljubljana. Slavica Pavlič, ravnateljica Slovenskega šolskega muzeja v pokoju, piše o delu Ostanka v muzeju. Mag. Lilijana Trampuž analizira vlogo Ostanka pri raziskovanju slovensko-hrvaške meje v Istri. Elaborat je na pobudo geografa dr. Antona Melika pripravil l. 1957, objavljen pa je bil šele po 34 letih. Ostanek je ugotavljal stanje in dejavnike, ki so utrpeli in pospeševali utrditev narodnostne meje med Slovenci in Hrvati med letoma 1860 in 1956. Dr. Jože Ciperle v sestavku France Ostanek in metodološka razmišljanja o pisanju zgodovine osnovnega šolstva omenja, da zgodovina vzgoje in izobraževanja predstavlja zgodovinski del pedagogike, hkrati pa tu deluje tudi historična disciplina, ki je usmerjena v zgodovini razvito svojo metodiko, svojo metodologijo in svojo teorijo. Stane Okoliš v Vlogi Franceta Ostanka pri evidentiranju in zbiranju gradiva o zgodovini šolstva na Slovenskem v tujih arhivih zapiše, da je le ta deset let delal v arhivih Avstrije, Italije, Hrvaške in načrtno zbiral gradivo, predvsem v graškem in dunajskem upravnem arhivu, kjer je za obdobje pred prvo svetovno vojno največ gradiva. Pripomogel je k pisanju Zgodovine šolstva in pedagogike na Slovenskem, ki jo je v letih 1963–66 izdal dr. Vlado Schmidt. Sodelovanje Slovenskega in Hrvaškega šolskega muzeja med ravnateljstvom Franceta Ostanka je strnila Štefka Batinič. Mag. Branko Šuštar piše o sodelovanju Franceta Ostanka s Pedagoškim muzejem iz Beograda. Vplival je na sprejem skupnega koncepta delovanja šolskih muzejev. Ustanovljena je bila tudi sekcija šolskih muzejev pri Zvezi

muzejskih društev. Šolski muzeji so se videli kot muzejske ustanove, ki zbirajo, proučujejo in hranijo gradivo za zgodovino šolstva ter se ukvarjajo z raziskovalnim delom in postanejo dokumentacijski centri za zgodovino šolstva. Sekcija je pričela izdajati tudi Zbornik za zgodovino šolstva in prosvete.

Poglavje iz spominov na ravnatelja uvaja zapis Cirila Merčuna, ki se je v sredini tridesetih let srečeval z Ostankom na mesečnih učiteljskih konferencah v Kamniku. Vasilij Melik opiše sodelovanje s Slovenskim šolskim muzejem in Francetom Ostankom, ko je bil v uredniškem odboru zbornika Osnovna šola na Slovenskem v stoletju 1869 do 1969. Gvido Stres zapiše prvo srečanje s kolegom. Franc Strmičnik se ga spominja kot živo šolsko in pedagoško enciklopedijo. Janez Sagadin se je osebno spoznal z Ostankom pri pripravi zbornika Osnovna šola na Slovenskem 1869–1969. Sergej Vrišer omenja, da je bilo Ostankovo priljubljeno poglavje sokolstvo. Z Borisom Lipužičem se je seznanil, ko je bil le ta na Republiškem sekretariatu za šolstvo in na Zavodu SR Slovenije za šolstvo. Tilka Urleb se spominja Ostanka s srečanj muzealcev in ko je prihajal v Postojno pregledovat gradivo. Kot natančnega in doslednega delodajalca se ga spominja Pepca Živič. Mili Vlašič Gvozdič je pomagal pri pripravi didaktičnega kompleta za pouk srbohrvatskega-hrvatskosrbskega jezika na slovenskih osnovnih šolah. Majda Ostaneč opiše očeta kot družinskega človeka, ki je s svojo izjemno aktivnostjo vpeljeval in spodbujal k branju in obiskovanju razstav. Predstavitev sklence Tatjana Hojan, bibliotekarska svetovalka v Muzeju z Ostankovo bibliografijo.

Slavica Pavlič je dodala še jubileje šol. Na straneh namenjenih muzejskemu delu pa Marjetka Balkovec Debevc piše o razstavi Čar čipk, ob 125 letnici Čipkarske šole Idrija, odprti od maja do avgusta 2002. Bronislava Gologranc Zakonjšek iz Muzeja novejšje zgodovine v Celju predstavi med drugim Otroški muzej Hermanov Brlog v Celju. Nevenka Hacin predstavlja na razstavi Otroški vrtci v Hrastniku, Trbovljah in Zagorju decembra 2001 tudi ambientalno predstavitev vrtčevskih kotičkov. V poročilih in ocenah pa je podpisani najbolj padel v oči zapis o priročniku Doroteje Lešnik o zelo aktualni temi Nasilje – nenasilje, priročnik za učiteljice, svetovalne službe in vodstva šol.

Monika Kokalj Kočevar

OBVESTILA

Navodila avtorjem prispevkov za Zgodovinski časopis

Prispevke za Zgodovinski časopis sprejema uredništvo na naslov: Uredništvo Zgodovinskega časopisa, Oddelek za zgodovino, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 2, SI-1000 Ljubljana (zgodovinski.casopis@uni-lj.si). Uredništvo bo sprejelo le tiste prispevke, ki bodo oddani v skladu s sledečimi navodili:

- vsak prispevek mora vsebovati točen naslov avtorja, vključno s telefonsko številko in po možnosti z elektronskim naslovom (e-mail);
- prispevki morajo biti oddani v dvojni obliki: na disketi (ime datoteke (file) naj bo ime in priimek avtorja) in odtisnjeni na papir;
- v kolikor gre za razpravo ali članek, mora prispevek obvezno vsebovati povzetek (v okvirnem obsegu dveh strani, razen v izjemnih primerih) in sinopsis v obsegu pet do deset vrstic, ki naj vsebuje tudi avtorjev akademski naziv, poklic in delovno mesto ter ustanovo, kjer je zaposlen in njen naslov;
- opombe naj bodo pisane enotno, na dnu vsake strani. Celoten naslov citata naj bo le ob prvi navedbi, nato okrajšano;
- slikovno gradivo (fotografije, zemljevidi, ipd.) naj bo črno-belo in priloženo posebej. Legende (podnapisi) k slikovnemu gradivu naj bodo priložene na posebnem listu in hkrati shranjene na disketi. Slikovno gradivo naj bo označeno na način, ki ne bo dopuščal zamenjav podnapisov.

Uredništvo Zgodovinskega časopisa

LETNO KAZALO – ANNUAL CONTENTS

JUBILEJI – ANNIVERSARIES

- Janko Pleterski – osemdesetletnik 7–9
Janko Pleterski – Octogenarian
- Nataša Stergar, Bibliografija prof. dr. Janka Pleterskega 10–18
Prof. Dr. Janko Pleterski's Bibliography

RAZPRAVE – STUDIES

- Vasilij Melik, Vprašanje regij v naši preteklosti 19–21
Regions in Our Past
- Boris Golc, Regionalne razlike v jezikovni podobi prebivalstva slovenskih celinskih mest med 16. in 18. stoletjem 23–38
Regional Differences in the Language of the Residents of Slovene Continental Towns between the 16th and the 18th Centuries
- Božo Grafenauer, Slovenska država med centralizmom in regionalizmom 39–52
The State of Slovenia between Centralism and Regionalism
- Avguštin Malle, Koroško-kranjski odnosi in slovenstvo 53–64
Relations between Koroška (Carinthia) and Kranjska (Carniola), and Slovene Identity
- Darja Kerec, Prekmurska zavest in slovenstvo 65–70
National Awareness in Prekmurje and Slovene Identity
- Vojko Pavlin, O razvoju goriških deželnih stanov do konca 16. stoletja (pregled problematike in stanje raziskav v italijanski historiografiji) 71–84
The Development of the Gorizia Provincial States until the End of the 16th century (Review of the Topic and of the Italian Historiographic Research)
- Avgust Lešnik, Stališča socialne demokracije do vojnega vprašanja pred letom 1914 85–96
Standpoints of Social Democracy toward the First World War Prior to 1914
- Bojan Balkovec, »Če ne greš volit, pomagaš nasprotniku do zmage!« 97–112
»If You Don't Vote, You Help Your Opponent Win!«
- Dragan Potočnik, Prispevek k kulturni zgodovini Maribora med obema vojnama – (likovna umetnost) 113–134
A Fragment of Cultural History of Maribor between WWI and WWII (Plastic Art)
- Božo Repe, Katoliška cerkev in oblast v osemdesetih letih 135–146
Catholic Church and Authorities in the 1980's

Viljenka Škorjanec, Neuspeh jugoslovansko-italijanskih diplomatskih pogajanj v letu 1973	147–162
Failure of Yugoslav-Italian Diplomatic Negotiations in 1973	
Petar Korunić, Nacija i nacionalni identitet: uz porijeklo i integraciju hrvatske nacije	163–208
Nation and National Identity (On the Origin and Integration of the Croatian Nation)	
Marija Wakounig, Žandarji ali roparji? Integracija Uskokov kot regionalni problem	255–260
Marija Wakounig, Gendarmers or Robbers? Integration of the <i>Uskoki</i> as a Regional Problem	
Marko Zajc, Žumberak kot pozabljena regija. Ali kako lahko obmejno področje zmede slovenske politike	261–267
Marko Zajc, The Forgotten Region of Žumberak, or How a Borderland Area Confused Slovene Politicians	
Božo Repe, Od deželana do državljana	269–278
Božo Repe, From Provincials to Citizens. Regional Development of Slovenia between 1918 and 1991	
Peter Štih, Začetki in razmah listinskega pismenstva na ozemlju Slovenije do konca 11. stoletja	279–290
Peter Štih, Beginnings and Expansion of Written Documents in Slovene Territory until the End of the 11 th Century	
Dušan Kos, Listinska praksa v provinci. Primer Kranjske v letih 1150–1300	291–307
Dušan Kos, Practice of Written Documents in the Province of Carniola between 1150 and 1300	
Stanislav Južnič, Fiziki Erbergi	309–346
Stanislav Južnič, The Erberg Family Physicists	
Janez Šumrada, K vprašanju izvora Balthasarja Hacqueta	347–361
Janez Šumrada, On the Origin of Balthasar Hacquet	
Mateja Ratej, Mestna hranilnica v Mariboru v dvajsetih letih 20. stoletja – jabolko spora v mestnem občinskem svetu	363–377
Mateja Ratej, Maribor Savings and Loan Bank in the 1920's: Apple of Discord within the Maribor Town Council	
Borut Batagelj, Od skokov k poletom. Začetki smučarskih skokov na slovenskem in uveljavitev Planice v času med obema vojnama	379–430
Borut Batagelj, From Ski Jumping to Ski Flying. Beginnings of Ski Jumping in Slovenia and the Growing Importance of Planica between WWI and WWII	
Ulf Brunnbauer, Kontinuitete in spremembe. Aktualni trendi v zgodovinopisju Jugovzhodne Evrope	431–450
Ulf Brunnbauer, Continuity and Changes. Historiographical Trends in Southeast Europe	

ZAPISI – NOTES

Danijela Trškana, Stanje in perspektive začetnega izobraževanja učiteljev zgodovine	209–216
The Situation and Perspectives of Elementary Education for Teachers of History Program	

Miha Tišler, Ob osemdesetletnici Nobelove nagrade za kemijo Frideriku Preglu 451–454 On the Occasion of the 80 th Anniversary of the Nobel Prize for Chemistry Bestowed upon Friderik Pregl	
Bojan Končan, Zgodovina na maturi 455–458 Bojan Končan, History in High School Graduation Exams	

JUBILEJI – ANNIVERSARIES

Zaslužni profesor dr. Marjan Britovšek – osemdesetletnik (Avgust Lešnik) 219–221 Professor Emeritus Dr. Marjan Britovšek – Octogenarian	
Profesor dr. Janko Prunk – šestdesetletnik (Jurij Perovšek) 221–226 Professor Dr. Janko Prunk – Sexagenarian	
Prof. dr. Walter Lukan – šestdesetletnik (Franc Rozman) 459–461 Professor Dr. Valter Lukan – Sexagenarian (Franc Rozman)	

IN MEMORIAM

Prof. dr. Jože Kastelic (Rajko Bratož) 463–470 Professor Dr. Jože Kastelic	
Andrej Komac (Peter Štih) 471–473 Andrej Komac	

PROBLEMI IN DISKUSIJA – PROBLEMS AND DISCUSSION

V tretje gre rado. Drugi izdaji Grdinovih Ipavcev na rob (Janez Cvirn) 217–218 The Third Attempt Might Yield Results. Commentary on the Second Edition of Grdina's Ipavci	
Profesorjeva mačja muzika (Igor Grdina) 475–477 Professor's Caterwauling (Igor Grdina)	

KONGRESI, SIMPOZIJ IN DRUŠTVENO ŽIVLJENJE – CONGRESSES, SYMPOSIA, SOCIETY EVENTS

31. zborovanje slovenskih zgodovinarjev, Maribor 10.–12. oktober 2002 (Mateja Ratej) 479–480 31 st Convention of Slovene Historians, Maribor, October 10 – 12, 2002 (Mateja Ratej)	
Poročilo o delu Zveze zgodovinskih društev Slovenije za obdobje 2000–2002 (Jurij Perovšek) 481–483 2000–2002 Work Report of the Historical Association of Slovenia (HAS)	
Poročilo nadzornega odbora ZZDS za poslovni leti 2001 in 2002 (Petra Svobjšak) 483–484 Historical Association of Slovenia Supervisory Board Report for 2001–2002 Fiscal Year	

Finančno poročilo ZZDS za obdobje 2001–2002 (Barbara Šatej).....	484
2001 and 2002 Financial Report of the Historical Association of Slovenia	
Nagovor ob podelitvi nagrade Klio	484–485
Klio Award Presentation Address	
Poročila lokalnih društev	485–490
Reports of Regional Associations	
Ekonomija in umetnost od 13. do 18. stoletja (Maja Žvanut)	490–493
33 rd Study Week: Economy and Art between 13 th and 18 th Centuries (Maja Žvanut)	

OCENE IN POROČILA – REVIEWS AND REPORTS

Bengt Thordeman, Armour from the Battle of Wisby 1361 (Tomaž Lazar).....	227–228
Aleksander Panjek, Terra di confine. Agriculture e traffici tra le Alpi e l'Adriatico: la contea di Gorizia nel Seicento (Drago Trpin)	228–230
Querschnitte: deutsch-slovenische Kultur und Geschichte im gemeinsamen Raum (Tanja Žigon)	230–232
Zvonka Zupanič Slavec, Iz roke v roke, iz roda v rod (Marija Šešek)	233–234
Dragan Matić, Nemci v Ljubljani 1861–1918 (Vasilij Melik)	234–235
Metod M. Milač, Resistance, Imprisonment and Forced Labor: A Slovene Student in World War II (Rozina Švent)	235–237
Janez Kramar, Izola 1945–1991. Iz zgodovine občine do osvoboditve izpod fašizma do ustanovitve samostojne Republike Slovenije (Avgust Lešnik)	237–239
Miha Tišler, Prispevki kemije k evropski kulturi in civilizaciji (Jože Maček)	239–240
Slovenska osamosvojitve 1991: pričevanja in analize (Jurij Perovšek)	241–243
Slovenski šah (France Rozman)	243–244
Acta historico-oeconomica (Jože Maček)	244–246
Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (Jože Maček)	246–247
Darja Šterbenc Erker, Quid lacrimis... Rimska ženska pred obličjem smrti med 2. stol. pr. n. št. in 2. stol. n. št. (Alenka Cedičnik)	495–496
Gradivo za slovensko zgodovino v srednjem veku 6/1 (Janez Mlinar)	497–499
Christian Lackner, Hof und Herrschaft. Rat, Kanzlei und Regierung der österreichischen Herzoge (1365–1406) (Peter Štih)	499–502

Greyerz, Religion und Kultur. Europa 1500-1800 (Lilijana Žnidaršič Golec).....	502–507
Spostamenti di popolazione e trasformazioni sociali nella provincia di Trieste e nel distretto di Capodistria nel secondo dopoguerra (Jure Gombač).....	507–508
Louis Sell, Slobodan Milosevic and the Destruction of Yugoslavia (Matjaž Klemenčič)	509–512
Posavje v letih 1989–1991 : spominski zbornik (Juri Perovšek).....	512–516
Franesco Leoncini, L'Europa centrale. Conflittualità e progetto. Passato e presente tra Praga, Budapest e Varsavia (Borut Klajban)	517–518
Šolska kronika 2002, št. 1 in 2 (Monika Kokalj Kočevar).....	519–521

OBVESTILA – INFORMATION

Navodila avtorjem prispevkov za Zgodovinski časopis	249
Guidelines for Contributors to Zgodovinski časopis – Historical Review	
Navodila avtorjem prispevkov za Zgodovinski časopis	522
Guidelines for Contributors to Zgodovinski časopis – Historical Review	

LETNO KAZALO – ANNUAL CONTENTS

Letno kazalo Zgodovinskega časopisa 57/2003	523–527
Annual Contents of Zgodovinski časopis – Historical Review 57/2003	

IZVLEČKI – ABSTRACTS

Izvillečki iz razprav in člankov v Zgodovinskem časopisu 55, 2001, 3–4 (124) in 57, 2003, 1–2 (127)	I–VI
Abstracts from Papers and Articles in Zgodovinski časopis – Historical Review 55, 2001, 3–4 (124) and 57, 2003, 1–2 (127)	
Izvillečki iz razprav in člankov v Zgodovinskem časopisu 57, 2003, 3–4 (128).....	VII–VIII
Abstracts from Papers and Articles in Zgodovinski časopis – Historical Review 57, 2003, 3–4 (128)	

<p style="text-align: center;">UDK 351.742:323.1(497.4-12)</p> <p>WAKOUNIG Marija, dr., izredni profesor, Institut za zgodovino vzhodne Evrope, A-1090 Dunaj, Universitätscampus IX, Spitalgasse 2/Hof 3</p> <p>Žandarji ali roparji? Integracija Uskokov kot regionalni problem</p> <p>Zgodovinski časopis, Ljubljana 57/2003 št. 3-4 (128), str. 255-260, 29 cit.</p> <p>1.01 Izvirni znanstveni članek; jezik Sn. (De., Sn., En.)</p> <p>Po bitki pri Mohačcu leta 1526 je dal pravoslavni katoliškega prebivalstva po izgubi privilegijev zbežati iz Osmanskega cesarstva. Na drugi strani meje so Habsburžani »pribegom«/ Uskokom podili 1535, 1538 in 1564 njihove privilegije v zameno za opravljanje (brezplačne) vojaške službe proti Osmanom. Privilegiran položaj Uskokov nasproti podložnemu domačemu kmečkemu prebivalstvu, ter njihova nepripravljenost prilagoditi se okoliščinam v novi »domovini« sta zastripala oziračje v medsebojnih odnosih. Naselitev Uskokov na strmih ozemljih (kot n.pr. Zumberak) je v pozitivnem smislu ščitila način njihovega življenja, v negativnem jih je izolirala in s tem zavirala integracijo. Znanje ter notranje okoliščine so pogojevale, da so zadržniki meje postali tudi roparji.</p> <p style="text-align: right;">Avtorski izvleček</p>	<p style="text-align: center;">UDK 796.925(09)(497.4)»19«</p> <p>BATAGEL J Borut, univ. dipl. zgodovinar, SI-5270 Ajdovščina, Na Livadi 5</p> <p>Od skokov k poletom. Začetki smučarskih skokov na Slovenskem in uveljavitev Planice v času med obema vojnama</p> <p>Zgodovinski časopis, Ljubljana 57/2003 št. 3-4 (128), str. 379-430, 217 cit.</p> <p>1.01 Izvirni znanstveni članek; jezik Sn. (En., Sn., En.)</p> <p>Ključne besede: Planica, smučarski skoki, smučarski poleti, tekmovanja, zgodovina smučanja, svetovni rekord.</p> <p>Avtor obravnava začetke smučarskih skokov v Sloveniji in njihov razvoj iz smučarsko obrobne discipline, ki s prvo priveditvijo v Planici leta 1934 dobi značaj svetovnih razsežnosti. Posebej zanimivo je natančno osvetljevanje nastajanja planiške velikanke, opisi zelo odmevnih prireditev in obravnavanje administrativnega boja za priznanje Planice in poletov kot nove smučske discipline.</p> <p style="text-align: right;">Avtorski izvleček</p>
<p style="text-align: center;">UDK 53(0):929, 7 Erberg</p> <p>JUŽNIČ Stanislav, dr., SI-1336, Vas, Fara 2</p> <p>Fiziki Erbergi</p> <p>Zgodovinski časopis, Ljubljana 57/2003 št. 3-4 (128), str. 309-346, 135 cit.</p> <p>1.01 Izvirni znanstveni članek; jezik Sn. (En., Sn., En.)</p> <p>Ključne besede: Ljubljana, jezuiti, Erberg, zgodovina fizike</p> <p>Raziskali smo dela jezuitskih študentov in profesorjev iz rodu baronov Erbergov. Pokazali smo, da so bili Erbergi med najpomembnejšimi krajskimi jezuiti. Posebno nas je zanimalo njihovo raziskovanje matematičnih ved. Dokazali smo, da so bili Erbergi med zadnjimi nasprotniki in tudi med prvimi pobudniki Newtonove fizike v Ljubljani.</p> <p style="text-align: right;">Avtorski izvleček</p>	<p style="text-align: center;">UDK 930.22(497.4) »10«</p> <p>ŠTIH Peter, dr., izredni profesor, Oddeljek za zgodovino, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2, peter.stih@guest.arnes.si</p> <p>Začetki in razmah histinskega pismenstva na ozemlju Slovenije do konca 11. stoletja</p> <p>Zgodovinski časopis, Ljubljana 57/2003 št. 3-4 (128), str. 279-290, 82 cit.</p> <p>1.01 Izvirni znanstveni članek; jezik Sn. (De., Sn., En.)</p> <p>Slovensko ozemlje glede razvoja histinskega pismenstva ni predstavljalo enotnega prostora. V njem primorskem delu, ki je spadal v Istro, v kateri se je ohranila antična tradicija in konitnuteta antičnih institucij z mesti in škofijami na čelu, ina histinsko pismenstvo bogato tradicijo, temelječo na instituciji javnih notarjev. Prvi srednjeveški sledovi histinskega fiksiranja pravnih poslov segajo v Istri že v čas bizantinske ooblasti in so dobro dokumentirani tudi kasneje. Drugačnja je bila situacija v notranjosti, kjer imamo do konca 11. stoletja oopraviti le s prvimi nastavki tega pismenstva. Ti nastavki so izpročani zlasti v tradicijah notičah brisenske škofije iz 2. polovice 11. stoletja, ki nakazujejo, da so ji za predloge služile tudi prave histine v katerih so kot tradedni nastopali domačini.</p> <p style="text-align: right;">Avtorski izvleček</p>

<p>UDC 796.925(09)(497.4)»19«</p> <p>BATAĀELJ Borut, B.A. in History, SI- 5270 Ajdovščina, Na Livadi 5</p> <p>From Ski Jumping to Ski Flying. Beginnings of Ski Jumping in Slovenia and the Growing Importance of Planica between WWI and WWII</p> <p><i>Zgodovinski časopis/Historicall Review</i>, Ljubljana 57/2003 No. 3–4 (128), pp. 379–430, 217 notes</p> <p>Language: Sn. (En., Sn., En.)</p> <p>Key Words: Planica, ski jumps, ski flying, championships, history of skiing, world record</p> <p>Analyzed are the beginnings of ski jumping in Slovenia and their transformation into one of the strongest Slovene winter sports, a sport that became recognized all over the world during the first ski jumping championship in Planica in 1934. Especially interesting are the descriptions of the origins and development of the giant ski jump in Planica, of important championships and of the administrative battles for the recognition of Planica and ski flying as a new sports discipline.</p> <p style="text-align: right;">Author's Abstract</p>	<p>UDC 351.742:323.1(497.4-12)</p> <p>WAUKOUNIG Marija, PhD., Associate Professor, Institut für Osteuropäische Geschichte, A-1090 Wien, Universitätscampus IX, Spitalgasse 2/Hof 3</p> <p>Gendarmers or Robbers? Integration of the <i>Uskoki</i> as a Regional Problem</p> <p><i>Zgodovinski časopis/Historicall Review</i>, Ljubljana 57/2003 No. 3–4 (128), pp. 255–260, 29 notes</p> <p>Language: Sn. (De, Sn., En.)</p> <p>After the 1526 Mohacs battle and the loss of privileges a part of the Orthodox and Catholic populations fled from the Ottoman Empire and settled in the Austrian Empire. In 1535, 1538 and 1564 the Habsburg monarchs of Austria promised to reinstate their privileges in return for their voluntarily, unpaid military service against the Osmanlis. Since the newcomers, named the <i>Uskoki</i>, had special benefits and were unwilling to adapt to their new surroundings the relations between them and the autochthonous serf farmers living in this area were far from good. While on one hand the settlement of the <i>Uskoki</i> in a compact area such as, for instance, Zumberak, resulted in the protection of their own life-style, on the other they became isolated from others and, as a consequence, their integration was slowed down. Because of these factors the former border protectors turned robbers as well.</p> <p style="text-align: right;">Author's Abstract</p>
<p>UDC 930.22(497.4)»10«</p> <p>ŠTIH Peter, PhD, Associate Professor, Faculty of Arts, University of Ljubljana, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2, peter.stih@guest.arnes.si</p> <p>Beginnings and Expansion of Written Documents in Slovene Territory until the End of the 11th Century</p> <p><i>Zgodovinski časopis/Historicall Review</i>, Ljubljana 57/2003 No. 3–4 (128), pp. 279–290, 82 notes</p> <p>Language Sn. (De., Sn., En.)</p> <p>The development of written documents in the territory of present-day Slovenia was not even. The littoral part under Istria, which has preserved the antique tradition and continuity of antique institutions with towns controlled by dioceses, has a rich tradition. It was based on the institution of notaries public. In Istria, the first medieval traces of the use of written documents that sealed legal transactions originated in the period of the Byzantine rule, and are well documented in later periods as well. Very different was the situation in the central part of the territory, where by the end of the 11th century there were but first attempts at using written documents. These were mainly in the form of traditional notices of the Brixen diocese from the second half of the 11th century. There are indications that the notices had been based on genuine written documents with locals as tradents.</p> <p style="text-align: right;">Autor' Abstract</p>	<p>UDC UDK 53(0):929.7 Erberg</p> <p>JUŽNIĆ Stanislav, PhD., SI-1336, Vas, Fara 2</p> <p>Physicists Erbergs</p> <p><i>Zgodovinski časopis (Historicall Review)</i>, Ljubljana 57/2003 No. 3–4 (128), pp. 309–346, 135 notes</p> <p>Language: Sn. (En, Sn., En.)</p> <p>Key Words: Ljubljana, Jesuits, Erberg, History of Physics</p> <p>The article reviews the life and work of the students and professors of the baron Erberg's family. Erbergs were among the most important Carniolan Jesuits. The special concern was put on their research in the mathematical sciences. The last peripatetic textbook and also the first promotion of Newton's physics in the college of Ljubljana was due to Erbergs.</p> <p style="text-align: right;">Author's Abstract</p>

<p style="text-align: right;">UDK 930.22(497.4 Kranjska) » 1150/1300«</p> <p>KOS Dušan, dr.: izredni profesor, Znanstveno raziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, SI-1000 Ljubljana, Novi trg 4</p> <p>Lištniska praksa v provinci. Primer Kranjske v letih 1150–1300</p> <p>Zgodovinski časopis, Ljubljana 57/2003 (128), str. 291–307, 121 cit</p> <p>1.01 Izvirni znanstveni članek; jezik Sn. (De., Sn., En.)</p> <p>Ključne besede: visoki srednji vek, diplomatika, listina, Kranjska</p> <p>Avtor sistematično obravnava razvoj pravnega pisnega poslovanja od srede 12. do začetka 14. stoletja na Kranjskem. Predstavlja časovni in strukturalni razvoj pravnih zapisov, zvečne listin posameznih izstavitelj in prejemnikov, ne le iz območja Kranjske, pač pa tudi v povezavi s sosednjimi romanskimi in nemškimi deželami. Ugotavlja vplive tujih vzorov na kranjsko prakso izdelave in izgleda listin.</p> <p style="text-align: right;">Avtorski izvleček</p>	<p style="text-align: right;">UDK 364(497.4 Maribor)» 192«</p> <p>RATEJ, Mateja, mag., mlada raziskovalka, Univerza v Mariboru, Pedagoška fakulteta, Oddelek za zgodovino, Koroska cesta 160, SI – 2000 Maribor:</p> <p>Mesna hranilnica v Mariboru v dvajsetih letih 20. stoletja – jabolko spora v mestnem občinskem svetu</p> <p>Zgodovinski časopis, Ljubljana 57/2003 (128), str. 363–377, 110 cit</p> <p>1.01 Izvirni znanstveni članek; jezik Sn. (En., Sn., En.)</p> <p>Ključne besede: slovenska politična zgodovina 1918–1929, slovenske politične stranke, Mesna hranilnica v Mariboru, mesni občinski svet v Mariboru.</p> <p>Avtorica obravnava Mesno hranilnico v Mariboru v odnosu do Mesne občine Maribor v 20. letih prejšnjega stoletja. Vpliv političnih sprememb na sestavo upravnega odbora Mesne hranilnice je do potrditve novega pravilnika leta 1928 močno hromil njeno uspešno poslovanje.</p> <p style="text-align: right;">Avtorski izvleček</p>
<p style="text-align: right;">UDK 32.019.5:949.75</p> <p>ZAJC Marko, zgodovinar, Mladi raziskovalec na Inštitutu za narodnostna vprašanja v Ljubljani, SI-1000 Ljubljana, Erjavčeva 26</p> <p>Žumberak kot pozabljena regija. Ali kako lahko obnežno področje zmede slovenske politike</p> <p>Zgodovinski časopis, Ljubljana 57/2003 (128), str. 261–267, 39 cit</p> <p>1.01 Izvirni znanstveni članek; jezik Sn. (?; Sn., En.)</p> <p>Beganje slovenske politične misli 19. stoletja med prevladujočim naravnim pravom in zgodovinskih koncepti se je v veliki meri pokazalo prav na primeru pripadnosti žumberkega področja. Žumberak, za katerega je bilo znano, da je pred uskoško naseľitvijo in organiziranjem Vojne krajine v 16. stoletju pripadal vojvodini Kranjski, je v letih razpuščanja vojaške ureditve ozroma »krvave košulje« (1871–1881) čakal novega gospodarja. Vprašanje, ali bo to vojvodina Kranjska na osnovi klica zgodovine, ali pa Hrvaška »trojedinca« na osnovi etnografskih in praktičnih razlogov, je poleg politikov v Ljubljani in Zagrebu zaposlovalo tudi Dunaj in Budimpešto. Slovenske politično strenje je problematika spravljala v zadregu vsaj iz dveh razlogov: »Zgodovinska« prključitev Žumberaka je bila v nasprotju z »naravno« idejo <i>Zedinjene Slovenije</i>, obenem pa jih je strah pred nemško nevarnostjo iz severa prepričeval, da je divg slovensiva meločljivo povezan s slovenskim jugom.</p> <p style="text-align: right;">Avtorski izvleček</p>	

<p style="text-align: center;">UDC 364(497.4 Maribor)»192.«</p> <p>RATEJ Mateja, Maribor Savings and Loan Bank in the 1920's: Apple of Discord within the Maribor Town Council</p> <p>Key Words: Slovene political history 1918-1919, Slovene political parties, Maribor Savings and Loan Bank, Maribor Town Council</p> <p>Analyzed is the relation between the Savings and Loan Bank in Maribor and the Maribor Town Council in the 1920's. Political changes in the period before the bank's new rules of procedure came into force in 1929 strongly affected the composition of the bank's executive committee and hindered its operations.</p> <p style="text-align: right;">Author's Abstract</p>	<p style="text-align: center;">UDC 930.22(497.4 Kranjska)«1150/1300«</p> <p>KOS Dušan, Practice of Written Documents in the Province of Carniola between 1150 and 1300</p> <p>Key Words: High Middle Ages, diplomacy, document, Carniola</p> <p>The author systematically analyzes the development of legal documents in Carniola between the middle of the 12th and the beginning of the 14th centuries. Examined are temporal and structural developments of legal documents, mostly those written by issuers and recipients. These were not only from the territory of Carniola, but also from the neighboring Roman and German countries.</p> <p style="text-align: right;">Author's Abstract</p>
<p style="text-align: center;">UDC 32.019.5:949.75</p> <p>ZAJC Marko, The Forgotten Region of Žumberak, or How a Borderland Area Confused Slovene Politicians</p> <p>In the 19th century, Slovene politicians were divided into two sides; while one supported the then prevalent concept of natural law the other favored a concept based on historical circumstances. This was especially evident in the case of Žumberak. Before it was settled by the <i>Uskoki</i> and converted into a military frontier called <i>Vojna krajina</i> (War March) in the 16th century, Žumberak had been part of the duchy of Carniola. During the period of disbanding the military organization, the so-called <i>krvava košulja</i> (blood-stained shirt) between 1871 and 1881, the area was awaiting a new master. Neither the politicians in Zagreb nor those in Ljubljana, Vienna or Budapest could decide whether because of historic reasons the area should be incorporated into Carniola, or due to ethnographic and purely practical reasons it should become part of Croatia. Slovene politicians were unable to reach a decision, which was primarily due to two reasons: the »historic« annexation of Žumberak was not in accord with the »natural« idea of <i>Zedinjena Slovenija</i> (United Slovenia), and yet the fear of the German danger from the north persuaded Slovenes that in order to progress Slovenia should become inseparably connected with South Slavs.</p> <p style="text-align: right;">Author's abstract</p>	<p style="text-align: center;">UDC 32.019.5:949.75</p> <p>ZAJC Marko, The Forgotten Region of Žumberak, or How a Borderland Area Confused Slovene Politicians</p> <p>In the 19th century, Slovene politicians were divided into two sides; while one supported the then prevalent concept of natural law the other favored a concept based on historical circumstances. This was especially evident in the case of Žumberak. Before it was settled by the <i>Uskoki</i> and converted into a military frontier called <i>Vojna krajina</i> (War March) in the 16th century, Žumberak had been part of the duchy of Carniola. During the period of disbanding the military organization, the so-called <i>krvava košulja</i> (blood-stained shirt) between 1871 and 1881, the area was awaiting a new master. Neither the politicians in Zagreb nor those in Ljubljana, Vienna or Budapest could decide whether because of historic reasons the area should be incorporated into Carniola, or due to ethnographic and purely practical reasons it should become part of Croatia. Slovene politicians were unable to reach a decision, which was primarily due to two reasons: the »historic« annexation of Žumberak was not in accord with the »natural« idea of <i>Zedinjena Slovenija</i> (United Slovenia), and yet the fear of the German danger from the north persuaded Slovenes that in order to progress Slovenia should become inseparably connected with South Slavs.</p> <p style="text-align: right;">Author's abstract</p>